

”Vallankumouskuohujen kulkiessa yli kaikkien maiden, repien alas vanhaa, joutuvat sekä yhteiskunnan että yksilöiden syvimät elämänkysymykset katseltaviksi uudessa valaistuksessa. Monet ihmiset heräävät tarkastamaan itseään, ympäristöään ja elämänto-veriaankin lähemmin.”

Venäjän vallankumouksen jälkeisinä vuosina suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä pohdittiin naisten työssäkäyntiä, hoivaa, kasvatusta, kotitaloutta ja sukupuolten välisiä suhteita. Keskusteluun innoittivat Neuvosto-Venäjällä toimeenpannut radikaalit uudistukset ja julkaistut tekstit, joiden tavoite oli kumota vanha sukupuolijärjestys.

Suomalaisessa keskustelussa esiin nousseita teemoja hahmotetaan tässä tutkimuksessa muutamien avaintoimijoiden ja -tekstien pohjalta. Keskeisessä roolissa on Aleksandra Kollontai, jonka yhteyksiä suomalaisiin käydään läpi 1800-luvun lopulta vallankumouksen jälkeisiin vuosiin. Kollontain ystävyys Suomen työväenliikkeen johtoon kuuluneen Hilja Pärssisen kanssa antaa kiinnostavaa taustaa myöhemmille keskusteluille. Vallankumouksen jälkeen Kollontain ajatukset innostivat erityisesti kommunistiseen liikkeeseen kiinnittyneitä naisia ja nuoria, näiden joukossa Neuvostoliitossa toimittajanuran luonutta Lyyli Latukkaa ja Kaukasian kulttuureihin ja avioliiton historiaan perehtynyttä antropologi Ivar Lassyä.

Elina
Katainen

Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus

Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930

Vapaus, tasa-arvo,
toverillinen rakkaus

Elina Katainen

**VAPAAUS, TASA-ARVO,
TOVERILLINEN RAKKAUS**

Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi
suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä
ennen vuotta 1930

Väitöskirja

esitetään Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi
Porthanian salissa III, 6. syyskuuta 2013 klo 12.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2013

© Elina Katainen

Taitto: Raimo Parikka

Kannen kuva: Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden kansi 7/1929.

ISBN 978-952-5976-10-6 (nid.)

ISBN 978-952-5976-11-3 (PDF)

Hansaprint, Helsinki 2013

Esipuhe

Työni esitarkastajia olivat dosentti Marja Jalava ja dosentti Kirsti Salmi-Niklander, joiden kannustavat ja innostavat kommentit auttoivat miettimään vielä kerran työn rakennetta ja monia yksityiskohtia. Tätä ennen käsikirjoituksen raakaversioon joutui lukemaan työn ohjaaja professori Pauli Kettunen, jonka pohdinnoista on vuosien mittaan ollut paljon apua ja iloa. Saman sekavan paperipinon kahlassi läpi Riitta Oittinen, joka vankalla tutkijan ja toimittajan kokemuksellaan erotteli työstä jyviä ja akanoita jatkokäsittelyä varten. Lämmin kiitokseni kaikille neljälle.

Raimo Parikka on avustanut tutkimuksen julkaisemiseen liittyvissä asioissa ja taittanut käsikirjoituksen. Se ilmestyy Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran verkkojulkaisusarjassa. Tästä suuret kiitokset Raimolle ja seuralle, jonka riennoissa olen vuosien mittaan opinut ja kokenut monenmoista.

Käsillä oleva työ sai alkunsa 1980–1990-luvun tutkimuskeskusteluista, joita käytiin muun muassa Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran, Historiallisen yhdistyksen ja Tutkijaliiton tilaisuuksissa. Syventäviä opintoja suoritin samoina vuosina työskennellessäni Kansan Arkistossa ja Työväen Arkistossa, joiden kokoelmista suuri osa tutkimuksen aineistosta on peräisin. Kiitokset kollegoille ja ystäville näissä yhteisöissä. Mainituista arkistoista samoin kuin Työväenliikkeen kirjastosta, Kansallisarkistosta, Kansalliskirjastosta ja Valtiotieteellisen tiedekunnan kirjastosta olen aina saanut asiantuntevaa ja ystävällistä palvelua.

Sukupuolen merkitys historiassa alkoi kiinnostaa minua jo 1980-luvulla istuessani professori Päivi Setälän luennoilla. Sittemmin syvenyin aiheeseen monissa hankkeissa, jotka syntyivät eri yliopistoissa työskennelleiden naistutkijoiden innostuksesta: niissä kartoitettiin ensimmäisten naiskansanedustajien historiaa, koottiin naisten kirjoittamia historiallisia tekstejä ja kaivettiin esiin tiedenaisten ja naispuolisten historiantutkijoiden historiaa. Jokaisesta on jäänyt jälkiä tähän tutkimukseen, ja niihin osallistuneita ajattelen arvostavasti ja lämmöllä. Kommunismin historiaan perehdyin niin Suomen kommunistisen liikkeen tutkimusprojektissa 1990-luvun alussa kuin Nordic Communism

1917–1990 -hankkeessa 2000-luvun alkupuolella. Avusta, ideoista ja rattoisista hetkistä eri Pohjoismaissa kiitän mukana olleita.

Merkittävä tuki 2000-luvulla on ollut yliopiston tarjoama työhuone tai pikemmin eri kohteissa sijainneita työhuoneita ympäröineet työyhteisöt. Antoisista keskusteluista, tuesta ja ystävytydestä kiitän näissä yhteisöissä eri aikoina työskennelleitä: poliittisen historian A-portaan ja kakkoskerroksen talous- ja sosiaalhistorian väkeä, päätalon kellariloukon miehiä, Franzenian kollektiivia sekä alatalon ”intellektuellisiivessä” ja Pesulassa majailleita kollegoita. Uusia näkökulmia aiheeseen avasi myös työskentely Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia -hankkeen toimitussihteerinä vuosina 2005–2011. Niistä kiitokset mukana olleille.

Kirjoittamista olen viime vuosina pohtinut lukupiireissä, joissa käyty keskustelut kielestä, tarinoista ja ajankäytöstä ovat olleet inspiroivia. Kiitokset kaikille piiriläisille hauskoista istunnoista.

Haluan myös kiittää joitain tahoja työn rahoituksesta. Tein tutkimusta 2000-luvun alussa hoitaessani poliittisen historian assistentin sijaisuuksia. Lisäksi olen saanut Suomen kulttuurirahastolta vuoden apurahan, työskennellyt vuonna 2011 neljä kuukautta Suomen Akatemian rahoittamassa Pohjoismaisen hyvinvointivaltion rajat -projektissa ja nauttinut samana vuonna kolmen kuukauden ajan Helsingin yliopiston myöntämää väitöskirjan viimeistelyapurahaa.

Ja lopuksi vielä suurimmat kiitokset niille, jotka ovat vuosien mittaan pitäneet ajatukseni kaukana historiasta: sähly- ja sulkapallokavereille, ystäville, sukulaisille ja kotiväelle.

Kumpulassa 23.7.2013

Elina Katainen

Sisällys

1. VALLANKUMOUS JA SUKUPUOLIJÄRJESTYS	11
Sukupuolijärjestyksen jälleenrakennus	20
Modernit sukupuolijärjestykset ja seksuaalisuudet	25
<i>Sukupuolittunut kansalaisuus ja yhteiskunnallinen äitiys</i>	31
<i>Bolševistinen visio</i>	35
Kysymyksenasetteluja	37
Toverien ja tekstien verkosto	39
Käsittämisen ja käsitteiden historiaa	52
Tutkimuksen rakenne	56
2. VARHAINEN KESKUSTELU: ALEKSANDRA KOLLONTAIN YHTEYDET SUOMEEN	60
Tunnesiteen synty lapsuudessa ja nuoruudessa	62
Suomen asialla: ”Meine heisgeliebte finnische Heimat”	70
Kansainvälisen työläisnaisliikkeen verkosto ja poliittinen ohjelma	81
<i>Työläisnaisten agenda Suomen eduskunnassa</i>	87
<i>Seksuaalireformiliike</i>	91
<i>Äitiyssuojelu</i>	95
<i>Työläisnaisliikkeen verkostoja 1910-luvun alussa</i>	103
<i>Sodan aikaa: ”Sydän elää sittenkin internationalen unelmissa”</i>	104
Kansankomissaarina ja naisliikkeen johdossa	108
Purkautuva verkosto	114
3. VALLANKUMOUKSEN JÄLKEISET KESKUSTELUN KENTÄT	117
Vanhan työväenliikkeen hajoaminen	117
Naisten vaikutuskanavia kommunistisessa liikkeessä	124
<i>Naiset puolueissa ja niiden liepeillä</i>	124
<i>Eduskunta sukupuolen politiisoinnin kenttänä</i>	129

<i>Naisten erillisjärjestäytyminen</i>	134
Kommunistisen liikkeen kustannus- ja julkaisu-toiminta	147
<i>Nuorisoliiton julkaisut</i>	151
<i>Sosialistiset naistenlehdet</i>	153
<i>Suomenkieliset julkaisut Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa</i>	159
Neuvostoliitossa ilmestyneiden suomenkielisten lehtien naistoimittajia	164
<i>Lakkolehden jakajasta päätoimittajaksi: Lyyli Latukka</i>	173
4. SUKUPUOLIJÄRJESTYKSEN, PERHEEN JA KOTITALOUDEN POLITISOINTI	190
Bolševikit ja sukupuoli	190
Bolševistisen vision uudelleen muotoilu	197
Ristiriitaisia neuvostoelämän kuvauksia	198
Kollontain tekstit ja niiden teemoihin kiinnittyvä keskustelu	205
Perhe ja kommunistinen valtio	208
<i>Naisen vapautumisen perusta</i>	214
<i>Kotitalouden kollektivisointi</i>	220
<i>Kenelle kuuluu kasvatus?</i>	233
<i>Yhteiskunnallinen äitiys- ja lastenhuolto</i>	249
<i>Miksi aborttia ei politisoitu Suomessa?</i>	263
<i>Uusi proletaarinainen</i>	275
Kollontaista Leniniin	282
5. UUSIA AVIOLIITTOMUOTOJA KOHTI	285
Uusi moraali	285
Avioteesit ja ”Tietä siivekkäälle Erokselle!”	298
Suomalainen keskustelu ”uudesta moraalista”	302
<i>Ivar Lassyn tie Bakusta Butovoon</i>	302
<i>Sosialistinen Aikakauslehti ja uusi moraali</i>	318
<i>Työläisnainen ja avioliitto</i>	330
<i>Nuorisoliittolaisten keskustelua uudesta moraalista</i>	333
Rationalisoiva suunta: siveellisyys, terveys, itsekuri	339
Keskusteluja Leninin kanssa	342

Uuden moraalin suomennos 1926	347
”Nuorisomme tulee pitää esimerkkinään Vladimir Iljitshin perhe-elämää”	353
Nuorten kommunistien elämää Helsingissä	356
Jälkinäytös 1950-luvulla	368
6. SUKUPUOLEN POLITISOINTI JA EPÄPOLITISOINTI KAUNOKIRJALLISUUDESSA JA KUVISSA	370
Fjodor Gladkovin Sementti ja muuta kaunokirjallisuutta	371
<i>Sementin tulkintaa Suomessa</i>	379
<i>Otto Oinosen Tienhaarassa</i>	382
Sukupuoli lehtien kuvissa ja kertomuksissa	390
<i>Maskuliininen kuvasto</i>	391
<i>Uusi proletaarinainen ja muita naisahmoja</i>	398
7. LOPUKSI	417
Minkälaista sukupuolijärjestystä hahmoteltiin?	423
Jatkuvuuksia	427
Lähteet ja kirjallisuus	430
Henkilöhakemisto	467

1. VALLANKUMOUS JA SUKUPUOLIJÄRJESTYS

Aleksandra Kollontayn mielipiteet sukupuolimoraalista ovat laajalti tunnettuja ja kun niiden mukaan käydään kasvattamaan meidänkin sos. nuoriso-osastolaisiamme, ovat tulokset itsestään selviä.

Lainauksen viittaus bolševikkijohtaja Aleksandra Kollontain ajatuksiin seksuaalimoraalista ja niiden laajasta tunnettuudesta on kirjautunut etsivän keskuspoliisin mappiin kesällä 1925. Helsingin Kivinokassa koontuneessa kommunistinuorten opintopiirissä oli luettu Kollontain perheen ja avioliiton tulevaisuutta ruotivaa tekstiä¹ ja keskusteltu sen pohjalta uudesta moraalista. Mutta miksi nuorten keskustelu kiinnosti valtiollisen poliisin värväämää tarkkailijaa siinä määrin, että hän antoi siitä selvityksen viranomaisten käyttöön? Millä tavoin perheen, avioliiton ja seksuaalisuuden politisointi uhkasi kansakunnan turvallisuutta?

Suomen sisällissodan jälkimainingeissa 1919 perustettu salainen valtiollinen poliisi rajasi muiden toimiansa ohella kunnan kansalaisuutta ja suomalaisuutta määrittämällä ilmiöitä ja ihmisryhmiä, jotka uhkasivat nuoren tasavallan kulttuurista järjestystä ja puhtautta. Etsivä keskuspoliisi tarkkaili ”pelihelvettejä”, ”salakapakoita”, ”hämäriä yhdistyksiä”, ”hämäräperäisiä henkilöitä”, ”mustalaisia”, ”kulkukauppiaita”, ”epämiellyttäviä ulkomaalaisia” ja ”abnormeja sukupuolielostelijoita”.²

1 Lähteestä ei selviä oliko opintopiirin käsittelyssä Sosialistisessa Aikakaus-lehdessä 1919 ilmestynyt teksti ”Perhe ja sosialistinen valtio” vai 1922 ilmestynyt ”Uusia avioliittomuotoja kohti”. ”Erittäin salainen” raportti Kivinokan kesänvietosta 1925. Päivätty 21.10.1925. Amp IV C, k 189, Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisi I:n arkisto (Ek–Valpo I). Kansallisarkisto (KA).

2 Luokittelu löytyy etsivän keskuspoliisin arkiston XVIII arkistoluettelosta. Ek–Valpo I. KA. Mary Douglas on kirjassaan *Puhtaus ja vaara* analysoinut saastumisen pelkoa. Hän kohdistaa huomion poikkeavuuteen eli siihen, mitä kulttuurissa ei pidetä tavanomaisena. Nämä ilmiöt saavat Douglasin mukaan usein epäpuhtaan, kielletyn tai vaarallisen stigman. Hän pohtii myös uhkien ja vaarojen käyttämistä poliittisiin tarkoituksiin. Douglasin mukaan ”’puhtaus’ sekä ’uhat’ ja ’vaarat’ ovat tiivistettyjä väittämiä, joilla vastustajia innokkasti kivitetään niissä

Samaan epäilyttävien ilmiöiden luokkaan kuuluivat kommunistit, joiden kansainvälisyys, yksityisomistuksen- ja uskonnonvastaisuus sekä pyrkimys murentaa perheinstituutio ja vallitseva sukupuolijärjestys haastoivat kodin, uskonnon ja isänmaan tärkeyttä painottavaa ajattelua. Maailmanvallankumouksen mahdollisuus ja vallankumouksen kannattajien saama jalansija niin Suomen maaperällä kuin rajan takana majailevien pakolaisten keskuudessa herättivät huolta etsivän keskuspoliisin lisäksi valkoisessa julkisuudessa. Suomalaisen neuvostomielikuvia tutkineiden Kari Immosen ja Heikki Luostarisen mukaan 1920-luvulla käsitys bolševikeista ja Neuvostoliitosta oli jyrkästi jakautunut, ja hallitseva kuva oli kielteinen.³

Vanhan maailman hajoamisen ilmapiirissä Venäjän vallankumous koettiin paitsi pahaenteisenä myös innoittavana. Tätä kaksinaisuutta kuvaa Martti Ahti, jonka mukaan ”Neuvostovaltio konkretisoi pelkällä olemassaolollaan sen uhan ja ne toiveet, joita sodan vanavedessä seurannut levottomuus ja vallankumouksellinen liikehdintä herättivät”. Vallankumous ”näytti asettavan kyseenalaiseksi kaiken vakiintuneet – olipa sitten kysymys poliittisesta tai taloudellisesta järjestelmästä, valtioiden rajoista, moraalista, uskonnosta tai perinteisistä tavoista”.⁴ Vallankumous avasi uudenlaisen odotushorisontin, joka ruokki mielikuvitusta ja synnytti optimismia. Se paljasti vakiintuneita rakenteita ja käsityskantoja ja synnytti tulevaisuudenkuvitelmia, joissa radikaalitkin muutokset parempaan näyttivät mahdollisilta. Kommunistsen liikkeen naistenlehden, *Työläisnaisen*, 1922 julkaiseman novellin mukaan ”vallankumouskuohujen kulkiessa yli kaikkien maiden, repi-

vuoropuheluissa, joita kaikissa yhteisöissä käydään niiden omasta rakentumisesta.” Ks. Douglas 2000, 30, 43. Ks. myös Veikko Anttosen ja Anna Maria Viljasen johdanto Douglasin kirjan suomennokseen. Anttonen ja Viljanen 2000.

3 Immonen 1987, 72–73, 203; Luostarinen 1986; Ks. myös Karemaa 1998 ja Klinge 1972. Venäläisyyteen kohdistuvat pelot ja viha syntyivät Matti Klingin mukaan bolševikkivallankumouksen jälkeen, kun taas Kari Tarkiainen ja Kustaa H. J. Vilkuna ovat esittäneet kyseessä olleen jo ennen isoavihaa ja eritoten siitä lähtien venäläisiin kohdistuneen pelon, joka vakiintui osaksi kansanperinnettä ja paikallishistoriaa ja jonka vuoksi 1920- ja 1930-luvun venäläisvastainen propaganda sai vastakaikua. Ks. Klinge 1972, 57–112; Kari Tarkiainen (1986) ja Kustaa H. J. Vilkuna (2006).

4 Ahti 1987, 28..

en alas vanhaa, joutuvat sekä yhteiskunnan että yksilöiden syvimvät elämäkysymykset katseltaviksi uudessa valaistuksessa. Monet ihmiset heräävät tarkastamaan itseään, ympäristöään ja elämäntoveriaankin lähemmin.”⁵ Kollontain tekstin opiskelu kommunistinuorten opintopiirissä ilmensi juuri kiinnostusta vakiintuneiden järjestysten ruodintaan ja politisointiin.

Historioitsija Anne-Marie Sohn on niin ikään painottanut Venäjän vallankumouksen merkitystä uusien elämäntapojen leviämisessä Euroopassa. Hänen mukaansa

uusi nainen uhmasi totunnaistapoja etsiessään identiteettiään ja autonomiaansa. Samaan aikaan vapaa rakkaus ja avoliitto saivat puolustajia joistakin sosialismin ja anarkismin innoittamista ajattelijoista. [– –] Taisteluhaidoista palanneet miehet löysivät uudelleen nautinnot, ja Venäjän vallankumous lävisti ihmiset kaikkialla lupauksineen kaikille kuviteltavissa oleville elämäalueille ulottuvasta vapautumisesta.⁶

Saksan seksuaalireformiliikettä tutkineen Atina Grossmannin mukaan raportit Neuvosto-Venäjän perhettä, lisääntymistä ja avioliittoa koskevasta lainsäädännöstä nostattivat myös Weimarin tasavallassa toiveita ”uuden moraalien” – vastuullisen syntyvyydensääntelyn ja toverillisten seksuaalisuhteiden – institutionalisoimisesta lainsäädännössä ja käytännöissä.⁷

Muiden muassa Richard Stites, François Furet ja Michael David-Fox ovat esittäneet neuvostovallankumouksen Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa synnyttämän innostuksen olleen historiallinen uutuus. Takapajuisena pidetystä Venäjästä tuli äkisti tulevaisuuden johtotähti, mallimaa, johon kymmenet tuhannet toimittajat, kirjailijat, tutkijat,

5 Johannes: Elämän kirjasta. *Työläisnainen* 3/1922. Nimimerkkiä käytti kommunistisen nuorisoliikkeen johtoon kuulunut Hannes Mäkinen, joka 1920-luvun puolivälissä suomensi Aleksandra Kollontain uutta moraaliala käsitelleen esseekokoelman. Työläisnaisille suunnattu valtakunnallinen lehti oli perustettu suurlakon aikoihin, ensimmäisen maailmansodan aikana siitä ilmestyi vain erikoisnumeroita ja säännöllinen ilmestyminen alkoi uudelleen v. 1920 alusta. Lehteä esitellään tarkemmin myöhemmissä luvuissa.

6 Sohn 1994, 93–94.

7 Grossmann 1995, VI, 15, 20–21.

taiteilijat ja eri alojen ammattilaiset matkustivat havainnoimaan omin silmin neuvostokokeilujen tuloksia.⁸ Tanskalainen kirjailija Martin Andersen Nexø vieraili Neuvosto-Venäjällä 1922 ja kirjoitti kokemuksistaan seuraavana vuonna ilmestyneessä kirjassa *Mod dagningen*. Nexøn mukaan neuvostotodellisuutta oli tulkittava lukemalla sitä eteenpäin eli tarkkailtava uuden yhteiskunnan voimistuvia merkkejä.⁹

Neuvostoliitossa puolestaan kehitettiin kulttuuridiplomatian muotoja, joilla pyrittiin vaikuttamaan ulkomaisiin mielikuviin. Bernin yliopistosta valmistuneen ja kielitaitoisen Olga Davidovna Kamenevan työ ulkomaalaisille levitettävän tiedon yhtenäistämiseksi ja kansainvälisten kulttuuriyhteyksien rakentamiseksi oli 1920-luvulla keskeinen. Kamenevan tiedotustoimisto ja länsimaissa toimineet neuvostomyönteiset yhdistykset muodostivat yhteistyöverkoston. Jälkimmäisten toiminta liittyi alun alkaen vuoden 1921–1922 Volgan varren nälänhädän lievittämiseen. Tuolloin niin Yhdysvalloissa kuin Euroopassa kehkeytyi laaja liike Neuvosto-Venäjän auttamiseksi. Näлкäkatastrofin jälkeen Neuvostoliittoa tukeva toiminta jatkui erilaisissa järjestöissä, joista vaikutusvaltaisia olivat muun muassa saksalaisen Willi Münzenbergin Kolmannen internationaalin eli Kominternin alaisuuteen perustama Internationale Arbeiter Hilfe (Kansainvälinen työväenapu) ja eri maihin levinneet Neuvostoliiton ystävyysseurat.¹⁰

Niin naiset kuin miehet osallistuivat sukupuolen ja seksuaalisuuden politisointiin kommunistisessa julkisuudessa. Naiset tarkkailivat kirjoituksissaan ja kokouksissaan Venäjän vallankumousta naisten ja lasten asemassa tapahtuneiden muutosten pohjalta ja tuottivat utopiaa, jossa naisten roolit äiteinä, vaimoina, perheenäntinä, työläisinä ja yhteiskunnallisina toimijoina oli saatettu sopusointuun. Naisten kuvitelmat tulevaisuuden yhteiskunnasta kuvastivat usein vanhan ja uuden vuo-

8 Richard Stites toteaa kirjassaan *Russian popular culture* (1992) satojen tuhansien ihmisten nähneen Venäjän vallankumouksen vapauden ja oikeudenmukaisuuden aamunkoittona. Pyrkimykset synnyttää vapaus johtivat kuitenkin hirviömäisiin tekoihin. Stites 1992, 37; Furet 1999, 67; David-Fox 2012, 19.

9 Thing 1998, 245.

10 Kameneva oli Lev Trotskin sisar ja Lev Kamenevin vaimo. Toimisto perustettiin 1923 ja tunnettiin aluksi neuvostolyhenteellä UBI (yhdistynyt tietotoimisto). Vuonna 1925 sen seuraajana aloitti VOKS (ulkomaisten kulttuurisuhteiden yleisliittolainen seura). Ks. David-Fox 2012, 5, 31–39.

ropuhelua: sotaa edeltäneen työläisnaisliikkeen keskusteluista niihin periytyi näkemys yhteiskunnasta äidillisenä huolenpitäjänä. Vallankumouksen nähtiin raottavan ovea uudistuksille, joita työläisnaisaktiivit olivat ennen ensimmäistä maailmansotaa ja jälleen vuonna 1917 kehittäneet ja ajaneet lehdessään, kirjasissaan, kokouksissaan ja eduskunnassa.¹¹ Nimimerkin ”Äiti” 1920 *Suomen Työmieheen* kirjoittaman kuvitelman mukaan

– – Neuvosto-Venäjä [on] suuri äidinrakkaudessaan. Se on voimakkailla käsivarsillaan sulkenut luojaan syliinsä kaikki lapsensa. Lapset ovat vielä kalpeita, sillä köyhälistö kantoi niitä orjuusaikana povellaan. Äidin rinnat ovat vielä taistelun [– –] vuoksi ehtyneet, mutta elämänhalua ja uskoa säteilee äidin katse ja suuri rakkaus antaa sille voimia suojella lapsiaan, ravita ja hoitaa niitä kunnes vaikeudet voitetaan.¹²

11 Olen aiemmin tarkastellut 1920-luvun keskusteluja kirjoittamassani kansandemokraattisen naisliikkeen historiassa *Akkain aberrusta aatteen hyväksi. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto 1944–1990* (Katainen 1994, 11–55) ja henkilöhistoriallisissa sekä kommunistisen naiseuden ja mieheyden rakentumista kirjoittavissa artikkeleissa *Kommunistit ja 1920-luvun uusi nainen*. Betty Peltosen tarina (Katainen 1998a), ’The New Woman’ in the Finnish Communist Women’s Periodicals in the 1920s (Katainen 1998b), Rakkauden malja vai vesilasi? Aleksandra Kollontain uuden moraalin tulkintoja Suomessa (Katainen 2002), ”Mut urokunto ei voittoa suonut, sorruitte kesken”. Kommunistinen maskuliinisuus 1920-luvun Suomessa (Katainen 2003), Punaisen amatsonin jäljillä (Katainen 2005) ja *Arbeid, fred, fri kjærlighet: Kollontaj sett med finske øyne* (Katainen 2008). Kahden vanhassa työläisnaisliikkeessä toimineen ja kommunistiseen aatekuntaan päätyneen aktiivin elämäntarinoita on luodattu artikkelissa ”Naulaniskuja porvarin ruumiskirstuun: Mimmi Kanervo ja Sandra Lehtinen” (Katainen ja Oittinen 1997). 1930-lukuun ja sodanjälkeiseen aikaan taas keskittyy artikkeli *Communist women in Finland: Olga Virtanen’s story* (Katainen 2000) ja ’Aili edustaa harkintaa, vauhtia ja temperamenttia’ – Katkelmia Aili Mäkisen poliittiselta uralta (Katainen 2007). Artikkelit ovat tämän tutkimuksen kysymyksenasettelujen pohjana ja osia niistä sisältyy uudelleen kirjoitettuna käsillä olevaan tekstiin. Laajimmin on hyödynnetty Kollontaita käsitteleviä artikkeleita, mutta niitäkin on muokattu uuden lähdemateriaalin ja tässä työsää esiin nousevien kysymysten pohjalta.

12 Äiti: Lasten huolto ja kasvatustyö proletarisella Venäjällä. *Suomen Työmies* 7.11.1920.

Kuusi vuotta myöhemmin nimimerkki Anna K. – jo vanhan työväenliikkeen julkaisuihin näytelmiä ja pakinoita kirjoittanut Anna Kärki (1863–1934) – hahmotti samanlaisin feminiinisin äänenpainoin sosialistisen yhteiskunnan peruspiirteitä *Työläisnaisen* seuraajassa *Työläis- ja Talonpoikaisnaisten lehdessä*. Kun työläisnaisia ja -lapsia sortanut vanha järjestelmä väistyisi, rakentuisi tilalle lempeään äitiin vertautuva, huolehtiva yhteiskunta:

– ja että se uusi järjestelmä ei tulisi millään tavalla kiero, tai toispuolinen niinkuin tämä vanha järjestelmä on, erittäinkin näitä työläisnaisia ja lapsia kohtaan, niin on siinä uudessa rakennus- ja järjestelytyössä oltava naistenkin heti alusta pitäen mukana, sillä niinkuin tiedämme tulee sosialistisessa yhteiskunnassa olemaan samat oikeudet ja velvollisuudet kaikilla. Se yhteiskunta tulee hyvän, hellän äidin tavoin hoitamaan kaikkia lapsiaan, kehdestä hautaan saakka, järjestämään elämänilot, tarpeet ja kehitysmahdollisuudet hyödylliseen työhön ja tehtäviin kaikille ihmisille jo pienestä pitäen. Siinä yhteiskunnassa ei ole enään orpoja ja turvattomia.¹³

Naisten visioissa yhteiskunta kokonaisuudessaan äidillistyi. Tämä oli tyyppillinen 1800-luvun ja 1900-luvun alun utopia. Sitä olivat vaalineet eri aatekuntiin kuuluneet, yhteiskunnallisesti aktiiviset naiset, jotka vähin erin olivat kansalaistuneet, astuneet julkisen alueelle ja raivanneet siinä itselleen toimintakenttää. Tutkimuksessa näiden naisten toimijuutta on kutsuttu yhteiskunnalliseksi äitiydeksi, henkisen äitiyden kantamiseksi ja edistämiseksi kaikissa yhteiskunnallisissa toimissa. Keskeinen yhteiskunnan rakennuspuu naisten visioissa oli suojeleminen: naisia, äitejä, lapsia ja työläisiä oli suojeltava modernisoituvan yhteiskunnan vaaroilta.¹⁴

13 Anna K. [Kärki]: Työläisnaisen ja äidin tehtävä. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 6/28; Lehdessä kirjoittivat myös nimimerkit Anna-Liisa ja Annaliisa, joiden takana lienee ollut Anna Kärki. Kärjestä ks. Palmgren 1966b, 93–95.

14 Ks. esim. Sulkunen 1987 ja 1989; Wikander 2006. Ruotsalainen historioitsija Ulla Wikander tarkastelee tutkimuksessaan suojelelun ajatusta lukuisten naisjärjestöjen ja naisten kansainvälisten ja kansallisten kokousten asialistalla olleen naisten yötyökiellon näkökulmasta. Naisten yötyön kielto kuului myös työläisnaisliikkeen agendalle.

Anna K.:n viittaukset orpoihin ja turvattomiin nousivat työväenliikkeen vanhasta retoriikasta, mutta saivat erityistä painoa vuoden 1918 sisällissodasta. Utopioita rakennettiin vahvasti eletyn elämän kärsimyksiä vasten. Sodassa työläisnaiset menettivät isäään, poikiaan, aviomiehiään ja tovereitaan tai näkivät näiden sodan jälkeen kärsivän vankileireillä. Kotiin palaamisen jälkeenkin henkiset ja ruumiilliset vammat ja taudit leimasivat pitkään työläisperheiden arkea. Tästä kertovat epäsuorasti vasemmistolehdistä julkaistut kertomukset kotiinpalaavista miehistä ja valkoisten väkivallan kohteiksi joutuneista naisista.¹⁵ Neuvostomaassa rakenteilla ollut sosialismi tarjosi sisällissodan kärsimysten ja nöyryytyksen vastapainoksi pohjan valoisalle tulevaisuudennäkymälle, jossa ihmiset vapautuvat erilaisista kahleistaan, ja heistä pidetään huolta kehdestä hautaan.

Sukupuolijärjestyksen kumoaminen oli joillekin kirjoittajille Venäjän vallankumouksen innostavin piirre, ja nekin, jotka pitivät sitä sivujuonteena, kiinnittivät usein huomiota naisten ja perheiden elämässä tapahtuneisiin muutoksiin. Kollontain perheen tulevaisuutta luotavassa kirjoituksessa esiin otetut aiheet eivät olleet uusia, sillä modernia sukupuolijärjestystä ja seksuaalisuutta oli pohdittu pitkään. Ensimmäisen maailmansodan lopulla kysymykset kuitenkin asetettiin uudelleen Venäjän vallankumouksen avaaman mahdollisuuksien horisontin innoittamana. Politisoimisen näkökulmasta vallankumouksellisessa tilanteessa sukupuolijärjestyksen purkamiselle ja jälleenrakentamiselle avautuu otollinen hetki, ja murrosvaihe ilmeni Suomessakin sukupuolijärjestyksen kyseenalaistamisena ja politisoimisena.

Poliittisuus on tässä ymmärretty asioiden kiistanalaisuutena ja toisin tekemisen mahdollisuutena. Tällaisen politiikka- ja politisointikäsitteistön käytön historiaa on eritellyt Kari Palonen kirjassa *Käsitteet liikkeessä* (2003). Pauli Kettunen on puolestaan esittänyt, että se mitä pidetään poliittisena, on poliittisesti merkityksellistä ja että tilanteita ja toimintoja politisoidaan ja epäpolitisoidaan tämän mukaisesti. Palosen tavoin Kettunen määrittelee politisoinnin toimintatilan avaamiseksi, vaihtoehtojen olemassaolon osoittamiseksi ja asioiden kiistanalaistamiseksi. Epäpolitisointi taas on kysymysten esittämistä välttämättöminä ja vastausten vaihtoehtottomina. Kyse on kummassakin tapauksessa

15 Ks. esim. Katainen 2003.

vallasta, Kettusen mukaan ”se on niiden kysymysten asettamisen valtaa, jotka kulloinkin tunnustetaan asianmukaisiksi – agendan asettamisen ja rajaamisen valtaa”.¹⁶

Tuija Pulkkinen mukaan tietyissä tilanteissa tapahtuva sukupuolen politisoiminen mahdollistaa totunnaisen ja vakiintuneen muuttamisen. Sukupuolelle annettujen merkitysten vakaus puretaan eli dekonstruoidaan. Tässä hän viittaa Judith Butlerin heteroseksuaalisen matriisin käsitteeseen, jossa mies ja nainen ovat tietyn biologisen ruumiin, tietyn seksuaalisen halun ja tietyn sosiaalisen roolin yksikköjä. Valtakulttuurissa on diskursiivisesti mahdotonta, että joku olisi tämän jaon ulkopuolella. Merkitysten vakauden purkaminen kuitenkin mahdollistaa uudenlaiset järjestykset.¹⁷ Yvonne Hirdmanin käsitteillä voisi puhua sukupuolijärjestelmän problematisoitumisesta ja sukupuolikonfliktin synnystä.¹⁸ Historiallisesti voidaan tarkastella sitä, minkälaisissa tilanteissa ja miksi tämän yksikön vakaus horjuu ja avautuu kriittiselle tarkastelulle ja miten radikaalitkin muutokset alkavat aika ajoin näyttää mahdollisilta ja toteutua. Raija Julkunen on pohtinut sukupuolijärjestyksen uudelleen muovautumista ja esittänyt toisin tekemisen ja representoimisen, uudelleenneuvottelun, taistelun, vallan ottamisen ja instituutioiden uudelleen muotoilun tuottavan uutta järjestystä. Toimijat tekevät tällöin arjessa uudenlaisia tekoja, tuottavat uusia ideoita ja tuovat niitä julkiseen keskusteluun, kokoontuvat sosiaalisiksi liikkeiksi sekä käyttävät politiikkaa ja valtiollista valtaa.¹⁹

Tässä työssä ensimmäinen maailmansota ja sitä seuranneet vallankumoukset ja vallankumousyritykset nähdään epävakauden tilana, joka kysenalaisti tavanomaisen.²⁰ Pertti Haapalan mukaan vanha yhteiskuntajärjestys kriisiytyi 1910-luvulla niin taloudellisesti, sosiaalisesti, poliittisesti kuin ideologisestikin. Hajoamista seurasi taistelu modernisoitumisen suunnasta, ja lopulta uusi järjestys vakiinnutettiin

16 Palonen 2003, erityisesti 498–500, 506; Kettunen 2003(b).

17 Pulkkinen 2000, 202, 198.

18 Hirdman 2000, 30.

19 Julkunen 2010, 21.

20 Myös Eric Weitz on Saksan kommunistisen liikkeen historioissaan todennut ensimmäisen maailmansodan epävakauttaneen ja politisoineen perusteellisesti sukupuoliroolit. Ks. Weitz 1996, 313–314.

voittajien toimesta. Tulevaa varten oli kuitenkin ollut erilaisia mielikuvia, joilla oli vaikutuksensa historian kulkuun ja joiden tutkiminen muistuttaa tulevaisuuden avoimuudesta ja vaihtoehtojen kirjosta poliittisissa kamppailutilanteissa.²¹ Kari Palonen on kutsunut tällaista lähestymistapaa ”mahdollisen historiaksi”, jossa menneisyyden reaalisia vaihtoehtoja tarkastellaan yhdenvertaisina, ikään kuin lopputulosta ei tiedettäisi. Martti Ahdin mukaan toteutumattomien mahdollisuuksien tutkimiseen liittyy myös sen pohtiminen, miten ne vaikuttivat toteutuneeseen mahdollisuuteen.²² Tässä työssä näkökulmana on lisäksi se, miten toteutumaton vaihtoehto tai politisoitu asia säilyy mielikuvina ja saattaa realisoitua myöhemmissä historiallisissa tilanteissa.

Modernisaatiokriisi mahdollisti myös sukupuolijärjestyksen politisoimisen. Eve Rosenhaft on todennut sukupuolen olevan historian murrosvaiheissa kaikkialla läsnä. Tuolloin yhteiskunnalliset suhteet kriisiytyvät ja uusiutuvat ja ihmisluento tulkitaan uudelleen, mikä Rosenhaftin mukaan ilmenee aina sukupuolittuneesti.²³ Yhteiskunnan sydämenä pidetyn kodin – kotitalouden, perheen, kasvatuksen ja avioliiton – vakautta horjutettiin ja pohdittiin uusia elämäntapoja ja uutta sukupuolijärjestystä.

Sukupuolijärjestyksen modernisoitumisen näkökulmasta yksi rakentumassa olleen yhteiskunnallisen äitiyden sopimuksen haastajista oli kommunistien ihanteekseen ottama tasa-arvosopimus. Se konkreetisoitui ohjelmallisella tasolla historioitsija Wendy Z. Goldmanin kuvauksiksi ”bolševistiseksi visioksi”, jonka perusta oli naisten taloudellinen itsenäisyys.²⁴

21 Haapala 1995, 12, 15 ja 230; Grossmann 1995, 5; Grossmann viittaa *klassisen modernin kriisin* -käsitettä käyttäneeseen J. K. Peukertiin (*The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*, 1992).

22 Palonen 1978; Ahti 1987, 30, 31.

23 Rosenhaft 1997, 21.

24 Vallankumouksen jälkeen muotoutunutta kommunistista sukupuoli-järjestystä on tutkittu runsaasti. Ks. esim. Stites 1978; Lapidus 1978; Goldman 1993 ja 2002; Liljeström 1995; Clements 1997; Wood 1997; Attwood 1999; Borenstein 2000. Sukupuolen rinnalle on myös vähitellen alettu ottaa Kollontaillekin tärkeä seksuaalisuuden käsite. Ks. esim. Engelstein 1994; Naiman 1999; Healey 2001 ja 2004; Bernstein 2007.

Sukupuolijärjestyksen jälleenrakennus

Työn viitekehystenä on 1910–1920-luvun modernisoitumiskriisiä ja sukupuolijärjestyksen jälleenrakennusta kartoittanut tutkimus. Ensimmäisen maailmansodan jälkeinen kamppailu modernisoitumisen suunnasta oli yksi pitkään jatkuneen kehityksen murrosvaiheista. Vähittäinen modernisoituminen²⁵ ilmeni 1700-luvulta alkaen toisiinsa kytkeytyvinä taloudellisina, sosiaalisina, poliittisina ja kulttuurisina muutoksina. Herätysliike, julkisuuden laajeneminen ja kirjallisen kulttuurin kehitys murensivat osaltaan isäntävaltaista sääty-yhteiskuntaa. 1800-luvun puolivälin jälkeen Suomessakin käynnistyi aiempaa monimuoisempi liikehdintä ja asioiden julkinen ruotiminen. Kansalaisyhteiskunnan muodostumista ilmentävä järjestäytyminen alkoi pienistä oppineiden seuroista ja levisi 1860-luvulla laajempiin piireihin. Modernin politiikan läpimurto on ajoitettu 1870-luvulle. 1880-luvulla ilmestyi jo runsaasti yhteiskuntakriittistä kirjallisuutta, jossa muotoiltiin modernisoitumiseen liittyviä, huolta herättäviä sosiaalisia ”kysymyksiä”.²⁶

Suomessa niin kutsuttu ”naiskysymys” eli keskustelu siitä, mikä on naisen paikka modernisoituvassa yhteiskunnassa, oli muotoutunut vähin erin muiden yhteiskunnallisten ”kysymysten” yhteydessä ja eurooppalaisia keskusteluja myötäillen. Jo Ruotsin ajan lopulla oppineet miehet olivat Turussa pohtineet naiskasvatusta valistuksen ja Ranskan vallankumouksen synnyttämien keskustelujen innoittamina. Venäläisen Suomen liittäminen Ruotsista 1809 irrotettujen maakuntien yhteyteen toi keskusteluun uuden säikeen. Venäläisen Suomen alueella oli useita Katarina Suuren aikana perustettuja, Itävallasta omaksuttuihin uusiin kasvatusajatuksiin pohjanneita julkisia tyttökouluja, kun taas Ruotsin puolella tyttöjen koulutus oli retuperällä. Erilaisten ajattelutapojen kohtaaminen herätti jälleen keskustelua naiskasvatuksesta.²⁷

Naiskysymys rakentui alusta pitäen myös sosialistisen aatteen ja liikkeen osaksi, ja liikkeen piirissä kysymyksen kehiteltiin erilaisia vasta-

25 Modernisoitumisesta ks. esim. Heiskala 1989, 1995.

26 Ks. esim. *Kansa liikkeessä* 1987; Stenius 1987; Liikanen 1995, 321; Sulkunen 1999; Vainio-Kurtakko 2011, 361.

27 1700-luvun lopun keskusteluista ks. Wilkama 1938, 12–16; Venäläisen Suomen tyttökouluista ks. Wilkama 1938, 25–35; Ketonen 1977.

uksia. Charles Fourierin 1808 julkaistu *Théories des quatre mouvements* oli innostanut niin ranskalaisia sosialisteja ja muita radikaaleja piirejä kuin osuustoiminnan edistäjiä Britanniassa ja Pohjois-Amerikassa.²⁸ 1800-luvun alkupuoliskolla muiden muassa Claude Henri de Saint-Simon ja Robert Owen kannattajineen kehittivät Fourierin lisäksi ajatuksia vaihtoehtoisista yhteisöistä, joiden elämänmuoto rakentuisi yhteisomistuksen, vapaiden liittojen, kotitalouden sosialisoinnin ja naisemansipaation perustalle. Naisten asemaan kiinnitti huomiota esimerkiksi ranskalainen, Saint-Simonin ajatuksista innoittunut Prosper Enfantin. Saintsimonilaisesta liikkeestä irtautui feministisen *Tribune*-lehden perustanut lyhyen aikaa toiminut naisryhmä, joka herätti keskustelua tasa-arvosta avioliitossa ja avioerosta. Naisten vapauttaminen ei utopistisosialisteilla merkinnyt sukupuoliroolien murtamista: naisten tuli ”uudessakin” yhteiskunnassa huolehtia ruokahuollosta, siivouksesta ja kasvatuksesta, nyt vain yhteisöllisesti.²⁹

Suomessakin väiteltiin 1840-luvulla naisemansipaatiosta ja avioliitosta ruotsalaisen kirjailijan C. J. L. Almqvistin kirjoitusten, erityisesti romaanin *Det går an* (1939) yllyttämänä. Kai Häggmanin mukaan Almqvistin nähtiin ammentaneen ideoitaan utopistisosialisteilta ja tämän kirjoitukset liitettiin individualismin, rationalismin, ateismin ja modernin luonnontieteen nousuun.³⁰ Utopistisosialistien ajatuksia kantautui siten Suomeen eri teitä jo 1800-luvun alkupuolella.

Sosialisti ja feministi Flora Tristan kuului niihin harvoihin, jotka 1800-luvun alkupuoliskolla vaativat naisille pääsyä miesten ammatteihin ja samaa palkkaa. Hänelle naisemansipaatio ja sosialismi olivat saman kolikon kaksi puolta. Suomessakin Minna Canth viittasi myöhemmin ”naisasian ja socialismin” suhteeseen, ja olisikin kiinnostavaa pohtia Canthin ja hänen ystäväpiirinsä sosialismi-käsityksiä.³¹ Hieman Tristanin jälkeen Karl Marx ja Friedrich Engels kyseenalaistivat suku-

28 Rowbotham 1974 (1. painos ilmestyi 1972), 50.

29 Goldman 1994, 23–25; Caine & Sluga 2000, 67–68.

30 Almqvist-kiistasta ks. Häggman 1994, 164, 169.

31 Minna Canth kirjoitti 1887 Hilda Aspille: ”Juuri niin minäkin ajattelen naisasian ja socialismin suhteet kuin sinä. Mutta meitä ei ole monta, jotka sitä mieltä olemme. Minä ehkä ainoa Kuopiossa, sinä, L. Hagman ja – siinä ehkä kaikki!” *Minna Canthin kirjeet* 1973, 291.

puoltenvälisen työnjaon 1840-luvun puolivälissä kirjoitetussa, mutta julkaisematta jääneessä käsikirjoituksessa *Die Deutsche Ideologie* ja kehittivät ajatusta myöhemmissä kirjoituksissaan.³² Marxin ja Engelsin, samoin kuin August Bebelin sukupuolen ja luokan kytköksiä käsittelevät ajatukset alkoivat näkyä suomalaisessa keskustelussa työväenliikkeen viriämisen myötä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Tätä vaihetta tarkastellaan tutkimuksen toisessa luvussa.

Naisemansipaatiolla on tarkoitettu naisen vapauttamista, mutta käsitteelle on annettu eri merkityksiä. Emansipaatiota on liberaalissa ajattelutraditiossa ajateltu yksilön näkökulmasta, jolloin on haluttu taata naisten riippumattomuus ja itsemääräämisoikeus. Romanttisessa ajattelutraditiossa emansipaatiota on ajateltu mahdollisuutena toteuttaa olemukselliseksi miellettyä naisuutta: nainen on tässä katsannossa vapaa voidessaan omistautua äitiydelle ja perheenemännyydelle. Varhaista emansipaatiokeskustelua kävivät ennen muuta miehet, ja voikin Venäjän 1800-luvun puolivälin jälkeen voimistunutta emansipaatioliikettä tutkineen Arja Rosenholmin tavoin kysyä, mikä rooli naisilla itsellään oli keskustelussa, ja oliko puhe viime kädessä miehistä ja miesten horjuvan aseman pönkittämisestä. Kuka toisin sanoen kysyi ”naiskysymyksen” ja missä tarkoituksessa?³³

Ensimmäinen maailmansota hajotti kaikissa sotaikäyneissä ja sodan vaikutuksen alaisissa maissa sekä yhteiskuntia että perheitä ja naiset hakeutuivat suurin joukoin niin työmarkkinoille kuin kotirintaman tehtäviin. Helmut Gruberin ja Pamela Gravesin mukaan sota sai suu-

32 Goldman 1994, 27 ja 30–31; Caine & Sluga 2000, 69. Tristanista kirjoittaessaan Goldman viittaa Joan Moonin artikkeliin ”Feminism and Socialism: The Utopian Synthesis of Flora Tristan” kirjassa *Socialist Women. European Socialist Feminism in the Nineteenth and Early Twentieth Century*. Toim. Marilyn Boxer & Jean Quataert. Elsevier, New York 1978.

33 ”Uusi nainen” on määritelty 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun tärkeäksi ”siirtymäkauden” hahmoksi, joka auttoi avartamaan naisten rooleja ja hyödynsi uusia koulutuksellisia ja ammatillisia mahdollisuuksia, muttei saavuttanut sosiaalista, taloudellista tai poliittista tasa-arvoa miesten kanssa. Ks. esim. Jean V. Matthews: *The Rise of the New Woman: The Women’s Movement in America, 1875–1930*. Ivan R. Dee, Chigaco 2003; Venäjän liikkeestä ja uusien naisten monista rooleista ks. esim. Stites 1978; Edmondson 1984 ja 1992; Pushkareva 1997, erit. 201–253; Arja Rosenholm, 27, 66–73, 594–595.

ret naisjoukot lähtemään kodin seinien suojasta työmarkkinoille, tulemaan toimeen omillaan, ottamaan vastuun perheestä ja päättämään asioista. Samalla naiset kiinnittyivät naisten ryhmiin ja verkostoihin, joilta saivat tukea ja apua. Tämän myötä naisten odotukset kasvoivat, tulevaisuudessa he olettivat saavansa tunnustusta, mahdollisuuden valmistua ammattiin ja luoda uraa tasaveroisina kumppaneina miesten kanssa.³⁴ Muutokset pakottivatkin tarkastelemaan perheen merkitystä ja sukupuolten välistä työnjakoa uudessa valossa.

Tutkimuksessa on puhuttu sukupuolen jälleenrakennuksesta, joka saattoi ilmetä niin sukupuolieron korostamisena kuin sukupuolten samankaltaisuuden painoituksena.³⁵ Konkreettisesti naisten painoarvon kasvu näkyi naisten äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden yleistymisenä juuri ensimmäisen maailmansodan aikana ja pian sen jälkeen.³⁶ Toisaalta on huomautettu emansipaatiotoiveiden hautautuneen, kun miehet palasivat sodasta ja ottivat vanhat paikkansa työmarkkinoilla ja päätöksenteossa. Sodan pitkä jälki näkyi 1920–1930-luvun poliittises-

34 Gruber & Graves 1998, 5.

35 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa ilmestyi useita tutkimuksia ensimmäisen maailmansodan murroksen vaikutuksista sukupuolijärjestelmään. Susan Kingsley Kentin kirjassa *Making Peace: The Reconstruction of Gender in Interwar Britain* (1993) painottuu sukupuolittuneen järjestelmän paluu ja vahvistaminen sodan tuoman epäjärjestyksen jälkeen, kun taas Mary Louise Robertsin *Civilization Without Sexes: Reconstructing Gender in Postwar France, 1917–1927* (1994) keskittyy itsenäisen naistyypin vahvistumiseen. Atina Grossmannin *Reforming Sex. The German Movement for Birth Control and Abortion Reform, 1920–1950* (1995) tarkastelee ensimmäisen maailmansodan jälkeistä aikaa seksuaalireformiliikkeen näkökulmasta. Yhdysvalloissa aihetta on tutkittu niin ikään laajasti, esimerkkinä John Spurlockin ja Cynthia A. Magistron *American Women's Emotional Culture* (1998) ja hieman pitempää aikaväliä tarkasteleva Jean V. Matthewsin *The Rise of the New Woman: The Women's Movement in America, 1875–1930* (2003). Teemasta on julkaistu myös kokoomateoksia. *A History of Women in the West V* tarkastelee aihetta eurooppalaisesta ja pohjoisamerikkalaisesta perspektiivistä kattuen koko 1900-luvun, kun taas *Women and Socialism/Socialism and Woman* (1998) keskittyy nimenomaan vasemmistolaisen liikkeen historiaan ja diskurssiin yhdessätoista eurooppalaisessa maassa sotienvälisenä aikana.

36 Ks. esim. Östberg 1997; Canning 2006 (kansalaistumista käsittelevä osa); *Suffrage, Gender and Citizenship: international perspectives on parliamentary reforms*, 2009.

sa järjestäytymisessä ja järjestöjen omaksumissa sotilaallisissa menetelmissä ja symboleissa.³⁷

Taustalla oli myös hitaampia demografisia muutoksia, kuten hedelmällisyyden pienentyminen koko Euroopassa. Suomessa naiset saivat 1800-luvun lopulla keskimäärin viisi lasta, 1910-luvulla hedelmällisyys alkoi laskea jyrkästi, ja vaikka 1920-luvun alkuvuosina syntyivät tuolloiset suuret ikäluokat, pieneni hedelmällisyys lyhyen kasvukauden jälkeen edelleen niin, että 1930-luvun lopulla naiset synnyttivät keskimäärin 2.3 lasta.³⁸ Tämä laajensi naisten mahdollisuuksia määrätä omasta elämästään ja suunnitella tulevaisuutta.

Yleiseen kehitykseen yhdistyi Venäjällä vallankumous, jossa uusi en vallonpitäjien, bolševikkien, tavoitteena oli mullistaa perin pohjin kapitalismiin ja porvarilliseen ideologiaan liitetty sukupuolijärjestys. Ohjelman taustalla on nähty sosialistisessa liikkeessä pitkään jatkunut sukupuolta koskeva keskustelu ja teoretisointi, ja sen toteuttamista vauhditti ensimmäisen maailmansodan vaikutus venäläiseen sukupuoli- ja perhejärjestelmään, samoin naisten vahva osallistuminen vallankumoukseen ja bolševikkivaltioon sen alkuvuosina.³⁹

37 Ks. esim. Thébaud 1994, 23; Sohn 1994, 95; Kent 1993; Theweleit 1987, 1–2; Borenstein 2000.

38 Notkola 1994, 65, 67–68; Lutz 1987, 9.

39 Tässä työssä vallankumouksen vaikutuksia Neuvosto-Venäjän ja Neuvostoliiton sukupuolijärjesteykseen on hahmotettu ennen muuta Barbara Evans Clementsin (1997) Wendy Z. Goldmanin (1993) ja Elizabeth A. Woodin (1997) tutkimusten pohjalta. Näitä varhaisempaa tutkimusta edustaa mm. Richard Stitesin Venäjän ja Neuvostoliiton naisliikettä käsittelevä teos vuodelta 1978 ja vallankumouksen utopioita tarkasteleva *Revolutionary Dreams* (1989). Kirjallisuudentutkimuksen puolelta erilaisia näkökulmia ovat tarjonneet Eliot Borenstein ja Eric Naiman. Kuvaa on täydennetty esim. Anne E. Gorsuchin tutkimuksilla neuvostonuorison historiasta, Lynne Attwoodin kartoituksella venäläisistä naistenlehdistä naisidentiteetin tuottajina sekä uudesta elämäntavasta, Elizabeth Watersin ja Victoria E. Bonnelliin ikonografisilla tutkimuksilla sekä Farnces Lee Bernsteinin ja Dan Healeyn seksuaalisuuden historian tarkasteluilla. Yksipuolinen tukeutuminen 1990-luvulla Yhdysvalloissa syntyneeseen tutkimukseen vinouttaa tältä osin kontekstin ja käsitteiden hahmottamista. Esimerkiksi uudempaa venäläistä tutkimusta ei kielitaidon puutteen takia ole tässä juurikaan hyödynnetty lukuun ottamatta Natalia Pushkarevaa, jonka Venäjän naishistorian yleisesitys on käännetty englanniksi nimellä *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century* (1997). Läntinen akateeminen kiinnostus Venäjän ja Neuvos-

Modernit sukupuolijärjestykset ja seksuaalisuudet

Sukupuoli ja seksuaalisuus on eri aikoina ja eri paikoissa merkityksellistetty eri tavoin. Käsitys sukupuolierosta on vaikuttanut lainsäädäntöön, se on näkynyt koulutuksessa, perheessä ja avioliitossa, kotitaloudessa, työmarkkinoilla ja poliittisessa toiminnassa. Sukupuoleen ovat risteytyneet muut erot. Seksuaalinen suuntautuminen, etninen alkuperä ja ikä, samoin luokka, aviosääty, kansallisuus ja uskonto ovat vaikuttaneet sukupuolittamisen tapoihin. Tässä työssä sukupuolta ja seksuaalisuutta tarkastellaan erityisesti luokka- ja ikäsidonnaisesti, mutta myös kansallisessa ja kulttuurisessa kontekstissaan, esimerkiksi suhteessa suomalaisuuskäsityksiin.

Marja Jalava toteaa Rolf Lagerborgin seksuaaliradikalismia tarkastelevassa tutkimuksessaan seksuaalisuuden olevan 1800-luvulla syntynyt, historiallisesti uudenlaista tietoisuutta heijastava käsite, joka 1900-luvun taitteessa oli syntyvyydensäännöstelyn yleistymisen, hedelmällisyyden laskun ja länsimaisen yksilöllistymisen myötä muodostunut moderniksi autonomiseksi seksuaalisuudeksi tai pikemmin seksuaalisuudeksi.⁴⁰ Angus McLarenin mukaan sosiaaliset ja taloudelliset voimat ovat jatkuvasti muovanneet seksuaalisuutta ja muutoksia on pyritty jäsentämään tarinoilla ja vertauskuvilla. Seksuaalisuus on niin ikään kolonisoitu ja sitä on käytetty koodisanana muista asioista puhuttaessa. Sosiaaliset ongelmat on eri yhteyksissä käännetty puheeksi nuorten tai ”uusien naisten” moraalittomuudesta. Esimerkiksi Eric Naiman on tarkastellut neuvostojulkisuudessa 1920-luvulla virinneen puheen seksis-

toliiton naishistoriaan virisi nais- ja Venäjän-tutkimuksen nousu myötä kylmän sodan aikana 1960-luvulla. Ensimmäiset kartoitukset julkaistiin Britanniassa ja Yhdysvalloissa 1970-luvulla. Seuraavilla vuosikymmenillä aihetta valotettiin eri näkökulmista pioneirimaiden lisäksi muualla Euroopassa, myös Suomessa, jossa mm. Marianne Liljeström tutki neuvostonaisten historiaa väitöskirjassaan *Emanziperade till underordning* (1995). Vuoropuhelu venäläisten ja läntisten sukupuolihistoriantutkijoiden välillä tiivistyi 1990-luvulla, mikä avaa myös Suomen historian tutkijoille uusia näkökulmia 1800–1900-luvun historiaan. Historiografiasta ks. Clements 2012, XXIII–XXV.

40 Ks. Jalava 1997, luku II ”Seksuaalisuuden vaikea historia”. Jalava viittaa tässä Jeffrey Weeksin tutkimukseen.

tä, taudeista ja rikollisuudesta kuvastaneen bolševikkien horjuvaa valtaa, jota pyrittiin vakiinnuttamaan lietsomalla moraalista paniikkia.⁴¹

Seksuaalisuutta tarkastellaan käsillä olevassa tutkimuksessa poliittisessa yhteydessään, pyrkimyksissä kiistanalaistaa, säädellä tai purkaa säätelyä,⁴² ja se tematisoituu ennen muuta puheessa avioliitosta ja lisääntymisestä. Keskustelu vallankumoukselliseen ja laajemmin proletaariseen elämäntapaan sopivasta seksuaalimoraalista näkyi suomalaisissakin julkaisuissa, kun taas syntyvyydensäännöstelyä ei juuri politisoitu päinvastoin kuin useiden muiden maiden kommunistisissa liikkeissä. Prostituutio ei myöskään saanut ohjelmallista ilmaisuja suomalaiskommunistien teksteissä, vaikka aihetta jonkin verran sivuttiin.

Kommunistien visioimaa sukupuolijärjestystä lähestytään jäsentämällä sitä 1980–1990-luvulla kehiteltyjen sukupuolijärjestelmä-teorioiden, ennen muuta Yvonne Hirdmanin ja Irma Sulkusen teoreettisten pohdintojen avulla. Tutkimusasetelma, erilaisten järjestysten hahmotuminen ja keskinäinen kamppailu, on rakentunut näistä teorioista käydyn keskustelun ja niiden innoittaman tutkimuksen kehikossa.⁴³

41 McLaren 1999, 5–6; Naiman 1999, 16–17. Suomessa esim. Juha Ala on tullut kinnut keisariajan lopun venäläistämispelkojen kanavoituneen puheeksi siveellisyyserikoksista. Näissä keskusteluissa turvattoman tytön hahmo symboloi Alan mukaan Suomi-neitoa. Ks. Ala 1999, 112–115; Vehkalahti 2000, 100–101.

42 Angus McLaren on tarkastellut 1900-luvun seksuaalisuuden poliittista historiaa tutkimuksessaan *Twentieth Century Sexuality* ja etsinyt seksuaalisen kapinan ja kiistämisen merkkejä sekä pyrkimystä hallita ja säädellä seksuaalisuutta. Ks. McLaren 1999, 3.

43 Irma Sulkunen esittää kaksijakoisen kansalaisuuden teorian artikkelissaan ”Naisen järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus” (Sulkunen 1987) ja tarkastelee 1900-luvun alkupuolen kehitystä ennen muuta kirjassaan *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen* (Sulkunen 1989); Ruotsalaisessa tutkimuksessa on historioitsija Yvonne Hirdmanin sukupuolijärjestelmäteorian pohjalta kehitelty sukupuolisopimuksen käsitettä. Sukupuolisopimus tarkoittaa Hirdmanilla käsityksiä ja sääntöjä siitä, mitkä ovat eri aikoina miesten ja naisten vastualueet, oikeudet ja velvollisuudet. Ruotsissa alkoi sotienvälisenä aikana Hirdmanin mukaan vakiintua ”kotiäitisopimus”, jossa nainen oli ensisijaisesti ja määräävästi perheenemäntä ja mies elättäjä. Hirdman 1990a ja 2000. Sukupuolijärjestelmä-teorioista yleisesti ks. Liljeström 1996, 111–138; Liljeströmin mukaan Hirdmanin sukupuolijärjestelmä-teorialla on ollut vaikutusta suomalaisen historiantutkimukseen ennen muuta siten, että se on ohjannut siirtymään naisten erillisen historian tutkimisesta miesten ja naisten elämän,

Yvonne Hirdmanin teoria, jonka keskeiset käsitteet ovat sukupuolijärjestelmä ja sukupuolisopimus on kehkeytynyt, tarkentunut, muuntunut ja saanut uusia tasoja 1980-luvun lopulta 2000-luvulle käydyssä keskustelussa ja teoriaan pohjuttuvien empiiristen tutkimusten myötä.⁴⁴ Tässä tutkimuksessa hyödynnetään tiettyjä teorian osia ja käsitteitä. Hirdmanin mukaan sukupuolijärjestelmällä (*genussystem*) on kaksi periaatetta: erillään pitämisen ja hierarkian periaate. Erillään pitämisen periaate jakaa miehet ja naiset selvästi toisistaan erottuviksi ryhmiä, joilla on maskuliiniset ja feminiiniset ominaisuudet ja tehtävät. Hierarkian periaatteen mukaan maskuliininen on arvokkaampaa kuin feminiininen, mieheys on ihmisen normi ja naiseus poikkeama. Sukupuolijärjestelmän peruspilareihin on myöhemmin liitetty myös heteronormi.⁴⁵

Hirdmanin sukupuolijärjestelmä-käsitettä on pyritty tutkimuksissa ja niistä käydyssä keskustelussa muovaamaan erittelevämmäksi. Esimerkiksi Jan Löfström on tutkimuksessaan *Sukupuoliero agraarikulttuurissa* (1999) laajentanut Hirdmanin teoriaa tukeutumalla kahden antropologin, Britt-Marie Thurénin ja Kerstin Sundmanin, sekä ruotsalaisen agraarisen sukupuolijärjestelmän tutkijan Jonas Lilieqvistin kehittäelyihin. Heidän mukaansa sukupuolten suhde voi jäsentyä kolmella

kokemuksen ja heidän välistensä suhteiden tutkimiseen. Liljeström 1996, 128; Raija Julkunen mukaan suomalaisen sosiaalipoliittiseen naistutkimukseen vaikuttivat 1990-luvulla ennen muuta ruotsalaiset Rita Liljeström, jonka sukupuolijärjestelmäteoria rakentui sukupuolten välisen työnjaon, miesten vallan ja epäsymmetrisen vanhemmuuden peruspilareiden varaan, ja Yvonne Hirdman, jonka teorian pohjana olivat ero ja hierarkia. Julkunen 2010, 15–16. 2010-luvun perspektiivistä katsottuna Hirdmanin sukupuolisopimuksen käsitteellä – historiallisesti paikantuneilla yhteiskunnallisen äitiyden sopimuksella ja palkkatyöäitiyden sopimuksella – on ollut merkitystä myös historian tutkimuksessa.

44 Alun alkaen Hirdman kehitti käsitteistöään 1980-luvulla käynnistyneen Mak-tutredningen-hankkeen yhteydessä ja julkaisi 1988 artikkelin *Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning* ja 1990 hankkeen raportin yhteydessä artikkelin *Genussystemet*. Teorian kritiikki johti sen tarkennuksiin ja 2003 Hirdman julkaisi sukupuolijärjestelmäteoriaansa yleistajuisen esityksen *Genus – om det stabila föränderliga former*. Hirdmanin oma hahmotus teorian kehityksestä: Hirdman 2000.

45 Esim. Julkunen 2010, 14; Keskustelusta ks. esim. Pulkkinen 1998, 179–181 ja 2000, 198–200; Liljeström 2000, 261–263.

ulottuvuudella, jotka ovat hierarkia, vahvuus ja kattavuus. Sukupuoli tai sukupuolittaminen voi toisin sanoen ilmetä symbolisella ja sosiaalisen käytännön tasolla voimaltaan ja laajuudeltaan erilaisena. Vahvuus viittaa siihen, miten paljon painotetaan sitä, että mies on hyvin miehekkäs ja nainen hyvin naisellinen, kattavuus taas kaikkien niiden asioiden alaan, joita jaotellaan sukupuolikategorioihin (mitkä asiat jaetaan sukupuolen, mitkä taas, iän, rangin tms. mukaan). Löffström muistuttaa, että

on syytä kysyä aina kunkin kulttuurin kohdalla avoimin mielin ja ennakkoluulottomasti, millä alueilla esiintyy symbolista erottelua maskuliiniseen ja feminiiniseen, kuinka jyrkästi ja kuinka kattavasti sukupuoli erottelee arkiajattelussa ja arkikäytännössä ilmiöitä, ja kuinka voimakasta tai lievää mieheyden ja naiseuden hierarkisointi on.

Hierarkia, voimakkuus ja laaja-alaisuus muodostavat kolmiulotteisen koordinaatiston, jossa eri yhteiskuntien sukupuolijärjestykset sijoittuvat erilaisiin pisteisiin.⁴⁶ Sukupuolijärjestykset voi Löffströmin mukaan jakaa edellä olevan jaottelun pohjalta harva- ja tiheäpiirteiseen, sekä jyrkkään ja lievään mieheyden ja naiseuden polarisaatioon, joka on historiallisesti muuttuvaa.⁴⁷

Hirdmanin teoriaa on kritisoitu erityisesti historiattomuudesta, sillä sukupuolijärjestelmän peruspilarit on esitetty muuttumattomina. Muutos tulee Hirdmanilla mukaan siinä, minkälaisia historiallisia ilmenemismuotoja ero ja hierarkia saavat. Näitä historiallisia muodostumia hän kutsuu sukupuolisopimuksiksi (*genuskontrakt*). Raija Julkusen mukaan sukupuolisopimuksen käsitteellä voidaan kuvata ”modernien yhteiskuntien välillä ja sisällä vallitsevia eroavuuksia sukupuolta koskevissa normeissa ja odotuksissa”. Tässä työssä käsitteeseen tukeudutaan juuri sukupuolijärjestyksen erojen selkiyttämiseksi ja aineistoa jäsennetään teorian pohjalta.

Sukupuolisopimus on Hirdmanilla sukupuolijärjestelmän historiallinen, aikaan ja paikkaan sidottu ilmentymä. Hänen Ruotsin histori-

46 Löffström 1999, 122; ks. myös Löffström 2001.

47 Löffström 1999, 122–123.

an tutkimuksiin perustuvat esimerkiksi erilaisista sopimuksista ovat 1930-luvun taitteesta 1960-luvun taitteeseen ulottuva kotiäitisopimus (*husmoderskontraktet*) ja sitä rapautumisvaiheen jälkeen seurannut tasa-arvosopimus (*jämlikhetskontraktet*), joka vallitsi 1960-luvun puolivälisistä seuravan vuosikymmenen loppupuolelle. Näitä taas seurasi samanarvoisuussopimus (*jämställdhetskontraktet*).⁴⁸ Sukupuolisopimus tarkoittaa Hirdmanilla käsityksiä ja sääntöjä siitä, miten miehet ja naiset toimivat toistensa kanssa, kuka tekee ja sanoo mitä ja näyttää miltä, mitkä ovat miesten ja naisten paikat, askareet ja ominaisuudet. Hirdman on niin ikään todennut tarkoittavansa sukupuolisopimuksella julkilausumattomia miehen ja vaimon suhdetta koskevia normeja, ideoita, perinteitä ja muotoja sekä miehen ja naisen vastuualueita, oikeuksia ja velvollisuuksia samoin kuin niistä seuraavia erilaisia sukupuolirationaliteetteja. Sukupuolisopimuksista voidaan Hirdmanin mukaan puhua kolmella tasolla. Mytologisella tasolla ovat arkkityypiset käsitykset miehistä ja naisista, institutionaalisella tasolla työhön, politiikkaan ja kulttuuriin liittyvät sopimukset ja henkilökohtaisella tasolla ihmisten väliset sopimukset.⁴⁹

Ruotsissa on myös pohdittu kotiäitisopimuksen suhdetta sitä edeltäneisiin sukupuolisopimuksiin, ja niiden avaamia käsitteellisiä tarkennuksia. Maria Sjöberg on ehdottanut kotiäitisopimus-käsitteen uudelleen muotoilua ja aikaperspektiivin pidentämistä, mikä toisi paremmin esiin naisten aseman työmarkkinoilla ja yhteiskunnallisessa toiminnassa kyseisenä aikana. Sjöbergin mukaan kotiäitisopimusta edelsi ja ennakoii ”huonekuntasopimus” tai ”isäntäsopimus” (*bushållskontrakt*, *husbondekontrakt*), ja ajatusta miehistä perheeneläjäinä ja naisista perheenemäntinä (palkkatyö – kotityö) olisi hyvä rinnastaa ajatukseen miehistä vastuullisina ja naisista osallisina (*mannens ansvar för och kvinnans de-*

48 Hirdman 1990a, 84–96.

49 Ks. Hirdman 1988; 1990a, 1990b, 2001; Hirdmanin teoriaa on kritisoitu monesta suunnasta. Teoriaa on tarkasteltu muun muassa useissa *Häftet för kritiska studier*-lehden 2/2000 artikkeleissa, joka pohjautuvat tuolloin pidetyn Hirdman-seminaarin aineistoon. Kommentoijina olivat Gro Hagemann & Klas Åmark, Maria Sjöberg, Lena Sommestad ja Kjell Östberg. Samassa yhteydessä Hirdman on vastannut kritiikkiin ja esittänyt teoriansa kehittelyjä, muun muassa laajenuksen julkisiin, piiloiisiin, käytännöllisiin ja teoreettisiin sopimuksiin. Ks. myös Norlander 2003.

laktighet i). Isäntäsopimuksessa miehet kasvattivat, huolsivat, elättivät ja edustivat, naiset taas avustivat miehiä näissä toimissa. Tämä sopimus ulottui pitkälle 1900-luvulle ja leimasi naisten ja miesten työtehtäviä, palkkaa ja laillisia toimivaltuuksia.

Myöhemmin Hirdman on esittänyt, että sopimuksilla on erilaisia ulottuvuuksia, jotka toimivat eri tavoin sukupuolijärjestelmän eri kentillä. Hän on jakanut sopimukset yhtäältä julkilausuttuihin ja piiloiisiin, toisaalta normatiivisiin ja käytännöllisiin: näiden yhdistelmistä syntyy sukupuolijärjestyksen kokonaisuus. Elämä tapahtuu eri kentillä ja tutkijan on selvitettävä, minkälainen sopimus milläkin kentällä vallitsee. Tällaisia voivat olla vaikkapa työmarkkina- ja politiikan kenttä.⁵⁰

On niin ikään keskusteltu sukupuolisopimuksen muuttumisesta ja siitä, mikä saa aikaan vallitsevan sopimuksen rapautumisen ja ”neuvottelun” uudesta sopimuksesta. Hirdman on kuvannut modernisoitumista yleisellä tasolla kapitalismin, demokratian ja sukupuolijärjestelmän logiikoiden konfliktina. Kun kapitalismi ja demokratia häivyttävät sukupuolieroa tuomalla naiset miesten hallitsemille alueille, sukupuolijärjestelmän logiikat – erillään pitäminen ja hierarkia – aiheuttavat yksilöllistämään pyrkivässä järjestelmässä konfliktin. Jatkuva konflikti taas laajentaa vähin erin naisten toimintamahdollisuuksia kyseenalaistamalla yhä uusia totunnaisuuksia ja avaamalla uusia kiistakenttiä. Tällä tavoin sukupuolisopimukset muuttavat muotoaan.⁵¹

Esimerkiksi kotiäitisopimus oli Hirdmanin mukaan vastaus sukupuolten välillä ensimmäisen maailmansodan jälkeen vallinneeseen kriisitilanteeseen. Naiset saavuttivat 1920-luvulla koulutuksellisen ja poliittisen tasa-arvon sekä tasa-arvoisen aseman avioliitossa. Sukupuolten väliset jännitteet siirtyivät tällöin työmarkkinoille. Ne ratkaistiin solmimalla kotiäitisopimus, jonka mukaan naisten ensisijainen rooli oli perheenemännyys ja miesten perheen elättäjäys. Tämän sopimuksen osapuolilla oli erilaiset velvollisuudet, huolenaiheet, oikeudet ja valtaressurit ja näin ollen erilaiset rationaliteetit.

50 Hirdman 2000. Tässä artikkelissa Hirdman pohtii sukupuolisopimus-käsitteen historiaa vuoden 1988 ensimmäisestä hahmotuksesta 2000-luvun taitteeseen. Käsite rämsentyi ja sai vuosien mittaan uusia ulottuvuuksia sekä empiiristen tutkimusten että kritiikin pohjalta.

51 Hirdman 2001; 2003.

Kotiäitisopimuksen rapautumisen taustalle Hirdman näkee muun muassa naisten vähittäisen siirtymisen ansiotyöhön ja toisen maailmansodan jälkeisen peruskoulu-uudistuksen, jotka pohjustivat maaperää tasa-arvosopimukselle. Lena Sommestad on puolestaan esittänyt, että tasa-arvosopimuksen vahvistuminen 1950–1960-luvulla juonsi demografisista muutoksista, jotka murensivat kotiäitisopimuksen taloudellista perustaa. Samaan aikaan voimistui puhe sukupuolten tasa-arvosta. Juuri sopimuksen perustan kriisityminen avasi tilaa sukupuolen poliisoinnille ja feministiselle toiminnalle.⁵²

Sukupuolittunut kansalaisuus ja yhteiskunnallinen äitiys

Ajatus sukupuolten erillisistä maailmoista on Suomessa synnyttänyt sekä kiinnostavaa teoreettista keskustelua että empiiristä tutkimusta. Irma Sulkunen muotoili kaksijakoisen kansalaisuuden teoriaa 1987 julkaistussa artikkelissa ”Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus”.⁵³ Ajatuksiaan hän tarkensi kirjoittamalla 1980–1990-luvulla kolme naiselämäkertaa, joista kukin lähestyy naisten kansalaistumista eri näkökulmista kansalaistumisprosessin eri vaiheissa. Trilogian tavoite oli Sulkusen mukaan analysoida ”miten kaksijakoinen sukupuolijärjestelmä syntyi ja miten se kiinnittyi muotoutuvan kansalaisyhteiskunnan perusrakenteisiin”.⁵⁴

Sulkusen mukaan modernisoituminen merkitsi aiemman kollektiivisen ihmiskuvan hajoamista, sukupuolten maailmojen erkaantumista ja sitä, että syntyvä demokraattinen kansalaisuus oli alusta pitäen sukupuolittunut. Prosessissa naisten rooliksi määriteltiin yhteiskunnallinen äitiys tai emännys.⁵⁵ Naisista tuli toisin sanoen hoivan, kasvatuksen ja kotitalouden asiantuntijoita kaikkialla, perheestä valtiollisiin elimiin. ”Äidillisyyttä” tai hoivaavuus tuli ulottaa naisen kaikkiin toimiin: Koto-

52 Hirdman 1990a, 87–89; Sommestad 2000.

53 Sulkunen 1987.

54 Sulkunen 1989, 1995, 1999. Kohteena olevat naiset olivat Miina Sillanpää, Mandi Granfelt ja Liisa Eerikintytär. Lainaus Sulkunen 1999, 5.

55 Vuoden 1987 artikkelissa Sulkunen käyttää Valkonauhaliitolta lainattua määrittelyä ”järjestäytynyt eli yhteiskunnallinen äidillisyyttä”. Sulkunen 1987, 167.

na tuli olla taitava perheenemäntä ja kasvattaja. Työmarkkinoilla tuli hakeutua kotitaloudesta ulkoistettuihin töihin. Järjestöissä tuli edistää kodin arvojen leviämistä yhteiskuntaan, samoin perheenemäntien työn ammatillistamista. Poliitikassa taas tuli keskittyä näiden arvojen saamiseen poliittisiin ohjelmiin ja kirjaamiseen lainsäädäntöön, niin että valtiokin alkaisi muistuttaa hengeltään kotia ja yhteiskunta hoivaavaa äitiä. Naisasialiike tuki ja tuotti tätä ihannetta, jota Hirdmanin käsitteistöllä voisi kutsua yhteiskunnallisen äitiyden sopimukseksi.

Yhteiskunnallisen äitiyden ihanne oli lisäksi luokkajakoinen. Työläisnaisten tehtäväksi määrittyi oman kodin hoito. Keskiluokkaisten naisten tuli puhunnan mukaan edistää perheen ja kodin asioita sekä omassa kodissa että laajemmin yhteiskunnassa, esimerkiksi kotitalousneuvonnalla. Yläluokan naisten tehtäväksi määrittyi ajaa samoja asioita politiikassa ja yhteiskunnan johtotehtävissä. Sulkusen mukaan tämä oli pitkä kehityskulku, joka käynnistyi modernisoitumisen myötä vanhan huonekuntajärjestyksen hajotessa ja modernin ydinperheen kehittyessä.⁵⁶

Myös muun muassa Tuija Pulkkinen, Ellen Marakowitz, Eira Juntti ja Pirjo Markkola ovat tarkastelleet 1800-luvulla alkanutta suomalaisen kansakunnan rakentumista, kansalaistumista ja modernisoitumista sukupuolittuneena prosessina. Ellen Marakowitz on esittänyt, että tuottamalla aktiivisesti sukupuolittunutta kansalaisuutta naiset pääsivät Suomen kansallisen kertomuksen kirjoituskumppaneiksi, kansakunnan ja valtion muovaajiksi, mutta vain rajatussa roolissa, hoivan ja kotitalouden asiantuntijoina. Eira Juntti taas on painottanut, etteivät naiset tosiasiaa olleet tasaveroisia kumppaneita, vaan naisten agenda jäi alistaiseksi miehille, kansalliselle agendalle. Jo kansalaisyhteiskunnan syntyessä miehin ja naisin erotettiin ja naisten julkista toimintaa varten kehitettiin poliittisesta erillinen ”sosiaalisen” alue. Se oli Juntin mukaan kodin jatke: sosiaalityö teki maailmasta kodinomaisen. Samaa juonetta on eritelty Pirjo Markkola kirjassaan *Synti ja siveys*. Markkolan tutkima kristillissosiaalinen työ rakentui 1860-luvulta alkaen sukupuolijakoon perustuvaksi. Naiset osallistuivat yhteiskunnalliseen toimintaan omalla kentällään ja puhuivat julkisesti prostituutiosta, sek-

56 Sulkunen kutsuu luokkajakoisuutta ”hierarkkiseksi sisaruudeksi”. Ks. Sulkunen 1987, 165.

suaalisuudesta ja sukupuolimoraalista, joista oli aiemmin vaiettu. He tuottivat uutta sukupuolijakoa, jossa kaikkia naisia yhdistävä naiseuskäsitys pohjasi moraalireformiin.⁵⁷

Useissa muissakin 1990-luvulla ilmestyneissä tutkimuksissa tarkasteltiin modernisoitumista ja kansalaistumista sukupuolittuneena prosessina. Alexandra Ramsayn tutkimuskohde olivat 1800-luvun puolivälissä vaikuttaneet, kaupunkilaisnaisten järjestäytymisen varhaista muotoa edustaneet rouvasväenyhdistykset. Saman ajan puhuntaan ja järjestäytymiseen pureutui Eira Juntti hieman myöhemmässä väitöskirjassaan. Kai Häggman luotasi perheen ihannetta ja sivistyneistön elämäntapaa 1800-luvun Suomessa, Pirjo Markkola taas työläiskodin syntyä, arkea ja sille asetettuja ihanteita sääty-yhteiskunnan murrosvaiheessa 1870-luvulta 1910-luvulle. Anne Ollila tutki kansalaistumisprosessia kotitalousvalistukseen keskittyneessä, vaikutusvaltaisessa Marttajärjestössä ja Visa Heinosen maa- ja kotitalousjärjestöjen valistustyön taustalla ollutta maailmankuvaa, jonka yksi keskeinen elementti oli ”kotitalousideologia” ja sen sisältämien ajatustapojen, arvojen ja käytäntöjen kokonaisuus. Arja-Liisa Räisänen pohti avioliitto- ja sukupuolivalistusoppaita modernin sukupuolijärjestelmän tuottajina ja Mervi Kaarninen jäseniä sukupuolitettua ja sukupuolittavaa kasvatusta 1920–1930-luvun Suomessa selvittämällä eri luokkiin kuuluneiden tyttöjen koulutusta.⁵⁸

Minna Sillanpää -tutkimuksessaan Irma Sulkunen pohti sukupuolituneen kansalaisuuden ulottumista työväestön elämään ja ihanteisiin. Naiskansalaisen ihannetta laajentavaa näkökulmaa tarjosi 1990-luvulla Maria Lähteenmäki, joka väitöskirjassaan tutki työläisnaisia yhteiskunnan muutosprosessissa 1910-luvulta 1930-luvulle. Kohteena olivat suurteollisuuden palveluksessa olleet tehtaalaisnaiset ja järjestäytyneet työläisnaiset. Työssä nostettiin esiin niin työläisnaisjärjestöjen kotitalousvalistus kuin keskustelu naisten oikeudesta työhön ja erilaisista

57 Marakowitz 1993 ja 1996; Juntti 1998, 2006 ja 2011; Pulkkinen 1993, 1998 ja 2011b; Markkola 2002, 10–15.

58 Mainitut työt ovat erityisesti antaneet pohjaa tämän tutkimuksen kysymyksenasetteluille. Ks. Ramsay 1993; Ollila 1993; Häggman 1994; Markkola 1994; Räisänen 1995; Kaarninen 1995; Heinonen 1998; Juntti 2004.

naisihanteista, mukaan lukien kommunistisen liikkeen tarjoama sukupuolijärjestys.⁵⁹

Kansalaistumistutkimus ja sukupuolittuneen kansalaisuuden teoriasta käyty keskustelu on myös synnyttänyt tutkimuksen kannalta hedelmällistä kritiikkiä.⁶⁰ Anu Koivunen kirjoitti 1998 *Naistutkimus*-lehteen poleemisen kirjoituksen, jossa hän pyrki purkamaan naistutkijoiden historiasta ja yhteiskunnasta hahmottamia – Koivusen rajoittaviksi kokemia – juonia. Tällaisina hän näki suomalaisessa tutkimuksessa niin työn ja vahvuuden kuin hoivan juonen, hoivaavan naisen tai yhteiskunnallisen äidin tarinan. Koivunen kysyi ”onko naisten menneiden todellisuuksien käsittämiseen tarjolla vain yksi konteksti, yksi Hoivaavan naisen, Yhteiskunnallisen äidin, Perheenemännän ja Äitikansalaisen päättymätön tarina, jonka avulla kaikki ’ilmiöt’ voidaan käsittää?” Koivusen kritiikki kohdistui ennen muuta toisen maailmansodan jälkeistä kehitystä luodanneisiin yhteiskuntatieteellisiin tutkimuksiin. Jaana Vuori totesikin Koivuselle laatimassaan kommentissa, että ”yhteiskunnallinen äitiys” oli ennen muuta 1800-luvun loppupuolelta sotienjälkeiseen aikaan ulottunut aikalaisdiskurssi. Siinä naiset ja naisliikkeet pohjustivat itselleen yhteiskunnallista liikkumatilaa ja vahvistivat toimivaltaansa. ”Radikaalimmat naisasianaiset, työväenliikkeen aktivistit ja seksuaaliradikaalit” jäivät tuolloin Vuoren mukaan pieneksi vähemmistöksi. Tämä määrittely on sekä osuva että osin ongelmallinen, sillä suuri osa työväenliikkeen aktivisteista näki naisten ja miesten maailmat erillisinä ja otti tavoitteekseen vapauttaa naiset kotiin. ”Yhteiskunnallinen äitiys” on toisin sanoen teoreettinen käsite, jonka avulla on hahmotettu naisten kansalaistumista kehkeytyvässä kansallisvaltiossa.⁶¹

Teemaa eri suuntiin laajentavaa ja uusia kysymyksiä esille nostavaa tutkimusta on ilmestynyt 2000-luvullakin. Pirjo Markkolan varhemman, maaseudun naisia tutkivan lisensiaatintyön jatkoksi valmistui agraarista sukupuolijärjestelmää tarkastelevia tutkimuksia, kuten Jan Lofströmin väitöskirjan *Sukupuoliero agraarikulttuurissa* ja Ann-Catrin Östmanin väitöskirjan *Mjölck och jord*. Kuvaa monipuolistivat niin

59 Sulkunen 1989; Lähtenmäki 1995.

60 Angloamerikkalaisessa tutkimuksessa ”separate spheres” -teorioita on ruotinnut mm. Vickery 1993.

61 Koivunen 1998; Vuori 1999.

ikään naisten poliittisten oikeuksien laajentumista ja poliittista toimijuutta käsitelleet tutkimukset. Miesten kansalaistumisen historiaa ovat tarkastelleet muun muassa Marja Jalava ja Anders Ahlbäck.⁶²

Bolševistinen visio

Tässä työssä Yvonne Hirdmanin käsiteperhettä ja siitä käytyä keskustelua sekä sukupuolittuneen kansalaisuuden ja yhteiskunnallisen äitiyden teoriaa hyödynnetään pyrkimyksessä hahmottaa erilaisia sopimuksia ja järjestysten kohtaamisia. Hirdmanin mukaan sopimukset luovat tasa-painoa, mutta sisältävät samalla konfliktien ja neuvottelujen mahdollisuuden. Vallankumouksessa sukupuolisopimus on usein neuvoteltu radikaalilla tavalla uusiksi. Venäjällä ensimmäinen maailmansota oli murentanut sukupuolisopimuksen perustaa ja vallankumouksellisten voimakas tasa-arvopuhe sai aikaan nopeita lainsäädännöllisiä uudistuksia. Käytännössä ja eri kentillä muutokset olivat hitaita ja 1920-luvun mittaan palattiin osin vanhaan järjestykseen.

Bolševikit politisoivat sukupuolen, problematisoivat sukupuolieron ja kiistivät aiemmat sukupuolijärjestykset jo vallankumousta edeltävissä keskusteluissaan. Uudessa proletaarisessa järjestelmässä sukupuolilla olisi mahdollisimman vähän eroavuutta. Kahden sukupuolen sijaan keskiössä olisi ”uusi ihminen”⁶³, joka toimisi sosialistisen – ja myöhemmässä vaiheessa kommunistisen – yhteiskuntajärjestelmän ehdoilla ja sen hyväksi. Olennainen osa uutta järjestystä oli naisten siirtyminen ansiotyöhön, mikä mahdollistuisi kotitaloudessa aiemmin tehtyjen töiden kollektivisoimisella. Wendy Z. Goldman on kiteyttänyt ”bolševistisen vision” neljään kohtaan: 1) ansiotyö on naisen vapautumisen perusta 2) naisten ansiotyössä käynti edellyttää kotitalous- ja hoivatyön siirtämis-

62 Lofström 1999; Östman 2000a; Ks. myös Peltonen, Matti 1999; Markkola 2002. Naisiin poliittisina toimijoina kiinnitettiin huomiota erityisesti äänioikeuden juhlavuosina 1996–1997 ja 2006–2007. Ks. esim. *Yksi kamari – kaksi sukupuolta* (1997). Ks. myös *Suffrage, Gender and Citizenship* (2009). Mieskansalaisuudesta ks. Jalava 2006a, 74–80; 2006b; Ahlbäck 2010.

63 ”Uuden ihmisen” idea sai Euroopassa laajemminkin kannatusta. Tästä ks. esim. *Uusi, uljas ihminen eli modernin pimeä puoli* (1998).

tä yhteiskunnan vastuulle 3) perhe perinteisessä muodossaan kuihtuu tällöin pois ja 4) sukupuolten suhteet perustuvat taloudellisista seikoista ja perhevelvollisuuksista riippumattomiin vapaisiin liittoihin.⁶⁴

Heti vallankumouksen jälkeen bolševikit pyrkivät muuttamaan perin pohjin ihmisten väliset suhteet kattavalla valtiollisella ohjelmalla, jonka tuli taata naisten ja miesten taloudellinen, koulutuksellinen, oikeudellinen ja poliittinen tasa-arvo. Ohjelma kirjattiin lakiin ja sitä tuettiin julkisilla palveluilla. Ohjelman osia olivat äitiys- ja lastensuojelu, syntyvyydensäännöstelyn ja abortin laillistaminen, avioliitto- ja avioerolakien uudistaminen ja aikuisten välisen seksin vapauttaminen säätelystä. Äitiysuojelutoimien lisäksi naisten ansiotyössä käyntiä pyrittiin lisäämään rakentamalla lastentarhoja ja keskuskeittiöitä sekä muita julkisia palveluja. Vuonna 1920 säädettiin yleinen työvelvollisuus, joka sekin osaltaan kasvatti ansiotyössä käyvien naisten määrää.⁶⁵ Neuvostokeskustelua, lainsäädäntöä ja käytäntöjä tarkastellaan lähemmin luvussa neljä.

Neuvostokirjallisuutta ja -kulttuuria tutkinut Eric Naiman on tullutkin tämän vaiheen kiinnittyneen oleellisesti sisällissodan aikaan, vallankumousromantiikan kauteen, jolloin ajateltiin, että yhteisillä ponnistuksilla, kiinnittämättä huomiota sukupuoli- tai muihin eroihin, taattaisiin vallankumouksen voitto.⁶⁶ Sukupuolieron häivyttäminen johti sellaiseen vanhan sukupuolijärjestyksen tulkintaan, jossa naiseus ja naisten paikat, askareet ja ominaisuudet värittyivät kapitalismin synnyttämiksi vääristymiksi ja siten menneisyydeksi. Miehys ja miehinen elämämpiiri taas edustivat tulevaisuutta. Naisille tärkeiden toimintapiirien, perheen ja kotitalouden, esitettiin olevan järjestelmälle haitaksi, eikä sukupuolten välistä työnjakoa näin ollen tarvittaisi. Järjestämällä kotitalous ja hoiva kollektiivisesti vapautettaisiin naiset työmarkkinoille ja yhteiskunnalliseen toimintaan. ”Tasa-arvo” perustuisi siten naisten asiantuntijuuden ja agendan purkamiselle, jolloin uusi yhteiskunta rakentuisi miehille arvoille ja mies olisi ”uuden ihmisen” malli.⁶⁷

64 Goldman 1993, 12.

65 Grossmann 1995, 38; Clements 2012, 191; Wood 1997, 103–106.

66 Naiman 1999, 185–188.

67 Naiman 1999, 185–188.

Vuonna 1921 aloitettu uusi talouspolitiikka (NEP⁶⁸) tarkoitti luopumista valtion jakelumonopolista ja viljan pakko-otoista. Pankit, vienti ja suurteollisuus pysyivät valtion valvonnassa, mutta pienyritysten perustaminen sallittiin. Naisten työttömyys kasvoi tässä vaiheessa merkittävästi. Kun laajoista kotitalouden ja hoivan kollektivointisuunnitelmista lisäksi peräännyttiin taloudellisista syistä, luovuttiin myös sukupuolten samankaltaisuuden painotuksista ja korostettiin naisten ”perinteistä” roolia kodinhoitajana ja hoivaajana. Tuottavuuden kasvattaminen syrjäytti siten tasa-arvotavoitteet ja sukupuolenmukainen työnjako epäpolitisoitui eli luonnollistui.⁶⁹

Tästä kehityksestä ja erilaisten tavoitteiden ja käytäntöjen rinnakkainelosta huolimatta neuvostoelämää kuvattiin jatkuvasti vallankumouksen aikaisten ihanteiden pohjalta. Vahvat mielikuvat naisten vapauttamisesta ansiotyöhön ja itsenäiseen elämään sävyttivät tekstejä ja tuottivat käsitystä sukupuolijärjestyksen kumouksesta. Tasa-arvosopimuksesta tuli suomalaistenkin kommunistien ihanne ja tuolloinen keskustelu teki vallitsevaa sukupuolijärjestystä näkyväksi ja osoitti mahdollisia uusia, bolševistista visiota myötäileviä järjestyksiä.

Kysymyksenasetteluja

Modernisoituminen synnytti monenlaisia käsityksiä sukupuolista ja sukupuolierosta: naisille ja miehille kuviteltiin uudenlaisia sosiaalisia rooleja tai sukupuoliero nähtiin merkityksettömänä. Sisällissodan jälkeisten vuosien Suomessa sukupuolieroa pidettiin yhtäältä tärkeänä yhteiskunnan koossapitäjänä. Tässä katsannossa toisiaan täydentävät, eri aloille suuntautuneet sukupuolet rakentaisivat sopuisasti itsenäistä Suomea. Irma Sulkusen mukaan sukupuolieroa painottava kaksijakoinen kansalaisuus ja ajatus äitiydestä naiskansalaisuuden ytimenä alkoivat juuri 1920-luvulla läpäistä koko yhteiskuntaa. Perustaa täl-

68 Novaja ekonomičeskaja politika (NEP) eli uusi talouspolitiikka (n. 1921–1928). Vuonna 1928 aloitettiin ensimmäisen viisivuotissuunnitelman toteuttaminen: syksyllä käynnistettiin teollistaminen ja seuraavana vuonna maatalouden kollektivisointi.

69 Wood 1997, 147–161; Naiman 1999, 185–188; Goldman 2002, 31–32.

laiselle ajattelulle antoi niin ikään mainittu suurten ikäluokkien synty 1920–1923, mikä julkisten palvelujen puuttuessa sitoi suuren joukon naisia hoivatyöhön.⁷⁰ Bolševistisen vision mukaan naiset ja miehet rakentaisivat sopuisasti sosialistista yhteiskuntaa, mutta ilman sukupuoleen perustuvaa työnjakoa. Suomalaisten kommunistien keskustelua ja agendaä jäsennetään tukeutuen näihin malleihin. Voidaan ajatella, että ensimmäisen maailmansodan murroksessa nousi esiin erilaisia mielikuvia siitä, minkälaiseksi neuvoteltaisiin itsenäisen ja teollistuvan Suomen sukupuolisopimus. Venäjän vallankumouksen ruokkima ja sosialistista aateperintöä kantava keskustelu sukupuolesta osallistui Suomessa meneillään olleeseen kamppailuun sukupuolijärjestyksen modernisoitumisen suunnasta.

Vallankumouksen eri vaiheissa sukupuoli ja seksuaalisuus politisoitiin ja epäpolitisoitiin erilaisista näkökulmista, erilaisissa yhteyksissä ja erilaisiin tarkoituksiin. Suomalaista keskustelua eritellään ennen muuta suhteessa vuoden 1917 lopulta 1920-luvun lopulle ulottuneeseen yhteiskuntakokeilujen kauteen, ja viittauksenomaisesti niin kutsuttuun toiseen vallankumoukseen eli varhaisen stalinismin kauteen (1928–1932). Jakso on aiemmassa tutkimuksessa jaoteltu myös sotakommunismiin (1917–1920), jossa sukupuoli ja seksuaalisuus politisoitiin ja uutta järjestystä kuviteltiin ja alettiin toteuttaa, ja vuodesta 1921 alkaneeseen uuden talouspolitiikan kauteen, jolloin kysymykset epäpolitioitiin ja taloudellisen tehokkuuden ja rationalisoinnin ajatus alkoi syrjäyttää uuden sukupuolijärjestyksen kuvittelua ja rakentamista. 1920-luvun lopulta alkoi suunnitelmatalouden vaihe, jolloin monenkirjavat autonomiset kokeilut syrjäytettiin yhden, ylhäältä sanellun utopistisen suunnitelman tieltä.⁷¹ Suomessa toiminut julkinen kommunistinen liike julkaisuineen lakkautettiin 1930-luvun taitteessa.

70 Lutz 1987, 9.

71 Neuvostovallankumouksen eri vaiheiden vaikutusta sukupuolijärjestykseen on naisten järjestäytymisen ja poliittisen vaikutusvallan näkökulmasta tarkastelleet Goldman (1993), Clements (1997) ja Wood (1997). Siirtymästä yhteen utopistiseen suunnitelmaan ks. Stites 1989, 226; ”Toisesta vallankumouksesta” ks. Tucker 1992; 1920-luvun ja stalinismin kauden eroista ks. myös Prozorov 2013, 9–17. Prozorov tarkastelee stalinismia biopolitiikkana, joka muutti sosialismin ”joksin sellaiseksi, jota ei vain opiskella vaan eletään”: siinä sosialismi pakotettiin to-

Kommunistien keskusteluyhteisö oli kansainvälinen, niinpä tarkastelu ei rajaudu Suomeen eikä suomeen, jos kohta suomenkieliset tekstit hallitsevat tutkimusta ja sen toimijat ovat pääosin suomalaisia. Tarkasteltavana on suomalaisen kommunismin muovautuminen vanhan työväenliikkeen perinteiden, ja uuden, eri maissa eri muodoissa virinneen vallankumouksellisen liikkeen kontekstissa. Tekstiin on siten punottu rinnastuksia niin Pohjoismaiden kuin muiden kapitalististen maiden kommunistisiin liikkeisiin.

Entä muuttivatko vallankumouksen synnyttämät ideat ja käytännöt modernisaation suuntaa Suomessa? Minkälaista sijaa kommunistisen liikkeen puhunta, bolševistinen visio, sai ja miten se vaikutti siihen, minkälainen sukupuolisopimus Suomessa vahvistui ensimmäisen maailmansodan jälkeen? Koska yhteiskunnallisen äitiyden ihanne rakentui ajatukselle vapauttaa naiset – erityisesti työläisäidit – ansiotyöstä, kohottaa kotityön arvoa ja vahvistaa ydinperhettä, voidaan kysyä, saivatko epävarmuus ja vallankumouksen pelko vahvistamaan sukupuolijärjestyä, jossa naisilla ja miehillä oli selvästi erottuvat sosiaaliset roolinsa ja jossa järjestyksen peruspilareita, eroa ja hierarkiaa, ei horjuttettu? Lopuksi voidaan pohtia, missä määrin julkilausuttu, joskaan ei toteutunut, bolševistinen visio onnistui raottamaan radikaalisti toisenlaista mahdollisuuksien horisonttia. Oliko vallankumouksen vuosina muotoilluilla kysymyksillä ja julkilausutuilla ihanteilla merkitystä myöhemmässä kehityksessä?

Toverien ja tekstien verkosto

Tutkimusongelmaa lähestytään toimijuuden ja kommunikaation näkökulmista eli muutaman työväenliikkeeseen eri lähtökohdista tulleen avaintoimijan ja tiettyjen avaintekstien muodostaman kommunikaatioverkoston pohjalta. Tarkastelussa on yhteisöllinen viestintä, se miten tieto vallankumouksen vaikutuksista sekä vallankumouksen synnyttä-

dellisuuteen. Stalinin kauden vaikutuksia sukupuolijärjestelmään on tarkastellut mm. Wendy Z. Goldman kirjassaan *Women at the Gates*. Ks. Goldman 2002.

mät tunteet, tunnelmat ja kertomukset⁷² välittyivät ja miten ajatukset kehkeytyivät, muuntuivat ja levisivät verkostoissa. Viestintä nähdään tässä yhteisöllisyyden ja yhteisten käsitysten tuottamisena.⁷³

Toimijaverkostoa tarkastelemalla hahmotetaan sitä, kuinka laajoihin piireihin sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kiinnittynyt keskustelu levisi. Kommunistinen suuntaus näyttäytyy näin tarkasteltuna samantapaisena voimakenttänä, jollaisena Benedict Anderson kuvaa 1900-luvun taitteen anarkistista liikettä. Tämä kenttä veti hetkellisesti yhteen joukon intellektuelleja ja poliittisia pakolaisia eri puolilta maailmaa ja tuotti vaihtoehdoisen radikaalin diskurssin, imperialistisen kapitalismin antiautoritaarisen kritiikin.⁷⁴ Samaan tapaan voi ajatella vallankumouksen vetäneen eri suunnista puoleensa ihmisiä, jotka tavoittelivat vapautta ja tasa-arvoa ja tuottivat isäntävaltaisen järjestyksen kritiikin.

Tutkimuksen kuluessa mukaan valikoitui joukko vanhan työväenliikkeen ja kommunistisen liikkeen aktiiveja, jotka taustoiltaan ja elämänvalinnoiltaan erosivat toisistaan, mutta joita yhdisti sukupuolijärjestyksen ja seksuaalimoraalin pohdinta. He toisin sanoen politisoivat teksteissään ja toiminnassaan sukupuolen ja seksuaalisuuden osoittamalla vaihtoehtoisia tapoja järjestää sukupuolten väliset suhteet ja pohtimalla sukupuolen merkityksiä. Osa tutkimuksen kohteeksi va-

72 Kertomuksilla oli tärkeä rooli kommunistisen identiteetin muodostamisessa ja uuden moraalien iskostamisessa. Matti Hyvärinen on artikkelissaan ”Kerronnallinen tutkimus” kysynyt, mitä kertomukset tekevät, miten ne osallistuvat kulttuurin, identiteettien ja poliittisten projektien muodostumiseen. Kertomuksen olennaisia ulottuvuuksia ovat Hyvärisen mukaan kokemuksellisuus sekä toimijoiden ja tekojen arviointi. Myös ristiriidat, jännitteet, odottamattomat asiat ja yllätys kuuluvat kertomuksen ja kertomisen ytimeen. Kertomuksen odotetaan sosiaalisessa tilanteessa herättävän suuttumusta, paheksuntaa tai ihailua. Ks. Hyvärinen, Matti: *Kerronnallinen tutkimus*, 2006: www.hyvarinen.info.

73 Esim. John Fiske on kirjassaan *Merkkien kieli, johdatus viestinnän tutkimiseen* (1992) korostanut viestintää sekä sanomien siirtämisenä että merkitysten tuottamisena.

74 Andersonin tapaa analysoida anarkismia kirjassaan *Under Three Flags: Anarchism and the Anti-Colonial Imagination* (2005) on hyödyntänyt Susan Hinely tarkastellessaan englantilaisen Charlotte Wilsonin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun verkostoja. Wilson kiinnittyi useisiin sosialistisiin ja feministisiin ryhmiin kehittäen anarkistiseen ajatteluun pohjaavia tavoitteitaan niiden yhteydessä ja hyödyntäen niitä tavoitteiden ajamisessa. Hinely 2012.

likoituneista toimijoista oli verkostoitunut henkilökohtaisella tasolla: he olivat ystävyksiä, sisaruksia, aatetovereita tai toistensa mentoreita. Toinen verkostoitumisen taso muodostui kiinnostuksesta tiettyihin teksteihin: näiden avaintekstien kirjoittaminen, suomentaminen, kierättäminen ja pohtiminen sitoivat ihmisiä samaan keskusteluyhteisöön, usein ilman henkilökohtaista kontaktia.

Valittujen henkilöiden elämänkulut osoittavat konkreettisella tavalla, miten vallankumous tempaisi ihmisiä tavanomaisuudesta. Se hajotti perheitä, rakensi yllättäviä yhteyksiä ja tuhosi lopulta innokkaimmat kannattajansa. Tekstiin sisältyvien pienoiselämäkertojen tavoite on osoittaa, minkälaisissa tilanteissa tavanomaisuudet ja itsestänselvyydet problematisoituivat, kyseenalaistuivat ja politisoituivat. Keskusteluilla ei ollut vaikutusta vain omana aikanaan, vaan 1900-luvun alun ja 1920-luvun pohdinnat jättivät pitkäaikaisen jäljen työväenliikkeen vasempaan sipeen ja jatkuivat erilaisissa oloissa ja tilanteissa, niin 1930-luvulla⁷⁵ kuin toisen maailmansodan jälkeen, erityisesti 1960–1970-luvulla⁷⁶.

Tutkimuskysymystä lähestytään yhtäältä tarkastelemalla verkostoitumista ja kysymällä, kuka tunsikin kenet ja mitä reittejä ajatukset liikkuvat erilaisten rajojen yli. Verkostoanalyysia voi Sakari Saaritsan ja Kari Teräksen mukaan tarkastella teoreettis-metodologisena suuntauksena tai käyttää metaforisesti, jolloin se on tutkimuskohteen luonnetta väljästi kuvaava käsite. Verkostoanalyysin avulla on tutkittu konkreettista sosiaalista vuorovaikutusta, joka usein rikkoo perinteisten yhteiskunnallisten luokitusten rajoja ja muodostaa toimintaa suuntaavia ja rajoittavia rakenteita. Verkostoanalyysia kehittivät toisen maailmansodan jälkeen niin kutsutun Manchesterin koulukunnan antropologit, jotka

75 1930-luvun keskusteluista ks. esim. Katainen 1998 ja Koivisto 2000, 2001, 2002a, 2002b, 2010a ja 2010b. Koiviston mainitut artikkelit on koottu julkaisuun Koivisto, Hanne: *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua. Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistöälymyksestä 1930-luvulta* (THPTS 2011).

76 Kansandemokraattisen ja kommunistisen naisliikkeen toisen maailmansodan jälkeisestä agendasta ks. Katainen 1994; Amerikkalaisen kommunistisen naisliikkeen agendaa on tarkastellut Kate Weigand tutkimuksessaan *Red Feminism: American Communism and the Making of Women's Liberation*. The Johns Hopkins University Press 2000. Weigand näkee liikkeen linkkinä naisliikkeen "ensimmäisen aallon" ja 1960-luvulta alkaneen "toisen aallon" välillä.

analysoivat yksittäisten ihmisten sosiaalisia verkostoja. Samaan aikaan Harvardissa kehitettiin matemaattisia menetelmiä ”kokonaisverkostojen” tutkimiseksi. Myöhemmin rakennekoulukuntaa kritisoitiin, koska se hukkasi näkökulman, jonka mukaan – tässä Saaritsa ja Teräs viittaavat italialaiseen Maurizio Gribaudiin – ”yhteiskunnallinen todellisuus rakentuu ennen kaikkea elämänhistoriansa ja sosiaalisten verkostojensa puitteissa ympäristönsä kokevien ja sosiaalisia suhteitaan työstävien ihmisten vuorovaikutuksen kautta”.⁷⁷ Tässä työssä verkostoanalyysi on väljästi käytetty työkalu: verkostoon kuuluvia ihmisiä on vähän ja heitä yhdistävät osin henkilökohtaiset ystävyysuhteet tai toveruus, mutta yhtä lailla tietyt tekstit, joita kirjoitetaan, luetaan, käännetään, levitetään tai kommentoidaan. Kyse on siten suppeasta toimijaverkostosta⁷⁸, jonka avulla pyritään tavoittamaan sukupuolta ja seksuaalisuutta eri yhteyksissä politisoineita henkilöitä. Naisten verkostoitumista tutkimalla tehdään lisäksi näkyväksi naisten merkitystä kommunistisen liikkeen toimijoina ja agendan muotoilijoina.

Verkostoanalyysia on sovellettu esimerkiksi Boel Englundin ja Lena Kårelandin kollektiivibiografiassa *Rätten till ordet* (2008), jossa on tarkasteltu 1900-luvun taitteen kirjoittavien tukholmalaisnaisten verkostoa ja pohdittu, miten nämä porvarisnaiset vakiinnuttivat asemansa julkisuudessa ja minkälaisia asioita he toivat julkiseen keskusteluun.⁷⁹ Myös käsillä olevassa tutkimuksessa kiinnitetään huomiota siihen, minkälaisiin kysymyksiin naiset tarttuivat ja mitä keinoja heillä oli omista asemistaan käsin tuoda niitä julkiseen keskusteluun. Minkälaisia opillisia, kielellisiä ja kokemuksellisia valmiuksia heillä oli osallistua teoreettisiin ja poliittisiin keskusteluihin? Oliko heillä määrittelyvaltaa ja agendan asettamisen valtaa?⁸⁰ Naisten kirjallinen toiminta rinnastuu tutkimukseen valikoituneiden miesten aseisiin, valmiuksiin ja kysymyksenasetteluihin.

Kari Teräs on tutkimuksessaan *Yritys ja yhteiskunta* lähtenyt liikkeelle yhdestä ihmisestä, Heikki Huhtamäestä, ja selvittänyt tämän sosiaa-

77 Saaritsa ja Teräs 2003, 7.

78 Toimijaverkkoteoriasta ks. esim. Teräs 2001, 33.

79 Englund & Kåreland 2008.

80 Clements 2000, 138–139; Kettunen 2003b; Hinely 2012, 11.

lisia verkostoja sekä Huhtamäen yrityksen ja sen sidosryhmien suhteita. Niiden pohjalta Teräs hahmottaa kuvaa siitä, minkälaisen sosiaalisten suhteiden järjestelmän Huhtamäki rakensi saavuttaakseen liiketaloudellisia ja yhteiskunnallisia tavoitteitaan. Verkostanalyysin avulla oli mahdollista saada toiminnallinen käsitys siitä, miten yritys ja sen johtaja vaikuttivat yhteiskunnassa erilaisissa historiallisissa tilanteissa. Verkostot ovat Teräksen mukaan näkymättömiä ja epämuodollisia sosiaalisia siteitä, ja siksi niiden tunnistaminen ja nimeäminen on haastavaa. Niitä voi hahmottaa ”tekemällä havaintoja pitkäaikaisten henkilösuhteiden luonteesta, tarkkailemalla näiden suhteiden solmu- ja risteyskohtia ja kiinnittämällä huomiota yhteistyösuhteiden tavoitteisiin”.⁸¹

Susan Hinely on puolestaan tarkastellut 1900-luvun taitteen molemmin puolin useissa poliittisissa liikkeissä Britanniassa vaikuttaneen Charlotte Wilsonin muuttuvia verkostoja. Hinely ei julkilausutusti käytä verkostanalyysia, mutta on Wilsonin yhteyksiä seuraamalla tuonut esiin kiinnostavan toimintakentän, jonka eri puolia olivat vallankumouksellinen anarkismi, fabiaaninen sosialismi ja naisemansipaatio.⁸²

Tämän tutkimuksen päähenkilöihin kuuluvan Aleksandra Kollontain verkostojen tarkastelu ei ole samalla tavoin systemaattista, vaan keskittyy hänen suomalaiseen tuttavaverkostoonsa. Toinen taso ovat verkostot, jotka rakentuivat hänen tekstiensä varaan siinä mielessä, että tietyt henkilöt kiinnostuivat Kollontain ajatuksista, tulkitsivat niitä muille ja kirjoittivat niiden pohjalta uusia tekstejä muodostaen eräänlaisen tilapäisen ja muuntuvan ajatuskollektiivin. Verkoston jäljittäminen on nostanut esiin unohdettuja ja yllättäviäkin keskustelijoita, niin naisia kuin miehiä.

Tässä mielessä innostavia ovat olleet Robert Darntonin tiedonvälityksen historiaa valottavat tutkimukset, joissa hän on käyttänyt kommunikaatiokierron ja viestintäverkoston käsitteitä. Ne ohjaavat tarkastelemaan viestintää ja jaettujen käsitysten rakentumista monimuotoisena, erilaisia viestintävälineitä erilaisissa tilanteissa hyödyntävinä ilmiöinä.⁸³ Darntonin tutkimassa 1700-luvun Ranskassa viestintäverkoston

81 Teräs 2009, 17.

82 Hinely 2012.

83 Darnton käyttää käsitteitä *communication circuit* ja *communication network*. Ks. esim. Darnton 2000, 7–8.

muodostivat painettu sana, käsikirjoituskulttuuri ja suullinen kerronta, jotka välittivät sekoituksen päällekkäisiä ja toisiinsa kietoutuvia uutisia, toisin sanoen ajankohtaisista tapahtumista kertovia ja niitä kommentoivia juttuja, huhuja ja juoruja. Viestit välittyivät erilaisissa kohtaamispaikoissa, puistoissa, kaduilla, kirjakaupoissa, salongeissa ja kahviloissa. Viestintäverkostoa tarkastelemalla Darnton kysyy, miten yhteiskunnallisia tapahtumia jäsennettiin ja tehtiin ymmärrettäviksi ja miten tietoa niistä välitettiin.⁸⁴

Darntonin ajatuksia on Suomessa hyödyntänyt Kirsti Salmi-Niklander, esimerkiksi tutkimuksessaan Karkkilan 1920-luvun alun työläisnuorten kirjoittavasta yhteisöstä, samoin Minna Ahokas, joka väitöskirjassaan *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla* (2011) analysoi valistuskirjallisuuden levinneisyyttä, saatavuutta, vastaanottoa ja vaikutushistoriaa. Hän on jakanut kirjahistorian tutkimuksen osioihin, joiden pohjalta voi tarkastella myös käsillä olevan tutkimuksen painotuksia. Ahokas on kaaviossaan yhdistänyt Darntonin sekä Nicholas Barkerin ja Thomas R. Adamsin malleja ja sen keskiössä ovat kirjat: niiden lajityypit, kirjoittajat, motiivit ja intentiot. Keskusta ympäröivät lukijakunta, reseptio, poliittiset ja juridiset rajoitteet, aatteelliset vaikutteet, tuotanto ja levitys sekä kirjakokoelmat.⁸⁵ Kommunismissa kirjakulttuurissa voi erottaa samoja ulottuvuuksia. Sitä muoivasivat poliittiset ja juridiset rajoitteet sekä aatteet, samoin kirjoittajien motiivit, intentiot ja lajityypin valinta. Lisäksi Ahokkaan työssä on mietitty kirjallisuuden välityskanavia sekä vastaanottoa esimerkiksi lehdistössä, kirjeenvaihdossa ja muistelmassa, samoin lukukokemuksia ja kirjallisuuden vaikutusta käytäntöihin.

Darnton on niin ikään tutkinut laillista ja laitonta julkaisemista ja kirjallisuuden levittämistä 1700-luvun Ranskassa. Tämä on hyödyllinen erottelu kommunistien kirjallisen kulttuurin tarkastelussa, sillä osa siitä oli laillista ja osa viranomaisten tarkkailun ja sensuurin ohjaamaa, mikä johti salaisen levityksen ja maanalaisten julkaisujen syntyyn. Darnton kartoitti luvattoman kirjallisuuden piratismia: salakuljettajia, kauppiaita, kuorma-ajureita, paikallisia kirjakauppiaita ja varastojia.

84 Darnton 1995, Darnton 2000, 1, 7; Ks. myös Salmi-Niklander 2004, 55–57.

85 Salmi-Niklander 2004; Ahokas 2011, 16.

Ulkomailla painetun ja Ranskaan salakuljetetun kielletyn kirjallisuuden kitkeminen hyödytti taloudellisesti laillisia kustantajia ja poliittisesti valtaapitäviä, joiden arvovaltaa suositti, mutta laitton häväistyskirjallisuus murensi. Kielletty kirjallisuus loukkasi Darntonin mukaan uskontoa, moraalialta tai Ranskan valtiota ja sillä oli valtaapitävien katseissa tuhoisa vaikutus yleiseen mielipiteeseen, joka oli voimakas mahti ennen vallankumousta.⁸⁶

Ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa kommunistien julkaisemalla kirjallisuudella ei juuri ollut kaupallista arvoa eikä se haastanut kaupallisia kustantajia, mutta sen avulla saatettiin kritisoida vallanpitäjiä ja poliittisia vastustajia. Myös siinä ruodittiin kansakunnan perusarvoja, uskontoa, isänmaallisuutta ja sukupuolten välistä sopuisaa työnjakoa. Suomenkielistä kiellettyä – tai ainakin tarkkailun alasta – kirjallisuutta painettiin Suomen lisäksi Neuvosto-Venäjällä, Ruotsissa ja Yhdysvalloissa ja sitä salakuljetettiin Suomeen monia teitä. Julkaisuja kaupiteltiin kaduilla, salakuljetettiin vankiloihin ja levitettiin työväenjärjestöjen tilaisuuksissa.

Suomessa ilmestyi 1930-luvun taitteeseen laillisestikin useita kommunistisen liikkeen sanoma- ja aikakauslehtiä, ja kirjoja kustannettiin jonkin verran. Lisäksi paikallisyhteisöissä tuotettiin Kirsti Salmi-Niklanderin tutkimia käsinkirjoitettuja lehtiä. Julkaisemista kuitenkin kontrolloitiin, painokanteita nostettiin ja kirjallinen toiminta saattoi johtaa poliittiseen vankeuteen.⁸⁷ Neuvosto-Venäjällä suomalaisyhteisölle kehittyi monipuolinen kirjallinen kulttuuri sanoma- ja aikakauslehtineen, lennäkkeineen, kirjassineen ja kirjoineen. Suomalaiset perustivat osuuskuntamuotoisen kustantamon, Kirjan, jolla oli laajaa liiketoimintaa eri kaupungeissa.⁸⁸

86 Darnton 1982, 183–185, 193–195, 199–202.

87 Erkki Sevänen on tutkimuksessaan *Vapauden rajat* (1994) tarkastellut kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallista sääntelyä sotienvälisenä aikana ja todennut, että 1920-luvulla valtio ja porvarillinen julkisuus eivät sietäneet sosialistisen tai radikaalis-demokraattisen ideologian mukaista porvarillisen yhteiskunnan kritiikkiä. Tällaisen kritiikin vastainen normisto tuli Sevänen mukaan esiin niin oikeussäädösten tulkinnoissa kuin nk. kirjasodissa. Sevänen 1994, 15, 392.

88 Ks. esim. Kruhse ja Uitto 2008.

Kirsti Salmi-Niklanderin Karkkila-tutkimuksessa kirjoittaminen ei ole vain yksilöllistä vaan ennen muuta yhteisöllistä toimintaa. Sen pohjana ja tuotteena on joukko kollektiivisia asenteita ja tunteita.⁸⁹ Tässäkin tutkimuksessa erilaiset tekstityypit sekoittuvat, liikkuvat ja muuntuvat. Kokouksessa kuultu puhe siirtyy kirjalliseen muotoon sanomalehteen ja tulee lainatuksi kirjeessä tai aikakauslehdessä. Tieteellinen tutkimus popularioidaan ja sillä perustellaan poliittisia tavoitteita. Poliittisen vastustajan esittämä vääristely alkaa elää omaa elämäänsä ja kirjautuu lehtikirjoituksiin, muistelmiin ja mielikuviin tietystä henkilöstä. Hyvä esimerkki kollektiivisesta tekstistä on *Suomen Työmiehen* 1920 julkaisema nimerkki ”Aleksandran” kirjoitus, jossa Aleksandra Kollontailta suoraan lainatut ajatukset perheestä ja valtiosta sekoittuvat Suomen valtaapitävien ja helsinkiläisten keskuskeittoloiden kritiikkiin.⁹⁰ Tällainen ulkomaisten auktoriteettien tekstien, kotimaisen aineksen ja omien kommenttien yhdistäminen oli ollut aiemminkin tapana työväenliikkeen käännöspolitiikassa. Esimerkiksi Kollontain tutkimuksia Suomen työväenliikkeestä oli esitelty tähän tapaan *Työmiehessä* 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.⁹¹

Verkostojen lisäksi analysoidaan sitä, minkälaisissa tiloissa ja tilanteissa keskustelu sukupuolesta ja seksuaalisuudesta mahdollistui. Mikä toisin sanoen pysähdytti näkemään tavanomaisuuden uudessa valossa? Minkälaisissa tilanteissa vaihtoehtojen mahdollisuus avautui? Yhteisöllisiä tiloja ja tilanteita olivat esimerkiksi suuret kokoukset, opintopiirit ja lehtien toimitukset. Yksityiset lukukokemukset, kirjoittaminen ja kääntäminen sekä toveripiirissä käydyt keskustelut ja kirjeenvaihto pitivät nekin keskustelua vireillä.

Keskustelua sukupuolesta ja seksuaalisuudesta käytiin Venäjän vallankumouksen jälkeen aluksi pitkälti Aleksandra Mihailovna Kollontain (1872–1952) tekstien ja poliittisen toiminnan pohjalta. Monen muunkin bolševikin kirjoituksissa ruodittiin sukupuolijärjestyksen kumousta ja hahmoteltiin uutta kommunistista järjestystä, mutta Kollontai oli muutaman vuoden ajan vaikutusvaltaisin ja kiistellyin vallitsevan

89 Salmi-Niklander 2004, 55–57.

90 Aleksandra: Työläisnainen kodinorjana. Proletariaatti sen vapauttava. *Suomen Työmies* 7.11.1920.

91 Näitä suomennoksia eritellään tutkimuksen toisessa luvussa.

sukupuolijärjestelmän kriitikko suomalaisten kommunistien julkaisuis-
sa. Kansankomissaarina ja naisliikkeen johdossa ollut Kollontai oli jo
ennen vallankumousta tutkinut naisten yhteiskunnallista asemaa ja oli
kirjoituksissaan tarkastellut niin äitiyssuojelua kuin seksuaalireformia.
Hän halusi vallata sukupuolelle, uusintamiselle ja seksuaalisuudelle ti-
laa luokkaan ja tuotantoon keskittyneessä työväenliikkeessä. Vuonna
1926 ilmestyneissä muistelmissaan Kollontai linjasi tavoitteitaan kir-
joittamalla: ”Työläisnaisten täydellinen vapauttaminen ja uuden seksu-
aalimoraalin perustan luominen tulevat aina olemaan toimintani ja elä-
mäni korkeimmat päämäärät.”⁹² Kollontaista onkin hahmottunut kuva
ajattelijana, joka pohti teksteissään erityisesti sukupuolijärjestyksen
muutosta sosialismissa, vaikka hänen kirjallinen tuotantonsa käsittää
myös muita aiheita Suomen-kysymyksestä sosialismin ja itsehallinnon
yhdistämisen ongelmiin.

Kollontai oli pohtinut sukupuolitematiikkaa pitkään. Hänen en-
simmäinen naisasiakirjansa, 450-sivuinen *Sotsialnyja osnovy ženskago
voprosa* (Naiskysymyksen sosiaalinen perusta), ilmestyi 1909, ja sen
pönttimenä oli yhtäältä ollut edellisenä vuonna järjestetty ensimmäi-
nen yleisvenäläinen naiskonferenssi ja toisaalta Kollontain vähittäinen
kiinnittyminen kansainväliseen työläisnaisliikkeeseen. Teos ilmensi
käännettä Kollontain tuotannossa ja poliittisessa missiossa. Suomen-
kysymys, jota hän oli useita vuosia tutkinut, jäi taustalle ja keskiöön
nousivat sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kiinnittyvät teemat. Suomes-
ta kirjoitetut tutkimukset ja tekstit saattoivat silti osaltaan innoittaa
Kollontain vuoden 1908 jälkeistä kirjoittelua, olihan hän havainnoinut
läheltä suomalaisnaisten poliittisten oikeuksien saavuttamista ja niiden
avaamia mahdollisuuksia vaikuttaa naisille tuohon aikaan tärkeisiin
teemoihin. Naiskysymys-kirjan jälkeen Kollontai julkaisi aiheesta lu-
kuisia lyhyempiä tekstejä sekä 1916 yli 600-sivuisen selvityksen äitiys-
suojelusta *Obščestvo i materinstvo* (Yhteiskunta ja äitiys), jonka kirjoj-
tusprosessissa suomalaisella työväenliikkeen johtajalla ja kansanedusta-
jalla, Hilja Pärssisellä, oli osansa.

92 Alexandra Kollontai (Kollontai 1926/2001), *The Autobiography of a Sexually
Emancipated Communist Woman*. Kirjoitettu saksaksi 1926, julkaistu kokonaan
1977, tässä viitattu verkkoversioon 2001, 22–23.

Avainteksteinä tässä tutkimuksessa ovat Kollontain vuonna 1918 yleisvenäläisessä työläisnaiskokouksessa pitämä ja myöhemmin julkaistu puhe *Semja i kommunistižeskoje gosudarstvo* (Perhe ja kommunistinen valtio) sekä 1910-luvun alussa kirjoitetut uutta moraalialueita tarkastelleet esseet, jotka julkaistiin kokoelmana *Novaja moral i rabotši klass* vuonna 1918. Näitä tekstejä suomennettiin useana versiona vuosina 1919–1925. Ensin mainitun tekstin kirvoittamassa keskustelussa pohdittiin perheen tulevaisuutta ja yhteisöllistä elämänmuotoa, toinen teksti taas politisoivat seksuaalisuutta ja avioliittoa. Molemmista eriteltiin naisen modernia, eritoten ansiotyötä naisen ”vapautumisen” ehtona. Keskustelua käytiin lukuisten muidenkin tekstien pohjalta ja niitä punoutuu mukaan tutkimuksen edetessä.

Kollontai oli Venäjän sosiaalidemokraattisen puolueen johtava Suomen asioiden ja Suomen työväenliikkeen tuntija, minkä lisäksi hän oli käynyt vuoropuhelua suomalaisen työläisnaisliikkeen johtajien kanssa, joihin hän solmi kontakteja vuodesta 1905. Hänellä oli siten Suomessa valmiiksi lukijakuntaa ja äänivaltaa. Hän oli niin ikään ollut läheisissä tekemisissä eurooppalaisen, eritoten saksalaisen, työläisnaisliikkeen kanssa, joka oli ajanut naisten poliittisia oikeuksia, äitiyssuojelua ja naisten palkkatyöhön liittyviä kysymyksiä. Nämä olivat keskeisiä teemoja myös suomalaisille työläisnaisliikkeen aktiiveille, kuten Hilja Pärssiselle.

Kollontain ajattelua ja elämää on tutkittu melkoisesti, eikä tässä yritetäkään esittää uusia tulkintoja hänen toiminnastaan tai alkuperäisistä teksteistään. Tutkimus kohdistuu nimenomaan Kollontain Suomi-yhteyksiin sekä hänen tekstiensä kääntämiseen ja niiden ruokkimaan keskusteluun suomalaisissa julkaisuissa. Tekstien avulla laajennetaan käsitystä suomalaisten kommunistien sisällissodan jälkeisten vuosien pyrkimyksistä.

Tutkimuksen muista kohdehenkilöistä Hilja Pärssinen (o.s. Lindgren, 1876–1935) edustaa vanhaa, jo vuosisadan taitteessa Suomen työväenliikkeessä käynnistynyttä keskustelua sukupuolten sosiaalisista rooleista, kuten naisten ja rahvaanmiesten poliittisista oikeuksista, julkisesta toiminnasta sekä tehtävistä vanhempina. Pärssinen ei myöhemmin valinnut kommunistista suuntaa, mutta hänen toimintansa ja käsityksensä olivat muovaamassa myös kommunistisen naistoiminnan

perustaa. Hilja Pärssinen oli Kollontain ystävä ja keskustelukumppani bolševikkivallankumoukseen asti.

Seuraavaan sukupolveen kuulunut Lyyli Latukka (o.s. Haikonen, 1886–1938) aloitti toimintansa Viipurin työväenliikkeessä Pärssisen ohjauksessa. Sisällissodan lopulla hän pakeni Neuvosto-Venäjälle, jossa asui loppuelämänsä. Hänestä tuli Kollontain ajatusten tulkki vasemmistolehtien suomenkieliselle lukijakunnalle. Suomalaisista neuvostojattelun ja uuden elämänmuodon välittäjistä tärkeässä roolissa olivat muutkin Pietarissa⁹³ ilmestyneeseen *Vapaus*-lehteen kirjoittelleet pakolaisnaiset, jotka samalla toimivat Suomessa ilmestyneiden lehtien kirjeenvaihtajina. Latukka suomensi lisäksi Leninin ja muiden bolševikkien sukupuolta ja seksuaalisuutta politisoivia tekstejä. Lenin oli pitkälti yhtä mieltä Kollontain kanssa kotitalouden ja perheen kumoamisesta, mutta kritisoi tätä keskustelun johdattamisesta harhapoluille ja nuorison villitsemisestä seksuaalimoraalia koskevilla näkemyksillään. Leninin esittämät kärjekkäät arviot Kollontaista levisivät suomalaisten kommunistien puheeseen 1920-luvun jälkipuolella ja vähensivät kiinnostusta tämän omiin teksteihin.

Kollontain suomentajiin ja tulkitsijoihin kuului niin ikään Ivar Lassy (1889–1938), joka tuli työväenliikkeeseen vasta vallankumousvuonna 1917. Aiemmin hän oli liikkunut akateemisissa ja yläluokkaisissa piireissä, jos kohta ollut kiinnostunut sosialismin teorioista. Lassy julkaisi tekstejä sosiaalidemokraattisen nuorisoliiton *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* (1919–1923), joka jo 1919 suuntautui kommunistisen aatekunnan tukijaksi. Lassy vastasi käytännössä lehden toimittamisesta ja osallistui siihen myös ollessaan poliittisessa vankeudessa helmikuusta 1920 kesään 1922. Vapauduttuaan hän jatkoi työtään lehden toimituksessa kunnes poistui maasta alkuvuodesta 1923. Lassy oli omissa antropologisissa tutkimuksissaan tarkastellut avioliiton ja seksuaalimoraalin historiaa ja antoi sen vuoksi aiheelle runsaasti tilaa lehdessä.

Suomessakin uusien ajatusten hautomoita olivat juuri lehtien toimitukset. Otto Oinonen (1898–1937) tuli työväenliikkeeseen sisällis-

93 Pietarin nimi oli vuosina 1914–1924 Petrograd ja sen jälkeen vuoteen 1991 Leningrad. Tässä käytetään kuitenkin Petrogradin sijaan Suomessa vakiintunutta nimeä Pietari ja vuoden 1924 jälkeisistä asioista puhuttaessa nimeä Leningrad. Nimipolitiikasta ks. Hellberg-Hirn 2010, 106–123.

sodan jälkeen ja työskenteli kommunistisen nuorisoliiton järjestäjänä, toimittajana, kirjailijana ja kääntäjänä. Oinonen oli perustamassa Viipurin *Työ*-lehtä 1927, työskenteli *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa* ja avusti useita muita vasemmistolehtiä, näiden joukossa *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehteä*. Hän esitteli ja käänsi suomalaisille lukijoille neuvostokirjallisuutta, jossa kuvattiin uuden elämänmuodon ja arjen syntyä sekä kirjoitti oman työläisromaanin *Tienhaarassa* (1929). Oinosen mukana aineisto laajenee Kollontain innottamasta keskustelusta kaunokirjallisuuteen, uuden talouspolitiikan kauden teemoihin ja josain määrin leniniläiseen asketismiin.

Lisäksi toimijoiden verkostoon punotaan 1920-luvun nuoriso- ja naisliittolaisia sekä kommunistisen liikkeen lehdissä ja kustantamoissa työkenneleitä naisia ja miehiä. Suomen kommunistisen nuorisoliikkeenliikkeen johtoon 1920-luvun alkupuolella kuulunut Hannes Mäkinen (1901–1938) oli yksi Kollontain ajattelun välittäjistä: hän suomensi tämän uutta moraalialia käsitelleen esseekokoelman. Betty Peltonen (1902–1988) ja Väinö Vuorio (1895–1929) työskentelivät kommunistisen liikkeen lehdissä, lukivat ja kommentoivat kirjallisuutta ja omaksuivat uuden moraalien mukaisen elämäntavan. Näiden elämää kuvaavassa jaksossa ideana on pohtia Eric Hobsbawmin käsitteen ”ideas in action” pohjalta, miten uskomukset ja aatteet tulevat ilmi toimijoiden elämässä.⁹⁴

Mukaan on otettu lisäksi kaunokirjallisuutta, sillä se oli tärkeä väline uuden elämänmuodon pohdinnassa ja iskostamisessa massoihin. Kirjallisuudella ja kirjallisilla esikuvilla oli suuri merkitys venäläisessä kulttuurissa, eikä vallankumous katkaissut tätä perinnettä.⁹⁵ Esimerkiksi vallankumouksen synnyttämästä, sukupuolijärjestyksen vakautta horjuttavasta kirjallisuudesta on tässä valikoitu Fjodor Gladkovin (1883–1958) romaani *Tsement* (1925), joka käännettiin suomeksi nimellä *Sementti*, vieläpä useana versiona, ja jota luettiin toisen maailmansodan jälkeenkin liikkeen opintopiireissä.⁹⁶ Sitä teki Suomessa tunnetuksi Otto Oinonen, joka saattoi olla yksi teoksen suomentajista.

94 Hyrkkänen 2002, 25.

95 Naiman 1999, 18.

96 *Sementti* suomennettiin kahtena versiona 1928 ja vielä uutena versiona 1945.

Näillä sosialistisen ja kommunistisen liikkeen toimijoilla oli erilainen tausta ja erilaisia sukupolvikokemuksia. Kollontai, Pärssinen ja Latukka osallistuivat vuoden 1905 vallankumoukseen, jota sosiologi Risto Alapuro on Aristide R. Zolbergia lainaten kutsunut ”hulluuden hetkeksi”. Tällaisena hetkenä tavanomaisuus murtuu, maailma avautuu ja radikaalit muutokset näyttävät mahdollisilta.⁹⁷ Lassy oli tuolloin 16-vuotias ja kävi koulua Helsingissä, joten hänkin pääsi aistimaan vallankumouksellisia tunnelmia. Vuorion, Oinosen, Mäkisen ja Peltosen sukupolvikokemuksia olivat ensimmäinen maailmansota, vuosi 1917 hulluuden hetkenä ja Suomen sisällissota, jotka toki vaikuttivat syvästi myös vanhemman polven elämään.⁹⁸

Kollontai oli aristokraatti, joka aloitti uransa opettajana ja tutkijana ja josta tuli bolševikkijohtaja, kansankomissaari ja suurlähettiläs. Hilja Pärssisen ja Ivar Lassyn tausta oli keskiluokkainen: Pärssinen tuli pappisperheestä, valmistui kansakoulunopettajaksi ja päätyi kansainvälisesti suuntautuneeksi sosiaalidemokraattien kansanedustajaksi. Lassyn isä oli merikapteeni ja Lassysta tuli antropologi, toimittaja ja vallankumouksellinen. Lyyli Latukan isä oli tehtaantöyläinen ja Otto Oinosen vanhemmat olivat mäkitupalaisia. Kummankin opintie rajoittui kansakouluun, mutta vallankumouksellisissa oloissa Latukasta tuli aikakauslehden päätoimittaja, opettaja ja kääntäjä, Oinosesta toimittaja, kirjailija ja niin ikään kääntäjä. Se, että erilaiset ja eri asemissa olleet ihmiset päätyivät pohtimaan vallankumouksellista elämäntapaa ja sukupuolten suhteita sosialistisessa järjestelmässä, osoittaa näiden teemojen olleen 1920-luvulla yleisesti merkityksellisiä ja kiistanalaisia.

Kaikki mainitut kirjoittajat loivat rajoja ylittäviä verkostoja ja välittivät tekstejä verkostojensa avulla. Lyyli Latukka oli jatkuvasti yhteydessä Suomessa toimineisiin kommunistinaiisiin, kuten sisarensa Hildur Haaralaan (o.s. Haikonen, 1890–1974) ja nuoruudenystävänsä Lyyli Heinoseen (1889–1950), joka työskenteli vuodesta 1927 Viipurin *Työ*-lehdessä ja siirtyi 1929, puolueen sisäisten suuntariitojen kärjistyttyä,

97 Alapuro 1994, 97.

98 Ivar Lassy oli syntynyt 1889, Väinö Vuorio 1895, Otto Oinonen 1898, Hannes Mäkinen 1901 ja Betty Peltonen 1902. Sukupolvien välimaille sijoittui 1886 syntynyt Lyyli Latukka, joka oli tullut työväenliikkeeseen nuorena, samoihin aikoihin kuin 1872 syntynyt Kollontai ja 1876 syntynyt Hilja Pärssinen.

Helsingissä toimitettuun *Työläis- ja Talonpoikaisnaisten lehteen*.⁹⁹ Samassa lehdessä työskenteli Betty Peltonen. Ivar Lassy sai salakuljetettuja tekstejä aluksi Kustaa Mikko Evältä ja Tuomas Hyrskymurrolta¹⁰⁰ Pietarista ja toimitti puolestaan Pietariin sekä suomen- että ruotsin ja saksankielisiä lehtiä ja kirjallisuutta. Hän oli yhteydessä ruotsalaisiin kommunisteihin ja Ruotsissa toimineisiin suomalaisiin. Otto Oinonen sai käännettäviä ja julkaistavia tekstejä ainakin Yrjö Savolaiselta pietarilaisesta *Soihtu*-lehdestä (1927–1930).¹⁰¹ Kaikkiaan kansakäyminen eri puolilla rajaa toimineiden suomalaiskommunistien kesken oli vilkasta.

Vuonna 1930 työväenliikkeen vasemman siiven julkinen toiminta Suomessa kiellettiin ja maanalainen verkosto oli pitkälti hajotettu. Neuvostoliiton puolellakin loppu oli lähellä: Stalinin ajan vainoissa 1930-luvun jälkipuoliskolla tuhottiin pitkälti niin suomalaiset kirjoittajat ja lukijat kuin suomenkielinen lehdistö ja kustannusosuuskunta Kirja.

Käsittämisen ja käsitteiden historiaa

Verkostojen ja tilojen avaamassa ja rajaamassa kontekstissa ruoditaan kommunikaatioverkostossa jaettuja käsityksiä. Miten kommunistit jäsenivät ja käsitteellistivät sukupuolta ja seksuaalisuutta? Markku Hyrkkänen on nimittänyt tätä ”käsittämisen historiaksi”, jossa tutkimuskohteena on se, millä tavoin tiettyä aikana eläneet ihmiset ovat ”kokeneet tai käsitäneet olosuhteensa, aatteensa, oppinsa ja uskonsa”. Hyrkkänen esittää, että käsittämisen historiaa voidaan tarkastella analysoimalla tekstejä kysymyksen ja vastauksen logiikkana, joka ohjaa rekonstruoimaan ne kysymykset, joille tulkittavat tekstit ovat vastauksia. Tekstit suuntautuvat Hyrkkäsen mukaan oman aikansa maailmaan ja

99 Lyyli Heinosen pienoiselämäkerta sisältyy kirjaan *Akkain aberrusta aatteen hyväksi*. Katainen 1994, 11–55.

100 Hyrskymurto kuoli ja Evä haavoittui Kuusisen klubin murhissa elokuun lopussa 1920.

101 Otto Oinosen ja Ivar Lassyn henkilömapiit, Etsivän keskuspoliisin arkisto, Kansallisarkisto. Ks. tarkemmat viitteet myöhemmästä luvusta.

ovat vastauksia tuossa maailmassa eläneitä ihmisiä vaivanneisiin kysymyksiin.¹⁰²

Ilpo Helénillä on väitöskirjassaan *Äidin elämän politiikka* (1997) samantapainen lähestymistapa. Hän tarkastelee seksuaalipolitiikan ja -etiikan muotoutumista Suomessa 1800-luvun lopulta 1960-luvulle ja lähestyy tutkimiaan tekstejä ”pioneerihankkeiden jättäminä jälkinä toiminnastaan, pyrkimyksistään, tavastaan tarkastella maailmaa ja ajatella sitä. Ne ovat jälkiä hankkeen suuntautumisesta oman aikansa maailmaan, yhteiskunnallisen vallan asetelmiin ja elämäntapoihin, eetokseen.” Löydösten perusteella Helén on jakanut ”tekstikorpuksen toisistaan eroaviksi historiallisiksi diskursiivisiksi muodostumiksi”. Hän tarkastelee tekstien sisältämiä ongelmia ja ongelmoinnin tapoja sekä avaa tekstien sisäistä maailmaa, rakennetta ja logiikkaa ja liittää tekstin vaikutusyhteyteensä. Helénille diskurssi on käytäntöä ja toimintaa ja ”sen oleellisin ulottuvuus on pyrkimys ja kyky vaikuttaa elämänmahdollisuuksiin ja -tapoihin eli valta-asemiin ja eetokseen.”¹⁰³

Tässä tutkimuksessa tarkasteltavana ovat suomeksi ja jossain määrin ruotsiksi kirjoitetut ja käännetyt tekstit sekä niiden lukeminen, ajatuksen kommentointi, kierrätys, muuntuminen ja vastaanotto. Kommunisien sukupuolta ja seksuaalisuutta eritteleviä kirjoituksia ilmestyi Suomessa ja Neuvosto-Venäjän suomenkielisessä lehdistössä 1910-luvun lopulta. Aihetta sivuttiin monenlaisissa yhteyksissä, mutta tässä keskitytään julkaisuihin, kirjoittajiin, teksteihin ja tekstikokonaisuuksiin, joissa politisoidaan sukupuoli ja seksuaalisuus. Mukana on lehtien lisäksi tieto- ja kaunokirjallisuutta, puheita, esseitä ja pamfletteja. Myös matkakertomukset ja kuvat tuottivat käsityksiä uudesta järjestyksestä. Aineistoja esitellään tarkemmin niiden käsittelyn yhteydessä myöhemmissä luvuissa.

Toinen tapa valita tekstejä olisi satunnaisotos, jonka pohjalta voisi arvioida paremmin sukupuoli- ja seksuaalisuuspuheen yleisyyttä ja teemojen laaja-alaisuutta. Tätä menetelmää on sovellettu kuvitusta, kertomuksia ja käsitteitä lyhyesti tarkastelevassa alaluvussa, joka poh-

102 Hyrkkänen 2002, 10, 157–174; Pauli Kettusen mukaan maailman jäsentäminen, käsittäminen ja käsitteellistäminen ovat inhimillisen toiminnan ja toimijuiden olennaisia ulottuvuuksia. Kettunen 2003b.

103 Helén 1997, 357.

jautuu parin lehden kokonaisilmeeseen ja julkaisuajankohtien kaikkiin vuosikertoihin. Sen tarkoitus on valottaa sukupuolen politisoinnin ja epäpolitisoinnin rinnakkaisuutta.

Tekstit toimivat ja tuottavat asiantiloja. Esimerkiksi Norman Fairclough'n mukaan jokainen teksti rakentaa – uusintaa tai uudistaa – aina yhtäaikaisesti sosiaalisia identiteettejä, sosiaalisia suhteita sekä tieto- ja uskomusjärjestelmiä.¹⁰⁴ Kommunistien kirjoittamien, komentoimien ja kääntämien tekstien oli tarkoitus tuottaa kommunistista identiteettiä, oikeaa oppia ja vakuuttaa yhä laajempaa ihmisjoukkoa kommunistisen järjestelmän paremmuudesta. Tämän tutkimuksen kattamana aikana ”kommunismi” oli niin aatteena, liikkeenä kuin utopiana vakiintumaton ja sen agenda oli kiistelyn ja kamppailun kohde.

Morten Thingin mukaan ”kommunismi” (lat. *communis* = yhteinen) oli liikettä tai suuntausta tarkoittavana sanana ollut ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheisiin tultaessa vuosikausia poissa käytöstä. Lenin omaksui tämän joutotermin halutessaan nimetä uudelleen bolševikit ja uuden internationaalien, jonka tarkoitus oli seurata hänen strategiaansa sosiaaliseen vallankumoukseen. Sanalla ei ollut aikalaismerkityksiä vuosina 1917–1919 ja se saattoi siten nimetä radikaalin poliittisen suuntauksen, joka oli voittanut vallankumouksen.¹⁰⁵ Termin alle yhdistyi alusta pitäen monenlaisia oppositiosuuntauksia ja liikkeitä, ja liikkeeseen samastuneilla ihmisillä oli erilaisia mielikuvia siitä, mitä kommunismi on, miten siihen pyritään tai mitä elämänalueita pitäisi politisoida kommunististen tavoitteiden nimissä. Neuvotteluja käytiin siitä, minkälainen kommunistinen yhteiskunta ja sen sukupuolijärjestys, elämäntapa ja moraalit tulisivat olemaan ja miten kommunismiin päästäisiin.

104 Fairclough 2002, 76.

105 Märten Thing mainitsee kommunismi-termin ensimmäisenä käyttäjänä Gracchus Babeufin Ranskan vallankumouksen aikana. Uudelleen sana ilmaantuu Étienne Cabet'n kirjassa *Voyage en Icarie* 1840. Kommunistisen liiton käytössä se tarkoitti oppia yhteisomistukseen pohjautuvasta yhteiskunnasta. Marx ja Engels kirjoittivat tälle liitolle 1848 *Kommunistisen puolueen manifestin*. Itse liike kuitenkin nimettiin sosiaalidemokraattiseksi. Myöhemmin käsite tarkoitti Marxilla vallankumouksen lopullista päämäärää, kommunistista vaihetta. Thing, Morten: Was there a Nordic communism?; Kommunismi-käsitteestä ks. myös Saarela 1996, 15–17; Furet 1999.

Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen (Sdp) puoluekokouksessa 1919 väiteltiin sosiaalidemokratian ja kommunismin paremmuudesta ja määriteltiin samalla kommunismi-käsitettä. *Savon Kansan* päätoimittaja Kaarlo Luoto perusteli kommunistisen suuntauksen paremmuutta vetoamalla *Kommunistisen puolueen manifestiin* ja kysyi keiden ohjelmaa Suomen työväenpuolue oli noihin asti noudattanut: ”Eikö Marxin ja Engelsin? Mihinkä päättyy tuo ohjelma? Mikä on sen viimeinen päätepiste? Kommunismi.”

Kokouksen osallistujien mielestä kommunismilla ja kommunistilla oli kuitenkin eroa. Varhemman kommunismin ja bolševismin erottamiseksi kokouksessa puhuttiin ”uuskommunismista” ja eräs puheenvuoro katkaistiin välihuudolla: ”Ryssäläinen kommunismi. Ei se meille kuulu!”¹⁰⁶ P. Leppänen teki niin ikään eroa bolševikkeihin:

Nyt on kysymys siitä kommunismista, jota Venäjällä bolshevismi edustaa, eikä tämä kokous ryhdy sitäkään tuomitsemaan eikä siihen puuttumaan, sillä se on ennen kaikkea venäläisten oma asia. Jos he tahtovat sille tielle lähteä ja toimia, niin emme tahdo ruveta heitä kehumaan enemmän kuin laittamaankaan, päinvastoin toivomme, että onnistuisivat siinä suhteessa varsin hyvin.¹⁰⁷

Käsitteitä kommunismi, kommunisti ja kommunistinen alkoivat suomalaisista ensimmäisinä johdonmukaisesti käyttää Neuvosto-Venäjälle sisällissodan jaloista paenneet sosiaalidemokraatit, jotka halusivat erottautua vanhasta liikkeestä ja korostaa uutta suuntaa ja ajattelua. Työläisnaisille kommunismia perusteltiin yleisin ja myönteisin sanakääntein, tekemättä jyrkkää eroa vanhan työväenliikkeen ja uuden suuntauksen välillä. *Työläisnaisen* kirjoittaja vakuutti, ettei kommunismi ollut mörkö, vaan ”yhteistä hyvää tarkoittava ihmisyyssaate, jonka

106 Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen kahdennentoista puoluekokouksen pöytäkirja 1919, 30, 77. Myöhemmin mm. Reinhold Sventorzetski määritteli sosiaalidemokratian ja kommunismin eroa 1926 pitämässään alustuksessa, joka julkaistiin nimellä *Sosiaalidemokratia ja kommunismi. Alustus vuonna 1926 pidetyille sos.-dem. puoluekokoukselle puolueen suhtautumisesta kommunismiin sekä puoluekokouksen hyväksymä*. Sos.dem. puoluetoimisto, 1926.

107 Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen kahdennentoista puoluekokouksen pöytäkirja 1919, 38.

siipien suojaan mahtuvat kaikki ne, jotka tekevät työtä ja haluavat elää rauhassa”. Kommunistisia virtauksia oli kirjoittajan mukaan ollut eri aikoina ja eri muodoissa, niin uskonnollisia kuin maallisia. Kommunismimin periaatteet olivat samat kuin sosialisminkin: luokkarajat oli poistettava, tasaiset edut, oikeudet ja velvollisuudet säädettävä kaikille ja maa rikkauksineen oli saatettava kaikkien ihmisten yhteiseksi omaisuudeksi. Tämän vuoksi ”työläisten, työläisnaisten, ei siis tule pelätä kommunismia, sosialismia, vaan on jokaisen ryhdyttävä sosialistiseen rakennustyöhön”.¹⁰⁸

Socialismia ja kaukaisemmassa tulevaisuudessa hämmäyttävää kommunismia ajateltiin muotoutumassa olevana ilmiönä, jota jokainen opiskeli ja tuotti omalla toiminnallaan. Pohdittavaksi ja kokeiltavaksi tulikin, minkälainen toiminta johtaisi vähitellen kommunismiin. Pietarissa pakolaisena elänyt Lyyli Latukka oli yksi kommunistisen elämäntavan hahmottajista ja antoi sikäläisen *Vapaus*-lehden naisten-sivulla käytännöllisiä neuvoja siitä, miten eletään ”yhteiskunnallista elämää” (jonka vastakohta oli henkilökohtainen elämä). Oikeanlainen, yhteisöllinen elämänmuoto rakentui vaikkapa lasten yhteiskasvatuksesta tai maatilan tietynlaisesta hoidosta – tie kommunismiin kun kulki kaikkialta, jopa ”läävän ja kanatarhan kautta”.¹⁰⁹

Tässä työssä käsitteen kommunismi alle on kudottu toimijoita, jotka samastuivat vallankumoukselliseen liikkeeseen ja tavoitteita, joita tällä kentällä tuotettiin. Kyse on ennen muuta siitä, miten verkostoon punituneet ihmiset käsittivät kommunismia ja käsitteellistivät sitä.

Tutkimuksen rakenne

Suomalaisten kommunistien verkostoitumista ja keskustelua lähestytään aluksi nostamalla esiin tiettyjä teemoja vuosisadan alkupuolen keskusteluista ja tarkastelemalla työväenliikkeen kansainvälistä verkostoitumista. Tähän johdattaa Aleksandra Kollontain lyhyt elämäkerta, jota tässä hahmotetaan vallankumousta edeltäneiden suomalaisyhteyksien

108 Anna-Liisa [Anna Kärki]: Sosialismi ja kommunismi. *Työläisnainen* 10/1920, 172–173.

109 Lyyli L.: Läävän ja kanatarhan kautta kommunismiin. *Vapaus* 4.3.1922.

näkökulmasta.¹¹⁰ Varhemmassa keskustelussa asetettiin monet niistä kysymyksistä, joihin pyrittiin myöhemmin vastaamaan niin teksteissä kuin käytännöissä.

Kolmannessa luvussa tarkastellaan Suomen sisällissodanjälkeisiä keskustelun kenttiä. Vanha työväenliike jakautui sosiaalidemokraattiseen ja kommunistiseen aatekuntaan, joista jälkimmäinen hajautui edelleen Suomessa, Ruotsissa ja Neuvosto-Venäjällä toimineisiin ryhmittymiin. Lisäksi nuoret ja naiset muodostivat omia keskustelupiirejään ja verkostojaan. Sukupuolen ja seksuaalisuuden politisoinnin kentiksi tulivat ennen muuta naisten ja nuorten kokoukset ja lehdet, mutta myös liikkeen sanomalehdet ja eduskunta.

Neljännessä luvussa pohditaan Kollontain toisen avaintekstin, *Perheen ja kommunistisen valtion*, pohjalta eri kentillä käytyä keskustelua perheen, hoivan ja kotitalouden järjestämisestä.

Viidennessä luvussa taas syvennytään toisen avaintekstin, *Uuden moraalin*, tulkintoihin. Kysymyksiä ovat, oliko keskustelussa sukupuoleen, ikään tai muihin eroihin liitettäviä painotuksia? Mitkä teemat Kollontain teksteissä kiinnostivat suomalaisia lukijoita ja kommentoijia? Missä määrin keskustelussa hahmottui esiin Kollontai suuri ra-

110 Laajemman kuvan Kollontain elämästä saa lukuisista tieteellisistä ja populaareista elämäkertoista sekä muistelmista. Kollontai on muistelmissaan rakentanut itsestään kuvaa naisena, joka oli nuoresta pitäen johdonmukaisen vallankumouksellinen. Sukutaustaa on niissä väritetty vallankumouksellisen kuvaan sopivaksi ja tarinasta on poistettu siihen sopimattomia käänteitä ja henkilöitä. Muistelmia on hyödynnetty useissa tutkimuksissa, mikä on varsinkin Kollontain taustan kuvauksissa johtanut kaavamaisiin esityksiin. Elämäkertoista Barbara Clementsin, Beatrice Farnsworthin ja Cathy Porterin kirjat ovat tieteellisiä tutkimuksia, jotka kuvaavat pääasiassa Kollontain poliittista uraa. Arkadi Vaksberg antaa Kollontai varhaisemmista vaiheista realistisemmän ja alkuperäislähteisiin perustuvan kuvan, muttei ole käyttänyt teoksessaan viitteitä. Myös kronologia on kirjassa epämääräinen ja kontekstoinnissa on virheitä. Vaksberg kuljettaa Kollontain tarinaa tämän miessuhteiden ja yksityiselämän kannattamana, ja jättää kirjallisen ja poliittisen toiminnan sivummalle. Myös käsillä olevassa työssä kokonaiskuva kapeutuu huomattavasti, koska näkökulma on suomalaisyhteyksissä. Ks. esim. Kollontai 1926; Kollontay 1946; Kollontai 1990; Halvorsen 1946; De Palencia 1947; Clements 1979; Farnsworth 1980; Porter 1980; Schejnis 1984; Vaksberg 1996. Suomessa Kollontain ajatteluun on perehtynyt erityisesti Anna Rotkirch, joka on rinnastanut häntä muihin 1900-luvun feministeihin (2004, 2008). Ks. myös Pruel-Santanen 2008.

RUOKALA PETROGRAD

SUOSITELLAAN!

KYSYKÄÄ

HELSINGIN KENKÄTEHDAS
OSAKEYHTIÖN

Hyvin ja
aisittikkaasti
valmistettuja

KENKIÄ

V. Raitio, Helsinki

LIHAN, VOIN JA MAALAISS-
TAVARAIN VÄLITYSLIIKE

MYYMÄLÄT

Vilhonkatu 4

Puhelin 34 83

Kapteenink. 3

Puhelin 13 67

KOMMUNISTI MAMMAT!

I. Stenmanin

Leipomon tuotteet
ovat parhaat

HELSINGISSÄ

SIBYLLANK. 8

Työläisnaisessa 6-7/1922 julkaistuja mainoksia.

kennelma eli ajatus naisten ansiotyössäkäynnistä ja yhteiskunnallisesta osallistumisesta normina, joka edellyttäisi kotitalouden ja perheen murenemista sekä naisen ja miehen suhteen muuttumista toverilliseksi ja tasa-arvoiseksi? Vai korostuiko siinä pikemmin näkemys työläisnaisten vapauttamisesta kotiin? Keskustelua laajennetaan muutamilla Kollontain ajatuksia kritisoivilla sekä sukupuolijärjestyksestä eri tavoin problematisoivilla teksteillä, jotka nousivat esiin suomalaisten kommunistien julkaisuissa tai keskinäisessä vuorovaikutuksessa.

Kuudennessa luvussa tarkastellaan sukupuolijärjestyksen politisointia tarinoissa ja kuvissa.

2. VARHAINEN KESKUSTELU: ALEKSANDRA KOLLONTAIN YHTEYDET SUOMEEN

Suomalaisille lukijoille oli Venäjän vallankumouksen jälkeen tarjolla monelaisia tekstejä, joissa selvitettiin bolševikkien sukupuoli- ja seksuaalipoliittisia kantoja ja kokeiluja. 1910-luvun lopulla ja 1920-luvun alussa eniten huomiota sai Aleksandra Mihailovna Kollontain (1872–1952) muotoilema ohjelma.¹¹¹ Kollontain tekstien ja toimien näkyvyys perustui hänen jo ennen vallankumousta luomiinsa verkostoihin: hänellä oli tuolloin ollut moninaisia yhteyksiä Suomeen ja suomalaisiin. Kun historioitsija David Kirby 1970-luvulla kartoitti Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen ja bolševikkien suhteita ennen vallankumousta, totesi hän johtopäätöksensä, että vaikka lähes kaikilla johtavilla bolševikeilla oli eri aikoina ollut yhteyksiä suuriruhtinaskuntaan, harvat heistä ymmärsivät Suomen kysymystä tai maan poliittista kulttuuria. Loppuviitteeseen hän kätki huomion, joka lienee Kollontain Suomessa saavuttaman äänivallan avain: ”Huomattava poikkeus oli Aleksandra Kollontai, joka tunsu Suomen erittäin hyvin ja joka kirjoitti useita yksityiskohtaisia selostuksia työväen oloista siellä.”¹¹² Ruotsin toisen maailmansodan aikainen ulkoministeri Christian Günther totesi Kollontain kuoltua 1952: ”Oli onnellista meille, että hän oli silloin täällä [lähettäläänä Tukholmassa, EK]. Kaikista vallankumouksen jälkeen johtavissa asemissa olevista venäläisistä hän oli juuri se henkilö, joka parhaiten tunsu Suomen ja pohjoismaat.”¹¹³ Kollontaita tulisikin näiden huomautusten johdattamana tarkastella venäläisten sosiaalidemokraattien ja myöhemmin bolševikkien tärkeimpänä Suomen asioiden tuntijana, mutta myös henkilönä, jolla oli maassa tuttavaverkosto ja arvovaltaa.

111 Jakso perustuu aiemmin julkaistuihin artikkeleihin Katainen 2008 ja Katainen 2010. Tekstiä on kuitenkin muokattu huomattavasti ja mm. painotettu aiempaa enemmän sosialistien kansainvälisen verkostoitumisen merkitystä, tuotu esiin Suomen vanhan työläisliikkeen ohjelmaa ja käytetty uusia lähteitä.

112 Kirby 1976, 110, viite 46 s. 113.

113 Aleksandra Kollontay kuollut – muistosanoja Tukholmasta. *Helsingin Sanomat* 12.3.1952.

Nämä vahvistivat hänen toimiansa ja tekstiensä uskottavuutta Suomessa ja suomalaisten keskuudessa.¹¹⁴

Kollontain kytkee lisäksi Suomen historiaan niin kutsuttu naiskysymys, keskustelu naisten asemasta modernissa perheessä, työmarkkinoilla, yhteiskunnassa ja politiikassa. Kollontain ensimmäisiä suomalaisia kontakteja tämän kysymyksen tiimoilta oli Alexandra Gripenberg, mutta tätä pitkäaikaisempia ja vuorovaikutteisempia suhteita hän solmi työläisnaisliikkeen johtoon kuuluneisiin naisiin, ennen muuta Hilja Pärssiseen. Suomalaisten työläisnaisten järjestäytyminen, naisten ääni-oikeus ja naiskansanedustajien toiminta kiinnostivat Kollontaita, koska naiset eivät Venäjällä saavuttaneet poliittisia oikeuksiaan ennen vallankumousvuotta 1917. Vallankumouksen jälkeen Kollontai sen sijaan oli keskustelua ruokkiva osapuoli.

Kollontain Suomi-asiantuntemus nojasi hänen osin suomalaiseen sukutaustaansa ja lapsuudenkokemuksiinsa Karjalan kannaksella, jotka herättivät myötätunnon maata kohtaan. Suomen ja maan työväestön olojen tuntemus rakentui kuitenkin vasta 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosina, jolloin kiista Suomen asemasta Venäjän keisarikunnassa leimahti laajalti julkisuuteen. Tämä sai Kollontain seuraamaan tarkemmin Suomen tapahtumia. Hän kirjoitti helmikuun manifestin 1899 jälkeen Suomen taloudesta, yhteiskunnasta ja työväestöstä

114 Kollontain rooli Suomen poliittisessa historiassa, itsenäistymisen ja toisen maailmansodan vaiheissa, tuotiin esille jo Max Jakobsonin ja Viljo Rasilan 1950–1960-luvulla kirjoittamissa tutkimuksissa. Niissä Kollontai vaikutus venäläisten ja suomalaisten vuoden 1917 ja talvisodan aikaisissa yhteyksissä nähtiin tärkeänä. Rooli oli kuitenkin välittäjän ja apulaisen, ei itsenäisen toimijan ja asiantuntijan. Ks. esim. Rasila 1966, 97–100. Aktiivisempaa roolia Kollontaille on kirjoittanut ennen muuta Tuomo Polvinen. Ks. Polvinen 1967, 60, 71–72, 78, 125; Polvinen 1995, esim. 344–350, 353–358, 400–402; Antti Kujala on tutkimuksissaan pitänyt Kollontaita venäläisten sosiaalidemokraattien parhaana Suomi-asiantuntijana. Ks. Kujala 1989, 49–51; Ks. myös Paastela 2003, 124. Kollontain muuta kuin vuoteen 1917 ja toiseen maailmansotaan liittyviä Suomi-yhteyksiä on tutkittu vähän. Kollontain varhaisia selvityksiä Suomen työväestön asemasta on tarkastellut pro gradu -tutkielmassaan Hanne Heickell-Henriksson 1983. Itse olen julkaissut artikkelin uuden seksuaalimoraalin vastaanotosta Suomessa, samoin kaksi Kollontain roolia Suomen poliittisessa historiassa käsittelevää artikkelia (2002, 2008, 2010). 1990-luvulla ilmestyi myös Caius Kajantin yleistajuinen artikkeli Kollontaista kirjassa *Koskettavia naiskohaloita Suomen historiasta*.

useita tutkimuksia ja lehtiartikkeleita. Niitä laatiessaan hän tutustui sekä suomalaisiin porvarillisiin sosiaalireformisteihin että työväenliikkeen varhaisiin johtajiin, joilta sai tukea ja tietoa.

Tuttavuusverkosto laajeni vähitellen ja uusia yhteyksiä punoutui 1910-luvulla sosialistien kansainvälisissä tapaamisissa ja ensimmäisen maailmansodan aikana, jolloin Kollontai asui Skandinaviassa ja värväsi suomalaisia Venäjän vallankumouksellisten yhteyshenkilöiksi.¹¹⁵ Vuonna 1917 hän kävi useita kertoja Helsingissä puhumassa vallankumouksen ja maan itsenäisyyden puolesta.¹¹⁶ Suomen sisällissodan jälkeen Kollontai oli jonkin verran tekemisissä Neuvosto-Venäjälle paenneiden suomalaisten kanssa, esimerkiksi naisten kokouksissa tai kolmannessa internationaalissa eli Kominternissa. Yhteydet suomalaisiin jatkuivat myöhempinä vuosina, erityisesti toisen maailmansodan aikaisten rauhantunnusteluiden aikana.

Kollontain yhteydet suomalaisiin voi nähdä vuoropuheluna. Kollontai oli toisin sanoen niin ajatuksia antava ja toimintaan yllyttävä osapuoli kuin tarkkailija ja kuuntelija, jonka käsitykset muovautuivat keskustelujen ja tutkimusten pohjalta.

Tunnesiteen synty lapsuudessa ja nuoruudessa

Lapsuudenkodissaan Aleksandra Kollontai sai aatelille tyypillisen monikulttuurisen kasvatuksen. Hän syntyi 1872 Pietarissa. Isä, Venäjän ylhäisaateliin kuulunut Mihail Domontovitš, oli vanhaa ukrainalaista tilanomistajasukua. Monen aikansa aatelispojan tavoin hän kävi sotakoulun, päätyi upseerinuralle ja yleni kenraaliksi. Äiti, Aleksandra Masalin, oli eronnut säädyllään kuuluvien tapojen vastaisesti ensimmäisestä puoliosastaan solmiakseen rakkausliiton Domontovitšin kanssa.¹¹⁷

115 Tuomioja 1979, 106; Kirby mainitsee Šljapnikovin olleen bolševikkien pääasiamies Pohjoismaissa ensimmäisen maailmansodan aikana, muttei viittaa Kollontaihin tässä yhteydessä. Kirby, 100.

116 Ks. esim. Rasila 1966, 97, 101, Polvinen 1967, 60, 71, 125.

117 Kollontai 1990, 74 ja Kollontay 1946, 86. Ks. myös Halvorsen 1946, 15–21 ja 44–47.

Kollontai mainitsee 1990 suomeksi julkaistussa omaelämäkerrassa *Hetkiä elämästäni*¹¹⁸ isoisänsä olleen “köyhän savonlinnalaisen talonpojan poika” ja äitinsä ”tavallisen suomalaisen puukauppiaan tytär”. Carsten Halvorsenin Kollontai-elämäkerrassa isoisä kuvataan savolaiseksi paljasjalkavaeltajaksi.¹¹⁹ Kollontain isoisä ei kuitenkaan ollut lähtöisin näin vaatimattomista oloista. Masalinin suvussa oli sekä pappeja, virkamiehiä että sotilaita. Suku omisti Ruokolahdella Siitolan hovin, jossa keisarinna Katarina II majoittui erään alueelle tekemänsä vierailun aikana. Masalinit asuivat venäläisessä Suomessa, jota myöhemmin kutsuttiin Vanhaksi Suomeksi, ja sopeutuivat keisarikunnan alamaiseksi. Kollontain isoisoisä Fredrik Masalin kuului virka-aateliin.¹²⁰ Vaimonsa Eva Kristina Winbladin hän tapasi Viipurissa. Kollontain isoisä Aleksander Masalin syntyi Ruokolahdella huhtikuussa 1809 ja oli toiseksi nuorin perheen lapsista.¹²¹ Porvoon maapäivät olivat juuri tuolloin meneillään ja keisari Aleksanteri I oli käynyt avaamassa ne sekä vannomassa hallitsijan vakuutuksensa maaliskuun lopulla: Kollontain isoisä saikin nimensä luultavimmin juuri hallitsijan mukaan, osoituksena perheen lojaaliudesta Venäjän keisarikuntaa kohtaan.

Aleksander Masalin oli seitsemänvuotias, kun hänen isänsä kuoli. Hän asui tämän jälkeen todennäköisesti¹²² äitinsä ja sisarustensa kanssa sukutilalla Ruokolahdella ja lähti sieltä 1827 Pietariin luodakseen

118 Kirja on Olli Kuukasjärven suomennos venäjänkielisestä käsikirjoituksesta *Letopis' moej žizni*.

119 Kollontai 1990, 11.

120 Fredrik Masalin aloitti 1700-luvun loppupuolella virkauransa Savonlinnan ja Jääsken kihlakunnanoikeuden kanslistina ja työskenteli myöhemmin muun muassa Viipurin kuvernementin kansliassa ja elämänsä viimeiset kolme vuotta Savonlinnan oikeusneuvoksena. Hän kuului venäläiseen 8. arvoluokan 1. perinnölliseen virka-aateliin. Vermasvuori 1952.

121 Nimismiehen tytär Eva Kristina Winblad oli syntynyt Virolahdella 1771 ja muuttanut nuorena Viipuriin. Kirkonkirjoihin Winbladille on merkitty kaksi aviotonta poikaa ennen kuin 1795 syntyi Masalinien ensimmäinen yhteiseksi merkitty lapsi Anna. Masalinit saivat sittemmin vielä ainakin kahdeksan yhteistä lasta. Vermasvuori 1952, 19–20; Kyrkoböcker i Viborgs svenska församling, döpta under åren 1790–1798.

122 Eva Christina Winblad kuoli Siitolan hovissa 1842 ja Aleksanderin sisar Anna vihittiin Siitolan kylässä 1833. Ruokolahden kirkonkirjat 1833 ja 1842, vihityt ja haudatut.

isänsä lailla virkauran Venäjän hallinnossa. Vuonna 1835 hän toimi vanhempana adjutanttina senaatin heroldmeisterviraston sihteerin luona ja oli arvoltaan kollegineuvos, joka kuului kuudennen luokan arvonimiin Venäjän virkahierarkiassa. Aleksander Masalin jätti kuitenkin virkauransa, ryhtyi myymään puutavaraa ja hankki kaupoillaan melkoisen omaisuuden. Hän muutti vaimonsa, Riikassa syntyneen Alexandrine Krylovan, kanssa Karjalan kannakselle ja osti vuosina 1837–1840 Muolaan pitäjistä vanhoja lahjoitusmaa-alueita, joihin kuului 20 maa-kirjataloa ja pätätilä, Kuusaan hovi.¹²³

Kollontain äiti Aleksandra Aleksandrovna Domontovitš myi 1871 Kuusaan hoviin kuuluneet sivutilat ja suvun omistukseen jäi vain pätätilä. Hän pelasti suurten kiinnitysten rasittaman Kuusaan hovin muuttamalla sen tuottavaksi karjataloustilaksi. Kollontai kertoo muistelmissaan olleensa lapsena ja nuorena järkyttynyt Kuusaan ”torpparien” huonoista oloista. Kääntäjä lienee tässä valinnut väärän termin, sillä Muolaassa oli 1880-luvulla, jota aikaa muistelmia koskee, vähän torppareita. Suurin osa köyhistä maanviljelijöistä oli entisiä lampuoteja, jotka tuolloin maksoivat valtiolle vuotuisia kuoletuksia saadakseen tilansa vähitellen omikseen. Kollontain isovanhemmat rakensivat Kuusaan hoviin uuden päärakennuksen, jossa Kollontai vietti lapsuu-

123 Kuusaan hovi oli perustettu 1750-luvulla Muolaan pitäjässä sijainneen lahjoitusmaa-alueen hovileiriksi. Lahjoitusmaiden omistuksesta käytiin pitkään kiistoja talonpoikien ja maat saaneiden aatelisten välillä. 1800-luvun alkupuolella talonpoikien asema heikkeni vähitellen ja vuoden 1826 keisarillisella manifestilla kiista ratkaistiin lahjoitusmaaherrojen eduksi. Lahjoitusmaatalonpojista tuli tuolloin lampuoteja. Jyrki Paaskosken mukaan todellinen käänne lahjoitusmaiden historiassa oli juuri 1800-luvun alkupuoli, jolloin pietarilaiset ja haminalaiset liikemiehet ostivat itselleen Kymen läänistä, Karjalan kannakselta ja Laatokan-Karjalasta aatelisten vanhoja maita muuttaakseen ne tuottaviksi tiloiksi. Näiden kapitalistien joukkoon kuului myös Aleksander Masalin. Koska lampuotien asema oli kestävä, joutuivat säätyvaltiopäivät pohtimaan Itä-Suomen maanomistusojoja 1860-luvulla. Päätettiinkin, että Suomen valtio ostaa maat ja lampuodit voivat pitkän ajan kuluessa lunastaa ne valtiolta. Vermasvuori, 20; Ks. Paaskoski 1997, Masalineista erit. 115, viite 32; Rasila 1961, 30–33; *Muolaa ja Äyräpää vv. 1870–1944*, 1952, 36, 52–56, 71; Paaskoski 1998, 148–149.

tensa ja nuoruutensa kesät suuren sukulais- ja palvelijajoukon ympäröimänä. Isovanhemmat olivat tuolloin jo kuolleet.¹²⁴

Kollontailla oli lapsena englantilainen hoitaja ja perheessä asui lasten kieliopintojen takia myös saksalainen palvelustyttö. Ranska puolestaan oli toinen kotikieli venäjän ohella. Myöhemmin Kollontai opiskeli skandinaavisia kieliä. Hän osasi niin ikään lukea jonkin verran suomea.¹²⁵ Kun suomalaiset lehdet 1903 esittelivät Kollontain juuri ilmestynyttä, laajaa tutkimusta Suomesta, todettiin Kollontain saaneen hienon kasvatuksen ja taitavan useita kieliä, muun muassa ruotsia. Suomea tämä osasi ”niin paljon, että saa sanakirjan avulla selvän lukemastaan”.¹²⁶ Ruotsin ja auttavan suomen taidolla hän pystyi perehtymään Suomen historian lähteisiin, joita ystävät hänelle toimittivat. Yhteyksissä suomalaisiin yhteisenä kielenä ei ollut suomi, vaan esimerkiksi Elna Sadeniuksen (os. Streng, myöh. Sadeniemi) ja K. H. Wiikin kanssa ranska, Nils af Ursinin ja Hilja Pärssisen kanssa saksa ja J. K. Paasikiven kanssa ruotsi.

Suomalaistuttavien verkosto kasvoi ja muuntui lapsuudesta 1900-luvun alkuvuosikymmeniin. Domontovitšit seurustelivat jonkin verran Muolaassa asuneiden tai lomailleiden suomalaisten säätyläisten kanssa ja tytär Aleksandra solmi ystävyysuhteita, joista myöhemmin oli hyötyä tutkimusten teossa. Tuttavapiiriin kuului muun muassa Äyräpään kihlakunnan tuomarin ja myöhemmän prokuraattorin Woldemar Söderhjelm ja Olivia Cloubergin perhe Muolaan Tervolan hovista.¹²⁷ Söderhjelmien tytärtä Almaa läheisempi ystävä ja uskottu Kollontaille

124 Vuonna 1912 koko Äyräpään kihlakunnan alueella oli 76 lampuotitilaa tai torppaa. Vuokratiloja oli noin 5 % kaikista yli ½ hehtaarin tiloista. Rasila 1961, 32–33; Kollontai kertoi muistelmissaan: ”– – Suomalainen torppari innoitti minua kirjoittamaan ensimmäiset, sosiaalisia kysymyksiä käsittelevät artikkelini.” Kollontay 1946, 102–103; Kollontai 1990, 78–80.

125 Kollontai 1990, 62, 152.

126 A. H–e [Aatu Halme]: Suomen työväen elämää. Suomen työväenliikettä koskeva venäjänkielinen teos. Kirj. A. M. Kollontai. *Tjömies* 8.6.1903.

127 Historian professoriksi päätenyt tytär Alma Söderhjelm kirjoitti muistelmissaan *Min värld* (1929) tapaamisista Kollontain kanssa. Tämä sen sijaan ei mainitse omissa muistelmissaan Söderhjelmejä, kuten ei muitakaan yläluokkaisia suomalaistuttavia. Elna Strengin mukaan Söderhjelm ei ollut kovinkaan läheisissä väleissä Kollontain kanssa. Söderhjelm 1929, 253–255; Ks. Kollontay 1946 ja

oli Elna Streng, jonka perheellä oli paikkakunnalla kesähuvila Valkamo. Elnan isä Emil Streng oli työskennellyt Suomen asiain komiteassa Pietarissa vuosina 1866–1887, siirtynyt sitten senaatin oikeusosastoon ja sieltä Turun hovioikeuden presidentiksi 1897. Vuonna 1905 hän oli lyhyen aikaa senaatin talousosaston varapuheenjohtaja.¹²⁸

Elna Streng ja Aleksandra Domontovitš ystävästyivät kesällä 1889 Kuusaan hovin puutarhajuhlassa. Saman vuoden syyskuussa Elnalle saapui kirje Jaltalta, jossa Domontovitšit lomailivat. Tästä alkoi vuosia kestänyt ystävyys ja kirjeenvaihto. Aluksi kirjeissä vaihdettiin perheiden kuulumisia, kerrottiin seuraelämästä Helsingissä ja Pietarissa sekä suunniteltiin kesäviettoa ja yhdessäoloa Kuusaassa. Pian tulivat kuvioon aviomiehet ja lapset, samoin yhteiskunnallisen aktiivisuuden herääminen.¹²⁹

Sekä Elna Strengillä että Aleksandra Domontovitšillä ensimmäinen ja säätyläisnaisille tuohon aikaan sallittu yhteiskunnallisen kiinnostuksen ja toiminnan kohde oli kasvatusta. Aleksandra Domontovitš oli saanut kotiopetuksen pohjalta opettajan pätevyyden 1888. Ensimmäinen viite suuntautumisesta kasvatuskysymyksiin oli merkintä Elna Strengille huhtikuussa 1892 lähetetyssä kirjeessä, jossa ”Schoura”, kuten Kollontai nämä ranskaksi kirjoitetut kirjeensä allekirjoitti, kertoi olleensa järjestämässä myyjäisiä, joiden tuotolla tuettiin tyttöjen pedagogisia kursseja. Samana kesänä hän oli panemassa Kuusaassa toimeen arpajaisia, joiden tuotto annettiin kylän suomenkieliselle koululle. Elna Streng puolestaan opetti pienten lasten koulussa ennen kuin avioitui 1894 arkkitehti Georg Sadeniuksen kanssa.¹³⁰

Aleksandra Domontovitš avioitui toukokuussa 1893 pikkuserkkunsa Vladimir Kollontain kanssa ja poika Mihail syntyi tammikuussa

Kollontai 1990; Kollontai 1926/2001. Elna Sadeniemen muistelma Kollontaista, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

128 Ks. aineisto kansiossa 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA; Kalleinen: Emil Streng. Kansallisbiografia.

129 Elna Sadeniemen muistelma Kollontaista ja Aleksandra Kollontain (AK) kirjeet Elna Sadeniemelle (ES) 1889–1905, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

130 AK:n kirjeet ES:lle Pietarista Helsinkiin 25.4. ja 19.8.1992 ja 6.3.1893, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

1894. Onnellisena Kollontai raportoi saman vuoden kesäkuussa Elna Strengille: ” – hyvä Jumala lähetti minulle tammikuussa pojan”. Hän kertoi imettävänsä lasta – mikä ei ollut itsestään selvää aatelisnaisille – eikä voinut siksi olla poissa tämän luota kahta tuntia pidempään. Kollontait asuivat tuolloin Domontovitšien eli Aleksandran vanhempien luona Tavritšeskan numerossa 23.¹³¹

Seuraavien vuosien harvat kirjeet täyttyivätkin perhekuulumisista. Tammikuun 1898 jälkeen kirjeenvaihdossa oli vuoden tauko, ja seuraavassa pitkässä ja innostuneessa kirjeessä tammikuussa 1899 Kollontai kertoi olleensa syksyllä yksin ulkomailla hoitamassa terveyttään, ensin kuukauden italialaisessa kylpylässä lähellä Genovaa ja sen jälkeen Berliinissä naistentauteihin erikoistuneen professorin luona.¹³² Elämäkertoissa, jotka nojaavat Kollontain muistelmiin, hänen kerrotaan tuolloin olleen Zürichissä opiskelemissa kansantaloustiedettä professori Heinrich Herknerin johdolla.¹³³ Toimittaja ja historioitsija Arkadi Vaksberg esittää Kollontai-elämäkerrassaan tämän kyllä matkustaneen Zürichiin elokuussa 1898 ja tavanneen Herknerin, mutta joutuneen sitten kotiikävän aiheuttaman masennuksen takia lopettamaan opinnot alkuunsa ja matkustamaan aluksi Italiaan lepäämään ja sieltä Berliiniin hoitoon.¹³⁴

131 “ – au mois de Janvier le bon Dieu m’a envoyé un fils”. AK:n kirje ES:lle Pietarista Helsinkiin 25.5.1993 ja 7.6.1994, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

132 AK:n kirje ES:lle Pietarista Helsinkiin 2/14.1.1899, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

133 Zürichin yliopisto avasi yhtenä ensimmäisistä eurooppalaisista yliopistoista ovensa naisille 1860-luvulla ja 1870-luvun alussa siellä oli ollut yli sata venäläisnaisista suorittamassa tutkintoja, näiden joukossa muutamia suomalaisia. Naisten opiskelu ulkomailla oli sittemmin vallankumouksellisten aatteiden tarttumisen pelossa kielletty, joten terveyst matka saattoi myös olla hyvä peitetarina opintomatkalta.

134 Sieltä hän olisi Vaksbergin mukaan mennyt Berliiniin hoidettavaksi hermoklinikalle ja palannut sitten loppuvuodesta kotiin. Vaksberg on työssään käyttänyt Kollontain arkistoa, mutta kirjassa ei ole viitteitä. Siinä ei myöskään ajoiteta tapahtumia tarkasti ja kontekstoinnissa on virheitä. Vaksbergin tiedot kuitenkin tukevat Sadeniuksen saamista kirjeissä kerrottuja tapahtumia. Vaksberg 1997, 27; Kirjeissään Elna Sadeniukselle Kollontai mainitsee Herknerin vasta syyskuus-

Alkuvuodesta 1899 Kollontai oli edelleen kiinnostunut kasvatuskysymyksistä ja hänen edellisen talven aikana kirjoittamansa essee oli julkaistu syksyllä 1898 psykologiaan ja kasvatukseen keskittyneessä *Obrazovanie* aikakauslehdessä. Kollontai oli myös jatkanut vapaaehtoista kasvatustyötä. Hän oli opettanut palvelijoita lukemaan ja kirjoittamaan ja liittynyt 1897 yhdistykseen, joka tuki työläisille perustettuja niin kutsuttuja sunnuntaikouluja.¹³⁵ Hän työskenteli niin ikään vapaaehtoisena kiertävässä opetusmateriaalinäyttelyssä tai ”museossa”, kuten tällaisia sosiaalisia kysymyksiä keskittyneitä näyttelyitä tuohon aikaan kutsuttiin.¹³⁶ Kiinnostus kasvatuskysymyksiin jatkui rinnan heräävän Suomi-innostuksen kanssa, sillä 1902 Kollontai kirjoitti olevansa pedagogisen hyväntekeväisyysyhdistyksen sihteeri ja hoitavansa laajaa kirjeenvaihtoa.¹³⁷

Elna Sadeniuksen saamista kirjeistä näkyy vähittäinen kiinnostuksen kasvu Suomea kohtaan. Kollontait olivat ystävineen matkustelleet Helsingissä, Turussa ja Hangossa kesällä 1896 ja Aleksandra Kollontai oli kuvailut kirjeessään matkavaikutelmia. Tammikuussa 1899 hän kertoi Pietarissa 1898 ilmestyneestä *Finljandija* teoksesta, joka antoi hyvän kuvan Suomesta.¹³⁸ Lisäksi hän ilmoitti nyt olevansa Suomen ”harras ihailija”. Hän käytti Suomesta puhuessaan ilmaisuja *patrie* ja *Heimat*, kuten kirjoittaessaan Elna Sadeniukselle: ”Tiedät kuinka rakastan

sa 1899. Ks. AK:n kirje ES:lle 5./17.9.1899, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

135 AK:n kirjeet ES:lle Pietarista Helsinkiin 25.4. ja 19.8.1892 ja 6.3.1893 ja 14.11.1897, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

136 AK:n kirje ES:lle Pietarista Helsinkiin 12.1.1898, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

137 AK:n kirje ES:lle Pietarista Helsinkiin 27.4.1902, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

138 Kyseessä oli kokoomateos *Finljandija*, johon Dmitri Dmitrijevitš Protopopov oli kirjoittanut työväenoloista. Hän oli ollut 1890-luvun lopussa karkotettuna Suomeen ja kiinnostunut tuolloin maasta. Kujala 1989, 49, viite 33. Ks. D. D. Protopopov & I. Andreev. *Finljandija*. S.-Peterburg 1898. Helsingin yliopiston kirjaston luetteloon kirjan toimittajaksi on merkitty D. Protopopova. Kirjoittajina olivat mm. W. Wallin (Väinö Voionmaa), A. Granfelt, O. Groundstroem, K. Leino, J. Tikkanen, T. Hultin, T. Forsell, M. Friberg ja E. Erkkö.

isänmaatamme – –”.¹³⁹ Kollontai pyysi Elna Sadeniusta kirjoittamaan tammikuun 19. päivän jälkeisistä tapahtumista eli asevelvollisuuslakia käsittelevistä väliaikaisista valtiopäivistä. Kollontai ei luottanut kuvaan, jonka venäläisten sanomalehdet kysymyksestä antaisivat.¹⁴⁰ Asevelvollisuuslain ratkaisemiseksi annettiin sitten niin kutsuttu helmikuun manifesti.

Kollontai lähti uudelleen Keski-Eurooppaan keväällä 1899 ja palasi kesällä Venäjälle.¹⁴¹ Syyskuussa hän kirjoitti Kuusaan hovista Elna Sadeniukselle olleensa taas hoidossa ulkomailla, tällä kertaa Bad Elsterin kylpyläkaupungissa Saksissa, mutta viettäneensä elokuusta alkaen kesää vanhempiensa ja poikansa kanssa Muolaassa. Hän kertoi paitsi ulkomaanmatkastaan ja töistään myös henkilökohtaisista huolistaan. Äidin terveys oli heikentynyt, mutta lisäksi häntä painoivat muut, ilmeisimmin avioliittoon liittyvät murheet, sillä hän mainitsi olevansa iloinen vain työstään ja pojastaan. Hän lupasi kertoa ongelmistaan tarkemmin Elnalle, kunhan he tapaisivat. Marraskuussa 1900 Kollontai kirjoittikin äitinsä kuolleen, ja toukokuussa 1901 lähettämässään kirjeessä hän totesi lyhyesti miehensä lähteneen vuodeksi ulkomaille ja etteivät he enää asuneet yhdessä: perheeseen kuului Kollontain mukaan nyt Mihailin lisäksi vain isä, kenraali Domontovitš.¹⁴²

139 ”Tu sais comme j’aime votre patrie – –”. AK:n kirje ES:lle Pietarista Helsinkiin 2/14.1.1899, kansio2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

140 AK:n kirje ES:lle Pietarista Helsinkiin 2/14.1.1899, kansio2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

141 Elna Sadenius sai Kollontailta kirjeen 25.1/6.2.1899 ja *Wiborgs Nyheter* tiesi 8.6.1899 kertoa pietarilaisen kapteeni Kollontayn vaimoineen majoittuneen paikalliseen hotelliin. Vaksbergin ja elämäkertojen mukaan Kollontai olisi opiskellut Herknerin seminaarissa matkustanut Lontooseen ja sieltä Pietariin.

142 Elna Sadeniemi muisteli 40 vuotta myöhemmin vierailleensa miehensä kanssa Kollontaiden luona Pietarissa 1899. Muistelmassa Kollontaiden koti oli muuttunut ”venäläiseksi” ja päivällispöydässä oli istunut köyhä opiskelija. Sadeniemen mukaan insinöörikapteeni Kollontai lähetettiin komennukselle Pariisiin, jonne hän matkusti vaimonsa parhaan ystävättären kanssa. Kotimaahan palattuaan hän muutti asumaan tämän kanssa. Vaksberg puolestaan kertoo Aleksandra Kollontain rakkaussuhteesta miehensä ystävään. Suhde jatkui, kunnes Kollontai alkoi tapailla taloustieteilijä Pjotr Maslovia vuoden 1905 tietämillä. AK:n kirjeet ES:lle Muolaalta Helsinkiin 17.9.1899 ja Pietarista Helsinkiin 24.11.1900 ja 8.5.1901;

Suomen asialla: ”Meine heisgeliebte finnische Heimat”

Suomalaiset sukujuuret ja ystävät, tutustuminen Muolaan lisäksi Helsinkiin, Viipuriin, Hankoon ja Turkuun sekä *Finljandija*-teos suuntasivat alun alkaen Kollontain tieteellistä kiinnostusta kasvatuskysymyksistä Suomen yhteiskuntahistoriaan ja hänen poliittista missiotaan Suomen asian tunnetuksi tekemiseen. Keisarikunnan hallinnollinen yhtenäistäminen oli juuri noina vuosina kärjistänyt mielialoja Suomessa, erityisesti helmikuun manifestin julkaisemisen jälkeen 1899.¹⁴³

Kollontai oli palannut Keski-Euroopasta ilmeisesti kesäkuun alussa 1899¹⁴⁴ ja elokuussa hän oli tavannut Elna Sadeniuksen veljen Muolaassa ja kertonut tälle kirjoittavansa saksaksi pientä esseetä Suomen taloudesta ja työläisistä. Elnalle hän kirjoitti tutustuneensa ulkomailta ollessaan professori Herkneriin¹⁴⁵, jolta oli saanut ajatuksen laatia kirjoitelman. Kollontai oli sanojensa mukaan ryhtynyt työhön, koska alkuvuoden 1899 poliittisten tapahtumien jälkeen oli oikea hetki saada eurooppalaiset kiinnostumaan Suomesta. Kollontai oli kirjoittanut koko kesän, ja koska Elna oli ollut poissa Helsingistä, hän oli pyytänyt tämän ystävää Hanna Cederholmia toimittamaan joitain suomalaisia ja ruotsinkielisiä kirjoja lähdeaineistoksi. Parin viikon kuluttua hän pyysi vielä Elna Sadeniusta lähettämään Pietariin uusimman *Suomen Tilastollisen Vuosikirjan*. Jo viikkoa myöhemmin Kollontai saattoi kiitellä ystävänsä nopeasta toimituksesta. Marraskuun alussa hän kirjoitti saaneensa työn valmiiksi ja lähettäneensä sen Saksaan.¹⁴⁶

Kollontain tutkimusten ensimmäiset suomalaiset avustajat olivat siten naisia, joiden kanssa hän oli ystävystynyt kesähuvilalla Muolaassa. Elna Sadeniuksen lisäksi avustajiin kuului Elnan ystävätär, piirustuksenopettaja Hanna Cederholm. Tämän isä Theodor Cederholm oli

Elna Sadeniemen muistelmia Kollontaista. Kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA; Vaksberg, 20–26 ja 33–34.

143 Yhtenäistämistä ks. esim. Jussila 1995..

144 Resande. *Wiborgs Nyheter* 8.6.1899.

145 Saksalainen taloustieteen professori Heinrich Herkner (1863–1932) opetti Karlsruhessa 1892–1898 ja Zürichissä 1898–1907.

146 AK:n kirje ES:lle Muolaalta Helsinkiin 17.9.1899 ja Pietarista Helsinkiin 1.10., 7.10. ja 6.11.1899, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

työskennellyt Suomen senaatissa ja Suomen asiain komiteassa osin samoina vuosina kuin Emil Streng, ja tyttöjen ystävyys lienee perua lapsuusvuosilta.¹⁴⁷ Kollontain vuosisadan taitetta koskeva muistelmia antaa melko erilaisen kuvan hänen suomalaiskontakteistaan. Sen mukaan hän kävi keväällä 1899 katsomassa Helsingissä hoidossa ollutta äitiään ja tapasi tuolloin myös ”suomalaisia virkamiehiä ja joitakin vanhoja tuttavuuksia, mutta keskenämme ei syntynyt ymmärtämystä, sillä sydämeni kuului jo silloin sosialidemokratialle”.¹⁴⁸

Kaksiosainen artikkeli ”Die Arbeiterfrage in Finnland” ilmestyi sosiaalipoliittisessa viikkojulkaisussa *Soziale Praxis* syyskuussa 1900. Molempien osien loppuun oli kirjoituspaikaksi merkitty ”Åbo”.¹⁴⁹ Koska Kollontai Pietarista lähettämässään kirjeessä Elna Sadeniukselle kiitteli tätä lähetetystä kirjasta 7. lokakuuta ja marraskuun 6. päivänä 1899 mainitsi saaneensa työn valmiiksi ja postittaneensa sen, ei tunnu uskotavalta, että hän olisi kirjoittanut tai viimeistellyt artikkelin Turussa.¹⁵⁰ Artikkelit eivät olleet varsinaisia tutkielmia, vaan pikemmin pitkälti *Fin-*

147 Elna Strengin välityksellä Kollontai tutustui myös tämän ystävään Helmi Järnefeltiin, joka oli Eero, Arvid, Armas ja Aino Järnefeltin serkku.

148 Aleksandra Kollontay (1911): Suomen köyhälistölle kuuluu sydämeni. *Työn juhla* 1911, 23.

149 A. Kollontay: Die Arbeiterfrage in Finnland. *Soziale Praxis* 49/1900 ja 50/1900; Kollontai 1978 (*Selected Writings of Alexandra Kollontai*); Kollontain kirjoituksia Suomesta on käsitellyt Hanne Heickell-Henriksson 1983; Ks. myös Clements 1979, 25–28. Tätä ennen Kollontai oli ylipäättään julkaissut vain yhden artikkelisarjan, joka käsiteli kasvatuskysymystä. Kollontai mainitsee Herknerin ehdotuksen 1911 Suomen ammattiyhdistysliikkeen *Työn juhla* -vuosikalenterissa julkaistussa artikkelissaan. Ks. Kollontay 1911, 24–25.

150 Turussa oleskeluun jossain vaiheessa vuotta 1899 viittaisi tarina, joka on liitetty Kollontaihin monissa yhteyksissä, ja jonka tarkoitus lienee ollut rakentaa oikeanlaista taustaa ”vallankumouksen suurlähettiläälle”. Carsten Halvorsen kertoo osin muistitietoon perustuvassa elämäkerrassaan Kollontain olleen palaamassa opintomatkinsa jälkeen Englannista Suomen kautta Pietariin vuoden 1899 lopussa ja tulleen Turkuun kesken suomalaisnaisten ensimmäistä työlakkoa, joka oli puhjennut Juseliuksen paitatehtaalla 21.11.1899. Kun Kollontai af Ursinin avulla oli perehtynyt tilanteeseen, oli hän tarinan mukaan matkustanut Pietariin mobilisoidakseen kaikki vasemmistolaiset Suomen ystävät työhön lakkolaisten auttamiseksi. Lakosta ks. Teräs 1995, 102–106; Rahikainen 1986, 146. Halvorsen ei käytä viitteitä, vaan luettelee esipuheessa yleisesti käyttämänsä lähdeyyt. Ks. Halvorsen, 112; Lakkolaisten kokouspöytäkirjat eivät mainitse lahjoitusta.

ljandija-kokoomateokseen pohjaava esittely Suomen työväenkysymyksestä.¹⁵¹ *Finljadijan* lisäksi Kollontai käytti lähteinään saamiaan tilastollisia vuosikirjoja ja Suomeen työväenliikkeen ensimmäisiin johtajiin kuuluneen Nils Robert af Ursinin artikkelia ”Arbetarbostadsfrågan”.

Tämä Kollontain ensimmäinen Suomen oloista kirjoittama artikkeli sai jonkin verran huomiota suomalaisissa lehdissä. Sen julkaisemisen aikoihin Kollontai ei ollut millään muotoa tunnettu maassa. *Uusi Suometar* tiesikin kertoa turkulaisen herra Kollontain olevan ”arvattavasti joku ulkomaalainen, joka liikeasioissa on asettunut siihen kaupunkiin”. Suomessa asumiseen viittasi se, että artikkeli perustui pääosin ”kotimaiseen kirjallisuuteen”. Kirjoittaja selosti Kollontain tekstiä perusteellisesti lehden kahdessa peräkkäisessä numerossa ja totesi sen olevan ”pääasiassa oikea esitys Suomen työväenasiasta”.¹⁵² *Uusi Savo* lainasi samaa kirjoitusta 29. marraskuuta 1900.

Vuonna 1901 ilmestyivät Kollontain Suomen suuriruhtinaskunnan teollisuutta ja kauppaa käsittelevä artikkeli *Nautšnoje Obozrenije* -lehdessä ja teksti ”Protest Finljandskogo naroda” venäläisten sosiaalidemokraattien Saksassa ja muualla Euroopassa julkaisemassa *Iskrassa*.¹⁵³ Toukokuussa 1902 Kollontai kertoi Elna Sadeniukselle viettävänsä nyt paljon aikaa isänsä ja poikansa kanssa ja olevansa pian lähdössä kesäksi Kuusaan hoviin. Lisäksi hän mainitsi jatkavansa vähä vähältä suurta Suomea käsittelevää työtään, jonka toivoi voivansa julkaista syksyllä. Kollontai ilmoitti olevansa tulossa kesällä Helsinkiin ja mielellään näkevänsä Elnaa. Matka toteutui ilmeisesti elokuussa. Kollontai kävi Suomessa uudelleen saman vuoden marraskuussa, jolloin hän vieraili af Ursinien luona Turussa.¹⁵⁴

Ks. Juseliuksen paitatehtaan lakko 1899, lakkokokousten ja lakkokomitean pöytäkirjat. 23.11.–29.12.1899. TA.

151 *Finljandija*-teoksen kirjoittajakuntaan kuului myös suomalaisia.

152 U. L. L.: Suomen työväenasia ulkomailla esitettyinä. *Uusi Suometar* 22. ja 23.11.1900.

153 Ks. *Nautšnoje Obozrenije* 7/1901; *Iskra* 20.11.1901.

154 AK:n kirje ES:lle Pietarista Helsinkiin 27.4.1902, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA; ”Fru Kollontay” mainittiin asuvan Fenniassa elokuussa 1902, *Hufvudstadsbladet* 13.8.1902, ”Anmälda resande”; Kollontain kortti af Ursinille

Aleksandra Kollontain varhaisimmaksi tuttavaksi suomalaisten työväenjohtajien joukosta valikoitui työväenpuolueen ensimmäinen puheenjohtaja Nils Robert af Ursin (1854–1936). Tämän, kuten myös Kollontain äidin suku, kuului itäsuomalaiseen virka-aateliin. af Ursin oli ilmeisesti yksi suomalaisista, jotka olivat auttaneet Protopopovia edellä mainitun *Finljandija*-kirjan työläisiä koskevan osan työstämisessä,¹⁵⁵ ja hän julkaisi 1902 oman kirjasen *Työväenkysymys Suomessa*.¹⁵⁶

Vuosina 1902–1903 Kollontain kaikki julkaisut tarkastelivat Suomea eri näkökulmista. Häneltä ilmestyi seitsemän artikkelia, joista *Nautšnoje Obozrenije* julkaisi kolme, *Iskra* kaksi sekä *Zarja* ja *Rusškoje bogatstvo* kumpikin yhden. Lopuksi julkaistiin vielä laaja tutkimus Suomen työväestön oloista.¹⁵⁷ Kirjan ilmestyttyä Kollontai kirjoitti Elna Sadeniukselle olevansa kiireinen sekä kirjan takia, että jouduttuaan hoitamaan perintöasioita isänsä kuoleman jälkeen.¹⁵⁸

Yli 300-sivuinen *Žizn finljandskih rabotših* (Suomen työväestön elämää) julkaistiin Pietarissa huhtikuussa 1903. Kirjaa varten Kollontai kertoi saaneensa aineistoa af Ursinin lisäksi Juho Kyösti Karilta ja Juho Hellbergiltä.¹⁵⁹ Elna Sadeniuksen mukaan hän sai kirjoja myös Tilastollisen päätoimiston johtajalta August Hjeltiltä, ja Elnan itse oli välittänyt materiaalin. Kollontai myös pyysi syksyllä ystävätärtään antamaan uuden osoitteensa Hjeltille, joten hän lienee ollut tämän kanssa

26.11.1902, kansio F2, Nils Robert af Ursinin henkilöarkisto. Työväen Arkisto (TA).

155 af Ursin mainitsi tästä lokakuussa 1901 *Päivälehd*en kirjoituksessaan. Tämän jälkeen af Ursin kirjoitti: ”Eräs toinen valistunut venäläinen, n:ti Alexandra Kollontay on tunnetun prof. Herknerin kehoituksesta ruvennut julkaisemaan laajan esityksen Suomen työväenliikkeestä, josta alkupuoli, katsahdus Suomen kaupan ja teollisuuteen, äsken on ilmestynyt eräässä Venäjän tieteellisessä aikakauskirjassa.” af Ursin oli siten tietoinen Kollontain laajemmasta hankkeesta, mutta erityisen läheinen tuttava hän ei liene ollut ”n:ti Kollontayn” kanssa. N. R. af Ursin: Enemmän yhteiskunnallis-poliittista harrastusta. *Päivälehti* 17.10.1901.

156 Kirja julkaistiin myös ruotsiksi ja saksaksi. Ks. *Arbetarfrågan i Finland*, 1903 ja *Die Arbeiterfrage Finnlands*, 1904.

157 Clements 1979, 317 (bibliografia).

158 AK:n kirje ES:lle Pietarista Helsinkiin 30.4.1903, kansio, Elna ja Yrjö Sadenien arkisto. KA.

159 *Žizn finljandskih rabotših. Ekonomičeskoje izsledovanije*. S.-Peterburg 1903.

yhteyksissä myöhemminkin. Samoin hän pyysi kirjan ilmestyttyä Elna Sadeniusta hankkimaan itselleen *Päivälehd*en päätoimittajan Santeri Ingmanin, maanviljelystalouden ja maanviljelysopin professorin Gösta Grotenfeltin sekä Tilastollisessa päätoimistossa niin ikään työskennelleen tilastotieteilijän Oskar Groundstroemin osoitteet, ilmeisesti toimittaakseen kirjan heille. Ingman oli nuorsuomalainen ja ollut mukana työväenliikkeessä 1880-luvulta. Myös Groundstroem oli kiinnostunut työväenkysymyksestä ja oli julkaissut 1898 *Työmiehen* päätoimittajan A. H. Karvosen kanssa kirjasen *Mihin pyritään? Silmäyksiä Suomen työväenliikkeeseen*. Ingmania Kollontai tavoitteli vielä keväällä 1904 kiireisen asian takia.¹⁶⁰

Kollontain kirjasta ilmestyi jo toukokuun alussa 1903 lyhyt esittely lukuisissa lehdissä ja hieman myöhemmin nimimerkki A. H–e:n¹⁶¹ kirjoittama laaja arvio sosiaalidemokraattisen puolueen äänenkannattajassa *Työmiehe*sä, nuorsuomalaisten *Päivälehd*essä, ruotsinkielisten perustuslaillisten *Helsingfors-Posten*issa ja *Sanomia Turusta* -lehdessä. Tutkimuksen tekijästäkin tiedettiin nyt enemmän kuin kolme vuotta aiemmin: kyseessä oli artikkelin mukaan venäläisen upseerin rouva ja kuuluisan laulajattaren, Mravinan, sisar, jolla oli äidin puolelta ”hiukan suomalaista verta”. Kollontain ajattelu oli tuolloin vielä lähellä työväenluokalle myötämielisen yläluokan aatemaailmaa. Käsityksiä kuvaa, ettei hänellä *Työmiehen* artikkelin mukaan ollut ”muuta kuin hyvää sanottavaa” ”isännistön työväelleen perustamista hyväntekeväisyyslaitoksista, kuten helpohintaisista ruokaloista, kirjastoista, lukusaleista, kouluista y.m.”. Sama teksti ilmestyi *Päivälehd*essä 5. kesäkuuta, vain sen loppuun oli lisätty kommentti: ”Rouva Kollontain teos on kirjoitettu huolellisten tutkimusten perustuksella ja nojautuu yleensä tarkkoihin lähteisiin. Muutamista subjektiivisista johtopäätöksistä huomaa, että tekijän oma kanta on sosialistinen.” Kirjoittelu jatkui elokuulle ja *Uusimaa*-lehdessä

160 AK:n kirje ES:lle Pietarista Helsinkiin 30.4. ja 14.11.1903 ja päiväämätön lappu ilmeisesti keväältä 1904. Kollontai mainitsi sekä lapussa että 6.4.1904 kirjoittamassaan kirjeessä olleensa pienessä leikkauksessa; Elna Sadeniemen muistelmia Kollontaista. Kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

161 Nimimerkin takana saattoi olla Aatu Halme.

oli vielä 13. marraskuuta 1903 laaja, kirjan merkitystä ja harvinaislaatuista pohtiva teksti.¹⁶²

Hanne Heickell-Henriksson on pro gradu -tutkielmassaan selvittänyt Kollontai tutkimusten sisältöä ja vastaanottoa tiedemaailmassa. Aikalaisarvioijista hän mainitsee *Finsk Tidskriftin* kirjoittaneen nuoren sosiaalireformistin, kansantaloustieteilijä Leo Ehrnroothin. Tämän laatiman esittelyn mukaan Kollontain työ oli hyvin rajattu ja dokumentoitu, ja olisi käyttökelpoinen bibliografinen työ myöhemmille tutkijoille, koska siihen oli kerätty laajasti kirjallisuutta ja muuta aineistoa. Myöhemmin muutamat yhteiskuntatieteilijät kiinnostivat huomiota Kollontain työhön, muun muassa Edvard Gylling omassa tutkimuksessaan Suomen maataloudesta 1907 ja Heikki Waris, joka kirjoitti väitöskirjassaan 1932 Kollontain kuvanneen yksityiskohtaisesti Suomen teollisuusväestön asemaa 1800-luvun lopulla: tutkimus oli laajin omana aikanaan tehty, mutta Warista häiritsi sen marxilainen katsanto. Marxilaisen tutkimuksen noustua uuteen arvoon 1970-luvulla myös Kollontain teos löydettiin uudelleen.¹⁶³

Kollontai suunnitteli kirjoittavansa 1903 ilmestyneelle *Žizn finljandskih rabotših* -teokselle jatko-osan. Lokakuussa 1903 hän kirjoittikin Elna Sadeniukselle työskentelevänsä parhaillaan kirjan toisen osan kanssa. Hän oli muuttanut isän kuoleman jälkeen pienempään asuntoon Znamenskaja 39:ään, jossa asui poikansa kanssa.¹⁶⁴

162 A. H–e. [Aatu Halme?]: Suomen työväen elämää. Suomen työväenliikettä koskeva venäjänkielinen teos. Kirj. A. M. Kollontai. *Työmies* 8.6.1903. *Sanomia Turusta* -lehdessä arvio oli 17.7.1903. Sama teksti oli ruotsinnettu *Helsingfors Posteniin* 5.6.1903. *Työmies* esitteli lisäksi teosta lyhyesti 5.5. ja 1.8.1903. *Uusi Suometar* esitteli teosta lyhyesti 5.5.1903, *Aamulehti* 6.5.1903, *Hufvudstadsbladet* 6.5. ja 31.7.1903, *Uusimaa* 6.5. ja 13.11.1903, *Kansan Lehti* 7.5.1903, *Itä-Suomen Sanomat* 7.5. ja 4.8.1903, *Oulun Ilmoituslehti* 8.5.1903, *Laatokka* 9.5., *Uusi Savo* 23.5.1903 ja *Hämetär* 4.8.1903.

163 Leo Ehrnrooth 1903 Synpunkter i vår arbetsfråga. *Finsk Tidskrift* 4/1903, 282–304; Ks. myös Jukka Muiluuvuori: Leo Ehrnrooth. Kansallisbiografia. Heickell-Henriksson viittaa mm. teksteihin: Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen, *Työväenkymsymyksestä sosiaalipolitiikkaan*, *Yrjö Koskisesta Heikki Warikseen*, Helsinki 1975 ja Esko Ahvenlampi, Madame Kollontai Suomen luokkarakenteesta 1800-luvun lopulla. *Sociologia* 3–4/1976. Heickell-Henriksson, 24–26.

164 AK:n kirjeet ES:lle Pietarista Helsinkiin 14.9. ja 19.10.1903, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

Kirjeenvaihto Elna Sadeniuksen kanssa hiipui suurlakon aikoihin. Sadeniuksen muistelman mukaan Kollontain kirjeiden sävy muuttui ja hän alkoi lähettää ystävättärensä ovelle huonoa saksaa puhuvia ”apokryfisiä” henkilöitä pyytäen Elnaa järjestämään majoitusta ja muuta apua. Kun eräs Siperiasta karkoituksesta karannut mies ilmestyi Sadeniuksien ovelle suosituskirjeineen 1906, Elnan isä kielsi kirjeenvaihdon Kollontain kanssa. Emil Streng oli ennen suurlakkoa ollut lyhyen kauden senaatin talousosaston varapuheenjohtaja. Tämän niin kutsutun myöntäväisyssenaatin oli sitten korvannut Leo Mechelinin perustuslaillinen senaatti. Strengille tyttären yhteys vallankumouksellisiin piireihin lienee ollut arka paikka.¹⁶⁵

Ennen kirjeenvaihdon loppumista Elna Sadenius oli tutustuttanut Aleksandra Kollontain slaavilaisen filologian professori J. J. Mikkolaan ja naisasialiikkeen johtajiin kuuluneeseen Alexandra Gripenbergiin saadakseen karkotettua vallankumoukselliset ajatukset ystävänsä mielestä. Tuttavuus ainakin jälkimmäiseen pysyi etäisenä. Kollontai mainitsi saaneensa Gripenbergiltä tämän kirjan, joka käsitteli naisasiaa¹⁶⁶ ja hän pyysi Elna Sadeniusta toimittamaan Gripenbergille puolestaan kiitoskirjeen, koska ei tiennyt tämän osoitetta. Tämä lienee tapahtunut suurlakon ja loppukevään 1906 välillä, sillä samassa kirjelappusessa Kollontai kyselee, mitä Suomessa on puhuttu duumasta eli tuon huhtikuussa 1906 ensimmäistä kertaa valitusta Venäjän edustuslaitoksesta.¹⁶⁷

Kollontain Suomen työväen oloja käsittelevän kirjan toisen osan alkuperäinen suunnitelma ei toteutunut, mutta vuoden 1906 lopulla ilmestyi venäjäksi 80-sivuinen *Finljandija i sotsializm* (Suomi ja sosialismi).¹⁶⁸ Se sisälsi neljä artikkelia, joista kolme oli julkaistu eri yhteyksissä 1902–1905. Ne käsitelivät sosialismia Suomessa, Suomen

165 Elna Sadeniemen muistelu Kollontaista. Kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen yksityisarkisto. KA; Kalleinen, Kristiina: Emil Streng. Kansallisbiografia.

166 Alexandra Gripenbergin teos *Reformarbetet till förbetrande af kvinnans ställning* oli ilmestynyt kolmiosaisena vuosina 1893–1903. Gripenberg kävi teossarjassaan läpi eri maiden naisasialiikkeen historiaa, myös Venäjän liikkeen. Sarja suomennettiin 1900-luvun alussa ja Gripenberg lisäsi siihen Suomen liikkeen historiaa tarkastelevan osan.

167 Elna Sadeniemen muistelu Kollontaista ja päiväämätön kirjelappu Kollontailta Elna Sadeniukselle, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

168 *Finljandija i sotsializm: sbornik statei*. S.-Peterburg: Izdanie Marii Malyh, [s.a.].

työväenliikettä ja Venäjän hallitusta sekä sosiaalidemokraattien viidettä puoluekokousta.¹⁶⁹ Neljännessä artikkelissa Kollontai tarkasteli suomalaista suurporvaristoa ja köyhälistöä ja se oli kirjoitettu kokoelmaa varten 1906. Kirjasen liitteenä oli vielä Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen Forssassa 1903 hyväksytty puolueohjelma.¹⁷⁰ Tämä kirja ei Suomessa saanut läheskään yhtä paljon huomiota kuin vuonna 1903 ilmestynyt tutkimus, jota esiteltiin laajasti niin työväen- kuin porvarislehdissä. Tällä kertaa vain *Työmies* esitteli kirjaa, tammikuussa yleisesti ja helmi–maaliskuussa 1907, aivan ensimmäisten vaalien alla, lehdessä oli nimimerkki J. P.:n neliosainen selostus kirjan synnystä ja sisällöstä. Teksti koostui Kollontailta poimituista lainauksista, joita kirjoittaja höysti omilla alkusanoillaan ja kommenteillaan.¹⁷¹

Suomen valtiopäivä uudistus 1906 ja ensimmäiset eduskuntavaalit keväällä 1907 kiinnostivat Kollontaita ja hän myös vieraili jälleen Suomessa. *Työmieheen* 1907 ahkerasti kirjoitellut nimimerkki Spartacus tapasi Kollontain helmikuun alkupuolella ja kertoi tämän tulleen Helsinkiin ”kyselemään yhtä ja toista”, koska aikoi kirjoittaa jatkoa vuonna 1903 julkaistulle tutkimukselleen. Spartacus saattoi olla N. R. af Ursin, olihan tämä yliopistossa opiskellut klassista filologiaa ja tutkinut antiikin Rooman historiaa. Spartacus myös hankki Kollontaille puolueohjelmia, vaalikirjasia ja muuta materiaalia. Heickell-Henrikssonin mukaan Kollontai kirjoitti *Orgoloski*-lehteen ensimmäisiin vaaleihin osallistuneista puolueista ja vaalituloksesta. *Obrazovanije*-lehdessä ilmestyi loppukevästä Kollontai kolmiosainen artikkeli *Novyi finljandski parlament*, jossa hän selosti eduskunta-asetusta, vaalilakia ja sosiaali-

169 Ensimmäinen artikkeli ilmestyi venäläisessä sosiaalidemokraattisessa *Zarja*-aikauslehdessä, toinen nimimerkillä Elna Malin saksalaisessa *Die Neue Zeit* -lehdessä: Die Arbeiterbewegung in Finnland und die russische Regierung. *Die Neue Zeit* 22/1903–1904, 749–757; Forssan kokousta 1903 selostava kirjoitus oli tarkoitus julkaistavuoden 1903 lopulla moskovalaisessa marxilaisessa aikakausjulkaisussa, mutta sensuurin takia se ilmestyi vasta 1905. Ks. myös Kujala 1989, 48–51 ja 1995, 33.

170 P.: Suomen sosialidemokratinen liike venäläisen silmillä katsottuna. *Työmies* 25.1.1907.

171 Kirjasen yleinen esittely: P.: Suomen sosialidemokratinen liike venäläisin silmin katsottuna. *Työmies* 25.1.1907; J. P.: Piirteitä Suomen köyhälistöpuolueesta. A. Kollontain mukaan. *Työmies* 12.2., 1.3., 21.3. ja 26.3.1907.

mokraattien vaalivoittoa.¹⁷² Artikkelisarjan toisessa osassa Kollontai kiinnitti venäläisten lukijoiden huomiota siihen, että Suomi oli ensimmäisiä maita maailmassa, jossa naiset saivat äänioikeuden. Kollontain mukaan tästä oli kiittäminen työväestöä ja laajoja työläisnaisjoukkoja, jotka olivat osallistuneet kamppailuun valtiopäiväjärjestyksen uudistamiseksi. Naisten poliittisten oikeuksien toteutuminen oli silti vain vähäinen sivujuonne artikkelisarjassa.¹⁷³ Syksyllä 1907 *Työmies* tiesi kertoa Kollontain julkaisseen nämä tekstit yhtenä kirjasena: ”A. Kollontai, venäläinen puoluetoveritar ja Suomen asioiden tarkka seuraaja, on julkaissut eri painoksena kokonaisen sarjan aikakauslehdissä ilmestyneitä kirjoituksiaan, jotka käsittelevät ’Suomen uutta eduskuntaa’. Kirjoitus-sarja tekee selkoa vuoden 1906:n valtiopäiväjärjestyksestä, vaalilaista ja valtiollisista puolueista.”¹⁷⁴

Osin *Finljändija i sotsializm* -kirjan vuoksi Kollontai joutui viranomaisten silmätikuksi ja maanpakoon 1908.¹⁷⁵ Seuraavan kerran hän oli näkyvästi esillä suomalaisissa lehdissä 1910, toisen internationaalinen Kööpenhaminan kokouksen aikoihin. *Työmies* julkaisi tuolloin viisi-osaisen kirjoitussarjan ”Venäjän työväenliike taantumuksen aikana”, jossa Kollontai kävi läpi Venäjän työväenliikkeen historiaa ja työväen elinoloja sekä liikkeeseen tuolloin kohdistettuja rajoituksia.¹⁷⁶ Vielä 1911 Kollontai julkaisi venäjäksi noin 50-sivuisen artikkelin Suomen yhteiskunnallisesta liikkeestä, ja 1913 naisten työstä eduskunnassa.¹⁷⁷ Yhtäkään Suomea käsittelevistä teksteistä ei suomennettu tai ruotsinnettu kokonaan, mutta niitä esiteltiin laajasti myös suomalaisille lu-

172 Heickell-Henriksson, 40–52.

173 Heickell-Henriksson, 45.

174 Spartacus: Venäläisen toverin pakinoilla. *Työmies* 15.2.1907; *Työmies* 24.10.1907.

175 Kollontai kertoi maanpaosta *Työn juhlan* artikkelissa 1911: ”v. 1908 joutui lentokirjaseni ’Suomi ja sosialismi’ takavarikkoon ja oikeuskäynti nostettiin vastaini. Rakkauteni Suomen kansaan ja erittäin sen köyhälistöön ei miellyttänyt herra Stolypiniä ja ’rikoksen’ piti rangaistaman kahden vuoden vankilalla. – Nyt minun oli pakeneminen.” Kollontay 1911, 25; Ks. myös Clements 1979, 61.

176 Aleksandra Kollontay: Venäjän työväenliike taantumuksen aikana. *Työmies* 2., 3., 4., 5. ja 6.8.1910.

177 Teksti ilmestyi sarjassa *Obsjetvennoe dvizjenie b Rossii v natsjale XX-vo veka* (Yhteiskunnallinen liike Venäjällä XX vuosisadalla), Pietari 1911.

Aleksandra Kollontay'lle.

Jo Suomen työmies herää
ja hieroo silmiään,
Hän oli nähnyt unta,
niin suloist', ihanaa:
Hän tunsu uuden voiman
ja uuteen elämään
Jo kulki tietä uutta
ja vallan valoisaa.

Oi, kauan nälkä järsi
ja kolko elon tie
Ja kurjalt' näytti kaikki,
ei toivon kipinää,
Oi, alas painui mieli,
se kaiken tarmon vie
Ja kaikki aatteet sielun
se mustiks' synkistää.

Mut nyt hän näki naisen,
mi hohteess' auringon
Tien voittoon hälle näytti
ja virkkoi kehottain:
Sä, orja Suomen, nouse
ja käyös taistohon,
Kaikk' elo tääll' on taisto
ja siinä voitto vain.

Kas, tässä sulle annan
mä aseän mahtavan,
Mi sinut auttaa sorross'
ja tuskiss', huolissais,
Lyö sillä maahan pomo
tuon riiston painavan,
Se kyllä tieltäs sorron
jo Tuoneen upottais.

Ja aseän kumman työnsi
hän miehen kätehen.
Sen hioo tämä sitte
ja kärjen teroittaa
Hän kumppaneitten kanssa
nyt taistoss' käyttää sen
Ja voiton toisen jälkeen
hän vainoojaltaan saa.

Mut nainen, joka antoi
tuon aseän vereksen,
Se loistotähti aina
on hänen taivaallaan,
Mi kirikkaass' valoss' tuikkii,
syttyttää sydämmen.
Ja tähteens katsoo aina
työläinen Suomenmaan.

4. 6. 11.

N. U.

Työn juhlassa 1911 julkaistiin Aleksandra Kollontain kuva ja N.R. af Ursinin runo, jossa Kollontai esitetään Suomen työväenliikkeen herättäjänä ja johtotähtenä. Samassa lehdessä ilmestyi Kollontain kirjoitus "Suomen köyhälistölle kuuluu sydämeni". Kuva Kansan Arkisto.

kijoille. Niiden päätarkoitus oli tehdä Suomen oloja tunnetuksi Venäjällä. Antti Kujala onkin todennut Kollontain kehittyneen Venäjän vallankumousliikkeessä V. M. Smirnovin veroiseksi, jos kohta tätä kiinnostavammin kirjoittavaksi Suomen asioiden tuntijaksi.¹⁷⁸

af Ursin ja Kollontai olivat vuosien mittaan harvakseltaan yhteydessä kirjeitse. Kollontailta saapui postia maanpakolaisvuosina (1908–1917) Biarritzista, Pariisista, Lontoosta ja Berliinistä. Hän muun muassa pyysi lähettämään itselleen 1911 ilmestyneen julkaisun *Työn jubla*, jossa oli af Ursinin Kollontaille omistama runo ja Kollontain itsensä kirjoittama artikkeli ”Suomen köyhälistölle kuuluu sydämeni”. Hän kertoi lyhyesti omasta työstään pakolaisvuosina ja kaipasi uutisia: ”Mitä Suomeen kuuluu? Kuinka usein ajattelenkaan rakastettua suomalaista kotimaatani, joka on minulle todella läheisempi kuin Venäjä itse.”¹⁷⁹ Viimeinen säilynyt kirje oli päivätty Berliinissä muutamaa kuukautta ennen ensimmäisen maailmansodan alkua ja siinä Kollontai onnitteli 60 vuotta täyttäneitä ystäväänsä.

af Ursin kirjasi ajatuksiaan Kollontaista ja tämän merkityksestä Suomen työväenliikkeelle *Työn jublaan* kirjoittamaansa runoon. af Ursinin mukaan Kollontai oli Suomen työläisten loistotähti, joka oli ojentanut heräävälle liikkeelle ”aseen mahtavan” eli sosialismin aatteen. Teksti henki ajalle ominaista sentimentaalista ilmaisua ja lainasi kansainvälistä kuvakieltä, jossa vallankumous on henkilöity naisen hahmoon. af Ursin tapasi Kollontain vielä paettuaan sisällissodan jälkeen Venäjälle. Tämä oli tuolloin tarjonnut jonkinlaista käytännönapua suomalaispakolaisille. Lisäksi af Ursin kertoi olleensa yksi harvoista, jotka pääsivät tapaamaan Kollontaita tämän vakavan sairauden aikana 1920.¹⁸⁰

178 Kujala 1989, 48–49.

179 ”Was giebt es Neues in Finnland? Wie oft gedenke ich an meine heisgeliebte finnische Heimat, denn Sie ist mir, wahrhaftig, mehr verwandt, als Russland selber.” Kollontain kirje af Ursinille Biarritzista 22.8.1911; Berliinin kirje 28.3.1914, kansio F1, Nils Robert af Ursinin henkilöarkisto. TA.

180 ”Tov. Aleksandra Kollontayn kirje”, *Vapaus* 10.9.1920; Wirtanen, Atos: Pimeitä voimia vastaan. Aalto, Helsinki 1964, 45; Rahikainen, 286.

Kansainvälisen työläisnaisliikkeen verkosto ja poliittinen ohjelma

Myöhemmin kartoitettavalla Venäjän vallankumouksen jälkeisellä keskustelulla oli selkeät yhtymäkohdat sitä varhaisempaan kansainväliseen työläisnais- ja seksuaalireformiliikkeen agendaan. Vuoropuhelua konkretisoidaan tässä jäljittämällä Aleksandra Kollontain verkostoa, ja painotus on edelleen hänen suomalaisyhteyksissään, ennen muuta Kollontain ja Hilja Pärssisen ystävyys- ja yhteistyösuhteessa. Pärssinen oli näkyvä hahmo kansainvälisessä työläisnaisliikkeessä, hän toimi sen ensimmäisten kokousten sihteerinä, osallistui liikkeen ohjelman muotoiluun sekä vaikutti kansanedustajana esimerkillään ja kirjoituksillaan käsityksiin naisten poliittisen toiminnan mahdollisuuksista.

Kollontain suomalainen tuttavapiiri kasvoi hiljalleen. Työläisnaisliikkeen johtoon kuulunut Ida Aalle-Teljo mainitsi tavanneensa Kollontain ensimmäisen kerran heti suurlakon jälkeen Helsingissä pidetyssä työläisnaisten juhlassa, jossa tämä oli puhumassa.¹⁸¹ Kollontain ensimmäisistä eduskuntavaaleista kirjoittamasta raportista käy ilmi, ettei tämä vielä tuolloin tuntenut sosiaalidemokraattisen puolueen naisia, sillä hän mainitsee ehdokkaiksi nimitetyn muun muassa H. Pärssisen, Matti Sillanpään ja Maria Laihon.¹⁸²

Seuraavat läheisemmät yhteydet suomalaisiin työväenliikkeen johtajiin solmiutuivat toisen internationaalnin Stuttgartin konferenssissa 1907 ja Kööpenhaminassa 1910 sekä sosialistinaisten niiden yhteydessä järjestämissä omissa kokouksissa.¹⁸³ Suomessa Kollontai ei tiettävästi käynyt maanpaossa ollessaan. Hän pakeni väärennetyn passin turvin Venäjältä Suomen kautta Saksaan joulukuussa 1908 ja palasi Venäjäl-

181 Aleksandra Kollontay kuollut, *Vapaa Sana* 12.3.1952.

182 Aleksandra Kollontay kuollut (Aalle-Teljon haastattelulausunto). *Vapaa Sana* 12.3.1952; Heickell-Henriksson, 42; Jälkimmäisillä hän lienee tarkoittanut Mii-na Sillanpäättä ja Maria Lainetta.

183 Hilja Pärssisen selostus Internationaalnin kokouksesta 1910. *Työläisnainen* 8.9. 1910 (no 34). Kollontain mainitsevat muistelmissaan mm. Aura Kiiskinen ja Väinö Tanner. Mahdollisesti myös Karl Harald Wiik tutustui Kollontaihin juuri tässä kokouksessa. Ks. Kiiskinen 1958, 159; Tanner 1948, 395; Aleksandra Kollontay kuollut. *Vapaa Sana* 12.3.1952, Anna Wiikin lausunto, vrt. kuitenkin Tuomioja 1979, 114–115.

le Tornion kautta keväällä 1917.¹⁸⁴ Hilja Pärssinen kommentoi asiaa af Ursinille 1912: ”Toverimme Kollontay näkyy nyt käyneen m. m. Ruotsissa luennoimassa. Miten ikävää, ettei hän saa tulla Suomeen.”¹⁸⁵

Suomen työläisnaisliikkeen johtoon noina vuosina kuuluneen kansakoulunopettaja Hilja Pärssisen (1876–1935) Kollontai tapasi viimeistään elokuussa 1907.¹⁸⁶ Tuolloin pidettiin toisen internationaalin kokous, jossa Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen virallisina edustajina olivat Hilja Pärssinen ja Edvard Valpas¹⁸⁷ – Pärssinen ehkä sen vuoksi, että hän saattoi samalla osallistua kokouksen yhteydessä pidettyyn naisten kongressiin. Pärssisellä tosin oli tuolloin ylipäätään vahva asema sosiaalidemokraattisessa puolueessa – hän kuului päättäviin elimiin ja kirjoitti säännöllisesti *Työmieheen* – ja hän tunsi hyvin ainakin yhden internationaalin kokouksen asialistan viidestä kohdasta, nimittäin naisten äänioikeuden, jota hän oli joutunut perustelevaan lukuisissa teksteissään 1900-luvun alkuvuosina. Hänet oli saman vuoden keväällä valittu eduskuntaan yhtenä ensimmäisistä 19 naiskansanedustajasta. Naisten äänioikeuskysymys oli työväenliikkeessäkin kiistanalainen, ja Euroopassa vain suomalaiset naiset olivat tuolloin saaneet poliittiset oikeutensa. Pärssinen oli kokouksen ainoa naispuolinen kansanedustaja.¹⁸⁸

Naisten äänioikeus oli myös internationaalin kokouksen kyljessä pidetyn sosialististen naisten ensimmäisen kansainvälisen kongressin asialistalla, sen tärkeimpänä kohtana. Pärssinen oli kirjoittanut Suo-

184 Vaksberg 1997, 39–40.

185 Pärssisen kirje af Ursinille 14.5.1912, kansio F1, Nils Robert af Ursinin henkilöarkisto. TA. Poissuljettua käynti ei ollut, sillä monet maanpakolaiset kävivät salaa Suomessa noina vuosina. Aura Kiiskinen esimerkiksi kertoo avustaneensa 1913 Inessa Armandia, kun tämä pakeni Suomen kautta ulkomaille. Kiiskinen 1958, 144–146. Myös Kollontain miesystävä Aleksander Šljapnikov kävi kyseisinä vuosina useamman kerran Suomessa. Tuomioja 1979, 57, 121.

186 Pärssinen oli puoluetoimikunnan jäsen 1903–1904 ja 1909–1910, Työläisnaisten liittohallinnon puheenjohtaja 1902–1905, sihteeri 1905–1906 ja *Työläisnainen*-lehden toimitussihteeri 1907–1912.

187 Soikkanen 1975, 165.

188 Stuttgartin kansainvälinen kongressi. *Työmies* 23.8.1907. Lisäksi esillä olivat militarismi ja kansainväliset konfliktit, poliittisten puolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen suhde, siirtomaangelma ja työläisten maahan- ja maastamuutto.

*Sortavalan seminaarista valmistuneet Hilja Lindgren ja Jaakko Pärssinen avi-
oituivat vuonna 1899 ja opettivat 1900-luvun alkuvuosina Viipurin maa-
laiskunnassa, Tiiliruukin kansakoulussa. Kuva on vuosisadan taitteesta. Kuva:
Työväen Arkisto.*

men valtiopäivä uudistuksesta jo kesällä ja syksyllä 1906 Saksan työläisnaisliikkeen johtoon kuuluneen Clara Zetkinin toimittamaan *Die Gleichheitin*. Asiasta oli uutisoitu muissakin lehdissä, kuten Saksan työväenliikkeen äänenkannattajassa *Vorwärtsissa* ja Itävallassa ilmestyneessä *Arbeiter-Zeitungissa*.¹⁸⁹ Kollontai oli puolestaan alkuvuodesta 1907 käynyt Suomessa perehtymässä valtiopäivä uudistukseen ja oli kirjoittanut ensimmäisistä vaaleista venäläisiin lehtiin. Kokousväellä oli siten keskustelun pohjaksi esimerkki naisten äänioikeuden toteutumisesta. Naisetkaan eivät silti olleet asiasta yksimielisiä. Pärssinen, samoin kuin Kollontai, tukivat saksalaisten ehdottamaa, yleistä äänioikeutta vaativaa linjaa, mutta osa edustajista kannatti vaiheittaista etenemistä: ensin oli saavutettava miesten yleinen äänioikeus, jonka jälkeen voitaisiin vaatia myös naisille poliittisia oikeuksia.¹⁹⁰ Kollontai korosti myös kokouksessa pitämässään puheessa suomalaisten ja venäläisten naistoverien solidaarisuutta saksalaisten toverittarien kanssa.¹⁹¹

Internationaalinen kokouksen osallistuneet kansalliset puolueet olivat eri linjoilla myös puhuttaessa naisten järjestäytymisestä. Sosialismin klassikot Karl Marx, Friedrich Engels ja August Bebel, kuten myös työväenliikkeen aikalaisjohtajat, ajattelivat miesten toteuttavan vallankumouksen ja rakentavan uuden sosialistisen järjestyksen, joka sitten ”vapauttaisi” naiset. Zetkin sen sijaan kiinnitti huomiota naisten poliittiseen toimijuuteen ja osallisuuteen vallankumouksellisessa liikkeessä.¹⁹² Oma kysymyksensä oli, pitäisikö naisten liittyä yhteisjärjestöihin vai perustaa omia naisjärjestöjä. Koska Saksassa naiset eivät voineet liittyä puolueisiin ennen vuotta 1908, alkoi naisten järjestäytyminen siellä erillisenä. Saksaan syntyi ensimmäisenä Euroopassa sosiaalidemokratinen naisjärjestö 1896. Suomessa taas naiset saivat liittyä puolueisiin, ja erillinen naisjärjestö jäi sen vuoksi suhteellisen pieneksi, jos kohta se Saksan ja Itävallan tapaan perustettiin.

189 Sosialististen naisten ensimmäinen kansainvälinen kongressi. *Työmies* 24.8.1907; Hentilä, Marjaliisa 1989b, 168, 175–176.

190 Farnsworth 1980, 25; Ks. myös Alexandra Kollontai: International Socialist Conferences of Women Workers.

191 Clements 1979, 47; Hilja Pärssisen selostus kokouksen kulusta: *Työläisnainen* 29.8.1907.

192 Clements 1997, 106–107.

Suomessa naiset olivat olleet mukana työväenliikkeessä 1880-luvulta. Jo tuolloin toiminta osin sukupuolittui, kun ensimmäiset naisten käsityöosastot, ammattiosastot ja työväenyhdistysten naisosastot perustettiin. Naisten erillisjärjestäytyminen oli kaupunkilainen ilmiö, jonka taustalla oli työmarkkinoille kehittynyt sukupuolenmukainen työnjako. Maaseudulla naiset järjestäytyivät miesten kanssa samoihin yhdistyksiin. Naisosastojen valtakunnallinen yhdysside, Työläisnaisten liittohallinto, perustettiin vuonna 1900. Sen toiminta oli hapuilevaa – kuten Hilja Pärssinen totesi työläisnaisten vuoden 1906 kokouksessa perustellessaan tarvetta kiinteyttää aiempaa toimintaa. Muodollisemman järjestäytymisen ilmentämiseksi ja aatteellisen linjan korostamiseksi päätettiin keskuselimen nimeksi muuttaa tuolloin Suomen sosiaalidemokratinen naisliitto.¹⁹³

Naisten erillisjärjestäytyminen oli sosialistisessa liikkeessä vielä Stuttgartin kokouksen aikaankin harvinaista. Esimerkiksi Britanniassa ei ollut erillistä työväenpuolueen naisjärjestöä ja sosialistinaiset kiinnittyivät pikemmin osuustoimintaliikkeeseen, naisten äänioikeutta vaatineisiin järjestöihin sekä erilaisiin klubeihin ja ryhmiin, kuten Fabian Women's Group tai Women's Freedom League.¹⁹⁴ Ranskassa, Italiassa ja Venäjällä ei myöskään ollut itsenäistä naisjärjestöä.¹⁹⁵ Venäjän sosiaalidemokratteisessa puolueessa oli silti runsaasti naisia: historioitsija Barbara Evans Clementsin mukaan vuosisadan vaihteen Venäjällä oli enemmän nais-

193 Merkittävin työläisiä ennen vuosisadan taitetta koonnut liike oli raittiusliike, joka oli myös kanava työväenliikkeeseen. Sulkunen 1986, 205, 260–261. Käsityöosastoista ks. Kilpi 1953, 13–18; nais- ja ammattiosastoista ks. Kilpi 1953, 19–38; Lähteenmäki 1995, 149–150 ja Lähteenmäki 2000, 25–26 ja Aaltonen 2008; liittohallinnon perustamisesta ks. Kilpi 39–51, Lähteenmäki 1995, 178–179, Lähteenmäki 2000, 26–30 ja Aaltonen 2008; Nimestä ja sen muuttamisesta ks. *Ensimmäinen Yleinen Työläisnaisten edustajain kokous Helsingissä heinäkuun 4, 5 ja 6 p:nä 1900*. Työväen kirjapaino: Helsinki 1900; *Työläisnaisten ylimääräisen edustajakokouksen pöytäkirja Viipurissa 8, 9 ja 10. p. Lokakuuta 1906*, 42. Toim. Hilja Pärssinen. Kymninkaakon Työväen Kirjapaino 1906. Toiminnan eriytymättömyyttä erityisesti maaseudulla kuvaa, että kun työväenliikkeeseen vuosien 1905–1907 liikehinnan tuloksena liittyi runsaasti myös naisjäseniä, hakeutuivat nämä nimenomaan puolueosastoihin eivätkä naisliittoon. Sulkunen 1990, 50.

194 Ks. esim. Hinely 2012, 32–33.

195 Caine & Sluga 2000, 134–135.

puolisia vallankumouksellisia kuin missään muussa maassa.¹⁹⁶ Stuttgartin kokoukseen osallistuneen Sveitsin delegaation laskelmien mukaan naisten järjestäytyminen oli kansainvälisesti katsottuna suurta myös Suomessa.¹⁹⁷ Suomalaisnaisten järjestäytymistä oli vauhdittanut ääni-oikeuskamppailu, mutta myös toiminta kansallisessa liikkeessä.

Hilja Pärssinen oli näkyvä hahmo Stuttgartin naiskokouksessa, ja hänet valittiin myös tapaamisen toiseksi sihteeriksi. Puheenjohtajia oli niin ikään kaksi, toisena itseoikeutetusti Clara Zetkin, jota Pärssinen ja Kollontai muiden nuorempien osanottajien muassa suuresti ihailivat.¹⁹⁸ Pärssinen oli ollut yhteyksissä Zetkiniin vuodesta 1902, jolloin hän oli työläisnaisten liittohallinnon puheenjohtajaksi tultuaan alkanut selvittää naisten suojelulainsäädäntöä ja pyytänyt asiassa neuvoja myös Zetkiniltä. Samalla hän oli tilannut *Die Gleichheitin*.¹⁹⁹ Pärssinen ei ollut kokouksessa esillä pelkästään sihteerin ominaisuudessa, vaan piti Suomen edustajana puheen, jota selostettiin *Työmiehessä* muutamaa päivää myöhemmin:

– Hilja Pärssinen sai esiintyessään myrskyisän tervehdyksen. Loi lyhyen silmäyksen suomalaisen sosialidemokratian naisliikkeen kehitykseen ja naisten edustukseen valtiopäivillä ja huomautti niistä esityksistä, joita sosialidemokratiset edustajat olivat tehneet valtiopäivillä. Kertoi Suomessa työläisnaisilla olevan 93 naisosastoa, joissa kaikkineen jäseniä 18 600. Huomautti lopuksi Suomen naisten tietävän, että he ovat saavuttaneet vapautensa venäläisten toverien avulla.

Pärssinen raportoi kokouksen kulusta sekä *Työmiehessä* että vuoden 1907 alusta viikoittain ilmestyneessä sosialidemokraattisen naisliik-

196 Clements 1997, 14.

197 Tämän tilaston mukaan Suomessa oli yksi järjestäytynyt työläisnainen kuutta järjestäytynyttä työläismiestä kohden. Tanskassa suhdeluku oli 1/8, Itävallassa 1/10, Englannissa 1/11, Italiassa 1/12, Ruotsissa ja Norjassa 1/13, Saksassa 1/14 ja Sveitsissä 1/18. Ks. Kollontai 1918a.

198 Sosialististen naisten ensimmäinen kansainvälinen kongressi. *Työmies* 24.8.1907.

199 Lähteenmäki 1989b, 142.

keen lehdessä *Työläisnaisessa*.²⁰⁰ Naistenlehdessä hän mainitsi viihtyneensä Stuttgartissa parhaiten muutamien nuorten italialaisten ja unkarilaisten seurassa ja tulleen naisten kokouksessa tuttavaksi Clara Zetkinin kanssa. Myöhemmin hän mainitsi Stuttgartin-kokousta muistelevassa kirjoituksessa tutustuneensa useiden maiden edustajiin, ”mutta varsinaisesti olimme Aleksandra Kollontayn kanssa yhdessä”. Pärssinen totesi myös Kollontain loistavan puhujantaidon ja kauneuden saaneen osakseen huomiota.²⁰¹ Pärssisen muistikuva yhdessäolosta saattoi kuitenkin liittyä pikemmin vuoden 1910 Kööpenhaminan kongressiin.

Läntisten yhteyksiensä innostamana ja oltuaan yhteyksissä Venäjän porvarilliseen naisasialiikkeeseen Kollontai suuntasi tässä vaiheessa tutkimuksiaan entistä vahvemmin naisten asemaan ja erillisjärjestäytymiseen. Asiaa pohtiessaan hän saattoi tarkastella Saksan mallin lisäksi myös hyvin tuntemansa Suomen työväenliikkeen toimintamuotoja. Hänen ensimmäinen naisasiaa käsitellyt kirjansa, *Sotsialnyja osnovy ženskago voprosa* (Naiskysymyksen sosiaalinen perusta), ilmestyi Pietarissa 1909 ja oli porvarillisen naisasialiikkeen kritiikki.

Työläisnaisten agenda Suomen eduskunnassa

Sosialististen naisten Kööpenhaminan kokouksessa 1910 puhuttiin edelleen naisten äänioikeudesta ja järjestäytymisestä, mutta myös työläisnaisliikkeen sosiaalipoliittiset tavoitteet olivat tuolloin asialistalla. Tähän keskusteluun suomalaiset osallistuivat innokkaasti: työläisnaisliikkeen johto oli seurannut tiiviisti niin kutsuttuun suojelulainsäädäntöön kiinnittynyttä kansainvälistä keskustelua, mutta lisäksi se oli

200 Naistenlehti oli ilmestynyt nimellä *Palvelijatarlehti* vuosina 1905–1906. Vuoden 1906 lopulla ilmestyi pari *Työläisnaisen* näytenumeroa ja säännöllinen ilmestyminen alkoi vaalivuoden 1907 alusta.

201 Sosialististen naisten ensimmäinen kansainvälinen kongressi. *Työmies* 24.8.1907; Clements 1979, 47–48; Hilja Pärssinen: Matkan varrelta. *Työläisnainen* 12.9.1907; Hilja Pärssinen: Stuttgartin kokouksen 25-vuotismuisto. *Kansan Työ* 26.8.1932.

joutunut itse selvittämään työväensuojelun perusteita ja muotoilemaan agenda, jota ajettiin eduskunnassa.

Vaikka Suomen eduskunnalla ei autonomian loppuvuosina ollut todellista valtaa – se hajotettiin jatkuvasti, eivätkä edustajien aloitteet juuri toteutuneet – saivat naiset tuntumaa valtiopäivätyöhön. Samoin he pääsivät lausumaan julki tavoitteitaan kaikki kansalaispiirit yhdistävällä kentällä ja saamaan tällä tavoin uudenlaista näkyvyyttä ajamilleen asioille. Kansalaistumisella oli merkitystä myös sille, millaisina toimijoina naiset saattoivat kuvitella itsensä. Naisia oli valittu edustuslaitokseen suhteellisen runsaasti, mihin vaikutti osaltaan kansallisen liikkeen tarve mobilisoida kaikki kansankerrokset ja molemmat sukupuolet.²⁰² Naiset muodostivat autonomian ajan eduskunnassa näkyvän ja kuuluvan joukon, joka tunsu edustavansa aiemmin vaiennettuja ryhmiä.²⁰³

Naisten ensimmäisillä valtiopäivillä tekemät anomukset ja aloitteet kuvastivat sitä, mitä naiset pitivät suurimpina epäkohtina tuolloisessa yhteiskunnassa ja ilmensivät samalla käynnissä olleita muutosprosesseja: palkkatyön yhteiskunnan syntyä ja perhejärjestelmän kriisiytymistä. Ohjelma pohjautui paikallisiin ongelmiin, mutta yhtä lailla kansainväliseen keskusteluun, jota käytiin eri maihin levinneissä lehdistä, kansainvälisissä kokouksissa ja henkilökohtaisissa yhteyksissä. Sosialistinaisten agenda kehiteltiin muun muassa mainituissa sosialistien kansainvälisissä konferensseissa ja Clara Zetkinin toimittamassa *Die Gleichheitissa*, jonka tilaajiin ja kirjeenvaihtajiin Hilja Pärssinenkin kuului. Kansanedustajanaisten toiminta ja agenda, jonka nämä laativat ja jota systemaattisesti ajoivat, oli kansainväliselle työläisnaisliikkeelle eräänlainen laboratorio ja konkreettinen osoitus naisten poliittisen toiminnan mahdollisuuksista.

202 Naisten kansalaistumisesta ja poliittisten oikeuksien saavuttamisesta ks. Innala 1967; *Yksi kamari – kaksi sukupuolta* 1996; Sulkunen–Lähteenmäki–Korppi-Tommola 2006; *Suffrage, Gender and Citizenship* 2009; Sulkunen 2010.

203 Tähän viittasi mm. Lucina Hagman todetessaan eduskunnan käsittelyyn heti sen alkumetreillä tulleen Hilja Pärssisen laatiman naisten turvakoti -aloitteen käsitteilyssä, että miesten oli nyt jaksettava kuunnella naisten pitkiäkin puheita, sillä sillä heidän kärsimyksensä olivat huomattavasti pienemmät kuin niiden, joiden puolesta naiset eduskunnassa puhuivat. Naiskansanedustajien aloitteet ja anomukset 1907–1908, Valtiopäiväasiakirjat 1907–1908; Lucina Hagman turvakotikeskustelussa eduskunnassa 10.6.1907. VP 1907, Ptk.

Esimerkki kansainvälisesti kiistellyistä ja Suomen eduskunnassa heti 1907 esiin otetuista ongelmista oli avioliittolainsäädäntö. Siitä oli keskusteltu erityisesti pohjoismaisissa yhteyksissä, ja eri puolueiden naiset tekivät asiasta alkuvuosina eniten aloitteita. Myös työläisnaisten edustajat laativat useita avioliiton säätelyä koskeneita ehdotuksia.²⁰⁴ Vaikka naiset olivat saaneet poliittiset oikeutensa, avioliitossa ja usein myös työelämässä he olivat edusmiehisyyden tai isäntävallan alaisia. Miehen edusmiehisyyden tarkoitti, että mies hallitsi viime kädessä vaimon omaisuutta, liikkumista ja velanottoa.²⁰⁵

Avioliitto oli ollut pitkään keskeinen teema myös naisten asemasta käydyssä kansainvälisessä keskustelussa. Venäjälläkin aihe oli ollut esillä jo ennen vallankumousta: siellä perhettä ja seksuaalisuutta säätelivät vahvasti ortodoksinen kirkko ja valtio, joiden rinnalla modernisaatiota pyrkivät edistämään professionaalit eliitit, kuten juristit ja lääkärit. Naiselle oli varhemmissa laeissa säädetty täysi kuuliaisuus avioliitossa, mutta lakeja oli jossain määrin lievennetty 1914, jolloin muun muassa avioeron saanti helpottui. Eurooppalaisista laeista poiketen Venäjällä ei ollut voimassa aviopuolisoiden omaisuuden yhteisyys, vaan nainen hallitsi varallisuuttaan.²⁰⁶ Kollontain agendalla avioliittouudistus oli niin ikään keskeisellä sijalla, ja vallankumouksen jälkeen bolševikit tarttuivat kysymykseen perinpohjaisuudella, jota ei ollut ennen nähty.

Iso rypäs suomalaisten naiskansanedustajien aloitteista koski lasten tasa-arvoistamista. Tämänkin ongelman taustalla olivat perheinstituution muutokset. Huoli kohdistui avioliiton ulkopuolella syntyneisiin lapsiin, jotka olivat muuttuneet ongelmaksi ydinperheideologian lujit-

204 Laskettu naisedustajien v. 1907–1908 aloitteiden ja anomusten pohjalta, ks. Valtiopäiväasiakirjat 1907–1908, <<http://www.eduskunta.fi/thwfakta/vp1907/index.html>>; Kun Hilja Pärssinen 1914 laati kansainväliselle sosialististen naisten sihteerille selvityksen suomalaisia naisia koskevien lainkohtien ongelmista, otti hän ensimmäiseksi esiin juuri avioliittolain. Muina ongelmina Pärssinen mainitsi kunnallisen äänioikeuden ja erinäisten suojelulakien puuttumisen. Hilja Pärssinen: Eräitä naisia koskevia Suomen lain kohtia. *Työläisnainen* 22–23/1914.

205 Melby–Pylkkänen–Rosenbeck–Carlsson Wetterber 2006, 45–53; Lait ohjasivat myös yksivioloisuuteen, sillä sukupuoliyhteys naimattomien kesken oli kielletty vuoteen 1926 ja avioliiton ulkopuoliset sukupuoliyhteiset vuoteen 1948. Ks. Häkkinen 1995, 227–228.

206 Engelstein 1992, 17; Goldman 1993, 49–50; Puskareva 1997, 233.

tuessa. Aviottomat äidit taas yhdistyivät monen porvarisedustajan mielissä prostituutioihin, jotka ajan keskusteluissa käsitettiin ydinperheen uhkaksi. Hilja Pärssinen laati 1907 aloitteen turvakodin perustamisesta aviottomille naisille ja heidän lapsilleen. Tämä oli ensimmäisiä uuden eduskunnan käsiteltäväksi tulleista aloitteista ja se herätti pitkän ja polveilevan keskustelun istuntosalissa. Keskustelu oli kiinnostava, koska se toi esiin erilaisia aviottomiin äiteihin ja lapsiin liitettyjä käsityksiä, mutta myös koska se paljasti muutamien jo säätyvaltiopäivillä istuneiden miesten närkästyksen siitä, että naiset eivät noudattaneet soveliaita menettelytapoja ja toivat keskusteluun aiheita ja näkökantoja, joita edustuslaitoksessa ei ollut aiemmin kuultu.²⁰⁷ Lasten aseman parantaminen kuului myöhemmin bolševikkienkin ohjelmaan: yksi ensimmäisistä ja keskeisistä uudistuksista oli avioliitossa ja sen ulkopuolella syntyneiden lasten tasa-arvoistaminen irrottamalla perhevelvollisuudet avioliitosta.²⁰⁸

Suomen naiskansanedustajat toivat eduskuntaan muitakin tasa-arvoon tähtäviä aloitteita. Niissä vaadittiin muun muassa naisille esteettöntä pääsyä valtion virkoihin. Sosiaalidemokraatit keskittyivät työläisnaisten työolojen parantamiseen. Suurin osa maatalouden ulkopuolella ammatissa toimivasta naisväestöstä oli 1900-luvun alussa palvelijoita, ja palkollisäännön kumoaminen oli tämän vuoksi keskeinen kysymys. Naisista siihen paneutui erityisesti Miina Sillanpää.²⁰⁹

Työläisnaisten ohjelmaan kuuluivat myös niin kutsutut suojelulait, kuten äitiyssuojelu, joista jälkimmäiseen Hilja Pärssinen erityisesti paneutui kansanedustajana ollessaan. Asiasta oli opettaja J. K. Karin alustuksen pohjalta virinnyt keskustelua jo työläisnaisten toisessa yleisessä kokouksessa 1902, minkä jälkeen Pärssinen naisten liittohallinnon puheenjohtajana oli selvittänyt asiaa. Hän sai ajettua kysymyksen sekä naisliiton että sosiaalidemokraattisen puolueen agendalle. Pärssinen teki asiasta ensimmäisen anomusehdotuksen 1908 ja otti kantaa vielä

207 Naiskansanedustajien aloitteet ja anomukset 1907–1908, Valtiopäiväasiakirjat 1907–1908; Lucina Hagman turvakotikeskustelussa eduskunnassa 10.6.1907. VP 1907, Ptk; Sulkunen 1989, 44–48.

208 Ks. esim. Goldman 1993, 51–52.

209 Tilastoista ks. Vattula 1981; Palkolliskysymyksestä ks. Innala 1967, 114–117; Sulkunen 1989, 25–36.

1920-luvun lopulla eduskuntaan tulleeeseen sairausvakuutuslakiehdotukseen, joka olisi sisältänyt äitiysvakuutuksen.²¹⁰ Tässä kysymyksessä Pärssinen ja Kollontai toimivat yhteistyössä ja kartuttivat toinen toisensa tietämystä. Tämä kuului niin ikään uudistuksiin, joihin Kollontai erityisesti paneutui vallankumouksen jälkeen. Koska äitiyssuojelu kuului laajempaan, lisääntymisen sääntelyä koskevaan keskusteluun, tarkastellaan seuraavassa lyhyesti Kollontain ja sosialistien yhteyksiä seksuaalireformiliikkeeseen.

Seksuaalireformiliike

Lähdettyään Venäjältä 1908 Kollontai asui pääasiassa Saksassa, mutta vieraili myös muissa maissa, aika ajoin myös Skandinaviassa. Tuolloin hän kiinnittyi yhä vahvemmin kansainvälisen sosialistisen liikkeen keskusteluihin. Sen lisäksi Kollontai oli yhteydessä äitiys- ja seksuaalireformiliikkeeseen.

Seksuaalireformia oli ajettu jo pitkään ja liikkeen ensimmäisiä muodollisia organisaatioita olivat uusmalthusilaiset järjestöt, joita oli perustettu vuodesta 1878. Aatteen innoittama hollantilainen lääkäri Aletta Jacobs antoi ehkäisyvalistusta perustamallaan klinikalla Amsterdamissa vuodesta 1882.²¹¹ Saksalaisen lääkärin ja seksologin Magnus Hirschfeldin Wissenschaftlich-humanitäre Komitee (tieteellisen-humanitaarinen komitea) aloitti toimintansa vuonna 1897. Sen tavoite oli saada valtiopäivät kumoamaan miesten väliset seksuaalisuhteet kriminalisoiva sääädös. Vuonna 1913 perustettiin useita seksuaalireformia ajavia tieteellisiä seuroja, kuten Hirschfeldin ja muutaman muun lääkärin alulle panema Ärtliche Gesellschaft für Sexualwissenschaft und Eugenik (seksologian ja eugeniikan lääkäriseura) ja Albert Mollin Internationale Gesellschaft für Sexualforschung (kansainvälinen seksuaalitutkimuksen seura). So-

210 Naiskansanedustajien aloitteet ja anomukset 1907–1908, Valtiopäiväasiakirjat 1907–1908; Innanen 1967, 12–129; Sulkunen 1989, suojelulaeista erit. 44–52; Lähtenmäki 1995, 278; Yksityiskohtaisesti Pärssisen äitiyssuojelupolitiikkaa on käsitellyt pro gradu -tutkielmassaan Eeva-Maija Ingman-Toivonen (2008).

211 Thing 1993, 290; Verkkonäyttely *Neo-Malthusianism: Birth Control in the Netherlands*.

sialistisia lääkäreitä ja asiantuntijoita kokosivat Gesellschaft für Sexual Reform (seksuaalireformiseura) ja Verein Sozialistischer Ärzte (sosialististen lääkärien yhdistys). Niiden piirissä ajateltiin lääkäreiden luonte-
vasti sopivan köyhien asianajajiksi.²¹²

Suomessa seksuaalimoraalista oli keskusteltu julkisesti 1800-luvun puolivälistä. 1880-luvulta keskustelua herättivät muun muassa kirjailijat Henrik Ibsen, Minna Canth ja August Strindberg. Ruotsia taitavalle lukijakunnalle pohdittavaa tarjoilivat myös ruotsalainen kirjailija Anne Charlotte Leffler novelleillaan *Kvinlighet och erotik* 1–2 (1883, 1890) ja tanskalainen Laura Marholm-Hansson, jolta oli ruotsinnettu useita teoksia, näiden joukossa *Fru Lilly som ungmö, maka och moder* (1896), *Tvenne kvinnoöden* (1896) ja *Till kvinnans psykologi* (1897). Leffleriltä suomennettiinkin muutama kertomus kuten *Lääkärin vaimo* (1885) ja näytelmä *Oikeita naisia*.²¹³ 1880-luvun lopulla ilmestyi kaksi Matti Kurikan näytelmää, *Aili* ja *Äärimmäisessä talossa*, joiden teema oli sukupuolimoraali.²¹⁴

Vuosisadan taitteessa mielipiteenvaihtoa virisi Ellen Keyn luennoitua Helsingissä 1899 ja Annie Furuhjelmin esiteltyä tämän ajatuksia Naisasialiitto Unionin lehdessä *Nutidissa*. Myös Keyltä suomennettiin useita tekstejä.²¹⁵ 1900-luvun alussa filosofi Rolf Lagerborg nosti kiistan laajasti esiin *Euterpeassa*.²¹⁶ Kaunokirjallisuudessa seksuaalimoraalia tematisoivat monien muiden ohella Oscar Wilde ja Elviira Willman.

Työväenliikkeen puolella keskusteluun ylltyi myös vuonna 1885 ruotsinnoksena ilmestynyt August Bebelin *Kvinnan i forntiden, nutiden och framtiden*²¹⁷ ja vuonna 1904 suomennoksena ilmestynyt *Nainen ja yhteiskunnallinen kysymys*. Hilja Pärssinenkin suositteli sosiaalidemo-

212 Grossmann 1995, 16–17.

213 Rajainen 1973, 64; Lefflerin *Lääkärin vaimo* ilmestyi 1885 kahtena suomennoksena, joista mainitun käänsi Aatto Suppanen ja Tohtorin vaimo -nimisen version Olga Maria Slottsberg.

214 Palmgren 1966a, 69–72.

215 Rajainen 1973, 61.

216 Rajainen 1973, 58–80; Lagerborgin käsityksistä ja toiminnasta sekä niiden synnyttämästä väittelystä ks. Jalava 2005, 382–412.

217 Bebelin kirjasta *Die Frau und der Sozialismus* julkaistiin vuosien mittaan sekä lukuisia painoksia että eri versioita.

kraattien ohjelmaan 1903 hyväksytyin uskonnonvapauden innoittamana työväestölle ”Lagerborgin tietä” tai ”vapaata avioliittoa” kunnes säädettäisiin siviiliavioliitto.²¹⁸ Ensimmäiseen eduskuntaan keväällä 1907 valittu sosialisti Aleksandra Reinholdsson näytti myös käytännön esimerkkiä työläisnaisille, sillä hän solmi heti vaalien jälkeen Lagerborgin ja tämän vaimon Elna Selinin esimerkin mukaisen tuomioistuinavioliiton *Työmiehen* toimittaja J. K. Lehtisen kanssa.²¹⁹ Käytäntöjä kuvastaa niin ikään, että ensimmäisiin kansanedustajiin kuulunut Jenny Kilpiäinen odotti vaalien aikaan esikoistaan, mutta solmi avioliiton vasta niiden jälkeen.²²⁰

Sosialisteista 1900-luvun alun väittelyyn osallistuivat myös jo mainittu Matti Kurikka sekä Väinö Palomaa ja Antero Ferdinand Tanner. Sosialidemokraattisen puolueen agendalle näiden ajatukset eivät koskaan päätyneet, vaan kaikkia kolmea kiellettiin ennen pitkää kirjoittamasta puolueen pää-äänenkannattajaan *Työmieheen*. Tanner oli koulutukseltaan lääkäri ja kirjoitti tältä pohjalta myös suosittuja seksuaalivalistuskirjasia.²²¹ Kurikka taas oli akateemisen koulutuksen saanut kirjailija ja toimittaja, joka päätyi toteuttamaan ajatuksiaan Kanadaan perustamaansa utopistiseen yhteisöön, Sointulaan²²². Kollontain vanha ystävä N. R. af Ursin kirjoitti ensimmäisen seksuaalireformia käsittelevän artikkelinsa 1912 ja liittyi myös kahteen alan kansainväliseen yhdistykseen.²²³

Saksassa liike laajeni ja sai uusia institutionaalisia muotoja 1910–1920-luvulla. Vuonna 1919 Hirschfeld perusti Berliiniin seksologiainstituutin, Institut für Sexualwissenschaft, joka oli sekä tutkimusinstituutti että erilaisia neuvontapalveluja ja valistusta tarjoava keskus. Siellä sai sekä avioliittoneuvontaa että gynekologisia palveluja, minkä

218 Nieminen 1951, 254; Jalava 2005, 406–407.

219 Katainen ja Oittinen 1997, 96–97.

220 Katainen 1997; Viipurin tuomiokirkkoseurakunnan vihittyjen luettelo. Karjalatietokantahaku, <www.karjalatk.fi/katiha//index.php>.

221 Kurikasta ks. Virtala 1997; Pollari 2010. Tanner oli hammaslääketieteen kandidaatti ja sanojensa mukaan opiskellut lääketieteen tohtoriksi Minnesotassa. Suomessa häntä epäiltiin valelääkäriksi ja hänen toimilupansa evättiin 1910.

222 Palmgren 1966a, 74–75.

223 Rahikainen, 249.

lisäksi instituutissa oli laaja seksuaalietnografinen museo ja arkisto. Siellä sijaitsi myös samanhenkisten järjestöjen toimistoja. Näitä olivat World League of Sexual Reform (seksuaalireformin maailmanliitto) ja Deutscher Bund für Mutterschutz und Sexualreform (saksalainen äitiysuojelu- ja seksuaalireformiliitto).²²⁴ 1920-luvulla yleistyivät myös maailmansotaa edeltäviin sosialistisiin ja anarkistisiin traditioihin sekä terveys-, urheilu- ja nuorisoliikkeisiin nojaavat seksuaali- ja yleistä elämäntapareformia ajavat maallikkoliitot, joista tuli työläisten joukkojärjestöjä.²²⁵

Kollontai omaksui äitiyteen ja seksuaalisuuteen liittyviä ajatuksia muun muassa 1905 aloittaneen Bund für Mutterschutzin perustajiin kuuluneelta Helene Stöckeriltä. Järjestö oli syntynyt seksuaalireformista käydyn keskustelun innoittamana ja sen piirissä toimi ”vapaan rakkauden” kannattajia ja nietzscheläisiä feministejä, jotka näkivät aistillisen rakkauden juuri naisille ominaisena alueena. Se oli radikaali seksuaalireformijärjestö, joka Stöckerin ”uuden etiikan” mukaisesti vaati avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten tasa-arvoa, abortin laillistamista ja seksuaalikasvatusta. Kaikki tämä syventäisi miehen ja naisen suhdetta ja edistäisi sukupuolten poliittista ja yhteiskunnallista tasa-arvoa. Stöcker oli Magnus Hirschfeldin läheinen ystävä. Bund für Mutterschutzin kuului myös Ellen Key, joka oli välittänyt nietzscheläistä feminismiä Suomeen jo 1890-luvulla.²²⁶

Suuren vaikutuksen Kollontaihin teki 1910-luvun alussa itävaltalaisen kirjailijan ja feministin Grete Meisel-Hessin (1879–1922) kirja *Die sexuelle Krise* (1909)²²⁷, jossa pyrittiin yhdistämään psykoanalyysin ja sosialismin oppeja.²²⁸ Kollontai julkaisi 1911 *Novaja Žizn* -lehdessä sitä

224 Matte, 259–262, 265–267. Seksuaalireformiliike hiipui kansallissosialistien noustua valtaan ja tuhottua muun muassa Hirschfeldin instituutin laajat kokoelmat.

225 Grossmann 1995, 17–18.

226 Jalava 2005, 383–384; Bund für Mutterschutzistä, Stöckeristä ja Hirschfeldistä Grossmann 1995, 16; Matte 2005; Keyn ajattelusta ja vaikutuksesta Suomessa Nieminen 1951, erit. 168–181; Rajainen 1973, 58–65 ja Jalava 2005, 384–385.

227 Meisel-Hess, Grete: *Die sexuelle Krise. Eine sozialpsychologische Untersuchung*. 1909.

228 Stites 1978, 348; Melander 1990, 84–88, 141–145.

käsittävän pitkän esseen, jossa esitteli Meisel-Hessin näkemyksiä niin prostituutiosta ja rotuhygieniasta kuin avioliiton ja vapaan rakkauden psykologisista vaikutuksista. Teksti julkaistiin vallankumouksen jälkeksen osana *Novaja moral i rabotši klass* -kirjoituskokoelmaa (1918) ja suomeksi osana *Uusi moraal* -kirjaa (1926).

Myös Hilja Pärssinen ja muut työläisnaisliikkeen aktiivit voidaan liittää seksuaalireformiliikkeen kommunikaatioverkostoon sekä Kollontain että muiden kansainvälisten kontaktien ja tekstien välityksellä. Esimerkiksi Ruotsin työläisnaisliikkeen lehdessä *Morgonbrisissä* ilmestyneitä Keyn artikkeleita suomennettiin Pärssisen ja Miina Sillanpään toimittamaan *Työläisnaiseen*.²²⁹ Seksuaalireformista kiinnostui myös Hanna Karhinen, joka muun muassa suomensi Julian Marcusen kirjajasen *Sukupuolellinen kasvatustyöläisperheissä* (1915).²³⁰ Seksuaalireformistit eivät Suomessa kuitenkaan järjestäytyneet omaksi liikkeeseen, eivätkä suomalaiset lääkärit juuri omaksuneet sosialistisia ajatuksia.

Äitiyssuojelu

Kollontai kiinnostui 1910-luvulla yhä enemmän äitiyssuojelusta, ja äitiyden yhteiskunnallisten kytkösten pohdinnassa Hilja Pärssinen oli yksi hänen keskustelukumppaneistaan. Pärssinen oli selvittänyt asiaa jo Forssan puoluekokoukselle 1903 ja hänen alustuksensa pohjalta kokous oli päättänyt ensimmäisestä ”naistensuojelu”-ohjelmastaan.²³¹ Naisille säädetyistä erityislainsäädännöistä oli kiistelty kansainvälisissä kokouksissa 1800-luvun jälkipuolella. Esimerkiksi toinen internationaali oli alkuun kannattanut samanlaista suojelulainsäädäntöä naisille ja miehille. Kolmannessa kokouksessaan 1893 se oli kuitenkin hyväksynyt päätöslauselman, jonka mukaan naisille oli vaadittava erityissuojelua. Samaan lauselmaan sisältyi samapalkkaisuuden vaatimus. Suku-

229 Lähtenmäki 1989, 148.

230 Marcuse oli tunnettu saksalainen seksuaalireformisti. Amerikansuomalaisten sosialistien kustantamo julkaisi molemmat kirjat 1917.

231 Suomen Työväenpuolueen II puoluekokous Forssassa 17.–20.8.1903. Alustukset: Hilja Pärssinen: Olisiko ensi valtiopäivillä esitettävä kysymys naisten suojelulakien aikaan saamisesta maassamme, 129–133, liitteet 37.

puolenmukaista työnjakoa vahvistavaa erityislainsäädäntöä kannatti tuolloin myös Clara Zetkin, joka aiemmin oli puhunut naisille ja miehille yhteisten suojelulakien puolesta. Suojelulakeja vaadittiin kaikkien naisten turvaksi, vaikka niiden puoltajien perustelut lähtivät pienten lasten äitien aseman turvaamisesta. Asia oli niin kansainvälisessä työväenliikkeessä kuin ammattiyhdistys- ja naisasialiikkeessä kiistanalainen, ja monet työläisnaisten edustajat vastustivat kaikkien naisten työmarkkina-asemaa heikentäviä säädöksiä, ennen muuta yötyön kieltoa.²³²

Hilja Pärssinen oli ottanut malliksi sosiaalidemokraattien Saksan valtiopäiville 1900–1901 jättämän anomuksen, ja oli selvittänyt käytäntöjä myös muissa maissa kuten Englannissa, Sveitsissä ja Itävallassa. Ohjelmassa vaadittiin yötyön kieltoa, naisten työskentelyn kieltämistä kaikilla aloilla, jotka vahingoittavat heidän ruumistaan, samasta työstä samaa palkka kuin miehille ja lauantai-iltapäivää vapaaksi. Lisäksi vaadittiin synnyttäjille vapaata neljä viikkoa ennen ja kuusi viikkoa jälkeen synnytyksen. Valtion oli perustettava ja kannatettava sairaskassoja, joista ”myöskin raskaus- ja synnytyksajan vapaaviikoilta maksetaan asianomaisille täysi keskimääräinen päiväpalkka”.²³³ Tämän ohjelman J. K. Kari esitti 1904 valtiopäiville ja 1905 työläisnaisten edustajakokous hyväksyi Pärssisen hieman täydennetyn ohjelman omalle agendalleen. Siinä kielletäväksi esitettiin yötyön lisäksi sunnuntaityö ja synnytysloman pituudeksi ehdotettiin viisi viikkoa ennen ja seitsemän viikkoa jälkeen synnytyksen.²³⁴

Vuonna 1908 Pärssinen teki eduskunnassa anomusehdotuksen äitiysvakuutuksen saamisesta.²³⁵ Ohjelma laajeni verkalleen ja vaatimukseen liitettiin erilaiset julkiset palvelut synnyttäjille ja pienten lasten äideille. Sosialidemokraattisen naisliiton kokouksessa 1909 päätettiin ohjelmasta, jonka mukaan kuntien olisi tarjottava kätilö- ja lääkärinapua synnyttäjille, samoin lääkkeet vähävaraisille. Kunnat olisi vel-

232 Wikander 2006, 93–98.

233 Suomen Työväenpuolueen II puoluekokous Forssassa 17.–20.8.1903. Alustukset: Hilja Pärssinen: Olisiko ensi valtiopäivillä esitettävä kysymys naisten suojelulakien aikaan saamisesta maassamme, 129–133, liitteet 37.

234 Pöytäkirja työläisnaisten edustajakokouksesta 17, 18 ja 19 p:nä Heinäkuuta 1905.

235 Anomuksen sisällöstä ja siitä käydystä keskustelusta ks. Sulkunen 1989, 48–50.

voitettava perustamaan synnytyslaitoksia, lasten seimiä ja maitoasemia sekä asetettava valiokuntia, jotka valistaisivat työläisnaisia naistautien ja pienten lasten hoidossa. Myös työväen suojelulakiin olisi otettava raskaana olevia naisia suojelevia määräyksiä. Pärssinen vaati lisäksi, että äitiyssuojelun ja -vakuutuksen toteuttamiseksi sosiaalidemokratian puolueen tuli kirjata asia puolueohjelmaan ja ”ja ajaa innolla sen toteuttamista sekä eduskunnassa että kunnallisessa toiminnassa”.²³⁶ Vuonna 1910 Pärssisen eduskunnalle jättämä ehdotus sisältyi työväenasiain valiokunnan mietintöön, joka tarkasteli Pärssisen ja suomalaisen puolueen Lida Yrjö-Koskisen äitiysvakuutusaloitteita. Se oli toukokuussa esillä valtiopäivien istunnossa, jossa valiokuntaan kuulunut Pärssinen esitteli sitä perusteellisesti.²³⁷ Pärssisen aloite sivusi myös aborttia. Hän nimittäin ehdotti rangaistuksen lieventämistä niin kututuissa sikiönlähdettämistapauksissa: Pärssisen mukaan epätoivoiseen tekoon ryhtynyttä naista ei tulisi rangaista ankarasti.²³⁸ Abortti kuului ennen ensimmäistä maailmansotaa seksuaalireformiliikkeen ohjelmaan.

Äitiyssuojelua käsiteltiin myös sosialististen naisten tapaamisessa Kööpenhaminassa 1910, ja sinne suomalaisnaiset olivat laatineet yhden ponsiehdotuksen.²³⁹ Kongressin aikoihin Kollontai ja Pärssinen olivat jo hyviä tuttavuuksia, sillä he tekivät kokouksen aluksi yhteisen ehdotuksen valiokuntien perustamisesta. Ajanpuutteen takia niitä ei asetettu. Pärssinen kehu *Työläisnaisessa* Kollontain esiintymistä: tämän illanvietossa pitämä puhe oli saanut osakseen ”äärettömän ihastuksen”. Kollontai ja Pärssinen olivat myös toisen kokouspäivän sihteereinä. Suomi oli muutoinkin näkyvillä kokouksessa, joka hyväksyi aluksi ”Lausunnon Suomen puolesta”. Taustalla oli Venäjän duuman kesäkuinen päätös yleisvaltakunnallisesta lainsäädännöstä, jonka esimerkiksi *Työläisnais-*

236 Pöytäkirja sosialidemokratian naisliiton edustajakokouksesta lahdessa 5, 6 ja 7 päivinä syyskuuta 1909.

237 Ks. Pärssisen vuoden 1908 anomusehdotus äitiysvakuutuksen aikaansaamisesta, <<http://www.eduskunta.fi/thwfakta/vp1907/index.html>>; Asian eduskuntakäsittelystä ks. *Työläisnainen* 26.5.1910; Ingman-Toivonen, 63–64. Äitiyslomaa koskeva laki saatiin kuitenkin aikaisesti vasta 1960-luvulla sairausvakuutuslain yhteydessä.

238 Abortista ks. Helén 1997, 33.

239 Sosialistien kansainväliset kongressit Kööpenhaminassa. Kansainvälinen naisten kokous. *Työmies* 31.8.1910.

nen totesi merkitsevän sitä, että Suomen valtio oli muuttunut venäläiseksi maakunnaksi. Lausunnossa esitettiin huoli siitä, että Venäjän viranomaisten toiminta vaarantaa ”maailman kansanvaltaisimman vaalioikeuden” – ja sen osana naisten äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden. Tapaamisen tärkein kysymys oli jälleen äänioikeus, joka yhä jakoi mielipiteitä osan kokousväestä pitäessä molempia sukupuolia koskevaa yleistä äänioikeutta ja vaalikelpoisuutta liian radikaalina vaatimuksena. Toisena suurena kokonaisuutena käsiteltiin yhteiskunnan huolenpitoa äideistä ja lapsista.²⁴⁰

Kollontain myöhemmän tiivistyksen mukaan jälkimmäistä kysymystä käsiteltiin hätäisesti. Saksan delegaatio oli esittänyt keskustelun ja päätöslauselman pohjaksi tietyt vaatimukset, jotka perustuivat Saksan sosiaalidemokraattisten naisten kokouksessa Mannheimissa 1906 julkilausuttuun ohjelmaan. Siihen oli Kööpenhaminan kongressissa ehdotettu erinäisiä lisäyksiä, jotka oli sivuutettu. Kollontai kiinnitti erityisesti huomiota Suomen edustajien ponteen, joka painotti saksalaisten esityksestä puuttuvia näkökantoja. Hilja Pärssinen, Ida Aalle, Miina Sillanpää ja muut suomalaiset kansanedustajat olivat ehdottaneet kansainvälisen työläisnaisliikkeen ohjelman tarkentamista siten, että vaatimukseksi otettaisiin kaikkien äitiyssuojelutoimien ulottaminen sekä avioliitossa oleviin että aviottomiin äiteihin ja heidän lapsiinsa. Lisäksi olisi vaadittava lapsenmurhia koskevien lakien lieventämistä, koska näiden rikosten tekijöinä olivat usein heitteille jätetyt naiset. Nämä näkökohdat olivat sisältyneet Hilja Pärssisen muutamaa kuukautta aikaisemmin jättämään eduskunta-aloitteeseen.²⁴¹ Tanskalaisnaiset olivat puolestaan tuoneet esityslistan ulkopuolelta Kööpenhaminan kokoukseen oman ehdotuksensa, jossa vastustettiin naisten yötyökieltoa. Aloite sai tukea ruotsalaisilta, mutta muiden maiden edustajat eivät kannattaneet sitä.²⁴²

240 Kansainvälinen työläisnaisten kongressi Köpenhaminassa. *Työläisnainen* 8.9.1910; Utinen duuman päätöksestä. *Työläisnainen* 16.6.1910; Sosialistien kansainväliset kongressit Köpenhaminassa. Kansainvälinen naisten kokous *Työmieks* 30.8. ja 31.8.1910.

241 Alexandra Kollontai: International Socialist Conferences of Women Workers, <<http://www.marxist.org/archive/kollonta/1907/is-conferences.htm>>.

242 Wikander 2006, 289–298.

Toisen internationaalinen konferenssi Kööpenhaminassa 1910. Etualalla käsikäden Aleksandra Kollontai ja Clara Zetkin, heidän takanaan Rosa Luxemburg.

Kööpenhaminan kokouksen jälkeen 1911 pidettiin Suomen sosiaalidemokraattisten naisten liittokokous, jossa äitiys- ja lastensuojeluohjelmaa laajennettiin entisestään. Kokouksessa Hilja Pärssinen myös muistutti naisia siitä, ettei ollut syytä tyytyä almuihin, vaan oli vaadittava ”täydellistä uudistusta, täydellistä huolenpitoa äideille ja lapsille”. Vaatimukset oli osoitettava sekä valtiolle että kunnille, sosiaalidemokraateilla itsellään olisi oltava asiasta varma vakaumus ja vaatimuksia olisi vahditettava mielenosoituksin. Pärssinen arveli monilla sosiaalidemokraateilla olevan vielä porvarillisia mielipiteitä, jotkut saattoivat esimer-

kiksi vastustaa ”lastenkoteja” eli lastentarhoja; Pärssinen taas ilmoitti pitävänsä niitä ”erittäin tarpeellisina varsinkin äideille, että sinne saavat jättää lapsensa, jos itse ovat työssä kodin ulkopuolella”.²⁴³

Ohjelmassa vaadittiin 14–18-vuotiaiden työajan rajoittamista ja työn kieltämistä sitä nuoremmilta. Äideille ja lapsille vahingolliset työtavat ja työskentely näiden terveyden vaarantavilla aloilla sekä yötyö tuli niin ikään kieltää. Yleinen oppivelvollisuus tuli säätää 7–15-vuotiaille. Koulu oli maallistettava, tehtävä yhtenäiseksi ja yhdenmukaiseksi, kansakoulun tuli olla pohjakouluna ja opetuksen perustana sopusuhteisesti kasvattavan työopetuksen. Varattomille lapsille oli järjestettävä kouluruokailu, maksuttomat kirjat ja kouluvälineet. Samoin oli pidettävä huoli koululaisten majoituksesta, kyydityksestä ja terveydenhoidosta. Vapaa-ajalle oli järjestettävä kesäsiirtoloita, kylpyjä, uima- ja urheilusaleja sekä koulukasvitarhoja. Kuntien tuli huolehtia terveellisestä lastenmaidosta, perustettava lastenseimiä, lastentarhoja ja koteja turvattomia lapsia varten.

Äitiyssuojeluvaatimuksia taas olivat 14 viikon synnytysloma, josta ainakin kahdeksan viikkoa tuli pitää synnytyksen jälkeen. Samalta ajalta oli maksettava avustusta ja lääkärin lausunnon nojalla pidempäänkin. Lisäksi ehdotettiin, että palkkatyöläisen vakuutusmaksusta valtio hoitaisi 1/3, kunta 1/3 ja työnantaja 1/3. Milloin vakuutettu ei ollut palkkatyöläinen, suorittaisivat valtio ja kunta vakuutusmaksut puoliksi. Kuntien oli vielä palkattava riittävä määrä kättilöitä, perustettava synnytyslaitoksia sekä odottavien äitien koteja, joissa varattomat äidit saisivat maksuttoman ylläpidon, järjestettävä kotihoitoa, annettava imetyspalkkioita, valistettava äitejä käsittämään äitiystehtävänsä, palkattava lastenhoidon neuvot, levitettävä kirjallisesti ja suullisesti tietoja pienten lasten hoidosta, ravitsemisesta ja kasvatuksesta sekä asetettava lastenhoitolautakuntia.

Naiset laativat äitiyssuojeluun liittyviä aloitteita, puhuivat asiasta kokouksissaan, kirjoittivat valistuskirjasia ja myös perustivat väitteensä omiin tutkimuksiinsa. Kollontai sai duuman sosiaalidemokraattiselta ryhmältä tehtäväkseen äitiyshuoltoa koskevan lakialoitteen kehittelyn. Tavoitteena oli ratkoa naisten palkkatyön ja äitiyden yhteensovittami-

243 Pöytäkirja sosialidemokratisen naisliiton 6:sta edustajakokouksesta Helsingissä 1–3 p. syyskuuta 1911.

sesta syntyviä ongelmia. Työn lopputuloksena ilmestyi 1916 yli 600-sivuinen tutkimus *Obštšestvo i materinstvo* (Yhteiskunta ja äitiys). Muistelmissaan Kollontai mainitsee saaneensa tukea tutkimukselleen muun muassa Saksan *Bund für Mutterschutzilta*:²⁴⁴

– – äitiyshuoltoa koskevan lakialoitteen kehittäely, kannusti minua tekemään perinpohjaisen tutkimuksen asiasta. *Bund für Mutterschutz* ja tri Helene Stöckerin merkittävä työ evästivät minua hyödyllisillä ehdotuksilla. Tutkin aihetta niin ikään Englannissa, Ranskassa ja Skandinavian maissa. Näiden tutkimusten tulos oli kirjani *Obštšestvo i materinstvo*, kokonaisvaltainen 600-sivuinen työ äitiyshuollosta ja siihen liittyvästä lainsäädännöstä Euroopassa ja Australiassa. Olennaiset säädökset ja vaatimukset, jotka vedin yhteen kirjan lopussa, toteutettiin myöhemmin vuonna 1917 neuvostohallituksen ensimmäisissä sosiaaliturvalaeissa.

Kollontai viittaa muistelmissaan naisten tutkimusyhteistyöhön ja mainitsee Stöckerin lisäksi Hilja Pärssisen tässä yhteydessä: ”Kesän 1913 vietin Englannissa ja viivyin siellä myöhäiseen syksyyn. [– –] Yhdessä suomalaisen kansanedustajan Hilja Pärssisen kanssa tutkin myös äitien sosiaaliapu- ja lastenhuoltojärjestelmää sekä luennoin naisille Bebel-talossa.”²⁴⁵ Kollontai ja Pärssinen olivat tuolloin useamman viikon yhdessä Lontoossa: Pärssinen oli siellä myöhemmän maininnan mukaan kolme kuukautta. Kun Kollontai 1913 kirjoitti venäläiseen lehteen artikkelin suomalaisten naiskansanedustajien toiminnasta, sai hän aiheesta ensi käden tietoa juuri Pärssiseltä. *Työläisnainen* puolestaan julkaisi samana vuonna Kollontain artikkelin äitiyssuojelusta eri maissa. Lokakuun lopussa naiset kirjoittivat Nils af Ursinille yhteisen postikortin, ja Kollontai mainitsi myös af Ursinille lähettämässään kirjeessä tapaa-

244 Kollontai 1926/2001, 9. Bund für Mutterschutzin puheenjohtajan, Helene Stöckerin, ”uuteen etiikkaan” kuului mm. aviottomien lasten tasa-arvoinen kohdeltu, abortin laillistaminen ja seksuaalikasvatus, ja tavoitteena oli miehen ja naisen suhteen syventäminen ja naisten vapauttaminen.

245 Kollontai 1990, 276.

misesta: ”Olemme rakkaan toveritar Pärssisen kanssa puhuneet paljon teistä – —.”²⁴⁶

Naisten autonomian ajan eduskunnassa vaimat uudistukset eivät noina vuosina juuri toteutuneet, ja ensimmäinen maailmansota keskeytti työskentelyn pitkäksi rupeamaksi. Naiset kuitenkin osallistuivat aloitteineen keskusteluun siitä, mitä tulisi pitää keskeisinä yhteiskunnallisina ongelmina. Tällä tavoin he pohjustivat myöhempää lainsäädäntötyötä. Uusi vireä kausi alkoi keväällä 1917 vallankumouksellisen mielialan, optimismin ja solidaarisuuden tunteiden noustessa ja maailman avautuessa. Muutamassa kuukaudessa ehdittiin tuolloin panna vireille ja säätää jo kertaalleen hyväksytyjä, mutta vahvistamatta jääneitä suuria uudistuksia, kuten kieltolaki, kunnallislait ja kahdeksan tunnin työaikalaki. Naisille tärkeään avioliiton säätelyyn puututtiin siihenkin 1917, jolloin hyväksyttiin vuodesta 1906 kaavailtu siviiliavioliiton mahdollistava laki.²⁴⁷

Sisällissodan jälkeen lainsäädännön uudistaminen jatkui ja 1920-luvulla vastattiin moneen ensimmäisessä eduskunnassa esille nostettuun kysymykseen: 1922 työsopimuslaki ratkaisi osan palkkolasemaan liittyvistä ongelmista, samana vuonna säädettiin avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten asemaa parantava laki, 1926 tuli voimaan laki naisten kelpoisuudesta valtion virkaan ja vuosikymmenen lopulla uusi avioliittolaki. Neuvosto-Venäjäillä ja myöhemmin Neuvostoliitossa toteutetut avioliitto- ja perhelait sekä naisten aseman muutos rinnastuivat kommunistien keskusteluissa Suomessa käynnissä olleisiin uudistuksiin. Vallankumouksen jälkeisinä vuosina Neuvostomaassa näyttikin toteutuvan nopeassa tahdissa koko suomalaisten naiskansanedustajien ohjelma: tasa-arvoon perustuva avioliittolaki, aviottomien lasten aseman tasa-arvoistaminen avioliitossa syntyneiden lasten kanssa, kaikkien työalojen avaaminen naisille, samapalkkaisuus ja äitiysvakuutus työssäkäyville naisille.

246 Kollontain ja Pärssisen postikortti 29.10.1913; ”Mit der lieber genossin Pärssinen haben wir viel von ihnen gesprochen – —”. Kollontain kirje samoilta ajoilta, ei pvm.; Pärssisen matkaan viittaa myös Englannissa poliittisena pakolaisena asunut Aino Malmberg, joka kiittää af Ursinia Pärssisen välityksellä saamastaan aikauskirjasta. Kirjeet kansio F1 kortit kansio F2, NRUa, TA.

247 Jalava 2005, 410–411.

Työläisnaisliikkeen verkostoja 1910-luvun alussa

Lokakuussa 1913 Suomessa pidettyyn sosiaalidemokraattisten naisten edustajakokoukseen saapui Lontoosta peräti viisi tervehdystä, jotka kertovat Hilja Pärssisen siellä solmimista yhteyksistä: yksi tuli kutojain ja puuvillatyöntekijäin järjestön jäseniltä Mary Howarthilta ja Alice Smithiltä, jotka kertoivat Lancashiren kutomateollisuusjärjestöön kuuluvat noin 400 000 järjestäytyntä työläisnaista. Tervehdyksessä toivottiin suomalaisten toverien järjestäytyvän pian ”yhtä hyvin ammatillisesti kuin olette valtiollisesti järjestyneet”. Toinen viesti tuli Bebel-housen johtajattarelta M. Bridges Adamilta, joka puolestaan toivoi, että Englannissa olisi muutamien vuosien kuluttua voimakas poliittinen työläisnaisten järjestö. Myös Bebel-housen toimitsija ja Kapinallisten kynäin klubin puheenjohtaja Ethel Carnie lähetti oman tervehdyksensä. Ethel Carnie Holdsworth oli epäilemättä kiinnostava tuttavuus Pärssiselle, sillä hän oli runoilija ja opetti luovaa kirjoittamista Bebel-housessa 1913. Pärssisen tavoin hän kirjoitti työläisaiheisia runoja ja hänen toinen kokoelmansa *Songs of a Factory Girl* oli ilmestynyt 1911. Pärssisen (Hilja Liinamaan) ensimmäinen runokokoelma oli ilmestynyt 1899, ja juuri vuonna 1913 julkaisi amerikkansuomalainen kustantamo hänen kokoelmansa *Musta virta*.

Näiden lisäksi sosiaalidemokraattisten naisten kokousta tervehtivät viesteillään Aleksandra Kollontai ja Hilja Pärssinen. Kollontai viittasi Suomen valtiolliseen tilanteeseen ”taantumuksen haamun” pyrkiessä muuttamaan maan ”mykäksi ja tahdottomaksi venäläiseksi maakunnaksi”, ja kannusti jatkamaan vastarintaa: ”siitä maasta, johon minäkin haluan lukeutua, sillä olen ylpeä suomalaisesta verestä, jonka olen äidiltäni perinyt, älkää kadottako rohkeutta ja toivoa voitosta.” Hilja Pärssinen ilmoitti omassa tervehdyksessään olevansa estynyt osallistumaan naisliiton kokoukseen.²⁴⁸

Kollontain ja Pärssisen ystävyys näkyi myös *Työläisnaisessa*, jossa julkaistiin 1910-luvun alkupuolella useita Kollontain kirjoituksia. Luultavasti juuri toimitussihteerinä vuodesta 1907 ollut Pärssinen välitti teks-

248 Suomen Sosialidemokratisen Naisliiton seitsemännen edustajakokouksen Pöytäkirja. Kokous pidetty Tampereella lokak. 23–25 p. 1913. Kokouksesta ja tervehdyksistä ks. myös Kilpi 1953, 145–146.

tit lehdelle. Ensimmäisenä ilmestyi *Työläisnaisen kevätlehdessä* 1910 kirjoitus Venäjän työläisnaisliikkeestä – saman vuoden elokuussa *Työmies* julkaisi Kollontain selostuksen Venäjän työväenliikkeestä. Kollontain *Työläisnaisessa olleiden tekstien* joukossa oli myös kertomuksia, kuten 1911 julkaistu ”Tyttö jolla oli silmät kuin kaksi tyyntä metsälampea”. Vuonna 1912 ilmestyi prostituutiota käsittelevä artikkeli, samoin kukkienvalmistajista kertova katkelma Kollontain kirjasta *Po raboči Evrop* (Pitkin työläis-Eurooppaa). Vuonna 1913 julkaistiin jo neljä tekstiä: yksi oli suomennos *Pravdassa* ilmestyneestä naistenpäivä-artikkelista, toinen käsitteli työläisnaisliikettä ja sen tehtäviä ja kolmas oli jälleen katkelma kirjasta *Po raboči Evrop*, tällä kertaa se kertoi saksalaisesta grisetteistä. Neljäs oli edellä mainittu äitiyssuojelu-teksti, joka oli osa Kollontain myöhemmin julkaistavaa kirjaa. Vuonna 1914 Työläisnaisen osuuskunta julkaisi Kollontain August Bebelin muistoksi kirjoittaman kirjasen *Suuri esitaistelija: August Bebelin, naisen oikeuksien ja vapauksien puoltajan muisto*.²⁴⁹

Sodan aikaa: ”Sydän elää sittenkin internationalen unelmissa”

Suomalaisilla sosiaalidemokraateilla oli ollut jo 1900-luvun alkuvuosina paljon yhteistyötä venäläisten sosialistien kanssa. Suomessa järjestettiin venäläisten sosiaalidemokraattien tapaamisia, muun muassa bolševikkien puoluekokouksia. Uudelleen näitä yhteyksiä viriteltiin ensimmäisen maailmansodan alla ja aikana. Keskeinen uusi tuttavuus Aleksandra Kollontaille oli tuolloin sosiaalidemokraattien kansanedustaja ja toimittaja Karl Harald Wiik.²⁵⁰

249 Työläisnaisliike Venäjällä, *Työläisnaisen kevätlehti* IV/2–5, 1910; Tyttö jolla oli silmät kuin kaksi tyyntä metsälampea, *Työläisnainen* 15–16/1911; Koti ja ammattihaureus, *Työläisnainen* 25.7.1912; Kukkienvalmistajan kylä (kirjasta *Pitkin työläis-Eurooppaa*), *Työläisnaisen joululehti* 1912; Naisten päivä (suomennos *Pravdassa* ilmestyneestä artikkelista), *Työläisnainen* 11/1913; Työläisnaisliike ja sen tehtävät, *Työläisnainen* 27–28/1913; Saksalainen grisette (kirjasta *Pitkin työläis-Eurooppaa*), *Työläisnainen* 31–32/1913; Äitiyden suojeleminen, *Työläisnainen* 47–48/1913; Alexandra Kollontai, *Suuri esitaistelija: August Bebelin, naisen oikeuksien ja vapauksien puoltajan muisto*. Työläisnaisen osuuskunta: Porvoo, 1914.

250 Kirby, 99; Kilpi 1967, 29–67.

Wiikin vaimon Annan mukaan tuttavuus syntyi internationaalien kokouksessa Kööpenhaminassa 1910. Paikalla oli tuolloin lähes parikymmentä suomalaista ja Kollontain hahmo herätti epäilemättä huomiota: esimerkiksi Väinö Tanner havainnoi miesten katseiden herkästi kiinnittyneen tähän ”todelliseen kaunottareen”. Wiikin elämäkerran kirjoittaja Erkki Tuomioja sijoittaa lähemmän tutustumisen vuoteen 1915 ja Norjaan. Tuomioja kuvaa keskustelujen ja kävelyretkien Holmenkollenin rinteillä tehneen Wiikiin lähtemättömän vaikutuksen, mutta myös Kollontai muisteli niitä vuosia myöhemmin. Kollontai ja hänen miesystävänsä Aleksandr Šljapnikov myös saivat Wiikin ryhtymään maanalaiseen työhön vallankumouksellisten hyväksi: Wiik sai Kollontailta muun muassa suuren joukon kirjeitä ja viestejä toimitettavaksi menševikeille Pietariin. Šljapnikovin pyynnöstä hän ryhtyi rakentamaan viestien, kirjallisuuden ja pakolaisten salakuljetusreitit Haaparannasta Pietariin. Kollontai ja Wiik lähtelivät tapaamisen jälkeen toisilleen kortteja ja kirjelappusia, joissa muisteltiin yhteisiä päiviä Norjassa ja kyseltiin kuulumisia.²⁵¹

Monet muutkin suomalaiset osallistuivat tuolloin vallankumouksellisten tukemiseen, ja verkostossa oli edelleen mukana myös porvarillisia aktivisteja, muiden muassa ensimmäinen naispuolinen ammattientarkastaja Vera Hjelt ja teollisuushallituksen virkailija Elin Nylander.²⁵² Alma Söderhjelm muisteli matkustaneensa 1914 Nylanderin kanssa Tukholmaan. Perillä tämä oli kertonut, että hänellä oli mukanaan salainen kirje Aleksandra Kollontaille. Naiset saivat selville, että Kollontai oli juuri pidätetty sodanvastaisen propagandan levittämisestä ja viety tutkintavankeuteen. Tapaaminen Kollontain kanssa järjestyi seuraavana päivänä. Söderhjelm ei kuitenkaan itse kuulunut Kollontain avustajiin.²⁵³

Maailmansota myös hajotti sosialistien ystävyysverkostoja. Tästä kertoo Hilja Pärssisen 1916 Nils Robert af Ursinille lähettämä kirje, jossa hän muistelee vanhoja tovereita ja haikailee:

251 Aleksandra Kollontay kuollut, *Vapaa Sana*, 12.3.1952; Tuomioja 1979, 114–115, 119.

252 Tuomioja 1979, 114–115; Kiiskinen, 138–156.

253 Söderhjelm 1929, 258–263.

Ajattelen miten valtavan hauskoja hetkiä eläisimme, jos aika muuttuisi ja tapaisimme joko Turussa tai Helsingissä. Te, Aleksandra, minä ja joku muu aatetoveri. Miten kaunista olisi vielä päästä tapaamaan vanhoja rakkaita aatetovereita merien ja mantereitten takana. Klaaraa olen niin paljon muistellut. Sydän elää sittenkin internationalen unelmissa.²⁵⁴

Helmikuun vallankumous 1917 toikin ystävykset taas yhteen. Kollontai oli antanut heti keisarin kukistuttua norjalaiselle *Social Demokraten*-lehdelle lausunnon, jossa ilmoitti, etteivät bolševikit tyytyisi jo tapahtuneeseen vallanvaihdokseen. Suomen kohtalosta kysyttäessä Kollontai ilmoitti toivovansa myös Suomen työväenliikkeen yhtyvän vallankumoukseen. Huhtikuussa Kollontai esiintyi Helsingin Työväenyhdistyksen naisjaoston Kansallisteatterissa järjestämässä juhlassa ja tapasi suomalaisia tovereita. Kollontain sanoma innoitti uuden hallituksen johtoon juuri valitun sosialisti Oskari Tokoin pitämään eduskunnassa puheen, jossa hän otti voimakkaasti kantaa itsenäisyyden puolesta.²⁵⁵

Kesäkuussa Kollontai osallistui Suomen sosiaalidemokraattien yhdeksänteen puoluekokoukseen tehtävänäään kannustaa suomalaisia tovereita vallankumoukselliselle linjalle.²⁵⁶ Cathy Porterin mukaan Kollontai kuunteli ensimmäisen päivän tervetuliaispuheet ja lähti sitten

ystävänsä Hilja Pärssisen kanssa kävelyllä läheisiin metsiin, sillä hän ei vielä ollut ”hengittänyt ruohoa” sinä keväänä. He ottivat kengät jaloistaan voidakseen nauttia auringon lämmittämän hiekan ja kuivien männynneulasten tunnusta jalkapohjissaan, mutta joutuivat palaamaan aivan liian pian Senaatintorille missä Kollontain oli määrä puhua.²⁵⁷

Puheessaan Kollontai ilmoitti Venäjän vallankumouksellisten sosiaalidemokraattien kannattavan Suomen itsenäistymistä. Väinö Tanner

254 Pärssisen kirje af Ursinille 12.5.1916, kansio F1, Nils Robert af Ursinin henkilöarkisto. TA.

255 Rasila 1966, 97–98, 100; Polvinen 1967, 60.

256 Rasila, 97–100; Polvinen 1967, 71, 78; Kirby, 99–113; Tuomioja 1979, 141, 144 ja 176; Soikkanen 1975, 248.

257 Porter 1980, 256.

mainitsee muistelmissaan Kollontain olleen silloin ”kukkeimmillaan, tulinen nainen ja hyvä puhuja”:

Kiihkeillä puheillaan hän rohkaisi kokouksen muutenkin reipasta me-
noa. Jo hänen tervehdyspuheensa sai osakseen myrskyisät suosionosoit-
ukset. Siinä hän saarnasi täyttä vallankumousta. Suomalaisten mielet
hän valloitti puhumalla suurella lämmöllä pienten kansojen ja etenkin
Suomen itsemääräämisoikeuden puolesta.²⁵⁸

Kokouksen kulkua Kollontai selosti *Pravdassa* ja puhui Suomen tilan-
teesta heinäkuussa Venäjän työläis- ja sotilasneuvostojen ensimmäisessä
kokouksessa.²⁵⁹

Vuonna 1917 *Työläisnainen* ei ilmestynyt säännöllisesti, mutta sano-
malehtiosuuskunta julkaisi viisi lehden erikoisnumeroa, jotka kuvas-
tivat vallankumousvuoden valoisia tunnelmia: *Työläisnaisen eduskun-
talebden* kannessa fryygalaismyssyinen²⁶⁰ vapauden jumalatar kantoi
lippua, jonka tekstinä oli ”vallankumousta kohti”. Taustalla olevaan
aurinkoon oli sijoitettu teksti ”sosialismi”. Samassa lehdessä esiteltiin
Kollontain Suomen-yhteyksiä lapsuudesta alkaen ja todettiin tämän
nyt palanneen kotimaahansa ja vierailleen myös Helsingissä. Kirjoit-
tajan ihailevaa suhtautumista ja feminiinistä vallankumousmielikuvaa
ilmensi lause ”kuulimme hänen verrattoman puheensa ja syleilimme
häntä vallankumouksen vertauskuvana”. Kollontailta uskottiin myös
olevan ”suuri osuus siihen Suomi-ystävälliseen katsantokantaan, joka
on Venäjän bolshevik-ryhmällä”. Teksti loppui lauseeseen ”minkätäh-
den on hän meille rakas, johtunee siitä, että hän edustaa kaikkea kau-
nista s. o. sitä aatetta, joka meille on kallein”.²⁶¹

Työläisnaisen syyslehdessä julkaistiin Kollontaille osoitettu tervehdys:
” – sinä, joka olet pätevämpi kuin kukaan Venäjän nainen istumaan
kerta Venäjän tulevassa kansanedustuslaitoksessa ja laatimaan lakeja
äitiyden suojeluksesta ja vakuutuksesta, turvattomain lasten huolenpi-

258 Polvinen 1967, 71.

259 Polvinen 1967, 78.

260 Rooman valtakunnassa myssyä käyttivät vapautetut orjat ja Ranskan vallanku-
mouksen aikana jakobiinit.

261 –ja.: Eräs Suomen köyhälistön ystävä. *Työläisnaisen eduskuntalehti* 1917.

dosta – –”. Tekstit kuvastivat naisten käsityksiä siitä, millaiseksi olot Venäjällä kehittyisivät ja mihin asioihin aatesiskot siellä ensimmäiseksi paneutuisivat.²⁶² Lehdissä esiteltiin muitakin kumouksellisia naisia, kuten Venäjän vallankumousliikkeeseen 1860-luvulla liittynyt ja vuosia vankiloissa ja pakkotyössä ollut Catherine Breschkovskaja, josta Lyyli Latukka kirjoitti *Työläisnaisten eduskuntalehdessä*. Myös Clara Zetkinä tuotiin esille parissa tekstissä ja lisäksi julkaistiin hänen kaikkien maiden sosialistinaisille osoittamansa kirje, jossa hän ilmoitti tulleensa erotetuksi *Gleichheitin* päätoimittajan paikalta Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen hajaannuttua.²⁶³

Marraskuussa 1917 vallankumouksen tapahduttua ja juuri ennen nimitystään sosiaaliasiain kansankomissaariksi Kollontai vieraili jälleen Suomessa.²⁶⁴ Matkan aikana hän antoi *Työläisnaisen* julkaistavaksi tervehdyksensä, jossa hän kiitti suomalaisia nais- ja valtiopäivätovereita näiden *Rabotnitsan* välityksellä lähettämästä kannustuksesta Kollontain ollessa kesällä vankilassa. Hän kutsui suomalaisia työläisnaisten edustajakokoukseen, jota hän oli järjestämässä Pietarissa ja totesi lopuksi: ”Ylpeilemme suomalaisista naistovereista, joiden järjestötoiminnasta meillä on oppimista.”²⁶⁵

Kansankomissaarina ja naisliikkeen johdossa

Kollontain vaikutusvaltaa bolševikkien keskuudessa kuvaa, että hänet valittiin kesällä 1917 ainoana naisena puolueen keskuskomiteaan. Ura ministerinä eli kansankomissaarina bolševikkihallituksessa kesti marraskuusta 1917 maaliskuuhun 1918. Jo tätä ennen Venäjällä oli nimetty yksi naisministeri: väliaikaisessa hallituksessa istui sosiaalihuollon

262 Aleksandra Kollontaylle! *Työläisnaisen syyslehti* I 1917.

263 Lyyli L.: Vallankumouksen äiti. *Työläisnaisten eduskuntalehti* 1917; Clara Zetkin ja tervehdys Clara Zetkinille. *Työläisnaisen syyslehti* I 1917; Clara Zetkin: Kaikkien maiden sosialistinaisille! *Työläisnaisen syyslehti* II 1917.

264 Kollontain nimityksestä ks. Farnsworth 1980, 95; Suomen-vierailusta ks. Polvinen 1967, 125, viite 3.

265 Aleksandra Kollontay: Suomen naistovereille ja tovereille valtiopäivillä! *Työläisnaisen joululehti* 1917.

ja myöhemmin opetusalan apulaisministerinä Sofia Panina. Venäläisten esimerkki saattoi vaikuttaa siihen, että myös Suomessa keväällä 1918 muutaman kuukauden istuneeseen kansanvaltuuskuntaan eli punaiseen hallitukseen nimitettiin kaksi naista, Hanna Karhinen ja Hilja Pärssinen. Toisaalta suomalaisnaiset olivat päteväytyneet tehtävään jo aiemmin kansanedustajan toimessaan ja puoluetöhtävissään.

Kollontai joutui sosiaaliasiain kansankomissaarina tarttumaan monenlaisiin tehtäviin, kuten parantamaan sodasta kärsineiden asemaa, ratkomaan kirkon ja valtion erottamisesta syntyviä ristiriitoja ja kehittämään julkista terveydenhuoltoa. Hän yritti soveltaa demokraattista päätöksentekotapaa kaikkialla ja perusti avukseen neuvoston, johon kuului työläisten ja Kollontain alaisten lisäksi lääkäreitä, juristeja ja pedagogoja.²⁶⁶ Työssään hän saattoi hyödyntää aiempia tutkimuksiaan, ja ryhtyä suunnittelemaan niiden pohjalta äitiyshuoltojärjestelmää. Komissariaattinsa tärkeimmäksi saavutukseksi hän mainitsi myöhemmin äitiys- ja lastenhuollon keskusviraston perustamisen. Tämän lisäksi hän osallistui neuvonantajana uuden avioliittolain suunnitteluun ja luonnosteli naisten työsuojelua koskevia säädöksiä.²⁶⁷ Neuvosto-Venäjällä säädettyä äitiysvakuutusjärjestelmää selvitettiin seuraavina vuosina moneen otteeseen myös suomalaisille lukijoille, ja vaikutti siltä, että *Työläisnaisen* toive Kollontain pääsystä laatimaan lakeja äitiyden suojeluksesta ja vakuutuksesta sekä turvattomien lasten huolenpidosta oli toteutunut.

Helmikuun loppupuolella 1918 Kollontai kävi jälleen Suomessa. Hän johti valtuuskuntaa, jonka oli tarkoitus matkustaa Tukholmaan, ja sieltä edelleen Britanniaan ja Ranskaan edistämään maailmanvalankumouksen asiaa ja saamaan tukea bolševikkihallitukselle. Seurue yöpyi Helsingissä ja tapasi venäläissotilaiden ohella suomalaisia sosiaalidemokraatteja. Matka jatkui Turkuun, ja sieltä laivalla kohti Tukholmaa. Vaikea keli pysäytti matkalaiset Ahvenanmaalle, josta lähetystö palasi Pietariin. Samaan aikaan bolševikkihallitus kävi Saksan kanssa rauhanneuvotteluja, joita monet johtavat bolševikit – näiden joukossa Kollontai, Inessa Armand, Jevgenija Boš ja Jelena Stasova – vastusti-

266 Farnsworth 1980, 99–100.

267 Kollontai 1926/2001, 18; Clements 1997, 148–149.

vat.²⁶⁸ Kollontai piti maaliskuun alussa solmittua Brest-Litovskin sopimusta petoksena muiden maiden työläisiä, kuten Suomessa sisällissotaa käyviä punaisia kohtaan.²⁶⁹

Erimielisyyksien takia Kollontai erosi hallituksesta ja hänet syrjäytettiin keskuskomiteasta maaliskuun puolivälissä 1918 Moskovassa pidetyssä puoluekokouksessa. Tähän vaiheeseen ajoittuu myös Kollontain avioliitto meriasioiden kansankomissaariksi lokakuun vallankumouksen jälkeen nimetyn Pavel Efimovitš Dybenkon kanssa, joka niin ikään vastusti erillisrauhaa.²⁷⁰ Toukokuun lopulla Kollontai lähti bolševikkien agitaattoriksi Volgan varrelle, Nižni Novgorodista Astrahaniin ulottuvalle alueelle.²⁷¹

Samaan aikaan Hilja ja Jaakko Pärssinen liikkuiivat sattumoisin samoilla alueilla. He pakenivat sisällissotaa Pietariin maaliskuhuhtikuun taitteessa. On mahdollista, että Kollontai ja Pärssinen tapasivat seuraavien kuukausien aikana; Pärssinen mainitsee kuitenkin vain nähneensä kesäkuussa Dybenkon, jonka kanssa oli keskustellut bolševikkien osuudesta suomalaisten sosiaalidemokraattien vallankumouksyrityksessä. Pietarista Pärssiset jatkoivat kesällä Moskovaan ja edelleen itään tarkoituksenaan pyrkiä Yhdysvaltoihin. Matka katkesi Jekaterinburgiin, josta suunnattiin Permiin ja Sarapulaan, Udmurtiaan. Jälkimmäisessä kaupungissa Pärssiset olivat lokakuun lopulle ja palasivat sitten Moskovaan.²⁷² Myös Kollontai oli tuolloin Moskovassa järjestämässä 16. marraskuuta 1918 alkanutta yleisvenäläistä työläis- ja talonpoikaisnaisten kongressia. Suomalaisia kokouksessa edustivat Aura Kiiskinen ja Lyyli Latukka, joka oli Pärssisten vanha tuttu Viipurin ajoilta. Pärssiset saattoivat Moskovassa ollessaan asua juuri Lyyli ja Juho Latukan

268 Vaksberg 1997, 114–118; Clements 1997, 151, 155–156.

269 Farnsworth 1980, 105–113; Kollontai 1926/2001, 19; Condit.

270 Kollontain erosta ks. Clements 155–156. Dybenkon ja Kollontain avioliitosta ja Dybenkon oikeudenkäynnistä ks. Vaksberg 1997, 120–124.

271 Farnsworth 1980, 128; Clements 1979, 185–186; Vaksberg 1997 124–125. Agitaatiokiertuetta Kollontai kommentoi syyskuussa 1920 pidetyssä yhdeksännessä puoluekokouksessa huomauttamalla, ettei puolueen kriitikoita pitäisi toimittaa miellyttäviin ja aurinkoisiin paikkoihin syömään persikoita. Paastela 2003, 94.

272 Etsivän keskuspoliisin laatima kuulustelupöytäkirja 5.11.1919. Hilja Pärssisen valtiorikosylioikeuden akti (27625). KA.

luona Lubjanka-kadulla.²⁷³ Tässä kokouksessa Kollontai piti tunnetun puheensa “Perhe ja kommunistinen valtio“, joka julkaistiin venäjänkielisenä kirjasena vielä samana vuonna. Puheeseen palataan myöhemmin, sillä siitä tuli myös suomalaisille kommunisteille teksti, jota esiteltiin, eriteltiin ja lainattiin omissa kirjoituksissa. Teksti suomennettiin kahtena versiona ja julkaistiin kahdessa lehdessä Suomessa (*Sosialistinen Aikakauslehti* 1919, *Työläisnainen* 1920) sekä kirjasena Pietarissa (1920).

Pärssiset palasivat vuoden 1918 lopulla Pietariin ja opettivat siellä Nils af Ursinin johtamassa suomalaisessa yhteiskoulussa. He pääsivät myös tuossa vaiheessa Suomalaisen kommunistisen puolueen koejäseniksi. Suomalaisten Venäjällä julkaisemassa *Vapaudessa* oli noihin aikoihin pari Hilja Pärssisen runoa, muttei tietävästi muita tekstejä. Tammikuussa 1919 julkaistu runo oli osoitettu Saksassa murhatuille vanhoille tovereille, Karl Liebknechtille ja Rosa Luxemburgille.²⁷⁴ Pian Pärssiset jättivät koulutyönsä ja matkustivat uudelleen Moskovan kautta etelään, Nižni Novgorodiin ja sieltä Saratoviin, päätyen vuoden 1919 lopulla Pihkovan kautta Viroon. Heidän tarkoituksensa oli jatkaa sieltä matkaa Saksaan tai Sveitsiin, mutta heidät pidätettiin ja toimitettiin Suomeen marraskuun alussa 1919.²⁷⁵

Marraskuun 1918 naisten kokouksen jälkeen puolueen naisbyroo oli järjestetty uudelleen ja syyskuussa 1919 sitä muodostettiin keskuskomitean alainen osasto, *ženotdel*. Kommunistinaisten ensimmäinen kansainvälinen kokoontuminen oli määrä pitää Moskovassa kesällä 1920. Kollontai osallistui kokouksen järjestelyihin, mutta oli sen aikana vakavasti sairaana. Hän mainitsi heikosta terveydestään suomalaisille tovereille lähettämässään sähkeessä, jossa hän kertoi surevansa Kuu-

273 Lyyli Latukan sisar Hildur Haarala muisteli myöhemmin Pärssisten oleskelleen jonkin aikaa heidän luonaan Moskovassa. Muistikuva saattoi tosin koskea myös helmikuuta 1919, jolloin Pärssiset tulivat uudelleen Moskovaan. Hildur Haaralan muistelmat, HH:n henkilöarkisto, KansA; Farnsworth, 128, 136–137.

274 *Vapaus* 21.1.1919.

275 Jaakko Pärssisen valtiorikosoikeuden akti, KA; Hilja Liinamaa-Pärssinen: Karl Liebknechtin ja Rosa Luxemburgin muistolle, *Vapaus* 21.1.1919 ja Auringolle, *Vapaus* 15.3.1919; Neuvosto-Venäjältä. Hilja Pärssisen kokemuksia ja havaintoja. *Suomen Sosialidemokraatti* 28.11.1919.

sisen klubilla elokuun lopussa 1920 surmansa saaneita, muttei voinut osallistua hautajaisiin terveydentilansa takia.²⁷⁶

Ženotdelin johtajaksi valitun Inessa Armandin kuoltua syksyllä 1920 Kollontai nimitettiin hänen seuraajakseen.²⁷⁷ Vuosina 1921–1922 Kollontai oli myös Kominternin naisasiain sihteeri. Tuona aikana hän oli tekemisissä suomalaiskommunistienkin kanssa, muun muassa pohdittaessa naisten organisoitumista eri maissa. Kansainvälisen naissihteeristön Suomen edustaja näinä vuosina oli Aura Kiiskinen, joka oli 1900-luvun alussa toiminut aktiivisesti työläisnaisliikkeessä, ollut lyhyen aikaa kansanedustajana ja paennut sisällissodan jaloista Pietariin keväällä 1918.²⁷⁸

Kollontai ei ehtinyt kovinkaan kauaa rakentaa naisliikettä, sillä hänen kiistansa puoluetovereiden kanssa syveni. Hän oli asettunut vasemmisto-oppositioon jo keväällä 1918, ja kuului 1920-luvun alussa niin kutsuttuun työläisoppositioon, joka vaati demokratian lisäämistä puolueen sisällä. Kollontai laati vuoden 1921 alussa maaliskuussa koontuvaa 10. puoluekokousta varten 60-sivuisen kiistakirjoituksen, joka käännettiin myös englanniksi ja saksaksi – suomeksi kirjanen ilmestyi Yhdysvalloissa nimellä *Työväen Oppositiioni Venäjän Kommunistipuolueessa*. Sen tarkoitus oli tarkentaa työläisoppositiion tammikuussa 1921 *Pravdassa* julkaisemia teesejä ammattiyhdistyksistä. Kollontai ruoti tekstissä puolueen byrokratisoitumista, etujen kahmimista puolueyöntekijöille sekä vallan keskittymistä ja liukumista työläisten ulottumattomiin.²⁷⁹

276 Farnsworth 1980, 173–179; Wood 1997, 75, 81; ”Tov. Aleksandra Kollontayn kirje”, *Vapaus* 10.9.1920.

277 Elwood 2001, 65; ”Inessa Armandin hautaus”, *Vapaus* 15.10.1920; Farnsworth 202–203; Bolševikkien johtajiin kuului 1920-luvulla useitakin naisia, muiden muassa Nadežda Krupskaja, 1920 kuollut Inessa Armand, Klaudia Nikolajeva ja 1922 Venäjältä muuttanut Anzjelika Balabanoff. Bolševikkipuolueen vallankumouksenaikainen sihteeri oli Jelena Stasova, joka myöhemmin päätyi Stalinin ”yksityiseen sihteeristöön”. Vera Lebedeva työskenteli Kollontain kanssa äitiys- ja lastenhuollon järjestämiseksi.

278 Kaikkien maiden naistyöläisille. Kansainvälisen kommunistinaisten kongressin julistus. *Työläisnainen* 15/1921.

279 Tekstiä on analysoinut Jukka Paastela. Ks. Paastela 2003, 93–101.

Venäjän kommunistisen puolueen kymmenes puoluekokous maaliskuussa 1921 oli monin tavoin merkittävä niin naisten kuin Kollontain oman aseman kannalta. Naisten asemaan laajasti vaikutti tuolloin vahvistettu uusi talouspolitiikka, joka heikensi mahdollisuuksia toteuttaa bolševistista visiota. Kokouksessa hyväksyttiin myös puolueen sisäiset oppositioryhmät kieltävä päätöslauselma. Kollontai suhtautui kriittisesti uuteen talouspolitiikkaan, jota piti bolševikkien ihanteiden pettämisenä, ja kuului myöhemmin Kominternille osoitetun, puolueen oppositioryhmien lakkauttamista paheksuvan ”22:n kirjeen“ allekirjoittajiin. Kollontai ja Aleksandr Šljapnikov olivat kokouksessa työläisoppositiion näkyvimmit edustajat. Lenin leimasi oppositiion ehdotukset anarko-syndikalistisiksi eikä pitänyt Kollontai kokousta varten laatimaa tekstiä vakavasti otettavana, koskapa sen kirjoittaja hänen nähdäkseen oli sekava ja tunteellinen naisihminen. Myöhemmin Lenin ärsyyntyi kirjaseen julkaisemista ulkomailla. Vuoden 1922 alussa Kollontai joutui poliittisten kantojensa takia jättämään *ženotdelin* johtajuuden. Kollontaita ja Šljapnikovia ei silti erotettu puolueesta 11. puoluekokouksessa keväällä 1922, vaikka Lenin sitä olikin toivonut.²⁸⁰

Vapaus-lehti kommentoi työläisoppositiota kertomalla lukijoille niin kutsutusta 22:n ryhmästä, ”johon yhtyivät myöskin toverit Kollontay ja Shaandurskaja²⁸¹”. Tekstissä painotettiin vielä Šljapnikovin ja Kollontain johtavan työläisoppositiota. Lehti selosti yksityiskohtaisesti ryhmän kritiikin sisältöä ja totesi kritiikkiä tarkastelemaan valitun komitean, johon kuului muun muassa Kollontain vanha oppiäiti, Clara Zetkin. Komitean työn pohjalta ryhmän toiminta tuomittiin ja sille annettiin varoitus. Lopuksi *Vapaus* evästi suomalaisia lukijoita: ”Olkoon tämä suomenkielisille V. K. P:n jäsenille ohjeena.”²⁸²

280 Työläisoppositiosta ks. esim. Deutscher 1978, 196–197; Clements 1980, 227, 232–234; Figes 1996, 731, 764–765; Clements 1997, 227–228. Kollontain työläisoppositiosta kirjoittama kirjanen käännettiin suomeksi amerikkansuomalaisten toimesta ja se levisi jonkin verran Suomessakin. Ks. Kollontay, *Työväen oppositiio-ni Venäjän kommunistipuolueessa*.

281 Zoja Sandurskaja oli Kollontain vanha ystävä.

282 V. K. P. oli venäjän kommunistinen puolue. ”Työväenoppositiio”, *Vapaus* 10.3.1922.

Aino Kuusinen muisteli tarkastuskomitean toimintaa kirjassaan *Jumala syöksee enkelinsä* (1972). Hän kertoi avustaneensa Otto Ville Kuusista ”joissakin arkaluonteisissa tehtävissä, jotka hän halusi salata työtovereiltaan [Kominternin] toimistossa”. Ensimmäisenä työnään häntä pyydettiin

valmistamaan jäljennös artikkelista, jonka Otto oli kirjoittanut saksaksi Kominternin kansainvälisen tarkastuskomission nimissä. Kirjoitus sisälsi aluksi useita poliittisia syytöksiä Aleksandra Kollontaita vastaan, jonka väitettiin arvostelleen eräitä Kominternin politiikan kohtia yhteistuumin Aleksander Šljapnikovin kanssa. Syytöskohtien luettelon jälkeen seurasi Aleksandran tunnustus ja vala, ettei hän asettuisi tulevaisuudessa vastustamaan Kominternin taktiikkaa; kaikki tämä oli laadittu huolellisesti valmiiksi ja siihen tarvittiin enää vain hänen allekirjoituksensa.

Aino Kuusinen ei ollut omien sanojensa mukaan aiemmin kuullut Kollontaista ja sai mieheltään selityksen, että kyse oli erittäin älykkästä ja lahjakkaasta naisesta, ”jolla oli nähtävästi taipumusta joutua kiusallisiin tilanteisiin, koska hän tunsi vastustamatonta intoa asettua puolustamaan toivottomia pyrkimyksiä”.²⁸³ Kollontain tilannetta ei parantanut se, että hän otti hanakasti osaa sukupuolesta ja seksuaalisuudesta velhoneeseen väittelyyn. Kollontain vapaamieliset seksuaalipoliittiset linjat ärsyttivät hänen vastustajiaan, näkyvimmin Leniniä. Syyskuussa 1922 Kollontai lähtikin turhautuneena lähetystöneuvokseksi Neuvosto-Venäjän Norjan edustustoon. Šljapnikov lähetettiin Ranskaan.

Purkautuva verkosto

Osa ennen ensimmäistä maailmansotaa solmituista suhteista Kollontain ja suomalaisten työväenjohtajien välillä säilyi vallankumouksen yli, osa taas haipui työväenliikkeen hajotessa. Hilja Pärssisellä ja Aleksandra Kollontailla oli ollut pitkälti sama agenda, jota oli kehitelty vuorovai-
kutuksessa eri maiden työläisnais- ja seksuaalireformiliikkeen aktiivien

283 Kuusinen, Aino 1972, 33–34.

kanssa. Sen osana molemmat kehittivät ja ajoivat laajamittaista äitiys- ja lastensuojeluohjelmaa. Heitä yhdisti myös halu kannustaa naisia poliittiseen toimintaan ja järjestäytymiseen. Kollontai oli liittynyt jo ensimmäisen maailmansodan aikana bolševikkeihin. Pärssinen pakeni keväällä 1918 Suomen sisällissotaa Neuvosto-Venäjälle, mutta valitsi sosialismin rakentamisen alkumetrejä tarkkailtuaan sosiaalidemokraattisen liikkeen. Kommunistisen aatekunnan valitsi Kollontain ohella myös vanha aatesisko Clara Zetkin, joka edusti Saksan kommunistista puoluetta Weimarin tasavallan valtiopäivillä 1920–1933 ja kuului Kominternin johtoon.

Zetkin ja Kollontai ajautuivat vastakkain tilanteessa, jossa Komintern nimesi ensin mainitun työläisopposition toimintaa arvioivaan komiteaan. Zetkin julkaisi niin ikään 1920-luvun puolivälissä Leninin kanssa muutamaa vuotta aiemmin käymänsä keskustelut, joissa Lenin kritisoi seksuaalisen vapauden ihannointia. Kollontaille kunnioitetun mentorin asettuminen tässäkin asiassa Leninin tukijaksi lienee ollut karvas pala.

Vuonna 1922 tuolloin 50-vuotias Kollontai matkusti Pietarista Helsinkiin jatkaakseen sieltä matkaa Osloon, jossa hänen oli määrä työskennellä Neuvosto-Venäjän edustustossa. Jatkoyhteyksiä odotellessaan hän ehti käydä Ateneumin taidemuseossa nauttimassa ihailemiensa suomalaistaiteilijoiden maalauksista.²⁸⁴ Helsingissä oleilu lienee nostattanut mieleen monenlaisia muistoja, varhaisimmat niistä vuodelta 1896, jolloin hän oli ensimmäisen miehensä kanssa ensi kertaa lomailut kaupungissa, ja tuoreimmat vuodelta 1917, jolloin hän oli käynyt innostamassa suomalaisia itsenäisyyteen ja vallankumoukseen, ja vuodelta 1918, jolloin hän oli nähnyt kaupungin sisällissodan tunnelmissa. Suomalaisten tuttavien kohtalo lienee sekin mietityttänyt: ystävistä aikoinaan läheisin, Hilja Pärssinen, istui Hämeenlinnan naisvankilassa. Toisen vanhan toverin, Neuvosto-Venäjältä niin ikään Suomeen palanneen Nils Robert af Ursinin, syyte oli vireillä 1922, mutta raukesi sittemmin. af Ursin valitsi Pärssisen tavoin lopulta sosiaalidemokraattisen suunnan. Elna Sadeniukseen (tuolloin jo Sadeniemi) Kollontai ei ollut enää yhteydessä, mutta tapasi tämän vielä sattumalta junassa 1937: keskustelu oli tuolloin liikkunut yhteisessä nuoruudessa, ja Kollontai

284 Kollontaj 2001; Polvinen 2004.

oli ilahtunut päästessään puhumaan henkilön kanssa, joka oli tuntenut hänen lapsuudenperheensä.²⁸⁵

Vanhoista tovereista K. H. Wiik pysyi Kollontaille läheisenä. Anna Wiik kertoi Kollontain kuoltua tavanneensa tämän vain kerran. Hänet oli miehensä kanssa kutsuttu 1944 Neuvostoliiton Tukholman-lähetystöön juhlimaan lokakuun vallankumouksen vuosipäivää: ”Suurella ilolla hän siinä tilaisuudessa tapasi mieheni, K. H. Wiikin, johon hän oli tutustunut internationalen kongressissa Kööpenhaminassa 1910, ja jonka kanssa hän vuosien kuluessa oli pitänyt yllä ystävällisiä suhteita.”²⁸⁶ Kollontai pyysi välittämään Wiikille terveisiä myös kirjeeseen Hella Wuolijoelle 1946.²⁸⁷

285 Elna Sadeniemen muistelmat Aleksandra Kollontaista 1942, kansio 2, Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto. KA.

286 Aleksandra Kollontay kuollut. *Vapaa Sana* 12.3.1952.

287 Aleksandra Kollontain kirje Hella Wuolijoelle 6.4.1946. Kirjekokoelma, Hella Wuolijoen arkisto. KA.

3. VALLANKUMOUKSEN JÄLKEISET KESKUSTELUN KENTÄT

Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa vallankumouksen jälkeen käyty sukupuoleen kiinnittynyt keskustelu innoitti suomalaispakolaisia ja välittyi Suomeen monia reittejä. Suomessa sosialistisen elämäntavan pohdintaa oli ennen muuta nais- ja nuorisoliikkeen piirissä, ja tämän vuoksi myös tässä tarkasteltava aineisto painottuu niissä toimineisiin henkilöihin ja niiden julkaisuihin. Neuvosto-Venäjällä taas keskustelua käytiin alkuun ennen muuta *Vapaus*-lehdessä, ja tarkastelussa ovat siihen kirjoittaneet naiset. Valintoja voi perustella sillä, että naiset ja nuoret yhtäältä osallistuivat aktiivisesti sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kytkettyneisiin keskusteluihin ja muotoilivat niiden pohjalta omaa agendaa; toisaalta varsinkin naisjärjestö lehtineen oli puoluejohdolle ongelma, koska Kominternin linjauksen mukaan sukupuolituneesta toiminnasta tuli pyrkiä eroon.

Vanhan työväenliikkeen hajoaminen

Suomen työväenliike hajaantui pian sisällissodan jälkeen sosialidemokraattiseen ja kommunistiseen suuntaukseen.²⁸⁸ Niillä oli yhteinen

288 Vanhan työväenliikkeen jakautumista ja suomalaisen kommunistisen liikkeen rakentumista 1918–1930 on perusteellisesti tutkinut Tauno Saarela. Ks. erityisesti 1996 ja 2008. Sosiaalidemokraattisen liikkeen erityispiirteitä vuoden 1918 taitekohdan molemmin puolin on väitöskirjassaan tarkastellut Pauli Kettunen (1986). Suomalaispakolaisten sisällissodan jälkeistä toimintaa Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa ovat Saarelan lisäksi tutkineet muun muassa Markku Kangaspuro (2000), joka pureutui Neuvosto-Karjalan itsehallintoon 1920–1939, Sari Autio (2002), jonka tutkimus käsitteli Neuvosto-Karjalan roolia Neuvostoliiton teollistamisessa 1928–1941 ja Nick Baron (2007), joka niin ikään tarkasteli Neuvosto-Karjalaa suunnitelmatalouden aikana. Max Engman (2007) ja Pekka Nevalainen (2002) ovat tutkineet suomalaisten liikkumista itärajan yli ja suomalaisyhteisön elämää Venäjällä sekä Neuvostoliitossa. Jukka Paastela (2003) on kartoittanut Skp:n sisäisiä ryhmittymiä Neuvostoliitossa 1918–1935 ja Joni Krekola (2006) suomalaisia Moskovan puoluekoulussa. Tutkimusten toimijoina

menneisyys vanhassa työväenliikkeessä: kansallinen liike, rahvaan sosiaalisten ja poliittisten oikeuksien ajaminen, poliittisten oikeuksien saavuttaminen ja sisällissodan kokemus olivat molempien suuntausten perustana. Myös ajatus erillisestä naisliikkeestä ja naistoiminnan erityispiirteistä periytyi vanhasta liikkeestä molempiin vasemmistosuuntauksiin, jos kohta kommunistien ihanteeksi muotoutui 1920-luvun alkupuolella sukupuolten samankaltaisuus ja yhteistoiminta.²⁸⁹

Työväenliikettä yhdisti niin ikään visio yhteiskunnan perinpohjaisesta muuttamisesta, ja niin kommunisteilla kuin sosiaalidemokraateilla oli tavoitteena sosialistinen yhteiskuntajärjestys. Venäjän vallankumousta kohtaan tunnettiin mielenkiintoa ja myötätuntoa. Vuoden 1920 alusta jälleen säännöllisesti julkaistun *Työläisnaisen* päätoimittajan Elsa-Kirsti Koposen mukaan maailmansota oli järkyttänyt kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän perusteita: ”Itsekkääseen omanvoitontavoitteluun perustuva kapitalistinen talousjärjestelmä” olisikin nyt yksissä tuumin muutettava ”rakkauteen ja veljeyteen perustuvaksi kaikkien kansan jäsenien yhteistä etua ja hyvinvointia tarkoittavaksi oikeudenmukaiseksi järjestelmäksi”. Sosialisoimiskysymys, tuotantovälineiden ottaminen yhteiskunnan huostaan olisi Suomessakin saatava päiväjärjestykseen.²⁹⁰ *Työläisnaisen* entinen päätoimittaja, sosiaalidemokraattien kansanedustaja Miina Sillanpää analysoi aikaa vallankumousten ja mullistusten aikakaudeksi, jossa ”[y]hteiskunnalliset vastakohtat esiintyvät yhä selvempinä [– –] omistavan luokan saaliinhimo on käynyt yhä julkeam-

on ollut niin miehiä kuin naisiakin, onhan liikkeen johdossa ja jäsenistössä ollut paljon naisia. Saarela on tuonut niin ikään esille liikkeen naistoimintaa yhtenä erillisteenä liikkeen historiassa. Maria Lähteenmäki on väitöskirjassaan *Mahdollisuuksien aika* (1995) tuonut esiin myös kommunististen naisten toimintaa 1920–1930-luvun Suomessa. Työläisnaisliikkeen jakautumista hän on tarkastellut lisensiaatintyössään *Naisia liikkeessä* (1990).

- 289 Kimmo Rentolan mukaan sisällissota oli suomalaisen kommunistisen liikkeen ”kansainvälisesti katsoen poikkeuksellisen vankka kivijalka”. Rentola 1992, 77.
- 290 Elsa-Kirsti Koponen: Rohkeasti tulevaisuutta kohti, 1/1920, 3. Myös Hilda Seppälän mukaan naisliiton loppuvuodesta 1919 pitämässä kokouksessa ”kaikissa kysymyksissä, keskusteluissa ja päätöksissä ilmeni sosialidemokratian päämäärä: kapitalistisen yhteiskunnan kukistaminen ja sen tilalle sosialistisen yhteiskunnan luominen.” Hilda Seppälä: Mietelmiä Sos.-dem. Naisliiton kokouksen johdosta. *Työläinainen* 1/1920, 12–13.

maksi. Jokainen toivoo päästävän uusiin oloihin, uuteen aikaan, jossa työläiselläkin olisi mahdollisuus elää ihmisellistä elämää.”²⁹¹

Järjestöllinen hajaannus alkoi, kun Neuvosto-Venäjälle sisällissodan takia paenneet sosialistit perustivat Suomalaisen kommunistisen puolueen elokuussa 1918. Oletuksena oli, että maailmanvallankumouksen mukana myös Suomen työväenliike valitsisi kommunistisen suunnan. Neuvosto-Venäjällä toiminut suomalainen liike suuntautui tukemaan Kominternia, maailmanvallankumousta ja rakentuvaa neuvostovaltiota. Järjestön tehtäviä olivat aluksi suomalaispakolaisten asioiden hoitaminen, kommunistisen liikkeen vahvistaminen Suomessa ja Neuvosto-Venäjällä asuneen suomalaisperäisen väestön valistaminen ja mobilisointi sosialistisen järjestelmän rakentamiseen.²⁹² Hilja Pärssisen mukaan pakolaisten joukossa oli silti edelleen paljon sosiaalidemokraattisesti ajattelevia, tätä ei vain sanottu ääneen.²⁹³

Pakolaisten itseymmärryksessä liike oli vanhan työväenliikkeen jatkoa, mutta samalla osa uutta suuntausta ja internationalea, mihin viitattiin monissa teksteissä. Alun alkaen palvelijattarena työskennellyt, 1900-luvun alussa Suomessa agitaattorina kiertänyt ja 1908 eduskuntaan valittu Aura Kiiskinen (1878–1968) näki alkuvuodesta 1919 kommunistisen liikkeen uutena, nuorekkaana voimana, joka toteuttaisi vanhan työväenliikkeen ohjelmassa olleet uudistukset. Venäläisten valmistautuessa viettämään naistenpäivää alkuvuodesta 1919 Kiiskinen kehotti Pietarissa ilmestyneen *Vapaus*-lehden lukijoita yhtymään naistenpäivän juhlintaan ”siinä vakaumuksessa ja semmoisella päättäväisyydellä, että ensi vuotena juhlimme tämän juhlan kotimaassamme. Silloin toteutamme jo käytännössä sen ohjelman, jonka puolestamme vuosikymmeniä työtä tehneet.” Ohjelmaan Kiiskinen luki yhteiskunnallisen huolenpidon lapsista ja äideistä sekä naisten palkkasioiden kuntoon saattamisen. Samassa lehdessä Lyyli Latukka kerta-

291 Miina Sillanpää: Uutta aikaa odotellessa. *Työläisnainen* 2/1920, 19.

292 Ks. tarkemmin Saarela 1996.

293 Neuvosto-Venäjältä. Hilja Pärssisen kokemuksia ja havaintoja. *Suomen Sosialidemokraatti* 28.11.1919.

si naisten päivän historiaa Suomessa ja Venäjällä liittäen suomalaisen kommunistisen naisliikkeen historian jatkumoon.²⁹⁴

Pietarissa oli jo vanhastaan suomalaisia järjestöjä ja laitoksia, olihan siellä ja sen ympäristössä asunut suomenkielistä väestöä kaupungin perustamisesta alkaen. Esimerkiksi suomalaiset rautatieläiset muodostivat ennen vallankumousta perheineen parin tuhannen hengen kiinteän yhteisön ja luterilaiset seurakunnat kokosivat maahanmuuttajia. Suurin seurakunnista oli Pietarin suomenkielinen Pyhän Marian seurakunta, jossa 1890-luvulla oli yli 20 000 jäsentä.²⁹⁵ Sisällissodan aikana ja pian sen jälkeen Neuvosto-Venäjälle pakeni arviolta kymmenentuhatta suomalaista. Pakolaisten joukossa oli paljon naisia, näiden joukossa osa vanhan työläisnaisliikkeen johtoa ja sisällissodan aikana keskisissä tehtävissä olleita naisia, kuten Hilja Pärssinen.

Olot ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan runtelemalla Venäjällä olivat vaikeat, suomalaisetkin kärsivät elintarvikepulasta ja kulkutaudeista ja kokivat pakolaisuuteen ylipäätään liittyvän kurjuuden. *Vapaudessa* oli ilmoituksia tauteihin kuolleista tovereista ja uutisia muun muassa pilkkukuumeen leviämisestä.²⁹⁶ Myös polttoaine oli vähissä ja matkakertomukset paljastivat asuntojen kylmyyden ja kaupunkien pimeyden talvisaikaan. Moni pakolainen ei osannut venäjää eikä muutamista lehtikirjoituksista päätellen halunnut opetellakaan sitä. Kotimaasta kantautui jatkuvasti huolestuttavia uutisia, niin sisällissodan loppuvaiheista kuin vankileireistä. *Vapaus*-lehden etusivun otsikko 27. toukokuuta kertoi tunnelmista: ”Suomessa teurastettu vankeja tuhansittain. Joukossa sotaan osaaottamia viattomia! Naisia ammuttu hirveästi.” Toisaalta lehdestä sai pakolaisiakin kiinnostaavaa ja heidän arkeaan koskettavaa tietoa Neuvosto-Venäjä oloista. Esimerkiksi syk-

294 Nimim. Aura [Aura Kiiskinen]: Naisten päivänä ja nimim. Lyyli L. [Lyyli Latukka]: Kansainvälinen köyhälistönaisten päivä, *Vapaus* 22.2.1919.

295 Engman 2004a, 464; 2004b, 12.

296 Pilkkukuumeen vastustaminen, *Vapaus* 24.1.1919. Lehdessä kerrottiin esim. kansanedustaja ja työläisnaisaktiivi Elviira Vihersalon kuolleen pilkkukuumeeseen ja Hilja Rovion ”suolikuumeeseen” (27.1.1919 ja 3.10.1920). Ks. myös Saarela 1996, 27–30.

syllä 1918 lehdessä oli Konkordija Samoilovan kirjasen ”Elintarvikekysymys ja Neuvostovalta” pohjalta laadittu 17-osainen kirjoitussarja.²⁹⁷

Pakolaiset eivät voineet heti olojen rauhoituttua palata Suomeen, sillä maiden välillä ei ollut sopimusta asiasta ja osa paluumuuttajista olisi vangittu sisällissotaan osallistumisen takia. Salaa rajan ylittäneitä tosin oli runsaasti, jo vuonna 1918 satoja.²⁹⁸ Keväällä 1919 aloitettiin suomalaisten vaihto Ranskasta kotiutettuihin venäläisiin sotavankeihin. *Vapaudessa* tiedon paluumahdollisuudesta todettiin ”villinneen” suomalaiset. Vuosina 1918–1920 kotimaahan palasi noin 10 500 suomalaista, osa molempien valtioiden luvalla, osa siviilivaihtona ja osa salaa. Vuosina 1921–1923 järjestettiin kolme joukkoevakuointia, joiden jälkeen siirryttiin yksilöllisiin matkustuslupiin.²⁹⁹

Suomalaisten määrä Pietarissa, kuten kaupungin asukasluku kokonaisuudessaan, romahti 1920-luvun alkupuolella sisällissodan sekä elintarvike- ja polttoainepulan takia.³⁰⁰ Suomalaisten määrää vähensi lisäksi paluumuutto kotimaahan. Vuoden 1926 väestölaskenta kertoi suomalaisia – joihin luettiin myös inkeriläiset – asuneen Leningradin kuvernementissa vajaat 120 000, Leningradissa 6 753 ja Neuvosto-Karjalassa 2 544. Muualla Neuvostoliitossa asui vielä liki 6 300 suomalaista.³⁰¹ Myöhemminä vuosina Suomesta käytiin Leningradissa tai Moskovassa puolueen kouluissa ja palattiin taas maanalaiseen työhön kotimaahan.³⁰² Monet poliittisen vankeuden uhkaamat suomalaiskommunistit pakenivat 1920-luvun mittaan Neuvostoliittoon ja asettuivat asumaan sinne. Näihin kuului muun muassa Ivar Lassy.

Kun osalle pakolaisista kävi selväksi, että Venäjällä oleskelusta tulisi odotettua pidempi, alkoivat nämä keskuudessaan järjestäytyä osin vanhojen periaatteiden mukaisesti ja toisaalta rakentaa neuvostokäytän-

297 Samoilova: Elintarvikekysymys ja Neuvostovalta, 17 osaa, *Vapaus* 26.11.–16.12.1918.

298 Nevalainen 2002, 109–117

299 Nevalainen 2002, 135–140, 146–205; Engman 2004a, 572; Pääsy Suomeen, *Vapaus* 11.4.1919.

300 Nevalainen 2002, 233, 235.

301 Inkeriläisten osuus oli Leningradin kuvernementissa 112 000, Leningradissa 2813 ja Neuvosto-Karjalassa 217.

302 Puoluekouluilaisista ks. Krekola 2006.

töjen mukaisia, omia instituutioita. Vallankumouksen jälkeen pieta-rinsuomalaiset rakensivat omaa yhteisöään suomenkielisine lehtineen, järjestöineen, kouluineen, päivä- ja lastenkoteineen sekä suomalaisia kokoavine juhlineen. Vuonna 1919 oli toiminnassa suomalainen lastentarha ja koulu, jotka noudattivat bolševikkien koulu-uudistusta.³⁰³ Lastentarha oli perustettu jo 1903 Pietarissa työskennelleiden rautatieläisten lapsia varten, ja se oli avautunut uudelleen vallankumouksen aiheuttaman katkoksen jälkeen loppuvuodesta 1918.³⁰⁴ Syksyllä 1923 *Vapaus* tiesi kertoa tässä Lokakuun rautatien ylläpitämässä Pietarin ai-noassa suomenkielisessä lastentarhassa, Idän ruskossa, olleen liki 60 lasta.³⁰⁵ Työkouluksi kutsuttua peruskoulua kävivät kaikki 16 vuotiaiksi asti. Aura Kiiskinen muisteli suomalaisten perustamia instituutioita olleen myös pesulaitos Taiston³⁰⁶, jossa oli suomalaista työvoimaa. Kaupungin sairaalaan varustettiin suomenkielinen osasto.³⁰⁷

Kesällä 1920 perustettu Karjalan Työkansan Kommuuni, joka 1923 muuttui Karjalan autonomiseksi Sosialistiseksi Neuvostotasavallaksi, oli suomalaisten johdossa. Neuvosto-Karjalaan rakentui 1920-luvun mittaan muun muassa suomenkielisten koulujen ja lastenkotien verkosto. Siellä virisi niin ikään monenlaista suomenkielistä kulttuuritoimintaa.

Suomessakin kommunistinen suuntaus sai kannatusta ja työväenliike hajaantui. Järjestöjen jakaantuessa kommunistit perustivat touko-kesäkuussa 1920 uuden puolueen, Suomen sosialistisen työväenpuolueen (Sstp).³⁰⁸ Jakautuminen tapahtui alueittain eri tavoin, ja kommunistinen aatekunta sai kannatusta noin puolessa vanhan työväenliikkeen piireistä. Nämä olivat Uusimaa, Turun eteläinen, Vaasan eteläinen ja pohjoinen, Kuopion läntinen, Kainuu sekä Oulun eteläinen ja pohjoinen piiri. Uttamaata ja Turun eteläistä piiriä lukuun ottamatta

303 Naamiohuvit. *Vapaus* 22.2.1919. Pikkuilmoituksessa lukijoita kutsuttiin naamiaisiin, joiden tuotto menisi suomalaisen lastentarhan hyväksi.

304 Hanna Kohonen: Leningradin suomalainen lastentarha 10 vuotias. *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 1/1929, 12–13.

305 Pietarin suomalainen lastentarha. *Vapaus* 8.9.1923.

306 Nimi saattoi olla myös Tarmo.

307 Aura Kiiskisen muistelmat, II osa, 32, 34–35. AK:n henkilöarkisto. KansA.

308 Perustamisesta tarkemmin Saarela 1996, 158–164.

jako oli melko täydellinen.³⁰⁹ Naisten osuus sosialistisen puolueen jäsenistössä vaihteli suuresti alueittain. Kun jäsenistä keskimäärin 25 prosenttia oli naisia, Kuopion itäisessä piirissä heitä oli 11,5 prosenttia, mutta Vaasan pohjoisessa piirissä liki puolet (47,8 %). Vaihtelun syy oli se, että suurissa kaupungeissa naiset liittyivät puolueeseen ennen muuta ammattiosastojen kautta, mikä selittää esimerkiksi Vaasan pohjoisen piirin tilannetta. Siellä sijaitti suuria naisvaltaisia työpaikkoja, kuten Stenbergin tupakkatehdas Pietarsaareissa.³¹⁰ Naisten osuus sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenistöstä oli hajaannuksen jälkeen noin 27–28 prosenttia. Suomen Ammattijärjestössä naisten osuus oli 1920-luvun alussa noin 20 prosenttia.³¹¹

Toisin kuin puolue sosiaalidemokraattinen nais- ja nuorisoliitto jäivät kommunisteille ja sosiaalidemokraattisen suunnan kannattajat perustivat uudet liitot. Kommunistisia työväenjärjestöjä olivat näin ollen sosialistinen työväenpuolue, sosialidemokraattinen naisliitto ja nuorisoliitto sekä Ammattijärjestö.³¹² Kommunistit saivat johtavan aseman ammattiyhdistysliikkeessä, sosiaalidemokraatit taas enemmistön työväenliikkeen valtiollisesta ja kunnallisesta vaalikannatuksesta.³¹³ Naisia vielä selvemmin nuorisoliikkeen kallistumista vasemmalle voidaan tarkastella liikkeen yleisen kehityskulun osana³¹⁴, mutta myös tulevaisuudenlupausten näkökulmasta: kommunistinen liike tarjosi naisille ja nuorille sukupuolten ja sukupolvien tasa-arvoa ja kaikille elämänaloille ulottuvaa ”vapautta”. Isäntävallan mureneminen synnytti naisissa ja

309 Näitä vaiheita on perinpohjaisesti selvittänyt Tauno Saarela. Ks. Saarela 1996, 309.

310 Saarela 1996, 317.

311 Lähtenmäki 1995, 332.

312 Kettunen 1986, 361–363.

313 Kettunen 1986, 484–486.

314 Esimerkiksi Suomen poliittisen historian yleisesittelyksi tarkoitettussa teoksessa *Suomen poliittinen historia* (1995) Seppo Hentilä kuvaa Suomen työväenliikkeen hajaantumista ja naisten paikkaa prosessissa toteamalla lyhyesti, että ”[k]ommunistit olivat syksyllä 1919 vallanneet O. V. Kuusisen ohjeiden mukaan sosiaalidemokraattisen nuorisoliiton ja naisliiton. Itse päätavoite, SDP:n valtaaminen, oli joulukuussa 1919 pidetyssä puoluekokouksessa jäänyt haaveeksi –.” Hentilä, Seppo 1995, 135.

nuorissa toiveita entistä suuremmista vaikutusmahdollisuuksista niin työväenliikkeessä kuin yhteiskunnassa.

Naisten vaikutuskanavia kommunistisessa liikkeessä

Naiset puolueissa ja niiden liepeillä

Yvonne Hirdman on esittänyt sosialistisen liikkeen olleen kokonaisuudessaan ja vanhastaan maskuliininen. Sosialismi oli hänen mukaansa uusi mieheyden ilmaisu: se oli taistelevaa maskuliinisuutta, joka muovasi sekä liikkeen muotoa että sisältöä.³¹⁵ Silti niin sosialistisessa kuin kommunistisessa liikkeessä naiset nousivat vaikutusvaltaisiin asemiin ja pääsivät muotoilemaan niiden agendaa. Seuraavassa hahmotetaan lyhyesti vallankumousta ja työväenliikkeen hajoamista naisten näkökulmasta ja esitellään tiettyjä sukupuolen ja seksuaalisuuden politisoimien mahdollistaneita tiloja, tilanteita ja toimijoita. Nuorisoliike taas on pääosassa viidennessä luvussa, jossa eritellään keskustelua uudesta seksuaalimoraalista.

Osa Neuvosto-Venäjälle sisällissotaa paenneista naisista liittyi siellä kommunistiseen puolueeseen ja jokunen toimi myös puoluejohdossa tai oli huomattavassa asemassa puoluekaaderissa. Suomalaisen kommunistisen puolueen perustamiskokouksen osanottajista liki 23 prosenttia oli naisia. Puolueen keskuskomiteaan kuuluivat vuosina 1918–1919 Mandi Sirola (1881–1965) ja Aura Kiiskinen. Hanna Malm (1887–1938) valittiin tähän päättävään elimeen vuosiksi 1921–1930 ja hän oli vaikutusvaltaisin nainen sotienvälisen ajan kommunistisessa puolueessa.³¹⁶ Myös Aura Kiiskinen nousi lyhyen keskuskomiteakauden jälkeen merkittävälle paikalle puoluehierarkiassa, sillä hänet nimettiin kommunistisen puolueen agitaatio-osaston vastaavaksi Santeri Mäkelän jälkeen.³¹⁷ Osasto levitti kirjallisuutta, julistuksia, lentolehtisiä ja

315 Hirdman 2002.

316 Saarela 1996, 500.

317 Muistelmakäsikirjoitus, II osa, 12–14. AK:n henkilöarkisto, kansio 1, KansA.

tiedotuksia kohderyhmilleen Suomeen ja Neuvosto-Venäjälle.³¹⁸ Agitaatio-osasto hoiti myös niin kutsuttua poliittista työtä suomalaisemi-granttien mutta myös inkerinsuomalaisten keskuudessa.³¹⁹ Vuodesta 1922 Kiiskinen toimi opettajana rabfakissa eli työläis-talonpoikaistiedekunnassa, josta opiskelijat siirtyivät yliopistoihin, ja vuodesta 1931 Petroskoin neuvostopuoluekoulussa.³²⁰

Tyyne Tokoi kuului niin ikään korkeaan asemaan puolueessa nousseisiin naisiin. Hän työskenteli vuodesta 1919 Kiiskisen alaisena agitaatio-osastolla ja sen lakkauttamisen jälkeen Venäjän kommunistisen puolueen suomalaisten järjestöjen keskuustoimistossa. Opiskeltuaan puoluekoulussa³²¹ Tokoi vaikutti neljä vuotta Suomen vallankumouksen tutkijalautakunnassa. Tätä reittiä hän päätyi Suomalaisen kommunistisen puolueen Leningradin toimiston hoitajaksi.³²²

Suomessa toimineen sosialistisen työväenpuolueen perustajista naisia oli noin 14,5 prosenttia ja jäsenistössä naisten osuus kasvoi 25 prosenttiin. Vaikka kommunistien retoriikassa painotettiin naisten tasavertaisuutta ja yhteiskunnallisen osallistumisen tärkeyttä, ei tämä näkynyt eduskuntaryhmän tai puoluetoimikunnan kokoonpanossa eli liikkeen johtotehtävissä. Sosialistisen työväenpuolueen viidestä seitsemään hengen puoluetoimikunnassa oli yleensä yksi nainen, jolla oli yhteydet naisliittoon ja naissiihteeristöön. Ida Kantanen kuului ennen itse puoluetta perustettuun väliaikaiseen toimikuntaan helmikuusta toukokuuhun 1920. Sen jälkeen, ennen puolueen lakkauttamista ke-

318 Osastolla työskennelleen Tyyne Tokoin mukaan ”lähetettiin täältä tavattomat määrät agit. kirjallisuutta Suomeen n. s. Hyrskymurron putiikin kautta.” Tyyne Tokoin omaelämäkerta 1935. Kirjassa *”Kallis toveri Stalin!” Komintern ja Suomi*, 2002, 335.

319 Muistelmäkäsikirjoitus, II osa, 12–14. AK:n henkilöarkisto, kansio 1, KansA.

320 Muistelmäkäsikirjoitus, II osa, 20, 84 ja 91. AK:n henkilöarkisto, kansio 1, KansA. Kiiskinen eli loppuelämänsä Petroskoissa ja kirjoitti muistelmat, jotka julkaistiin 1958. Muistelmien jälkimmäistä osaa ei ole julkaistu.

321 Suomalaisessa Puolue-Keskus-Korkeakoulussa ja sen seuraajan, Lännen vähemmistökansallisuksien Kommunistisen Yliopiston suomalaisella sektorilla.

322 Rentola 1994, 36; *”Kallis toveri Stalin!”*, 335–336; Lahti-Argutina 2001, 532. Tyyne Tokoi vangittiin elokuussa 1937 ja ammuttiin marraskuussa samana vuonna.

sällä 1923, jäsenenä tai varajäsenenä oli yhdestä kahteen naista. Vuonna 1924 sosialistien julkisen liikkeen päättävänä elimenä aloittaneessa Työväen keskusvaalikomiteassa oli yksi nainen, Fiina Pietikäinen. Paikallisessa toiminnassa naisilla saattoi sen sijaan olla aika ajoin vahva asema. Esimerkiksi Tampereella kommunistien ensimmäisiä organisoojia olivat Matilda Kaihosalo ja Fanny Kuitunen (1884–1967). Skp:n Suomen byroossa ei ollut 1920-luvulla lainkaan naisia.³²³

Suomen kommunistinen liike kuvasti tässä yleistä linjaa. Naiset saattoivat nousta kommunististen puolueiden johtotehtäviin, mutta harva heistä oli tasa-arvopuheesta huolimatta liikkeen teoreetikko tai linjanvetäjä. Vanhassa työväenliikkeessä tällaisessa roolissa oli Rosa Luxemburg, bolševikeilla Jevgenija Boš ja Aleksandra Kollontai, suomalaisessa kommunistisessa puolueessa Hanna Malm, ja Ison-Britannian puolueessa Salme Pekkala. Yleisemmin naiset olivat kuitenkin miesten suunnitelmien toteuttajia, organisoojia ja sananlevittäjiä. Vallankumouksen jälkeen useita bolševikkinaisia pääsi johtaviin asemiin: Kollontai päätyi kansankomissaariksi, Jelena Stasova keskuskomitean sihteeriksi sekä väliaikaisen politbyroon jäseneksi, Jevgenija Boš Ukrainan bolševikkihallituksen väliaikaiseksi johtajaksi ja Rozalija Zemljatška keskuskontrollikomitean johtotehtäviin. Näistä ainoastaan viime mainittu säilytti asemansa vielä Stalinin kaudella.³²⁴

Erillisessä naisliikkeessä saatettiin kuitenkin muotoilla omaa agenda ja vaikuttaa johtoasemissa olleiden naisten välityksellä puolueiden tavoitteisiin. Esimerkiksi bolševikkipuolueessa naiset pääsivät määrittelemään vallankumouksen asialistaa. Barbara Clements ajoittaa bolševistisen feminismin synnyn vuoteen 1914. Tuolloin lyhyen aikaa ilmestynyt *Rabotnitsa*-lehti kokosi yhteen joukon naisia, jotka muotoilivat marxismia ja feminismiä sekoittavaa analyysiaan ja ohjelmaansa naisten vapautumisesta. Tähän ydinjoukkoon Clements lukee Inessa Armandin, Nadežda Krupskajan, Konkordija Samoilovan³²⁵, Ljudmila

323 Saarela 1996, 501; Saarela 2008, 819–820.

324 Luxemburgista ks. esim. Dunayevskaya 1981, Bošista ks. Clements 1997, esim. 114–119, Pekkala Tuomioja 2006, 221–223.

325 Samoilova kuoli koleraan kesäkuussa 1921, ja Lyyli Latukka laati hänestä muistokirjoituksen, joka julkaistiin myös *Työläisnaisessa*. Lyyli Latukka: Proletaar-

Stalin, Praskovia Kudellin, Zlata Lilinan sekä heitä jo tuossa vaiheessa tukeneen Aleksandra Kollontain.³²⁶

Pohjoismaisten kommunistipuolueiden perustamisvaiheessa ja alkuvuosina naisia kuului niin ikään puoluejohtoon, naiset osallistuivat vahvasti keskusteluihin ja toivat liikkeeseen feministisiä vaatimuksia. Ruotsissa Kata Dalström (1858–1923) oli vasemmistopuolueen johtavia hahmoja vuosina 1917–1923. Hän osallistui Ruotsin vasemmistopuolueen perustamiskokoukseen ja toivoi siellä pitämässään puheessa uuden liikkeen edistävän feminismiä. Hänet valittiin työvaliokuntaan 1918 ja 1920 hän edusti puoluetta Kominternin toisessa kokouksessa.³²⁷ Myös suomalaiset työväenliikkeen aktiivit tunsivat Dalströmin, sillä hän oli osallistunut sosialistisen internationaalien kokouksiin ennen ensimmäistä maailmansotaa ja hänen kirjoituksiaan oli käännetty *Työläisnaiseen*. Dalström jätti kommunistisen liikkeen, koska ei hyväksynyt sen ateistista ajattelutapaa. Ruotsin kommunistisen puolueen keskuskomiteaan kuului samoin feministinä ja naisten poliittisten oikeuksien ajajana tunnettu Anna-Stina Pripp, joka toimitti naisille suunnattua *Röda Röster* -lehteä.³²⁸

Tanskassa sosiaalidemokraattisen puolueen oppositiota johti Marie Nielsen, joka keväällä 1918 perusti sosialistisen työväenpuolueen ja toimitti sen lehteä *Klassekampen*. 1920-luvun alussa hän kuului Tanskan kommunistisen puolueen johtoon. Hän oli opettaja ja radikaali poliitikko, joka Dalströmin tavoin odotti uuden liikkeen edistävän feminismiä. Nielsen joutui jatkuviin konflikteihin liikkeen muun johdon kanssa ja erotettiin puolueesta kolmesti. Toimittuaan aluksi puoluejohdossa hän keskittyi vuodesta 1925 naisten asioihin ja perusti

risen vallankumoustaistelija Konkordia Samoilovan muistolle. *Työläisnainen* 19/1921.

326 Clements 1997, 104–105, 243.

327 Clayhills 1992, 29–30; Berggren 1991; Dalström tarkasteli myös julkaisuissaan, kuten *Arbetarklassens Ryssland: Något om de sociala och kulturella reformerna i sovjetrepubliken* (1918) ja *Vad vill kommunismen? Ett ord till kvinnorna* (1919), naisen aseman muutosta.

328 Nilsson 2001; Tunnettuja kommunisteja olivat myös Emma Flood sekä Gerda Linderot ja Signe Sillén, joiden miehet olivat liikkeen johdossa.

muun muassa naisille oman lehden, jossa kampanjoi vapaan abortin ja seksuaalivalistuksen puolesta.³²⁹

Kommunistiselle liikkeelle oli siten eri maissa ominaista yhtäältä muutamien naisten pääsy valta-asemiin ja toisaalta erillinen naisliike, jonka piirissä kehittyi omanlaistaan naispoliittista ajattelua. Barbara Clements on tutkimuksessaan *Boshevik Women* todennut naisten olevan usein mukana liikkeiden hahmottumisvaiheessa tai vaiheessa, jossa valtaa vasta tavoitellaan. Naisia oli esimerkiksi bolševikkien toiminnassa runsaasti maanalaisuuden aikana ja vallankumouksen ensimmäisinä vuosina, jolloin puolue oli pieni, niin kutsutun etujoukon puolue. Kun se 1920-luvun mittaan muuttui valtavaksi joukkopuolueeksi, syrjäytyivät vanhat bolševikit yksi toisensa jälkeen. Miesten valta-aseman vahvistuttua katosi naisten erityisongelmia ja tasa-arvopyrkimyksiä julkisuuteen nostanut keskustelu ja sitä ylläpitänyt puolueen keskuskomitean alainen naisosasto *ženotdel* lakkautettiin 1930.³³⁰

Myös kommunistisen liikkeen liepeille kasvoi erilaisia naisten verkostoja. Bolševistinen visio elähdytti monia suffragetteja ja naisasia naisia Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Vallankumouksen ajateltiin ajavan parhaiten feminismin asiaa, avasihan sukupuolijärjestyksen kyseenalaistaminen tilan kuvitella ja kokeilla vaihtoehtoisia järjestyksiä. Neuvosto-Venäjällä toimeenpannut uudistukset näyttivät monissa länsimaissa edistyksellisiltä. Esimerkiksi abortin vapauttaminen ensimmäisenä maana maailmassa herätti kiinnostusta ja voimisti samansuuntaisia vaatimuksia muissa maissa.³³¹ Avioliiton ja avioeron säätäminen ilmoitusasiaksi kiinnitti varmasti huomiota Pohjoismaissa, joissa oli meneillään yhteisiä suuntaviivoja noudattava avioliittolain uudistaminen.³³² Kollontain kansankomissaarina alulle panema äitiyssuojeluohjelma, lasten yhteiskasvatus ja muut hankkeet saivat paljon huomiota suomalaisissakin kommunistisen liikkeen lehdissä.

329 Thing 1993, 84–85, 88, 113; Thing 1995 ja 2003; Blom 1998, 489.

330 Clements 2000; Clements 1992; Goldman 1996.

331 Grossmann 1995, 93.

332 Avioliittolain uudistamisesta ks. Melby, Pylkkänen, Rosenbeck & Carlsson Wetterberg 2006, 9, 17.

Esimerkkejä vallankumouksen innostamista feministeistä ovat norjalaiset Ankerin sisarukset. Ella Anker teki pitkän uran toimittajana, muun muassa Lontoossa 1910–1920 ja vuodesta 1923 *Norges Kvinder* -lehdessä. Hänen Neuvostoliiton-matkaraporttinsa julkaistiin *Työläisnaisessa* 1923. Ankerin sisar Katti Anker Møller (1868–1945) oli 1910-luvulla Norjan tunnetuin reproduktiivisten oikeuksien, kuten vapaan abortin ja syntyvyyden säännöstelyn, puolestapuhuja. Møllerin äitiyspoliittisen ohjelman lähtökohtina olivat ajatus naisten oikeudesta hallita omaa lisääntymistään ja päättää omasta ruumiistaan sekä äidin työn rinnastaminen muuhun työhön. Hän kampanjoi myös avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten oikeuksien puolesta ja tätä koskeva laki uudistettiin Norjassa 1915.³³³ Katti Anker Møller oli yhteistyössä kommunististen naisten kanssa.

Myös Saksan kommunistiseen puolueeseen kuuluneet naislääkärit, kuten Martha Ruben-Wolf, solmivat syntyvyydensäännöstelyä edistäviä yhteistyöverkostoja yli puolue ja kansallisuusrajojen: kommunistit liitoutuivat tässä niin sosiaalidemokraattien kuin yhdysvaltalaisen Agnes Smedleyn ja Margaret Sangerin kanssa, jolta saadun rahoituksen turvin Saksaan perustettiin 1920-luvun lopulla useita työväestölle tarkoitettuja syntyvyydensäännöstelyklinikoita. Sanger halusi keskittyä ehkäisyyn eikä ollut kiinnostunut seksuaalireformin laajemmista ulottuvuuksista, mikä erotti häntä esimerkiksi abortin laillistamista voimakkaimmin ajaneista kommunisteista. Myös Aleksandra Kollontain vanha ystävä *Bund für Mutterschutz und Sexualreform*in perustajiin kuulunut Helene Stöcker tuki Neuvostoliittoa ja toimi yhteistyössä Saksan kommunistisen puolueen kanssa.³³⁴

Eduskunta sukupuolen politisoinnin kenttänä

Kommunistit pyrkivät saamaan näkyvyyttä ajamilleen asioille myös Suomen eduskunnassa, vaikka periaatteessa vastustivat kumoamista odottavan järjestelmän pönkittämistä työväestön oloja parantavilla re-

333 Melby, Pylkkänen, Rosenbeck & Carlsson Wetterberg 2006, 295.

334 Grossman 1995, 51–57.

formeilla. Tässä ruodittaviksi tulevat ennen muuta aloitteet ja keskustelut, joiden tavoite oli tasa-arvosopimuksen vahvistaminen tai joiden voi nähdä ilmentävän bolševistista visiota. Tarkastelu on rajattu sosialistisen työväenpuolueen ja sitä seuranneiden vaaliorganisaatioiden naisedustajiin, mutta näiden ajama politiikka rinnastetaan sosiaalidemokraattisten naisedustajien toimintaan. Kommunistien naisedustajat eivät puheissaan ja aloitteissaan puuttuneet pelkästään sukupuoleen kytkeytyviin kysymyksiin, mutta tarttuivat muuta eduskuntaryhmää innokkaammin samapalkkaisuuteen, äitiyssuojeluun ja lasten päivähoidon.

Monissa maissa, joissa naiset saavuttivat poliittiset oikeutensa ensimmäisen maailmansodan aikana tai pian sen jälkeen, heitä ei juuri asetettu ehdolle tai valittu parlamenttiin. Esimerkiksi Ruotsissa naisten osallistuminen päätöksentekoon oli poliittisten oikeuksien myöntämisen jälkeen vähäistä. Ruotsissa naisilla oli ensi kertaa äänioikeus ja vaalikelpoisuus valtiollisissa vaaleissa 1921, ja valituksi tuli viisi naista eli 1,3 prosenttia kaikista edustajista.³³⁵ Suomessa naiskansanedustajia oli ennen sisällissotaa ollut tähän verrattuna runsaasti, mutta 1920-luvulla heidän määränsä laski vaalista toiseen.³³⁶ Porvarispuolueiden naisedustajien määrä romahti jo vuoden 1922 vaaleissa ja kommunistinaisten määrä sekä osuus eduskuntaryhmässään vuoden 1924 vaaleissa, kun taas sosiaalidemokraattisten naisten määrä ja osuus väheni vähittäin 1920-luvun loppua kohti.³³⁷ Naisten määrä eduskunnassa oli pienimmillään 1930-luvun taitteen pulakauden aikana, jolloin naiskansanedustajia oli yhteensä 10 (5 %).

Suomessa autonomian ajan sosialistisista naiskansanedustajista suurin osa jatkoi jossain muodossa poliittista toimintaa sisällissodan jälkeen, ja puolet näistä valitsi kommunistisen liikkeen. 1920-luvulla eduskuntaan valitut kommunistinaiset olivat kaikki tulokkaita, sillä

335 Östberg 1997, 70–71. Vuoden 1928 vaaleissa naisia valittiin parlamenttiin neljä.

336 Vuosina 1907–1917 kaikkiaan 28 naista oli edustanut sosiaalidemokraattista puoluetta parlamentissa. Näistä kaksi kuoli ennen sisällissotaa ja yksi sodassa.

337 Vuoden 1919 vaaleissa porvarisnaisia oli valittu 9, sosiaalidemokraatteja 13. Vuoden 1922 vaaleissa porvarispuolueiden naisehdokkaista enää kolme tuli valituksi, kun taas sosialistinaisia eduskunnassa oli 17, joista 6 kommunisteja. Naisten toiminnasta sotienvälisen ajan eduskunnassa ks. esim. Lähteenmäki 2006.

Sosialidemokraattiset naiskansanedustajat vuoden 1917 ensimmäisillä valtiopäivillä. Ylärivissä vasemmalta Hanna Karhinen, Aino Forstén, Aura Kiiskinen, Hanna Kohonen, Aino Takala ja Hilda Herrala. Keskirivissä Ida Aalle-Teljo, Miina Sillanpää, Anna Huhtinen, Elviira Vibersalo, Tyyne Salomaa, Anni Savolainen ja Alma Jokinen. Alarivissä Anni Huotari, Hilja Pärssinen, Hulda Salmi ja Maria Letonmäki. Näistä Hanna Karhinen ja Hilja Pärssinen olivat vuoden 1918 kansanvaltuuskunnassa sen jälkeen, kun sitä maaliskuun 8. päivänä täydennettiin. Yhdeksän naisista pakeni sisällissotaa Venäjälle (Karhinen, Forstén, Kiiskinen, Kohonen, Vibersalo, Salomaa, Jokinen, Pärssinen ja Letonmäki) ja yksi Viroon (Aalle-Teljo). Pärssinen ja Aalle-Teljo palasivat sittemmin Suomeen. Kahdeksasta Neuvostoliittoon asettuneesta Vibersalo kuoli 1919 pilkkukuumeeseen, Forstén ja Letonmäki teloitettiin 1937, Karhinen ja Salomaa 1938. Kohonen kuoli työleirillä 1944. Alma Jokinen menehtyi ilmeisesti tuberkuloosiin 1939. Aura Kiiskinen kuoli Petroskoissa 1968. Kuva: Kansanarkisto.

suuri osa veteraaniedustajista oli paennut maasta sisällissodan aikana. Kommunistit asettivat omat ehdokkaansa vuosien 1922, 1924, 1927 ja 1929 valtiollisiin vaaleihin. Liikettä julkisuudessa edustanut Suomen sosialistinen työväenpuolue sai vuoden 1922 vaaleissa 37 prosenttia vasemmiston äänistä ja 13,5 prosenttia kaikista eduskuntapaikoista. Puolueen 27 kansanedustajasta naisia oli kuusi: Elin Fagerholm, Hilda Hannunen, Emmi Mäkelin, Laura Numminen-Härmä, Rosa Sillanpää

ja Lempi Tuomi. Osuusliike Elannon konttoristi Elin Fagerholm (ent. Lönngren, myöh. Airamo, 1886–1971) oli eduskuntaan tullessaan myös kommunistien Sosialidemokraattisen naisliiton puheenjohtaja ja *Työläisnaisen* vastaava päätoimittaja sekä Sstp:n puoluetoimikunnan ja naissiihteeristön jäsen. Myös Rosa Sillanpäällä (os. Wik, ent. Valoranta, 1888–1929) oli luottamustehtäviä sekä naisliitossa että puolueessa. Hän toimitti *Työläisnainen*-lehteä ja oli Sosialidemokraattisen naisliiton sihteeri ja Sstp:n naissiihteeristön jäsen.³³⁸ Ryhmässä oli kaksikin naisten työolojen asiantuntijaa, sillä sekä Härmä että Tuomi olivat Suomen Ammattijärjestön naisjärjestäjiä.

Vuoden 1922 vaalien jälkeisistä eduskuntaryhmistä naisten osuus oli suurin juuri sosialistisen työväenpuolueen ryhmässä, josta naisia oli 22 prosenttia.³³⁹ Sosiaalidemokraattien ryhmässä osuus oli lähes yhtä suuri, 21 prosenttia. Yksi vuoden 1922 vaaliteemoista oli kansalaisoikeuksien palauttaminen. Tähän vastattiin entistä tiukemmalla konrollilla, sillä elokuussa 1923 kommunistien koko 27 hengen eduskuntaryhmä pidätettiin niin kutsutussa Kallion leikkauksessa eli Kyösti Kallion hallituksen toimeenpanemassa ääriivasemmiston toiminnan tukahduttamisyrityksessä.

Sosialistisen työväenpuolueen kansanedustajat ehtivät siten olla eduskunnassa vain vuoden verran. Aloitteellisin kuudesta naisedustajasta oli Rosa Sillanpää, joka 1922 valmisteli kaksi eduskuntaesitystä ja yhden anomusehdotuksen. Ne koskivat samapalkkaisuutta, punaleskien ja -orpojen eläkkeitä sekä sisällissotaan osaaottaneiden ja poliittisten vankien armahdusta. Vuonna 1923 Rosa Sillanpää valmisteli vielä anomusehdotukset punaorpojen avustamiseksi ja määrärahan myöntämiseksi *Työläisnaiselle*.³⁴⁰

338 Torpparintytär Hilda Hannunen oli kiertokoulun käynyt kutoja ja tuli varasijalta Sdp:n ryhmään 1920. Vuoden 1922 vaaleissa hänet valittiin Sstp:n listoilta. Kansanedustajanura loppui elokuuhun 1923, Hannunen pakeni vankeustuomiota Neuvostoliittoon ja toimi siellä Valamon vanhainkodin johtajana. Emmi Mäkelin oli ryhmän naisista vanhin, 48-vuotias, ja korkeimmin koulutettu: hän oli käynyt keskikoulun ja valmistunut kätilöksi.

339 Osuudet on laskettu esimerkiksi eduskunnan kotisivuilta löytyvien tietojen ja tilastojen pohjalta; Vuoden 1922 vaaleihin Sstp oli asettanut 130 ehdokasta, joista naisia oli vain 10 prosenttia. Saarela 1996, 269.

340 VP 1922 ja 1923 ptk II, hakemisto; Vp 1922 liitteet, Ae n:o 121, IX.

Kallion leikkaus heijastui vuoden 1924 vaalien tuloksiin. Vasemistososialistit ja kommunistit saivat läpi 18 edustajaa, joista yksikään ei ollut nainen. Sdp:n ryhmässä naisia sen sijaan oli edelleen 20 prosenttia. Vuonna 1927 valituista 20 kommunistien edustajasta naisia oli kolme: Ida Hämäläinen, Martta Lehtonen ja Siina Urpilainen. Näistä Lehtonen oli kansanedustajana vain kaksi ja puoli kuukautta, sillä hän muutti loppuvuodesta 1927 Kanadaan. Vuonna 1929 ryhmässä oli 23 edustajaa, joista Siina Urpilainen oli ainoa nainen. Urpilainen oli kansanedustajana lokakuuhun 1930, jonka jälkeen hän pakeni poliittista vankeutta Neuvostoliittoon.³⁴¹ Myös sosiaalidemokraattisten naisten osuus ryhmässään laski: 1927 se oli 15 prosenttia ja 1929 enää 13 prosenttia. Tästä osuus putosi edelleen 10 prosenttiin, kunnes alkoi 1930-luvun lopulta vaivihkaisen kasvun.³⁴²

Ida Hämäläinen, Martta Lehtonen ja Siina Urpilainen osallistuivat eduskunnassa käytyihin keskusteluihin monipuolisesti. He ottivat laajasti kantaa esimerkiksi yksityisten lastentarhojen toimintaa säätelevään lakiehdotukseen. Merkittävä kysymys naisille oli myös sairausvakuutuslakiehdotukseen sisältynyt äitiysvakuutus. Näihin keskusteluihin palataan myöhemmin. Naiset myös anoivat rahaa nuorisojärjestölle, ottivat kantaa sotatilalakiesitykseen ja sotalaivoihin sekä moniin muihin yleisiin keskusteluihin.

341 Torpparintytär Ida Hämäläinen (1875–1961) oli ammatiltaan ompelija. Hän oli poliittisena vankina 1930–1932, työskenteli sitten ompelijana ja johti Viipurin Puna-Apua. Martta Lehtonen (ent. Tenhunen, myöh. Kurkilahti, 1900–1972) oli käynyt tyttö- ja kauppakoulun ja työskenteli *Työläis- ja Talonpoikaisnaisten lehden* konttoristina ja toimittajana. Siina Urpilainen (1893–1962) oli työmiehen vaimo ja kolmen pienen pojan äiti. Hän muutti Petroskoihin 1931, kirjoitti siellä *Punaiseen Karjalaan* ja toimi lehden naistenosaston johtajana 1930-luvun puolivälissä, mutta joutui sitten tehdastyöhön. Stalinin kauden vainoissa hän sai kymmenen vuoden tuomion ja lähetettiin Karagandan leirille Kazakstaniin. Urpilaisen mies ja keskimäinen poika, 19-vuotias Taisto, ammuttiin 1938. Ks. Kansanedustajamatrikkeli ja KASNT:n NKVD:n vuosina 1937–1938 rankaisemien Suomen Eduskunnan entisten jäsenten luettelo.

342 Osuudet on laskettu esimerkiksi eduskunnan kotisivuilta löytyvien tietojen ja tilastojen pohjalta. Ks. myös *Sosiaalidemokraattiset Naiset Suomen hallituksessa ja eduskunnassa 1907–1996*. Matrikkeli 1996.

Naisten erillisjärjestäytyminen

– – joulukuussa [1921, EK] kokoontuivat pääkaupunkiinsa Suomen työläisnaisten edustajat kolmentuhannen järjestyneen työläisnaisen valtuuttamina [– –]. Sosialidemokraatit, jotka joka tilaisuudessa käyttävät meitä parjatessaan syytöstä, että me sos. dem. lipulla petämme työläisnaisia, vetäen heitä salakavalasti kommunismin tielle, olisivat varmaan muuttuneet suolapatsaiksi, jos olisivat nähneet kuinka väärentämättömänä kokouksessamme oli III Internationalen lippu ja sen aatteet. Ja se yksimielisyys, jolla siellä tärkeimmät asiat päätettiin, ei jättänyt epäilemisen varaa, etteikö Suomen työläisnainen ole vallankumouksellinen kiireestä kantapäähän.³⁴³

Suomessa sosialistinaisten erillisjärjestäytyminen oli alkanut 1800-luvun lopulla työväenyhdistysten naisosastoista ja naisten ammattiosastoista, joita yhdistämään perustettiin 1900 väljästi toiminut liittohallinto. Suurlakon jälkeen toiminta kiinteytyi ja 1906 perustettiin Suomen sosialidemokraattinen naisliitto.³⁴⁴ Se oli itsenäinen naisjärjestö, jolla oli oma talous ja äänenkannattaja.

Vanhassa työväenliikkeessä oli myös selkeä feministinen painotus, mikä tuli esille Hilja Pärssisen ja Aleksandra Kollontain yhteistyötä käsittelessä luvussa. Se ei näkynyt vain erillisen naisliikkeen muotoutumisessa ja itsenäisyydessä, vaan laajemmin liikkeen agendassa. Naisasiasta kiinnostuneet työväenliikkeen aktiivit vaikuttivat paitsi naisjärjestössä ja sen julkaisuissa, myös puolue-elimissä ja työväenliikkeen julkisuudessa kokonaisuudessaan sekä verkostoituivat niin valtakunnallisesti kuin kansainvälisesti.

Feministiselle keskustelulle luotiin pohjaa suomentamalla naisasiaa käsitteleviä sosialismin klassikoita ja muuta kirjallisuutta. August Bebelin teoksen *Die Frau und der Sozialismus* (1879) käänsi Yrjö Sirola vuonna 1904 ja Engelsin *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alku-*

343 R. S. [Rosa Sillanpää]: Katsaus Sos.-dem. Naisliiton toimintaan v. 1921. *Työläisnainen* 3/1922, 45–46.

344 *Ensimmäinen Yleinen Työläisnaisten edustajain kokous Helsingissä heinäkuun 4, 5 ja 6 p:nä 1900*. Työväen kirjapaino: Helsinki 1900; *Työläisnaisten ylimääräisen edustajakokouksen pöytäkirja Viipurissa 8, 9 ja 10. p. Lokakuuta 1906*, 42. Toim. Hilja Pärssinen. Kymnlaakson Työväen Kirjapaino 1906.

perän Kaapo Murros 1907. Viipurin työväen sanomalehti- ja kirjapaino-osuuskunta julkaisi 1907 – ehkä Hilja Pärssisen aloitteesta – Clara Zetkinin tekstin *Nainen ja hänen taloudellinen asemansa*. Suomentajaa kirjaseen ei ole merkitty. Lily Braunilta käännettiin kansainvälistä naiskokousta varten julkaistu kirjanen *Frauenfrage und Sozialdemokratie* (1896), suomennettuna *Naiskysymys ja sosialidemokratia* (1906). 1909 ilmestyi vielä Braunin *Naisen työ tulevaisuuden ohjelmistossa*, jonka suomensi Juhani Latukka. Tarjolla oli niin ikään useita ruotsinnettuja tekstejä.

Työväenliikkeen hajannuttua molemmilla suunnilla oli siten 20 vuoden kokemus sekä naisten erillisjärjestäytymisestä että toiminnasta yhteisissä osastoissa. Naiset olivat niin ikään kansainvälisissä yhteyksissään, kokouksissaan ja lehdessään luoneet oman ohjelman ja omakseen käsityksen siitä, mitkä asiat kuuluivat erityisesti naisten ajettaviksi. Tämä perinne siirtyi myös kommunistiseen liikkeeseen, johon muodostui alusta pitäen erimuotoista ja erillistä naistoimintaa. Kommunistinaisten agenda rakentui sekini osin vanhan työläisnaisliikkeen ohjelman pohjalta.

Sosiaalidemokraattisen naisliiton elvyttäminen oli aloitettu joulukuussa 1918 pidetyssä Sdp:n ylimääräisessä puoluekokouksessa.³⁴⁵ Naisliiton vuotta myöhemmin pidetyssä liittokokouksessa puheenjohtajaksi valittiin yksimielisesti vasemmistoryhmään kuulunut osuusliike Elannon 33-vuotias konttoristi Elin Fagerholm.³⁴⁶ Käsitteellinen erottautuminen aatekuntien välillä alkoi keväällä 1920, jolloin vasemmistoryhmästä puhuttaessa alettiin viljellä termiä ”sosialistinaiset”.³⁴⁷ Samaan aikaan, työväenliikkeen hajaantumisen edetessä, paikallisissa

345 *Sos. dem. Naisliiton edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä 5, 6 ja 7 p:nä joulukuuta 1919.* Mimmi Kanervon selostus, 13.

346 Liittotoimikunnan vaalissa eniten ääniä sai ensimmäisiin naiskansanedustajiin kuulunut, 49-vuotias Mimmi Kanervo, joka edusti vasemmistosuuntaa. Tämän lisäksi valittiin Hilda Seppälä, Fiina Pietikäinen, Olga Tainio, Olga Leinonen ja Hilda Öberg. *Sos. dem. Naisliiton edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä 5, 6 ja 7 p:nä joulukuuta 1919.*, 57–58.

347 Naisliiton puheenjohtaja Elin Fagerholm kirjoitti kuinka ”sosialistiset naiset” olivat naistenpäivänä kokoontuneet vastustamaan sota. Naistenpäiväpuheet, *Työläisnainen* 2/20, 21.

naisosastoissa käynnistyi valtakamppailu.³⁴⁸ Riita ulottui myös *Työläisnaiseen*: raportissa Työläisnaisten Sanomalehti-Osuuskunnan maaliskuun lopun kokouksesta todettiin toimituksen koettaneen ”pysytellä keskitiellä, poikkeamatta enempää oikeaan kuin vasempaankaan”. Kuopion Sosialistisen Naisyhdistyksen, Hyvinkään ja Pietarsaaren naisosastojen edustajat samoin kuin useimmat helsinkiläiset edustajat olivat kuitenkin vaatineet lehdeltä vasemmistohenkisyttä.³⁴⁹

Toukokuussa järjestettiin kiistasta jäsenäänestys, jonka tulokset osoittivat enemmistön naisliittolaisista kannattavan sosiaalidemokraatteja. Tälle kannalle asettui 749 (53 %) ja kommunistiselle 667 (47 %) jäsentä. Kommunistista suuntaa kannattaneet osastot olivat keskimäärin isompia kuin sosiaalidemokraattiselle kannalle asettuneet, sillä osastoista kommunisteja kannatti vain 34,5 prosenttia. Esimerkiksi vanhaan suurimman osaston, Helsingin Työväenyhdistyksen Naisosaston, 28. huhtikuuta pidetyssä kokouksessa sosiaalidemokraattinen puheenjohtaja päätettiin erottaa 143 äänellä 61 vastaan.³⁵⁰

348 L. S. Suuntaviivoja, *Työläisnainen* 5/20, 92–93.

349 Työläisnaisten Sanomalehti-Osuuskunnan r. l. kevätkokous (28.3). *Työläisnainen* 5/20, 93–94. Työläisnaisten Sanomalehti-Osuuskunnan syyskuun kokouksessa keskusteltiin edelleen lehden linjasta. Ks. *Työläisnainen* 8/20, 142. Martta Salmela-Järvinen kertoo muistelmissaan vasemmistolaisten ostaneen lehden osuuskunnan osakkeita ”erään varakkaan vasemmistolaisrouvan” 500 markan lahjoituksen turvin, ja saaneen tällä tavoin enemmistön osuuskunnan kokoukseen. Salmela-Järvinen 1966, 48.

350 Äänioikeutta käytti alle puolet 1919 tilastossa näkyvistä jäsenistä, mikä kieli niin tilastojen ”kuolleista sieluista”, haluttomuudesta puuttua kiistaan kuin poliittisen toiminnan vaikeutumisesta monilla paikkakunnilla. 1919 osastoja oli 66, joista kolme ammattiosastoja, yksi äitiosasto ja loput naisosastoja. Suurin oli 315 jäsenen Helsingin Työväenyhdistyksen naisosasto. Muita yli sadan jäsenen osastoja olivat Tampereen (218), Sörnäisten (167), Vaasan (141) ja Kotkan (102) osastot. Kaikkiaan maksavia jäseniä oli 3 253. Ennen liittoäänestystä toimintaan oli tullut jokunen nais- ja ammattiosasto, ja muutama osasto oli jakautunut. Osastojen ja jäsenten määristä ks. Sosiaalidemokraattisen naisliiton 1919 toimintakertomuksen liite. Elin Fagerholm (pj.), Hilda Seppälä (siht.): ”Sos.-dem. Naisliiton osastoille”. *Työläisnainen* 8/20, 142. Ks. myös Mimmi K. [Mimmi Kanervo]: Naisten kaksikymmenvuotinen puolue toiminta. *Työläisnainen* 7/20, 115–116. HTY:n naisosaston äänetyksestä ks. Katsaus Helsingin Työväenyhdistyksen Naisosaston toiminnasta vuodelta 1920. *Työläisnainen* 5/21.

Syksyllä 1920 liittotoimikunnan seitsemästä jäsenestä kolme oli selvästi kommunistisen, kolme sosiaalidemokraattisen suunnan kannalla: yksi jäsen ei osannut päättää kantaansa ja jäi pois ratkaisevista kokouksista. Tällöin varajäsenenä ollut vasemman siiven tukija käänsi kokousten voimasuhteet. Niinpä jäsenäänestyksen tuloksesta huolimatta vanha työläisnaisliitto lehtineen, varoineen, arkistoineen ja kirjastoineen jäi lopulta kommunisteille. Naisliiton järjestöllinen jakautuminen päättyi toukokuussa 1921, kun sosiaalidemokraattisen suunnan kannattajat perustivat uuden naisjärjestön, jonka nimeksi tuli Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnaisten Liitto.³⁵¹

Vanhassa työläisnaisliikkeessä vallinneen sukupuolenmukaisen järjestäytymisperinteen voimaa ilmensi sekin, että Pietariin asettuneet suomalaiset pakolaisnaiset turvautuivat aluksi juuri toisiinsa ja vanhoihin toimintamuotoihin. Kesäkuussa 1920 naisia moitittiin *Vapaudessa* eristäytymisestä, ja kirjoittaja kysyi, miksi jotkut vain haikailevat Suomeen eivätkä omaksu kommunistista oppia. Saman vuoden syyskuussa *Vapaus* raportoi, että kaupungissa oli jo useampi suomalainen naisosasto: uusin oli perustettu Viipurin puolen Vkp:n³⁵² yhteyteen ja siihen oli heti liittynyt 20 naista. Jo aiemmin oli kerrottu Suomalaisten rautatieläisten kommunistisen kollektiivin naisosaston toiminnasta.³⁵³ Lisäksi *Vapaudessa* ilmestyi 1920-luvun alussa muiden neuvostosanomalehtien tapaan naisten sivu, johon palataan myöhemmin.

Kommunistisen naisliikkeen juuret olivat siten vanhassa työläisnaisliikkeessä, joka puolestaan oli kuulunut kansainvälisen työläisnaisliikkeen verkostoon. Jatkuvuutta ilmensi, että Kominternin toimeenpaneva komitea nimitti huhtikuussa 1920 Clara Zetkinin kommunistinaisten kansainväliseksi sihteeriksi. Bolševikkivallankumouksen jälkeen kommunistinaisten toimintaa alkoi perinteiden ohella ohjata Kolmannen internationaalin omaksuma sukupuolten samankaltaisuutta pai-

351 Salmela-Järvinen 1966, 47–48; Hajaannuksesta ks. Lähtenmäki 1990, 41–45; Lähtenmäki 1995, 180–183.

352 Viipurin puoli oli työläiskaupunginosa Pietarissa ja Vkp Venäjän kommunistin puole: naisosasto oli perustettu Vkp:n suomalaisten järjestöjen keskustuomiston yhteyteen.

353 A. P. [Aino Pesonen?]: Mikä on synnä? *Vapaus* 13.6.1920; E. V.: Työläisnaiset hereille. *Vapaus* 5.9.1920.

nottava ajattelutapa. Naisten ensimmäinen tapaaminen oli Moskovassa kesällä 1920. Siellä hyväksyttiin Kominternin aiempi linjaus, jonka mukaan naisten erillistoiminta tuli ajan mittaan lopettaa. Naisten ei tulisi järjestäytyä itsenäisiin erillisjärjestöihin paikallisine naisosastoineen, vaan toimia joko miesten rinnalla kommunistisessa puolueessa tai puolueen alaisessa naissihteeristössä ja paikallisten puolueosastojen alaisissa naisjaostoissa. Toimintaa olisi tällöin helpompi valvoa ja ohjata ”oikeaan” uomaan. Neuvosto-Venäjällä linjaa oli noudatettu syksystä 1919, jolloin perustettiin puolueen keskuskomitean alainen naisosasto *ženotdel*. Sen tehtävä oli saada laajat naisjoukot tukemaan bolševikkeja. Barbara Evans Clementsin mukaan *ženotdelista* kehittyi bolševistisen feminismin kantaja, jolla oli oma agendansa. Naisosaston toiminta oli osin tästä syystä jatkuvasti hankalaa, ja *ženotdel* lakkautettiin suunnitel-malouteen siirtymisen myötä 1930.³⁵⁴

Kommunistinaisten ensimmäinen kansainvälinen kokous sai huomiota myös suomalaisten keskuudessa Pietarissa. *Vapaus* seurasi alkuvuosina tiiviisti naisten järjestäytymistä ja Kominternin toimia tässä asiassa. Vuoden 1920 kokouksen aikaan *Vapaus* julkaisi nimimerkin Kaisa³⁵⁵ kolmiosaisen tekstin ”Työläisnaisten kansainvälinen yhteistoiminta”, jossa käytiin läpi työläisnaisliikkeen historiaa toisesta internationaalista kolmanteen.³⁵⁶ Itse kokousta selostettiin lehdessä viipeellä, marraskuussa 1920, jolloin lukijoille kerrottiin, että Kominternin toimeenpaneevaan komiteaan oli valittu naistyöstä vastaamaan Zetkin ja

354 *Ženotdelin* perustamisesta ks. esim. Goldman 1996, 47–49; Clements 1997, 204–207; Wood 1997, 68–82; merkityksestä ja lakkauttamisesta ks. Goldman 1996; Clements 1997, 273–274; Wood 1997, 212–214. Clements korostaa naisosaston toiminnan vaikeuksien ohella sen voimaannuttavaa vaikutusta ja puhuu sen toiminnasta bolševistisen feminismin ilmentymänä. Wood painottaa naisosaston toimineen jatkuvan lakkautusuhan alla. Toimintaa vaikeutti mm. naisten ja erillisen naistoiminnan vähättely. *Ženotdel*-tutkimuksista ks. Goldman 1996, 46–47. Goldmanin mukaan perusteellisin esitys on Carol Eubanks Haydenin väitöskirja ”Feminism and Bolshevism: The *Ženotdel* and the Politics of Women’s Emancipation in Russia 1917–1930” (Ph.D. diss., University of California, Berkeley 1979). Varhaisista tutkimuksista ks. myös Stites 1978, 329–345.

355 Tätä nimimerkkiä käytti Hanna Malm.

356 Kaisa: Työläisnaisten kansainvälinen yhteistoiminta. *Vapaus* 13.7., 14.7. ja 17.7.1920.

hänen sijaisekseen Kollontai. Kominternin alaisuuteen oli lisäksi perustettu naissihteeristö. Siinä istui kaksi edustajaa Länsi-Euroopasta – Zetkinin lisäksi hollantilainen kirjailija Henriette Roland Holst – ja viisi Neuvosto-Venäjältä: Nadežda Krupskaja, Konkordija Samoilova, Zlata Lilina, Ljudmila Stal ja Sofia Smidovič. Kominternin linjausta tai sihteeristön merkitystä Suomen työläisnaisliikkeelle tai naisten järjestäytymiselle Suomalaisessa kommunistisessa puolueessa Neuvosto-Venäjällä ei lehdessä lähdetty ennakoimaan.³⁵⁷

Kominternin linjaus alkoi kuitenkin vähin erin näkyä suomalaisten kommunistien järjestäytymisessä niin Neuvosto-Venäjällä kuin Suomessa, vaikka naisten erillistoiminta oli molemmissa jo päässyt hyvään vauhtiin. Neuvosto-Venäjällä naisosastojen lakkauttaminen ja naisten ohjaaminen yhteisiin rientoihin ei saanut muutoinkin epävarmoissa oloissa eläneiltä naisilta tukea, mitä ilmensi Viipurin puolen naistoverien valitus: ”Kun ei ole naisosastoa, ei ole mitään tekemistäkään.” Tilalle tarjottiin Vkp:n suomenkielisten kollektiivien naisvalistustyöryhmien järjestämää ohjelmaa, ja perustetuksi tuli poliittisia opiskeluryhmiä, joiden opettajina vuonna 1923 olivat Hanna Malm, Alma Jokinen ja Aino Kerttula. Puolueen ojauksessa syntyneet naisryhmät retkeilivät muun muassa vuori-, eläintieteelliseen ja terveydenhoitomuseoon ja opintoryhmissä oli ”selostettu maailman rakennetta ja ihmisen alkuperää”.³⁵⁸

Pian Kominternin ensimmäisen naiskokouksen jälkeen, elokuussa 1920, Suomalaisen kommunistisen puolueen keskuskomitea nimesi Suomessa tuolloin oleilleen Hanna Malmin johtamaan ja valvomaan kommunistien Sosialidemokraattisen naisliiton toimintaa. Malm otti tavoitteeksi liiton lakkauttamisen ja naisten organisoimisen Kominternin ohjeiden mukaisesti. Sosialistisen Työväenpuolueen puolueenuevosto päättikin joulukuussa 1920, ettei puolueessa säilytetä erillistä naisliittoa: saman tien valittiin puolueen alainen työläisnaisten valis-

357 Kommunistinaisten ensimmäinen kansainvälinen konferenssi (*Vapaus* 21.11.1920) ja Kansainvälinen sihteeristö työskentelyä varten naisten keskuudessa (*Vapaus* 4.12.1920).

358 A. K-la [Aino Kerttula?]: Naisten toiminnasta. *Vapaus* 23.3.1923; Lyyli L. [Lyyli Latukka]: Naisryhmien retkeilyt. *Vapaus* 10.5.1923; A. K-la: Suomalaiset työläisnaiset kokoukseen. *Vapaus* 18.10.1923.

tusjaosto hoitamaan naisten järjestäytymistä. Jaostoon valittiin Mimmi Kanervo, Fiina Pietikäinen ja Rosa Sillanpää, jotka kaikki olivat naisliiton aktiiveja ja liittotoimikunnan jäseniä. Puolueen ja naisjärjestön yhteyttä vahvistettiin samalla valitsemalla puoluetoimikunnan varsinaiseksi jäseneksi Edla Peltola ja varajäseneksi naisliiton puheenjohtaja Elin Fagerholm.³⁵⁹

Kommunistinaisten toinen kansainvälinen kokous kesällä 1921 pidettiin niin ikään Moskovassa ja sekin sai runsaasti tilaa *Vapaudessa*. Kokouksen alettua jopa lehden etusivulta raivattiin tilaa naisten toiminnalle, mikä oli poikkeuksellista puoluelehdissä. Kokousta selostettiin kaikkiaan kuudessa numerossa, millä haluttiin osoittaa Kominternin linjausten tärkeyttä. *Vapauden* vakinaiseksi toimittajaksi vuoden 1921 alusta nimitetty Lyyli Latukka oli mukana kokouksessa ja selvitti sen kulkua suomalaisille lukijoille.³⁶⁰ Suomesta Moskovaan oli tullut valtuuskunta, johon kuuluivat kansanedustaja Hilda Hannunen, (joka muutti Neuvostoliittoon 1923), Ida Kantanen, Hanna Malm, joka muutti pysyvästi Neuvosto-Venäjäälle 1922 sekä Aura Kiiskinen, joka oli asunut maassa keväästä 1918.³⁶¹

Kominternin toimeenpanevaa komiteaa ja kansainvälistä naissiihteeristöä edustanut Aleksandra Kollontai oli kokouksen keskeisiä järjestäjiä ja yksi sen kolmesta sihteeristä. Kollontain mukaan naisosastojen perustehtäviin kuului rekrytoida naistyöläisten laajoja joukkoja kommunistiseen puolueeseen, innostaa näitä toimintaan ja kolmanneksi – mikä viittasi juuri naisten erillisen agendaan – vapauttaa nainen ”elanollisten, perheellisten y. m. suhteitten orjuutuksesta”. Kussakin maassa oli sovellettava omanlaisiaan menettelytapoja: maissa, joissa naisilla oli äänioikeus, oli näiden osoitettava parlamenteissa ja kunnallisissa

359 Saarela 1996, 331 ja 333; Eva Korhonen: Työläisnaisten vallankumouksellinen työ uusille laduille. *Työläisnainen* 1/1922, 2.

360 Kommunistinaisten konferenssi ja Toinen kansainvälinen kommunistinaisten konferenssi. *Vapaus* 15.6.1921. Ks. myös *Vapaus* 23.6., 24.6., 29.6, 30.6. ja 2.7.1921.

361 Kominternin kolmas kongressi. *Vapaus* 20.7.1921. Naisten kokouksen alkaessa 9. kesäkuuta kaikki suomalaisedustajat eivät olleet vielä päässeet rajan yli. Ks. Suomen työläisnaisten tervehdys II:lle kansainväliselle kommunistinaisten kongressille. *Vapaus* 23.7.1921.

elämässä sosiaalidemokraattisen toiminnan tehottomuus ja vallattava ammattiliitot.³⁶²

Marraskuussa 1921, juuri ennen kommunistien Sosialidemokraattisen naisliiton kokousta Helsingissä, *Vapaus* julkaisi Kollontain kirjoituksen ”Kolmas Internationale ja työläisnainen”, jossa tämä selosti kansainvälisen naissihteeristön tavoitteita ja toimintaa.³⁶³ Marraskuussa 1921 pidettiin myös *ženotdelin* neljäs kansallinen konferenssi, jossa kysymys naisosaston olemassaolosta oli vahvasti ilmassa.

Neuvosto-Venäjällä suuntautuminen uuteen talouspolitiikkaan muutti vuodesta 1921 monin tavoin naisten asemaa, mutta myös suhtautumista naisten poliittiseen toimintaan. Jo Venäjän kommunistisen puolueen yhdeksäs puoluekokous syyskuussa 1920 oli päättänyt uudistaa puolueorganisaatiota ja perustanut uuden agitaatio- ja propagandaosaston, johon naisten, kylien ja vähemmistökansallisuuksien omat osastot oli tarkoitus sulauttaa. Tämä vahvisti käsitystä siitä, että naisosastot oli tarkoitus lakkauttaa. *Ženotdelin* johto, muiden muassa Kollontai, Konkordija Samoilova ja Kollontain työparina pitkään toiminut Vera Gobuleva, vastusti tätä voimakkaasti.³⁶⁴ Naisosaston työn jatkuminen oli kuitenkin vaakalaudalla, jo senkin vuoksi, että puheenjohtajana ollut Inessa Armand kuoli syyskuussa 1920 ja Samoilova toukokuussa 1921. Kollontai sairasteli ja käytti aikaansa myös työläisopposition tavoitteiden edistämiseen, mikä johti hänen erottamiseensa *ženotdelin* johdosta maaliskuussa 1922. Myös Gobuleva joutui epäsuosioon ja syrjäytettiin 1923.³⁶⁵

Monista suunnista tulleista ohjeista huolimatta Kominternin ajama uusi organisoitumismalli sai Suomessa naisilta kriittisen vastaanoton. Omasta liitosta ja omista naisosastoista ei haluttu oikopäätä luopua. Esimerkiksi Ellen Mäkelin arvosteli vuoden 1920 lopussa tiukasti so-

362 Kommunistinaisten konferenssi ja Toinen kansainvälinen kommunistinaisten konferenssi. *Vapaus* 15.6.1921. Ks. myös *Vapaus* 23.6., 24.6., 29.6, 30.6. ja 2.7.1921.

363 Aleksandra Kollontay: Kolmas Internationale ja työläisnainen. *Vapaus* 19.11.1921.

364 Paikallisissa osastoissa naiset sijaan saattoivat olla turhautuneita työhönsä ja halusivat luopua naisosastoista Wood 1997, 134, 131–133.

365 Wood 1997, 139.

sialistisen työväenpuolueen puuttumista naisliiton asioihin ja vaati itsenäisen liiton ja sen osastojen toiminnan säilyttämistä.³⁶⁶ Joulukuussa 1921 pidetyn kymmenennen edustajakokouksen aikaan kommunistien Sosialidemokraattiseen naisliittoon kuului 72 osastoa ja 3 394 jäsenmaksun maksanutta jäsentä eli enemmän kuin yhtenäisen liiton aikana 1919.³⁶⁷ Kokouksessa keskusteltiin uudesta järjestäytymismallista ja päätettiin ryhtyä toteuttamaan kansainvälisen kongressin ohjeita. Ehdoksi asetettiin, että Suomen erikoisolot oli otettava huomioon ja uudistukset toteutettava asteittain. Päätöslauselma merkitsi kuitenkin poliittisesti ja taloudellisesti itsenäisen naisliikkeen alasajoa.³⁶⁸

Rosa Sillanpää tulkitsi Kominternin ohjeistusta toteamalla, että kommunistiset puolueet muodosta erillisiä naisliittoja ”eivätkä muutenkaan tule sallimaan työläisnaisten erillistä toimintaa puolueen ulkopuolella, vaan tulee sen tapahtua puolueen sisällä, sen kontrollin alaisena”.³⁶⁹ Miesten valtaapyrkimyksistä ja sukupuolten tulevan rinnakkainelolon toimivuudesta antaa viitteen *Työläisnaisen* kuvaus naisten liittokokouksen ohjelmasta: ”Iltapäivän kokouksessa selosti laajajhkossa, neljättä tuntia kestäneessä puheessa yleismaailmallista taloudellista ja poliittista tilannetta Sosialistisen Työväenpuolueen sihteeri *Arvo Tuominen*”.³⁷⁰

Naisosastoista noin puolet lakkautettiin vuoden 1922 aikana, mutta vuoden lopulla niitä oli edelleen yli 30.³⁷¹ Sosialistisen työväenpuolueen alaisuuteen perustettuun naissihteeristöön nimettiin Rosa Sillanpää, Elin Fagerholm, Eva Korhonen, Hilma Toivola ja Matilda Kaihosalo. Sihteeristö toimi samalla Sosialidemokraattisen naisliiton hallintona,

366 Lähtenmäki 1995, 178–191, Mäkelinistä 182.

367 Suomen sosialidemokratisen työläisnaisliiton X edustajakokouksen pöytäkirja 1921.

368 ”Suomen Sos.-Dem. Naisliiton X:s edustajakokous”. *Sosialistinen Aikakauslehti* 2/1922.

369 Rosa Sillanpää: Katsaus Sos.-dem. Naisliiton toimintaan v. 1921. *Työläisnainen* 3/1922.

370 *Työläisnainen* 1/1922, 11.

371 Saarela 1996, 317.

mikä sekin kuvasti luopumista liiton itsenäisyydestä. Sama organisatiomalli kehoitettiin toteutettamaan piiritasolla.³⁷²

Taina Uusitalon mukaan Rosa Sillanpää, Elin Fagerholm ja Fiina Pietikäinen vastustivat vielä marraskuussa 1922 sosialistisen työväenpuolueen naissihteeristön kokouksessa Kominternin ohjeiden noudattamista Suomessa. Pietikäinen vaikutti myös siihen, ettei Helsingin Työväenyhdistyksen naisosastoa vielä 1920-luvun alkupuolella lakkautettu ja yritti järjestää rahoitusta *Työläisnaiselle*, jotta sen julkaisemista olisi voitu jatkaa.³⁷³ Pietikäinen oli kuulunut Työläisnaisten Sanomalehtiosuuskunnan perustajiin 1907.³⁷⁴ Rosa Sillanpää yritti puolestaan eduskunnassa saada lehdelle taloudellista tukea. Naisten erillistointiaan puututtiin myös ammatillisessa liikkeessä. Ammattijärjestön toimeenpaneva valiokunta esti 1924 naisvaliokunnan järjestämän työläisnaisten agitaatioviikon, ja yhden Ammattijärjestön jäsenliiton pöytäkirjassa asiaa perusteltiin sillä, että naisten sopi kuunnella samoja puheita kuin miestenkin.³⁷⁵

Sosialistisen työväenpuolueen seuraajan Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaalikomitean Viipurin piirijärjestön kokouksessa 1925 keskusteltiin naisten asemasta samoin puheenparsin. Suurten työläisnaisjoukkojen todettiin olevan edelleen ”tietämättömiä” ja työläisnaisia kuului ”porvarillisiin himphamppu-seuroihin”. Harvoja luokkataistelujärjestöissä mukana olleita naisia ei saisi ”järjestää erikoisiin naisjärjestöihin”. Jos tällaisia oli, tuli pitää huoli siitä, että ”niiden kokouksissa alituisesti teroitetaan, esitelmien ja keskustelukysymysten kautta, erillisten naisjärjestöjen tarpeettomuutta ja ettei naisilla ole mitään erikoisia miesten vaatimuksista poikkeavia vaatimuksia”. Naisten erillisiä järjestöjä ei saanut perustaa, mutta ”kaikkiin järjestöihimme” oli

372 ”Suomen Sos.-Dem. Naisliiton X:s edustajakokous”. *Sosialistinen Aikakauslehti* 2/1922.

373 Uusitalo 2006, 135.

374 Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti, toimintakertomus 1925, k 2712, Amp XIII, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

375 Uusitalo 2006, 136.

perustettava naisjaosto, jonka tuli järjestää naisille valistus-, agitaatio-, ompelu- ja keskustelutilaisuuksia.³⁷⁶

Kommunisteille erillinen naisliike ja naisten erillishankkeet muodostuivat ongelmaksi, joka hiersi puoluejohtoa vuosikymmenestä toiseen. Taustalla oli sukupuolten maskuliiniseen malliin nojaavaa samankaltaisuutta painottava ideologia. ”Naisasia” yleisesti pyrittiin leimaamaan porvarilliseksi vanhan maailman jäänteeksi ja työläisfeminismin mahdollisuus kiellettiin retorisella tasolla monissa yhteyksissä. Tyypillinen oli runoilija ja pakinoitsija Kössi Kiven pohdiskelu ”Mietteitä naiskysymyksestä”, jonka *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* julkaisi 1927. Kivi verhosi kritiikkinsä huumoriin:

Naiskysymyksiä olemme paljonkin miettineet, vieläpä muodostaneet joukon mielipiteitäkin, mutta koskaan ei meillä ole ollut sellaista hullunrohkeutta, sellaista silmitöntä, kaikkia aineellisia ja aineettomia, näkyviä ja näkymättömiä vaaroja uhmaavaa sankaruutta, että olisimme naiskysymyksestä rohjenneet ruveta kirjoittamaan.

Hetki oli kuitenkin koittanut ja ”kiperä koski laskettava”. Kivi määritteli naiskysymyksen yleensä ”humpuukiksi” ja loi naisasialiikkeestä jonkinlaisen irvikuvan oman todistelunsa tarpeisiin: ”Viime vuodet on porvarillinen naisliike leipätöikseen rimpuillut rouva-kysymyksen kimpussa, että nimittäin yleisesti ruvettaisiin kaikkia täyskasvuisia naisia puhuttelemaan rouvaksi”. Kivi myönsi avioliittoon vielä tuolloin kuuluneen edusmiehisyyden olevan epäkohta, mutta se oli oikeuskysymys, ei naiskysymys. Tekstin lopulla Kivi totesi, että työväenluokalla ”onnekseen ei ole naiskysymystä [– –] mitään tuollaista idioottimaista naisasiaa [– –] meillä on vain työväen asia ja työväenkysymykset”, joihin yhtenä kuului työtätekevien naisten aseman parantaminen. Kivi tyrmäsi ajatuksen henkilökohtaisen poliittisuudesta: moni mies kyllä sorti vaimoaan, mutta yhtä lailla moni nainen tyrannisoi miestänsä – ”ihan pieksemiseen asti”. Tätä ei tullut pitää ”jonain mieskysymykse-

376 Viipurin piirijärjestön vuosikokouksen pöytäkirja 8.2.1925, s. 16–18. I C 2 Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaalikomitean arkisto, Hp., kansio 11. KansA.

nä ja ruveta ajamaan miesasiaa”. Ei ollut syytä mennä lähimmäisten ”kyökkeihin ja sänkykamareihin toimeenpanemaan reformeja”.³⁷⁷

Kommunistisessa liikkeessäkin muodostui silti jatkuvasti erillisiä naisten ryhmiä ja naisten keskinäisiä verkostoja, joissa kyökki- ja sänkykamariasiat politisoituivat muiden asioiden joukossa. Neuvostoliiton suomalaisten keskuudessa virisi 1920-luvun jälkipuolellakin monenlaista naisten erillistoimintaa. Viipurin puolen naiset perustivat Akkakuoron, joka harjoitteli rautatieläisten salilla.³⁷⁸ Maaseudulla toimi suosittuja ompeluryhmiä, jotka järjestivät lisäksi ompelukursseja.³⁷⁹ Kun 1920-luvun lopulla propagoitiin nuoren neuvostovaltion suoje-lua ulkoisilta vihollisilta, naisilla oli vireitä sanitaaripiirejä, esimerkiksi Petroskoissa, Rääpyällä ja Dubrovkassa. Piirien tavoitteet olivat samansuuntaisia kuin lotilla Suomessa. Niissä harjoiteltiin ensiapu- ja sairaanhoitotaitoja, jotta naiset voisivat toimia maanpuolustustehtävissä. Yhtä lailla painotettiin, että ”tiedot lääketieteeseen alalta ovat välttämättömät lasten ja kodin hoidossa”.³⁸⁰ Sanitaaripiirit järjestivät niin ikään iltamia ja ompelupiirejä.³⁸¹

Suomessa oli 1920-luvulla kansainvälisen mallin mukaisesti edustajaliike, joka järjesti naisten valtakunnallisia ja alueellisia kokouksia. Paikallistasolla toimi naisten jaostoja, osastoja, käsityö- ja ompeluseuroja ja -kerhoja, juhlatoimikuntia, kesäsiirtolatoimikuntia, ohjelmaryhmiä ja Lahdessa äitiyhdistys.³⁸²

Pyrkimys naistoiminnan hallintaan ja sulauttamiseen ei täysin onnistunut sen paremmin Kominternissa kuin eri maiden kommunistisissa puolueissa. Kominternin naissihteeristö toimi alkuvuosina aktiivisesti

377 Ä. Jyrkkä (Kössi Kivi): Mietteitä naiskysymyksestä. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1927.

378 A. K-la [Aino Kerttula?]: Naisten toiminnasta. *Vapaus* 23.3.1923; Lyyli L. [Lyyli Latukka]: Naisryhmien retkeilyt. *Vapaus* 10.5.1923; A. K-la: Suomalaiset työläisnaiset kokoukseen. *Vapaus* 18.10.1923.

379 Talonpoikaisnaisten toiminta. *Vapaus* 29.11.1924.

380 Samantapaista keskustelua lääketieteeseen perustuvasta kotitalous- ja hoivatyöstä oli käyty vuosisadan alun *Työläisnaisessa*. Ks. Oittinen 2003.

381 *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 6/1928.

382 Ryhmien kuvia julkaistiin 1920-luvun jälkipuolella *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä*.

ja oli yhteydessä kansallisten puolueiden naissihteeristöihin. Sillä oli myös vuodesta 1921 oma lehti *Die Kommunistische Fraueninternationale*, jonka päätoimittaja oli Clara Zetkin.³⁸³ Vähitellen erillinen nais-toiminta hiipui: lehti lakkautettiin 1925, Kominternin naissihteeristö 1926 ja kansainväliseen toimintaan vahvasti osallistunut Neuvostoliiton kommunistisen puolueen naisosasto *ženotdel* 1930. Suomessa lehti ja naisliitto lakkautettiin 1923, mutta naisten erillisliike jatkui vuoteen 1930 eri muodoissa. Uusi naistenlehti perustettiin 1925. Lehti oli tärkeä erillistoiminnan ylläpitäjä, ja se antoi naisille tilan muotoilla omaa agendaa.

Suomen sosialistisen työväenpuolueen ja Suomalaisen kommunistisen puolueen näkökulmasta naisliike oli väline vailla itseisarvoa. Sen ei ajateltu toimivan naisten etujärjestönä, osallistuvan poliittiseen keskusteluun omin äänenpainoin tai kehittävän omaa agendaa.³⁸⁴ Tässä työssä pyrkimyksenä on tarkastella naisliiton merkitystä ja tavoitteita liikkeessä toimineiden ja sen lehtiin kirjoittaneiden naisten ja miesten näkökulmasta. Naisliitto ja sitä seuranneet naisten erillisjärjestäytymisen muodot, kuten naissihteeristö, paikalliset naisjaostot, sanomalehti-osuuskunta ja edustajaliike, nähdään tässä autonomisina toimijoina, ei vallattavina ja valvottavina kohteina tai väylänä naisten ”vetämiseksi” varsinaiseen toimintaan, joka tapahtui yhteisjärjestöissä. Naisliikkeen suunnasta katsoen tarkoitus oli tarjota naisille mahdollisuus verkostoitua, keskustella ja muodostaa yhteisiä kantoja sekä pyrkiä saamaan naisten politisoimia asioita puolueiden agendalle.

383 Aleksandra Kollontay: Kolmas Internationale ja työläisnainen. *Vapaus* 19.11.1921.

384 Tätä käsitystä on myötälly myös tutkimuksessa. Esim. Tauno Saarela selvitti väitöskirjassaan *Suomalaisen kommunismin synty* (1996) yksityiskohtaisesti naisliiton järjestöllistä kehitystä, mutta ennen muuta ulkopuolisten toimijoiden näkökulmasta. Saarelalla kommunistinen puolue antoi elokuussa 1920 Hanna Malmin tehtäväksi ”valvoa ja johtaa” naisliittoa. Tarkastelussa oli niin ikään Suomen sosialistisen työväenpuolueen johdon suhtautuminen naisliittoon sekä liiton aktiivien käsitykset järjestäytymismuodosta. Saarela 1996, 330–336.

Kommunistisen liikkeen kustannus- ja julkaisuutoiminta

Julkisuudella on tarkoitettu yhteiskunnallisen elämän aluetta, jossa julkinen mielipide muodostuu.³⁸⁵ Julkisuudessa on rajautuneita kenttiä, joiden teemoja, toimijoita, diskursseja ja argumentteja voidaan tarkastella. Kommunistisen liikkeen julkisuutta on Suomessa tutkittu melkoisesti eri näkökulmista. Varhemmat, perusteelliset tutkimukset ja aineiston kartoitukset ovat tämänkin työn pohjana. Kari Immonen tarkasteli kirjassaan *Ryssästä saa puhua* (1987)³⁸⁶ vallankumouksen jälkeiseen Venäjään kiinnittynyttä, pitkälti antikommunistista suomenkielistä kirjallisuutta. Kommunisen liikkeen julkisuus oli vain yksi siivu laajasta kentästä. Raoul Palmgren luotasi *Kapinalliset kynät* -sarjan I osassa (1983) 1920-luvun vasemmistokirjallisuutta ottaen mukaan sosiaalidemokraattisia, kommunistisia ja aatesuuntien väliin ja liepeille sijoittuneita kirjailijoita. Myöhempää tutkimusta edustaa suomenkielistä julkaisuutoimintaa Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa kartoitettava Pauli Kruhse ja Antero Uiton *Suomea rajan takana 1918–1944* (2008).³⁸⁷ Tauno Saarela on 1920-luvun kommunistisen liikkeen historioissaan niin ikään selvittänyt liikkeen julkaisuja ja niiden merkitystä.³⁸⁸

Aiemmasta tutkimuksesta poiketen käsillä olevassa tutkimuksessa kommunistisen liikkeen julkisuutta eritellään sukupuolen näkökulmasta. Huomion kiinnittäminen sukupuoleen avaa kirjallisessa kulttuurissa uusia ulottuvuuksia ja laajentaa myös lähdeaineistoa. Esimerkiksi Immonen tarkastelee Fjodor Gladkovin *Sementtiä* miespuolisen päähenkilön kannalta ja rajaa siten pois suuren osan kirjan tematiikasta ja aikalaistulkinnasta. Palmgrenin tapa karsia naistenlehdet lähdeaineistosta taas estää näkemästä tiettyjen kirjoittajien tuotannon ja teemat kaikessa laajuudessaan, sillä samat kirjoittajat avustivat niin puolueen kuin nais-, nuoriso- ja muiden liikkeiden julkaisuja.

385 Habermas 1985.

386 Immonen 1987.

387 Kruhse ja Uitto 2008.

388 Ks. Saarela 1996, 126–129, 334–339 ja 2008, 118–142, 677–711.

Suomenkielinen julkisuus, jossa kommunismi esitettiin myönteisenä ilmiönä, oli jakautunut aatteellisiin kuppikuntiin ja julkaisuja ilmestyi ja julkista keskustelua käytiin Suomen lisäksi ennen muuta Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa, Ruotsissa ja Yhdysvalloissa. Nämä julkisuudet punoutuivat yhteen: eri maissa toimineiden ja maasta toiseen muuttaneiden kommunistien verkostoissa liikkui tekstejä, kuvia ja ideoita. Suomessa julkaistuissa lehdissä ja kirjoissa hyödynnettiin Neuvosto-Venäjälle paenneiden ja sinne asettuneiden suomalaisten kirjoituksia. Tämän vuoropuhelun lisäksi tarkastellaan jossain määrin vanhan työväenliikkeen perinteisiin pohjaavan suomalaisen yhteisöllisyyden ja sukupuolijärjestyksen rakentumista Neuvosto-Venäjällä. ”Lahtari-Suomen” kuvaaminen ja kuvittelu oli pakolaisille kiinnekohta, jota vasten rakennettiin omaa identiteettiä sekä kommunistisia tavoitteita ja käytänteitä.

Suomenkielisiä kommunistisen liikkeen julkaisuja ja suomalaiselle yleisölle suunnattua neuvostokuvaa tuotettiin myös Pohjois-Amerikassa ja satunnaisesti Ruotsissa.³⁸⁹ Tietoa tämän aineiston levinneisyydestä Suomessa voi saada vaikkapa etsivän keskuspoliisin takavarikoimien kirjojen luetteloista, arkistoihin myöhemmin kulkeutuneista kirjalahoituksesta sekä lehdissä ja kirjeissä olevista maininnoista ja lainauksista. Liikkeen piirissä oli myös kielitaitoisia ihmisiä, joten ajatuksia kulkeutui monenkielisistä julkaisuista. Esimerkiksi ruotsinnetut teokset laajensivat suomalaisten kommunistien kysymyksenasetteluja ja antoivat ideoita siitä, mitä kirjallisuutta kannattaisi suomentaa. Suomennosten pohjana käytettiin niin ikään saksankielisiä julkaisuja, kuten Kollontain saksannettua *Die Neue Moral* -esseekokoelmaa. Turun lääninvaltakilassa 1920-luvun alussa istuneiden poliittisten vankien käytössä oli kommunistisen liikkeen erikielisten julkaisujen kirjasto, jota kartutti eritoten Ivar Lassy. Kokoelman pohjalta syntyi niin suomennoksia kuin lukuisia artikkeleita eri lehtiin.

Kirjallisuutta ja lehtiä sekä salakuljetettiin että tilattiin rajan yli. Suomessa Rautakirja otti vastaan niin venäjänkielisten lehtien kuin *Vapauden* ja *Punaisen-Karjalan* tilauksia. Niitä kulkeutui tätä kautta lähinnä suomalaisten lehtien toimituksiin, lähetystöihin ja joillekin yksityishenkilöille. Samaisia lehtiä myös myytiin jossain vaiheessa irtonu-

389 Immonen 1987, 30–31.

meroina Helsingin kaduilla. Neuvostoliittoon taas tilattiin esimerkiksi *Työväenjärjestöjen Tiedonantajaa*. Vuonna 1926 rajan yli toimitettiin muutaman kerran viikossa yli 200 ristosidettä ja monessa käärössä oli usean tilaajan lehti. Lehteä lukivat etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan ”Pietarin kommunistitoimitsijat ja rautatieläiset” sekä ”yliopistolaiset”, mikä tarkoitti puoluekoulussa opiskelleita suomalaisia. Lisäksi Dubrovkan tehdasalueelle, jonka työläiset olivat suureksi osaksi suomalaisia, meni useita kymmeniä lehtiä.³⁹⁰

Kommunistisiksi luokiteltavia suomenkielisiä sanoma- ja aikakauslehtiä ilmestyi vuodesta 1918 runsaasti. Suuri osa niistä oli lyhytikäisiä tai tilapäisiä, mutta osa ilmestyi useita vuosia. Pitkäikäisin 1920–1930-luvun lehdistä oli *Vapaus*, jota julkaistiin vuosina 1918–1937. Myös maanlaisia lehtiä ilmestyi jonkin verran. Aikakauslehtiä esitellään tarkemmin niiden julkaisijoiden yhteydessä.

Sanomalehdistä *Suomen Työmies* ilmestyi Helsingissä lokakuusta 1920 (loka-joulukuussa 1921 nimellä *Suomen Työläinen*) ja se lakkautettiin elokuussa 1923. Sen päätoimittajiin kuului muiden muassa Arvo Tuominen. Merkittävä lehti oli myös *Savon Kansa*, joka ilmestyi vuosina 1918–1923 useilla nimillä ja oli ensimmäinen kommunistien äänenkannattaja Suomessa. Lehden voimahahmo oli Kaarlo Luoto. *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* ilmestyi 1923–1930, ja sen taustavoimiin kuului Väinö Vuorio. Vuoden 1918 lopussa alkoi ilmestyä myös yksi ruotsinkielinen julkaisu, *Folkbladet*, joka lakkautettiin elokuussa 1923. Oma sanomalehti ilmestyi myös Kajaanissa, Oulussa ja Vaasassa.³⁹¹

Suomenkielistä, neuvostomyönteistä kirjallisuutta ilmestyi Neuvosto-Venäjäällä ja Neuvostoliitossa runsaasti, Suomen puolella kaikkiaan vähän. 1920-luvun alussa sitä kustansi Suomessa erityisesti Savon Kansan kirjapaino, joka julkaisi kuusi Neuvosto-Venäjää käsittelevää kirjaa. Vuosina 1925–1928 Työväenjärjestöjen Tiedonantaja julkaisi niin ikään kuusi neuvostomyönteistä teosta. Niiden joukossa sukupuolikysymykseen pureutui Kollontain *Uusi moraal*i ja sitä sivusi Englannin

390 Raportti 3.2.1926 ja Postiraportti 8, 14.5.1926. Asiamapit XIII, kansio 2718: Kommunistisen lehdistön ja kirjallisuuden levitys Suomessa. Etsivän keskuspoliisin–Valpo I:n arkisto. KA.

391 Saarela 1996, 334.

ammattiyhdistysvaltuuskunnan virallinen raportti matkastaan Venäjälle ja Kaukasiaan marras- ja joulukuussa 1924 (*Neuvosto-Venäjä*, 1925). Sukupuolitematiikan yleistä kiinnostavuutta ja keskeisyyttä kuvaa, että ammattiyhdistysvaltuuskunnan raportissa selostettiin muun ohella uutta perhe- ja avioliittolainsäädäntöä sekä niiden pohjalta syntyneitä käytäntöjä. Vapaamielisen aborttilain aiheuttamia ongelmia eriteltiin niin ikään ja kerrottiin, että lain tiukentamista harkittiin parhaillaan. Myös samaisen kustantajan julkaisemassa *Punaisessa kalenterissa* kirjoitettiin aika ajoin naisten asemasta, ja esimerkillisenä sitä yleensä pidettiin juuri Neuvostoliitossa. Vuoden 1926 kalenterissa oli nimi-merkki RL:n artikkeli ”Kotieläimestä ihmiseksi. Naiskysymyksestä”, jossa kirjoittaja käsitteli naisten historiaa alistuksen historiana ja totesi lopuksi Neuvostoliiton olevan ”ainoa maa, missä naiset ovat vapaita”. Eri puolueorganisaatiot julkaisivat lisäksi kolme kirjaa ja vuonna 1924 perustettu Työväenkirjallisuuden edistämisyhdistys kaksi romaanisuo-
mennosta, jotka molemmat ilmestyivät 1928. Toinen näistä oli myöhemmin esiteltävä Gladkovin *Sementti*.³⁹²

Vasemmistokirjallisuuden jakelukanavia olivat ennen muuta työväenjärjestöt. Neuvostoliittoon myönteisesti suhtautuvat kirjat eivät levinneet esimerkiksi kirjastoihin. Kirjastoille suunnatussa *Arvostelevassa kirjaluettelossa* oli sotienvälisenä aikana vain kolmen neuvostomyönteisen kirjan arviot: Ognjovin koulukokeilua käsittelevää kirjaa kiiteltiin, mutta Katajevin *Hummaaajat* ja Veresajevin *Sisarukset* saivat lehdessä tuomion.³⁹³

Kommunistisen liikkeen julkaisujen kuvamaailmaa Suomessa on tutkittu vähän. Tässä työssä teemaa sivutaan sukupuolen esittämisen näkökulmasta. Vaikka kuvitukseen ei useimmissa julkaisuissa juuri kiinnitetty huomiota, oli vasemmistolehtien joukossa myös työläisille suunnattu kuvalehti, Väinö Vuorion perustama ja alkuun toimittama *Itä ja Länsi*. Kommunistisen liikkeen painattamia julisteita on niitäkin säilynyt jonkin verran. Jo vanhassa työväenliikkeessä kuvaa hyödyn-

392 *Neuvosto-Venäjä. Englannin ammattiyhdistysvaltuuskunnan virallinen raportti matkastaan Venäjälle ja Kaukaasiaan marras- ja joulukuussa 1924*, 191–193, 229–230; *Punainen kalenteri 1926*. Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 1925. Ks. myös Palmgren 1967; Immonen 1987; Kruhse ja Uitto 2008.

393 Immonen 1987, 416.

nettiin porvarillisen kulttuurin ja estetiikan kritisoinnissa. Esimerkiksi vuosittain julkaistujen *Työväenkalenterien* kannet ilmensivät tätä pyrkimystä. Kritiikki näkyi myös 1920-luvun kuvamaailmassa, samoin halu antaa uusia, kommunistisia identiteetin rakennuspuita niin naisille kuin miehille.

Kommunistisen liikkeen lehdistöstä on tämän tutkimuksen aineistoksi valittu erityyppisiä, niin Suomessa kuin Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa julkaistuja lehtiä.

Neuvosto-Venäjä, Neuvostoliitto:

Vapaus 1918–1937

Kommunisti 1925–1937

Työläis- ja talonpoikaisnainen/Neuvostonainen 1925–1937

Suomi:

Suomen Työmies 1920–1923

Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 1923–1930

Sosialistinen Aikakauslehti 1919–1923

Nuori Työläinen, 1920–1923

Liekki, 1923–1930

Työläisnainen, 1920–1923

Naistyöläinen, 1925

Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti, 1925–1930

Itä ja Länsi, 1924–1930

Nuorisoliiton julkaisut

Suomen Sosialidemokraattisen Nuorisoliitto perustettiin 1906 ja 1911 alkoi ilmestyä sen äänenkannattaja, *Työläisnuoriso*, jonka vuosina 1915–1917 korvasi Tampereella julkaistu kaunokirjallinen viikkolehti *Nuoriso* ja sen yhteydessä muutaman näytenumeron verran ilmestynyt *Toveri*. Lisäksi liiton osastot toimittivat käsinkirjoitettuja lehtiä, joiden

tavoite oli itsekasvatuksen ohella ajatusten vaihto moninaisista aiheista, myös sukupuolesta ja seksuaalimoraalista.³⁹⁴

Työläisnuoriso alkoi ilmestyä uudelleen 1917, ja nuorisoliiton toiminta käynnistyi sisällissodan katkoksen jälkeen vuoden 1918 lopussa. Elokuusta 1919 liitto julkaisi Ivar Lassyn luotsaamaa *Sosialistista Aikakauslehteä*. Syyskuun liittokokouksessa kommunistinen suunta osoittautui hallitsevaksi, sillä nuorisoliitossa vain kolmannes edustajista kannatti sosiaalidemokraattista suuntausta.³⁹⁵ Kommunisteilla oli siten huomattavasti vahvempi kannatus nuorisoliitossa kuin puolueessa tai naisliitossa. *Työläisnuoriso* jäi silti sosiaalidemokraattisen ryhmän toimittavaksi, ja kommunistit perustivat uuden nuorten lehden, *Nuoren Työläisen* (1920–1923). Liitto julkaisi myös erilaisia kirjasia. Vähemmistöön jääneet sosiaalidemokraattisen suunnan kannattajat perustivat toukokuussa 1921 Sosialidemokraattisen työläisnuorisoliiton.

Nuorisoliitto oli aktiivinen myös Sosialistisen työväenpuolueen perustamisessa keväällä 1920 ja nuorisoliiton johtoa valittiin puolue-toimikuntaan. Nuorisoliiton puheenjohtajina olivat ensin Hjalmar E. Eklund 1919–1922 ja hänen jälkeensä Väinö Vuorio. Tunnettuja nuorisoliittolaisia olivat tämä tutkimuksen sivuhenkilöistä Toini Johansson, Inkeri Lehtinen, Hannes Mäkinen ja Betty Peltonen. Kun Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto lakkautettiin keväällä 1923, sen seuraajaksi perustettiin vielä samana vuonna Sosialistinen Nuorisoliitto ja sen lehdeksi 1923–1930 ilmestynyt *Liekki* sekä 1924–1925 ilmestynyt *Nuorisoliitto*. Vuosina 1924–1930 ilmestyi työväen kuvalehti *Itä ja Länsi*, jonka perustaja ja alkuvuosien päätoimittaja oli Väinö Vuorio. Sen yksi esikuva lienee ollut Saksan kommunistien 1921 perustama julkaisu *Sowjetrußland im Bild* (vuodesta 1926 *Arbeiter Illustrierte Zeitung*, AIZ).

Kirsti Salmi-Niklander on tarkastellut useissa artikkeleissaan ja väitöskirjassaan sosialistisen nuorisoliikkeen lehtiä, myös niissä käytyä keskustelua sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Aineistona ovat tosin olleet ennen muuta käsinkirjoitetut lehdet, mutta jossain määrin myös

394 Ks. Salmi-Niklander 2004 ja 2006, 83–89.

395 Vuoden 1921 lopussa kommunistisen Sosialidemokraattisen nuorisoliiton jäsenmaksun oli maksanut reilut 10 600 jäsentä ja Sosialidemokraattisen Työläisnuorisoliiton noin 3000. Saarela 1996, 313.

painetut julkaisut ja näiden kahden lähdeyyppin yhteydet. Keskustelujen hahmottamisen kannalta kiinnostava on Salmi-Niklanderin havainto sukupuolten erilaisista rooleista keskusteluyhteisössä. Esimerkiksi Helsingin sosialidemokraattisessa nuorisoseurassa 1910–1920-luvulla niin naiset kuin miehet osallistuivat kirjoittamiseen ja väittelyyn. Seuran keskusteluissa kehiteltiin muun muassa omia ajatuksia vapaasta rakkaudesta ja pasifismista. Keskusteluyhteisössä naiset olivat yleensä altavastaajia, mutta ensimmäisen maailmansodan aikana jotkut heistä alkoivat kirjoittaa naisnäkökulmasta nuorisoliikkeen tai sitä lähellä oleviin lehtiin ja tuoda uusia näkemyksiä nuorisoseuran keskusteluihin. Naiset jopa valtasivat joksikin aikaa seuran käsikirjoitetun lehden *Nuorukaisen*. Salmi-Niklander mainitsee niin ikään nimimerkki Sanelma Oikotien avanneen sodan aikana keskustelua seksuaalimoraalista ja naisasiasta Kasperin Tantun toimittamassa *Viikko*-lehdessä ja jatkaneen sodan jälkeen kirjoittelua käsikirjoitetussa *Itseopiskelija*-lehdessä ja painetussa *Nuoressa Työläisessä*. Samaan aikaan nuorisoseuran naiset kokoontuivat omissa piireissään, kuten ”sufragettipiirissä”.³⁹⁶

Tässä tutkimuksessa nuorisoliikkeen käsikirjoitettu lehtiä on käytetty lähteenä vain viittauksenomaisesti ja Kollontain kirjoittaman keskustelun yhteydessä. Salmi-Niklanderin tutkimukset osoittavat, että keskustelu seksuaalisuudesta ja sukupuolesta oli nuorisoliikkeessä vanhaa perua. 1920-luvulla se saattoi kuitenkin saada uusia painotuksia Neuvosto-Venäjältä kantautuvien ajatusten myötä.³⁹⁷

Sosialistiset naistenlehdet

Ensimmäinen erityisesti suomenkielisille työläisnaisille suunnattu, säännöllisesti toimitettu julkaisu oli *Palvelijatarlehti: työläisnaisten ää-*

396 Salmi-Niklander 2011, 27–29. Sanelma Oikotie -nimimerkistä ks. Hyttinen ja Salmi-Niklander 2008.

397 Ks. esim. Salmi-Niklander 2002. Modernisoitumiseen kytkeytyneen seksuaalikeskustelun suomalaisia käännteitä ja vivahteita ovat tutkineet Arja-Liisa Räisänen ja Marja Jalava väitöskirjoissaan. Tutkimuksen vanhempaa kerrostumaa edustavat Armas Nieminen ja Maija Rajainen. Ks. Nieminen 1951; Rajainen 1972; Räisänen 1995; Jalava 2005.

nenkannattaja, joka ilmestyi 1905–1906. Sen julkaisija oli Palvelijatarliitto. Vuonna 1906 perustettiin sosiaalidemokraattinen naisliitto³⁹⁸, ja saman vuoden lopulla alkoi ilmestyä *Työläisnainen: Sosialidemokratischen naisliiton äänenkannattaja*³⁹⁹. Kun *Palvelijatarlehteä* oli pyritty julkaisemaan kaksi kertaa kuukaudessa, oli *Työläisnainen* viikkolehti, joka vuoden 1906 näyteneroiden jälkeen ilmestyi säännöllisesti vuoden 1907 alusta ensimmäisen maailmansodan puhkeamiseen kesällä 1914.⁴⁰⁰ Sitä kustansi Työläisnaisen osuuskunta. Lehden yksi esikuva oli saksalainen *Die Gleichheit*, Clara Zetkinin 1890-luvun alusta toimittama naistenlehti.⁴⁰¹ Ruotsissa oli julkaistu naisten ammattiliiton lehdeä *Morgonbrisiä* vuodesta 1904 ja Norjassa työväenpuolueen naissihteeristön lehti *Kvinden* perustettiin 1909.⁴⁰²

Kesästä 1914 kevääseen 1917 kustannustoiminta oli vähäistä. Vuonna 1915 Työläisnaisen osuuskunta julkaisi vain *Työläisnaisen kevätlehden* ja *Työläisnaisen joululehden* sekä 1916 *Työläisnaisen 10-vuotisjulkaisun*. Vallankumousvuonna 1917, olojen vapauduttua, myös kustannustoiminta vilkastui ja osuuskunta julkaisi viisi naistenlehden numeroa: *Työläisnaisten päivän*, *Työläisnaisen kevätlehden*, *Työläisnaisen eduskuntalehden*, *Työläisnaisen syyslehden* ja *Työläisnaisen joululehden*. Sisällissota lamaannutti toiminnan uudelleen: 1918 ilmestyi vain yksi numero *Työläisnaista* ja vuonna 1919 *Työläisnaisen joululehti*.⁴⁰³

Työläisnainen ilmestyi 1920-luvun alussa kolmen ja puolen vuoden ajan, tammikuusta 1920 kesään 1923, ja oli kommunistisen suunnan

398 Suomen Työläisnaisten liittohallinto perustettiin 1900. Tämä työläisnaisten ensimmäinen valtakunnallinen elin kiinteytyi 1906 varsinaiseksi naisjärjestöksi ja nimi vaihtui aatteellista selkiytymistä kuvaten Sosialidemokraattiseksi Naisliitoksi.

399 1913–1914 *Työläisnaisen* alanimikkeenä oli *Suomen köyhälistön naisten äänenkannattaja*. Puolueen äänenkannattaja noina vuosina oli kuvaavasti nimeltään *Työmies*. Ennen *Palvelijatarlehteä* ilmestyi joitakin työläisnaisten tilapäisjulkaisuja. Ks. Miina Sillanpää: Työläisnaisen alkua ajoilta. *Työläisnainen* 1/1920, 5 ja 15.

400 Ennen ensimmäistä maailmansotaa ilmestyneen *Työläisnaisen* levikki oli korkeimmillaan noin 4 000.

401 Hentilä, Marjaliisa 1989; Lähtenmäki 1989.

402 Lähtenmäki 1989, 146–147.

403 1920 lehteä ilmestyi 12 numeroa, 1921 numeroita oli 21, 1922 ilmestyi 20 numeroa ja viimeisenä ilmestymisvuonna 1923 numeroita julkaistiin 13.

kannattajien tärkeä yhdysside ja naisten käsitysten esilletuoja ja muovaaja. Lehteen kirjoittivat myös monet miehet, jotka opastivat naisia järjestötoiminnassa, mutta pohtivat yhtä lailla uutta elämäntapaa ja moraalialia artikkeleissaan ja novelleissaan. Työväenliikkeen hajaannus alkoi näkyä naistenlehdessä syksyllä 1920: lokakuun numerosta alkaen julkaisun alanimekkeeksi muutettiin *Sosialistinen naisten lehti* ja marraskuun alusta lehden vakituksena toimittajana aloitti tamperelainen Matilda (Tintti) Kaihosalo.⁴⁰⁴ Tämä oli ollut ennen sisällissotaa työläisnaisliiton puhuja ja myöhemmin *Kansan Lehden* toimittaja.

Sosiaalidemokraattiseen aatekuntaan kuuluneet naiset toimittivat vuoden 1920 lopussa ensimmäisen oman julkaisunsa *Uuden Työläisnaisen Joululehden*. Vuonna 1921 ilmestyivät sen jatkona *Uusi Työläisnaisen Naistenpäivälehti*⁴⁰⁵, *Uusi työläisnaisen Vappulehti*, *Uuden Työläisnaisen Turvattomien päivä: Sos.-dem. naisten syysjulkaisu* ja *Uuden työläisnaisen joululehti*. Toukokuussa 1921 perustettiin Suomen Sosiaalidemokraattinen Työläisnaisliitto ja 1922 sen äänenkannattaja *Toveritar: työläiskotien perhelehti*, joka ilmestyi tällä nimellä vuoden 1943 loppuun.⁴⁰⁶ Vuonna 1944 nimi muutettiin muotoon *Tulevaisuus: työläiskotien perhelehti*.

Matilda Kaihosalo toimitti *Työläisnaista* huhtikuun 1922 loppuun, jolloin lehdestä alkoi vastata toimitusneuvosto. Siihen valittiin vastaavaksi toimittajaksi Elin Fagerholm ja jäseniksi Anna Kärki ja Fiina Pietikäinen. Toimitussihteerin, taloudenhoitajan ja poliittisen vastaavan tehtäviä hoiti Rosa Sillanpää. Lehti alkoi 1921 ilmestyä kaksi kertaa kuussa, mikä johti pian taloudellisiin vaikeuksiin.⁴⁰⁷ Kaihosalon eron jälkeen lehden linjasta keskusteltiin Osuuskunta Työläisnaisen syyskokouksessa 1922: kokouksessa oltiin yleisesti tyytyväisiä lehden periaatteeseen kirjoittaa työläisnaisille helppotajuisia artikkeleita –

404 *Työläisnainen* 10/20, 173.

405 Sen julkaisijaksi oli ”Sos.dem. naisten” sijaan merkitty ”Väliaikainen Sos.-dem. Naisten Liittotoimikunta”.

406 Suomen sosiaalidemokratian työläisnaisliiton X edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidettiin Helsingissä 20, 21 ja 22 p:nä toukokuuta 1921.

407 Kertomus Työläisnaisten Sanomalehti-Osuuskunnan toiminnasta v:lta 1922. Sstp:n arkisto, naissihteeristö. TA.

luokkataisteluperiaatetta unohtamatta.⁴⁰⁸ Lehdessä ja sen seuraajissa oli koko 1920-luvun monenlaista aineistoa asiapitoisista artikkeleista kertomuksiin ja runoihin.

Kommunistien julkaiseman *Työläisnaisen* levikki oli vuonna 1922 numerosta riippuen 2 000 – 2 700. Juhlanumeroiden painokset olivat suurempia: *Punaorpolehteä* painettiin 10 000, *Naistenpäivälehteä*, *Kevätlehteä* ja *Joululehteä* 5 000 sekä *Vaalilehteä* ja *Agitatsioonilehteä* 4 000.⁴⁰⁹ Naisliiton 1923 tapahtuneen lakkauttamisen jälkeen Työläisnaisten Sanomalehti-Osuuskunta julkaisi kahta lehteä, joista *Naistyöläinen* ilmestyi 1925 ja sen seuraaja *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 1925–1930.

Niin *Työläisnaisessa* kuin *Naistyöläisessä* ja *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* julkaistiin sekä omien ja lehden ulkopuolisten toimittajien että Venäjälle paenneiden tovereiden tekstejä ja näiden lähettämiä käännöksiä erinäisistä puheista ja kirjoituksista. Myös Komintern toimitti eri maiden lehtien julkaistavaksi materiaalia, kuten kokousaineistoa, julkilausumia, kansainvälisen naistenpäivän julistuksia ja järjestäytymishojeita. Toisaalta naistenlehdessä oli paljon paikallista aineistoa, esimerkiksi kirjeenvaihtajilta tulleita selostuksia eri paikkakuntien toiminnasta. Naistenlehden kirjoittivat monet samat avustajat kuin muihinkin kommunistien julkaisuihin.

Lehden alkaessa ilmestyä jälleen säännöllisesti vuoden 1920 alusta sen taustajoukkoihin kuuluivat sosiaalidemokraattisessa naisliikkeessä pitkään toimineet ja tähän aatekuntaan myöhemminkin kiinnittyneet Fanny Ahlfors, Lyyli Eronen, Anni Huotari, Olga Leinonen, Hilda Seppälä, Miina Sillanpää, Olga Tainio, Evi ja Reinhold Swentorzetski sekä kommunistisen suunnan sittemmin valinneet Elsa Aalto, Elin Fagerholm, Tintti Kaihosalo, Mimmi Kanervo, Anna Kärki, Fiina Pietikäinen ja Aino Somero. Miehistä mainittiin Swentorzetskin lisäksi V. J. Kostianen, Johannes Gebhard, Emil Lindahl ja Olli Mala. Vasemmistosivistyneistöön kuuluvia naisia luettelossa olivat kirjailijat Aino Malmberg ja Hella Wuolijoki.

408 Neuvoa kysyttiin lehden lukijoilta, ja vastauksissa kannatettiin lehden linjan säilyttämistä ennallaan. ”Työläisnaisen” lukijoille. *Työläisnainen* 17/1922.

409 Kertomus Työläisnaisten Sanomalehti-Osuuskunnan toiminnasta v:lta 1922. Sstp:n arkisto, naissihteeristön arkisto, TA.

Suomen työläisnaisliikkeen lehdet 1905–1930:

Palvelijatarlehti 1905–1906

Työläisnainen (1906) 1907–1914

Työläisnaisen erikoisnumeroita 1915–1919

Työläisnainen 1920–1923

Uuden Työläisnaisen erikoisnumeroita 1920–1921

Toveritar 1922–(1943)

Naistyöläinen 1925

Työläis- ja Talonpoikaisnaisten lehti 1925–1930

Lisäksi ilmestyi yksittäisiä valtakunnallisia ja paikallisia lehtiä

Myös muiden Pohjoismaiden kommunistiset liikkeet julkaisivat erillistä naistenlehteä. Yksi varhaisimmista vasemmistoradikaalien julkaisemista naistenlehdistä oli ruotsalainen *Röda Röster* (1919–1930), jonka nimeksi myöhemmin tuli *Arbetarkvinnornas Tidning* (1930–1947).⁴¹⁰ Norjassa tilanne oli hieman samantapainen kuin Suomessa. Kun työväenpuolueen radikaalisiipi sai puolueen haltuunsa 1918, *Kvinden*-lehdessä tuli sosialistinen *Arbeiderkvinnen*. Puolueen naisliitto asetti sen toimittajiksi Rakel Greppin ja Sigrid Syvertsenin. Kun naisliitto Kominternin ohjeiden mukaan korvattiin naissihteeristöllä, jatkoi se lehden julkaisemista. Norjan työväenpuolue kuului Kominterniin vuoteen 1923.

Muut pohjoismaiset kommunistinaisten lehdet syntyivät hieman myöhemmin. Tanskassa ilmestyi Marie Nielsenin perustama ja toimittama *Arbejderkvindernes Oplysningsblad* (1925–1929), myöhemmin nimeltään *Arbejderkvinden* (1933–1934). Islannissa kommunistinen puolue perustettiin 1930 ja naistenlehti *Nýja konan* (Uusi nainen) ilmestyi 1932–1935.⁴¹¹

Eurooppalaisiin kommunistinaisten lehtiin kuului myös 1920-luvun alussa Saksassa ilmestynyt *Die Kommunistin* (myöhemmin *Die Kämpferin*). Samannimistä lehteä julkaistiin Tšekkoslovakian saksankielisellä alueella, minkä lisäksi ilmestyivät tšekinkieliset *Zenski List* ja *Zeny*, bulgarialaisilla kommunistinaisilla oli *Rawenstvo* niminen lehti ja

⁴¹⁰ Gunnarsson 1987 and 1982/1983; Carlback 2003.

⁴¹¹ *Nýja konan* on luettavissa os. <http://timarit.is/view_page_init.jsp?pubId=716>.

hollantilaisilla *Der Vorboode*. Vuodesta 1922 julkaistiin Ranskan kommunistisen naisliikkeen lehteä *l'Ouvriere*. Useissa kommunistien päivälehdissä ilmestyi Kominternin kehotuksen mukaisesti naisten sivu. Näiden lisäksi Kominternin naissihteeristö julkaisi Clara Zetkinin Berliinissä toimittamaa *Die Kommunistische Fraueninternationalia*.⁴¹²

Neuvosto-Venäjällä kommunistisen puolueen keskuskomitean alainen naisosasto *ženotdel* ja sen paikalliset osastot julkaisivat useita naisille suunnattuja lehtiä. Jotkin lehdistä olivat vanhaa perua, sillä bolševikit olivat julkaisseet muutaman numeron *Rabotnitsaa* (Työläisnainen) jo 1914. Lehti alkoi ilmestyä uudelleen vallankumousvuonna 1917, mutta lakkautettiin taas taloudellisista syistä.⁴¹³ Vuonna 1920 *ženotdel* perusti oman äänenkannattajansa *Kommunistkan* (Kommunistinainen) ja samana vuonna Moskovon naisosasto alkoi julkaista *Rabotnitsa i krestjankaa* (Työläis- ja talonpoikaisnainen). Lisäksi naisosastojen tuli toimittaa paikallisiin sanomalehtiin naisten sivua. Näitä ilmestyi vuodesta 1918 ja vuoteen 1920 mennessä naisten sivu ilmestyi noin 70 sanomalehdessä.⁴¹⁴

Linjaus näkyi myös Neuvosto-Venäjän suomenkielisessä lehdistössä, kun *Vapauteen* huhtikuusta 1920 vakiintui naisten sivu. Naisille suunnattu suomenkielinen lehti, Lyyli Latukan toimittama *Työläis- ja talonpoikaisnainen* (myöhemmin *Neuvostonainen*) alkoi ilmestyä 1925.⁴¹⁵ Suomessakin sosialistisen työväenpuolueen naissihteeristön tehtäväksi annettiin naisten sivun toimittaminen puoluelehteen ja naisille julkaistiin erillistä naistenlehteä. Vuodesta 1925 lehden nimikin oli lähes sama kuin Neuvostoliitossa ilmestyneen sisarlehden. Uusi talouspolitiikka vaikutti myös naisille suunnattuihin lehtiin ja sivuihin. Taloudellisiin syihin vedoten useat sanomalehdet lakkauttivat naisten sivunsa

412 Kommunistisen liikkeen tila Länsi-Euroopassa. *Työläisnainen* 13/1922. Tiedot oli saatu *Die Kommunistische Fraueninternationalista*, joka oli myös *Työläisnaisen* toimituksen käytössä.

413 Clements 1997, 103–104, 205.

414 Wood 1997, 93–95, 188.

415 Lehti ilmestyi nimellä *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 1925–1931 ja 1932–1937 nimellä *Neuvostonainen* ja se oli Leningradin ja Karjalan aluekomiteain työläis- ja talonpoikaisnaisosaston aikakauslehti. Kruhse ja Uitto 2008, 164.

vuosina 1922–1923.⁴¹⁶ Myös *Vapauden* naisten sivu lakkautettiin keväällä 1922.

Suomenkieliset julkaisut Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa

Suomen sisällissotaa Neuvosto-Venäjälle paenneet suomalaiset toivat mukanaan vanhan työväenliikkeen käytäntöjä, myös liikkeeseen kehittyneen kirjallisen kulttuurin perinteen. Uudessa ympäristössä nämä viestintäkäsitykset sovittautuivat venäjänsuomalaisten kirjalliseen kulttuuriin ja vallankumouksen luomiin uusiin tapoihin tuottaen tietoisuutta bolševikkien päämääristä. Painetulla sanalla oli ratkaiseva rooli vallankumouksen kielen levittämisessä: ne iskostivat ihmisten mieliin iskulauseita, keskeisiä asioita ja kiireellisimpiä tehtäviä mutta myös mielikuvia ja genrejä.⁴¹⁷

Koska Neuvosto-Venäjän kattamalla alueella suuri osa väestöstä oli lukutaidotonta, tarvittiin myös muita viestinnän keinoja, puhetta ja kuvaa. Julisteet, seinälehdet, ”elävät sanomalehdet”, agitaatiojunat ja laivat sekä kylien lukunurkat välittivät uutisia ja valistusta. Julistetta oli aiemmin käytetty mainontaan ja ensimmäisen maailmansodan aikana isänmaallisuuden ja hyväntekeväisyystoiminnan propagointiin. Vallankumouksen jälkeiset julisteet juurruttivat uutta valtaa tukevaa symboliikkaa, ne toivat näyttämölle uusia sankareita ja osoittivat vihollisia. Pelkästään sisällissodan aikana suunniteltiin ja levitettiin yli 3 000 erilaista bolševikkien päämääriä tukevaa julistetta. Sodan jälkeenkin julisteita oli kaikkialla junavaunuista tehtäisiin, jos kohta tuolloin myös painettu sana, radio ja filmi levittivät valistusta ja vakiinnuttivat uutta valtaa.⁴¹⁸

416 Wood 1997, 188.

417 Naiman 1999, 22.

418 Baburina 1986; Bonnell 1991, 268; Bonnell 1999, 3–7; Bublshikova 1991, 12; Minjailo 1991, 31; Julisteiden käytöstä seksuaalivalistuksessa ks. Bernstein 1998 ja 2007, 100–128; Naisten representaatioista varhaisissa poliittisissa julisteissa ks. Bonnell 1991 ja 1999; Erityisesti naisille suunnatusta viestinnästä ks. Attwood 1999, naistenlehtien yleinen esittely s. 25–30.

Neuvostoliitossa kehittyi 1920-luvun mittaan oma estetiikkansa, proletarirytyli. Se oli yleispätevä ja ulottui kirjallisuuteen, kuvaamataiteisiin, elokuvaan, valokuvaukseen, teatteriin ja taideteollisuuteen. Proletarirytylin kaikenkattavuutta kuvaa, että se ilmeni niin ”puutarhataiteessa”, esimerkiksi taidokkaissa kukkaistutuksissa, joissa toistui neuvostotunnukset, tehtaot ja koneet kuin ruokaloiden astioissa, joita somisti vaikkapa tunnuslause ”joukkoruokailu – tie uuteen elämään”. Pienimpiin yksityiskohtiin ja arkeen ulottuva uusi taide oli instrumentti, jolla luotiin uutta maailmankatsomusta ja siihen pohjaavaa elämäntapaa. Uuden ihmisen kasvattaminen, joka oli julistettu osaksi sosialismin perustan luomista, edellytti taistelua vanhan elämän jäänteitä – uskontoa, porvarillista moraalialia ja perhekeskeisiä arvoja – vastaan.⁴¹⁹

Sen lisäksi oli osoitettava tie uuteen: 1920-luvun kuvat iskostivat mieliin jokapäiväisen elämän kollektiivisuutta ja julkisuutta. Kommunismi näyttäytyi taiteessa, kirjallisuudessa ja lehdistössä nimenomaan yhteiskunnan järjestämisenä yhteisöllisesti. Yhteiskunnallistaminen ulotettiin tuotantovälineiden lisäksi hoivaan, arkielämän rakenteisiin ja mentaliteettiin. Sosialistisen järjestelmän hajoamisen jälkeen kirjoitetussa muistelmassa koko vallankumouksen jälkeen muovattua elämäntapaa luonnehtii yhteisöllisyys: ” – piti olla kollektiivinen, mennä jonnekin kaikkien kanssa yhdessä tai juoda teetä, johon oli valmiiksi laitettu sokeria”.⁴²⁰ Tässä vaiheessa taiteellinen vapaus oli huipussaan ja moni tunnettu kuvataiteilija loi mielikuvituksellista poliittista taidetta. Visuaalisen propagandan kontrollointi alkoi vasta myöhemmin eikä kuvailoittelua enää suunnitelmatalouden aikana sallittu. Tuolloin ihmisten mieliä pohjustettiin maatalouden kollektivisoinnin ja teollistamisen tarpeisiin aiempaa sovinnaisemmalla kuvastolla.⁴²¹

Tässä maailmassa suomalaispakolaiset omaksuivat vanhojen tapojen rinnalle uusia tapoja, tyylejä sekä mieli- ja kielikuvia, jotka levisivät myös Suomessa julkaistuihin vasemmistolehtiin. Neuvostotaide saattoi saada Suomessa laajemmankin yleisön, sillä esimerkiksi uusia käyttö

419 Ks. esim. Bublshikova 1991; Minjailo 1991; Agitaatioposliineista ks. *Luokaamme uusi maailma!* 2010; Puutarhataiteesta ks. *Itä ja Länsi* 17/1926, 245.

420 Djogot ja Peppershtein 2004, 52.

421 Bonnell 1991, 268; Bonnell 1999, 3–7.

ja koriste-esineitä esiteltiin Neuvostoliiton osastossa Suomen messuilla 1924.⁴²²

Suomalaispakolaiset julkaisivat suomenkielistä kirjallisuutta ja lehtiä Neuvosto-Venäjällä keväästä 1918. Tavoite oli aluksi levittää tietoa Suomen oloista, sisällissodan etenemisestä, sen seurauksista ja mahdollisuudesta palata kotimaahan. Vähitellen keskeiseksi tehtäväksi tuli Neuvostoliiton suomenkielisen väestönosan valistaminen.⁴²³

Suomenkieliset lehdet olivat alkuvuosina tärkeitä yhteisön koossapiitäjiä ja tiedotuskanavia, etenkin kielitaidottomille. Pietarissa ilmestyneen *Vapauden* ensimmäinen numero ilmestyi toukokuussa 1918. Lehdeä toimitti pari kuukautta Edvard Valpas ja se nimettiin suomalaiseksi sosialistiseksi päivälehdeksi, jonka tehtävä oli Suomen uutisten välittäminen kotiinpaluuta odottaville pakolaisille. Heinäkuun lopussa lehti muutti linjaansa ja nurkkakuntaiseksi tuomittu Valpas sai väistyä päätoimittajan paikalta. Etusivullaan lehti julistautui nyt kommunistiseksi, ja jo elokuussa julkaistiin selvennystä siitä, mitä ”kommunistisella” tarkoitettiin: tuolloin ilmestyi kirjoitussarjana Nikolai Buharinin teksti ”Kommunistien (bolshevikkien) ohjelma”, joka oli painettu myös erillisenä kirjasena suomalaisten omassa julkaisusarjassa.⁴²⁴ *Vapaus* oli yhtä lailla yleinen uutislehti, jossa raportoitiin edelleen runsaasti sotatapah- tumista ja rauhanneuvotteluista sekä vallankumouksellisesta liikehdin- nästä eri maissa.

Vuoden 1919 lopulla Venäjän kommunistisen puolueen keskusko- mitean alainen suomalaisten järjestöjen keskustoimisto⁴²⁵ alkoi hoitaa Neuvosto-Venäjällä asuneiden suomalaisten asioita ja sille siirtyi muun muassa Suomalaisen kommunistisen puolueen kustannustoiminta. Puolue taas suuntasi toimintansa Suomeen ja vallankumoukselliseen toimintaan siellä.⁴²⁶

422 *Itä ja Länsi* 13/1924, 203.

423 Pennonen 2004, 3.

424 ”Vapaus” kommunistiseksi lehdeksi. *Vapaus* 31.7.1918.

425 1922–1927 Vkp:n suomalaisten järjestöjen keskustoimisto toimi keskuskomite- an luoteisen aluetoimiston osastona.

426 Saarela 1996, 64–67.

Vapauden lisäksi Neuvosto-Venäjällä ilmestyi suomeksi aikakauslehtiä ja jokunen paikallislehti. Sellainen ilmestyi Kuivaisissa ja Petroskoissa julkaistiin 1920–1923 sanomalehti *Karjalan Kommuunia* ja sen jälkeen *Punaista Karjalaa*.⁴²⁷ Tässä tutkimuksessa on *Vapauden* lisäksi hyödynnetty Neuvostoliitossa ilmestynyttä poliittistaloudellista kuu-kausijulkaisua *Kommunistia* (1925–1937) sekä Lyyli Latukan toimittamaa *Työläis- ja talonpoikaisnaista* (1925–1937).

Pakolaiset kirjoittivat ja suomensivat vallankumouksen jälkeen melkoisesti kirjoja ja -kirjasia, jotka painettiin Pietarissa ja Moskovassa. Toiminta vaikeutui taloudellisista syistä uuden talouspolitiikan eli NEP-kauden alettua. Venäjän kommunistisen puolueen suomalaisen järjestöjen keskustoimisto pystyi vielä 1922 kustantamaan muutamana kirjan, mutta 1923 suomalaiset perustivat julkaisemista varten osuustoiminnallisen kustantamo Kirjan.⁴²⁸ Siltä ilmestyi aluksi lähinnä poliittista kirjallisuutta, mutta valikoima laajeni vähitellen kauno- ja valistuskirjallisuuteen sekä oppikirjoihin. Vuonna 1928 Kirja kustansi 193 nimikettä sekä yhdeksää sanoma- ja aikakauslehteä. Sillä oli myös kirjamyymälät Leningradissa ja Petroskoissa sekä vuodesta 1929 oma kirjapaino.⁴²⁹

Neuvosto-Venäjällä suomeksi julkaistut kirjat ja kirjaset keskittyivät alkuvuosina sotilaille ja puolueitoimitsijoille annettuihin ohjeisiin, kun taas sukupuoleen, perheeseen tai arkielämään liittyviä tekstejä ilmestyi tuskin lainkaan. Kollontain *Perhe ja kommunistinen valtio* kuitenkin julkaistiin 1920 ja samaan aikaan *Vapaudessa* alkoi ilmestyä säännöllisesti naisten sivu. Kirjan kustannusohjelmassa naisille suunnatut kir-

427 Pennonen 2004, 57–58. Lehtiä olivat mm. *Kommunisti*, 1919–1920 (Pietari, kommunistisen nuorison sarjajulkaisu); *Nuori kaarti* 1926–; *Punainen valistustyö* 1926–; *Työläis- ja talonpoikaisnainen/Neuvostonainen* 1925–1937; *Pioneerit*; *Kipinä* 1927– sekä kulttuurilehdet *Soibtu* ja *Puna-Kantele*, jotka 1930-luvun alussa yhdistettiin *Rintamaksi*. Nevalainen 2002, 255.

428 Suomalainen Kustannusosuuskunta Kirja 1923–1937.

429 Vuonna 1931 Kirja otettiin valtion haltuun. Sen toiminta oli laajentunut huomattavasti ja sillä oli kustannusliike ja myymälä sekä Leningradissa että Petroskoissa, kirjapaino Leningradissa, Petroskoissa ja Kontupohjassa sekä valokuvamo, laskukone- ja pahvitehdas Leningradissa. Vakituista työvoimaa oli 1932 noin 900 henkeä. Toiminta siirtyi vähitellen Neuvosto-Karjalaan. Pennonen 2004, 59–62; Kruhse ja Utto 2008, 34, 36.

jaset yleistyivät 1920-luvun puolivälin jälkeen. Niin Kollontain puhe kuin jotkin *Vapauden* artikkeleista ilmensivät sukupuolen ja sukupuoli-järjestyksen politisointia. Osa *Vapauden* alkuvuosien ja valtaosa osuuskunta Kirjan 1920-luvun jälkipuoliskolla julkaisemista teksteistä taas epäpolisoivat sukupuolta ja sukupuoli-järjestyksestä: niissä sukupuoliero esitettiin luonnollisena ja sukupuolten sosiaaliset roolit ylihistoriallisina. Esimerkki epäpolitisoinnista on vaikkapa *Vapaudessa* syyskuussa 1918 ilmestynyt artikkeli, jossa naisille määriteltiin kolme toimialaa tuolloisessa tilanteessa: kirjallisuuden levittäminen, lääkintätehtävät rintamalla sekä lastentarhojen ja hoitokotien järjestäminen.⁴³⁰ Samalla naisia patisteltiin kodin piiristä yhteiskunnalliseen toimintaan, jos kohta naisille luontaisiksi katsotuissa tehtävissä.

Myös ensimmäiset suomalaisten kommunistien Neuvosto-Venäjällä julkaisemat, naisten laatimat kirjaset ilmensivät sukupuolten välistä työnjakoa. Konkordija Samoilova kirjoitti 1918 elintarvikekysymyksestä ja Lyyli Latukka 1919 sosiaalihuollosta otsikolla *Köyhäinhoidosta yhteiskunnalliseen huoltoon*. Samoilovalta ilmestyi 1918 samaisessa julkaisusarjassa kuitenkin myös kirjanen lokakuun vallankumouksen merkityksestä työläisille ja talonpojille. Sosiaalihuollon asiantuntijat eivät myöskään olleet pelkästään naisia, vaan sarjassa ilmestyi myös Aleksander Nikolajevitš Vinokurovin kirjanen *Yhteiskunnallinen huolto Neuvosto-Venäjällä*. Vinokurov oli Kollontain seuraaja sosiaaliasiainkansankomissaarina.

Kirjasten ja lentolehtisten kohdeyleisöä sukupuolitettiin 1920-luvun taitteesta. Vuonna 1921 julkaistiin ensimmäinen lentolehtinen, joka oli otsikossa suunnattu ”kaikkien maiden työmiehille ja työnaisille”. Kun vielä 1920 useita lentolehtisiä oli osoitettu Karjalan ”väestölle”, ”kansalle” tai ”talonpojille”, puhuteltiin 1921 ensi kertaa Karjalan ”naista” Petroskoin suomenkielisen naisosaston toimesta. Vuonna 1925 Lyyli Latukka suomensi kaksi naisen asemaa käsittelevää kirjasta, Leninin *Naisen vapauttamisesta* ja S. I. Lilinan *Neuvostovalta ja työtätekevä nainen* ja 1926 Lilinan kirjasen *Vapautettu nainen*, jonka julkaisi amerikkansuomalaisten sosialistinen kustannusliike.

430 Naisten mobilisointuminen, *Vapaus* 13.9.1918.

Vuonna 1927 erityisesti naisille suunnattu suomenkielinen kirjallisuus lisääntyi huomattavasti. F. Njurinan alkulauseella varustettu 150-sivuinen kirja *Aineistoa ja metoodisia ohjeita talonpoikaisnaisten delegaattikokousten ohjelmalliseen ja käytännölliseen työhön* antoi ohjeita naisten erillisjärjestäytymisestä. Maija Arja suomensi useita pieniä kirjasia, joissa talonpoikaisnaisille kerrottiin osuustoiminnasta, naisten oikeuksista ja neuvosto-oikeudesta sekä naisten tehtävistä maataloudessa. Naiset saivat niin ikään opastusta maitotaloudessa ja siipikarjan hoidossa. Lisäksi ilmestyi teksti äitiyden ja pienten lasten suojeluksesta, samoin kirjanen *Alas puoskarit. Alas virheet ja taikausko synnyttämisessä ja lasten kasvattamisessa*.⁴³¹ Vuodesta 1929 julkaistiin erityisen paljon lastenhoitoon liittyviä kirjasia.

Neuvostoliitossa ilmestyneiden suomenkielisten lehtien nais-toimittajia

Vallankumouksen jälkeen syntyneistä keskusteluyhteisöistä esitellään lopuksi tarkemmin *Vapauden* naistoimittajia, jotka olivat tärkeitä uuden sukupuolijärjestyksen tulkkeja. Elämäkerrallisen esittelyn saa Lyyli Latukka, jonka ura kuvaa sekä yhteyttä Suomen vanhaan työläisnaisliikkeeseen että eläytymistä uusiin oloihin, niin vallankumouksen utopistisen vaiheen ”suurenmoisiin kuvitelmiin” kuin uuden talouspolitiikan ja suunnitelmatalouden ajan realiteetteihin. Latukka loi merkittävän, mutta vähän tunnetun uran toimittajana. Muihinkaan Neuvostoliitossa eläneisiin suomalaisiin naistoimittajiin ei ole aiemmassa tutkimuksessa juuri kiinnitetty huomiota.⁴³²

Suomen sisällissotaa Neuvosto-Venäjälle paenneet naiset muovasivat monin tavoin pakolaisten kirjallista kulttuuria. He toimittivat

431 Kruse ja Uitto 2008.

432 Jakso perustuu pelkästään Suomessa saatavana oleviin lähteisiin ja tutkimuksiin. Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa toimittajina työskennelleiden suomalaisten historian perusteellinen selvittäminen vaatisi lisäksi Venäjän arkistoista tehtävää tutkimusta. *Työläis- ja talonpoikaisnaisesta* ei tietojeni mukaan ole Suomessa saatavana kuin numerot 6/1928, 1–12/1929, 1–12/1930 ja 1–23/1931, mikä kapeuttaa tässä annettua kuvaa naistoimittajien kiinnostuksenkohteista.

lehtiä, kirjoittivat kaunokirjallisuutta ja suomensivat erilaisia tekstejä romaaneista lakeihin. *Työläis- ja talonpoikaisnaisessa* 1930 esitetyn arvion mukaan naisten osuus suomenkielisessä kustannustoiminnassa oli ollut suuri: nämä olivat kirjoittaneet kirjoja sekä olleet kirjeenvaihtajina, latojina, oikolukijoina ja levittäjinä.⁴³³ Naiset kertoivat omasta näkökulmastaan, suomalaisina ja pakolaisina, mitä Neuvosto-Venäjällä oli tapahtumassa, he valikoivat ja käänsivät keskusteluja suomeksi ja muokkasivat niitä suomalaiselle lukijakunnalle, sen kulttuuriseen merkitysjärjestelmään sopiviksi. Naiset perehtyivät uusiin järjestäytymisperiaatteisiin, kollektiiviseen elämäntapaan ja kieleen osallistumalla kokouksiin ja seuraamalla venäjänkielistä lehdistöä ja kirjallisuutta. Usein juuri naiskirjoittajat selvittivät suomalaisille lukijoille Neuvosto-Venäjän uutta perhe- ja avioliittolainsäädäntöä, sosiaalipolitiikkaa ja kasvatuskysymyksiä samoin kuin vallankumouksen jälkeen esitettyjä näkemyksiä kotitaloudesta, perheestä, naisen asemasta ja seksuaalisuudesta. Tällä tavoin naistoimittajat rajattiin – tai he rajasivat itsensä – naisten ”erityiskysymysten”, erillisjärjestäytymisen ja sosiaalipolitiikan asiantuntijoiksi.

Suomen työläisnaisliitossa ennen sisällissotaa vaikuttaneille aktiiveille naistoiminnan käynnistäminen pakolaisten keskuudessa ja kiinnostus naisen asemassa tapahtuviin muutoksiin oli luontevaa. Pakolaisnaisista Aura Kiiskinen ja Lyyli Latukka osallistuivat jo ensimmäiseen yleisvenäläiseen työläisnaisten edustajakokoukseen Moskovassa marraskuussa 1918, samoin Pohjoisen alueen työläis- ja talonpoikaisnaisten kokoukseen Pietarissa tammikuussa 1919. Kumpikin kokous lienee saanut suomalaiset vakuuttuneiksi siitä, että vallankumous pyrittiin ulottamaan sukupuolijärjestykseen, erityisesti naisten elämää hallinneisiin totunnaisiin ajattelutapoihin ja käytäntöihin. Tämä nousi esille Lyyli Latukan *Vapauteen* kirjoittamissa kokousselostuksissa.⁴³⁴

433 *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 5/1930.

434 Lyyli Latukka: Ensimmäinen yleisvenäläinen työläisnaisten edustajakokous. *Vapaus* 22.11., 26.11. ja 20.12.1918; Lyyli Latukka: Venäjän työläisnaisten toiminnasta. *Vapaus* 16.1.1919 ja Pohjoisen alueen työläis- ja talonpoikaisnaisten edustajakokous. *Vapaus* 29.1. ja 1.2.1919; Lyyli Latukka: Naisosastojen kymmenvuotistaival. *Kommunisti* 10–11/1928, 425.

Yksinomaan kokousten puitteet olivat vaikuttavat: Pietarin kokous 1919 pidettiin keisarillisen loiston keskellä Talvipalatsissa, joka nykyään tunnetaan Eremitaaşin taidekokoelman yhtenä sijoituspaikkana. Yleisvenäläiseen kokoukseen marraskuussa 1918 osallistui yli tuhat naista eri puolilta Neuvosto-Venäjää. Tässä kokouksessa huomiota herätti Aleksandra Kollontain puhe perheestä ja kommunistisesta valtios- ta, alueellisessa kokouksessa 1919 taas nousivat esille muun muassa va- kuutusksymykset, niin työikäisten kuin eläkeläisten, mutta yhtä lailla puhe kääntyi kotitalouden ja hoivan uudelleen järjestämiseen. Kasva- tustieteilijä Zlata Lilina puhui lisäksi yhteiskunnallisesta kasvatuksesta, ja hänen käsityksiinsä suomalaispakolaiset nojautuivat myöhemminkin uutta elämänmuotoa hahmottaessaan. Käsite, joka jo näitä kokouksia selostavissa teksteissä otettiin käyttöön ja jota erityisesti Lyyli Latukka selvitti myöhemminkin suomalaisille lukijoille, oli ”yhteiskunnallinen elämä” ja sen osana ”yhteiskunnallinen lastenhoito”.⁴³⁵ *Vapaus* julkaisi niin ikään lokakuussa 1919 Leninin naiskokouksessa Moskovassa pi- tämän puheen, jossa tämä muun muassa suomi tuottamatonta, villiä, raskasta, pientä ja tylsyttävää kotityötä, joka ei kehittänyt naisia vähää- kään.⁴³⁶

Tällä tavoin muutamat suomalaisnaiset tulivat imaistuiksi mukaan vireään keskusteluun, jossa sukupuoliero politisoitui ja kyseenalaistui: vallitseva sukupuolijärjestys tehtiin näkyväksi, sitä ruodittiin perin poh- jaisesti ja vanhojen sosialististen oppien mukainen uusi järjestys nähtiin käden ulottuvilla olevana mahdollisuutena. Lyyli Latukan *Vapaudessa* julkaistu kokousselostus ilmensi tätä innostusta ja naisten voimantun- toa. Latukan mukaan

työläisnaisten täydellinen tietoinen vapautus viimeisten vanhojen per- hemuotojen ja kotitalouden sorto- ja väkivaltalinnakkeitten hävittämi-

435 Lyyli Latukka: Ensimmäinen yleisvenäläinen työläisnaisten edustajakokous. *Vapaus* 22.11., 26.11. ja 20.12.1918; Lyyli Latukka: Venäjän työläisnaisten toi- minnasta. *Vapaus* 16.1.1919 ja Pohjoisen alueen työläis- ja talonpoikaisnaisten edustajakokous. *Vapaus* 29.1. ja 1.2.1919.

436 Naisen asema. Toveri Leninin puhe. *Vapaus* 2.10.1919. Puhe julkaistiin myös *Viestissä* Tukholmassa. Ks. *Viesti* 44/45, 1919.

Neuvosto-Venäjällä pakolaisena asuneita suomalaisia. Keskirivissä istuvat naiset ovat oikealta vasemmalle toimittajat Hanna Kohonen ja Lyyli Latukka sekä suomalaisen kommunistisen puolueen keskuskomiteassa lyhyen aikaa istunut ja sittemmin puolueen agitaatio-osastoa johtanut Aura Kiiskinen, joka myös kirjoitti sekä Suomessa että Neuvosto-Venäjällä ilmestyneisiin lehtiin. Takarivissä toisena vasemmalta on kirjailija Herman Laukkanen, joka myös suomensi venäläistä kirjallisuutta, kuten Fjodor Gladkovia, Maksim Gorkia ja Lidija Seifullinaa. Laukkanen oli muuttanut Venäjälle jo ennen vallankumousta. Kuva: Kansan Arkisto

sellä [on] alkanut olla, ei ainoastaan mahdollista, vaan siitä on tullut yksi sosialismin rakennejärjestelmän välttämätön ehto.⁴³⁷

Vapaudessa ja muissa Neuvosto-Venäjän ja Neuvostoliiton suomenkielisissä lehdissä työskenteli useita naistoimittajia. Kesästä 1918 toimituskuntaan kuului lyhyen aikaa Hanna Karhinen, joka 1919 lähti Yhdys-

437 Lyyli Latukka: Ensimmäinen yleisvenäläinen työläisnaisten edustajakokous. *Vapaus* 22.11., 26.11. ja 20.12.1918.

valtoihin. Palattuaan Neuvostoliittoon 1926 hän jatkoi kirjoittamista ja kääntämistä. Vuosina 1919–1920 toimitukseen kuului Hanna Kohonen, joka jätti vakituisen työn lehdessä toisen tyttärensä synnyttyä, mutta kirjoitti senkin jälkeen säännöllisesti eri lehtiin. Kohonen oli Latukan ohella keskeinen vallankumouksen tulkki suomalaisille kommunistinaisille. Myös Aura Kiiskinen ja Hanna Malm kuuluivat *Vapauden* kirjoittajakuntaan.

Hanna Karhinen (1878–1938) oli työskennellyt toimittajana ja kääntäjänä jo Suomessa ennen sisällissotaa ja osallistunut kirjoittamallaan ja kääntämillään kirjasilla sukupuolesta ja seksuaalisuudesta käytyyn keskusteluun. Hän pyrki levittämään seksuaalireformiliikkeen keskustelua Suomeen.

Karhinen syntyi Viipurissa samana päivänä jona hänen viikkoa aiemmin hukkunut isänsä, suutari Johan Andelin, haudattiin. Hanna oli perheen ainoa lapsi. Hän muutti joitain vuosia myöhemmin äitinsä, piika Natalia Andelinin, kanssa Pietariin, jossa kävi alkeis- ja kirkkokoulua ja oppi venäjän kielen. Vuonna 1899 solmittu avioliitto poliisi Tuomas Karhisen kanssa päättyi tietävästi eroon 1913. Hanna Karhisen ainoa lapsi oli tytär Veera.⁴³⁸

Eron jälkeen Karhinen osallistui aktiivisesti politiikkaan. Hän oli sosiaalidemokraattisen naisliiton liittoneuvoston jäsen ja valittiin eduskuntaan ensimmäisen kerran 1914. Samoihin aikoihin Karhinen julkaisi valistuskirjasia, joista työläisnaisille suunnatussa *Lastemme siveellinen kasvatus eri kasvatustieteen tutkijain teoksia seuraten* (1915) hän esitteli moderneja käsityksiä lasten vapaasta kasvatuksesta ja oman tahdon kehittymisestä. Samana vuonna ilmestyi Karhisen jo aiemmin mainittu saksalaisen seksuaalireformistin Julian Marcusen kirjasen suomennos *Sukupuolellinen kasvatus työläisperheissä*.⁴³⁹ Kun 1917 säädettiin yleisestä ja yhtäläisestä kunnallisesta äänioikeudesta, kirjoitti Karhinen opaskirjasen *Työläisnaisten kunnalliset tehtävät* (1918). Ensimmäisen maailmansodan aikana Karhinen suomensi lisäksi venäläisen Ignati Nikolajevitš Potapenkon romaanin nimellä *Nuoruuden tunnustuksia* (1916).

438 Keravuori, Kirsi: Hanna Karhinen. Kansallisbiografia.

439 Amerikansuomalaisten sosialistien kustantamo julkaisi molemmat kirjaset 1917.

Sisällissodan aikana Karhinen oli Suomen kansanvaltuuskunnan sisäasiainosaston tulkki ja sihteeri sekä majoitusjaoston valvoja ja myöhemmin vielä huoltoasiainosaston valtuutettu eli ministeri. Karhisen vaiheista sisällissodan jälkeen ei ole tarkkoja tietoja. Hän kuului *Vapauden* toimituskuntaan 1918, mutta hänen on mainittu myös asuneen tuolloin Ruotsissa. Yrjö Sirolan ehdotuksesta hänet lähetettiin 1919 Kominternin kautta Yhdysvaltoihin, jossa hän työskenteli vuoteen 1926 *Eteenpäin*-lehden toimituksessa ja Astoriassa ilmestyneen *Toverittaren* sihteerinä.⁴⁴⁰

Vuonna 1926 Karhinen muutti Petroskoihin, jossa työskenteli puoluekomiteassa naisasiainosaston johtajana ja vuodesta 1927 kielenkääntäjänä valistusministeriössä (Narkompros). Noina vuosina Karhinen suomensi muun muassa kaunokirjallisuutta, kuten näytelmän *Naisten päivänä* (1928, alkuteos *V ženski den*), Bela Illes'in romaanin *Ég a Tisza*, suomeksi *Tisza palaa: Keski-Europan vallankumouksen jäljissä* (1931) ja vielä 1932 Mihail Fjodorovitš Tšumandrinin sosialistista realismia edustavan romaanin *Fabrika Rable* (1928), jonka suomalaisiksi nimeksi tuli *Yksityistehtaassa (Rabelais'n tehdas)*.

Naisten päivänä saavutti siinä määrin suosiota, että kirjasesta otettiin seuraavana vuonna toinen painos. Karhinen teki niin ikään suomalaisille lukijoille tunnetuksi vuonna 1918 säädetyn ensimmäisen avioliittolain uudistettua versiota. Tämä säätämisprosenssinsa aikana laajasti puhuttanut neuvostolaki tuli voimaan vuoden 1927 alusta ja Karhisen suomennos *Laki avioliitosta, perheestä ja huollosta* ilmestyi 1928. Karhinen erotettiin Venäjän kommunistisesta puolueesta 1936, vangittiin syytettynä vakoilusta – epäilyjä herätti erityisesti kirjeenvaihto Ruotsiin muuttaneen tyttären Vera Mobergin kanssa – ja ammuttiin syyskuussa 1938 Aunuksen lähellä.⁴⁴¹

Hanna Kohonen kirjoitti *Vapauden* lisäksi *Työläisnaiseen* 1920-luvun alkupuolella ja vuosikymmenen jälkipuolella Lyyli Latukan toimitamaan *Työläis- ja talonpoikaisnaiseen*. Varhaisemmissa teksteissään hän

440 Keravuori, Kirsi: Hanna Karhinen. Kansallisbiografia.

441 Karhinen, Johanna (Hanna) Sofia. KASNTn NKVDn vuosina 1937-1938 rankaisemien Suomen Eduskunnan entisten jäsenten luettelo: Karhinen; Kansanedustajamatrikkeli; Keravuori, Kirsi: Hanna Karhinen. Kansallisbiografia; Lahti-Argutina, 194.

pohti uutta elämänmuotoa ja oli erityisen kiinnostunut kasvatukseen ja koulutukseen liittyvistä kysymyksistä. Hänen teksteissään oli kaunis-telemattomia kuvauksia niin Volgan varren kadon vaikutuksista kuin koulujen ahdingosta.

Hanna Kohonen (o.s. Rönkkö) syntyi 1885 mökkiläisen tyttärenä Iisalmessa. Hän meni 1911 naimisiin viipurilaisen Jalo Kohosen kanssa, joka tuolloin oli toimittajana Viipurin *Työ*-lehdessä, ja tutustui tätä kautta myös Latukoihin. Kohoset olivat mukana Viipurin työväenliikkeen riennoissa, kunnes muuttivat 1910-luvun puolivälissä Kuopioon. Kohoset olivat kansanedustajina huhtikuusta 1917, ja pakenivat neljävuotiaan tyttärensä kanssa Neuvosto-Venäjälle keväällä 1918. Toinen tytär syntyi 1920. Vuodesta 1923 Hanna Kohonen oli Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopiston kommunistisen puolueen historian lehtori. Kohoset lähetettiin Karjalaan 1932, ja Hanna Kohonen oli muun muassa Petroskoissa kirjastonhoitajana. Hänet vangittiin joulukuussa 1937 syytettynä vastavallankumouksellisesta kansalliskiihkoi-sesta toiminnasta ja passitettiin kymmeneksi vuodeksi Kazakstaniin, Karagandan työleirille. Samalla leirillä kärsi tuomiotaan entinen kansanedustaja ja *Punaisen Karjalan* toimittajana työskennellyt Siina Urpilainen. Kohonen kuoli leirillä helmikuussa 1944. Jalo Kohonen toimi vuodesta 1922 Pietarissa Inkerin suomalaisen sivistystoimiston johtajana sekä tuntiohjaajana suomalaisessa työkoulussa ja opettajaopistossa. Hän joutui jättämään tehtävät ilmeisesti alkoholismien vuoksi. Petroskoissa hän toimitti *Punainen Karjala* -lehteä.⁴⁴²

Naisten asemasta kirjoitti myös Suomalaisen kommunistisen puolueen johtoon vuodesta 1921 kuulunut Hanna Malm (1887–1938).⁴⁴³ Malm oli nuoruudessaan kokenut köyhyyden ja naisen heikon aseman. Hän oli saanut helmikuussa 1907 aviottoman lapsen, jonka kanssa oli asunut leskeksi jääneen äitinsä, siivooja Anna-Stina Malmin luona Helsingin Sörnäisissä. Lapsi kuoli jo seuraavan vuoden elokuussa. Tapahutumien taustaa ei tunneta, mutta myöhemminä vuosinaan Malmilla

442 Pennonen, 59; Kansanedustajamatrikkeli; Kirsi Keravuori: Jalo Kohonen. Kansallisbiografia; KASNTn NKVDn vuosina 1937–1938 rankaisemien Suomen Eduskunnan entisten jäsenten luettelo: Kohonen; Lahti-Argutina, 227.

443 Anna Johanna Malm, nimimerkkejä ja salanimiä Mutteri, Kaisa, Pyy, Meri, puoliso: Kullervo Akilles Manner (1922–), lapsi: Jarl Bertel (1907–1908).

oli tiukka siveyskanta, ja työväenyhdistyksen kokouksissa hän ”tarttui herkästi miesten karkeuksiin”. Hän kiinnitti myös huomiota naisten hätyyttelyyn työpaikoilla.⁴⁴⁴

Toimittajan tehtäviä Malm hoiti jossain määrin jo Suomessa: sisälissodan loppuvaiheissa hän oli Tampereella ja piti rintamatehtävien ohella Arvo Tuomisen ja Matilda Kaihosalon kanssa koossa *Kansan Lehteä*, josta toimittaja toisensa jälkeen oli lähtenyt turvallisemmille seuduille.⁴⁴⁵ Malm pakeni vallatusta kaupungista Pohjois-Suomen kautta Ruotsiin, jossa oleskeli muutamia kuukausia. Ilmeisesti jo syksyllä 1918 hän palasi Suomeen vastaperustetun Suomalaisen kommunistisen puolueen maanalaisiin tehtäviin. Niitä Malm hoiti vuoteen 1922 oleillen välillä Tukholmassa ja Neuvosto-Venäjällä. Hän osallistui muun muassa 1920 perustetun Suomen sosialistisen työväenpuolueen toimintaan ja kirjoitti liikkeen lehtiin nimimerkillä Mutteri.⁴⁴⁶

Pakolaisaikoinaan Hanna Malm oli kiinnostunut yleisten puoluekysymysten ohella ennen muuta naisten järjestäytymisestä, ei niinkään perheeseen, kotitalouteen tai seksuaalisuuteen liittyvistä kysymyksistä. Malm edusti tiukan vallankumouksellista – Kominternin vuoden 1920 kokouksessa määriteltyä – linjaa. Malmin kanta tuli esille hänen artikkeleissaan *Suomen Työmiehessä*, joissa hän muun muassa kritisoi ammattiyhdistysliikettä taipumisesta reformismiin. Samaa linjaa osoitti hänen toimintansa naisliikkeen puolella. Malm oli valmis hylkäämään Kominternin ohjeiden mukaisesti vanhan työläisnaisliiton ja sen edustaman järjestäytymismuodon. Tässä häntä tuki Matilda Kaihosallo. Malmin ajaman kannan mukaan naisten toimielimet tulisi alistaa puolueen valvontaan ja erillisjärjestäytymisestä olisi pyrittävä vähitellen luopumaan.⁴⁴⁷ Samaan aikaan hän kirjoitteli myös *Vapauteen*, muun

444 Eräässä myöhemmässä kirjeessään Malm mainitsee olleensa ”lapsen kanssa kadulla”, mikä viitannee sekä sosiaaliseen hyljeksintään että aineelliseen kurjuuteen. Elina Katainen: Hanna Malm. Kansallisbiografia.; Koskinen 1996.

445 Hanna Malmin henkilömappi, Ek–Valpo:n arkisto, KA; Jussi Tuomisen muistelmia, kansio X, Eino I. Parmasen yksityisarkisto. KA; Rakas kallis toveri; Saarela 1996.

446 Saarela 1996,

447 Hanna Malmin henkilömappi, Ek–Valpo I:n arkisto, KA; Skp:n kk:n päätöslauselmaluonnos HM:n puolueesta erottamisasiassa, Skp 1918–44, F4, kopio-

muassa kolmiosaisen artikkelin työläisnaisten kansainvälisen yhteistoinninan historiasta, toisesta internationaalesta, sota-ajan toiminnasta ja Kominternista. *Kommunistissa* ilmestyi 1925 Malmin artikkeli ”Työläisnaisten toiminnasta Suomessa”.⁴⁴⁸

Hanna Malmin muutettua lopullisesti Neuvosto-Venäjälle vuoden 1922 tietämällä suhde puolueen puheenjohtajan Kullervo Mannerin kanssa jatkui ja syveni: heistä tuli erottamaton parivaljakko. He muuttivat yhteen asumaan ja johtivat myös puolueessa omaa ryhmittymäänsä, jonka vastustajia olivat lähinnä Otto Ville Kuusisen tukijat.⁴⁴⁹

Malm oli keskuskomiteassa vuoteen 1930, jolloin Malmin ja Mannerin asema puolueessa oli alkanut heiketä ja ristiriidat kuusislaisten kanssa syvetä. Malm opetti jonkin aikaa Lenin-koulussa Moskovassa, mutta 1931 puolue erotti hänet toimesta ja lähetti seuraavana vuonna

Karjalaan, jossa hän muun muassa toimitti lyhyen aikaa Uhtuan paikallislehtiä, *Punaista Uhtuaa* ja *Radiolehteä*. Malm palasi syyskuussa 1933 Moskovaan, jossa hänen ja Mannerin ”asiaa” käsiteltiin sekä Suomalaisen kommunistisen puolueen johdossa että Kominternissa. Jälkimmäinen päätti toukokuussa 1934 siirtää Mannerin omaan käyttöönsä, Malm taas erotettiin Neuvostoliiton Kommunistisen Puolueen jäsenyydestä lopullisesti heinäkuussa 1934. Neuvostoliiton salainen poliisi vangitsi Malmin huhtikuussa ja Mannerin heinäkuussa 1935. Marraskuussa he saivat kymmenen vuoden leirituomion.⁴⁵⁰

Hanna Malmin viimeisistä elinvuosista on jäljellä vain yksi kirje sekä leireillä liikkuneita kuulopuheita. Huhtikuussa 1936 Malm lähestyi Kominternin suomalaisjaostoa Syvärin leiriltä lähetetyllä kirjeellä, jossa hän tiedusteli Kullevo Mannerin kohtaloa. Hän oli saanut mieheltään kirjeen Medvezhjasta helmikuussa 1936, mutta ei ollut tämän jälkeen

kokoelma 1990, mf. 66. KansA; Rakas kallis toveri; Kangaspuro 1996; Saarela 1996.

448 Kaisa (Hanna Malm?): Työläisnaisten kansainvälisestä yhteistoinninnasta. *Vapaus* 11.7., 14.7. ja 17.7.1920.

449 Hanna Malmin henkilömappi, Ek-Valpo I:n arkisto, KA; Rakas kallis toveri; Saarela 1996.

450 Malmin ja Mannerin viimeisistä vuosista ks. Paastela ja Rautkallio 1997, 37–57.

kuullut tästä mitään. Hanna Malm kuoli Solovetskin työleirillä 1938, Manner Komin tasavallassa sijainneella leirillä tammikuussa 1939.⁴⁵¹

Tässä esiteltyjen lisäksi monet muutkin pakolaisnaiset kirjoittivat *Vapauteen* ja muihin Neuvosto-Venäjällä perustettuihin suomalaisiin sanoma- ja aikakauslehtiin, suomensivat erityyppisiä tekstejä opaskirjasista näytelmiin ja avustivat Suomessa ilmestyneitä lehtiä. *Vapauteen* kirjoittivat 1920-luvun alkupuolella muun muassa Aura Kiiskinen, Eva Korhonen, Olga Laukki ja Olga Manner sekä joukko nimimerkkejä, joiden takana luultavasti olivat ainakin Aino Kerttula ja Aino Pesonen.⁴⁵² Kirjailijana merkittävimpanä suomalaisista pakolaisnaisista on pidetty Hilda Tihlää, jolta oli ilmestynyt kaunokirjallisuutta ja lehtitekstejä jo vanhan työväenliikkeen aikana ja joka vuodesta 1925 Neuvosto-Karjalassa asuessaan julkaisi sikäläisissä lehdissä artikkeleita, kertomuksia ja novelleja sekä 1930-luvulla kaksiosaisen romaanin *Lehti kääntyy*.⁴⁵³

Lakkolehden jakajasta päätoimittajaksi: Lyyli Latukka

Lyyli Latukan (o.s. Haikonen, 1886–1938) työ kääntäjänä, kirjailijana, pakolaisten perustaman *Vapaus*-lehden toimittajana, Kustannusliike Kirjan hallituksen jäsenenä ja Leningradissa ilmestyneen *Työläis- ja talonpoikaisnaisen* päätoimittajana teki hänestä sukupuolijärjestykseen kiinnittyvän neuvostokeskustelun keskeisen välittäjän ja tulkin suomalaisille lukijoille, erityisesti Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa mutta myös Suomessa. Latukka selvitti Aleksandra Kollontain puheita ja tekstejä, kirjoitti säännöllisesti omista kokemuksistaan ja havainnoistaan sekä suomensi 1920-luvun puolivälissä Leninin ja Lilinan kirjoituksia naiskysymyksestä. Hän piti myös yllä yhteyttä sukulaisiin sekä vanhoihin ystäviin ja tovereihin, jotka osallistuivat kommunistisen liikkeen toimintaan Suomessa. Näihin kuuluivat Latukan sisar Hildur Haarala ja nuoruudenystävä Lyyli Heinonen, joka oli Suomen kom-

451 Paastela ja Rautkallio, 1997, 56.

452 Nimimerkkejä olivat mm. A. K., A. K-la, A. K-a, A. K-nen, A:ni K., K. A. sekä Tyyne, Heta, Sisko, Nanny, Maria ja Laila.

453 Palmgren 1966a, 227–240 ja 1984, 208–209.

munistisen naisliikkeen keskeisiä järjestäjiä 1920-luvulla. Suomessa Latukan kirjoituksia julkaistiin harvaksen *Työläisnaisessa* ja sen seuraajissa, ja hänen kääntämänsä tekstit ja omat kirjasensa levisivät ainakin muutamille naistovereille.⁴⁵⁴

Lyyli Latukka syntyi Käkisalmen maalaiskunnassa, Suotniemellä, Tuomas Haikosen ja Katri Kuosan esikoisena. Isä oli tehtaankisällinä Suotniemen fajanssitehtaalla.⁴⁵⁵ Lyylin jälkeen perheeseen syntyi neljä nuorempaa sisarusta, Kustaa, Hildur, Aino ja Aleksanteri, joista Hildur päätyi sisarensa lailla kommunistiseen liikkeeseen.⁴⁵⁶

Fajanssitehtaan tuotanto loppui joulukuussa 1892 ja Haikokset asuivat tämän jälkeen eri paikkakunnilla Karjalan kannaksella. Vuonna 1936 kirjoitetussa lyhyessä omaelämäkerrassaan Lyyli Latukka kertoi olleensa 1897 tätinsä luona Pietarissa, jossa hän aloitti suomalaisen koulun Ohtassa, teollisella esikaupunkialueella. Pian hän kuitenkin sairastui ja palasi Suomeen. Kesällä 1899 Haikokset muuttivat Viipurin pitäjään, Talikkalan Tiiliruukkiin, josta perhe osti pienen hirsitalon Aleksanterinkadun numerosta 15.⁴⁵⁷ Taloa laajennettiin myöhemmin ja Latukan perhe, Lyyli, Juho ja Jouko, asuivat sen lisäsiivessä.

Hilja ja Jaakko Pärssinen tulivat Tiiliruukin kansakoulun opettajiksi syksyllä 1900 ja tyypillisten kansakoulunopettajien tapaan he olivat

454 Lyyli Latukasta ks. Katainen 1994, 51; Harjula, Mirko 2006, 432; Kruhse ja Uitto 2008; Minkkinen 2009, 173–174.

455 Hyvönen 1993, 33.

456 Myös molemmat veljet pakenivat sisällissodan lopulla Neuvosto-Venäjäälle, mutta palasivat Suomeen eivätkä osallistuneet poliittiseen toimintaan: Kustaa hakeutui Kajaanin opettajaseminaariin ja loi uran kansakoulunopettajana ja koulunjohtajana, Aleksanterista tuli osuuskaupanhoitaja.

457 Tuomas Haikosen työpaikasta tältä ajalta ei ole tietoa, mutta se on saattanut olla Rakkolanjoen kaakelitehdas. Omassa ammatissa jatkamiseen viittaa se, että Tuomas Haikonen oli myöhemmin Viipurin kaakeli- ja fajanssityöntekijäin ammattiosaston puheenjohtaja. *Työ* 28.1.1910. Viipurin tuomiokirkkosrk:n kirkonkirjat 1899; Lyyli Latukan omaelämäkerta, päivätty 15.3.1936. Julkaistu osin näyttelyluettelossa *Viipurin Lenin-museon näyttely. Lyyli ja Juhani Latukka – Leninin suomalaiset auttajat Talikkalassa*. Esillä Tampereen Lenin-museossa 25.9.–24.11.2010; Hildur Haaralan muistelmat, HH:n henkilöarkisto, kansio 1, KansA. Aleksanterinkadun (myöh. Karjalankatu ja sen jälkeen Mannerheimintie) taloon perustettiin 1960-luvulla Viipurin Lenin-museo, koska Lenin oli asunut Latukoiden lisäsiivessä kolme viikkoa syys-lokakuussa 1917.

näkyviä hahmoja lähiyhteisössään. He perustivat muun muassa raittiusseura Raivaajan, jonka rientoihin koululaisia ohjattiin. Pärssiset olivat Haikostenkin perhetuttuja kunnes muuttivat Helsinkiin elokuussa 1907 Hilja Pärssisen tultua keväällä valituksi ensimmäiseen eduskuntaan.

Haikosen lapsista Lyyli sai vähiten oppia: hän meni sanojensa mukaan kansakouluun Viipurissa 1899 ja suoritti sen parissa vuodessa eli kävi ajalle tyypilliseen tapaan supistetun kansakoulun. Hildur mainitsee muistelmissaan Hilja Pärssisen opettajanaan, mutta päästötodistuksen perusteella hän kävi oppikouluun valmentavaa Viipurin suomalaista valmistavaa koulua, josta siirtyi syksyllä 1902 Viipurin suomalaiseen tyttökouluun ja suoritti siellä keskikoulun.⁴⁵⁸ Kustaa ja Aleksander olivat oletettavasti Pärssisten oppilaina. Kustaa päätyi kansakoulunopettajaksi, Aleksanteri osuuskaupanhoitajaksi.⁴⁵⁹ Aino Haikonen kävi samaa koulua kuin Hildur, mutta suoritti myös jatko-opiston ja valmistui ylioppilaaksi 1914. Hän jatkoi opiskelua Turun Taideyhdistyksen piirustuskoulussa, suoritti alemman oikeustutkinnon 1925 ja solmi lyhyeksi jääneen avioliiton asianajaja Otto Orasmaan kanssa.⁴⁶⁰

Viipurissa alkoi vuoden 1905 alussa⁴⁶¹ ilmestyä kerran viikossa *Työ*-lehti. Sitä toimitti aluksi Anton Huotari ja toimitustyöhön osallistui säännöllisesti Hilja Pärssinen, joka kuului myös lehteä kustantavan sa-

458 Koulutodistukset ja muistelmäkäsikirjoitukset, kansio 1, Hildur Haaralan henkilöarkisto. KansA.

459 Pärssiset järjestivät Kustaa Haikoselle keväällä 1918 töitä punaisessa kouluneuvostossa ja kansakoulunopettajana. Sodan jälkeen hänet tuomittiin valtiorikos-oikeudessa. Armonanomuksessaan hän kertoi Helsinkiin tultuaan joutuneensa ”tekemisiin vaimoni kasvatusäidin kautta entisten opettajaini rouva ja herra Pärssisen kanssa”, jotka olivat ”viekoitelleet” Haikosen punaisten toimintaan. Kustaa Haikosen Valtiorikosoikeuden akti. KA.

460 *Viipurin Suomalainen tyttökoulu 50-vuotis juhla-julkaisu*. Viipuri 1931. Orasmaa kuului mm. Itsenäisyyden liittoon. Hildur Haaralan henkilömappi. Ek–Valpo I. KA. Orasmaat erosivat 1928 ja Aino työskenteli 1930-luvulla tullivirkailijana ja köyhäinhoidon kanslian palveluksessa Viipurissa.

461 17.12.1904 ilmestyi lehden kaksisivuinen näytenumero, jossa oli mainosten lisäksi vain kehoitus tilata *Työ*.

nomalehtiosuuskunnan hallintoon.⁴⁶² Taloudellisten vaikeuksien takia julkaisu lakkautettiin jo kesäkuussa.⁴⁶³ Suurlakko sysäsi lehden uuteen vauhtiin, ja vuoden 1906 alusta se ilmestyi kolme kertaa viikossa. Niinpä toimittajia sekä muuta henkilökuntaa tarvittiin entistä enemmän. Lyyli Haikonen palkattiin tässä vaiheessa toimituksen konttoristiksi ja hän työskenteli lehdessä sen lakkauttamiseen, vuoteen 1918 asti.

Luultavasti juuri Hilja Pärssinen pyysi Lyyli Haikosta toimitukseen. Kommunistisessa liikkeessä Suomen puolella myöhemmin vaikuttanut Lyyli Heinonen, joka oli kaimaansa kolme vuotta nuorempi, mainitsee muistelmissaan joutuneensa suurlakon aikana avustamaan ystävänsä Lyyli Haikosen kanssa paikallisen *Lakko*-lehden painamisessa ja levittämisessä ja että Hilja Pärssinen oli rekrytoinut heidät *Lakkoa* jakamaan.⁴⁶⁴ Näistä tehtävistä Haikonen todennäköisesti siirtyi *Työn* palvelukseen. Myöhemmin Pärssinen pyysi häntä kirjoittamaan myös toimittamaansa *Työläisnaiseen*.⁴⁶⁵ Nuoret osallistuivat muutoinkin työläisnaisliikkeen toimintaan ja vuonna 1906 Viipurissa pidetyssä työläisnaisten ylimääräisessä edustajakokouksessa Lyyli Haikonen ja Lyyli Heinonen edustivat Tiiliruukin nuorison raittiusseura Raivaajaa.⁴⁶⁶ Tämä kokous järjestettiin innostuneissa tunnelmissa, valtiopäivä uudistuksen jälkimainingeissa ja ensimmäisiin vaaleihin valmistauduttaessa.

Lyyli Haikosen puoliso Juho (Juhani) Latukka (1884–1925) syntyi Pietarissa, jossa hänen vanhempansa olivat asuneet jo pidempään, ja oppi siten lapsuudessa venäjän kielen. Hän aloitti Viipurin klassisen lyseon II luokalta 1899 ja suoritti ylioppilastutkinnon keväällä 1906. Syksyllä hän opiskeli Helsingin yliopistossa, mutta suuntasi sitten toi-

462 *Työ* 21.1.1905 nro 2 ja 13.1.1906 nro 3. Numerossa 2/1905 ilmestyi Pärssisen ensimmäinen juttu, joka oli kirja-arvio Selma Anttilan novellikokoelmasta *Kuvia työvään kaupungista*.

463 Elokuussa 1905 ilmestyi yksi lehden numero.

464 Katainen 1994, 14–16; Hildur Haaralan (os. Haikonen) muistelmat, HH:n henkilöarkisto, KansA; Lyyli Heinosen omaelämäkerta, Skp:n arkisto, kaaderijasto, KansA.

465 Hilja Pärssinen oli Työläisnaisen toimitussihteeri v. 1907–1914, kuten myös sodanaikaisten erikoisnumeroiden.

466 Työläisnaisten ylimääräisen edustajakokouksen pöytäkirja, Viipurissa 8, 9, ja 10 p. Lokakuuta 1906, 8.

mittajanuralle. Hän aloitti *Työn* vakituisena toimittajana elokuussa 1907. Vuotta myöhemmin lehdessä oli pikkuilmoitus, jonka mukaan kihlauksensa olivat julkistaneet ”lehtemme toimittaja, ylioppilas Juhani Engelbert Latukka ja nti Lyyli Maria Haikonen. Neiti Haikonen työskentelee lehtemme konttorissa.”⁴⁶⁷ Latukat avioituivat vuoden 1908 lopussa ja heidän ainoa lapsensa Jouko syntyi syyskuussa 1909. Pojan kummiksi pyydettiin Lyyli Heinonen.⁴⁶⁸

Lyyli Latukka osallistui työväenliikkeen toimintaan Raivaajan ja työläisnaisliikkeen lisäksi kunnallisjärjestössä. Hilja Pärssinen sai hänet ilmeisimmin innostumaan myös runojen kirjoittamisesta, ja niitä ilmestyi useissa työväenjulkaisuissa 1910–1920-luvulla.⁴⁶⁹ Viipurin työväenliikkeessä toimi 1900-luvun alussa vahvoja naisia, joista Pärssinen ja Mimmi Kontulainen olivat kaupungin edustajat sosiaalidemokraattisen puolueen keskushallinnossa. Myös työläisnaisten liittohallinto oli vuosina 1902–1909 Viipurissa ja ennen suurlakkoa puheenjohtaja oli juuri Pärssinen. Naisten toiminta oli näkyvää niin liikkeen yhteisissä riennoissa kuin naisten erillisissä hankkeissa.

Venäjänsä kielen taitoinen Juho Latukka oli ennen vallankumousta yhteistyössä maan alla toimineiden venäläisten sosiaalidemokraattien kanssa ja muiden muassa Vladimir Iljitš Lenin piileskeli Latukoiden kotona lokakuun vallankumouksen alla.⁴⁷⁰ Latukat myös kävivät aika ajoin Pietarissa ja esimerkiksi vuonna 1917 Lyyli Latukka kuvaili matkavaikutelmiaan *Työläisnaisen syyslehdessä*. Silmiinpistävää ja hämmentävää oli ollut nähdä kaupungilla naissotilaita. Naisten militarisoimisessa olivat Latukan mukaan ”yläluokan naiset alkuunpanijoina”. Hän

467 *Työ* 5.8.1908, 3.

468 Ent. Viipurin ja Käkisalmen evankelis-luterilaisen maaseurakunnan sekä ent. Vpl uudenkirkon evankelis-luterilaisen seurakunnan kirkonkirjat (lähtökohtana Viipurin maaseurakunnan vuosien 1941–1949 pääkirja s. 128). Mikkelin maakunta-arkisto.

469 *Työ* 20.11.1906 (Haikonen valittiin Viipurin pitäjän sos.dem. kunnallisjärjestön kokouksen sihteeriksi), 3.10.1907 (Haikonen esitti kunnallisjärjestön arpajaisjuhlassa kertomuksen), 25.1.1907 (Haikonen valittiin Vty:n ompelijatarao:n tilintarkastajaksi), 19.2.1907 (Haikonen anoi arpajaislupaa Tiiliruukin nuorisoseuran Raittiusseuran Raivaajan hyväksi), 7.8.1907 (Haikonen avusti *Työläisnais-tä*).

470 Taloon on 2000-luvun alkupuolella perustettu Viipurin Lenin-museo.

toivoi työläisnaisten pitävän mielessä rauhanaatteen eikä menevän mukaan naiskomppanioihin.⁴⁷¹

Sisällissodan aikana Juho Latukka toimi Viipurin punakaartin esikunnassa, Lyyli Latukka lääninhallituksessa. Latukat samoin kuin Haikosen sisaruksista Kustaa, Hildur ja Aleksanteri pakenivat sotaa Pietariin huhtikuussa 1918. Latukat jatkoivat sieltä matkaa Moskovaan, muut sisarukset lähtivät Jekaterinburgiin. Kustaa kuitenkin palasi Suomeen jo toukokuussa. Jekaterinburgissa Hildur Haikonen tapasi satumalta Pärssisen pariskunnan ja vanhojen perhetuttujen näkeminen sekasortoissa oloissa oli ”enemmän kuin hauskaa”.⁴⁷²

Hildur ja Aleksanteri Haikonen tulivat Moskovaan heinäkuun loppussa 1918 ja asettuivat asumaan Latukoiden viiden huoneen huoneistoon Lubjanka-kadulla. Tuolloin yhteisöön kuului myös jo Paavo Haarala, jonka Hildur Haikonen oli kertomansa mukaan tavannut Jekaterinburgin junassa ja jonka kanssa hän solmi neuvostoavioliiton syksyllä 1918. Haarala oli helsinkiläinen ylioppilas, joka sisällissodan aikana oli työskennellyt Suomen Pankin johtokunnan sihteerinä Helsingissä.⁴⁷³

Sekä Latukat, Haikokset että Haarala osallistuivat elokuussa suomalaisten sosiaalidemokraattien neuvottelukokoukseen Moskovassa, ja Latukat myös tämän kokouksen jatkoksi järjestettyyn Suomalaisen kommunistisen puolueen perustamiskokoukseen.⁴⁷⁴ Omasta tilanteestaan Lyyli Latukka mainitsi lyhyesti omaelämäkerrassaan: ”Moskovassa

471 Lyyli L: Elämää Pietarissa. *Työläisnaisen syyslehti* I; Latukan kuvaamista, porvarillisten feministien aloitteesta syntyneistä naisten sotilasyksiköistä ks. Clements 2012, 184–187.

472 Hildur Haaralan muistelmat, kansio 1, HH:n henkilöarkisto. KansA; Kuulustelutk 10.10.1923, Hildur Haaralan henkilömappi 3791, Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

473 Hildur Haaralan muistelmat, kansio 1, HH:n henkilöarkisto. KansA; Kuulustelutk 10.10.1923, Hildur Haaralan henkilömappi 3791, Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

474 Saarela 1996, 487, liite 1. Saarelan mukaan kokoukseen olisi osallistunut ”K. Haikonen”, mutta kyseessä lienee kuitenkin Hildur Haikonen, sillä Kustaa oli palannut Suomeen jo toukokuussa. Lyyli Latukan omaelämäkerta. Julkaistu osin näyttelyluettelossa *Viipurin Lenin-museon näyttely. Lyyli ja Juhani Latukka - Leninin suomalaiset auttajat Talikkalassa*. Esillä Tampereen Lenin-museossa 25.9.–24.11.2010;

Hildur Haikonen ja Paavo Haarala solmivat syksyllä 1918 Moskovassa niin kutsutun neuvostoavioliiton. Tämä tapahtui ilmoittamalla liitosta paikalliseen rekisteröintitoimistoon. Avioeroon olisi tarvittu vain molemminpuolinen ilmoitus samaiseen toimistoon. Kuva on otettu Moskovassa 1920-luvun taitteessa. Kuva: Kansan Arkisto.

aviomieheni lähetettiin työhön Ammattiliittojen keskusliittoon. Minä en saanut heti töitä, koska en osannut venäjää.”⁴⁷⁵

Latukat muuttivat jo loppuvuodesta 1918 puolueen kehotuksesta Pietariin, ja työskentelivät siellä *Vapaus*-lehdessä. Lyyli Latukan ensimmäiset kirjoitukset julkaistiin *Vapaudessa* marraskuun lopulla, ja niissä hän selosti muutamaa päivää aiemmin Moskovassa pidettyä yleisvenäläistä naisten kokousta. Varsinaisesti hän työskenteli Suomalaisen kommunistisen puolueen keskuskomitean pakolaiskomissiossa ja kertoi myöhemmin kirjoittaneensa tuolloin pakolaiskysymyksestä kirjaisen. Elviira Vihersalon kuoltua huhtikuussa 1919 Lyyli Latukka johti jonkin aikaa tämän vastuulla ollutta suomalaista lastenkotia. Kesällä 1919 hänet omaelämäkerran mukaan lähetettiin pakolaisten komissaarina Tveriin mukanaan ”200 lasta ja 100 naista”, joille ei Pietarissa enää riittänyt elintarvikkeita. Tverissä hän oli marraskuuhun saakka ja Pietariin palattuaan työskenteli lastenkodin johtajana vuoden 1920.⁴⁷⁶

Latukoiden muutettua Pietariin Haaralat jäivät vielä Moskovaan. Paavo Haarala työskenteli ensin sisäasiain komissariaatissa ja sen jälkeen kansallisuuskomissariaatin alaisessa Karjalan kommuunan edustustossa. Hildur Haarala ei sen sijaan ollut töissä, sillä hän joutui sanojensa mukaan maaliskuussa 1919 vatsaleikkaukseen ja sairasteli sen jälkeen paljon. Keväällä 1922 Haaralatkin muuttivat Pietariin, ja Paavo Haarala toimi jonkin aikaa kesäkuussa 1923 perustetun Kustannusosuuskunta Kirjan taloudenhoitajana. Latukat asuivat tuolloin entisessä Astoria-hotellissa, ja kesälomia vietettiin yhdessä Rääpyällä, Pohjois-Inkerissä.

Aleksanteri Haikonen palasi Suomeen 1922 ja Haaralat lokakuun 1923 alussa. Saattaa olla, että kommunistinen puolue tuolloin lähetti Haaralat maanlaiseen työhön Suomeen. Hildur Haarala oli aktiivi-

475 Lyyli Latukan omaeläkerta, päivätty 15.3.1936. Julkaistu osin näyttelyluettelossa *Viipurin Lenin-museon näyttely. Lyyli ja Jubani Latukka - Leninin suomalaiset auttajat Talikkalassa*. Esillä Tampereen Lenin-museossa 25.9.–24.11.2010;

476 Kotia oli johtanut Elviira Vihersalo, joka kuoli äkillisesti pilkkukuumeeseen huhtikuussa 1919. Kodissa oli enimmillään 300 lasta. O. M. [Olga Manner?]: Suomalaisesta lastenkodista Pietarissa. *Vapaus* 3.10.1920; Elviira Vihersalo. *Vapaus* 11.4.1919; Lyyli Latukan omaeläkerta, päivätty 15.3.1936. Julkaistu osin näyttelyluettelossa *Viipurin Lenin-museon näyttely. Lyyli ja Jubani Latukka - Leninin suomalaiset auttajat Talikkalassa*. Esillä Tampereen Lenin-museossa 25.9.–24.11.2010

Kesällä 1922 Pietariin saatiin odotettuja vieraita Suomesta. Yhteiskuvassa takana ovat Paavo Haarala, tämän sisar Elli sekä Juho ja Jouko Latukka. Edessä istuvat vasemmalla Hildur Haarala ja oikealla Lyyli Latukka ja heidän välisään isä Tuomas Haikonen. Haikosen sisarusten äiti Katri Kuosa oli kuollut kesäkuussa 1922. Kuva: Kansan Arkisto.

nen ainakin julkisessa vasemmistoliikkeessä, ja häntä ehdotettiin muun muassa vasemmistososialistien eduskuntaryhmän konekirjoittajaksi syksyllä 1924. Haaralat asettuivat aluksi asumaan Haikosten taloon Viipuriin ja Paavo Haarala sai töitä lankonsa, Otto Orasmaan, asianajotoimistosta.⁴⁷⁷ Vuonna 1925 Haaralat muuttivat Helsinkiin, Hildur hakeutui töihin osuusliike Elantoon ja Paavo Haarala alkoi opiskella lakitiedettä. Opinnot jäivät kesken, sillä Paavo kuoli tuberkuloosiin 1927.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ Hildur Haaralan muistelmat, kansio 1, HH:n henkilöarkisto. KansA; Kuulusteluptk 10.10.1923, Hildur Haaralan henkilömappi 3791, Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

⁴⁷⁸ Hildur Haaralan henkilömappi 3791, Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

Vuonna 1920, jolloin Lyyli Latukka vielä oli lastenkodin johtajana, häneltä ilmestyi *Vapaudessa* vain jokunen kirjoitus ja runo. Vuoden lopulla hän kirjoitti lehteen jo säännöllisesti ja vuoden 1921 alussa hänestä tuli *Vapauden* vakinainen toimittaja. Lehdessä oli *ženotdelin* ohjeiden mukaisesti ollut huhtikuusta 1920 kaksi kertaa kuukaudessa erityinen naisille suunnattu sivu, jota aluksi kokosivat Olga Manner, Hanna Kohonen ja muutamat satunnaiset kirjoittajat. Vuoden lopulla kirjoittajakuntaan ilmestyi Lyyli Latukka, joka seuraavien puolentoista vuoden ajan vastasi sivun kokoamisesta. Helmikuun lopulta 1921 ”Työläisnaisten sivu” ilmestyi joka sunnuntai ja sen nimi muuttui ”Työläis- ja talonpoikaisnaisten sivuksi”. Naisten sivu lakkautettiin keväällä 1922, jolloin koko lehti oli ajautunut uuden talouspolitiikan takia taloudellisiin vaikeuksiin. Lyyli Latukan mukaan ihmiset olivat tottuneet saamaan lehtensä ilmaiseksi eivätkä heti olleet valmiita maksamaan siitä.⁴⁷⁹

Vapauden toimitukseen oli vuoteen 1921 asti kuulunut jopa kymmenen vakituista toimittajaa. Vuoden 1921 alussa lehden päätoimittaja oli Juhani Latukka ja toimitus sijaitsi Stremennajalla. Toukokuusta alkaen lehti ilmestyi enää kolmena päivänä viikossa ja samalla vähennettiin henkilökuntaa. Vuoden lopussa lehden painatus siirtyi Pravdan kirjapainoon, josta saatiin myös pieni toimitustila: jäljellä oli neljä toimittajaa ja konekirjoittaja. Juhani Latukka siirtyi vuoden 1921 lopussa tuolloin perustetun Suomalaisen puoluekeskuskorkeakoulun opetusosaston johtajaksi.⁴⁸⁰

Huhtikuusta 1922 *Vapaus* ilmestyi enää kerran viikossa ja henkilökunta kutistui entisestään. Lyyli Latukka jäi sanojensa mukaan ”yksin toimitukseen” ja hoiti niin päätoimittajan kuin asiapojan tehtävät: ”Pitkin viikkoa keräsin ainehistoa lehteen. Jokainen rivi piti koota venäjän kielestä”, eikä kirjeenvaihtajia vielä ollut. Vuoden 1923 alusta lehti alkoi elpyä ja sen talous koheni. Se ilmestyi aluksi kaksi, sitten kolme kertaa viikossa. Työolot kurjistuivat silti entisestään: nyt muutettiin Kominternin kirjapainoon ja siellä toimituksen käytössä oli pieni ja vetoinen, latomon ja konttorin välissä ollut eteinen. Samalla lehteen

479 *Vapaus*-lehti viikkolehdeksi, *Vapaus* 21.4.1922.

480 Lyyli Latukka: Vuodet 1921–23. *Vapaus* 24.5.1928. (*Vapauden* 10-vuotisjuhla-lehti.); Pennonen, 50; Krekola 61.

kuitenkin saatiin lisää työvoimaa ja päätoimittajaksi tuli Lauri Letonmäki. Lyyli Latukka vapautettiin toimittajan tehtävästä syksyllä 1923. Myöhemmin kirjoitetun muistelman rivien välistä saattaa lukea, että lehdestä lähtö ei ollut Latukalle mieleen ja taustalla olivat kommunistien keskinäiset riidat.⁴⁸¹

Lyyli Latukka kirjoitti myös Suomessa ilmestyneisiin lehtiin ja välitti niihin materiaalia. *Sosialistisen Aikakauslehden* lisäksi hänen tekstejään oli *Työläisnaisessa*, johon hän oli kirjoittanut jo vanhan työväenliikkeen aikana. Nämä tekstit kuvasivat vallankumouksen saavutuksia ja avasivat näkymiä bolševikkien työkentän laajuuteen ja monimuotoisuuteen. Esimerkiksi loppukeväästä 1921 lehti julkaisi Latukan raportin niin kutsuttujen idän naisten osallistumisesta yleisvenäläisiin työläisnaisten kokouksiin. Tässä, kuten muissakin musliminaisia koskevissa artikkeleissa, korostettiin kommunismin ”vapauttavan” naiset kaikkialla, uskonnosta tai etnisestä taustasta riippumatta. Latukka mainitsi Grigori Jevsejevitš Zinovjevin kertoneen turkkilaisten naisten tehneen häneen suuren vaikutuksen eräällä Bakun konferenssimatkalla. Mielenosoituskulkuessa nämä olivat ”akkiä heittäneet hunnut kasvoiltaan ja antoivat auringon vapaasti paistaa niihin”. Tämä oli ollut huomiota herättävä tapaus, viskasivathan naiset kirjoittajan mukaan ”pois vanhat ennakkoluulot ja tavat ja omaksuivat uuden uskon. Uskon omaan ihmisyyteensä ja tasa-arvoon miehen rinnalla.” Lehden seuraavassa numerossa julkaistiin samaan teemaan liittyvä Aleksandra Kollontain kuvaus Moskovassa pidetystä Idän naisten kongressista. Tekstin välittäjä ja suomentaja oli todennäköisesti Lyyli Latukka.⁴⁸²

Työläis- ja talonpoikaisnainen ilmestyi Leningradissa 1925–1937 (1932–1937 lehden nimi oli *Neuvostonainen*). Lyyli Latukka oli sen vastaava päätoimittaja alusta alkaen aina vuoteen 1936. Lehti oli suunnattu Leningradin alueen ja Neuvosto-Karjalan suomalaisille, inkeri-

481 Lyyli Latukka: Vuodet 1921–23. *Vapaus* 24.5.1928. (Vapauden 10-vuotisjuhla-lehti.) Tarkemman tiedon saaminen Latukan ”vapauttamisesta” vaatisi Venäjällä olevan Skp:n arkiston käyttöä.

482 Lyyli L.[Lyyli Latukka]: Idän naisten herääminen. *Työläisnainen* 8/1921; Aleksandra Kollontai: Idän naismaailma ja vallankumous. *Työläisnainen* 9/1921. Etnisistä eroista bolševikkien tavoitteiden toteutumisessa ks. esim. Artwood 1999, 75–76; Michaels 2001. Myös maaseudun ja kaupunkien eroja on tutkittu paljon.

läisille ja karjalaisille naisille.⁴⁸³ Se tavoitteli laajaa lukijakuntaa, ja siinä julkaistiin naisjärjestökuulumisten ja Neuvostoliiton kehitystä kuvaavien tekstien ohella käytännön neuvoja perheenemännille sekä kaunokirjallisia tekstejä, ennen muuta Neuvostoliitossa eläneiden suomalaisten kirjailijoiden, kuten Hilda Tihlän kirjoituksia, mutta myös venäjistä käännettyjä kertomuksia. Lehden liitteenä oli ainakin 1920-luvun lopulla kaava-arkki ja naisia opastettiin niin lastentautien kuin siipikarjan hoidossa. Vielä 1930-luvun taitteessakin *Työläis- ja talonpoikaisnaisessa* oli kuvauksia suomalaisyhteisön arkielämästä ja naisten järjestötoiminnasta. Näiden rinnalla alkoivat kuitenkin näkyä suunnitelmatalouden painotukset: lehdessä oli runsaasti lastentarhoja käsitteleviä tekstejä, mikä liittyi teollistamiseen ja naistyövoiman tarpeeseen. Samoin naisia kehoitettiin muusta tekstistä jyrkästi poikkeavin sanakääntein tukemaan kollektivisointia, kuten kehotuksessa ”Likvidoimme kulakiston tyhjäntoimittajien, verenimijäin ja riistäjien luokkana”. Kollektivisoinnista kirjoitti erityisesti päätoimittaja Lyyli Latukka.⁴⁸⁴

Lyyli Latukan lisäksi lehteä toimittivat muun muassa Tyyne Razimovitš ja Eva Korhonen. Toimitusneuvostoon kuuluivat Saima Hellman suomalaisesta valistustalosta, Eini Grahn suomalaisesta opettajatekniikumista, Aune Dahl suomalaisesta keskikoulusta ja Karjalan edustajana Edvard Gyllingin tytär Maija Gylling. *Työläis- ja talonpoikaisnainen* oli Neuvostoliiton suosituimpia suomenkielisiä aikakauslehtiä. Sen tavanomainen painos oli 4 000–6 000 kappaletta, erityisnumeroita saatettiin painaa 10 000. *Neuvostonaisen* viimeinen numero ilmestyi syyskuussa 1937.⁴⁸⁵

Toimitustyön lisäksi Lyyli Latukka kirjoitti lyhyitä kirjasia, ensimmäisenä niistä edellä mainitun *Köyhäinhoidosta yhteiskunnalliseen huoltoon*, jonka Skp:n keskuskomitea julkaisi 1919. Teksti julkaistiin myös *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* 1920.⁴⁸⁶ Kun Leninin tekstien suomentamiseen saatiin tämän kuoleman jälkeen rahaa käännöksiin tarkoitusta rahastosta, suomensi Lyyli Latukka joukon Leninin eri aikoina

483 Kruhse ja Uitto 2008.

484 Esim. *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 6/1928, 3/1929 ja 2/1930.

485 Lehden työntekijöistä Eva Korhonen ammuttiin joulukuussa 1937 ja Lyyli Latukka huhtikuussa 1938.

486 *Sosialistinen Aikakauslehti* 7–9/1920.

naisiasiasta kirjoittamia tekstejä. Kustannusosuuskunta Kirja julkaisi kokoelman 1925 nimellä *Naisen vapauttamisesta: kirjoitelmia*. Latukka suomensi myös kaksi Lilinan kirjasta. Niistä *Neuvostovalta ja työtätekevää nainen* ilmestyi Kirjan kustantamana Leningradissa 1925, ja hieman laajempi teksti *Vapautettu nainen*, Yhdysvalloissa Amerikansuomalaisten sosialististen kustannusliikkeiden kustantamana 1926.⁴⁸⁷ Kasvatustieteilijä Zlata Ionovna Lilina (o.s. Bernshtein, 1882–1929) oli bolševikkien ja Kominternin johtajistoon kuuluneen Grigori Zinovjevin vaimo. Miehensä tavoin Lilina erotettiin puolueesta 1927 eli vain vähän Latukan suomennosten ilmestymisen jälkeen.⁴⁸⁸ Lilinan tekstejä oli julkaistu myös *Vapaudessa*, ja niiden välittäjä oli saattanut olla Aura Kiiskinen, joka työnsä puolesta oli yhteydessä Pietarin lääninneuvoston kansanvalistusosaston johtajana toimineeseen Lilinaan.⁴⁸⁹

Lyyli Latukan toimittama Työläis- ja talonpoikaisnainen alkoi ilmestyä Leningradissa 1925. Samana vuonna Suomessa alettiin julkaista Työläis- ja talonpoikaisnaisen lehteä.

487 Kustantaja oli Amerikan suomal. sosialistiset kustannusliikkeet: Superior (Wis.): 1926 ja kirjasessa oli 91 sivua.

488 Young 2008, 73.

489 Muistelmäkäsikirjoitus, II osa, 12–14, kansio 1, AK:n henkilöarkisto. KansA.

Käännösten lisäksi ilmestyi 1930 Latukan itse kirjoittama kirjanen *Mitenkä maatalousarttelissa eletään: kysymyksiä ja vastauksia*, jossa maaseudun naisille selvitettiin näiden töitä ja velvollisuuksia uusissa kollektiivitalouksissa. Kirjasessa naisia opastettiin taloudenhoidossa, töiden järjestämisessä ja johtotehtävissä ja annettiin elämäntapaa, lastenkasvatusta sekä naisten ja miesten suhdetta koskevia neuvoja. Näihin aikoihin Latukka kirjoitti myös *Työläis- ja talonpoikaisnaisessa* naisten tehtävistä maaseudun kollektiivitalouksissa.⁴⁹⁰ Vuonna 1930 ilmestyi niin ikään Latukan Lenin-suomennos *Sosialidemokratian kaksi taktikkaa demokraattisessa vallankumouksessa*. Kirjallisten töidensä ohella Lyyli Latukka opetti vuodesta 1927 leninismiiä ja Neuvostoliiton kommunistisen puolueen historiaa Lännen Vähemmistökansallisuuksien yliopistossa, joka lakkautettiin 1938.

Naisilla myös säilyi siteitä Suomeen jääneisiin tai palanneisiin tovereihin. Lyyli Latukan läheisimpiä ystäviä Viipurissa oli ollut Lyyli Heinonen, johon Latukka piti pakolaisvuosinaan yhteyttä kirjeitse.⁴⁹¹ Oletettavasti ystävykset vielä tapasivatkin, sillä Heinonen lienee käynyt Pietarissa ainakin helmikuussa 1921. Etsivän keskuspoliisin 1923 laaditun selvityksen mukaan viipurilaiset kommunistit olivat ”vilkkaassa toiminnassa ja yhteydessä Venäjällä olevien kommunistien kanssa”. Heinosen tehtäviksi mainittiin postinvälitys ja kiihotuskirjallisuuden levittäminen.⁴⁹²

Lyyli Heinosta kiinnosti naisen yhteiskunnallisen aseman kehitys, ja hän seurasi muun muassa Suomen uudesta avioliittolaista, avioerosta ja syntyvyyden alenemisesta käytyä keskustelua. Myös Tanskan työläisnaisten toiminta aborttilain uudistamiseksi kiinnitti hänen huomionsaan.⁴⁹³ Heinonen työskenteli vuodesta 1927 tuolloin perustetussa vii-

490 Lyyli L.: Kollektivioimisvyöry Tverin Karjalassa. *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 2/1930, 11–12; Lyyli L.: Taistelu maaseudun sosialisoinniseksi. Inkerin naiset ja kollektivisointi. *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 3/1930, 9. Numeron 2/1930 pääkirjoituksessa Latukka kehotti puolueen ohjeiden mukaisesti ”likvideeraamaan kulakit”: ”Likvidoidimme kulakiston tyhjäntoimittajien, verenimijäin ja riistäjien luokkana.”

491 Katainen 1994, 47, viite 8.

492 Ek:n Terijoen alaostaston kirje 17.5.1923, no 2013 ja Viipurin alaostaston raportti 10.9.1923 no 1335. Lyyli Heinosen henkilömappi. Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

493 Katainen 1994, 30.

purilaisessa *Työ*-lehdessä ja vuodesta 1929 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* Helsingissä⁴⁹⁴, samaan aikaan Lyyli Latukka toimitti *Työläis- ja talonpoikaisnaista* Neuvostoliitossa. Vuoden 1930 alussa Latukka tiesi kertoa sisarelleen Hildur Haaralalle Heinosen siirtämisestä Helsinkiin: ”ystäväni L:kin tulee nyt sinne teidän kaupunkiinne. Lienetkö jo tavannut häntä?”⁴⁹⁵

Työläisnaisessa julkaistiin 1920-luvun alkupuolella Neuvosto-Venäjälle paenneiden suomalaisten kirjoituksia, ja samoin 1920-luvun lopulla *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehd*en avustajakuntaan kuului useita Neuvostoliitossa asuneita naisia, kuten Hanna Malm, Aino Kuusinen, Aura Kiiskinen, Olga Manner, Lyyli Latukka ja Tyyne Salomaa. Naisten välisiin yhteyksiin ja lehtien lukemiseen rajan molemmin puolin viittaa myös *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehd*en tilauksia lisäämään pyrkinyt, useana vuonna jatkunut haastekampanja, jossa Lyyli Heinonen haastoi 1929 ”tätä hommaa vireillä pitämään Lyyli Latukan Leningradista ja Eeva Pullisen Viipurista”. Pari numeroa myöhemmissä *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* julkaistiin Lyyli Latukan kirjoitus naisten organisoitumisesta ja saavutuksista Neuvostoliitossa.⁴⁹⁶ *Työläis- ja Talonpoikaisnaisten lehd*en haastekampanjaan tuli Neuvostoliitosta myös vastauksia. *Vapauden* toimittajiin kuulunut ja *Työläisnaisten* ja sen seuraajien kirjeenvaihtajana 1920-luvulla toiminut Hanna Kohonen kiitti keväällä 1928 saamastaan haasteesta ja tervehti ”vanhaa taistelutoveria”, 21-vuotiaasta lehteä, joka oli ottanut nimeensä mukaan ”talonpoikaissisarensa”. Kohonen lupasi kopauttaa liikkeelle vanhaa kaartia Leningradista ja Petrosavodskista (Petroskoista) ”lehtemme” puolesta.⁴⁹⁷ Aura Kiiskinen puolestaan haastoi kampanjaan Neuvostoliitossa Kiiskisen lailla asuneet Aino Pesosen, Eva Salmen, Aino Kertulan, Tyyne Tokoin ja Anni Kukkosen. Haasteita lähetettiin sadoittain

494 Ks. tarkemmin Katainen 1994, 30–37.

495 Lyyli Latukan kortti Hildur Haaralalle 2.1.1930. HH:n henkilömappi, Ek–Valpo I: arkisto. KA.

496 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 1/1929, 16 ja Lyyli Latukka: Kirje Leningradista. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 3/1929, 11–12.

497 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 5/1928, 15.

puolin ja toisin monen vuoden ajan, mikä kertoi vanhojen ystävä- ja toveriverkostojen säilymisestä.

Latukka piti kiinteästi yhteyttä myös sisarensa Hildur Haaralaan. Kesäkuun alussa 1927 hän kirjoitti sisarelleen odottavansa Suomes- ta retkikuntaa, jonka toivoi tapaavansa ennen lähtöään kahden kuu- kauden kesälomalle etelään. Kyseessä oli Suomen Ammattijärjestön 13-henkinen valtuuskunta, johon kuului kaksi naista, Saima Raunio ja Greta Hiltunen.⁴⁹⁸ Samalla Latukka pyysi sisartaan lähettämään itselleen villasukat, kesäsuikat, talvikengät ja villaröijyn sekä Joukolle koulutarvikkeita. 1930-luvulla Jouko opiskeli insinööriksi ja tuolloin toiveena oli saada Suomesta muun muassa logaritmiivoitin ja kirja *Tuhatta sanaa englantia*. Hildur Haarala lähettikin vuosien mittaan sisarelleen Leningradiin paitsi vaatteita ja koulutarvikkeita myös ruo- kaa ja lääkkeitä. Rahoitus järjestyi Aino-siskon avulla, tämä kun hoiti Viipurissa Lyyli Latukan perintörahoja. Loppuvuodesta 1929 kirjeiden sävy synkentyi: Joukon kanssa oli hankaluuksia ja läheisimmät ystävät olivat kaikki muuttaneet Karjalaan. Kirjeisiin sisältyi myös yleistä neu- vostoarjen kuvausta, kuten tieto siitä, että Neuvostoliitossa oli siirrytty viisipäiväiseen viikkoon, jossa neljä päivää tehtiin töitä ja yksi oli lepoa varten.⁴⁹⁹

Lyyli Latukka mainitsi useassa kirjeessä lähettäneensä Suomeen kir- joja Leningradissa vierailleiden suomalaisten mukana. Muiden muassa Neuvostoliitossa vierailut näyttelijä Elli Tompuri oli välittänyt niitä Hildur Haaralalle. Tompuri oli osallistunut Moskovassa järjestetyil- le kansainvälisille teatteripäiville 1933 ja käynyt vielä seuraavanakin vuonna pari kertaa Neuvostoliitossa.⁵⁰⁰ Tällöin hän oli ilmeisesti ollut yhteydessä Latukkaan. Kirjeet liikkuivat samalla tavoin kädestä käteen, etsivän keskuspoliisin ulottumattomissa. Haarala toimitti vastaavas- ti Neuvostoliittoon kommunistisen puolueen tarvitsemia julkaisuja. Keväällä 1929 Latukka pyysi sisartaan tilaamaan osoitteeseen Jukka Lehtosaari, Leningrad Kronverskaja ul. d. 23/59 kv. 18 Wienissä ilmes-

498 *Osuuskauppaväki* 1928.

499 Lyyli Latukan kirjeet ja kortit Hildur Haaralalle 5.6.1927, 9.11.1929, 16. ja 22.6.1931, 30.5.1934. HH:n ja LL:n henkilömapiit, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

500 Mäkinen, Helka 2001, 180–181.

4. SUKUPUOLIJÄRJESTYKSEN, PERHEEN JA KOTITALOUDEN POLITISOINTI

Sukupuoli oli ennen Venäjän vallankumousta politisoitu monissa yhteiskuntien murrosvaiheissa, kuten Ranskan suuressa vallankumouksessa ja Venäjän 1860-luvun modernisaatiomurroksessa.⁵⁰² Jo johdannossa viitattiin sosialistisen liikkeen teoreetikoihin, jotka analysoivat sosiaalista sukupuolta. Ensimmäisiä feminismin ja sosialismin erottamattomuutta painottaneita kirjoittajia oli Flora Tristan. Marx ja Engels kyseenalaistivat teksteissään sukupuolten välisen työnjaon ja perheen luonnollisuuden ja esittivät tältä pohjalta taloudellisen itsenäisyyden vapauttavan naiset. Muutamat varhemmat kirjoittajat olivat myös miettineet, miten naisten taloudellinen itsenäisyys olisi mahdollinen, koska palkaton ja aikaavievä uusintamistyö oli käytännössä naisten vastuulla. August Bebel pohti tätä kirjassaan *Die Frau und der Sozialismus* (1879), ja myöhemmin kotitalousvallankumousta hahmottelivat muiden muassa saksalainen Lily Braun ja amerikkalainen sosialistifeministi Charlotte Perkins Gilman. Käytännössä eurooppalaiseen työväenliikkeeseen muotoutui monenlaisia ohjelmia: Anna Clarkin mukaan esimerkiksi Isossa-Britanniassa työväenliikkeen opiksi tuli ajatus sukupuolten erillisistä maailmoista ja tavoitteeksi 1800-luvun mittaan työläisnaisten vapauttaminen kotiin. Sama kehityskulku on nähty Suomen työväenliikkeessä.⁵⁰³

Bolševikit ja sukupuoli

Lokakuun vallankumouksen jälkeen monien bolševikkien tavoite oli pelkistettynä hävittää muun vanhan rojun muassa sosiaalinen sukupuoli. Ajateltiin, että sosialistisen ja tulevan kommunistisen yhteiskunnan toimintojen kannalta ei ole järkevää ylläpitää polarisoitunutta su-

502 Venäjän modernisaatiomurroksesta ks. esim. Rosenholm 1999.

503 Gilmanista ks. Heinonen 1998, 94; Clark 1995; Sulkunen 1989.

kupuolijärjestelmää. ”Uusien ihmisten” ja toverien tuli rakentaa ”uutta yhteiskuntaa” ilman sukupuolijakoa. Sukupuoli ja sukupuolten tehtävät kotitaloudessa, työmarkkinoilla ja yhteiskunnassa, samoin avioliitto, perhe, seksuaalisuus, moraalit ja tunteet kyseenalaistettiin ja avattiin vääntelyyn, muokkaukseen ja säätelyyn kohteiksi.

Bolševikkien tavoitteleman järjestyksen perustana on pidetty sekularisaatiota ja sukupuolten identtisyttä. Identtisyys on sisältänyt oletuksen siitä, että naisten elämänpiiri alkaisi enenevästi muistuttaa miesten elämänpiiriä, naisten sosiaalinen rooli miesten roolia ja naiset alkaisivat jopa ruumiiltaan lähestyä miehistä ihannetta. Marxilaisen psykoneurologin ja seksuaalivalistaja Aron Borisovitš Zalkindin (1888–1936) vuodelta 1924 kirjautuneen lausahduksen mukaan ”taloudellisesti ja poliittisesti, mikä merkitsee myös fysiologisesti, moderni proletarinainen voi ja hänen täytyy tulla yhä enemmän modernin proletarimiehen kaltaiseksi”.⁵⁰⁴

Bolševikkien ohjelmassa sukupuolijärjestys muutettaisiin helpottamalla naisten tietä koulutukseen ja ansiotyöhön. Tämä tapahtuisi hoi-va- ja kotityön kollektivisoinnilla eli perustamalla lasten, vanhusten ja sairaiden hoitoon erikoistuneita laitoksia sekä kotitalouden tehtävistä huolehtivia keskuskeittoloita, pesuloita ja paikkaamoita. Asumista tuli kehittää suuntaan, joka mahdollistaisi kotitalouden tehtävien kollektiivisen hoidon. Palveluverkostoa rakennettiin aluksi vauhdikkaasti valtion tukemana. Aleksandra Kollontain suunnittelema äitiys- ja lastenhuolto-ohjelma esimerkiksi kirjautui lakiin ja konkretisoitui äitiyttä tukevissa ja äitien työssäkäynnin mahdollistavissa julkisissa palveluissa. Myös ehkäisyvalistus, vapaa abortti ja seksuaalisuuden vapauttaminen sitä rajoittavista säädöksistä ja moraalista kuului vallankumouksellisten ohjelmaan. Bolševistisen vision mukaan perhe vanhassa muodossaan kävisi piankin tarpeettomaksi, ja naisen ja miehen suhteet perustuisivat vapaisiin – ei taloudellisten seikkojen tai kaksinaismoraalin määrittämiin – liittoihin. Äärimmäinen kanta oli, että sosiaalisia suhteita säätelevät lait oli lopulta korvattava ihmisten toimintaa ohjaavilla sosiaalisilla normeilla.⁵⁰⁵

504 Navailh 1994, 234.

505 Pyrkimys yksityiselämän säätelyn lakkauttamiseen näkyi muun muassa keskustelussa, joka käytiin vuoden 1918 uutta avioliittolakea säädettäessä. Lain krii-

Vaikka bolševistinen visio pohjasi sosialistien pitkään kehittämään ohjelmaan, erityistä oli, että sukupuolijärjestyksen tietoinen muuttaminen radikaalissa ja laajassa mielessä ensi kertaa tuli jonkin hallituksen viralliseksi ohjelmaksi, joka kirjattiin myös lainsäädäntöön. Naisten ”vapauttamisesta” tuli vallankumouksen tavaramerkki, johon kiinnitettiin laajasti huomiota muun muassa Neuvosto-Venäjän ja Neuvostoliiton saavutuksista kertovissa ulkomaisissa artikkeleissa ja matkakertomuksissa. Bolševikkien tavoitteena oli, että naisilla olisi samat mahdollisuudet kouluttautua, ansaita ja asettaa yksilöllisiä päämääriä kuin miehillä.

Työläisnaisen päätoimittaja Elsa-Kirsti Koponen kirjoitti vuoden 1920 alussa naisten merkityksestä työväenliikkeessä ja otti esimerkiksi sosialismia jo rakentavat maat ja ”itse Leninin”, joka oli äskettäin pidetyssä moskovaisten työläisnaisten kokouksessa puhunut työläisnaisliikkeen tehtävistä sosialismiin siirryttäessä. Leninin mukaan ”[t]ätä työtä – sosialistisen yhteiskunnan rakentamistyötä – riittää meille moniksi, moniksi vuosiksi. Tämä työ ei voi antaa kovin nopeita tuloksia eikä tehdä kovin loistavaa vaikutusta”. Koposen mukaan oli selvää, että ”ilman naisen ymmärtävää suhtautumista ja itsetietoista, uhrautuvaa työtä on koko suuri suunnitelma mahdoton toteuttaa”.⁵⁰⁶ Viittaus saattoi olla peräisin pietarinsuomalaisten *Vapaus*-lehdestä tai Ruotsissa ilmestyneestä *Viestistä*, jotka olivat julkaisseet Leninin puheen kokonaisuudessaan syksyllä 1919. Lenin luonnehti tekstissä naisten aseman perinpohjaista muutosta Neuvosto-Venäjällä: se näkyi jo lainsäädännössä, ”kotiorjuuden” poistamisessa sekä naisten järjestäytymisessä ja poliittisessa osallistumisessa.⁵⁰⁷

Lainsäädännön on nähty neuvostovalan alkuvuosina maallistuneen, yksilöllistyneen ja perustuneen sukupuolten tasa-arvoon.⁵⁰⁸ Ruotsalainen historioitsija Helene Carlback on arvioinut, että vaikka Yhdysvalloissa ja Pohjoismaissa perhe- ja avioliittolainsäädäntöä mo-

tikoiden mukaan valtion tulisi rekisteröidä vain syntymät ja antaa kansalaisten vapaasti päättää liitoistaan. Ks. Goldman 1993, 55–57.

506 Elsa-Kirsti Koponen: Rohkeasti tulevaisuutta kohti 1/20, 3.

507 Naisen asema. Toveri Leninin puhe. *Vapaus* 2.10.1919. Puhe julkaistiin myös *Viestissä* Tukholmassa. Ks. *Viesti* 44/45, 1919.

508 Ks. esim. Carlback 2003, 78.

dernisoitiin huomattavasti 1900-luvun alkupuolella⁵⁰⁹, oli Neuvosto-Venäjän lainsäädäntö 1920-luvulla näitä edellä. Kollontai puolestaan totesi 1926 miettiessään heti vallankumouksen jälkeen säädettyä avioliittolakia, ettei se ollut olennaisesti edistyksellisempi kuin joidenkin demokraattisten maiden lait. Erityisesti Kollontai mainitsi Yhdysvaltojen avioerosäädösten olevan samaa tasoa kuin Neuvostoliiton, kun taas aviottomien lasten asema oli jopa parempi Norjassa.⁵¹⁰ Carlbäckin mukaan Neuvosto-Venäjällä säädetyt perhe- ja avioliittolait olivat kuitenkin kokonaisuutena pisimmälle viedyt, jos niitä arvioidaan valtion ja kirkon erottautumisen, yksilön oikeuksien ja sukupuolten tasa-arvon perusteella.⁵¹¹

Vuoden 1918 avioliitto-, perhe- ja holhouslain perusajatus oli naisten tasa-arvon edistäminen, perhesiteiden hapertaminen ja sukupuolten suhteiden ja seksuaalisuuden määrittäminen suurelta osin yksityisasiaksi, johon valtion tai kirkon ei pitäisi puuttua. Laissa säädettiin siviiliavioliitto ainoaksi viralliseksi avioliittomuodoksi, kaikinpuolinen tasa-arvo avioliitossa ja avioeron vapaus. Avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten oikeudet säädettiin samoiksi avioliitossa syntyneiden kanssa, mikä erotti perhevelvollisuudet avioliittoinstituutiosta. Perheen merkitystä häivyttiin edelleen kieltämällä adoptio, koska ajateltiin valtion huolehtivan perheitä paremmin orvoista. Äärimmäisenä kantana keskusteluissa nousi esille lasten oikeus vapautua perheistä omiin itsehallinnollisiin yhteisöihinsä. Laissa ja siitä käydyssä keskustelussa

509 Pohjoismaisen avioliittolainsäädännön kehityksestä ks. Melby–Pylkkänen–Rosenbeck–Carlsson Wetterberg 2006.

510 Käsitukset poikkesivat Suomessa ja Neuvostoliitossa. Suomessa valitettiin sitä, ettei lapsi edelleenkään perinyt isäänsä, jos tämä ei ollut lasta tunnustanut. Esimerkkimaaksi nostettiin tässä Norja. Neuvostoliitossa taas perintöoikeus oli poistettu kaikilta. Ks. N. A.: Aviottomien lasten oikeudellinen asema maassamme. *Työläisnainen* 14–15/1922 ja 16/1922. N. A.:n mukaan "[t]äydellisesti [asia] korjaantuu vasta silloin, kun yhteiskuntamme ei tunne mitään 'aviottomia' lapsia, vaan kaikki lapset ovat samanarvoisia yhteiskunnan jäseniä, ja äitiä kunnioitetaan äitinä siitä huolimatta, onko hän tullut raskaaksi avioliitossa tai sen ulkopuolella, ja jolloin ei ole mitään 'luvattomia' ja 'luvallisia' suhteita, vaan tunnetaan yksinomaan äitiyden pyhä ja ylevä merkitys".

511 Carlbäck 2003, 78.

tavoitteeksi asetettiin avioliiton ja perheen tehtävien ja merkityksen vähentäminen yhteiskunnassa.⁵¹²

Vuoden 1927 alusta voimaan astuneessa uudessa perhelaisa avoliitot rinnastettiin rekisteröityihin liittoihin, avioeroprosettia yksinkertaistettiin edelleen ja elatusmaksusta säädettiin aiempaa tarkemmin. Avioliittoihteeksi muotoutui tasaveroisten osapuolten kumppanuus, toveriliitto, joka perustui kiintymykseen ja yhteisiin ihanteisiin. Avioero taas voitiin Kollontain sanoin saada ”molemminpuolisella sopimuksella viikon parin kuluessa”.⁵¹³ Neuvostoavioliitot ja vapaat liitot otettiin käytännöksi myös suomalaisten pakolaisten ja myöhemmin Neuvostoliittoon esimerkiksi puoluekouluun lähteneiden suomalaiskommunistien keskuudessa. Suomalaisissa teksteissä niitä kutsuttiin yleisesti ”neuvostoavioliitoksi”.

Neuvosto-Venäjä sääti abortin vapaaksi ja maksuttomaksi 1920 ensimmäisenä valtiona maailmassa. Homoseksuaalisten suhteiden rangaistavuus poistettiin 1922, mikä sekin korosti yksilönvapautta ja ydinperheen murenemistä. Myös koulutuksen tasa-arvoistamisen ja julkisten palvelujen (lastenhoitolaitokset, ruokalot) luomisen on nähty muuttaneen sukupuolijärjestystä, vaikka palveluiden kehittäminen joutui uuden talouspolitiikan kaudella vastatuuleen valtion rahapulan takia. Naisten ansiotyössä käynti lisääntyi sodan vuoksi ja kehitystä vauhditettiin säätämällä 1920 työvelvollisuus.

Sotakommunismien (1917–1921) aikaisiin käytäntöihin pureutuneessa tutkimuksessa on kuitenkin osoitettu, että saadakseen sisällissodan ahdingossa naisten tuen bolševikit tarttuivat naiseusdiskurssiin kuuluviin käsityksiin. Naisia tarvittiin niin rintamalla kuin kotirintamalla, mutta sukupuolenmukainen työnjako oli selkeä huolimatta joidenkin naisten osallistumisesta taisteluihin. Elizabeth A. Woodin mukaan naisiin vedottiin ennen muuta muiden tarpeista huolehtivina vallankumouksen äiteinä ja perheenemäntinä: vallankumous tarvitsi naisten hoivaavia käsiä, hellää sydäntä ja tarkkoja silmiä ja naisten kansalaistuminen rakentui näille stereotyyppioille.⁵¹⁴

512 Ks. esim. Goldman 1993, 51–52, 61–63.

513 Carlback 2003.

514 Wood 1997, 65–67.

Sotien ja vallankumouksen jälkeinen köyhyys ja sosiaalinen kaaos hidastivat bolševikkien ohjelman toimeenpanoa. Odottamaton takaisku oli vuoden 1921 kuivuus Volgan varrella, eteläisessä Ukrainassa, Krimin niemimaalla ja Kaukasuksessa, jota seurasi laaja kato ja nälänhätä.⁵¹⁵ Wendy Z. Goldman on tutkimuksissaan selvittänyt vallankumouksen jälkeisiä köyhyyden, pulan ja radikaalin lainsäädännön aiheuttamia mittavia sosiaalisia ongelmia, kuten miljoonien kodittomien tai nälkiintyneiden lasten kohtaloa ja vaikutuksia lastenhoitojärjestelmän kehitykseen.⁵¹⁶ Puolue pyrki vuodesta 1921 ratkomaan ongelmia uudella talouspolitiikalla, jonka seurauksena taloudellisen tehokkuuden tavoittelu syrjäytti tasa-arvoajattelun, julkisia palveluja vähennettiin ja naiset siirtyivät suurin joukoin ansiotyöstä kotiin.

Olojen rauhoittuttua, bolševikkien vakiinnutettua valtansa ja talouden jossain määrin kohennuttua uuden talouspolitiikan ansiosta saatettiin kiinnostusta kohdistaa entistä laajemmin kulttuurisiin ja sosiaalisiin kysymyksiin sekä arkeen. Tähän suuntaan keskustelua käänsi myös puolueen ylin johto Lenin mukaan luettuna.⁵¹⁷ Sukupuolta ja seksuaalisuutta politisoi tässä vaiheessa edelleen vahvasti Aleksandra Kollontai, joka oli keväällä 1922 erotettu *ženotdelin* johdosta. Hän julkaisi 1922–1923 nuortenlehti *Molodaja gvardijassa* neljä artikkelia, jotka oli puettu nuorisolle suunnattujen kirjeiden muotoon. Niissä hän tarkasteli eri näkökulmista kommunistista moraalialia. Tunnetuimmaksi ja kiistellyimmäksi teksteistä tuli keväällä 1923 ilmestynyt *Dorogu krylatomu Erosu!* (Tietä siivekkäälle Eroksele!), jota kritisoitiin julkisuudessa eri näkökulmista. Väittely nosti laajaan julkiseen ruodintaan sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kiinnittyviä teemoja.⁵¹⁸

Esimerkkinä keskustelusta ovat Lev Trotskin 1923 *Pravdassa* julkaisut, perhettä ja moraalialia eritelleet tekstit. ”Vanhaa” ja ”uutta” perhettä käsittelevässä artikkelissa⁵¹⁹ Trotski totesi perhesuhteiden särkyneen

515 Goldman 1993, 67.

516 Perusteellinen kuvaus 1920-luvun oloista naisten kannalta katsottuna on Goldmanin (1993) kirjassa.

517 Wood 1997, 194.

518 Liljeström 1995, 160–177.

519 Leon Trotsky: From the Old Family to the New. Artikkelii julkaistiin alun perin *Pravdassa* 13.7.1923.

vallankumouksen ja sisällissodan oloissa. Kirkon vallan vähentäminen, avioliittoa ja perhettä koossapitäneiden rituaalien poistuminen sekä uusi maallinen lainsäädäntö siviiliavioliittoineen ja avioero-oikeuksineen hajottivat niin ikään vanhaa perhettä. Kyse oli Trotskin mukaan proletaarisen perheen tuskallisesta kehittämisestä.⁵²⁰

Sukupuolten välisen tasa-arvon toteuttamisessa Trotski piti helpoimpana ja jo saavutettuna vaiheena miehen ja naisen poliittista tasavertaisuutta valtiossa. Tätä vaikeampaa olisi toteuttaa ”teollinen tasa-arvo” tehtaissa ja ammattiliitoissa. Tasa-arvon toimeenpano kodeissa olisi vielä tätäkin vaivalloisempaa. Kaikki kotoiset tottumukset tulisi mullistaa ennen kuin tasavertaisuuden kolmas vaihe toteutuisi. Naisen ja miehen tasa-arvosta yhteiskunnallisessa työssä tai politiikassa ei voitaisi kuitenkaan puhua ennen kuin mies ja vaimo olisivat samanvertaisia perheessä. ”Kaaos” oli siten välttämätön välivaihe, jotta sosialistinen elämänmuoto pääsisi kehittymään.

Trotski ei vaatinut perheen lakkauttamista vaan uudentyypeistä perheinstituutiota. ”Uuden perheen” kehitys edellyttäisi sekä yksilöiden sisäistä kehitystä, itsekurin lisääntymistä että uusia rakenteita. Valtion olisi vaurastuttava ennen kuin kotitaloudet voitaisiin sosialisoida tai järjestää julkinen koulutus kaikille lapsille. Samoin kuin Kollontai ja Lenin, Trotski piti naisen ja miehen aidon tasa-arvon edellytyksenä sitä, että julkiset pesulat, ruokalat ja työpajat tekisivät kodeissa aiemmin hoidetut työt ja hyvät opettajat kasvattaisivat lapset julkisissa oppilaitoksissa. Tällöin naisen ja miehen suhde vapautuisi kaikesta ulkoisesta ja satunnaisesta ja perustuisi vain keskinäiseen kiintymykseen. Verrattuna Kollontain artikkelissaan esittämään visioon kommunismissa vallitsevasta rakkauskollektiivista, Trotskin ja muiden tämän vaiheen keskustelijoiden näkemykset edustivat niin kutsuttua rationalisoivaa kantaa. Kollontain näkemyksiin palataan *Novaja moral i rabotši klass (Uusi moraal)* -esseekokoelmaa käsittelevässä luvussa.

Naiset palasivat suurin joukoin kokopäiväiseen ansiotyöhön suunnitelmatalouden aikana, erityisesti vuodesta 1930. Tuolloin kiinnitettiin myös uudelleen huomiota naisten työssäkäynnin turvaaviin julkisiin

520 Samalla kannalla on esim. Borenstein, jonka mukaan sota oli hajottanut perheinstituution ja vahvistanut miesten keskeisiä suhteita. Borenstein 2000, 4.

palveluihin.⁵²¹ Toisaalta perhepolitiikka muuttui vanhoillisemmaksi, mikä kirjautui myös vuoden 1936 uuteen perhe-, elatus- ja avioliittolaikiin sekä abortin kieltämiseen.

Bolševistisen vision uudelleen muotoilu

Kolmekymmentäluvulla Neuvostoliitossa alkoi vähittäinen ”perheen henkiin herättäminen”. Lainsäädännössä vapaamielinen kausi kesti 1930-luvun alkupuolelle, jolloin alettiin valmistella lakien tiukentamista. Homoseksuaaliset suhteet säädettiin uudelleen rangaistavaksi, millä korostettiin heteroseksuaalisen suhteen ja perheen ensisijaisuutta. Ennen pitkää virisi huhuja aborttilain tiukentamisesta. Amerikanjuutalainen toimittaja Louis Fischer kirjoitti Akateemisen sosialistiseurauksen julkaisemaan *Soihtuun* 1935 suomennetussa artikkelissa, että huhujen mukaan raskauden keskeytys sallittaisiin tulevaisuudessa vain pakotetavista lääketieteellisistä syistä. Lääkärit olivat niin ikään jo kiristäneet käytäntöjään, ja lapsettomilla naisilla ja yhden lapsen äideillä oli vaikeuksia saada abortti. Uusi neuvostotunnus oli Fischerin mukaan ”Eläköön punainen vauva!” ja *Pravdan* levittämä iskulause kuului: ”Neuvostojen maassa perhe on suuri ja vakava asia.”⁵²² Vuoden 1936 perhelaissa (ja sen täydennyksessä 1944) abortti kiellettiin, avioeroa vaikeutettiin ja elatusmaksujen laiminlyönnistä säädettiin kovemmat rangaistukset. Samalla tehostettiin äitiyssuojelua esimerkiksi palkitseamalla suurperheitä, säätämällä irtisanomissuoja raskaana oleville naisille ja pidempi palkallinen äitiysloma sekä lisäämällä neuvoloiden, lastentarhojen ja muiden lastenhoitolaiteiden määrää. Naiset tekivät täysipäiväistä palkkatyötä ja joutuivat yhdistämään sen palkattomaan kotitaloustyöhön. Ajatuksen ja toiminnan vapautta lisäävä eli liberalistinen kanta tuomittiin yleisesti ja linjan kannattajia vainottiin.⁵²³

521 Ks. esim. Goldman 1993, 310–317.

522 Louis Fischer: Rakkaus ja avioliitto Neuvostoliitossa. *Soihtu* marraskuu 1935, 115–117.

523 Healey 2001: homoseksuaalisten suhteiden kriminalisoinnin seurauksista ks. 207–228; Goldman 1993, 296–336.

Ajan oloon vallankumousta edeltänyt järjestelmä murtui siltä osin, että naiset siirtyivät miehiksi mielletyille elämänalueille, koulutettiin aikaisempaa monipuolisemmin ammatteihin, urheilivat ja tarttuivat aseisiin. Kaupungeissa, erityisesti nuorison keskuudessa, kehittyi omalaatuinen elämäntapansa “komsomolilaisuus” tai “naisosastolaisuus”, joka ilmensi uutta ihmiskäsitystä.⁵²⁴ Toisen suuntaista murtumaa ei tapahtunut, sillä miehet eivät ryhtyneet hoivatöihin. Kotitalouksista ei myöskään päästy yrityksistä huolimatta eroon, ja kotityöt jäivät lähes yksinomaan naisten harteille.

Yvonne Hirdmanin mukaan sukupuolijärjestelmä perustuu sukupuolten eroon ja hierarkiaan, jossa miehinen on normi ja naisinen poikkeama tai miehinen arvostettua, naisinen vähöksyttyä. Tämän ajatuksen mukaan sukupuolisopimuksen rakoillessa tai uudistuessa naisten on helpompi omaksua arvostettuja miehisiä toimialoja tai miehen sosiaalinen rooli: miehille taas murtautuminen naisiseen merkitsisi alempiarvoisen omaksumista. Vallankumouksen retoriikassa miehisen elämänpiirin ja asiantuntijuuden on nähty edustaneen tulevaisuutta ja naisisen menneisyyttä. Kun kotitalouteen kuuluvat työt oli julistettu tylsistyttäviksi ja alentaviksi, lienee miehillä ollut melkoinen kynnsä tarttua niihin, vaikka tällaiseenkin kehitykseen viitattiin niin Saksan *Arbeiter Illustrierte Zeitungissa* kuin *Työläis- ja talonpoikaisnaisessa*.

Ristiriitaisia neuvostoelämän kuvauksia

Tässä työssä suomalaisten kommunistien keskuudessa syntyneitä sukupuolijärjestyksen pohdintaa tarkastellaan rajatusta näkökulmasta, muutaman avaintekstin ja niihin kiinnittyneen keskustelun pohjalta. Sukupuolta ja seksuaalisuutta politisoivia, vallankumouksen synnyttämiä tai ajankohtaistamia tekstejä suomennettiin valikoivasti. Aluksi palstatilaa sai ennen muuta Kollontai, joka oli vuoteen 1922 näkyvä bolševikkijohtaja ja suomalaisille vanhastaan tuttu hahmo. 1910-luvun lopulla suomennettiin lisäksi ainakin yksi Inessa Armandin hieman pidempi teksti, *Työläisnaisen asemasta Venäjällä*, joka ilmestyi kaksi-

524 Gorsuch 1996, 1997, 2000

osaisena *Vapaudessa*, samoin hieman myöhemmin Tukholmassa ilmestyneessä *Viestissä*.⁵²⁵ Zlata Lilinan aviomies Grigori Zinovjev esiintyi Kominternin johtajan ominaisuudessa puhujana naisten kokouksissa ja antoi järjestön nimissä julistuksia ja kehotuksia naisille. *Vapaus* suomensi ja selosti useita hänen puheistaan. Zinovjev oli perehtynyt muun muassa työläisnaisliikkeen ja vallankumouksellisten naisten historiaan.⁵²⁶ *Viesti* puolestaan julkaisi lokakuun vallankumouksen kaksivuotisnumerossaan 1919 Leninin puheen ”Naisen asema”, jonka tämä oli pitänyt moskovaalaisten työläisnaisten konferenssissa samana vuonna.⁵²⁷ 1920-luvun jälkipuoliskolla esillä olivat näkyvimmin Leninin käsitykset sukupuolesta ja seksuaalisuudesta, mutta myös muiden keskustelijoiden, kuten Zetkinin ja Lilinan, ajatuksia välitettiin suomalaisille lukijoille.

Avaintekstien ohella keskustelun kasvualueena olivat omien silminnäköhavaintojen ja kokemusten lisäksi käsitykset, joita lukuisat erityyppiset tekstit rakensivat neuvostoelämän kehityksestä. Esimerkkinä voi mainita 1910-luvun lopussa ja 1920-luvulla julkaistut matkakertomukset. Choi Chatterjee on tutkimuksessaan amerikkalaisten naisten Venäjän vallankumouksen silminnäkökuvauksista esittänyt naisten ja miesten luonnehtineen tapahtumia eri tyyliin: naiset tarkastelivat asioita yksilöiden kokemusten näkökulmasta, erillisinä tapahtumina ja olivat kiinnostuneita vallankumouksen vaikutuksista jokapäiväiseen

525 Jelena Blonina (Inesa): Työläisnaisen asemasta Venäjällä, *Vapaus* 8.6. ja 9.6.1920 sekä Työläisnaisten asema Neuvosto-Venäjällä, *Viesti* 24.7.1920. Inessalta oli ilmestynyt samana vuonna Jelena Blonina -pseudonyymillä julkaistu *K istorii dvizheniia rabotnits v Rossii* (Venäjän työläisnaisliikkeen historiasta). Aura Kiiskinen tunsu Inessan vanhastaan, sillä hän oli auttanut tätä, kuten muitakin maan alla toimineita bolševikkinaisia, näiden salaisilla matkoilla ennen vallankumousta. Kiiskinen ja Inessa tapasivat uudelleen ensimmäisessä yleisvenäläisessä työläisnaisten edustajakokouksessa syksyllä 1918. Muistelmakäsikirjoitus, II osa, 4, kansio 1, AK:n henkilöarkisto. KansA.

526 G. Sinovjev: Kommunistinen Internationale ja työläisnaiset. *Vapaus* 17.11.1919; G. Sinovjev: Kaikkien maiden työläisnaisille (naisten päivän tervehdys). *Vapaus* 6.3.1920; Työläis- ja talonpoikaisnaisten konferenssi (maininta Zinovjevin puheesta). *Vapaus* 11.11.1920.

527 Naisen asema. Tov. Leninin puhe. *Viesti* 44–45/1919.

elämään.⁵²⁸ Tällaista eroa ei ole havaittavissa suomalaisissa vasemmistolehdistissä julkaistuissa matkakertomuksissa, vaan niissä myös miehet tekivät havaintoja arjen ilmiöistä ja olivat kiinnostuneita ihmisten kokemuksista. Sen sijaan naisten sanoma- ja aikakauslehtikirjoitukset kuvasivat usein uuden arjen rakentumista ja pyrkivät vaikuttamaan elämäntavallisiin valintoihin.

Neuvosto-Venäjän kehityksestä suomalaisessa vasemmistojulkisuudessa annettu kuva oli ristiriitainen, mikä kärjisti myös sukupuolijärjestyksestä käytyä keskustelua. Kysymyksiä herättivät sellaiset kriitikot kuin Hilja Pärssinen, joka oli miehensä kanssa kierrellyt puolitoista vuotta sisällissodan runtelemalla Neuvosto-Venäjällä ja antoi Suomeen paluunsa jälkeen marraskuussa 1919 kehityksestä varsin kielteisen kuvan. Opettaja Pärssiseltä ei herunut kiitosta Aleksandra Kollontain alkuunpanemille äitiys- ja lastensuojelureformeille, ei myöskään ponnistuksille koulutuksen uudistamiseksi. Osin Pärssisen näkemyksiin varmasti vaikutti halu näyttäytyä demokraattisena neuvostokriitikkona, olihan hän lausunnon antaessaan vangittuna, syytteitä odottamassa. Toisaalta järjestystä arvostanut Pärssinen epäilemättä karsasti niin Pietarissa ja Moskovassa kuin Volgan varrella näkemäänsä väkivaltaa ja puutetta.⁵²⁹

Pärssinen kuvaili kokemuksiaan *Suomen Sosialidemokraatissa* joulukuun 1919 puoluekokouksen alla, ja kannanottoon viitattiin myös kokouksessa varoittavana esimerkkinä bolševismien leviämisen vaaroista. Pärssinen piti Neuvosto-Venäjää sotilaallisesti vahvana, mutta mikään muu siellä ei hänen mukaansa toiminut. Tuotanto oli lamas ja sen sosialisointi oli epäonnistunut, kaupanalalla valitsi anarkia, ruoasta ja polttoaineesta oli pula, mikä tiesi varsinkin kaupunkilaisille nälkää sekä kylmää ja pimeää talvea, bolševikkien sivistysohjelma oli kaunis, muttei toteutunut käytännössä: koulut olivat surkeassa kunnossa, eikä lukutaito ollut parantunut. Teatteria ja elokuvia sen sijaan oli tarjolla, mitä Pärssinen vertasi kansalle leivän sijasta tarjottaviin

528 Chatterjee 2008, 12–13.

529 Pärssiset saivat Suomeen palattuaan vankeutuomion, jota Hilja Pärssinen istui vuoteen 1923. Nimim. Virtolainen (Onni Tuomi): Hilja Pärssisen uusi laulu. *Vapaus* 2.1.1920; Neuvosto-Venäjältä. Hilja Pärssisen kokemuksia ja havaintoja. *Suomen Sosialidemokraatti* 28.11.1919.

sirkushuveihin. Kansalaisvapaudet puuttuivat lisäksi täysin. Neuvosto-Venäjältä lännestä kirjoitettuja myönteisiä juttuja Pärssinen selitti sillä, että vierailijoille näytettiin parasta mitä oli tarjolla. Yhteenvetona hän totesi, että ”olisi hirvää onnettomuus, jos bolševismi venäläisten avustamana pääsisi Suomeen”.⁵³⁰

Samaan aikaan *Suomen Sosialidemokraatissa* julkaistiin matkakertomuksia, jotka antoivat osin toisenlaisen kuvan Neuvosto-Venäjän kehityksestä ja osoittivat, että asioita tulkittiin eri tavoin. Esimerkiksi Britannian alahuoneen jäsenen, eversti Cecil L'Estrange Malonen vuoden 1919 matkakertomuksessa todettiin aluksi, että ”ihmisillä Neuvosto-Venäjän ulkopuolella on yleensä käsitys, että elämä Venäjällä on suorastaan helvetti: siellä vallitsee täydellinen mielivalta ja anarkia”. Malonen mukaan maassa oli turvallista, mutta elämän tukaluuden aiheutti nälkä ja kylmyys, varsinkin Pietari oli tehnyt aution ja pimeän vaikutuksen. Pääsyynä tilanteeseen Malone näki ympärysaltojen saarron. Hyvänä kehityksenä hän mainitsi asuntojen yhteiskunnallistamisen sekä henkisen elämän vilkkauksen – josta esimerkkinä oli teattereiden kukoistus. Lisäksi oli kolme hallinnonala, joilla bolševikit olivat onnistuneet: julkinen terveydenhuolto, yhteiskunnallinen huolenpito sekä valistus- ja kasvatustoimi. Erityisesti hän korosti huolenpitoa lapsista.⁵³¹

Kiinnostava oli myös arkeologi ja etnografi H. J. Heikelin (1865–1937) kirjoitussarja Moskovon-matkaltaan. Heikel työskenteli tuolloin pankkivirkailijana ja matkusti Venäjälle hoitamaan pankin asioita. Hän havainnoi oloja kulttuurintutkijan silmin ja kuvailee laajasti näkemäänsä *Suomen Sosialidemokraatin* lukijoille marraskuussa 1919. Heikel korosti erityisesti puolueettoman tarkkailijan asemaansa ja haluaan kuvata omia havaintojaan jokapäiväisistä ilmiöistä. Heikel oli junamatkoilla ja Moskovassa keskustellut ihmisten kanssa ja saattoi kertoa näiden kokemuksista ja selviytymisestä mullistusten keskellä.⁵³²

530 Neuvosto-Venäjältä. Hilja Pärssisen kokemuksia ja havaintoja. *Suomen Sosialidemokraatti* 28.11.1919.

531 Miltä Neuvosto-Venäjällä tällä hetkellä näyttää. Englantilainen parlamentin jäsen Malone oloja tutkimassa. *Suomen Sosialidemokraatti* 5.11.1919.

532 Vaikutelmia nykyajan Moskovasta, maisteri H. J. Heikel. *Suomen Sosialidemokraatti* 10., 12., 14., 15., 19. ja 20.11.1919. Henrik Johannes Heikel, FM 1913. Pankkivirkkamies. Suomen Muinaismuistoyhd. apusiht. 1895–.

Ivar Lassy suomensi vuoden 1921 alkupuolella *Työmieheen* ja *Työläisnaiseen* katkelmia saksalaisen toimittaja ja taloustieteilijä Alfons Goldschmidtin Venäjän-matkan päiväkirjasta *Moskova 1920, Tagebuch blätter*. *Työläisnaisessa* julkaistussa katkelmassa kuvauksen kohteena oli katuprostituution häviäminen Moskovasta. Lisäksi ilmestyi Lassyn kirjoittama kirjan esittely *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* kesäkuussa 1921. Lassyn mukaan Goldschmidt antoi ”vakavan tiedemiehen hyvin tarkat, hauskat ja neuvosto-Venäjälle kaikissa suhteissa myötätuntoiset havainnotsa siitä, mitä hän ympärillään on nähnyt”. Antropologina Lassy viehättivät Goldschmidtin havainnot moninaisista arjen ilmiöistä, katu-elämästä, vaateuksesta, kerjäläisistä, salakaupasta, koirien ja hevosten oloista, tupakanpoltosta, naisista ja prostituutiosta.⁵³³

Lehdet eivät antaneet tilaa vain miespuolisille havainnoijille, vaan julkaisivat myös naismatkailijoiden kuvauksia. Norjalainen toimittaja Ella Anker totesi matkakertomuksessaan 1923 vallankumouksen muutaneen ehkä kaikkein eniten naisten elämää. Kun mies aiemmin suhautui vaimoonsa kuten muuhunkin irtaimistoonsa ja vaimo oli vailla omaa tahtoa, asetettiin nainen vallankumouksen tapahduttua yhtäkkiä tasaveroiseen asemaan miehen kanssa. Nainen oli vallankumouksen myötä saanut ääni- ja vaalioikeuden sekä saman palkan samasta työstä. Tärkeimpänä uudistuksena Anker piti naisen oikeutta saada samaa valtion avustusta kuin mieskin, kun hän pyrkii yliopistoihin tai kouluihin itseään kehittämään. Valtio tuki lisäksi naista tämän valmistautuessa ”erikoistehtäviinsä, äidiksi ja kodin emännäksi”. Tätä varten oli perustettu äitienkoteja, äitioppilaitoksia, lastenkoteja ja keskuksia. Anker selosti tarkasti naisten elämää mullistaneita lakeja, kuten avioliittoa, avioeroa ja avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia koskevia säädöksiä sekä äitiyshuoltoa ja lasten yhteiskunnallista hoitoa. Valtio oli Ankerin mukaan myös velvollinen takaamaan jokaiselle työpaikan, jolloin naisilla ei ollut taloudellista pakkoa avioitua. Kaikkein parhaimpana uudistuksena naisten kannalta Anker piti ”paloviina-kieltoa”: ”Se on poistanut naisten elämästä suuren kirouksen, ja uusi sukupolvi joka

533 Rupla. *Suomen Työmies* 12.1.1921; Nainen Neuvosto-Venäjällä. Tri Alfons Goldschmidtin päiväkirjanlehtiä Venäjänmatkalta keväällä 1920. *Työläisnainen* 3–4/1921; Sapiens II (Ivar Lassy): Jokapäiväinen elämä Neuvosto-Venäjällä. *Sosialistinen Aikakauslehti* 11/1921.

on kasvamassa Venäjällä, on puhjennut esiin ilman 'votkaa.'” Kieltolaki myös lisäsi turvallisuutta:

niiden kolmen kuukauden aikana, mitä oleskelin Venäjällä, en nähnyt yhtään ainoata juopunutta miestä, ei Moskovassa eikä muilla paikkakunnilla. – En ole milloinkaan ollut paikkakunnalla, missä olisi turvallisempaa naisen liikkua, kuin Moskovassa, olipa sitten mikä vuorokauden aika tahansa. Moskova on ehdottomasti Euroopan pääkaupungeista turvallisin.⁵³⁴

Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa kävi Suomesta myös yksittäin ja ryhmissä vierailijoita, kuten liikemiehiä, toimittajia, urheilijoita ja laulukuorolaisia. Vuonna 1927 matkustaminen helpottui ja Neuvostoliittoon lähti useita retkikuntia, esimerkiksi rautatieläisten, raittiusseura Koiton, viipurilaisten ja ay-liikkeen ryhmät, jotka kotimaahan palattuun raportoivat näkemästään, niin lehdissä, erilaisissa kokoontumisissa kuin yksityisesti.⁵³⁵ Näistä kertomuksista voi mainita Suomen ammattijärjestön Neuvostoliittoon matkanneeseen valtuuskuntaan 1927 kuuluneen naisen – joko Saima Raunion tai Greta Hiltusen – *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehteen* kirjoittaman kolmiosaisen selvityksen kiertomatkasta. Siinä korostui naistyöläisten tasa-arvoistunut asema, jota ilmensi erityisesti samapalkkaisuus. Samoin tekstissä selvitettiin tarkasti äitiyshuoltoa, mikä saattoi kiinnostaa lukijoita siksikin, että Suomessa paraikaa valmisteltiin sairausvakuutuslakia ja äitiysvakuutusta sen osana.⁵³⁶ Suomen Ammattijärjestön valtuuskunnan kuukauden kestänyt matka ulottui Leningradista Moskovan ja Harkovan kautta Krimille ja lopuksi vielä Petroskoihin.

Osuuskauppaväen matkalta 1928 tallentui sekä laaja kertomus *Kulttaja*-lehdessä että valokuva-albumi, joka kertoo matkalaisia kiinnos-

534 Ella Anker: Neuvosto-valta ja naiset. *Työläisnainen* 11–12/1923.

535 Neuvostomatkailua on vuorovaikutuksen näkökulmasti tutkinut Michael David-Fox; Saarela 2008, 658; Lauluveikkojen kiertueesta kerrottiin *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa* kesällä 1926, esim. 1.7.1926.

536 Toinen: Neuvostoliitossa vierilemassa. Matkakertomus. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 8, 9 ja 11/1927.

taneita kohteista.⁵³⁷ Lehden valokuvaaja ja toimittaja Hannes Uksila kuvasi muun muassa Krimiläisen päiväkodin elämää.⁵³⁸

Matkakertomusten ohella kommunistien julkaisemissa lehdissä ilmestyi yhä enemmän kuvauksia neuvostojärjestelmän kehityksestä. Niissä maalattu tulevaisuudenkuva vastasi osin työläisnaisliikkeen vanhoja visioita äitiyslomineen ja tasa-arvoisine avioliittoineen. Vanhan työläisnaisliikkeen äitiys- ja lastensuojeluohjelmaan oli kuulunut varattomille lapsille järjestettävä kouluruokailu, maksuttomat kirjat ja kouluvälineet, majoitus, kyyditys ja terveydenhoito, samoin kesäsiirtolat, kylvyt, uima- ja urheilusalit sekä koulukasvitarhat. Kuntia oli vaadittu jakamaan lapsille maitoa sekä perustamaan lastenseimiä, lastentarhoja ja koteja turvattomia lapsia varten. Neuvosto-Venäjällä matkailleiden kuvaukset saattoivat lukijoiden mielissä yhdistyä vanhan työväenliikkeen tavoitteisiin, joita oli vuosikausia kehitelty ja esitelty liikkeen julkaisuissa ja agitaattoreiden puheissa. Ne olivat esimerkki siitä, että utopiat saattoivat tietyssä historian vaiheissa konkretisoitua.

Valkoisen julkisuuden neuvostokuva, joka heijastui käsityksiin kotoisista kommunisteista, oli useimmiten kielteinen. Bolševikkeja pidettiin moraalittomina, mitä ilmensivät avioliiton ja avioeron muuttuminen ilmoitusasiaksi sekä niin kutsuttu vapaa rakkaus, jota luonnehdittiin naisten kollektivisoimiseksi. Bolševikkinaisia kuvattiin riettaina ja sotaisina.⁵³⁹ Kuten Heikki Luostarinen on osoittanut, tämän tapainen määrittely on ominaista ennen muuta sotatilanteissa, myös sisällissodissa: Venäjän valkoisten kuva bolševikeista, Suomen valkoisten kuva punaisista ja Espanjan francolaisten kuva tasavaltalaisista muistuttivat toisiaan. Vastustajat luokiteltiin näissä konteksteissa siveettömiksi, moraalittomiksi, laiskoiksi ja likaisiksi.⁵⁴⁰ Aseisiin tarttuneet naiset olivat tarinoissa äärimmäisen raakoja ja aiheuttivat seksuaalisuudellaan seka-

537 *Kuluttajain lehti* 21/1928, 24/1928, 28/1928.

538 J. W. Kedon henkilöarkisto. KansA. Ks. myös Kansan Arkiston verkkonäyttely ”Veljet, toverit...” Matkalla 1920-luvun Neuvostoliitossa, <<http://www.kansanarkisto.fi/nlkuvat/index.htm>>.

539 Immonen 1987, 231, 237.

540 Luostarinen 1986, 126; Karemaa 1998.

sortoa miespuolisten sotilaiden joukossa.⁵⁴¹ Tämä kuvasto väritti käsityksiä kommunisteista pitkään sodan jälkeenkin. Neuvostokuvaa loivat lisäksi 1920–1930-luvulla suomennetut venäläisten emigranttien muistelmat vallankumouksesta ja sen jälkeisestä elämästä.⁵⁴² Punaiset taas esittivät lehdissään valkoisen osapuolen raakalaisina, raiskaajina, kyltymättömän ahneina ja loiseläjinä.⁵⁴³

Kollontain tekstit ja niiden teemoihin kiinnittyvä keskustelu

Kollontain sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevat ajatukset olivat kehkeytyneet jo ennen vallankumousta hänen perehdyttyään sosialismin klassikoihin, Engelsiin ja Bebeliin, sekä eurooppalaisen nais- ja seksuaalireformiliikkeen ajatuksiin ja toimintaan. Kollontain jakoi sosialismin klassikoiden käsityksen naisten vapautumisen perusedellytyksestä, taloudellisesta itsenäistymisestä. Tämä taas vaati uudistuksia perhejärjestelmässä, kotitaloudessa, työelämässä ja sukupuolten välisissä suhteissa.

Näitä teemoja Kollontai oli kehittänyt uutta naista ja moraalialueita käsittelevissä esseissään 1910-luvun alussa, samoin naisten työssäkäyntiin kytkettyvässä, 1916 ilmestyneessä laajassa äitiyssuojelututkimuksessaan *Obščestvo i materinstvo* (Yhteiskunta ja äitiys). Vielä tuolloin hän piti äitiyskysymystä keskeisimpänä ja kiireisimpänä ihmiskunnan kysy-

541 Esim. suomalainen punaupseeri Toini Mäkelä oli aikalaiskuvauksissa ja muistelmissa ”suuri ja musta”, ”raaka surmanenkeli”, joka ”kerskaili ampuneensa miehiä”. Toini Mäkelän elämästä ks. tarkemmin Katainen 2005.

542 Suomennetuksi tuli naistenkin muistelmia. 1923 ilmestyivät Suomeen emigroituneiden keisarinnan hovineiti Anna Virubovan *Muistelmia Venäjän hovista ja vallankumouksesta* ja ruhtinatar Olga Palein, keisari Aleksanteri II:n miniän, *Muistoja Venäjältä 1916–1919*. Aleksandra Rahmanova julkaisi neljä romaania, joissa kuvattiin vallankumouksen jälkeistä neuvostoarkea. Ks. Rahmanova 1934, 1935, 1936 ja 1937. Kerttu Nuortevan omaelämäkerralliseen romaaniin *Neuvostokasvatti* (1944) tallentui suomalaisyhteisön elämää 1920-luvun Neuvosto-Karjalassa ja opiskelijaelämää Leningradissa. Muistelmat syntyivät Nuortevan ollessa vankina Suomessa. Ks. Niemi, Irja 1944.

543 Ulla-Maija Peltonen on väitöskirjassaan *Punakapinan muistot* pohtinut vasta-puolesta esitettyjen kauhutarinoiden sisältöä ja merkityksiä. Ks. Peltonen 1996, 191–202.

myksistä. Teosta kokonaisuudessaan ei suomennettu, mutta Kollontai kirjoitti työnsä pohjalta artikkelin, jonka *Tjöläisnainen* julkaisi jo ennen kirjan ilmestymistä.

Vallankumouksen ensimmäiset kuukaudet olivat Kollontain 1926 kirjoittamien muistelmien mukaan olleen täynnä ”suurenmoisia kuvitelmia, suunnitelmia, innokkaita aloitteita elämän parantamiseksi, maailman organisoimiseksi uudelleen, todellisen vallankumousromantiikan kuukausia”.⁵⁴⁴ Näihin suurenmoisiin kuvitelmiin kuuluivat myös hänen vuosina 1918–1923 kirjoittamansa tekstit, jotka jatkoivat jo ennen sotaa ja vallankumousta alkaneita pohdintoja. Tunnetuin niistä oli *Semja i kommunistitšeskoje gosudarstvo*, 1918 (suom. *Perhe ja sosialistinen valtio*, 1919 ja *Perhe ja kommunistinen valtio*, 1920). Huomiota herättäneitä tekstejä olivat niin ikään *Tezisy o kommunistitšeskoj morali v oblasti bratšnih otnosheni*, 1921 (Teesit kommunistisesta aviomoraalista), *Dorogu krylatomu Erosul*, 1923 (Tietä siivekkäälle Erokselle!) sekä 1923 ilmestyneet kaunokirjalliset teokset. Lisäksi julkaistiin Kollontain 1921 Sverdlovin kommunistisessa yliopistossa pitämä esitelmäsarja naisen asemasta, sukupuolten välisistä suhteista ja uudesta elämänmuodosta. Osa luennoista suomennettiin 1970-luvulla, ruotsinnos oli sen sijaan saatavilla jo 1920-luvulla.⁵⁴⁵

Vallankumouksen jälkeen ilmestyivät niin ikään kokoelmana Kollontain 1910-luvun alussa kirjoittamat esseet nimellä *Novaja moral i raboši klass*, 1918 (Uusi moraal ja työväenluokka). Kokoelman keskeisin essee *Ljubov i novaja moral* suomennettiin 1922 nimellä *Uusia avioliittomuotoja kohti* ja esseekokoelma kokonaisuudessaan 1926 nimellä *Uusi moraal*. Kokoelma ilmestyi jo ennen tätä ruotsiksi vasemmistokustantamo Frams förlagilta nimellä *Den nya moralen och arbetarklassen*. (1923). Tekstit herättivät keskustelua – suomalaiskommunistienkin piirissä – mutta kääntyivät myös kommunistien keskinäisen valtakamppailun lyömäaseeksi.

Päivänpoliittisten kuohujen tasaannuttua Kollontai ehti uppoutua kaunokirjallisiin töihin, ja tuolloin syntyneet tekstit julkaistiin 1923

544 Kollontai 1926/2001.

545 Kollontay, Alexandra: *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*. Frams förlag, 1923. Socialistiskt bibliotek Band VI. Innehåller också Karl Marchionini: *De stora revolutionerna*.

kahtena kokoelmana: *Žentština na perelome* (Nainen käännekohdassa),⁵⁴⁶ ja *Ljubov pišel trudovyh* (Työläismehiläisten rakkaus).⁵⁴⁷ Kertomuksia ei 1920-luvulla suomennettu, mutta venäjää taitamattomien lukijoiden ulottuvilla oli ruotsinnos ”Työmehiläisten rakkaudesta”: *Arbetsbiens kärlek: sedeskildringar från revolutionens Ryssland* ilmestyi Frams förlagin kustantamana Tukholmassa 1925.

Vuosina 1926–1927 Kollontai julkaisi ennen muuta naisten asemaa ja Neuvostoliiton uutta avioliittolakia käsitelleitä tekstejä, samoin lyhyen omaelämäkertansa, joka ilmestyi 1927 saksaksi kirjassa *Führende Frauen Europas* (Euroopan johtavia naisia). Osia tästä tekstistä, *Ziel und Wert meines Lebens*, käännettiin myös suomeksi, ja ne julkaistiin *Liekissä* ja *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa* 1928.⁵⁴⁸ Toisen maailmansodan jälkeen Kollontailta suomennettiin kaksi elämäkertaa, edellä mainitut luennot ja pienoisromaani *Suuri rakkaus*.⁵⁴⁹

Seuraavaksi lähdetään seuraamaan Kollontain ja muiden sukupuolijärjestelmän kumousta ja seksuaalireformia ajaneiden kirjoittajien ja toimijoiden ajatusten välittymistä ja kierrättämistä suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä.

546 Kokoelma sisälsi novellit *Tridtsat dve stranitsy* (Kolmekymmentäkaksi sivua) ja *Podslušannyi razgovor* (Salaa kuunneltu keskustelu) sekä pienoisromaanin *Bolšaja ljubov* (*Suuri rakkaus*, 1982).

547 Kokoelma sisälsi novellit *Ljubov treh pokoleni* (Kolmen sukupolven rakkaus) ja *Sestry* (Siskot) sekä pienoisromaanin *Vasilisa Malygina*. Stites 1978, 356–357; Clements 1979, 226–231.

548 Muistelmat julkaistiin 1970-luvun alussa saksaksi nimellä *Autobiographie einer sexuell emanzipierten Kommunistin* (1970) ja englanniksi nimellä *The Autobiography of a Sexually Emancipated Communist Woman* (1971), ja tuolloin tekstiin lisättiin Kollontain niistä 1920-luvulla poistamia kohtia.

549 Seuraavina vuosina ilmestyi enää kymmenkunta artikkelia. Näissä 1930–1940-luvun teksteissä hän kirjoitti edelleen neuvostonaista ja muisteli vanhoja tovereitaan, eritoten Leniniä ja Krupskajaa. Jälkimmäistä käsitelli myös viimeinen Kollontain elinaikana julkaistu kirjoitelma. Palattuaan Moskovaan sodan jälkeen Kollontai järjesteli arkistoaan ja kirjoitti päiväkirjojensa sekä muun materiaalin pohjalta diplomaattivuosiensa ”päiväkirjat”, *Diplomatitšeskije dnevniki. Tom 1–2*. Kollontai 1978, bibliography; Kollontai 2001.

Perhe ja kommunistinen valtio

Kollontain *Semja i kommunistitšeskoje gosudarstvo* oli Suomessa 1920-luvun taitteen tunnetuin ja levinnein puheenvuoro siitä, mitä naisille, perheelle ja kotitaloudelle tapahtuisi kommunistisessa yhteiskunnassa. Teksti oli alun alkaen puhe, jonka Kollontai piti neuvostonaisten ensimmäisessä valtakunnallisessa kokouksessa marraskuussa 1918. Keskiössä oli ansiotyön merkitys naisille sekä kotitaloustyön, hoivan ja kasvatuksen siirtäminen kollektiivisesti hoidettavaksi ansiotyöksi.⁵⁵⁰ Tällöin perheelle ei enää olisi tarvetta ja sen korvaisi miehen ja naisen välinen, vapaaehtoinen liitto.

Tutkimuksen otsikko – Kollontain muunnelma Ranskan suuren vallankumouksen iskusanoista – on otettu *Perheestä ja kommunistisesta valtiosta*. Kollontain alkuperäiseen, venäjänkieliseen lauseeseen sisältyy juuri ajatus vanhaan perheen kuihtumisesta ja sen korvautumisesta aitoon tasa-arvoisuuteen, vapauteen ja toverilliseen rakkauteen perustuvalla uudella avioliitolla. Suomalaisissa käännöksissä lause sai kaksi tulkintaa: *Sosialistisen Aikakauslehden* vuoden 1919 suomennoksessa teksti muuttui muotoon ”Yhdenvertaisuuden, vapauden ja vapaan rakkauden nimessä kutsumme me kaikkia työläisiä, naisia ja miehiä, talonpoikia ja talonpoikaisnaisia ryhtymään rohkeudella ja uskollisuudella inhimillisen yhteiskunnan uudelleenrakennustyöhön –”. Vuotta myöhemmässä, *Työläisnaisessa* ja suomalaisten kommunistien julkaisusarjassa Neuvosto-Venäjällä ilmestyneessä käännöksessä Kollontain lause oli alkuperäiselle tekstille uskollisessa muodossa: ”Hävitkään vanha perhe, ja rakentukoon uusi työläisten ja työläisnaisten, talonpoikaisnaisten ja -miesten avioliitto todellisen tasa-arvoisuuden, vapauden ja toverillisuuden tunnusmerkeissä”.⁵⁵¹

Perhe ja avioliitto olivat Kollontain mukaan historiallisia ja materiaaliselle pohjalle rakentuvia kategorioita. Tämän marxilaisen ajattelun mukaan kunkin aikakauden käytännöt määrittivät sen talousjärjestel-

550 Kollontai ei painota palvelusektorin sukupuolittuneisuutta, mitä myöhemmät tutkijat ovat korostaneet. Ks. esim. Attwood 1999, 11.

551 Kollontai 1918, 24; Kollontay, Alexandra: Perhe ja sosialistinen valtio. *Sosialistinen Aikakauslehti* 10/1919, 148; Kollontay, A.: Perhe ja sosialistinen valtio. *Työläisnainen* 9/1920; Kollontai, A. 1920, 16.

mästä. Omavaraistaloudessa perhe muodosti tuotannollisen yksikön, jossa kaikki jäsenet olivat riippuvaisia toisistaan. Kapitalistinen markkinatalous ja teollistuminen hajottivat tämän yksikön. Työpaikka ja koti, naisten ja miesten maailmat sekä tuottaminen, uusintaminen ja kuluttaminen eriytyivät. Miesten tehtäväksi tuli tällöin tuottaminen, naisten tehtäväksi taas kuluttaminen ja uusintaminen eli kotitalouden hoito ja hoiva. Tässä kehityskulussa naisista tuli taloudellisesti riippuvaisia miehistään.

Tulevaisuuden yhteistalous perustuisi yhdelle tuotantosuunnitelmalle ja yhteisölliselle kulutukselle. Tällöin perhe menettäisi asemansa taloudellisena yksikkönä. Lapset hoidettaisiin yhteisöllisesti tähän tarkoitukseen erikoistuneissa laitoksissa, kuten kouluissa, päiväkodeissa ja lastenkodeissa, jolloin naisten työvoima vapautuisi tuotantoon ja yhteiskunnan palvelukseen. Näin sekä miesten että naisten väliset ja vanhempien ja lasten väliset suhteet vapautuisivat taloudellisista sidoksista ja huolista. Perheyksikkö kutistuisi naisen ja miehen väliseksi keskinäiseen sopimukseen perustuvaksi liitoksi. 1920-luvulla neuvostoteoreetikot ja -sosiologit olivat yleisemminkin kiinnostuneita perheessä tapahtuvista muutoksista siirryttäessä agraarisesta teolliseen yhteiskuntaan. Lukuisissa tutkimuksissa tarkasteltiin työläisperhettä kulutusyksikkönä sekä riippuvuuksia ja valtaa työläisperheen sisällä.⁵⁵²

Jo August Bebel oli kirjoittanut siitä, kuinka teollinen tuotanto vähensi kotitalouden tehtäviä kapitalisminkin aikana. Yhdysvalloissa osuustoiminnallinen ruoanvalmistus ja keskuskeittiöt olivat Bebelin näkemyksen mukaan syrjäyttämässä yksityiskeittiöitä, ja keskuspesuloiden perustaminen oli vain ajan kysymys.⁵⁵³ Kommunismissa tuottamattomat, yksittäisissä kotitalouksissa tehdyt työt – siivous, ruoanlaitto, pyykin pesu sekä parsiminen ja paikkaaminen – väistyisivät ammattimaisten siivoojien, keskuskeittiöiden, keskuspesuloiden ja paikkaa-

552 Navaihl 1994, 231–233.

553 Bebel 1904, 293–295. Yrjö Sirola käytti suomennoksensa pohjana Bebelin kirjan 35. painosta. Kyseisessä kohdassa Bebel kuvaa kuinka tie ja sähkö uudistavat parhaillaan kotitaloutta kapitalistisissa maissa. Ruoanvalmistus, pyykinpesu, lämmitys ja valaistus hoituvat keskuslaitoksista, vesijohdot tuovat lämmintä vettä ja viemäriverie vie lian, erilaiset säköllä toimivat laitteet hissistä matonpuhdistajaan helpottavat elämää.

moiden tieltä. Kommunismi toisin sanoen erottaisi keittiön avioliitosta samoin kuin se erottaisi kirkon valtiosta.⁵⁵⁴

Suomenkielisille lukijoille tarjottiin Kollontain perhettä ja kommunistista yhteiskuntaa koskevia ajatuksia tuoreeltaan, sillä Lyyli Latukka raportoi *Vapaus*-lehdessä joulukuussa 1918 Kollontain pitäneen kuukautta aiemmin Venäjän työläisnaisten ensimmäisessä edustajakokouksessa merkittävän puheen yli tuhannen hengen yleisölle. Latukka oli ollut paikan päällä seuraamassa kokouksen tapahtumia, ja mainitsi ”Venäjän työläisnaisten huomatumman asianajajan toveri Aleksandra Kollontayn” tehneen aloitteen myös kokouksen järjestämiseksi. Kollontai oli keväällä 1918 eronnut neuvostohallituksesta ja ryhtynyt sen jälkeen organisoimaan naisliikettä. Tosiasiassa kokouksen järjestelyistä vastasivat useat naiset, kuten Inessa Armand, Konkordija Samoilova ja Klaudija Nikolajeva⁵⁵⁵, mutta Latukalle Kollontai näyttäytyi tässä vaiheessa tärkeimpänä auktoriteettina.⁵⁵⁶

Kollontain puhe oli kaikesta päätellen ollut mieliinpainuva, sillä Latukka totesi sen tehneen ”suuremmoisen vaikutuksen saattaen usean kokouksessa läsnäolijan silmiin kyyneleitä”. Kollontai piti lisäksi kokouksen päättäjäispuheen. Kollontai mainitaan usein hyvänä ja liikuttavana puhujana, mistä Lyyli Latukan lisäksi todistivat aikoinaan niin Hilja Pärssinen kuin Väinö Tanner.⁵⁵⁷ Marraskuun 1918 naiskokouksessa oli paikalla muitakin suomalaisia kuin Latukka. Yksi puhujista oli Suomen työläisnaisten edustaja, loppukesästä perustetun Suomalaisen kommunistisen puolueen keskuskomitean jäsen Aura Kiiskinen.⁵⁵⁸

Lyyli Latukka palasi kokouksen antiin joulukuun loppupuolella 1918, jolloin hän selosti *Vapaudessa* tarkemmin Kollontain puheen si-

554 Kollontai 1926/2001.

555 Clements 1997, 205.

556 Lyyli Latukka: Ensimmäinen yleisvenäläinen työläisnaisten edustajakokous. *Vapaus* 22.11. ja 26.11.1918.

557 Myöhemmin *Vapaudessa* kuvattiin kansainvälisen naisten päivän juhlaa Moskovan Bolšoi-teatterissa, jossa Kollontain mainittiin pitäneen ”loistavan” puheen työläisnaisliikkeen historiasta Venäjällä ja Etelä-Euroopassa. Kansainvälinen naisten päivä Moskovassa. *Vapaus* 11.3.1921.

558 Lyyli Latukka: Ensimmäinen yleisvenäläinen työläisnaisten edustajakokous. *Vapaus* 22.11. ja 26.11.1918.

sältöä. Tämä oli luultavasti ensimmäinen suomenkielinen selvitys siitä, miten Kollontai ajatteli kotitaloudessa ja perheessä hoidettujen tehtävien järjestyvän rakentuvassa kommunismissa.⁵⁵⁹

Latukka oli myös henkilökohtaisesti kosketuksissa Kollontain kanssa, sillä huhtikuussa 1919 *Vapaus* julkaisi pitkän haastattelun, joka oli tehty maaliskuussa Kominternin perustamiskokouksen aikana Kremlin sivurakennuksessa. Tässä haastattelussa, joka lienee ollut eräänlainen lehdistötilaisuus, Kollontailta kyseltiin kiperiäkin kysymyksiä neuvostojärjestelmän rakentamisesta ja ongelmista, joita oli tullut vastaan. Kollontai puhui aluksi vakuutusjärjestelmästä, joka Neuvosto-Venäjällä oli pantu alulle: avustuksista oltiin siirtymässä yleiseen sosiaaliseen vakuutukseen, joka kattoi muun muassa äitiysvakuutuksen. Tämä uudistus oli Kollontaille läheinen, sillä toimiessaan sosiaaliasiain kansankomissaarina hän oli asettanut äitiysvakuutuksen ja -huollon tärkeimpien tavoitteiden listalle. Pietariin perustettu ”Äitien palatsi”, seimet, lastenkodit ja muut yhteiskunnalliset laitokset tukivat nekin äitiyttä.⁵⁶⁰ Kollontai kirjoitti myös muistelmissaan 1926:

Niiden monien asetusten joukossa, jotka neuvostohallitus antoi vallankumouksen ensimmäisten viikkojen kuluessa, oli asetus valtion äitiyshuollosta. Olin taistellut vuosikaupalla, kirjoittanut kirjoja ja pitänyt esitelmiä juuri tästä asiasta. Jokaiselle naiselle oli tarjottava mahdollisuus yhdistää ammattimainen työ ja äitiys. Se oli kohta n:o 1. Kohta n:o 2: Äitiys ei ole yksityisasia, se on yhteiskunnallinen velvollisuus. Siksi on valtion pidettävä huolta äidistä ja pienokaisesta ja sitten kasvavasta lapsesta.

Lainsäädäntö oli siten saatu Kollontain toiveiden mukaiseksi heti vallankumouksen jälkeen, mutta sen toteuttaminen oli ylivoimaiselta tuntuva tehtävä sisällissodan sekavissa oloissa.⁵⁶¹

Syntyvyydensäännöstelystä kysyessä Kollontai vastasi ehkäisyn olevan Neuvosto-Venäjällä hyväksyttävää päteivistä syistä ja ihmisiä

559 Yleisvenäläisen työläisnaisten edustajakokouksen päätöksiä. *Vapaus* 20.12.1918.

560 Yhteiskunnallinen huoltotoimisto. Toveritar Kollontain haastattelu. *Vapaus* 25.4.1919.

561 Kollontai 1946, 117.

myös valistettiin asiassa.⁵⁶² Myöhempien tutkimusten mukaan seksuaalivaltijat saattoivat suhtautua ehkäisyyn torjuvasti ja yleensä ehkäisyntarvetta perusteltiin naisten terveyden turvaamisella, ei valinnanvapauksien lisäämisellä.⁵⁶³ Aviottomien äitien ja lasten asema oli Kollontain mukaan parantunut tukijärjestelmien ansiosta ja toisaalta lainsäädännössä kaikki lapset oli tehty tasa-arvoisiksi syntyperästä riippumatta.⁵⁶⁴

Kollontai kuvaili niin ikään lastenkotien eli lastenkommuunien toimintaa. Tämä kysymys oli ajankohtainen myös Suomessa, jossa sisällissodan jäljiltä oli tuhansia orpoja. Venäläinen järjestelmä saattoi tosin kuulostaa autoritäärisiin laitoksiin tottuneista suomalaisista varsin utopistiselta. Neuvosto-Venäjän lastenkodeissa vallitsi Kollontain mukaan demokratia ja kaikki toiminta tapahtui lasten oman kontrollin alaisena.⁵⁶⁵ Kollontaita pidettiin yleisesti jonkinlaisena yltiödemokraattina, joka oli soveltanut itsehallinnollisia menetelmiä myös omassa komisariaatissaan.⁵⁶⁶

Lastenkodeissa oli ollut ongelmiakin, sillä esimerkiksi ”sukupuolellisesti harhautuneitten” ja ”pahemmin rikollisuuteen taipuvain” sijoittaminen tuotti pulmia. ”Harhautuneille” ja Suomessa ”pahatapaisiksi” kutsutuille nuorille, samoin kuin ”heikkomielisille”, oli järjestetty eri kotejakin, joissa ”huolellisella ja ymmärtävällä valvonnalla sekä itsehallinnollisilla keinoilla päästiin hyviin tuloksiin”. Suomennosten pohjalta on vaikea sanoa tarkoittiko Kollontai ”harhautuneilla” homoseksuaaleja nuoria vai esimerkiksi lapsiprostituoituja. Lastenkommuunit saattoivat olla suuria ja Tsarskoje Selon ”Lastenkylä” muistutti suorastaan pikkukaupunkia, sillä siellä oli 1918 ollut 3 000 lasta 25–50 hengen asumisryhmissä. Näissä yksiköissä oli Kollontain sanoin kehittynyt

562 Yhteiskunnallinen huoltotoimisto. Toveritar Kollontain haastattelu. *Vapaus* 25.4.1919.

563 Ks. Bernstein 2007, 167–169.

564 Yhteiskunnallinen huoltotoimisto. Toveritar Kollontain haastattelu. *Vapaus* 25.4.1919.

565 Yhteiskunnallinen huoltotoimisto. Toveritar Kollontain haastattelu. *Vapaus* 25.4.1919.

566 Farnsworth 1980, 99–100.

”kollektiivinen kotihenki” ja uudenlainen perhetunne.⁵⁶⁷ Lapset hoitajineen muodostivat siten omanlaisensa sosialistisen perheen.

Pian *Semja i kommunistišeskoje gosudarstvo* kirjanen myös suomennettiin kokonaisuudessaan sekä Suomessa että Pietarissa. Ensimmäinen suomennos ilmestyi Ivar Lassyn *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* marras-joulukuussa 1919 kolmiosaisena artikkelisarjana – tosin otsikolla ”Perhe ja sosialistinen valtio”.⁵⁶⁸ Termi ”socialistinen” oli tuolloin mahdollinen Suomessa painetuissa julkaisuissa tai järjestöjen nimissä, ”kommunistinen” taas olisi ollut liian silmiinpistävä ja kiistanalainen määre. Tietoa siitä, mitä kautta Lassy sai tekstin tai kuka sen suomensi, ei ole säilynyt. Lassyn suomen kielen taito oli kehittynyt vasta Suomenlinnan vankileirillä 1918, mutta kielellisesti poikkeuksellisen lahjakkaana hän omaksui sen nopeasti. Niinpä on mahdollista, että hän suomensi itse Kollontain tekstin.⁵⁶⁹

Toinen suomennos ilmestyi 1920 erillisenä kirjasena Pietarissa, jossa otsikoksi oli mahdollista antaa *Perhe ja kommunistinen valtio*.⁵⁷⁰ Otsikko ilmensi kommunismi-käsitteen arkista käyttöä: teoreettiselta kannalta ”kommunistinen valtio” oli epäjohdonmukainen ilmaus, sillä oikeaoppisesti ajatellen kommunismissa ei ollut valtiota.⁵⁷¹ Kollontain puhe nostettiin suomennoksen ilmestyessä jälleen näkyvästi esiin Venäjän puolella, ja se sai runsaasti tilaa *Vapaus*-lehden kolmiosaisessa artikkelissa maaliskuussa 1920.⁵⁷² Kirjasta ruodittiin lehdessä vielä toistamiseen kolmisen kuukautta myöhemmin, ja kirjoittaja lienee tuolloin ollut Olga Manner. Hän lainasi kohtaa, jossa Kollontai arvelee,

567 Yhteiskunnallinen huoltotoimisto. Toveritar Kollontain haastattelu. *Vapaus* 25.4.1919.

568 *Sosialistinen Aikakauslehti* 8, 9 ja 10/1919. Lontoolainen The Workers' Socialist Federation julkaisi ilmeisesti puheen englanniksi jo 1918 (Clements 1979, 323), mutta on vaikea sanoa käännettiinkö *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* julkaistu teksti venäjältä vai englennista.

569 Lassy 1934.

570 Kirjasen julkaisi Pietarissa Venäjän kommunistisen puolueen sj-ktsto 1920. Käännös oli eri kuin *Sosialistisessa Aikakauslehdessä*, mutta lähes sama kuin *Työläisnaisessa* julkaistu teksti.

571 Gosudarstvo-käsitteen historiasta ks. Kharkhordin 2001.

572 Aleksandra Kollontay: Perhe ja sosialistinen valtio. *Vapaus* 10.3., 11.3. ja 12.3.1920.

että miehen ja naisen välille tulevaisuudessa muodostuu ”toverillinen ja sydämellinen liitto kahden vapaan ja itsenäisen, työtätekevän, yhdenarvoisen kommunistisen yhteiskunnan jäsenen kesken”. Omaa lukukokemustaan Manner kuvasi vapauttavaksi ja viittasi vielä tekstin loppulauseeseen: ”Kirjassen luettua tuntuu, että tuo uusi, joka on tulemassa, ei ole enää tuntematon ja pelottava, vaan se toivottu, josta ihmiskunta on vuosisatoja uneksunut.”⁵⁷³

Naisen vapautumisen perusta

Sosialistisessa liikkeessä oli erilaisia kantoja naisten vapautumisen perustasta. Kommunistit jakoivat laajasti käsityksen siitä, että ansio-työhön pohjaava taloudellinen itsenäistyminen vapauttaisi naiset. Liikkeen piirissä nousi silti esiin muitakin käsityksiä vapautumisesta: keskustelua käytiin naisten vapauttamisesta kotiin, perheenemäntien työn helpottamisesta ja seksuaalisesta vapautumisesta, jota Aleksandra Kollontai korosti teksteissään. Henriette Roland-Holst kirjoitti *Työläisnaisessa* 1922 työläisnaisten täydellisen vapautumisen toteutuvan vasta, kun kommunismi ”yhä syvemmalta pääsee läpitunkemaan tunteet, ajatukset, laitokset ja tavat”.⁵⁷⁴ Saksan kommunistisessa puolueessa puolestaan myönnettiin 1930-luvun taitteessa, että tuotantoon osallistuminen ei riittäisi naisten vapautumisen perustaksi, vaan näiden tulisi yhtä lailla kyetä hallitsemaan omaa ruumistaan.⁵⁷⁵ Käsitys oli muotoutunut seksuaalireformiliikkeen kampanjoissa, joissa vaadittiin abortin vapauttamista ja ehkäisyneuvonnan sallimista, samoin kuin huokeiden ehkäisyvälineiden sekä seksi- ja avioliittoneuvonnan tarjoamista työläisille.

Suomalaisten kommunistien julkaisemissa lehdissä käydyissä keskusteluissa naisten taloudellinen itsenäistyminen ei korostunut. Vaikka niissä julkaistiin esimerkiksi Kollontain tekstejä, joissa esiteltiin laaja ohjelma naisten vapautumiseksi tältä pohjalta, käsiteltiin kommentaa-

573 O. M.: Mielenkiintoinen kirjanen. *Vapaus* 27.6.1920.

574 Henriette Roland-Holst: Kommunismi ja naisten vapauttaminen. *Työläisnainen* 6–7/1922.

575 Grossmann 1995, 93.

reissa pikemmin ohjelman yksittäisiä osasia. Ei esimerkiksi painotettu naisten koulutuksen ja ansiotyön periaatteellista merkitystä, vaan kirjoiteltiin naisten huonoista työoloista ja palkoista.⁵⁷⁶ Kotitalousvallankumousta taas ajateltiin ennemmin kotityön helpottajana kuin poistajana. Myös lasten päivähoidosta keskusteltiin ikään kuin irrallisena kysymyksenä, liittämättä sitä naisten ansiotyössäkäyntiin.

Naistenlehdet silti kiinnittivät muita lehtiä enemmän huomiota naisten ansiotyöhön, työoloihin ja palkkaan. Samapalkkaisuustavoite oli ollut jo vanhan työläisnaisliikkeen asialistalla ja se ajankohtaistui kommunistisessa liikkeessä, kun lehdissä kirjoiteltiin miesten ja naisten palkkatasa-arvosta Neuvosto-Venäjällä. Käsitys ei kylläkään todellisuudessa pitänyt paikkaansa, vaan 1920-luvulla esimerkiksi teollisuustyötä tehneet neuvostonaiset olivat sekä alipalkattuja että syrjittyjä: he pysyivät kaikilla teollisuuden aloilla alimmin palkatuissa tehtävissä, eivätkä saaneet samasta työstä samaa palkkaa.⁵⁷⁷ Suomessa asia oli myös eduskunnan agendalla 1920-luvun alussa. Kommunisteja edustanut Rosa Sillanpää laati asiasta aloitteen 1922, ja sen allekirjoittivat hänen lisäksään Suomen tie- ja vesirakennustyöläisten liiton sihteerinä ja Sstp:n piirisihteerinä toiminut Kalle Toppinen ja Suomen Ammattijärjestön naisjärjestäjä Lempi Tuomi. Tuomi myös kirjoitti vaatimuksen perusteluista *Työläisnaisessa* vuoden 1923 alussa. Tekstissä ei mainittu Neuvosto-Venäjän esimerkkiä, vaan vedottiin ylipäätään työläisnaisten kurjaan asemaan työmarkkinoilla: silloinkin, kun he suorittivat samaa työtä yhtä paljon kuin miehet, olivat heidän palkkansa 50–75 prosenttia miesten palkoista. Naiset tekivät Tuomen mukaan osin yhtä raskaita töitä kuin miehet, esimerkkinä rakennustyömaiden ”ruukinkantajat”.⁵⁷⁸

576 Esim. 1922 naisten ansiotyöhön viitattiin eri teksteissä, mutta varsinaisesti se oli teemana vain nimimerkki L. N:n – Ammattijärjestön naisjärjestäjänä työskennelleen ja eduskuntaan 1922 valitun Laura Nummisen – kahdessa artikkelissa: ”Naiset ammatillisiin järjestöihin” (*Työläisnainen* 17/1922), jossa käsiteltiin naisten työaloja ja palkkoja, kommunistien eduskunnassa tekemää samapalkkaisuusaloitetta ja naisten järjestäytymistä ammatilliseen liikkeeseen sekä ”Naiset taisteluun työehtojen huonontamista vastaan” (*Työläisnainen* 20/1922).

577 Goldman 2002, 15–16.

578 Ae no 121, VP 1922, Samapalkkaisuuslaki, L 205, liitteet IX; L. T. [Lempi Tuomi]: Samasta työstä sama palkka. *Työläisnainen* 1/1923. Henkilötiedot Kansanedustajamatrikeli.

Neuvosto-Venäjällä pakolaisina olleiden suomalaisnaisten *Työläisnaiseen* 1920-luvun alkupuolella kirjoittamissa teksteissä samoin kuin *Vapaudessa* pohdittiin niin ikään naisten koulutusta ja ansiotyötä. Vuonna 1922 *Työläisnaisessa* julkaistiin Hanna Kohosen ”Suomen työläisnaisille” osoittama kirje, jossa selostettiin Neuvosto-Venäjällä tehtyä työtä naisten koulutuksen ja työtehtävien monipuolistamiseksi. Tavoitteena oli niin lukutaidon levittäminen kuin naisten korkea- ja ammatikoulutuksen laajentaminen miehiseksi mielletyille aloille. Kohonen muistutti suomalaisnaisia teknisen koulutuksen tärkeydestä. Tällaiset taidot kun olisivat hyödyllisiä vallankumouksessa:

Suomalaisten naistoverien olisi mielestäni hyvä hankkia mahdollisuuden mukaan nyt jo teknillistä valistusta monissa toimissa. Ei voi kyllin suureksi arvostella sitä hyötyä, mitä on vallankumoukselle siitä, jos toverit kaikkialla, muun toimintansa ohella valmistautuvat erilaisiin tehtäviin.

Tähän teemaan palasi vuonna 1924 Olga Laukki, joka tulloin kiinnitti *Vapaudessa* huomiota siihen, että naisten teknistä koulutusta oli Neuvostoliitossa alkanut järjestää ammattijärjestö. Tavoitteeksi asetettiin ensin lukutaito, jonka jälkeen naiset saattoivat siirtyä teollisuuskouluihin.⁵⁷⁹

Tekstit olivat ristiriitaisia ja kantoivat samoissa kappaleissa sukupuolittuneen kansalaisuuden ja sukupuolettoman uuden kansalaisen ideoita. Kommunistinaisten teksteissäkään sukupuolten välistä työnjakoa ei aina kyseenalaistettu, vaan tavanomaisempaa oli osoittaa naisille yhteiskunnassa ja palkkatyössä miehen apulaisen rooli tai nimetä naiset julkisen sektorin vastuulle siirtyvän hoivan, kasvatuksen ja kotitalouden asiantuntijoiksi. Kohosen ajattelukin palautui osin yhteiskunnallisen äitiyden ideaan, sillä hänen mukaansa naistyövoiman puute oli tuntuvim nimenomaan nopeasti laajentuneella julkisten palvelujen sektorilla: kouluissa, lastenkodeissa, seimissä, tarhoissa ja huoltoloissa.⁵⁸⁰

579 Olga Laukki: Työläis- ja talonpoikaisnaiset teknillisesti tietoisiksi. *Vapaus* 8.3.1924.

580 H. K. (Hanna Kohonen): Kirje ”Työläisnaiselle” Pietarista. *Työläisnainen* 1/1922, 7–8.

Kohonen jatkoi naisten asemassa tapahtuneiden muutosten esittelyä *Työläisnaisessa* paria numeroa myöhemmin kuvailemalla sosialismin rakentamisen vaikeutta sisällissodan oloissa. Hän totesi naisten jo vapautuneen poliittisesti, mutta taloudellinen vapautuminen oli ollut hidasta. Edistystäkin oli tosin tapahtunut, ja naiset olivat vallanneet asemia työelämässä, myös vastuunalaisissa toimissa. Esimerkillisistä naisista Kohonen mainitsi kommunistisen puolueen sihteerinä toimineen Jele-na Stasovan ja kansankomissaarin tointa hoitaneen Kollontain. Kohonen näki myös naisten yhteiskunnallisen apulaisen ja hoivaajan roolin aluevaltauksena, olihan työ vallankumouksen ja rakentuvan sosialistisen yhteiskunnan hyväksi merkittävämpää kuin puurtaminen omissa talouksissa. Sodan aikana naiset olivat varustaneet armeijaa, ja yhteiskunnallisessa rakennustyössä heille kuuluivat Kohosen mukaan huoltoasiat, vaatehuolto, laitosten varustaminen sekä sairaaloiden, koulujen ja saunojen valvonta. Lisäksi puolueen naisjäsenten tehtäviin kuului joukkojen valistaminen.⁵⁸¹

Vuonna 1923 *Työläisnaisessa* julkaistiin tilastotietoja naisten osuudesta Neuvosto-Venäjän ammatillisissa eli ”taloudellisissa järjestöissä” eri aloilla. Tilastoista lukijat saattoivat päätellä, että sukupuoltenvälinen työnjako oli säilynyt, ja ansiotyöhön siirtyneet naiset työskentelivät aloilla, jotka perustuivat naisten aiemmin kotitaloudessa tekemiin töihin. Naisia oli noin 75 prosenttia elintarviketeollisuuden ammattijärjestössä, lähes yhtä paljon vaatetus- ja tupakkateollisuuden järjestöissä sekä yli 50 prosenttia lääke- ja kutomateollisuuden järjestöissä. Tilaston mukaan naisia oli enemmistö myös ”kotityössä”, mutta tämän ammatillisen järjestön luonnetta ei tarkemmin eritellä. Vähemmistönä naiset taas olivat niin kutsutuilla perinteisillä miesten aloilla. Heitä oli noin 14 prosenttia rautatieläisten järjestössä ja alle 20 prosenttia myös puuteollisuuden, muurarien ja kaivosalan ammattiliitoissa, lähes neljännes nahka- ja metalliteollisuuden sekä maatyöläisten järjestöissä sekä liki 40 prosenttia kuljetustyöntekijäin, paperi-, kirjapaino- sekä lasi- ja posliiniteollisuuden liitoissa.⁵⁸² Myös tutkimusten mukaan nai-

581 H. K. (Hanna Kohonen): Naisen asema Neuvosto-Venäjällä. *Työläisnainen* 4/1922, 54–55.

582 Naisten työ neuvosto-Venäjällä. *Työläisnainen* 10/1923.

set murtautuivat Neuvostoliitossa miesvaltaisille aloille laajasti vasta 1930-luvulla.⁵⁸³

Vuoden 1923 tekstin mukaan taloudellisten liittojen hallinnossa ja johdossa naiset eivät vielä olleet ”saaneet jalansijaa”. Artikkelissa todettiin edelleen naisten olevan Venäjällä myös armeijassa ja haluttiin korostaa, ettei ”hän siellä ollut sellaisena hirviönä kuin hänet ovat kuvanneet länsieurooppalaiset sanomalehdet”, vaan hoiti naisille sopivia tehtäviä. Useimmat naiset olivat sairaanhoitajina tai miliisipalveluksessa rintaman takana. Armeijassa oli niin ikään naisagitaattoreita ja naiset myös etsivät rintamakarkureita. Naiset saivat koulutusta armeijaan erityisillä ”sotilaallis-urheilukursseilla”.⁵⁸⁴

Lyyli Latukka kuvasi vallankumouksen viisivuotispäivän merkeissä *Vapaudessa* 1922 julkaistussa artikkelissa laajasti naisten saavutuksia Neuvosto-Venäjällä ja pyrki osoittamaan naisten vapautumisen perustuvan juuri vahvistuvaan asemaan koulutuksessa ja ”taloudellisen elämän työaloilla”: naiset olivat alkaneet työskennellä lähes kaikilla ammattialoilla ja lukutaito oli kohentunut huomattavasti.⁵⁸⁵ Keväällä 1924, jolloin *Työläisnainen* oli jo lakannut ilmestymästä, *Vapaus* summasi edelleen neuvostonaisten asemassa tapahtuneita muutoksia otsikolla ”Orjuudesta vapauteen”. Jutussa todettiin naisten elämässä olevan vielä paljon korjattavaa: osa naisista joutui edelleen elättämään itsensä kerjäämällä tai prostituoituna tai kärsi ”kotiorjuudesta”. Parannuksina mainittiin työpäivän lyheneminen, toverillinen kohtelu tehtaissa, täyden palkan saaminen sairauden aikana, neljän kuukauden palkallinen äitiysloma ja naisten teknillisen opetuksen järjestäminen.⁵⁸⁶

Neuvosto-Venäjällä bolševikkien julkilausuttua sukupuolisopimusta vahvistettiin toistamalla teksteissä ja kuvissa tiuhaan koulutusta ja

583 Goldman 2002, 32, 71.

584 Naisten työ neuvosto-Venäjällä. *Työläisnainen* 10/1923.

585 Lyyli L. [Lyyli Latukka]: Työläis- ja talonpoikaisnaisten juhla. *Vapaus* 3.11.1922. Naisten lukutaito oli kuitenkin huonoissa kantimissa vielä kymmenen vuotta vallankumouksen jälkeen. *Kommunistissa* esiteltiin valtakunnallisessa työläis- ja talonpoikaisnaisten edustajakokouksessa 1927 esitetyjä tilastoja, joiden mukaan naisista oli lukutaidottomia edelleen 53 %. Koulujen oppilasmäärästä tyttöjä oli 34,7 %. Katri Kurhinen: Työläis- ja talonpoikaisnaisten edustajakokous. *Kommunisti* 9-10/1927, 447.

586 O.: Orjuudesta vapauteen. *Vapaus* 8.3.1924.

ansiotyötä naisten emansipaation perustana, mikä näkyi myös suomalaisten pakolaisnaisten kirjoituksissa. Naisten vapauttamista kotiin sen sijaan ei pidetty julkilausutusti tavoitteena, jos kohta uuden talouspolitiikan kaudella tähän suuntaan oli Neuvostoliitossa käytännössä palttu.

Vuosikymmenen puolivälissä ja jälkipuolella ilmestyneissä *Naistyyölläisessä* ja *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* naisten ansiotyön kuvaus jatkui samansuuntaisena. Sitä oli ensinnä vähän ja toiseksi myös näissä lehdissä keskityttiin kertomaan kapitalistisen järjestelmän ongelmista, ei visioimaan työstä naisen vapauttajana. Teksteissä kapitalistinen järjestelmä oli temmannut naiset ”palkkaorjikkeeseen”, työ oli ”raskasta raadantaa” ja pesijättäret tuomittu ”pakkotyöhön”. Kertomuksessa tulitikkutehtaalla syttäneestä tulipalosta todetaan kuoleman vaarivan alati työläisnaisista.⁵⁸⁷ Teksteissä saatettiin myös syyllistää ansiotyöhön meneviä äitejä, jotka jättivät pienokaisensa keskenään tai ”jonkun lastenseimen huostaan”.⁵⁸⁸ Naisten asemaa työmarkkinoilla pyrittiin jopa heikentämään vaatimalla kaikkia naisia koskevaa yötyökieltoa.⁵⁸⁹

Naistenlehdissä olikin selvästi enemmän tekstejä, joissa naisia patisteltiin järjestäytymään ja vaatimaan parannuksia työoloihinsa. 1920-luvun lopulla kuvattiin niin ikään joitain naisvaltaisten alojen lakkoja ja kannustettiin naisia tukemaan miesten lakkoilua. Naisten tehtäväksi asetettiin tuoda lakkoja puoltava ja rikkuruutta vastustava kantansa julki myymälöissä, työpaikoilla, saunoissa ja kodeissa. Kuluttajina heidän tuli boikotoida ”rikkurituotteita” ja kohdella pettureina niiden ostajia.⁵⁹⁰

587 Martta L-nen [Martta Lehtonen]: Naiset, raatajat rahanalaiset! *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1927; Pyykkitutvalla. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1927; A. S.:lahti: Naisten työmailta. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 1/1927.

588 Selma. S.: Onko naistenkin järjestäydyttävä ammatillisesti? *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 4/1928.

589 R. S. [Rosa Sillanpää]: Naisten yötyö teollisuudessa. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 4–5/1929. Tätä vanhan työläisnaisliikkeen vaatimusta käsitellään laajemmin toisaalla tässä tutkimuksessa.

590 Tästä esimerkkinä *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* 8/1928 julkaistut tekstit Katri J- –nen. [Katri Järvinen]: Nais-suutarit ja Anna Suonio: Tuokiokuva Hyvinkään Kutomotyöläisten lakkokokouksesta sekä saman lehden numerossa

Yhdysvalloista levinneen rationalisoimisliikkeen myötä valtasi 1920-luvulla alaa myös ajatus kotitalouden järkipäätämistä ja tehostamisesta sekä perheenmännän työn ammatillistamisesta. Ajatus levisi esimerkiksi Saksassa 1920-luvun alusta ja liikkeen tunnetuimmiksi propagandisteiksi tulivat arkkitehti Bruno Taut kirjallaan *Die neue Wohnung* (uusi asunto, 1924) ja kotitaloustieteilijä Erna Meyer teoksellaan *Der neue Haushalt* (uusi kotitalous, 1926). Uuden perheenmännän tuli hoitaa kodin työt ja talous rationalisointioppien mukaisesti eli säästää rahaa, materiaaleja ja aikaa.⁵⁹¹ Perheenmännän avuksi kehitettiin yhä uusia kotitalouskoneita ja tarjottiin tieteellistä tietoa ruoasta, terveydestä ja kasvatuksesta.⁵⁹²

Suomessakin kotitalouden modernisointia ja rationalisointia ajaneen liikkeen on ajateltu hallinneen vahvasti sotienvälisen ajan kirjoittelua ja järjestäytymistä, jos kohta sen perusta luotiin jo edellisellä vuosikymmenellä. Tuolloin kotitalous alettiin ymmärtää porvarillisen yhteiskunnan kulmakiveksi ja naisen työalaksi kodissa.⁵⁹³ Visa Heinonen selittää kotitalousideologian syntyä paitsi käytännöllisillä tarpeilla myös naisliikkeen reaktiona vallitsevaan patriarkalismiin, se oli niin ikään osa taylorismin ja säästämisideologian kaltaisia voimakkaita aatevirtauksia.⁵⁹⁴ Anne Ollila näkee kotitalouden tieteellistämisen keskiluokkaisten naisten vastauksena modernisoituvan ja teknologisoituvan yhteiskunnan haasteisiin. Samalla teollistuvan yhteiskunnan keskeiseksi kulutusyksiköksi legitimoitiin ydinperhe.⁵⁹⁵ Kotitalousideologia

10/1928 julkaistu tekstimi.: Hyvinkään lakkomailta ja numerossa 11/1928 julkaistut tekstit Jokainen työläisnainen ammatilliseen taistelurintamaan!, R. S. [Rosa Sillanpää]: Mitä lakkotaistelussa olevat toverimme odottavat meiltä? ja S. S.: Onko satamatyöläisten taistelu välttämätön?

591 Hagemann 1996, 307–309.

592 Ollila 1993, 104–106; Klausner 1995.

593 Varhemmasta kehityksestä ks. Markkola 1994, 169–173; kotitalousliikkeestä ks. esim. Sulkunen 1989; Vattula 1989; Ollila 1993; Lepistö 1994; Markkola 1994; Haapala 1995; Kaarninen 1995; Lähtenmäki 1995; Heinonen 1998.

594 Heinonen 1998, 17.

595 Ollila 1993, 104–108.

kattoi myös puheen perheestä, hoivasta, kasvatuksesta ja terveydestä⁵⁹⁶ Kaarina Vattulan mukaan ”kotitalouden avulla [– –] luotiin kaikkein keskeisin yhteiskunnallinen säätelymekanismi, siis se mekanismi, jolla viime kädessä eri yhteiskuntaluokkien paikka/mahdollisuudet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun Suomessa on rajattu.”⁵⁹⁷

Myös bolševikeilla yhteiskuntasuunnittelua ohjasi rationalisointi-ajatus, mutta tavoitteena oli yksittäisten kotitalouksien kollektivisointi ja yhteisasuminen. Tämä ajattelutapa sai kannatusta muuallakin vassemmistopiireissä, ja esimerkiksi Saksassa sosiaalidemokraattiset naiset pitivät yksittäisten kotitalouksien rationalisointia vain ensimmäisenä askeleena kohti asumisen ja kotitalouden uudistamista ja osuuskunnallisia yhteistalouksia. Suomen sosiaalidemokraattisen naisliikkeen ohjelmakohtia olivat ennen sisällissotaa olleet naisten ansiotyössä käyntiä tukevien hankkeiden, kuten osuustoiminnan, kansankeittiöiden ja kollektiivitalouksien kehittäminen sekä vaatimukset lastentarhoista, koulu-ruokailusta ja äitiysvakuutuksesta. 1920-luvulla liike omaksui entistä vahvemmin näkemyksen naisten vapauttamisesta hoitamaan yksittäisiä kotitalouksia ja heidän ammattitaitonsa kohottamisesta tässä kansantalouden kannalta merkittävässä työssä.⁵⁹⁸

Suomalaisten kommunistien kotitalouskannaksi vahvistui 1920-luvun alkupuolella kotitalouksien yhteiskunnallistaminen, mutta monia puheenvuoroja läpäisi pitkään ajatus omasta kodista ja perheestä työläisten turvana ja naisten keskeisenä toimintapiirinä. Kun *Työläisnainen* alkoi ilmestyä uudelleen tammikuussa 1920, oli siinä alusta pitäen kuvauksia ja keskustelua vallankumouksen vaikutuksista perheeseen. Nimimerkki H. J. H. esitteli toukokuussa 1920 asiantuntevasti bolševikkien tasa-arvopolitiikkaa ja toteutettuja uudistuksia viitaten eri naiskonferensseihin. Puhuessaan kotitalouden uudistamisesta kirjoittaja ei nojautunut Kollontaihin, vaan Inessa Armandiin, joka oli niin ikään kirjoittanut yhteiskunnallisista ruokaloista ja keittiöistä.⁵⁹⁹

596 Ks. esim. Oittinen 2003.

597 Vattula 1989b, 163.

598 Hagemann 1990, 106–114; Hagemann 1996, 309; Sulkunen 1989, 83–85; Lähteenmäki 1995, 201–202.

599 H. J. H.: Naisen asema neuvosto-Venäjäällä. *Työläisnainen* 5/1920.

Kollontain teksti *Perhe ja sosialistinen valtio* julkaistiin *Työläisnaisessa* kahdessa osassa elo- ja syyskuussa 1920, jolloin toimituskuntaan kuului edelleen eri vasemmistosuuntausten kannattajia.⁶⁰⁰ Teksti oli hieman korjailtu versio Pietarissa painetusta kirjasesta: otsikon muuttamisen lisäksi siitä oli jätetty pois loppulause: ”Yhteiskunnallisen vallankumouksen punaiset liput, jotka liehuvat Venäjän ja kohta kaikkien maapallon maiden yllä, puhuvat meille siitä, ettei ole vuorten takana se onnen maa, josta ihmiskunta on vuosisatoja uneksinut.”

Elokuun *Työläisnaisessa* oli lisäksi ikään kuin lukijakirjeen muodossa nimimerkin ”Eräs tuhansista väsyneistä vaimoista” kirjoitus ”Työläisvaimon toivomuksia”, jossa oli suoria viittauksia Kollontain tekstiin, tosin vasta sen jälkimmäiseen, syyskuussa julkaistuu osaan, mikä viittaisi siihen, että teksti oli toimituksen laatima. Tekstin aiempi, *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* julkaistu suomennos oli tosin ollut saatavana jo ennen tässä puheena olevaa kirjoittelua. ”Väsynyt vaimo” ruoti ”kotityön nykyisen järjestyksen” järjettömyyttä. Vaikka Suomessakin oli kansankeittiöitä ja pesuloita, valitti kirjoittaja, ettei niistä saatu ruoka ollut yhtä maukasta kuin itse tehty ja pesulan koneet pilaavat vaatteet, jotka käsipesulla puhdistuivat hellävaraisemmin. Jos apua pyysi perheenjäseniltä, särkyi kotirauha. Kirjoittaja kysyikin:

Pitääkö perheenäitien ijankaikkisesti olla tuomittuina pakkotyöhön? Eikö milloinkaan tule vallankumousta, joka tunkeutuisi tuhansiin koteihin? Eikö pian tule puhdistuskomppania, joko naisia tai miehiä, joka ajaisi perheenäidin ja pienemmät lapset pariiksi tunniksi ulos päivänpaisteeseen, josta he voisivat palata siivottuun kotiin?

Lopuksi ”väsynyt vaimo” vielä totesi yhden asian olevan varmaa:

Ennen kuin syvälti vaikuttava uudistus kotien työssä on saatu aikaan, on turhaa puhua naisten vapauttamisesta. Työläisperheenäitien vapauttaminen on yksi aikamme suurimpia kysymyksiä. Mutta – sen pahempi

600 *Työläisnainen* 8/1920 ja 9/1920.

– siitä kuulee niin vähän puhuttavan, tuskin koskaan siitä kirjoitetaan, vaikkapa asia syvästi koskee koko nykyajan elämää.⁶⁰¹

”Väsyneen vaimon” esittämä asetelma oli siten perustaltaan erilainen kuin Kollontain hahmottelema: siinä yhteiskunta tulisi kotona työkentelevien perheenemäntien avuksi ja antaisi näille välillä lepoetken, Kollontailla taas kotitalous yhteiskunnallistettaisiin, jotta naiset vapautuisivat ansiotyöhön.

Samassa lehden numerossa oli nimimerkki ”E.:n” vastaus ”väsyneelle vaimolle”. Siinäkin esitettiin ihanteena juuri työläisnaisten vapautuminen kotiin, ei ansiotyöhön. Toimituksen mukaan työläisnaiset eivät saaneet odottaa ulkoa tulevia uudistuksia, vaan heidän oli ryhdyttävä itse parantamaan asemaansa. Se oli ainoa keino vapautua ”perhetyön orjuudesta”:

Se on keino, jolla ei ainoastaan vähennetä ja käytännöllisimmin järjestetä perhetöitä, sen tulee olla ja se on keino, jolla ansiotyöhön pakoitettut äidit vapautetaan kodilleen ja pienokaisilleen. Työläisäitien tuleekin tähdätä ajatuksensa ja pyrintönsä yhteiskuntaolojen täydelliseen uudistamiseen, silloin vasta äitienkin vapautuminen nykyisestä moninkertaisesta orjuudesta on toteutuva.⁶⁰²

Naisliikkeessä ja lehdessä tapahtunut hajautuminen näkyi ennen pitkää myös uudenlaisena suhtautumisena kotitalouskysymykseen. Helmi-kuussa 1921 *Työläisnainen* julkaisi nimimerkki ”Kroniikan” vastauksen ”Väsyneen vaimon” kirjoitukseen otsikolla ”Milloin lakkaa kotiorjuus”. Tässä tekstissä asiaa ei pohdittu lainkaan kotitalouden tai kotitalousu-topian näkökulmasta, vaan käytiin läpi kapitalistisen talouden ongelmia ja todisteltiin vallankumouksen välttämättömyyttä. ”Väsyneen vaimon” kirjoitus otettiin esille vain esimerkkinä siitä, minkälaisiin vaikeuksiin kapitalismi on työläisperheet ajanut. Kirjoittajan mukaan Sosialistinen työväenpuolue vastaa ”Väsyneen työläisvaimon” kysymykseen julistamalla, että ”socialismin toteuttamisen hetki on nyt köyhälistön

601 Eräs tuhansista väsyneistä vaimoista: Työläisvaimon toivomuksia. *Työläisnainen* 8/1920.

602 E.: Milloin lakkaa kotiorjuus? *Työläisnainen* 8/1920.

edessä koko maailmassa”. Lopuksi kirjoittaja torjui nimimerkki ”E.:n” esittämän ajatuksen, jonka mukaan ”ansiotyöhön pakotetut työläisäidit [sosialistisessa yhteiskunnassa, EK] vapautetaan kodilleen ja pienokaisilleen”. Kirjoittajan mukaan tämä oli ”mitä jyrkimmässä ristiriidassa” sosialististen periaatteiden ja käytäntöjen kanssa.⁶⁰³

Kommunistien julkaisemissa lehdissä elivätkin rinnan ajatus omasta kodista ja naisten vapauttamisesta kotiin sekä utopia kotitalouden yhteiskunnallistamisesta ja naisten vapauttamisesta palkkatyöhön. *Suomen Työmies* julkaisi marraskuussa 1920 nimimerkki Aleksandran tekstin ”Työläisnainen kodin orjana”, jossa maalattiin utopistista tavoitetta kotitalouden sosialisoinnista. Teksti kuvasi Kollontain sanoin perheen hajoamista, naisten palkkatyöläistymistä ja kotitaloustöiden yhteiskunnallistamista, mutta tekstin sekaan oli lisätty me-muotoisia kuvauksia Suomen oloista, kuten ”[e]simerkkejä löytyy jo lukuisasti maamme suurimmissa kaupungeissa, varsinkin Helsingissä”. Tekstissä mainittiin keskuskeittiöt sekä pesu- ja paikkauslaitokset työläisnaisten pelastajina. Lopuksi todettiin Kollontaita lainaten proletariaatin poistavan naisen kotiorjuuden

tehdäkseen sen kautta hänen elämänsä rikkaammaksi, täydellisemmäksi, iloisemmaksi ja vapaaksi. Työläisnaisella on oikeus päästä nauttimaan elämässään myös niistä kaikista mukavuuksista, terveydellisistä ja kauneudellisista eduista, joita nyt on vain rikkaiden saatavissa.⁶⁰⁴

Tämän suuntainen kirjoittelu jatkui *Työläisnaisessa* alkuvuodesta 1921, jolloin ilmestyi nimimerkki A. S-a.:n teksti tulevaisuuden kotitaloudesta ja lastenhoidosta. Tämäkin kirjoittaja mainitsi naisten ensimmäiseksi tehtäväksi työväen päästyä valtaan kotitalouden uudistamisen: ”Naisten suunnaton työvoiman tuhlaus kotiaskareihin on lopetettava.” Ensinnä olisi perustettava suuria ja hyviä ruokaloita, ”parempia kuin

603 Kroniikka: Milloin lakkaa kotiorjuus. *Työläisnainen* 3–4/1921.

604 *Työläisnaisessa* elokuussa 1920 julkaistussa Kollontain tekstin ensimmäisessä osassa lause kuului: ”Sosialismi poistaa naisen kotiorjuuden, tehdäkseen sen kautta hänen elämänsä rikkaammaksi, täydellisemmäksi, iloisemmaksi ja vapaammaksi.” Aleksandra: Työläisnainen kodinorjana. Proletariaatti sen vapauttava. *Suomen Työmies* 7.11.1920; A. Kollontay: Perhe ja sosialistinen valtio. *Työläisnainen* 8/1920.

Elannon ja Kämpin ruokalat nykyään ovat”. Ruokaloita olisi perustettava niin paljon, että jokainen asukas voi niissä syödä tai hakea ruoan kotiinsa. Ruokaa tulisi voida myös lähettää tilauksesta koteihin. Suomalaista näkökantaa edusti toteamus siitä, että oman ”piisin” ääressä kannatti keittää vain kahvia. Kirjoittajan mukaan myös maaseudulla voitaisiin ”suurissa neuvostoloissa” toteuttaa yhteisaterioiminen. Toiseksi kirjoittaja otti esille vaatteiden puhdistuksen ja korjauksen, joka pitäisi niin ikään tehdä suurissa työlaitoksissa.

Kolmantena kohtana oli lasten hoito ja kasvatusta, jonka käsittelyä suomalaisten kommunistien lehdistössä kuvataan tarkemmin seuraavassa luvussa. Ajan käsitteistöä kuvaa, että kirjoittaja ehdotti perustettavaksi kaikkialle ”pienien lasten hoitoloita”: parhaana hän piti mallia, jossa 10–20 yhdestä kuusivuotiaaseen lasta on samojen hoitajien huomassa. Hoitolat oli järjestettävä mallilaitoksiksi lastenlääkärien opastuksella, mutta ”rintalasten hoito on kumminkin yleensä tapahtuva kotona”.

Yhteiskunnalla tuli myös olla oikeus ottaa huostaan lapsia kelvottomilta vanhemmilta, ”kapitalistiselta maailmalta meille vielä perinnöksi” jääneiltä ”räkkääjiltä”, ”hysterikoilta” ja ”tarttuvatautisilta”. Vanhempia lapsia varten olisivat valmistavat koulut 6–10-vuotiaille. Näitä kirjoittaja kutsui ”lastentarhoiksi” ja ”kasvatuskodeiksi”. Niistä siirryttäisiin 10–16-vuotiaille tarkoitettuihin työkouluihin, joissa lapset saisivat kaiken koulu- ja ammattiopetuksensa. Valmistavat ja työkoulut saattaisivat olla sekä sisäoppilaitoksia että päiväkouluja.⁶⁰⁵ Samassa *Työläisnaisen* numerossa julkaistiin myös valistusasiain kansankomissaari Anatoli Vasiljevits Lunatšarskin artikkeli ”Työkoulun periaatteet”, jossa esiteltiin uusien neuvostokoulujen toimintaa.

Vuoden 1922 alussa *Työläisnainen* muistutti jälleen kotitalouskysymyksen oikeanlaisesta ratkaisusta luomalla tekstin alussa kuvan kapitalistisen yhteiskunnan työläisnaisista, joita orjuuttivat ”Küche, Kirche ja Kinder” eli ”keittiö, kirkko ja kakarat”. Niiden sijaan proletariaatin vallan aikana ”tulee suurtuotanto valmistamaan kaikki ihmisten tarvikkeet ja palvelemaan ihmiskuntaa kaikilla elämän aloilla”. Pimeä, ahdas ja ikävä keittiö häviäisi ja tilalle tulisivat valoisa ja kauniit ruokailuhuoneet, joissa ”työstä palaavat, iloiset ihmiset aterioivat”. Kirkko siir-

605 A. S.–a.: Tulevaisuuden kotitalous ja lastenhoito. *Työläisnainen* 2/1921.

tyisi ”historian lehdille” ja lapsista huolehtisi yhteiskunta antaen niille ”parhaimman hoidon ja täydellisimmän kasvatuksen”.⁶⁰⁶

Keväällä 1922 *Työläisnaisessa* ilmestyi samaa teemaa sivuava Henriette Roland Holstin ranskasta suomennettu teksti ”Kommunismi ja naisen vapautuminen”. Roland Holst oli tunnettu hollantilainen runoilija ja sosialisti, joka kuului Kominternin naissiihteeristöön. Roland Holstin mukaan porvarillinen demokratia oli toteuttanut sukupuolten poliittisen ja juridisen tasa-arvon, muttei vapauttanut näitä kotiorjuudesta. Tämä esti naisten kykyjen luonnollisen kehityksen. Kommunismi taas mahdollisti naisen täydellisen vapautumisen antamalla ”yhteiskunnallisten orgaanien huoleksi suurimman osan niistä tehtävistä, jotka vielä ovat perheessä pysyneet”. Propaganda ja opetus, tyttöjen ja poikien yhteiskasvatus uusissa kouluissa, lastenseimet ja äitien kodit, lapsisiirtolat, kansanravintolat, yhteiset kerhot ja talot, äitiyssuojelu, avioliittoa ja -eroa koskevat lait ja perintöoikeuden poistaminen olivat Roland Holstin sanoin olleet neuvostohallituksen käytännön keinoja naisten vapauttamiseksi.⁶⁰⁷

Kollektivoidun kotitalouden vaihtoehtona monissa *Työläisnaisen* teksteissä vaadittiin työläiskodin tason nostamista ja kotitöiden helpottamista. Niissä ajatus perheenemännyydestä naisen tärkeimpänä velvollisuutena asettui tavoitteeksi tai näkyi itsestään selvänä oletuksena. Esimerkiksi vuoden 1922 kunnallisvaalien alla nimimerkki Annaliisa kehotti työläisnaisia viemään luokkataistelun kunnanvaltuustoihinkin. Nimimerkin takana oli todennäköisesti lehteen tiuhaan kirjoittanut Anna Kärki. Kirjoittajan mukaan ”porvari kaikkine järjestelmineen” oli hävittänyt työläisten kodit ja hajottanut perheet. Työläisten tuli nyt itse järjestää asiansa niin kodissa kuin yhteiskunnassa. Kirjoittajan utopiasa koti oli ”hyvä, tilava, lämmin, valoisa ja rauhallinen”. Asuinhuoneet tulisi jakaa pääluvun ja terveysopillisten ohjeiden mukaan, niin että kullekin asukkaalle olisi riittävästi ilmaa ja tilaa.⁶⁰⁸ Samaisen Annaliisan pakinassa ”Maailman menoa” Mieltiskä-niminen työläisvaimo totesi porvarillisten kotitalousvalistajien kokouksessa:

606 K. K. K. *Työläisnainen* 3/1922.

607 Henriette Roland-Holst: Kommunismi ja naisen vapautuminen. *Työläisnainen* 6–7/1922.

608 Annaliisa [Anna Kärki]: Koti ja perhe. *Työläisnainen* 19/1922.

Täällä on sanottu, että koti on ihmisen pyhättö. Kyllä me työläisetkin sen tiedämme, että hyvä koti ja toimeentulo on ihmiselle tarpeellinen ja välttämätön. [– –] Mutta se koti, mikä meillä työläisillä tässä porvarillisessa yhteiskunnassa on, ei ole mikään pyhättö. Onpahan vaan joku pieni karsina, johon kymmenkunta ihmistä ja ihmistainta [– –] sullotaan yhteen.⁶⁰⁹

Miespuolinen kirjoittaja N. A. yllytti naisia mukaan työväenjärjestöjen toimintaan, mutta sisällytti samaan lauseeseen käsityksensä siitä, mikä oli naisten perimmäinen tehtävä: ”Vapaahetkiänne, mitä teille perhe- ja talous- sekä muilta ansaitsemistehtäviltänne jää omaksi hyväksenne, ette voi sen paremmin ja hyödyllisemmin käyttää, kuin mitä ne tulevat yhteisessä luokkataistelurintamassa käytettyä.”⁶¹⁰

Nimimerkki E. M. vastasi muutamaa numeroa myöhemmin N. A.:lle ja totesi, että työssäkäyväälle perheenäidille saattoi olla ylivoimais- ta irroittaa aikaa vielä järjestötoimintaan. Moni mies myös ajatteli, ettei naisen tarvitse politikoida:

Hän, herra, mies, vaatii, että koti on siisti ja ruoka valmiina kun hän tulee kotiin, siinä siis perheenäidin tehtävä hänen mielestään. Toinen perheen isä kyllä näkee aivan mielellään, että vaimonsa on mukana toiminnassa, vaan koti on myös pidettävä kunnossa ja useampi mies vaatiikin juuri sellaista vaimoa itselleen ja minäkin puolestani sanon, että se se vasta on mallivaimo.

Asiat olisi järjestettävä toisin ja poistettava naisten toiminnan esteet. Kirjoittaja myös ehdotti kotitalousideologian kulta-aikaan huonosti istuvaa ratkaisua. Naisten tulisi asettaa järjestötoiminta etusijalle: ”Vaikkakin kodin työt silloin varmasti jäävät takapajulle, niin antaa jäädä.”⁶¹¹

Myös monissa tarinoissa ja runoissa tuotiin esille naisten käytännön- läheisiä ratkaisuja kotitalouspulmaan. Sellainen esitettiin nimimerkki

609 Anna-Liisa [Anna Kärki]: Maailman menoa II. *Työläisnainen* 10/1922.

610 N. A.: Avioliitossa olevat naiset ja järjestötoiminta. *Työläisnainen* 19/1922.

611 E. M.: Perheen äitien osanotto järjestötoimintaan. *Työläisnainen* 2/1923.

Fiinan runossa, jossa puututtiin myös muiden perheenjäsenten kodin-
hoitovastuuseen:

Perheenäidin valitus

Jos itse kukin
tahtoisi järjestää vuoteensa,
tahtoisi harjata kenkäänsä,
tahtoisi siistiä huoneensa,
tahtoisi saapua täsmälleen ruualle,
tahtoisi panna paikoilleen
esille otettuja tavaroita,
tahtoisi nousta ylös heti kun herätetään,
tahtoisi pyyhkiä jalkansa,
tahtoisi käyttää tuhkakuppia,
silloin ei olisi minulla,
läheskään niin paljon
työtä, ja maailma olisi
paljon onnellisempi paikka elääkseni.

Fiina, *Työläisnainen* 3–4/1921

Työläisnainen lakkasi ilmestymästä kesällä 1923. Julkaiseminen tuli mahdottomaksi, kun Kallion keskustahallitus oli keväällä päättänyt ryhtyä etsivän keskuspoliisin kanssa kommunistisen toiminnan tiukkaan rajoittamiseen. Ensimmäiseksi lakkautettiin nuorisoliitto ja elokuussa oikeusministeri Otto Åkesson määräsi etsivän keskuspoliisin pidättämään yli 200 Sosialistisen työväenpuolueen aktiivia ja takavarikoimaan sen kirjapainot. Pidätettyjen joukossa olivat Stp:n 27 kansanedustajaa ja myös naistenlehden taustavoimia, kuten Elin Fagerholm ja Rosa Sillanpää. Turun hovioikeus tuomitsi myöhemmin 189 pidätettyä eripituisiin vankeusrangaistuksiin valtiopetoksen valmistelusta, ja määräsi puolueen lakkautettavaksi. Kirjapainojen takavarikointi sen sijaan peruttiin.

Kommunistisen suunnan naistenlehti herätettiin henkiin puolitoista vuotta myöhemmin, vuoden 1925 alusta. Lehti nimettiin aluksi *Naistyöläiseksi* suorana viittauksena edeltäjänsä, mutta puolessa välis-

sä vuotta nimi vaihdettiin *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdeksi*, joka taas viittasi Neuvostoliitossa ilmestyneeseen *Rabotnitsa i krestjankaan*. *Naistyöläisen* kirjoittajakuntaan kuului niin Suomessa kuin Neuvostoliitossa asuneita kommunisteja. Muiden muassa Aura Kiiskinen jatkoi kirjoittelua tähänkin lehteen. Saman vuoden lopussa aloitti Neuvostoliiton puolella Lyyli Latukan toimittama *Työläis- ja talonpoikaisnainen*.

Neuvostoliitossa asuneet suomalaiset avasivat *Naistyöläisessä* kotitalouskysymystä neuvostonäkökulmasta. Esimerkiksi Kiiskinen pohti ensimmäisessä tekstissään kysymystä, oliko neuvostonaisten ja -miesten osanotossa yhteiskunnalliseen elämään eroa. Kiiskinen totesi naisten saavuttaneet samat juridiset ja periaatteelliset oikeudet kuin miehenkin, mutta käytännössä ne eivät vielä toteutuneet. Pääsyy tähän oli, ettei naista vielääkään ollut vapautettu kotitalouden rasituksista. Tähän silti pyrittiin ja naisellekin avautuisi lopulta ”uusi ihmeellinen maailma, joka vetää hänet mukaansa, ja jossa kuoleutuvat kaikki pikkuporvarilliset harrastukset ja tilalle kehittyä suurpiirteinen joukkotoiminta”. Kiiskinen asetti tässä 1920-luvun puolivälin tekstissä auktoriteettiasemaan Kollontain sijasta Zetkinin ja Leninin, mikä myötäili uusia neuvostolinjauksia.⁶¹² Sen sijaan uuden talouspolitiikan aiheuttama julkisten palvelujen alasajo ja naisten työmarkkina-aseman heikentyminen ei tekstissä näkynyt.

Täysin päinvastaisia kantoja pilkahteli esiin eri yhteyksissä. Ne kuvasivat usein sitä, mikä kotitalouden ja perheen asema kommunistien ajattelussa oli silloin, kun sitä ei pohdittu opilliselta kannalta ja normatiivisia esimerkkejä tuottaen. Sosialistista Työväenpuoluetta seuranneen Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaalikomitean kokouspöytäkirjaan kirjautui 1925 naisten toiminnan ohjeeksi vastustaa kapitalistista järjestelmää, koska se oli hävittänyt ”kodin ja luonut tilalle työttömyyden, köyhyden ja kurjuuden miljoonille”.⁶¹³

Kotitalousvallankumouksen käsittely jatkui naistenlehdessä koko 1920-luvun lopun, ja painottui kollektivoidun kotitaloustyön rationalisointiin ja tehostamiseen. Otto Oinonen kirjoitti *Työläis- ja talon-*

612 Aura [Aura Kiiskinen]: Naiset ja yhteiskunnallinen elämä. *Naistyöläinen* 4–5/1925.

613 Viipurin piirijärjestön vuosikokouksen pöytäkirja 8.2.1925, s. 18, I C 2, Hp., kansio 11, Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaalikomitean arkisto. KansA.

poikaisnaisten lehden tammikuun numerossa 1928 uudesta askeleesta, joka oli otettu ruoanvalmistuksen tehostamiseksi. Keskus- ja yhteiskeittiöistä, joissa ruoka valmistettiin käsin suurelle joukolle, oltiin nyt siirtymässä ruoanvalmistustuotannon teollisoimiseen. Oinosen mukaan ensimmäinen tehdaskeittiö oli aloittanut Ivanovo-Vosnesenskissa 1925 ja sen saavutukset olivat olleet huomattavat. Tuotanto oli noussut alun 64 000 kuukausittaisesta aterialta 300 000 ateriaan. Yhden aterian hinta oli tällöin halventunut tuntuvasti. Lisätuloja tehdaskeittiö sai vielä jätteen myynnistä. Samanlaisia tehdaskeittiöitä oli avattu Nižni Novgorodissa, Dneprostroilla ja Moskovassa. Ruoka-annosten halvennuttua olisi perheillä mahdollisuus hyödyntää näitä palveluja

Kotitaloustyöläinen. (Englantilainen puupiirros.)

Idän ja lännen numerossa 8/1925 oli kuva yhdestä uuden proletaarinaisen tyypestä, harteikkaasta kotitaloustyöläisestä.

ja Oinonen ennusti, että tehdaskeittiöiden yleistyessä ”suuret Neuvostoliiton työläisjoukot, perheellisetkin, hylkäävät vaivalloisen ruuan kotivalmistuksen”.⁶¹⁴ Vuonna 1929 nimimerkki A. P. kirjoitti ”yhteiskunnallisista ruokaloista”, joihin kirjoittaja sisällytti tehdaskeittiöiden lisäksi muun muassa Leningradin ja Moskovan osuuskunnallisen ruokalaverkoston. Joukkoruokailun kehittäminen osoitti kirjoittajan mukaan, että ”naisen vapauttaminen ei meillä ole mikään tyhjä fraasi, vaan tosi kysymys, jonka eteen todella uurastetaan”.⁶¹⁵

Lyylä Latukan Neuvostoliitossa toimittamassa *Työläis- ja talonpoikaisnaisessa*⁶¹⁶ sen sijaan kirjoiteltiin 1920-luvun jälkipuoliskolla kotitaloudesta, avioliitosta ja perheestä erilaiseen sävyyn. Vuonna 1928 lehdessä syntyi keskustelua, joka kiteytti vallankumouksen kulun sisällissodan vuosista uuteen talouspolitiikkaan jokapäiväisen elämän näkökulmasta ja väläytti esiin Petroskoissa asuneiden suomalaisten arkisten ongelmien kirjon. Pohdintojen kimmokkeena ei ollut bolševistinen visio perheen murenemisesta kotitalouden ja hoivan yhteiskunnallistamisen seurauksena, vaan huoli avioerojen lisääntymisestä ja perheiden hajoamisesta.⁶¹⁷ Naisten etujärjestöt olivat tuoneet samaa teemaa esiin 1926, kun julkisuudessa oli väitely uudesta avioliitto-, perhe- ja huoltolakiehdotuksesta.

Työläis- ja talonpoikaisnaisen keskustelussa Petroskoissa asunut nimimerkki ”Äiti” arveli perheiden vaikean tilanteen taustalla olevan arkisten hankaluuksien: epämukavien ja ahtaiden asuntojen, jonotuksen ja tymeän kohtelun kaupoissa sekä vedenottopaikkojen ja pyykkilaiturien kehnouden. Tämä kaikki teki perheenemännistä hermostuneita ja riidanhaluisia. Kirjoittaja totesi, että kun vallankumouksen jälkeen aiottiin siirtyä kommunismiin, tuntuivat kotiasiat turhanpäiväisil-

614 O. O-nen [Otto Oinonen]: Keittiöiden teollisoiminen Neuvostoliitossa. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 1/1928.

615 A. P.: Yhteiskunnalliset ruokalot Neuvostoliitossa. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 7/1929.

616 Tässä tutkimuksessa ei ole käytetty lehden ensimmäisiä 1925 julkaistuja numeroita, eikä vuosikertoja 1926–1927, koska niitä ei ole saatavana Suomessa. Niiden pohjalta avautuisi kuitenkin kiinnostavia näköaloja Neuvostoliiton suomalaisyhteisön elämään uuden talouspolitiikan kaudella.

617 Äiti: Työ ja elämä. Aviosuhde ja perhekysymys. *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 6/1928.

tä. Tuolloin mies ja nainen kävivät töissä, lapset olivat yhteiskunnan huollettavina ja mieskin oppi tekemään kotiaskareita. Jos asiat eivät sujuneet, erottiin. ”Neppiin” siirryttäessä miehen ja naisen suhde kirjoittajan mukaan muuttui, kun kymmenet tuhannet naiset joutuivat palaamaan perheenemänniksi ja lapset olivat taas kotihoidossa.

Sittemmin suomalainen rakennusosuuskunta oli taistellut mukavampien asuntojen puolesta ja myös kamppailu juopottelua vastaan oli tullut ”päivän polttavaksi kysymykseksi”. Kirjoittaja pitikin perheiden hajoamisen suurimpana syynä miesten juoppoutta, mikä taas johtui kurjista kotioiloista ja kahviloiden, ruokaloiden ja klubien puuttumisesta: oluttupia sen sijaan oli tarjolla joka korttelissa. ”Äiti” ehdotti, että kun maatalous ja teollisuus oli vihdoon saatu jaloilleen, oli aika kiinnittää huomiota ”pienempiin seikkoihin, yksityisolojen järjestelyyn. Elämä on tehtävä helpommaksi, mukavammaksi ja kauniimmaksi kuin mitä se nyt on”. Neuvosto-Karjalassa, jossa kotitalouden hoitoon liittyvien tilojen huono suunnittelu ja yleinen puute hankaloittivat elämää, naiset näyttivät haaveilevan toimivasta ja viihtyisästä, yksityisestä kodista. Lopuksi kirjoittaja lienee oivaltanut näkemyksensä harhaoppisuuden ja on lisännyt peräkaneetiksi, että kollektiivitalouksissa kodinhoito olisi tietysti ”verrattomasti helpompaa naisille”.⁶¹⁸

Kotitalouskeskustelu kuvaa yhtäältä 1920-luvulla vallinnutta sukupuoltenvälistä työnjakoa, kotitöiden raskautta ja yhteiskunnallisten palvelujen puuttumista. Toisaalta keskustelussa esiin tuodut kuvitelmat siitä, miten naisten taakkaa voisi keventää, politisoivat kotitaloutta ja avasivat vaihtoehtoisia tapoja hoitaa uusintamistyötä. Ongelman ratkaisut ulottuivat kotitöiden jakamisesta perheenjäsenten kesken julkisten palvelujen kehittämiseen ja keittiöiden teollisoimiseen.

618 Äiti: Työ ja elämä. Aviosuhde ja perhekysymys. *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 6/1928.

Kenelle kuuluu kasvatust?

Meidän tulee muistaa ne lapset ovat meidän lapsiamme, ei sinun, eikä minun, vaan kaikkien meidän. Siinä yhteiskunnallisen kasvatuksen aakokset.⁶¹⁹

Perheessä ja kommunistisessa valtiossa Kollontai pohti kotitalouden ohella lastenhoitoa ja kasvatusta uudessa yhteiskunnassa. Kollontaille lasten julkinen hoito ja kasvatust olivat ihanne, johon tulisi pyrkiä. Aikalais-teksteissä puhuttiin usein ”yhteiskunnallisesta kasvatuksesta”. Sillä tarkoitettiin valtion tai kollektiivien järjestämää lapsiryhmien hoivaa ja kasvatusta, jossa lapsia ohjattiin yhteistoimintaan ja ajattelemaan yhteisön parasta. Kollontain mukaan ”lasten ylläpito ja kasvatust siirtyvät asteittain vanhempien harteilta yhteiskunnalle”, jonka palveluja olisivat ”lastenkodit, seimet, lastentarhat, lastensiirtolat ja huoltolat, sairaitten lasten parantolat, virkistyslaitokset, samoin myös lastenruokalat, kouluamiaiset, ilmaisten oppikirjain jako oppilaille, lämpimän vaatteiden ja jalkineiden hankinta koululaisille”.

Kollontain ohjelmaa voi verrata ensimmäistä maailmansotaa edeltäneessä kansainvälisessä työväenliikkeessä kehitelyyn agendaan, sillä se muistutti suuresti esimerkiksi vaatimuksia, jotka Hilja Pärssinen asetti sosiaalidemokraattisten naisten liittokokouksessa 1909 ja entistä laajempaan 1911. Yhteiskunnan tuli Pärssisen mukaan ottaa enemmän vastuuta lasten kasvatuksesta ja perustettava lastenseimiä, lastentarhoja ja koteja turvattomille lapsille sekä huolehdittava maidonjakelusta. Varrattomille lapsille oli järjestettävä kouluruokailu, maksuttomat kirjat ja kouluvälineet, samoin majoitus, kyyditys ja terveydenhoito. Vapaa-aikoina lapsia varten tuli olla kesäsiirtoloita, kylpylöitä, uima- ja urheilusaleja sekä koulukasvitarhoja.⁶²⁰

Kollontai myös yritti vakuuttaa suunnitelmiansa koituvan työläisnaisten hyväksi. Tarkoitus oli vähentää pienten lasten vanhempien

619 Lyyli L. (Lyyli Latukka): Lastenkodin pienokaisten joulu. *Vapaus* 6.1.1922.

620 Pöytäkirja sosialidemokratisen naisliiton 6:sta edustajakokouksesta Helsingissä 1–3 p. syyskuuta 1911. Ks. myös Pöytäkirja Sosialidemokratisen naisliiton edustajakokouksesta Lahdessa 5, 6 ja 7 päivinä syyskuuta 1909, jossa samainen ohjelma oli esillä suppeampana.

työtaakkaa, ei katkaista vanhempien ja lasten tunnesiteitä: “Kommunistinen yhteiskunta ottaa suorittaakseen lasten kasvatukseen kuuluvat tehtävät, mutta isän ilon ja äidillisen tyytyväisyyden se jättää niille, jotka osoittavat olevansa sen veroisia.”⁶²¹

Yhteiskunnallisen äitiyden diskurssissa keskeistä oli, että naiset ottaisivat vastuulleen hoivatyön kaikissa muodoissaan ja kaikilla yhteiskunnan tasoilla. Tässä puheessa yläluokan naisten tuli huolehtia kodin asioiden näkyvyydestä valtiossa ja poliittisessa päätöksenteossa, keskiluokan naisten tuli valistaa ja järjestää kotitalousopetusta sekä toimia itse kasvattajina ja hoitajattarina. Työläisnaiset sen sijaan oli ajatusmallissa tarkoitus vapauttaa kotiin hoitamaan omia lapsiaan, eikä siihen sopinut käsitys pienten lasten kasvattamisesta lapsiryhmissä kodin ulkopuolella. Vain turvattomat ja pahatapaiset lapset sekä muut erityisryhmät tuli hoitaa yhteiskunnan tai valtion toimesta laitoksissa. Suomessakin oli tosin ollut lastentarhoja jo 1800-luvun puolivälistä. Alun alkaen Uno Cygnaeus oli kaavaillut seimeä ja tarhaa kansakoulun esivaiheeksi eli koulujärjestelmän osaksi. Lastentarhat kehittyivät 1800-lopulla sosiaalisen huollon suuntaan ja niitä perustettiin kaupunkeihin köyhiä lapsia varten ja teollisuuspaikkakunnille tehtaalaisten lasten hoitoa varten vanhempien ollessa töissä. Kansanlastentarhojen johtava ajatus oli kristillinen kasvatus.⁶²²

Suomessa sisällissota politisoi lastenhuollon ja keskustelu sai uusia sävyjä.⁶²³ Niin punaorpojen kohtalo kuin kodinulkopuoliseen työhön hakeutuneiden punaleskien lastenhoito-ongelmat puhuttivat myös työläisnaisia. Miina Sillanpäää tutkineen Irma Sulkusen mukaan kysymykset naisesta ja lapsesta politisoituivat voimakkaasti sodanjälkeisessä tilanteessa, jossa työläisperheet, punalesket ja -orvot, olivat jääneet voittajan armoille. Sulkusen tulkinnan mukaan ”työläisäideistä tuli ideologisen mustamaalauksen ja yhteiskunnallisen diskriminaation pääkohde”. He joutuivat lakisääteisen syrjinnän kohteeksi muun muassa siinä, että valkoisten leskien ja orpojen asema turvattiin valtion

621 Aleksandra Kollontai: Perhe ja sosialistinen valtio III. *Sosialistinen Aikakauslehti* 10/1919, 147.

622 Lujala 2007, 65–67.

623 Sisällissodan jälkeisistä punaorpoihin liittyvistä keskusteluista ja käytännöistä ks. Kaarninen 2008.

eläkkeillä, kun taas punaiset jäivät kontrolloivan ja kansalaisyhteisöjä rajoittavan köyhäinhoidon varaan.⁶²⁴

Julkinen lastenhoito – tai kuten asia laajemmin ilmaistiin ”äitien ja lasten yhteiskunnallinen huolenpito” – nousi keskeiseksi kysymykseksi myös Sosialidemokraattisen naisliiton joulukuun 1919 liittokokouksessa.⁶²⁵ Keskustelussa sekoittui kaksi teemaa: punaorpojen huolto ja lasten päivähoito, joita alun alkaen oli ollut tarkoitus käsitellä erillisinä kysymyksinä. Kollontain teksti *Perhe ja sosialistinen valtio* oli julkaistu *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* juuri kokouksen alla ja oletettavasti ainakin osa kokousväestä oli sen lukenut. Lehden toimittaja Ivar Lassy myös puhui naisten kokouksessa, mutta pöytäkirjan mukaan puhe käsittelee internationalekysymystä. Keskustelua Kollontain ajatuksista on silti saattanut viriä yksityisissä keskusteluissa.⁶²⁶

Myös Lyyli Latukan kirjanen *Köyhäinhoidosta yhteiskunnalliseen huoltoon* (1919) ilmestyi Pietarissa ennen naisliiton kokousta. Latukka tarkasteli siinä monien muiden asioiden ohella yhteiskasvatusta. Kirjansen levikistä Suomessa ei ole tietoa, ja julkisuutta se sai vasta seuraavana vuonna, kun *Sosialistinen Aikakauslehti* julkaisi siitä osia. Latukan teksti noudatteli Kollontain ajatuksia perheestä ja kommunistisesta yhteiskunnasta: kommunismi vapauttaisi naisen ja miehen perhehuolista. Äidin yksinoikeudesta lapsiensa kasvattamiseen oli Latukan mukaan ”jo vihdoinkin päästävä, sillä kunnan kasvattajiksi eivät läheskään kaikki äidit sovellu”. Lasten kasvatusta tulisi sen sijaan hoitaa ”yhteiskunnallisisa lastenkodeissa” ja muissa samantapaisissa laitoksissa ”erikoiskasvattajiksi valmistuneitten johdolla”. Latukka selvitti niin ikään yksityiskohdaisesti sitä, kuinka huoltotoimi oli Neuvosto-Venäjällä järjestetty – tai miten sen oli ainakin suunniteltu toimivan. Äitiys- ja lastenkodit saivat tekstissä perusteellisen esittelyn.⁶²⁷

624 Sulkunen 1989, 72–73; Ks. myös Kaarninen 2008.

625 Sos.-dem. naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 1919, 17–24. Jäljempänä selostetut puheenvuorot löytyvät näiltä sivuilta puhujan nimen mukaan.

626 Sos.-dem. naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 1919, 44.

627 L. L. [Lyyli Latukka]: *Köyhäinhoidosta yhteiskunnalliseen huoltoon*. *Sosialistinen Aikakauskirja* 8/1920 ja 9/1920.

Vaikka Hilja Pärssinen oli esittänyt jo naisliiton vuoden 1909 kokouksessa ohjelmaa, jossa kuntia vaadittiin perustamaan lastenseimiä⁶²⁸, lasten päivähoitoa ajateltiin tuolloin ennen muuta kaikkein vaikeimmassa asemassa olevien perheiden ja yksinhuoltajien apuna, ei yleisenä järjestelmänä, joka mahdollistaisi naisten työssäkäynnin laajassa mitassa. Tämä taas oli Kollontain asettaman ohjelman perusta. Sosiaalidemokraattisen naisliiton kokouksessa 1919 käydyin kiistan ydin olikin: oliko päivähoitoa ajateltava välttämättömänä pahana vai pyrittävä sen normalisointiin?

Liittokokouksessa ruodittiin ensinnä punaleskien ja orpojen asemaa. Tunteita kuohutti se, että ongelman ratkaisuksi oli ehdotettu lasten antamista kasvatettavaksi vakavaraisiin perheisiin, jos äideillä ei ollut varaa hoitaa lapsia itse. Lappeenrannan naisosastoa edustanut Sandra Tarvainen tiesi kertoa, että ”Lappeenrannassa oli uhattu sijoittaa kaikki punaiset sotaorvot Pohjanmaalle ja ottaa äideiltä avustus pois”.⁶²⁹ Liiton kannaksi tuli, että valtion tai kuntien oli tuettava perheitä, jotta äidit saattoivat pitää lapsensa luonaan. Hädänalaisille perheille olikin maksettu köyhänapua, mutta siinä nähtiin ongelmia. Ei pidetty oikeudenmukaisena periä avustuksia takaisin perheen isän vapauduttua vankeudesta. Samoin tuomittiin äänioikeuden epääminen pysyvästi vaivaisavun varassa olleilta.⁶³⁰

Päivähoidosta kokouksessa alusti Martta Salmela-Järvinen, joka painotti lastentarhojen tarpeellisuutta tuolloisissa oloissa, mutta otti esille myös hoidon laadun. Kuntien ja valtion olisi järjestettävä lasten päivähoito ja yksityisistä, kuntien tukemista tarhoista olisi luovuttava. Päiväkotien tuli olla pieniä ja niitä tuli olla tiheänä verkostona lähellä koteja. Ongelma oli Salmela-Järvisen mukaan sekin, että hoitajat edustivat kristillis-porvarillista maailmankatsomusta eivätkä työläisperheet

628 Pöytäkirja Sosialidemokratisen naisliiton edustajakokouksesta Lahdessa 5, 6 ja 7 päivinä syyskuuta 1909.

629 Sos.-dem. naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 1919, 17–19; Punaorpojen huollosta ks. Kaarninen 2008.

630 Vakinaisen vaivaisavun varassa eläneiden äänioikeusrajoitus poistui vasta 1944. Harjula, Minna 2006, 368.

halunneet sisällissodan jälkeisissä oloissa hyväksyä tällaiseen maailman-katsomukseen perustuvaa kasvatusta.⁶³¹

Punaorpojen huollosta kokousväki oli yhtä mieltä, mutta päivähoito oli kysymys, joka kiihdytti mieliä ja sai ottamaan kantaa puolesta ja vastaan. Kanta ei muodostunut aatteellisen suuntauksen mukaisesti, sillä päiväkodit saivat varauksellista kannatusta niin sosiaalidemokraattiseen kuin kommunistiseen liikkeeseen suuntautuneilta: osa kokousväestä ei myöskään ollut muodostanut kantaansa työväenliikkeen jakolinjoihin. Sen sijaan eroa oli siinä, oliko edustaja maaseudulta tai Pohjois- ja Itä-Suomesta vai etelän suurista kaupungeista, joissa pitkään oli ollut päiväkoteja. Vankimman kannatuksen päiväkodit saivat helsinkiläisedustajilta ja niiden perustamista tuki myös Helsingin naisosasto. Vastustavia puheenvuoroja kuultiin silti myös näiden suusta: osa puhujista piti julkista päivähoitoa sosiaalidemokraattisten periaatteiden vastaisena.

Vallitseva ihanne tai normi oli käydyn keskustelun perusteella selkeästi se, että naisten tulisi voida hoitaa itse lapsensa. Myös työläisnaisliikkeen periaatteena ja ohjelmallisena tavoitteena pidettiin yleisesti sitä, että jokaisella naisella olisi mahdollisuus olla kotona hoitamassa lapsiaan ja talouttaan. Tästä periaatteesta poikkeavia kantoja esitti kokouksessa vain muutama edustaja. Hieman suurempi joukko oli sillä kannalla, että periaatteesta ei pidä luopua, mutta siitä voidaan poiketa käytännön syistä. Jyrkimmin asian esitti oululainen kahdeksan lapsen äiti Ellen Mäkelin, jonka mies Yrjö Mäkelin paraikaa oli poliittisessa vankeudessa ja joka työväenliikkeen hajaantuessa valitsi kommunistisen suunnan. Mäkelinin mukaan ”tulee yhteiskuntaolojen muodostua sellaisiksi, että jokaisella äidillä on tilaisuus itse kasvattaa ja hoitaa lapsiaan”.

Välittävää kantaa edusti sosiaalidemokraattista suuntaa kannattanut helsinkiläinen Tilda Oksanen. Hän painotti, että päiväkodit tuli väliaikaisesti ja käytännön ratkaisuna hyväksyä, mutta ne oli ”periaatteitamme vastaan sotivina [– –] ohjelmastamme hylättävä”. Hän piti päiväkoteja myös kasvatuksellisesti huonoina ja hylättävinä. Myöskään tamperelainen Alma Jokinen ei periaatteessa hyväksynyt päiväkoteja, jos kohta työläisäitien kannalta oli tuossa tilanteessa ”parempi, että on

631 Sos.-dem. naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 1919, 41–43. Samasta keskustelusta vrt. Lähteenmäki 2000, 104–105.

olemassa päiväkotija kun että niitä ei olisi”. Helsinkiläinen, kommunistiselle suunnalle kallistunut Paula Saari yhtyi tähän kantaan: ”Olemme kaiketi yksimielisiä ettemme periaatteessa voi hyväksyä näitä [Salmela-Järvisen] ponsia. Mutta nyt on kuitenkin vaadittava kunnanvaltuustojen perustamaan päiväkotija ja lastenseimejä.” Hyvinkäläinen Lyidia Kallio puki puheenvuorossaan sanoiksi monen naisen pelon: oli surullista olla pakotettu jättämään lapsensa päiväkotiin – ”porvarien tarkoituksena onkin eroittaa lapset äideistään siksi, että sijoittamalla niitä sopivaan ympäristöön saavat sosialismin siemenen niistä pois kirkettyä”.⁶³² Tämä oli melko erilainen näkemystapa kuin ajatus yhteiskunnallisesta kasvatuksesta sosialistisena kasvatuseriaatteena.

Julkinen hoito nähtiin siten yleisimmin kokousväen keskuudessa periaatteessa huonona ratkaisuna, mutta olevissa oloissa välttämättömänä pahana. Sosiaalidemokraattien tavoiteohjelman olikin kokousedustajien enemmistön mielestä edelleen noudatettava ihanteena ollutta kotiäitiyttä, vaikka sisällissota oli tilapäisesti pakottanut työläisnaiset hyväksymään myös pienten lasten äitien ansiotyön ja julkisen päivähoiton. Monen kokousedustajan ajatuksia näytti hallitsevan keskiluokkainen kotirouvaihanne: perimmäinen toive oli, että tulevaisuuden sosialistisessa yhteiskunnassa kaikki pienten lasten äidit pääsisivät vihdoin toteuttamaan todellista kutsumustaan, kotiäitiyttä. Yhteiskunnallista kasvatusta ei monikaan kokousedustajista pitänyt ihanteena, eikä sen sopivuutta yhteisenä tavoitteena olleen sosialistisen yhteiskunnan kasvatuseriaatteenksi otettu puheeksi.

Lämpimimmin uudenlaisen kollektiivisen lastenhoidon puolesta puhui kolme helsinkiläisnaista, Martta Salmela-Järvinen, Miina Sillanpää ja Hilda Seppälä, jotka kaikki kuuluivat sosiaalidemokraattiseen aatekuntaan ja hajaannuksen jälkeen 1921 perustetun Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton johtoon. Näiden kolmen puheenvuoroissa kotiäitiyttä ei asetettu ihanteeksi, eikä julkista hoivaa tuomittu periaatteellisesti pahana. Salmela-Järvinen esimerkiksi ei esittänyt päivähoitojärjestelmää sinänsä huonona. Sen sijaan oli olemassa huonosti hoidettuja lastentarhoja, joiden tasoa tuli nostaa esimerkiksi pienentämällä ryhmäkokoja ja tihentämällä päiväkotiverkostoa niin, että lasten kuljetus hoitoon helpottuisi. Sillanpää taas näki julkisen päivähoiton

632 Sos.-dem. naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 1919, 20–21.

nimenomaisesti sosialismiin kuuluvana piirteenä: hän tähdensi Venäjän vallankumouksen voivan antaa suuntaa myös muiden maiden naisille: ”Myöskin Neuvosto-Venäjällä, jossa sosialismia käytännössä toteutetaan, on olemassa ihanteellisia päiväkoteja ja sieltä voimme ottaa esimerkkejä.”⁶³³ Ei tiedetä, miten Sillanpää oli muodostanut käsityksensä Neuvosto-Venäjän päiväkodeista. Kollontain vanhana tuttavana hän oli saattanut lukea tämän tekstin *Sosialistisesta Aikauslehdestä*. Myös Lyyli Latukka oli kuulunut Sillanpään tuttavapiiriin, ja tämän samaisessa lehdessä julkaistut ajatukset yhteiskasvatuksesta olivat saattaneet kiinnostaa Sillanpäättä.

Sekä Sillanpää että Seppälä uskalsivat lisäksi puuttua pyhimpiin arvoihin ja muistuttivat, ettei kaikista naisista ollut lasten kasvattajiksi. Sillanpään mukaan oli olemassa ”paljon äitejä, jotka eivät ole kasvattajia ja niin ollen saattavat olla lapsilleen suuremmaksi turmioksi kuin yhteiskunta kasvattajana olisi”. Seppälä taas huomautti, ettei ”voi olla ainoa oikea periaate, että jokaisen äidin on kotonaan kasvatettava lapsensa, josko hän siihen soveltuu eli ei sovellu”.⁶³⁴

Vuoden 1919 naisliiton kokouksen jälkeen keskustelu yhteisöllisestä kasvatuksesta jatkui naisliitossa ja eduskunnassa sekä niin Suomessa kuin Neuvosto-Venäjällä ilmestyneissä suomenkielisissä lehdissä. Sosiaalidemokraattisten naisten linjaksi muotoutui, että kuntien ja valtion tuli huolehtia lasten suojelusta, hoidosta ja kasvatuksesta. Esimerkiksi Miina Sillanpään 1920 eduskunnassa pitämän puheen mukaan ”[I]astenhoidon pitäisi kuulua pääasiallisesti valtiolle, sillä eiväthän vanhemmat hyödy lapsistaan vaan yhteiskunta”. Kantaa terävöitti se, että yksityiset lastensuojelujärjestöt, kuten Mannerheimin Lastensuojeluliitto ja Koteja Kodittomille Lapsille, tulivat sisällissodan jälkeen näkyviksi ja valtionapua nauttiviksi toimijoiksi lastensuojelun ja kasvatuksen kentälle. Porvarillisten järjestöjen vastapainoksi haluttiin luoda oma sosiaalipoliittinen malli.⁶³⁵

Myös kommunistien keskuudessa jatkettiin kasvat- ja lastensuojelukeskustelua, jota alkoivat 1920-luvun mittaan värittää bolševikkien

633 Sos.-dem. naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 1919, Salmela-Järvisen alustus, 41–43, Sillanpään puheenvuoro, 22.

634 Sos.-dem. naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 1919, 22.

635 Sulkunen 1989, 75–79.

näkemykset. Neuvosto-Venäjällä uudistettiin koko kasvatusjärjestelmä ja ihanteeksi tuli ulottaa julkinen ja yhtenäinen suojelu ja kasvatusta kaikkiin lapsiin syntymästä täysi-ikäisyyteen. Kollontain *Perheen ja kommunistisen valtion* ajatukset värittivät suomalaiskommunistien kirjoittelua ja niitä myös lainattiin suoraan lähdeä mainitsematta. *Suomen Työmies* julkaisi marraskuussa 1920 nimimerkki ”Äidin” kuvauksen lasten oloista Neuvosto-Venäjällä. Tekstin mukaan ”proletaarisen Venäjän yhteiskunta” oli heti valtaan päästyään kiirehtinyt helpottamaan vanhempien taakkaa. Suoraa lainausta Kollontailta oli muun muassa luettelo uusista laitoksista ja palveluista, joita olivat

lastenkodit, seimet, lastentarhat, lastensiirtolat ja huoltolat, sairaitten lasten parantolat, virkistyslaitokset, samoin myös lastenruokalat, kouluammatit ja päivälliset, ilmaisten oppikirjojen ja kouluvälineiden jako oppilaille, lämpimien vaatteiden ja jalkineiden hankinta koululaisille j. n. e.

Täsmennyksenä kirjoittaja vielä mainitsi neuvostohallituksen määräyksestä, jonka mukaan kaikille lapsille tulee ”varata ilmainen vapaa ravinto 16:een ikävuoteen asti”. Käytännössä ruoan tarjoaminen tapahtui kouluruokaloissa ja Moskovaan ja Pietariin perustetuissa lastenruokaloissa. ”Äiti” totesi tämän kaiken osoittavan, että ”lasten huolto siirtyi pois perheen piiristä, luisuu pois vanhemmilta ja jää yhteiskunnan tehtäväksi”. Yhteiskunnallisen kavatuksen onnistuminen edellytti myös työn keskittämistä:

Rinnan kuumeisen työn kanssa muodostettiin keskittävät elimet ja laadittiin lainsäädännölliset perusteet. Kumottiin kaikki entiset säädökset ja asetukset asiassa. *Huoltoasiain kansankomissariaatin* ympärille kehittyi koko laaja toiminta. Se neuvoskuntineen ja eri elimineen johtaa ja valvoo toimintaa. Neuvosto-Venäjällä tapahtuvan huollon suurimpia ansioita on sen keskittyminen. Ei ole enää tunnotonta, puolueellista ”köyhäinhoitohallitusta”, ei lukemattomia eri teitä kulkuvia ”hyvän-keveysseuroja” ja yhdistyksiä, on vain jättiläismäinen keskusjärjestö laajalle haarautuvine elimineen [– –].⁶³⁶

636 Äiti: Lasten huolto ja kasvatusta Proletarisella Venäjällä. *Suomen Työmies* 7.11.1920.

Samassa lehdessä julkaistiin myös nimimerkki ”Aleksandran” samantapainen kirjoitus ”Työläisnainen kodinorjana”, johon niin ikään oli sekoitettu suoria lainauksia Kollontain tekstistä. Tässä myös nimimerkin valinta viittasi ajatusten alkulähteille.

Lasten yhteiskunnallinen kasvatusta oli teemoja, joihin myös Lyyli Latukka palasi jatkuvasti 1920-luvun teksteissään ja josta hän oli ollut kiinnostunut jo toimiessaan Viipurin työläisnaisliikkeessä.⁶³⁷ Latukka kirjoitti pari vuotta Kollontain puheen jälkeen *Vapaus*-lehdessä asian olleen vielä neuvostonaisten ensimmäisen valtakunnallisen kokouksen aikoihin 1918 uuden ja oudon. Loppuvuodesta 1921 hän totesi yhteiskunnallisen kasvatuksen periaatteen voittavan vähitellen alaa työläisnaisten keskuudessa:

Se, mikä vuosi pari sitten oli vaikeinta tässä kysymyksessä, se on nyt jo alkanut tulla käsitettäväksi asiaksi. [– –] Kun lastenkodit, seimet ja tarhat alkoivat koota lapsia suojaansa, niin äidit nostivat siitä hirveän melun.

Tilanne oli pikkuhiljaa muuttunut, mistä Latukan mukaan todisti vaikkapa se, että

työläisnaisten keskuudessa on herättänyt mielipahaa se toimenpide kun lapsia, joilla on molemmat vanhemmat [on] määrätty poistettavaksi lastenkodeista, seimestä y.m. syystä, että Volganvarren nälkäseutujen siirtolaislapsia voidaan sijoittaa näihin laitoksiin.⁶³⁸

Latukka pohti niin ikään teksteissään käsitteen ”äidinrakkautta” historiallisuutta. Käsite tulisikin kommunistisessa yhteiskunnassa muuttu-

637 Kun Kotikasvatusyhdistys 1910-luvulla laajensi toimintaansa ja järjesti luentoja eri paikkakunnilla, alkoi työläisnaisliitto miettiä vastatoimia. Keväällä 1915 Viipurin naisosasto järjesti porvarillisten ”kodin päivien” vastapainoksi luentoja eri puolilla Viipuria sekä viidessä muussa paikassa. Luentoja pitivät Hilja Pärssinen, Ida Aalle-Teljo ja Lyyli Latukka ja niiden aiheina olivat kasvatusopin historia, yhteiskunnan huolenpito äideistä ja lapsista sekä käytännöllinen lasten kasvatusta. Parjo 2003.

638 Lyyli L. [Lyyli Latukka]: Mielipiteet muuttuvat vähitellen. *Vapaus* 2.10.1921.

maan lastenkasvatuksen ja hoidon siirtyessä vähitellen yhteiskunnallisten laitosten käsiin:

Yksilökasvatus, joka on porvarillisen maailman jätteitä, katoaa joukkokasvatuksen tieltä. Äidinrakkaus, joka itsekkäästi kohdistuu vain jokaisen ”omaan lapseen” häviää myöskin ja muuttuu suureksi, uhrautuvaksi rakkaudeksi kaikkia lapsia kohtaan.⁶³⁹

Lyyli Latukka perehtyi myös käytännössä yhteiskasvatukseen työskennellessään 1919–1920 suomalaisessa lastenkodissa. Neuvosto-Venäjällä toimi 1920-luvun taitteessa suomalaisia lastentarhoja, -koteja ja kouluja, ja niistä kirjoitettiin aika ajoin myös *Työläisnaisessa*. Vuoden 1920 lopussa lehdessä ilmestyi selostus käynnistä Paulowskissa, jossa aiemmin oli ollut Venäjän porvariston kesähuviloita. Vallankumouksen jälkeen huvilat oli varattu työläislasten kesänviettopaikaksi.⁶⁴⁰ Vuoden 1921 alussa lehti mainitsi, että alueelle oli kesän 1920 ajaksi tullut 5 000 lasta. Eri kansallisuuksien lapset oli sijoitettu eri huviloihin, ja kirjoittaja päätyi tutustumaan kahteen puuhuvilaan, joissa oli suomalaislapsia. Lasten opettaja oli Lyyli Latukka, joka kertoi vieraille lasten kesänvieron järjestämisestä Neuvosto-Venäjällä. Latukan mukaan kesäsiirtola (jota artikkelissa kutsutaan myös ”lastentarhaksi”) on osa uutta kouluohjelmaa eli työkoulu-järjestelmää. Kesällä oli tarkoitus harrastaa sitä, mitä talvella oli koulussa opittu. Tavoitteena oli herättää lasten luontaisia taipumuksia ja virittää ”omintakeista ajatus- ja toiminnanhalua”.⁶⁴¹

Hanna Kohonen pohti *Työläisnaisessa* julkaistussa kirjoituksessa kesällä 1921 kenelle pikkulasten hoito kuuluu.⁶⁴² Aihe oli henkilökohtaisestikin ajankohtainen, sillä Kohosen omat tyttäret Pirju ja Katri olivat tuolloin seitsemän- ja yksivuotiaat.⁶⁴³ Kirjoittaja piti lasten yhteiskun-

639 Lyyli Latukka: Muuttuva käsite. *Vapaus* 25.4.1920.

640 Yksi kolmesta: Pietari aamuhämärissä. *Työläisnainen* 11–12/1920.

641 Lastentarhassa käynyt: se odotettu kesä tuli vihdoinkin. *Työläisnainen* 1/1921.

642 Hanna Kohonen: Kenen huollettavaksi kuuluu pikkulapset? *Työläisnainen* 6–7/1921.

643 KASNT:n NKVD:n vuosina 1937–1938 rankaisemien Suomen Eduskunnan entisten jäsenten luettelo.

nallisen hoidon järjestämistä ensimmäisiin kuuluvana tehtävänä, kun proletariaatti pääsisi kussakin maassa valtaan. Se vapauttaisi naiset rakentamaan sosialistista yhteiskuntaa. Kohosen mukaan yhteiskunnallisen hoidon tuli alkaa mahdollisimman varhain:

Paras ehkä jo silloin, jolloin äidin työvelvollisuus alkaa, lapsen ollessa kahden kuukauden vanha. Silloin on lapsen vaistot ja taipumukset vielä nukkuvaan tilassa. Helpoin on hänet silloin saattaa yhteishoidon säännölliseen uomaan.

Kohonen kuvasi pieniä lapsia varten perustettuja imetyskoteja, joissa äidit asuivat lastensa kanssa ja suorittivat siellä perusteellisen kurssin lastenhoidossa. Suuri merkitys oli niin ikään päiväkodeilla ja seimillä:

Voimme sanoa, että missään kapitalistisessa maassa tule työläiskotien lapset hoidettua niin säännöllisesti ja terveydellisiä seikkoja silmällä pitäen kuin lasten seimissä Venäjällä tulevat saamaan ensi vaikeuksien voitettua. Nyt jo ne kelpaavat esimerkiksi siitä, mitä suurenmoista työtä tällä alalla on aikaan saatu.

Kohosen kuvauksessa korostuu moderni, lääketieteeseen ja tarkkoihin mittauksiin perustuva lastenhoito. Seimien perustamista sopiviin tiloihin valvoi lääkärikollegio. Lääkäri kävi tarkistamassa lapset joka toinen päivä, ja koulutetut hoitajat toimivat lääkärin ohjeiden mukaan. Lasten lämpö mitattiin joka aamu ja heidät punnittiin sekä ennen että jälkeen aterian.

Suomalaisten työläisnaisten ajattelua tuntevana Kohonen totesi useimmista äideistä varmaan tuntuvan vaikealta jättää ”kalleintansa, hentoa, avutonta pienoistansa vieraiden hoitoon”. Hän totesi mukautumisen yhteishoitoon olevan kuitenkin helppoa, säästyihän äiti tällöin vaivalloiselta pikkulapsen hoidolta ja kalliiksi käyvältä varusteiden hankkimiselta: seimissä oli myös tarvittavat hoitovälineet. Kollontain tekstiä seurailleen Kohonen vakuutti vanhemmille jäävän ”kaunein ja paras osa lapsessa, sielullinen suhde, jos he osaavat sen valloittaa”. Kohonen piti naisen suurimpana ja rikkaimpana elämyksenä ”äitiys-onnea”, jota eivät rasittaneet taloudelliset huolet ja työn ja perheen yhteensovittamisesta koitua kiire.

Lastentarhojen perustamista Neuvosto-Venäjällä hidasti vuodesta 1921 niin kutsuttu uusi talouspolitiikka. Tähän viittaa esimerkiksi *Vapauden* naistensivun kirjoitus, jonka kirjoittaja oli vierailut Inkerin Haapakankaalla ja kirjasi matkatunnelmiaan:

siellä missä vielä ei ole lastentarhoja, pahoittelevat naiset sitä, etteivät silloin perustaneet lastentarhoja kun niitä olisi valtion taholta kustannettu. Nyt sitä vaikeuttaa uusi talouspolitiikka. Niin se käy kun vitkasellaan.⁶⁴⁴

Kehitystä jarrutti niin ikään kuivuus, joka aiheutti Volgan varrella mitavan nälänhädän 1921. Tähän ongelmaan viittasi Hannes Mäkinen vuoden 1922 alussa kuvatessaan kommunististen naisten työtä nälän lievittämiseksi.⁶⁴⁵ Hanna Kohonen arvioi *Työläisnaisessa* vuoden 1921 kadon hidastaneen huomattavasti yhteiskunnan rakentamista:

Neuvostovallan suunnitelmiin kuului hyvin järjestetyt yhteiskunnalliset ruokalot, pesulaitokset y.m. laitokset, jotka olisivat suorittaneet suurimman osan ennen kotitaloudessa suoritetuista töistä. Neuvostovalta suunnitteli yhteiskunnallisen huollon ja kasvatuksen kaikille lapsille. Mutta Volganvarren kadon tultua tiedoksi, täytyi alkaa huoltaa nälkäseutujen ihmisiä. Heidän lapsiaan alettiin majoittaa lastenkoteihin. Tällöin täytyi antaa määräys, että lapset, joilla on vanhemmat, tai huoltaja, on otettava pois lastenkodeista.⁶⁴⁶

Hanna Kohonen kirjoitti samaisessa lehdessä myös Pietarin läänin kouluista. Hän kuvaili kouluruoan olevan huonolaatuista ja kouluilta puuttuvan lämmitykseen tarvittavia puita sekä lapsilta kunnollisia vaatteita. Koulutukseen suhtauduttiin kuitenkin innostuneesti ja Kohosen käytössä olleiden tilastojen mukaan ennen maailmansotaa Pietarin kouluikäisistä 26 prosenttia oli käynyt koulua, vuonna 1921 osuus oli

644 K. A.: Terveisiä Haapakankaalta. *Vapaus* 29.1.1922.

645 Johannes [Hannes Mäkinen?]: Neuvosto-Venäjän naiset työssä nälkää vastaan. *Työläisnainen* 2 /1922, 29–31.

646 H. K. [Hanna Kohonen]: Naisen asema Neuvosto-Venäjällä. *Työläisnainen* 4/1922, 54–55.

90 prosenttia. Kaupungissa oli tuolloin tosin huomattavasti vähemmän lapsia asukasluvun romahdettua sisällissodan aikana. Pietarin läänissä koulussa oli 61 prosenttia kouluikäisistä, mikä kuvaa maaseudun lasten hitaampaa tuloa koulutukseen. Uuden talouspolitiikan kaudella koulut siirrettiin kuntien vastuulle ja valtiolle jäivät lastenkodit ja korkeammat oppilaitokset.⁶⁴⁷

Yhteisöllistä kasvatusta toteutettiin myös Neuvosto-Venäjän suomalaisyhteisössä. Pietarin lisäksi Neuvosto-Karjalaan oli perustettu suomalaisia lastenkoteja ja lastentarhoja. Petroskoissa oli vallankumouksen jälkeen kaksi suomalaista lastenkotia, jotka yhdistyivät 1923. Niiden toimintaa kuvattiin myönteisessä sävyssä suomalaisille lukijoille: *Työläisnainen* kertoi kesällä 1923 niiden olevan ”kauniina todistuksena kollektiivisen kasvatuksen menestymisestä”. Lapsia yhdistyneessä laitoksessa oli tuolloin satakunta. Myös Uhtualla oli suomenkielinen lastenkoti, ja sielläkin lapsista oli kirjoittajan mukaan kehittynyt vapaita ja välittömiä.⁶⁴⁸

Suomen puolella yhteiskasvatuksen ajatus alkoi niin ikään läpäistä kommunistisen liikkeen puhunutta. Nuorisoliikkeen kulttuurilehti *Liekki* julkaisi kesällä 1924 artikkelin ”Naisen asema nyt ja tulevaisuudessa”, joka nojasi Kollontain ajatteluun ja jossa vedettiin yhteen keskustelua yhteiskasvatuksesta ja yhteistalouksista sekä niiden vaikutuksesta naisten elämään. Kirjoittaja esitteli ensin teollistumisen vaikutuksia naisten työhön ja kysyi sitten ”onko sellainen elämä tarkoitustaan vastaava, että mies ja vaimo saavat raataa pitkien työmatkojen takana ansiolla lapsien jäädessä vaille vanhempiensa hoivaa?” Kirjoittaja peräsi, onko naisilla oikeastaan syytä vastustaa yhteiskunnallista vallankumousta, jossa heidän asemansa muuttuisi perin pohjin. Eikö olisi naisten edun mukaista, että kotitalouden tilalle tulisi yhteiskunnallinen talous ja ruoka valmistettaisiin sitä varten varatuissa ruokaloissa? Myös lapset tulisi saada yhteiskunnan kasvatettaviksi, mikä kirjoittajan mukaan saattaa tuntua ”monesta vähemmän ajattelevasta henkilöstä ’raakamaiselta’, kun lapsi viedään vanhemmiltaan”. Työläislasten asema oli kuitenkin huono, lapset kasvoivat kadulla, eivät saaneet koulutusta

647 H. K. [Hanna Kohonen]: Koulutyö Pietarin läänissä. *Työläisnainen* 3/1922.

648 Lastenkodit Neuvosto-Karjalassa. *Työläisnainen* 11–12/1923.

ja joutuivat varhain töihin: ”Voisiko siis kukaan lasten vanhemmista astua lapsensa onnen tielle, jos kerran on olemassa laitos, joka suorittaa tämän kasvatustyön niin, että se myöskin vastaa tarkoitustaan.” Kirjoittajan käsityksen mukaan ”jokainen äiti tuntee iloa saadessaan lahjoittaa yhteiskunnalle uutta elinvoimaista työvoimaa”. Kehityksen muita hyviä seurauksia olisivat vielä prostituution katoaminen ja todellisen rakkauden syntyminen naisen ja miehen välille. Tässä kohtaa kirjoittaja lainasi suoraan Kollontaita ja totesi, että sukupuolten välille kehittyy ”toverillinen ja sydämellinen liitto kahden vapaan, itsenäisen ja yhdenarvoisen henkilön kesken entisen orjuuselämän asemasta.”⁶⁴⁹

Yhteiskasvatuksen ajatusta vaalivat edelleen myös sosiaalidemokraattiset naiset. Tannerin hallitus toi 1927 eduskuntaan toisen sosiaalimministerin Miina Sillanpään valmisteleman lakiesityksen kansanlastentarhojen valtionavusta. Se oli ensimmäinen laki, jossa säädeltiin lastentarhojen toimintaa, sillä siinä asetettiin avun saamiselle tiloja, toimintaa, lapsilukua ja henkilökuntaa koskevia ehtoja. Kansanedustaja Siina Urpilaisen *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehteen* kirjoittaman selvityksen mukaan hallituksen esitys kohdistui kunnallisiin ja yksityisiin kansanlastentarhoihin, joissa oli vähintään 25 kolmesta seitsemään vuotiasta lasta, ja valtionapu olisi kattanut kolmanneksen näiden menoista.⁶⁵⁰

Kommunistien naisedustajat Ida Hämäläinen, Martta Lehtonen ja Siina Urpilainen käyttivät lakiehdotuksesta käydyssä keskustelussa useita puheenvuoroja.⁶⁵¹ Lehtonen, joka istui sivistysvaliokunnassa, oli siellä ehdottanut muutoksia, joissa vaadittiin yksityisten lastentarhojen kunnallistamista ja vanhempainneuvostojen perustamista valvomaan tarhojen toimintaa. Keskustelussa Hämäläinen, Lehtonen ja Urpilainen vastustivat yksityisiä tarhoja, koska ne perustuivat kristilliselle maailmankatsomukselle ja työläislapsiakin ohjattiin niissä uskonnon avulla ”työn riistäjien uskollisiksi orjiksi ja aseenkantajiksi”. Tilalle Lehtonen tarjosi 1900-luvun alkupuolella kehitettyä reformipedago-

649 A. R.: Naisen asema nyt ja tulevaisuudessa. *Liekki* 24/1924, 2.

650 Vuoden 1927 laista ja eduskuntakeskustelusta yleisesti ks. Välimäki ja Rauhala 2000; Siina U-nen: Palanen parlamentista maaseudun äideille. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 11/1927.

651 Keskustelu Vp 1927, ptk II, 514, 517–519. Vuoden 1927 laista ja eduskuntakeskustelusta yleisesti ks. Välimäki ja Rauhala 2000.

giikkaa. Keskustelussa hän vetosi niin kutsutun eettisen liikkeen edustajaan, Friedrich Foersteriin, joka oli yksi työkoulujen kehittäjistä.⁶⁵² Kommunistien ehdotuksessa valtionapu olisi kohdistettu kunnallisiin kansanlastentarhoihin, joissa oli vähintään 15 lasta kahdesta ikävuodesta ylöspäin. Kommunistien ryhmä ehdotti myös avustuksen laajentamista maaseutu- ja taajaväkiin yhdyskuntiin ja vetosi tässä ansio-työssä käyviin maalaisnaisiin tuen saamiseksi.⁶⁵³

Keskustelussa eritoten maaseudun edustajat pitivät tarhoja ylipäättään tarpeettomina ja verorahojen haaskauksena. Urpilainen muistutti, että jos valtion varoja ”riittää miljoonittain hyödyttömän sotalaitoksen, ohranalaitoksen, suojeluskunnan ja sotalaivojen rakentamistarkoituksiin, niin eiköhän sentään olisi parempi, että näistä miljoonista edes osa annettaisiin lastenkasvatustarkoituksiin sellaisille seuduille, joissa tällaisia tarhoja kipeästi tarvitaan”.⁶⁵⁴

Eduskunnassa asiasta käyty keskustelu kertoo kommunistien periaatteellisen kannan selkiytymisestä: lastentarhojen tuli eduskuntaryhmään kuuluneiden naisten mukaan olla kunnallisia, eikä niiden kasvatustyö saanut perustua uskontoon. Tarhoja valvomaan tuli perustaa vanhempainneuvostoja, jotka voisivat puuttua työväestön maailmankuvan kanssa ristiriidassa oleviin kasvatuskäsityksiin. Periaatteesta joustettiin äänestyksessä, sillä kommunistitkin kannattivat lakiesityksen hyväksymistä: tarjosivathan yksityiset tarhat väärine kasvatuserineen fyysisistä turvallisuutta muutoin ehkä heitteille joutuville lapsille.⁶⁵⁵ Työväenpuolueiden välit eivät tässä vaiheessa olleet samalla tavoin tulehtuneet kuin pari vuotta myöhemmin äänestettäessä sairausvakuutuslaista. Tämä edesauttoi kommunistien myönteistä suhtautumista sosiaalidemokraattisen hallituksen aloitteeseen. Kommunistit tukivat tuossa vaiheessa myös sairausvakuutuslakia.

Neuvostoliitossa valtio vetäytyi kaikille suunnattujen palvelujen tuottamisesta uuden talouspolitiikan myötä. Esimerkiksi lastenhoidon

652 Ed. Lehtosen puheenvuoro, Vp 1927, ptk II, 517–519; Reformipedagogiikasta ks. Tähtinen 2011.

653 Siina U–nen: Palanen parlamentista maaseudun äideille. *Työläis- ja talonpoikaisten naisten lehti* 11/1927.

654 Ed. Urpilaisen puheenvuoro, Vp 1927, ptk II, 450.

655 Vp 1927, ptk II, 450.

ja huollon alalla valtion oli suunnattava yhä enemmän voimavaroja kodittomien lasten huoltoon. Samalla se kannusti ammattiliittoja, tehdaskomiteoita ja Komsomolia perustamaan päiväkoteja omalla kustannuksellaan.⁶⁵⁶ Vuosikymmenen jälkipuoliskolla suomalaisnaisetkin järjestivät Neuvosto-Karjalassa lastenhuoltoa osin omatoimisesti. Neuvosto-Karjalassa toimi Lasten ystävä -seura, joka antoi huoltoapua köyhimmille lapsille, perusti lasten kesäsiirtoloita ja järjesti päivähoitoa, koska ”lastentarhoihin oli paljon pyrkijöitä, mutta paikkoja vähän”.⁶⁵⁷ Vuonna 1927 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* julkaistussa Suomen Ammattijärjestön retkikunnan naisjäsenten matkaraportissa kerrottiin suomalaisten neljä viikkoa kestäneestä kiertokäynnistä eri puolilla Neuvostoliittoa. Jutussa mainittiin, että Karjalassa avataan 60 uutta lastenkotia kesätöiden ajaksi, millä ilmeisesti tarkoitettiin kesäsiirtoloita.⁶⁵⁸

Hanna Kohonen kuvaili *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* tammiukuussa 1927 yksityiskohtaisesti Petrokoissa olleita kahta lastenkotia, joihin hän oli edellisenä kesänä käynyt tutustumassa. Kuvaus on kiinnostava, koska siinä korostuvat bolševikkien asettamat kasvatus tavoitteet, mutta myös sukupuoliero. Kasvatuksen lähtökohta oli tarjota lapsille hygieniset ja terveelliset olot. Tavoite oli toverillisen hengen iskostaminen lapsiin, ja yhtenä keinona tähän oli Kollontainkin aikanaan edistämä itsehallinto. Kaikessa painotettiin yhteistoimintaa ja yhteisymmärrystä. Kohosen mukaan ”[k]aikki pienemmät kompastukset kurissa järjestävät lapset itse ja ’suuria tapahtuu erittäin harvoin’”. 7–16-vuotiaille tarkoitettussa kodissa pojat työskentelivät puusepän ja suutarinverstaissa, tytöt taas valmistivat vaatteita ja tekivät koruompelutöitä. Kaikissa verstaissa työskenneltiin piirissä, kaksi tuntia kerrallaan.

Neuvostoliitossa suunnitelmatalouden kauteen siirtyminen 1920-luvun lopulla ja naisten palkkatyössä käynnin lisääntyminen näkyivät myös lasten päivähoidon nousemisena uudelleen kirjoitusten ja kam-

656 Goldman 1993, 90, 96.

657 F. G. [Fanny Gylling]: Karjalan ”Lasten ystävä” seuran toiminnasta. *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 6/1928.

658 Neuvostoliitossa vierailmassa. Matkakertomus. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 11/1927, 8.

panjoiden kohteeksi. Lyyli Latukan toimittama *Työläis- ja talonpoikaisnainen* kehotti perustamaan lastenseimiä kaupunkien ja teollisuuskeskusten lisäksi myös maaseudulle. Lehti organisoi sosialistista kilpailua lastenseimien perustamiseksi ja leikkikenttien kunnostamiseksi ja kehotti lukijoita lähettämään toimitukselle tietoja perustettavista seimistä. Aluksi toiminnassa oli lähinnä kesäseimiä, mutta vuoden 1929 lopulla lehdessä kehoitettiin perustamaan myös talviseimiä eli ympäri vuoden auki olevia päivähoitopaikkoja. Seimiä ylläpitivät erilaiset kollektiivit, esimerkiksi Dubrovkassa kustannuksista vastasivat tehdas ja lasten vanhemmat ja toiminta säilytettiin naisten vastuulle. Myös naisten käsityöpiirit ja lastenystävään yhdistykset avustivat seimiä.⁶⁵⁹

Kommunistien suhtautuminen lasten yhteiskasvatukseen muuttui siten hyväksyvämmäksi 1920-luvun mittaan. Kun vielä vuoden 1919 työläisnaisliiton kokouksessa moni työväenliikkeen vasemmistoa tukenut nainen piti lasten yhteishoitoa kodin ulkopuolella sosialististen periaatteiden vastaisena, muuttui monen kommunistin kanta 1920-luvun alun keskusteluissa yhteisöllistä kasvatusta tukevaksi. Innokkaimmin asian puolesta puhuivat Neuvosto-Venäjällä asuneet suomalaisnaiset, mutta myös suomalaisissa lehdissä esiteltiin tavan takaa neuvostopäiväkoteja ja lastenkasvatusperiaatteita.

Yhteiskunnallinen äitiys- ja lastenhuolto

Äitiyssuojelu oli kuulunut suomalaisenkin työläisnaisliikkeen agendalle sen alkuvuosista lähtien. Sillä tarkoitettiin laajaa sosiaalista tukea äideille raskauden, synnytyksen ja imetyksen aikana sekä lasten ollessa pieniä. Äitiyssuojelu oli otettu puolueohjelmaan 1903 ja naisten liittohallinnon ohjelmaan 1905. Tuella oli tarkoitus mahdollistaa myös ansiotyön ja perheen yhdistäminen. Äitiysvakuutusta, joka mahdollistaisi

659 Viipurin puolen lastenystävään yhdistys. *Työläis- ja talonpoikaisnainen* 1/1929, 11; Hanna Kohonen: Leningradin suomalainen lastentarha 10 vuotias. *TTN* 1/1929, 12–13; LL [Lyyli Latukka]: Sosialistiseen kilpailuun. Lastenseimet ja kentät kuntoon! *TTN* 4/1929, 5; Talviseimet. *TTN* 12/1929, 2; Augusta Perttilä: Itsekritiikkiä. Valistustalon naispiiristä. *TTN* 12/1929, 13–14; LL [Lyyli Latukka]: Dubrovkan lastenseimi. *TTN* 2/1930, 17; *TTN* 5/1930, 12–13 (useiden lastenseimien esittely).

muutaman viikon palkallisen loman ennen synnytystä ja sen jälkeen, sosiaalidemokraattiset naiskansanedustajat olivat ajaneen Hilja Pärssisen johdolla eduskunnassa vuodesta 1908. Eurooppalaisittain tämä ei ollut erityisesti naisten vaalima hanke, sillä asiaa käsiteltiin samoina vuosina useiden maiden vain miehistä koostuvissa parlamenteissa. Suomessakin J. K. Kari otti asian esille 1905 säätyvaltiopäivillä, tosin Hilja Pärssisen valmistelevan työn pohjalta. Jo aiemmin äitiysvakuutus oli säädetty muun muassa Sveitsissä⁶⁶⁰, Saksassa, Itävallassa, Unkarissa ja Luxemburgissa ja 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä käydyin keskustelun tuloksena kahdeksan muuta valtiota sääti äitiysvakuutuksen. Näiden joukossa oli Venäjä.⁶⁶¹ Vaikka Suomessa tavoitteet eivät tuossa vaiheessa toteutuneet, toivat naiset julkiseen keskusteluun ongelmia, joita ansiotyössä käyvillä työläisnaisilla oli raskauden ja imetyksen aikana sekä lasten ollessa pieniä.

Kun eri maiden työväen- ja työläisnaisliikkeen aktiivien 1800-luvun lopulta kehrittelemä laaja äityden ja lasten suojeleohjelma äitiysvakuutuksineen ja julkisine palveluineen näytti kirjoitusten ja rajan yli kulkeutuvien tietojen mukaan toteutuvan nopeassa tahdissa Neuvostomaassa, herätti tämä epäilemättä kiinnostusta työläisnaisaktiiveissa. Neuvosto-Venäjällä oli Aleksandra Kollontain lyhyen sosiaalisiin kansankomissaarikauden aikana syksyllä 1917 ja keväällä 1918 aloitettu äitien ja lasten aseman parantaminen niin lainsäädännöllä kuin rakentamalla tiettyjä julkisia palveluja suurimpiin kaupunkeihin. Kollontailla oli 1916 julkaistun *Yhteiskunta ja äitiys* -tutkimuksensa antama vankka tietopohja erityisesti äitiysvakuutuksesta ja sen toteuttamisen kansainvälisistä malleista.

Neuvosto-Venäjän ja Neuvostoliiton äitiyssojeleohjelmaa esiteltiin suomenkielisissä lehdissä jo 1910-luvun lopulla ja lukuisissa artikkeleissa 1920-luvulla. *Työläisnaisen* ensimmäiseen numeroon 1920 oli saksalaisesta lehdestä suomennettu teksti, jossa selvitettiin laajasti äitien ja lasten suojeleua Venäjällä. Sen mukaan

660 Sveitsi sääti pakollisen 8 viikon äitiysloman 1878, Kollontain mukaan ensimmäisenä maana maailmassa.

661 Tässä on käytetty Kollontain kirjan johdannon englanninnosta: Alexandra Kollontai: Preface to the Book 'Society and Motherhood', <<http://www.marxists.org/archive/kollonta/works/mother.htm>>.

tällä alalla on Neuvosto-Venäjä todellakin aikaansaanut niin suuren mullistuksen, on niin omalaatuisesti ja rohkeasti tarttunut esiintulleiden tehtävien ratkaisuun, että huolimatta kaikista käytännöllisistä vaikeuksista, joita suunnitelman toteuttaminen on kohdannut, tulevaisuuden näköalat ovat todella suurenmoiset.

Lapset oli artikkelin mukaan säännöksillä ja määräyksillä tehty valtion kasvateiksi, joille kuului maksuton ravinto, opetus ja huvitukset. Naisten raskaudenaikaa puolestaan suojeltiin erityisillä määräyksillä, jotka vapauttivat heidät työstä viimeisinä kuukausina ennen synnytystä, oikeuttivat heidät saamaan runsaammin elintarvikkeita ja takasivat ilmaisen lääkärinavun. Lapset synnyttiin maksuttomissa sairaaloissa, joissa hyvä ravinto ja hoito olivat kaikille samat.⁶⁶²

Kollontain lisäksi neuvostoasiantuntemusta tässä asiassa edusti suomalaiskommunistien lehdissä Aleksander Nikolajevitš Vinokurov, jolta oli 1920 suomennettu kirjanen *Yhteiskunnallinen huolto Neuvosto-Venäjällä*. Siinä selvitettiin muun ohella äitiys- ja lastenhuoltoa. Kirjaseen liitteenä oli asiaa koskevien uusien lakien tekstejä. Vinokurov oli koulutukseltaan lääkäri ja oli vallankumouksen jälkeen ollut kansankomissaari 1918–1921, samoin Neuvostoliiton julkisen terveydenhoidon järjestelmän kehittäneen lääkärikollegiumien neuvoston puheenjohtaja.⁶⁶³

Työläisnainen julkaisi 1920 kaksiosaisen pitkän kirjoituksen Vinokurovin selvityksen pohjalta. Artikkelissa kuvailtiin aluksi, miten niiden työväestön jäsenten huoltaminen, jotka eivät kyenneet ansiotyöhön, oli aiemmin hoidettu. Oma-apu toiminta ja ammattiliittojen huoltotyö oli ulottunut vain parhaiten palkattuun työväkeen. Lokakuun vallankumouksen jälkeen koko vanha järjestelmä oli tekstin mukaan muutettu sosialistisille perusteille. Oli annettu asetus työväen yhteiskunnallisesta huollosta. Tämä huolto kattoi kaikki ansiotyötä tekevät ja näiden kotona työskentelevät perheenjäsenet. Apua sai jos oli menettänyt työkykynsä sairauden, tapaturman, raskauden, vanhuuden tai pysyvän vamman vuoksi. Myös työttömyys oikeutti tukeen. Lääkärin apuun oli

662 Äitien ja lasten suojelu. *Työläisnainen* 1/20, 11.

663 Myöhemmin Vinokurov oli mm. korkeimman oikeuden puheenjohtaja.

oikeus kaikilla, ja erityisesti mainittiin, että ”raskaus ja synnyty sapua annetaan saman suuruisena 8 viikkoa ennen ja 8 viikkoa jälkeen synnytyksen ruumiillisen työn tekijöille ja 6 viikkoa muille. Imettävät äidit saavat lisäksi 9 kk loppuun 1/4 täydestä synnyty savusta.”⁶⁶⁴

Kirjoituksen toisessa osassa Vinokurov perehdytti lukijoita vielä tarkemmin äitiys- ja lastenhuoltoon. Sitä varten oli perustettu erityisiä laitoksia, kuten ensikoti, johon odottavat ja synnyttäneet naiset saattoivat mennä joksikin aikaa asumaan. Esimerkiksi Moskovassa oli tuolloin kolme äitien ja lasten kotia ja 30 seimeä, maaseudulla 13 äidin ja lasten kotia ja satoja seimiä. Lääkäri tutki lapset eräänlaisissa neuvoloissa nelisenkymmentä kertaa ennen näiden kolmatta syntymäpäivää. Maitokeittiössä opastettiin oikeanlaisen ruoan tekoon ja näyttelyssä lasten hoitoon. Moskovassa oli 20 ”neuvottelupaikkaa” eli neuvola ja yhdeksän maitokeittiötä, maaseudulla 23 neuvottelupaikkaa ja 16 maitokeittiötä.⁶⁶⁵

Aleksandra Kollontain rooli äitiyssuojelun kehittämisessä korostui 1920-luvun alun lehdissä. *Työläisnaisen joululehdessä* 1920 ilmestyi Kollontain artikkeli ”Työvelvollisuus ja naisen työn suojelus”, jossa hän esitteli Neuvosto-Venäjällä samana vuonna säädettyä työvelvollisuutta ja syitä, jotka vapauttivat naisia siitä. Tässä yhteydessä Kollontai vain sivusi äitiyssuojelua. Teksti oli ilmestynyt jo aiemmin *Vapaus*-lehdessä, ja ilmeisimmin saatu sitä kautta Suomeen. Se julkaistiin *Vapaudessa* kaksiosaisena elokuussa 1920, ja joulukuussa ilmestyi sitä täydentävä Kollontain Pietarin läänin työläis- ja talonpoikaisnaisten konferenssissa pitämä puhe ”Yleinen työvelvollisuus ja naisten työn suojelus”.⁶⁶⁶ Samoihin aikoihin Kollontain toimista mainittiin *Vapaudessa* tiuhaan, sillä hän oli puhunut myös Moskovassa pidetyssä äitien ja lasten suojelua

664 Samassa tekstissä Vinokurov selosti myös uutta eläkejärjestelmää.

665 Lastensuojelu siirtyi 1.1.1920 Yhteiskunnalliselta huoltokomissariaatilta kansanvalistuskomissariaatille. Lastenkodit järjesteltiin uudelleen ja alistettiin saman viranomaisen hoitoon. Lastenkoteja oli tuolloin 1 724 ja lapsia niissä 124 627. A. Vv. [Aleksandr Vinokurov]: Yhteiskunnallinen huolto Neuvosto-Venäjällä. *Työläisnainen* 6/20, 106 ja 7/20, 121. A. Vinokurov: *Yhteiskunnallinen huolto Neuvosto-Venäjällä. Liitteenä asetus työläisten yhteiskunnallisesta huollosta ja tärkeimmät sitä muuttavat dekreetit.* Vkp:n sj-ktsto: Pietari 1920.

666 Aleksandra Kollontai: Työvelvollisuus ja naisen työn suojelus. *Vapaus* 22.8. ja 5.9.1920.

käsittelyssä neuvottelukokouksessa, ja lehti selvitti lukijoille puheen sisältöä. Kollontai oli niin ikään alustanut yleisvenäläisessä läänien naisosastojen johtajien neuvottelussa ja alustus, samoin kuin Trotskin samassa tilaisuudessa pitämä puhe selostettiin suomalaislukijoille.⁶⁶⁷

Vuonna 1921 *Työläisnainen* julkaisi Kollontain kertomuksen ”Työläisäiti”, joka kuvasi neljän raskaana olevan Mashan ja näiden lasten kohtaloa: vain ensimmäinen, yläluokkainen lapsi oli toivottu ”perillinen”, toisen äiti hukuttautui, kolmas syntyi puutteeseen ja neljäs kuoli saatuaan sikiöaikana värjäyksessä käytettyjä myrkyjä elimistöönsä. Tarina oli ilmeisimmin kirjoitettu ennen vallankumousta. *Työläisnaiseen* se oli poimittu Yhdysvalloissa ilmestyneestä *Toverittaresta*.⁶⁶⁸

Työläisnainen kuvaili kertomuksen muodossa myös synnyttämistä Neuvosto-Venäjällä. ”Johanneksen” – joka oli Hannes Mäkisen käyttämä nimimerkki – kertomuksessa kaksi vuotta maassa ollut ja huonosti venäjää taitava pakolaisnainen Anna Nevalainen astui pelokkaana ”Aleksandra Seuran mahtavan laitoksen” portaita ylös synnyttämään. Sosiaalisesta työstä kiinnostuneen keisarinna Aleksandran suojeluksessa Venäjälle oli ennen vallankumousta perustettu lukuisia sairaaloita, näiden joukossa synnytyssairaloita. Niihin kuului myös kertomuksen Aleksandra Seuran ylläpitämä laitos. Tarinassa kiinnitettiin huomiota synnyttäjien tasa-arvoiseen kohteluun:

Kerrankin minusta huolehditaan, minusta suomalaisesta pakolaisesta ja aivan samalla tavalla kun toisistakin maan omista kansalaisista. Viereisessä huoneessa kuuluu olevan entinen tehtailijan rouva. Hän ei saa sen erikoisempaa hoitoa kun me muutkaan. Kaikille sama täsmällinen hyvä hoito – se on tasa-arvoisuutta.

Tarinan lomassa suomalaisia lukijoita valistettiin Neuvosto-Venäjän äitiysavusta. Ansiotyössä käyvät naiset saivat täyttä palkkaa, kun taas

667 Yleisvenäläinen neuvottelukokous Moskovassa äitien ja pienten lasten suojeluksesta. *Vapaus* 10.12.1920 ja Kommunistinaisten yleisvenäläinen neuvottelu. *Vapaus* 11.12.1920.

668 *Työläisnainen* 5/1921.

kotona olevat naiset saivat pienen raha-avustuksen ja sen lisäksi vauvanvaatteita ja elintarvikkeita.⁶⁶⁹

Äitiyssuojelun keskeisyyttä Neuvosto-Venäjällä kuvastivat artikkelit, joissa kerrottiin äitiyden ammatillistamisesta ja tieteellistämisestä. Äitiyden rationalisointi oli 1920-luvulla vahva suuntaus myös Yhdysvalloissa ja Euroopassa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa lastenhoidon asiantuntijuus oli Kim Klausnerin mukaan siirtynyt 1920-luvun loppuun mennessä äideiltä ammattilaisille, ennen muuta lääkäreille, tutkijoille ja sosiaalityöntekijöille. Oppialoista nousussa olivat psykologia, sosiaalityö ja kasvatustiede. Tähän yhdistyivät kaupalliset intressit, lastenruoka- ja lastentarviketeollisuuden kasvu, joukkotiedotusvälineiden kehitys, joka lisäsi naisille suunnattujen, opastavien lehtien määrää, sekä rationalisointiajatuksen leviäminen äitiyteen, kotitalouteen ja kasvatukseen.⁶⁷⁰ Niin Yhdysvalloissa kuin Neuvostoliitossa uskottiin tieteen ratkaisevan äitiyden, hoivan ja kasvatuksen ongelmat. Yhdysvalloissa neuvonta kohdistettiin kotona lapsiaan hoitaneisiin naisiin, Neuvostoliitossa taas painotettiin lasten tieteelliselle pohjalle perustuvan yhteiskasvatuksen merkitystä. Molemmissa tavoitteena oli viime kädessä tehokkuuden ja tuottavuuden lisääminen.

Suomessa äitiyttä hallitsivat niin ikään eri alojen asiantuntijat, mutta paino ei ollut työn ja äitiyden yhdistämisessä. Ilpo Helénin mukaan kotiäitioprojektit muuttuivat sisällissodan jälkeen entistä järjestelmällisemmiksi ja voimaperäisemmiksi. Kun aiemmin oli keskitytty erityisesti aviottomiin äiteihin, alkoi väestöpolitiikka ensimmäisen maailmanso-

669 Johannes [Hannes Mäkinen?]: Äidit Neuvosto-Venäjällä. *Työläisnaisen joululehti* 11–12/1920.

670 Yhdysvalloista ks. esim. Klausner 1995; Äitiyden ja kasvatuksen medikalisaatio oli huomattavasti vanhempi ilmiö, sillä lääketieteelliset imety-, lastenhoito- ja kasvatuskirjaset yleistyivät Euroopassa 1700-luvun puolivälistä ja 1800-luvulla perhe-elämään alkoi Ilpo Helénin mukaan kohdistua ”voimakas pediatriinen, lapsipsykologinen ja hygieeninen tutkimus ja huolenpito”. Köyhälistöön kohdistuneissa ”filantrooppisissa, sosiaalireformistisissa ja hygienistisissä hankkeissa ydinperhe oli rahvaan elämän valvonnan, ohjailun ja muokkaamisen väline”. Ne avasivat tietä sosiaalivaltion järjestäytymistä enteileville hankkeille. Helén 1997, 108–109. 1920-luvun Äitiyden rationalisoiminen ja ammatillistaminen liittyi vahvasti pyrkimykseen nostaa kotitalous kansantalouden osaksi ja laskea äitiydelle taloudellinen arvo. Tämän puolesta toimi tutkimuksissaan ja työssään mm. kansantaloustieteilijä Laura Harmaja. Harmajasta ks. Heinonen 1998, 96–108.

dan jälkeen ohjata suhtautumista äitiyteen ja keskustelussa korostuivat terveydelliset ja rotuhygieniset argumentit. Äitiys ja perheenemännyys kiinnittyivät myös kotitalouteen, jonka tuli toimia kansantalouden tehokkaana ja tuottavana osana.⁶⁷¹

Tieteellistämistä kuvasti Neuvosto-Venäjällä sosiaaliasiain kansankomisariaatin alainen äitien- ja lastensuojeluosasto, joka avasi vallankumouksen jälkeen Moskovassa pysyvän näyttelyn. Sen tehtäväksi tuli levittää ja popularisoida lääketieteellisten ja terveysopillisten tutkimusten tuloksia. *Työläisnaisen* selostuksen mukaan näyttelyn seinillä oli anatomisia piirustuksia ja taiteellisia julistuksia, jotka opastivat raskaana olevia naisia. Tilastolliset kuviot kertoivat perinnöllisyyden, alkoholismien ja muiden seikkojen vaikutuksesta lisääntymiseen ja havainnollisuutta lisäsivät esineet: ”Lasikupujen alla on kehitysasteillaan olevia sekä sairaaloisesti että säännöllisesti muodostuneita anatomisia sikiövalmisteita”. Esillä oli myös ”hyödyllisiä ja vahingollisia” terveydenhoitoon liittyviä tarvikkeita sekä äitiysvaatteita ja niiden kaavoja. Synnytystapahtumaa havainnollistettiin niin ikään kuvilla ja esineillä, ja vierailijoille kerrottiin lastentaudeista, niiden tartuntamekanismeista ja lastenhoidosta. Lehden mukaan näyttelyn oli tarkoitus olla äitien havainto-opillinen koulu. Moderniin kaupunkielämään kuuluvasti näyttelyn yhteydessä oli myös elokuvateatteri, jossa esitettiin valistusfilmejä. Maaseutua varten Neuvosto-Venäjällä oli kiertonäyttelyitä. Kesällä 1922 *Työläisnaisessa* esiteltiin ”Punanen tähti” -nimistä höyrylaivaa, johon oli rakennettu äitiys- ja lastensuojeluaiheinen näyttely. Laiva liikkui kesäisin pitkin Volgaa ja jokaisessa pysähdyspaikassa mukana ollut lääkäri valisti kävijöitä. Seuraavana vuonna *Työläisnaisessa* kerrottiin Neuvostoliittoon perustetun erityisiä ”äitioppilaitoksia”.⁶⁷²

Äitiysmuseo ei sinänsä ollut ainutlaatuinen, sillä *Työläisnaisen* lukijoille oli kerrottu jo keväällä 1920 saksalaisista lastenneuvoloista (”huoltokeskuksista”) ja Berliinissä olevasta lastenhoitomuseosta. Myös

671 Helén 1997, 202; Nätkin 1997, 46–47; Wrede 2001; Miaskus 2003, 214–219; Kotitalousliikkeestä ks. Ollila 1993; Heinonen 1998.

672 Äitien ja lasten suojele. *Työläisnainen* 1/1920; Miina Sillanpää: Lastenhoito-opetuksen järjestämisestä meillä ja muualla. *Työläisnainen* 4/1920; Tamara: Äiti ja rintalapset Neuvosto-Venäjällä. *Työläisnainen* 16/1922; Ella Anker: Neuvostovalta ja naiset. *Työläisnainen* 11–12/1923.

Dresdenissä oli artikkelin mukaan äitiyssuojelunäyttely. Suomeen ei perustettu erityistä aiheeseen keskittyvää näyttelyä, mutta vuonna 1909 oli aloittanut samaan ideaan pohjaava teollisuushallituksen alainen pysyvä työväensuojelus ja huoltonäyttely, jonka tehtävä oli valistaa työläisiä työsuojeluasioissa. Siitä kehittyi vähitellen sosiaalinen kansansivistyslaitos, joka valisti myös terveyteen, asumiseen ja ravintoon liittyvissä asioissa. Näyttelyn nimeksi tuli sittemmin sosiaalimuseo. Lisäksi 1920-luvulla oli käytössä Saksasta tuotu, lastenhoidossa opastava kiertonäyttely.

Kollontain ja Vinokurovin lisäksi bolševikkien vanhaan kaartiin kuulunut lääkäri Vera Pavlovna Lebedeva (1881–1968) vaikutti ratkaisevasti Neuvosto-Venäjän ja Neuvostoliiton äitiys- ja lastensuojelun kehittämiseen. Hän oli 1918–1929 äitiys- ja lastenhuollon osaston johtaja ja hänen aloitteestaan oli perustettu 1922 Äitiys- ja lastenhuollon instituutti. Sen tehtävä oli sekä tieteellinen tutkimus että terveydenhoitohenkilökunnan koulutus, ja siellä sijaisi mallimaidonjakopaikka, Dresdenin näyttelyn innoittamana tehty näyttely sekä laboratorio ravintotutkimusta varten.

Naistyöläinen julkaisi 1925 Lebedevan kirjoituksen ”Äitien ja lasten yhteiskunnallinen huolto Neuvostoliitossa”, jossa tämä selvitti myös huoltotyön historiallista taustaa. Lebedevan mukaan vallankumouksen tapahduttua toiminnasta ei ollut mitään kokemuksia eikä olemassa olevia laitoksia, lukuun ottamatta Moskovan neljää neuvontapaikkaa ja yhtä äitien ja lasten kotia. Uuden järjestelmän suunnittelun pohjaksi otettiin Saksan ja Yhdysvaltain vastaavat järjestelmät sekä ajatus siitä, että äitiys- ja lastenhuolto on valtion velvollisuus ja äitiys puolestaan yhteiskunnallinen tehtävä. Äideille annettu apu oli palkkio näiden yhteiskunnan hyväksi suorittamasta työstä. Naiset oli saatava pysymään ansiotyössä huolimatta synnytyksistä ja tätä varten kehitettiin lastenhoitojärjestelmää. Vuoteen 1925 mennessä jonkinlainen mallijärjestelmä oli jo toiminnassa suurissa kaupungeissa. Leningradissa tähän verkostoon kuuluivat neuvontapaikat rintalasten hoitoa varten, 1–3-vuotiaiden kodit, raskaana olevien naisten kodit, ”ambulatoriot

tuberkkelitautisille ja sukupuolitautisille” ruokat, maidonjakopaikat sekä juridiset neuvonta- ja vakuutusaputoimistot.⁶⁷³

Samaan aikaan Suomessa virisi äitiyssuojeluhankkeita niin yksityiseltä pohjalta kuin valtion toimesta. Niissä, kuten suomalaisessa keskustelussa laajemminkin, painottui lapsen hyvinvointi, ei äitien ansiotyössä käynnin tukeminen. Sisällissodan jälkimainingeissa syksyllä 1920 perustettiin äitiys- ja lastenhuoltoon keskittyvä yksityinen järjestö, Kenraali Mannerheimin lastensuojeluliitto. Sophie Mannerheim oli valmistellut järjestön perustamista jo vuodesta 1918 ja pyysi sen johtoon veljeään, kenraali Gustaf Mannerheimia. Liiton päämäärä oli alentaa valistuksen avulla korkeaa imeväis- ja lapsikuolleisuutta. Sophie Mannerheim oli myös yhteydessä Saksassa opiskelleeseen ja tutkijana työskennelleeseen Arvo Ylppöön, joka saatiin mukaan liiton työhön. Ylppö oli Saksassa perehtynyt lastenhuollon ja imetyksen neuvontaan. Hänen ensimmäinen kansantajuinen lastenhoidonoppaansa *Äiti pikkulapsensa hoitajana ja ruokkijana* julkaistiin Suomessa 1919. Ylppö myös toi Saksasta Suomeen lastenhoitomuseon, jonka kanssa hän kiersi valistamassa ihmisiä. Sophie Mannerheimin johtamalla Äidin huoltoa lapselle -yhdistyksellä oli Helsingin Kalliossa ensikodin tapaan toiminut äiti ja lapsi -koti Lastenlinna, joka muutettiin Mannerheimin Lastensuojeluliiton alaiseksi opetussairaalaksi. Liiton ensimmäinen neuvola perustettiin 1922, ja neuvoloiden ylläpito siirtyi kunnille 1944.⁶⁷⁴ Yksityinen aktiivisuus keskittyi siten lapsen hyvinvoinnin lisäämiseen. Valtio ja kunnat tukivat yleishyödyllisinä pitämiään yksityisiä yhdistyksiä rahallisesti. Esimerkiksi Mannerheimin lastensuojeluliitto sai alusta pitäen valtionapua sekä käyttöönsä varoja, jotka oli alun perin myönnetty pienten lasten hoidon opetukseen kouluttavan valtion laitoksen perustamiseen. Sosiaalidemokraatit olivat tukeneet oppilaitoksen perustamista, mutta varojen kanavoiminen Mannerheimin nimeä kantavalle yksityiselle yhdistykselle närästi sosialisteja.⁶⁷⁵

Julkisella puolella kaavailtiin myös ansiotyössä käyvien naisten toimeentulon turvaamista raskauden ja imetyksen aikana. Äitiysvakuu-

673 Lebedeva, Vera: ”Äitien ja lasten yhteiskunnallinen huolto Neuvostoliitossa. *Naistyöläinen* 1925.

674 Korppi-Tommola 1990.

675 Sulkunen 1989, 75–76.

tus ei valmistelusta huolimatta toteutunut 1920-luvulla, osin koska kommunistien eduskuntaryhmä kääntyi ratkaisevalla hetkellä vastustamaan sitä. Hilja Pärssisen ja muiden sosiaalidemokraattien pitkään ajama uudistus otettiin 1920-luvulla istuneen sairausvakuutuskomitean käsittelyyn. Kansainliiton alainen Kansainvälinen työjärjestö (ILO) oli solminut asiaa koskevan yleisopimuksen 1919. Siinä määriteltiin äitiysvapaan vähimmäisaika ja todettiin naisella olevan tänä aikana oikeus rahalliseen avustukseen. Sairausvakuutuksesta tehtiin erillinen yleissopimus 1927.⁶⁷⁶

Suomi ei ratifioinut kumpaakaan sopimusta, mutta niin äitiysvakuutusta kuin sairausvakuutusta valmisteltiin sairausvakuutuskomiteassa ja molemmat sisältyivät lakiehdotukseen, jonka Tannerin hallitus toi eduskuntaan 1927. Sen mukaan vakuutus olisi ulottunut noin 300 000 palkansaaajaan, mutta järjestelmän ulkopuolelle olisivat jääneet niin maatalousväestö kuin perheenemännät. Synnytytapauksissa sairauskassa olisi esityksen mukaan myöntänyt vakuutetulle äitiysapuna maksuttoman kättilönnavun sekä kolme neljäsosaa lääkärin määräämien lääkkeiden hinnasta. Jos synnytys olisi vaatinut lääkärin apua, olisi kassa maksanut siitä aiheutuneet kustannukset kuten sairaustapauksessa. Raha olisi ollut yhtä suuri kuin äidille sairauden takia maksettava sairausraha. Sitä olisi maksettu enintään kuudelta viikolta ennen synnytystä ja kuudelta viikolta sen jälkeen. Sairauskassa olisi myös suorittanut kustannukset synnytyksestä ja lapsen hoidosta sekä elatuksesta synnytyslai-

676 Yleissopimuksen mukaan ”jokaisessa yleisessä tai yksityisessä teollisuus- tai kauppayrityksessä tai siihen kuuluvassa työssä[– –] nainen

- a) älköön tehkö työtä kuuden ensimmäisen viikon aikana synnytyksen jälkeen;
- b) olkoon oikeutettu jättämään työnsä näyttämällä lääkärintodistuksen, joka osoittaa, että synnytys luultavasti tulee tapahtumaan kuuden viikon kuluessa;
- c) olkoon oikeutettu ollessaan poissa työstä [– –] saamaan avustuksen, joka on riittävä sekä hänen itsensä että lapsen täydelliseen ja terveyden vaatimuksia vastaavaan ylläpitoon. Tämä avustus on suoritettava joko yleisistä varoista tai vakuutusjärjestelmää käyttäen, ja sen suuruuden määrää tarkemmin asianomainen viranomais kussakin maassa, minkä ohessa nainen on oikeutettu saamaan vapaasti lääkärin tai kättilön hoitoa. [– –]
- d) olkoon oikeutettu, itse imettäessään lastaan, saamaan puoli tuntia lomaa kahdesti päivässä työn aikana tätä tarkoitusta varten.” Ks. Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset. Toim. Toni Sandell.

toksessa. Laki hyväksyttiin eduskunnassa 1927, mutta se jäi lepäämään yli vaalien.⁶⁷⁷

Kommunistit osallistuivat sairausvakuutuslakiehdotuksesta eduskunnassa ja lehdissä käytyyn keskusteluun. Äitiysvakuutusta koskevaa lain osaa ruotivat ennen muuta naiset, näkyvimmin kesän 1927 vaaleissa eduskuntaan valitut Ida Hämäläinen, Martta Lehtonen ja Siina Urpilainen. He kirjoittivat asiasta lehdissä ja pohtivat lain seurauksia pienipalkkaisille sekä kausiluontoista- ja tilapäistyötä tekeville työläisnaisille. Logiikka oli siten sama kuin käsiteltäessä lastentarhojen valtionapua: Esitystä kritisoitiin eri kannoilta ja erityisesti puututtiin sen vaikutukseen köyhimmän kansanosan naisten elämään, mutta viime kädessä tuettiin työläisnaisliikkeen agendalla vuosisadan alusta ollutta hanketta. Asia innosti naisia myös paikallisella tasolla. Esimerkiksi *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehd*en raportissa Kotkan ja lähiympäristön työläisnaisten marraskuussa 1926 pidetystä edustajakokouksesta mainittiin, että äitiysvakuutuslausesta oli käyty ”harvinaisen vilkas keskustelu”. Alustuksessa vaadittiin äitiysvakuutuksen ottamista ”pääjärjestykseen valtiollisen taistelun puitteessa” ja arveltiin sen vetoavan naisiin myös seuraavana vuonna pidettävissä eduskuntavaaleissa.⁶⁷⁸

Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti ei juuri kirjoittanut hallituksen tai eduskunnan toimista, mutta sairausvakuutuslakiesityksen tiimoilta se julkaisi kolme pitkää tekstiä. Ne sisälsivät Lehtosen, Hämäläisen ja Urpilaisen kannanotot. Ensimmäisenä, pian lakiesityksen tultua keväällä 1927 eduskunnan käsittelyyn ilmestyi Martta Lehtosen kirjoitus, jossa hän vertasi Suomen sosiaalidemokraattisen hallituksen antamaa esitystä Saksan, Italian ja Neuvostoliiton tilanteeseen. Lehtosen mukaan asia oli hoidettu parhaiten viime mainitussa, jossa äitiysavustusta annettiin kahdelta kuukaudelta raskauden aikana: laki kielsi työssäkäynnin neljä viikkoa ennen synnytystä ja vähintään neljä viikkoa sen jälkeen. Synnytyksen jälkeen annettiin avustusta ensin kahdeksan viikkoa tavallista päivärahaa ja sen jälkeen maitorahaa kuukausittain yhdeksän kuukauden ajan. Lehtonen selosti myös Saksan ja Italian järjestelmiä ja toteasi, että eduskunnalle annettu lakiesitys oli sangen puutteellinen, eikä

677 Niemelä 2004, 93–94; HE 2/1927; Mattila 2011, 71–74.

678 Kotkaa ja lähiympäristöä käsittevästä työläisnaisten neuvottelukokouksesta. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 1/1927.

täyttäneet edes niitä mittoja, ”mitkä jo ovat normeina muutamissa porvarismaissa ja jotka ovat hyväksytyt Washingtonin konferenssin sopimusehdotuksessa”. Tämä oli viittaus ILO:n äitiysvakuutusta koskevaan vuoden 1919 yleissopimukseen. Lisäksi esityksessä perheenemännät oli suljettu ehdotuksen ulkopuolelle, samoin ”maalla työskentelevät talonpoikaisnaiset” ja ”maaseudun raatajanaiset”. Lehtonen totesi että ”työläis- ja talonpoikaisnaisilla on tässä valvottavana tavattoman tärkeä etukysymys” ja vaati lakia laajennettavaksi niin, että kaikki työläisäidit pääsisivät siitä osallisiksi. Koko asia tuli lisäksi irrottaa yleisestä sairausvakuutuksesta ja laatia erillinen äitiysavustuslaki.⁶⁷⁹

Ida Hämäläisen eduskunnassa helmikuussa 1928 esittämä lausunto julkaistiin *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* keväällä 1929. Hämäläisen mukaan lailla yritettiin ikään kuin ohimennen ratkaista myös kysymystä äitiysvakuutuksesta. Hämäläisen pelko oli, että jos laki hyväksyttäisiin sellaisenaan, siirtäisi se varsinaisen äitiysvakuutuslain laatimista kenties vuosikymmeniä eteenpäin. Puutteena Hämäläinen piti, että laissa vain ansiotyössä olevat naiset saisivat äitiysapua ja korvausta synnytyksestä aiheutuneisiin menoihin. Tällaista korvausta saisivat vähintään kymmenen kuukautta jonkin kassan jäsenenä olleet naiset. Pienipalkkaisimmat naiset saisivat myös pienimmät avustukset: ”Selvainen on siis se sosialidemokraattien taholta niin paljon kiitetty yhteiskunnallinen ’uudistus’, josta tässä on kysymys.”⁶⁸⁰ Hämäläinen puuttui myös lainkohtaan, jossa erikseen kiellettiin sairausavun antaminen sairastuneille tai synnyttäjille, jotka ovat pidätettynä, kärsimässä vapausrangaistusta tai suljettuna työ- tai kasvatustalokseen. Kommunistien eduskuntaryhmä oli ehdottanut tämän kohdan muuttamista siten, että naiset tulisi vapauttaa laitoksesta synnytyksen ajaksi ja taata heille täksi ajaksi äitiysavustusta.⁶⁸¹

679 Martta L-nen: Äitiysvakuutus voimaan”. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 6/1927, 4–5; Martta Lehtonen: Sosialidemokraattien kanta äitiysvakuutuskysymyksessä. *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 28.6.1927; Saarela 2008, 199.

680 Äitiysvakuutus merkitystä vailla, ellei sosdemhallituksen sairausvakuutuslakiesitystä eduskunta korjaa. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 3/1929, 22–23.

681 Sairausvakuutuslaki eduskunnassa. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti*, 11–12/1929, 10–11.

Samassa lehdessä kuin Ida Hämäläisen lausunto julkaistiin Neuvostoliiton työläisnaisten oloja käsittelevä artikkeli, jossa kerrattiin jo monissa aiemmissa lehden numeroissa esittötujuja uudistuksia. Kirjoittaja oli käynyt tutustumassa Pohjois-Uralilla sijainneseen metallitehtaaseen, jonka 10 000 työntekijästä 1 800 oli naisia. Näistä kolmasosa teki ”korkeaa tai keskinkertaista ammattitaitoa” vaativaa työtä sorvareina, viilareina, koneenkäyttäjinä ja muissa ammateissa, ja oli hankkinut taitonsa tehtaan ammattikoulussa. Naiset saivat tekstin mukaan samaa palkkaa samasta työstä. Kirjoituksessa mainittiin edelleen naisten ”erikoissuojeluksesta” eli palkallisesta äitiyslomasta, joka alkoi kuukausi ennen synnytystä ja kesti kaksi kuukautta. Työhön palattuaan naisella oli oikeus käydä työpäivän aikana ruokkimassa lastaan. Lisäksi sairaalat ja lääkärintoito olivat ilmaisia. Lapset hoidettiin lastenseimissä ja isommat lapset lastentarhoissa.⁶⁸²

Vuoden 1929 vaalien jälkeen sairausvakuutuslaki tuli uudelleen eduskunnan käsittelyyn. Kun 1927 lakia olivat vastustaneet maalaisliitto kokonaisuudessaan ja osa ruotsalaisen kansanpuolueen ja kokoomuksen edustajista, liittyivät vastustajiin nyt myös kommunistit, ja pitkään valmisteltu uudistus kaatui.⁶⁸³ Työväenliikkeen sisäiset suhteet olivat kiristyneet 1920-luvun lopussa⁶⁸⁴, mikä vaikutti äänestystulokseen. Naisten periaatteessa kannattama esitys jäi näin ryhmittymien välisen kamppailun jalkoihin. Naisten määrä eduskunnassa oli vuoden 1929 vaaleissa vähentynyt ja kommunistien eduskuntaryhmässä kutistunut yhteen.

Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti palasi asiaan joulukuussa 1929, jolloin julkaistiin kommunistien eduskuntaryhmän ainoan naisen, Siina Urpilaisen, marraskuussa eduskunnassa esittämä lausunto sairausvakuutuslaista. Urpilainen oli tuolloin kritisoinut sairausvakuutuslakia naistyöntekijöiden näkökulmasta. Hän oli selvittänyt eri aloilla työs-kentelevien naisten määrää ja palkkaa ja muotoillut tältä pohjalta vastustavan kantansa: pienipalkkaiset naiset tarvitsisivat kipeimmin turvaa sairauden ja synnytyksen aiheuttaman puutteen varalta, laissa heille sen

682 –o.: Ovatko toiveet toteutuneet? *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 3/1929, 18–19. Naisten todellisista työoloista ks. Goldman 2002.

683 Kettunen 1986, 282.

684 Hentilä, Seppo 1995, 140.

sijaan olisi sälytetty suhteettoman suuri ”pakkovero” eli vakuutusmaksu. Urpilaisen lausunto ja *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden* sen pohjalta julkaiseman tekstin voi tulkita jonkinlaiseksi puolustuspuheeksi äänestäjille, joille laki olisi tuonut merkittäviä etuja. Urpilainen totesi lausuntonsa lopuksi saaneensa laista käsityksen, ”että lähinnä juuri vakuutukseen tuleville työläisille ja erikoisesti niille työläisnaisille, jotka kurjan palkkansa vuoksi elävät mitä ankarimman puutteen ja painostuksen alaisina, olisi tämän lain hyväksyminen raskas taakka entisen lisäksi”.⁶⁸⁵

Äitiyden suojelemiseksi työläisnaisliike oli ajanut myös naisten yötyön kieltoa 1890-luvulta, jos kohta asia oli nostattanut myös kiistoja, koska sen pelättiin vaarantavan naisten työmarkkina-aseman. Naisten yötyön kieltävä kansainvälinen yleissopimus solmittiin samassa Kansainvälisen työjärjestön konferenssissa 1919, jossa oli hyväksytty äitiysvakuutusopimus. Tällöin asia ajankohtaistui myös Suomen työläisnaisliikkeen agendalla. Sosiaalidemokraattiset naiset ehdottivat yötyön kieltoa eduskunnassa 1924⁶⁸⁶, ja 1927 Tannerin hallitus toi asiaa koskevan esityksen parlamentin käsittelyyn. Myös kommunistinaiset kannattivat esitystä, ja Rosa Sillanpää – joka tuolloin hoiti Rakennustyöväenliiton osasto kuuden puheenjohtajuutta – esitteli sitä ja sen pohjalta tehtyä naisten yötyön tutkimusta *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* 1929.⁶⁸⁷

Suomessa keskustelu äitiysvakuutuksesta oli alkanut 1900-luvun alun työläisnaisliikkeessä ja se toteutui vuoden 1962 sairausvakuutuslain osana. Raija Julkusen mukaan Suomessa solmittiin 1960-luvulla uusi sukupuolisopimus, jossa valtio oli tärkeä osapuoli. Vasta tämän tasa-arvosopimuksen ytimenä oli palkkatyöäitiys. Naisten palkkatyö normalisoitui, mikä takasi heidän taloudellisen ja henkisen riippumattomuutensa, ja palkkatyön normi ulotettiin myös naimisissa oleviin naisiin ja äiteihin. Naisille haluttiin mahdollistaa työn ja perheen yhdistäminen, minkä yksi edellytys oli äitiysvakuutus. Kymmenkunta vuot-

685 Sairausvakuutuslaki eduskunnassa. Siina Urpilaisen lausunto 8 p. marrask. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 11–12/1929, 11.

686 Sulkunen 1989, 73.

687 R. S. [Rosa Sillanpää]: Naisten yötyö teollisuudessa. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 4–5/1929.

ta myöhemmin säädettiin uusi päivähoidolaki, joka oli toinen uuden sopimuksen kivijalka.⁶⁸⁸ Kommunistit painottivat 1920-luvulla naisten taloudellisen itsenäisyyden tärkeyttä tasa-arvon ja itsemääräämisoikeuden saavuttamiseksi. Keskustelussa ja käytännössä linjaa ei ajettu johdonmukaisesti, vaan esimerkiksi äänestettiin lopulta äitiysvakuutuksen sisältänyttä sairausvakuutuslakiesitystä vastaan. Samoin oltiin valmiita kannattamaan naisten yötyön kieltä, mikä olisi heikentänyt naisten asemaa työmarkkinoilla. Tässä on keskitytty lehtikirjoitteluun ja eduskuntatoimintaan, mutta oman tutkimuksensa vaatisi esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen rooli asian ajamisessa.

Miksi aborttia ei politisoitu Suomessa?

Syntyvyydensäännöstely oli yksi ensimmäisen maailmansodan jälkeisestä, mielipiteitä jyrkästi jakaneista poliittisista kysymyksistä. Oman lisänsä eritoten kommunistisessa liikkeessä, mutta sitä laajemminkin piireissä käytyyn keskusteluun toi neuvostohallituksen vuonna 1920 säätämä vapaa abortti. Se innosti monien maiden kommunistisia puolueita liittämään tavoitteen myös omalle agendalleen ja kampanjoimaan sen puolesta. Suomen kommunistisen liikkeen suhtautuminen raskaudenkeskeytykseen poikkesi muiden Pohjoismaiden ja Saksan liikkeen kannoista. Seuraavassa pohditaan eron syitä.

Useissa maissa oli jo 1800-luvulla keskusteltu raskauden keskeyttämisestä säätelävien lakien muuttamisesta ja keskustelu laajeni 1900-luvun alussa.⁶⁸⁹ Muutosvaatimukset ulottuivat rangaistusasteikon lieventämisestä abortin laillistamiseen ja täyden päätösvalan antamiseen naisille itselleen. Vaatimus oli myös radikaalin seksuaalireformiliikkeen ohjelmassa. Monet liikkeen maltillisemman siiven aktivistit, kuten Margaret Sanger, halusivat vaieta abortista ja keskittyä heteroseksuaalisille perheille suunnattuun ehkäisyvalistukseen.⁶⁹⁰

688 Julkunen 2010, 89–91, 125.

689 Engelstein 1991, 187; Helén 1997, 11.

690 Sangerin käsityksistä ks. Grossmann 1995, 39.

Suomessa rikoslaki oli ainoa aborttia koskeva oikeussäädös vuoteen 1950. Siinä määritelty lapsenmurha eli avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen surmaaminen heti synnytyksen jälkeen kattoi vuoteen 1889 myös sikiönlähdetyksen. Tuolloin säädetyssä uudessa lapsenmurhalaisissa sikiönlähdetyksessä erotettiin muista lapsenmurharikoksista. Keskustelua laista heräsi jälleen 1900-luvun alkupuolella, ja sitä oli käynnistämässä muun muassa Hilja Pärssinen. Hän puuttui aiheeseen vuoden 1910 valtiopäivillä ehdottamalla lievennystä rikoslain lapsenmurhapykäliin. Työläisnaisten edustajat pitivät neljän vuoden kuruhuonetuomiota liian ankarana rangaistuksena epätoivoisen naisen teosta ja ehdottivat lievimmäksi rangaistukseksi kolmen kuukauden vankeustuomiota. Ilpo Helénin mukaan Pärssisen aloite sai rikosoikeuden ja oikeushistorian professori Allan Serlachiuksen ehdottamaan samana vuonna abortin dekriminalisointia silloin, kun sen teki nainen itse miehensä suostumuksella. Lapsenmurharangaistuksia sen sijaan ei tulisi lieventää. Tämän esityksen Serlachius toisti 1920-luvun alussa laatiessaan ehdotusta uudeksi rikoslaki. ⁶⁹¹ Ehdotus oli 1920-luvun ilmapiirissä liian vapaamielinen, eikä saanut kannatusta. Esimerkiksi lääkärien ammattilehdissään ja julkisuudessa 1900-luvun taitteesta käymässä keskustelussa abortti tuomittiin, jos kohta sikiönlähdetyksen yleistymistä pohdittaessa esitettiin jo 1910-luvulla taustalla olevan sosiaalisia ja taloudellisia syitä. Vain harva lääkäri keskeytti raskauksia tai avusti esimerkiksi kättilöjä niiden tekemisessä. ⁶⁹²

Julkinen keskustelu raskaudenkeskeyttämisestä sai uusia painotuksia, kun Neuvosto-Venäjäällä säädettiin maailman ensimmäinen vapaamielinen aborttilaki marraskuussa 1920. Venäjällä kuten muissakin maissa raskauden keskeyttäminen oli ollut yleinen käytäntö huolimatta sen täysin kieltävästä lainsäädännöstä. 1890-luvulta alkaen ja erityisesti vuoden 1905 vallankumouksen jälkeen asiasta keskusteltiin asiantuntijapiireissä, ja monet lääkärit ja juristit suosittivat säädösten uudistamista tavalla tai toisella. ⁶⁹³ Tilanne muuttui vasta lokakuun vallankumouksen jälkeen, jolloin säädetty uusi laki antoi naisille oikeuden lailliseen

691 Helén 1997, 33.

692 Meskus 2003, 217, 218, 223.

693 Engelstein 1991, 191; Engelstein 1994; Goldman 1991, 243.

ja julkisista varoista rahoitettuun raskauden keskeytykseen sairaaloissa. Lain perusteluihin kirjattiin abortin olevan periaatteessa vastustettava asia, mutta sen laillistaminen oli perusteltua, koska kiellon arveltiin johtavan naisen terveydelle vaaralliseen puoskarointiin. Naisen oikeus hallita omaa ruumistaan ei ollutkaan uuden lain ainoa perusta, vaikka laki sinällään vahvisti juuri tätä oikeutta ja loi mielikuvaa siitä, että uuden proletaarinaisen vapautuminen perustui taloudellisen itsenäisyyden lisäksi seksuaaliseen itsemääräämisoikeuteen. Lainsäätäjän mukaan abortti ei voinut olla yksilön oikeus, koska kysymys oli sidottu väestömäärän kehitykseen ja siten valtion ja yhteiskunnan etuihin.⁶⁹⁴

Raskauden keskeytyksen laillistaminen Neuvosto-Venäjällä antoi uutta intoa uudistusta vanhastaan vaatineille liikkeille muissa maissa.⁶⁹⁵ Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa syntyvyydensäännöstely, abortti ja seksuaalivalistus tuotiin julkiseen keskusteluun 1900-luvun alkuvuosina ja 1920-luvulla ne olivat tärkeitä kysymyksiä myös kommunistisessa liikkeessä noissa maissa. Vapaan abortin vaatimus muotoiltiin Pohjoismaissa jo ennen bolševikkivallankumousta. Norjassa liberaali feministi Katti Anker Møller asetti sen vuonna 1913 julkaistussa artikkelissa. Hän ehdotti naisille täyttä vapautta aborttiin ja perusteli tätä yksilön vapaudella, joka perustui oikeudelle määrätä omasta ruumiistaan. Møller painotti eritoten työläisnaisten olevan vaikeassa asemassa. Tähän vedottiin myös Saksan abortin laillistamista vaativassa liikkeessä, jonka mukaan työläisnaiset pakotettiin epäpätevien puoskarien käsittelyyn, kun taas ylempien luokkien naiset saattoivat ostaa parempaa palvelua yksityisiltä klinikoilta.⁶⁹⁶

Møllerin seksuaalireformiohjelma oli kaikkiaan laaja. Sølvi Sognerin mukaan Møller piti valtion velvollisuutena taata, että kaikki äidit, niin naimattomat kuin naimisissa olevat, olisivat taloudellisesti riippumattomia. Äitiyden tuli olla vapaaehtoista, joten naisten tuli voida ehkäistä ei-toivotut raskaudet. Møller ajoi tavoitteitaan yhteistyössä eri naisryhmien kanssa, myös sosialistien ja 1920-luvulla kommunistien kanssa. Oslossa avattiin ensimmäinen äitien terveydenhoitoklinikka 1924 ja

694 Goldman 1991, 243; Goldman 1993, 254–256.

695 Grossmann 1995, 20–21; Michaels 2001, 307;

696 Sogner 2003; Saksan tilanteesta Grossmann 1995, 83; Tanskan seksuaalireformiliikkeestä ks. Thing 1993, 289–344.

sen johtokuntaan kuului kaksi naista kustakin sosialistisesta puolueesta, yhtenä näistä kommunistinen puolue.⁶⁹⁷ 1920–1930-luvulla juuri Norjan kommunistinaiset toimivat näkyvimmin abortin dekriminialisoinnin puolesta, mihin epäilemättä vaikutti Neuvostoliiton esimerkki.⁶⁹⁸

Tanskassa Marie Nielsen oli kommunistien äänekkäin feministisen ja seksuaalipoliittisen keskustelun ylläpitäjä. Etäännyttyään kommunistisesta puolueesta hän perusti Inger Gamburigin kanssa työläisnaisten valitusyhdistyksen, Arbejderkvindernes Oplysningsforbundin, joka vaati radikaaleja uudistuksia, kuten ehkäisyvalistuksen antamista kouluissa ja vapaata aborttia. Nielsenin kritisoi 1936 niin bolševikkien vanhaa kaartia vastaan nostettuja oikeudenkäyntejä kuin Stalinin uutta perhelainsäädäntöä, joka muun muassa kumosi 16 vuotta voimassa olleen liberaalin aborttilain. Nielsenin mukaan uudistuksessa poljettiin naisten oikeuksia.⁶⁹⁹ Abortin kieltäminen järkytti monia vapaan abortin puolesta taistelleita ja Neuvostoliittoa esimerkkinä pitäneitä kommunistinaisia eri maissa. Samoin se nostatti vastalauseita Neuvostoliittoon emigroituneiden kommunistien keskuudessa esimerkiksi ulkomaalaisia kokoavalla Thälmann klubilla Moskovassa. Arvostelu leimattiin neuvostovastaisuudeksi ja saattoi johtaa pidätyksiin. Nielsen erotettiin kriittikkinsä vuoksi Tanskan kommunistisesta puolueesta.⁷⁰⁰

Kommunistit kampanjoivat raskaudenkeskeyttämisen laillistamisen puolesta myös Weimarin tasavallassa koko 1920-luvun, ja laajaksi kansaliikkeeksi kampanja muuttui laman ja kansallissosialistisen liikkeen nousun aikana 1931. Toiminnan syykkeenä oli paavi Pius XI:n uuden vuoden aattona 1930 julkaisema kiertokirje *Casti Connubii*

697 Elvbakken 2001.

698 Blom 1998, 559–461.

699 Liiton tavoitteet olivat tätä laajemmat, sillä se vaati myös samaa palkkaa samasta työstä, seitsemän tunnin työaika ja palkallista äitiyslomaa. Se tuki myös mm. metalliteollisuudessa työskennelleiden naisten lakkoa 1930. Nielsen toimitti liiton lehteä *Arbejderkvindernes Oplysningsblad* vuosina 1925–1929 ja uudelleen 1933–1934, jolloin lehden nimi oli *Arbejderkvinden*. Thing 1993, 113; Thing 2003; Blom 1998, 489; Nielsenin reaktiosta abortin kieltämiseen Neuvostoliitossa ks. Thing 1993, 338–339.

700 Ks. esim. Grossmann 1995, 181; Studer & Unfried 2003, 217–219; Nielsenin erottamisesta ks. Thing 1993, 339.

(Kristillisestä avioliitosta), jossa tuomittiin syntyvyydensäännöstely ja abortti. Vapaamielisesti ajattelevissa piireissä sitä pidettiin hyökkäykse-
nä 1920-luvun uutta naista ja perhettä kohtaan, painotettiinhan siinä
naisen alisteista asemaa perheessä ja tuomittiin muu kuin lisääntymis-
tarkoituksessa harjoitettu seksi, samoin kuin naisemansipaation ”val-
heellinen vapaus”.⁷⁰¹

Tammikuussa 1931 Työläisnaisten kommunistinen toimikunta, joka oli saanut alkunsa Sleesian ja Ruhrin alueen laajan lakkoliikkeen aikana 1927–1929, liittoutui Helene Stöckerin Äitiyssuojelu- ja seksuaalireformiyhdistyksen ja feministisen Kansainvälisen naisten rauhan ja vapauden liiton Saksan osaston kanssa suunnittelemaan vastaiskua paavin kirjeelle. Tästä sai alkunsa ennennäkemättömän laaja abortin laillistamista vaativa kampanja, joka perustui 1920-luvulla rakentuneisiin verkostoihin. Siinä olivat mukana kommunistinen puolue ja kommunistinen naisliike, naisasialiikkeen liberaalisiipi, syntyvyydensäännöstelyklinikat sekä radikaalin seksuaalireformiliikkeen aktivisteja sekä liikkeen maallikkohaara, joka oli radikalisoitunut laajan työttömyyden vallitessa. Kampanja sai kommunismin yleensä epäilevästi suhtautuneet työläisnaiset mobilisoitumaan joukoittain liikkeen tueksi ja kommunistisen puolueen valtiopäiväedustajan Emil Hölleinin toteamaan abortin olevan nyt ”köyhälistön taistelun keskiössä”.⁷⁰² Kansallissosialistien noustua valtaan 1933 seksuaalireformiliikkeen toiminta loppui ja moni sen johtajista ja kannattajista pakeni maasta.

Suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä aborttiin suhtauduttiin monissa asioissa mallina olleesta Neuvostoliitosta, työväenliikkeen vanhasta esikuvasta Saksasta ja muista Pohjoismaista poikkeavalla tavalla. Liikkeen 1920-luvun julkaisuissa aborttiin viitattiin ohimennen muutaman kerran, mutta se ei ennen 1940-luvun loppupuolta noussut kommunistien agendalle eikä siten myöskään kampanjoinnin kohteeksi.

Neuvosto-Venäjän uudesta aborttilaista uutisoitiin Suomessa niukasti. *Suomen Työmies* kertoi joulukuussa 1920 neuvostohallituksen säätäneen aborttilain. Lehden otsikoinnissa kyse oli ”raskaudentilan

701 Grossmann 1995, 78.

702 Grossmann 1995, 80, 93.

ehkäisemisestä”. Artikkelin mukaan raskauden ehkäisy oli yleistynyt viime vuosikymmeninä sekä Länsi-Euroopassa että Suomessa, ja kaikissa maissa ”sikiönsä ulos ajavia” naisia ja heitä avustavia lääkäreitä rangaistiin ankarasti. Tämän vuoksi naiset olivat joutuneet turvautumaan puoskareihin ja saaneet toimenpiteistä infektioita, lehden tietojen mukaan neljä prosenttia abortin läpikäyneistä naisista kuoli. Lehti selitti neuvostohallituksen suhtautuvan kielteisesti aborttiin, ”tähän pahaan”, ja pyrkivän ehkäisemään raskaudenkeskeytyksiä valistustyöllä ja toteuttamalla äitiys- ja lastensuojeluohjelmia. Koska vallitsevat olot pakottivat osan naisista turvautumaan aborttiin, olivat Neuvosto-Venäjän ”terveys- ja oikeusasiain komissaarit, suojellakseen naisen terveyttä ja rodun etuja oppimattomien ja voitonhimoisten ryövärien ahneudelta ja pitäen rankaisujärjestelmää tällä alalla täydellisesti tarkoituksellomana” päättäneet sallia raskaudenkeskeyttämisen maksutta neuvostosairaaloissa. Toimenpiteen saattoivat suorittaa vain lääkärit. Lehti ei kommentoinut uutista, eikä herätellyt keskustelua aiheesta.⁷⁰³

Pietarissa ilmestynyt *Vapauskaan* ei 1920-luvun alkuvuosina juuri puuttunut aborttikysymykseen, vaikka käytäntö yleistyi Neuvosto-Venäjällä nopeasti ja normalisoitui varsinkin kaupungeissa.⁷⁰⁴ Yksi harvoista maininnoista oli 1921 julkaistu selostus oikeusjutusta, jossa myös kirjoittajan kanta tuli ilmi. Syytettynä oli vuodesta 1915 abortteja tehnyt kättilö, jonka toimenpiteiden seurauksena useita naisia oli kuollut. Kättilö tuomittiin 12 vuodeksi vankeuteen. *Vapaus* perusteli tässä yhteydessä vuoden 1920 aborttilakia toteamalla, että oli

aivan luonnollista, että tällainen laki on voimassa maassa, jossa valtio on maailman ensimmäiseksi mainittu lasten ja äitien huollon alalla. Silloin kun yhteiskunta turvaa lapsen ja äidin, silloin kun nainen ei kannata häpeäpilkkua siitä, että hän tulee äidiksi, silloin on aivan luonnollista, ettei sikiön ulosajamista voida hyväksyä, muussa kuin erikoistapauksissa, ja silloinkin ammattilääkärienvälvoimalla alaisena. Ja kun tällainen tapaus on kysymyksessä, ovat lääkärit oikeutetut, jopa velvollisetkin sen tekemään aivan samoin kuin muunkin lääkärinavun.⁷⁰⁵

703 Raskaudentilan ehkäiseminen. *Suomen Työmies* 7.12.1920.

704 Goldman 1993, 265.

705 Aborttikysymys Neuvosto-Venäjällä. *Vapaus* 3.4.1921.

Kirjoittajan mukaan abortti ei siten ollut naisen päätettävissä oleva oikeus, vaan lääkärien kontrolloima poikkeustoimi.

Työläisnaisessa neuvostolakia ei mainittu missään vaiheessa. Sen sijaan lehdessä ja sen seuraajissa ilmestyi 1920-luvun mittaan pari hie- man pidempää ja yksi lyhyt teksti Saksan tilanteesta. Vuonna 1922 julkaistu Martha Hellerin kirjoittama artikkeli ”Saksan häpeälliset lakipykälät” ilmensi suomalaisen liikkeen suhdetta naisten reproduktiivisiin oikeuksiin, sillä käännöksen alussa viitattiin asiaa selittämättä pykälien 218–220⁷⁰⁶ häpeällisyyteen ikään kuin olettaen suomalaisten lukijoiden tuntevan Saksan lainsäädäntöä. Kirjoittaja kuvasi köyhien ja varsinkin aviottomien naisten kurjaa kohtaloa, ”koska Saksan valtakunnassa ei tunneta käytännössä mitään äiti- ja lapsisuoje- lusta” ja köyhässä väestöosassa lapsikuolleisuus oli korkea. Synnytyslaitoksissa aviottomat äidit erotettiin kirjoittajan mukaan muista, ja he joutuivat pitämään omaa tunnusmerkkiä. Vasta viidennessä kappaleessa oli viite siihen, että alun lakipykälissä oli kyse ”sikiönlähdettämisestä” ja että ne käytännössä kohdistuivat nimenomaan työläisnaisiin. Tekstin jälkipuolella kirjoittaja kuvasi keinoja, joilla työläisnaisia tässä asiassa vainottiin ja kuinka paljon heitä oli vankiloissa. Käännöksessä todettiin sen olevan ”valkoterrorin toinen puoli, terrorin joka kaikkialla raivoo raakana ja kyyneisenä”.⁷⁰⁷

Kommunistien vaali- ja eduskuntaorganisaationa 1920-luvun lop- pupuolella toimineen Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaalijär- jestön kokouksessa maaliskuussa 1927 viitattiin abortti-kysymykseen äitiysvakuutuskeskustelun yhteydessä. Edustaja Viljanen ehdotti, että ohjelmaan otettaisiin ”kirurgisen toimenpiteen soveltaminen sellaisissa tapauksissa jolloin ei haluta tulla äideiksi”. Tässä lausunnossa viitattiin nimenomaan naisen vapauteen päättää haluaako hän lapsen. Samas- sa keskustelussa edustaja Packalen huomautti, että äitiyskysymykses- sä olisi painotettava ”syntyväisyyden suojelemista ja säännöstelemistä,

706 Lain pykälässä 218 kiellettiin abortti paitsi harvoissa lääketieteellisesti perus- telluissa tapauksissa. Pykälissä 219 ja 220 kiellettiin aborttiin tai keskenmenon aiheuttaviin aineisiin liittyvä julkisuus tai neuvonta. Pykälät 219 ja 220 poistet- tiin 1926 lakiuudistuksessa, jossa myös lievennettiin rangaistuksia pykälän 218 osalta. Grossmann 1995, 8, 149.

707 Martha Heller: Saksan häpeälliset lakipykälät. *Työläisnainen* 11–12/1922.

koska jo eläimillekin asetetaan vaatimus rodun jalostuksen ja suojelun kannalta”.⁷⁰⁸

Vuonna 1929 asiasta oli pari lyhyttä kirjoitusta *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä*. Molemmat tekstit viittasivat Saksaan, ja toisessa niistä ehdotettiin varovaisin sanakääntein abortin ottamista keskusteltavaksi Suomessakin. Uutistekstissä taas kerrottiin Saksan kommunistisen puolueen parlamenttiryhmän vaatineen usein, että työläisäideille olisi turvattava riittävä avustus raskauden aikana ja että kaikki aborttia koskevat rangaistussäädökset oli kumottava. Porvariston edustajat puolestaan olivat pitäneet asiaa koskevaa rangaistuspykälää 218 välttämättömänä. Tämän pikku-uutisen kylkeen oli sijoitettu pitempi teksti, jossa kerrottiin Neuvostoliiton työlainsäädännöstä, joka koski raskaana olevia ja synnyttäneitä naisia.⁷⁰⁹

Aborttikysymys saattoi kiinnostaa 1920-luvulla naisia enemmän kuin lehtijuttujen niukkuudesta voi päätellä. Julkisuudessa asiasta ei haluttu keskustella, mutta toveripiirissä siihen suhtauduttiin myönteisesti. Esimerkiksi Lyyli Heinosen leikekokoelmassa on 1920-luvun lopulta artikkeli Tanskan työläisnaisten toiminnasta aborttilain uudistamiseksi. Suomalaiset ja muidenkin maiden kommunistit käyttivät niin ikään käytännössä hyväksi Neuvostoliiton vapaamielistä lainsäädäntöä. Ruotsin kommunistisen puolueen johtohenkilöihin kuulunut nainen kirjoitti Hanna Malmille helmikuussa 1929 tullessa raskaaksi hyvin sopimattomana hetkenä, kun ”kotona oli taistelu edessä”, millä hän viittasi puolueen sisäiseen linjariitaan. Lääkäri oli kieltäytynyt tekemästä aborttia ja kättilö ei ollut uskaltanut. Kirjeen kirjoittaja oli tällöin päättänyt matkustaa Leningradiin, jossa abortti oli tehty. Toimenpiteen jälkeen hän lepäsi Helsingissä kaksi päivää lievässä kuumeessa, suomalaisten naistoverien hoivissa.⁷¹⁰ Myös Moskovan puoluekoulus-

708 Tauno Saarelan muistiinpanojen mukaan: ptk Sos. työväen ja pienviljelijäin maatakasittävstä neuvottelukokouksesta maalisk. 26–27 p:nä 1927, f. 516, op. 2, d. 1927: 19, RGASPI, Viljanen s. 17 ja Packalen s. 18.

709 Maskuliini: Rikosko äitiyttä vastaan. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 4–5/29; Sikiön lähettämiskysymys Saksan valtiopäivillä. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 6/29; Neuvostoliiton naisten oikeuksista. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 6/29.

710 Avustajien nimiksi kirjoittaja mainitsee ”B–ty” ja ”A–s”. NN:n kirje Hanna Malmille 23.2.1929 (f. 516, op. 2, d. 1929:16, RGASPI). Tauno Saarelan muistiin-

sa opiskelleiden suomalaisnaisten raskauksia keskeytettiin koulun sairastuvalla. Opiskelijoilla oli vuoden 1936 aborttikieltoon asti vapaata seksuaalista kanssakäymistä, johon tulokkaat nopeasti vihittiin. Uuden aborttilain myötä osa naisopiskelijoista joutui raskauden takia keskeyttämään opintonsa tai palaamaan Suomeen. Vaihetta ei tosin kestänyt kauaa, sillä koulu lakkautettiin Stalinin ajan vainojen myötä syyskesällä 1938.⁷¹¹

Huolimatta Neuvostoliiton lainsäädännöstä ja käytännöistä, joihin suomalaiskommunistitkin saivat tuntumaa, abortista vaiettiin Suomen puolella keskustelukykyä. Aihe nousi jossain määrin julkisuuteen 1930-luvulla, jolloin kommunistien julkiset järjestöt oli lakkautettu. Keskustelun sävy ei kuitenkaan ollut Suomessa sama kuin vaikkapa Saksan seksuaalireformiliikkeen pykälää 218 vastustavassa kampanjassa, jossa vaadittiin naisille oikeutta omaan ruumiiseensa. Sylvi-Kyllikki Kilpi (1899–1987), joka kuului sosiaalidemokraattisen naisliiton nuoreen sukupolveen, kertoo muistelmissaan 1930-luvun keskivälillä heränneen huolen kuolemaan johtaneista nuorten naisten aborteista. Ilpo Helénin mukaan keskustelu oli alkanut jo 1930-luvun alussa, kun synnytyssairaaloissa ja gynekologisilla poliklinikoilla työskennelleet lääkärit olivat kiinnittäneet huomiota keskenmenojen, lääkärien tulokinnan mukaan laittomien aborttien, nopeaan lisääntymiseen.⁷¹² Tämä taas lienee ollut yksi 1920-luvun lopulla alkaneen laman seurauksista.

Kilven muistikuva on sikälikin väärä, että myös sosiaalidemokraattisessa naisliitossa asiasta oltiin huolestuneita jo 1930-luvun alussa. *Töve-rittaren* sivuilla kirjoiteltiin 1930-luvun alkupuolella laajasti erilaisista syntyvyydensäätelyyn liittyvistä näkökohdista, näiden joukossa abortista. Naisliiton edustajakokouksessa 1932 hyväksyttiin pensilauselma abortin sallimisesta, jos vanhemmilla olisi jokin perinnöllinen tai tarttuva tauti. Vuoden 1889 laissa ollutta pakkotilasäännöstä oli lääkärikunnan keskuudessa alettu jo aiemmin tulkita niin, että abortti voitiin tehdä, jos äidin henki oli vaarassa. Poikkeuksellisesti oli perusteena käy-

panoista.

711 Katainen 2000, 121; Krekola 2006, 317–321.

712 Helén 1997, 39.

tetty myös psykiatrisia syitä. Sosiaalidemokraattinen naisliitto esitti nyt perusteluiksi ”rotuterveydellisiä” seikkoja.⁷¹³

Onkin todennäköistä, että Kilpi halusi sivuuttaa 1930-luvun alun keskustelun ja muistella sen sijaan vuonna 1936 järjestämänsä vaalitulaisuutta, jossa hän puheessaan vaati aborttia lääketieteellisten syiden lisäksi sosiaalisista syistä ja esitti asian tueksi tilastoja naisten ja miesten työttömyydestä. Kuvaus kertoo myös asian merkityksestä naisille itselleen:

Helsinginkadun varrella olevaan elokuvateatteri Tenhoon oli tullut salin täydeltä yleisöä, etupäässä nuoria naisia, jotka eivät yleensä muuten käyneet vaalikokouksissa. Sain runsaasti suosionosoituksia. Vähän minua kiusasi, mitä mahtoivat äitini, jolla itsellään oli ollut seitsemän lasta, ja tätini ajatella aiheesta. He olivat jakaneet painettuja mainoksia Sörnäsissä tästä tilaisuudesta ja istuivat katsomossa.⁷¹⁴

Kilven linjoilla oli 1920-luvulla kommunistisessa liikkeessä aktiivisesti toiminut Betty Peltonen, joka kirjoitti 1935 Työväen Akatemiassa abortista tutkielman. Aiheen arkaluontoisuutta ilmentää, että Peltonen pohjusti tutkielmaansa toteamalla aluksi käsittelemiensä kysymysten saattavan ”joistakin kuulijoista tuntua vastenmielisiltä”. Opettaja puolestaan oli arvioinut tekstin ”fanaattiseksi”. Lain tiukkuus ajoi Peltosen mukaan varsinkin työläisnaiset laittomiin raskaudenkeskeytyksiin, joiden seuraukset usein olivat surkeat. Niinpä hän Neuvostoliiton tuolloin vielä voimassa ollutta lakia myötäillen ehdotti, että ”ensikäden korjattava epäkohta on aborttilain saattaminen päätökseen, jossa raskaudenkeskeytys tehdään lailliseksi lääkärin avulla”.⁷¹⁵

Raskaudenkeskeyttämisen laillistaminen Neuvostoliiton tapaan ei siten sotienvälisenä aikana kuulunut Suomen kommunistisen liikkeen agendalle. Ero muiden Pohjoismaiden ja Saksan kommunistisen liikkeen tilanteeseen voidaan selittää ensinnä sillä, että Suomeen ei missään vaiheessa syntynyt laajaa seksuaalireformiliikettä omine järjestöineen. Muutamat suomalaiset kuten Nils Robert af Ursin ja Edvard Wester-

713 Sulkunen 1989, 123–124; Helén 1997, 39; Meskus 2003, 218.

714 Kilpi 1966, 119.

715 Alustukset, kansio 11, Betty Peltosen henkilöarkisto. KansA.

marck tosin kuuluivat kansainvälisiin järjestöihin ja levittivät jossain määrin niiden ajatuksia Suomeen. Työväenliikkeessä oli af Ursinin lisäksi muitakin seksuaalireformista kiinnostuneita, ennen muuta A. F. Tanner, joka kirjoissaan, artikkeleissaan ja luennoissaan esitteli laajaa uudistusohjelmaansa. Tanner levitti myös tietoa ehkäisyvälineistä ja myi niitä postitse.⁷¹⁶

Aborttikysymyksestä vaikenemiseen saattoi vaikuttaa myös lääkärinkunnan suhtautuminen sosiaalisiin ongelmiin ja keinoihin ratkaista niitä. Vaikka Suomessakin saattoi olla sosialistisesti ajattelevia lääkäreitä, he eivät järjestäytyneet työväenliikkeen yhteyteen, kuten Saksassa, jossa oli myös erillinen sosialististen lääkärien järjestö. Tanner lienee Suomessa ollut harvoja poikkeuksia.⁷¹⁷ Hilikka Helstin mukaan lääkärit ja kättilöt eivät antaneet ehkäisyneuvontaa asiakkailleen, elleivät näiden henki ja terveys olleet suoranaisesti vaarassa.⁷¹⁸ Saksassa sosialistiset lääkärit, jotka köyhille tarkoitetuilla klinikoilla saivat tuntumaa kurjissa oloissa elävien naisten elämään, suhtautuivat myönteisimmin raskaudenkeskeytykseen. 1920-luvulla erityisesti kommunististen lääkäreiden tiedettiin tekevän abortteja kohtuulliseen hintaan tai ilmaiseksi.⁷¹⁹

Suomalaisten kommunistien oli kolmanneksi vaikea toimia julkisesti, eikä heillä juuri ollut vaikutusvaltaa. Aktiivisimmat kommunistit tuomittiin Suomessa mielipidevankeuteen, muissa Pohjoismaissa ja Saksassa he saattoivat toimia vapaammin. Atina Grossmann lainaa kirjassaan *Reforming Sex* (1995) Berliinissä 1928 asuneen Agnes Smedleyn kirjettä ystävälleen Margaret Sangerille, joka pelkäsi Smedleyn rakentaman yhteistyön kommunistien ja radikaalin seksuaalireformiliikkeen kanssa mustaavan Sangerin Saksassa rahoittamien synnytydydensäännöstelyklinikoiden maineen. Smedley kuitenkin totesi

716 Räisänen 1995, 163.

717 Pollari 2010.

718 Helsti 2000, 231; 1900-luvun taitteen lääkärien asenteesta ks. Halmesvirta 1998, 199–207; Meskus 2003, 217. Vrt. Räisänen 1995, 162. Räisänen mukaan 1900-luvun alussa ehkäisyvalistusta alettiin Suomessa antaa avoimesti ja tienraivaajina olivat relatiivista sukupuolimoraalia kannattavat lääkärit ja seksuaalivaltajat. Tekstistä ei selviä keitä nämä lääkärit olivat vai oliko kyse käännöskirjallisuudesta.

719 Grossmann 1995, 23.

kommunistien olleen alusta pitäen hankkeen liikkeelle paneva voima ja jatkoi: ”Täällä Saksassa me emme tarvitse kunniallisia naisia antaaksemme syntyvyydensäännöstelyhankkeelle kunniallisen nimen. Täällä toiminta on jo kunniallista ja vain työväenluokalta kielletään menetelmät.” Smedley mainitsi vielä kommunistien olevan erityisesti Berliinissä arvostettuja ja ”yksi löytyy lähes jokaisesta sivistyneistöperheestä. [– –] täällä voi olla kommunisti ja olla tervetullut jokaiseen älymystön kokoontumiseen.”⁷²⁰

Suomalaisten kommunistien varovaisiin kannanottoihin saattoi lopulta myös olla kulttuurisia syitä. Vaikka niin kutsuttu reproduktiotabu eli käsitys naisten saastaisuudesta kuukautisten raskauden, synnytyksen ja lasivuoteen aikana oli alkanut murtua jo 1800-luvun lopulla, perifeerisillä alueilla se vaikutti edelleen 1900-luvun alkuvuosikymmenillä. Tabun jäänteinä tapa salata raskaus mahdollisimman kauan ja hävetä sitä oli voimissaan vielä 1920-luvulla.⁷²¹ Tabun vuoksi lisääntymiseen liittyvistä asioista ei ehkä ollut helppo puhua julkisuudessa ja politisoida niitä. Hilikka Helstin mukaan naiset olivat silti tietoisia erilaisista ehkäisykeinoista ja kansanomaiset raskaudenkeskeytysmenetelmät olivat laajalti tunnettuja. Myös tietoa sikiönlähdettäjistä levitettiin naisten verkostoissa. Tällaista naisten alakulttuuria kuvaa kirjailija Helvi Hämäläinen lamavuosiin sijoittuvassa omaelämäkerrallisessa romaanisaa *Katujen vettä* (1935).⁷²²

Sotienvälisen ajan keskusteluissa abortin vapauttaminen kuitenkin kiinnittyi kommunistisen naisliikkeen agendalle. Siitä tuli pohdinnan ja politisoinnin myötä mahdollisuus, jota pidettiin taka-alalla, mutta tilanteen mukaan esille otettavana tavoitteena. Kansandemokraattiset naiset herättelivät uudelleen aborttikysymystä kirjasissaan 1940-luvulla, uuden 1950 voimaan astuneen aborttilain säätämisen prosessin aikana, mutta vasta 1960-luvulla se tuli vahvemmin naisliiton ohjelmaan. Lääkäripiireissä, vasemmistopuolueissa ja Yhdistys 9:ssä oli keskus-

720 Grossmann 1995, 55.

721 Helsti 2000, 63, 83, 255.

722 Hämäläinen 1935, esim. 121–122; Helsti 2000, 234–240, 238–239; Mianna Meskus on tutkinut aborttikulttuuria oikeuteen päätyneiden sikiönlähdettämistapausten pohjalta. Meskus 2001. Samanlaiseen alakulttuuriin Britanniassa ja Ranskassa viittaa Anne-Marie Sohn. Sohn 1994, 112.

30: — tus.

Nämä merkit takaavat Teille täyden varmuuden. Varastossa löytyy à 25, 30, 35 ja 40 mk. tusina sekä Vagina tabletteja. Tilattaessa vähintään 3 tusinaa myönnetään 15 % alennus. Maaseudulle lähetetään huomiota herättäviä. Siis aina tarvittesanne ehdottomasti varmoja

Terveysesineitä

kääntykää puoleemme

V. ALKION TUPAKKAKAUPPA

Helsinki, Hämeenkatu 1 (Arena)

Erikoisala: Hygieniset Kunitavarat

25: — tus.

V. Alkion tupakkakaupan mainos ilmestyi Tuisku-lehdessä 11-12/1927

teltu aiheesta 1960-luvun alkupuolelta ja se konkretisoitui, kun Suomen Naisten Demokraattinen liitto jätti 1967 sisäasiainministeriölle luonnoksen laiksi perhe suunnittelusta ja raskauden keskeyttämisestä. Aloitte johti aborttikomitean perustamiseen 1968 ja lain valmisteluun kansandemokraattisen sosiaali- ja terveysministerin Anna-Liisa Tiekson johdolla. Uusi laki, johon abortin mahdollistaviksi perusteiksi oli kirjattu myös sosiaaliset syyt, tuli voimaan 1970.⁷²³ Tämäkään laki ei silti merkinnyt abortin vapauttamista tai naisten oikeutta hallita omaa ruumistaan.

Uusi proletaarinainen

Miten sitten suomenkielisissä kommunistisen liikkeen lehdissä kuvattiin yleisesti ”uutta naista” eli naista modernina yksilönä? Entä minkälaiseksi uuden proletaarinaisen rinnalle piirtyi proletaarimies? Voi myös kysyä kuka naiseuden ja mieheyden kuvia tuotti ja mihin tarkoituk-

723 Katainen 1994, 279–284 ja 334–336.

siin.⁷²⁴ Yksi tapa hahmottaa uuden proletaarinaisen ihannetta oli kuvata naisen aseman muutosta Neuvosto-Venäjällä ja myöhemmin Neuvostoliitossa. Neuvostonaisista tehtiin uuden proletaarinaisen mallia. Toinen tapa oli kertoa vallankumouksellisten ja kapinallisten naisten historiaa ja kiinnittää suomalaisnaiset sen osaksi ja jatkumoksi.

Eric Hobsbawm on tarkastellut seipitettyjä traditioita, joiden tarkoitus on toiston avulla teroittaa mieliin tiettyjä arvoja ja käyttäytymisnormeja ja luoda jatkumoa sopivaksi muovattuun menneisyyteen. Hobsbawm keskittyy ensimmäistä maailmansotaa edeltäneisiin 40 vuoteen, jolloin alettiin viettää uusia yleisiä vapaapäiviä, kehiteltiin seremonioita, sekä keksittiin sankareita ja symboleja, mutta pohtii myös maailmansodan aiheuttamia kulttuurisia muutoksia ja symbolisen diskurssin kielien muutosta.⁷²⁵ Naiset tuottivat 1920-luvun lehdissä omaa, erillistä vallankumoushistoriaansa, omia sankareitaan ja symbolejaan. Tällä tavoin korostettiin naisten taistelua sekä sosialismin että sukupuolten tasa-arvon puolesta. Naisten kollektiivista vallankumoushistoriaa ja liikkeen sankarittaria tuotiin esille varsinkin kansainvälisen naistenpäivän ja kommunistinaisten kansainvälisten kokouksien yhteydessä.

Esimerkiksi Hanna Kohonen tuotti vuoden 1920 alussa *Vapaudessa* taistelevien naisten kertomusta, joka alkoi Ranskan vallankumouksista ja päättyi Venäjän vallankumoukseen, Rosa Luxemburgin kohtaloon ja Suomen sisällissotaan, johon naiset osallistuivat miesten rinnalla. Jutussa viitattiin niin ikään Clara Zetkiniin, joka oli tärkeä nimi kommunistien historiallisessa pantheonissa. Aikalaistoimijoista Kohonen otti mukaan vielä ruotsalaisen Kata Dalströmin.⁷²⁶

Työläisnaisessa ja sen seuraajissa julkaistiin samantapaisia historiallisia katsauksia, joilla tuotettiin omalle liikkeelle sankareita ja esikuvia. Clara Zetkinin keväällä 1922 julkaistun kirjoituksen mukaan naiset olivat auttaneet raivaamaan kristinuskolle tietä, tuoneet 1749 kuninkaan ja kansalliskokouksen Versailles'sta Pariisiin muodostaen ”vallankumouksen voiton riemukulkueen” ja julistaneet 1871 Pariisin kommuunin

724 Arja Rosenholm on tarkastellut tutkimuksessaan *Gendering Awakening* Venäjän 1860-luvun kirjallisuuden uutta tasa-arvoista naista. Rosenholm 1999, 27.

725 Hobsbawm 1983 (tässä käytetty 1987 painosta), 1, 263, 303–307.

726 Hanna Kohonen: Proletaarinaiset vallankumousliikkeessä. *Vapaus* 27.1.1920.

alkaneeksi estämällä valkokaartilaisia ryöväämästä kansan tykkejä.⁷²⁷ Loppuvuonna 1922 nimimerkki I. K. tarkasteli työväenliikkeen ”alku-raivaajia”, joiksi hän luki utopistisocialisti Flora Tristanin sekä George Sandin, joka oli ”yksi kansainvälisen työväenliikkeen perusajatuksen lausuja”. Sekä Tristan että Sand olivat paitsi sosialisteja myös feministejä, joille naisen aseman parantaminen ja toimintamahdollisuuksien laajentaminen oli sosialismiin erottamattomasti kuuluva rakennuspuu. Pariisin kommuunin toimijoista kirjoittaja mainitsi Louise Michelin, ”joka vuosikymmeniä istui vankilassa ja taas vapautteen päästyensä yhtä innokkaasti taisteli porvarillista sortojärjestelmää vastaan”. Oman aikansa ”eturivin taistelijoista” kirjoittaja nosti esiin Clara Zetkinin, Sylvia Pankhurstin ja Aleksandra Kollontain.⁷²⁸

Naistenlehdessä tuotettiin paitsi tunnettujen yksilöiden varaan rakennettua sankarikertomusta myös työläisnaisten kollektiivista sankaruutta. Naiset saatettiin esimerkiksi esittää Venäjän vallankumousprosessin varsinaisina alkuunpanijoina:

Tuhannet Suomen työläisnaisista muistavat, mitä Venäjällä tapahtui 5 vuotta sitten, maalisk. 8. p:nä, kansainvälisenä työläisnaisten päivänä. Sinä päivänähän Pietarin työläisnaiset, äidit, olivat kokoontuneet mielenosoituskulkueissa lausumaan tuomionsa sen ryöstö- ja vallotussodan johdosta, jota maan vallassaoleva luokka oli jo käynyt 3 vuotta. [– –] *He vaativat rauhaa ja leipää.* [– –] Kapitalistit vastasivat työläisnaisten vaatimuksiin *kivääri- ja kuularuiskutulella!* Mutta hallituksen vastaus nostattikin koko proletariaatin taisteluun sodan lopettamiseksi.⁷²⁹

Neuvostomallin mukainen uuden proletaarinaisen ihanne toistui lukuisissa teksteissä ja kuvissa 1920-luvulla niin kommunistisen liikkeen naistenlehdissä kuin vaikkapa työväen kuvalehti *Idässä ja Lännessä*. Uuden naisen neuvostomuunnelmalle ovet olivat avutuneet miesten työ- ja koulutusaloille, sotalaitokseen, urheiluun ja politiikkaan. Erityisesti

727 Clara Zetkin: Kansainvälinen kommunistinen naistenpäivä. *Työläisnainen* 3/1922.

728 I. K.: Naiset ja luokkataistelu. *Työläisnainen* 20/1922.

729 Taisteluun sosialismin puolesta! *Työläisnainen* 3/1922.

suomalaiset pakolaisnaiset kertoivat taistelevien naisten tarinaa käsitteillä ja kielikuvilla, jotka ilmensivät sota-ajan ja vallankumouksen vaikutusta kieleen. Militaristisesta hengestä kommunistisen naisen ihanne saikin omalaatuisen pohjavireen. Helmikuussa 1919 *Vapauden* naislukiijoille annettiin ohjeeksi: ”Olkaamme itseltämme paljon vaativia. [– –] kasvattakaamme luontomme sellaiseksi, että voimme vaikka kivääriin tarttuen yhdessä miestovereittemme kanssa käydä vihollistamme vastaan.” Kirjoittajan mukaan suomalaisnaisilla oli jo kokemusta tästä oman sisällissodan ajalta. Jos joku nainen ei haluaisi liittyä armeijaan, tulisi ainakin ”toimia rohkaisevasti toverien keskuudessa” eli tarkkailla mielialoja ja tehdä jonkinlaista mielialatyötä.⁷³⁰

Myös miehet saattoivat ihailla aseisiin tarttuneita naisia. Nimimerkki Työläissoturi kirjoitti *Vapautta* varten laatimassaan Tampereen taisteluja kuvaavassa muistelmassa ”Sankarittaret” suhtautuneensa aluksi epäillen naissotilaisiin, mutta huomanneensa sitten näiden urheuden ja sinnikkyuden taistelijoina.⁷³¹

Vapaus-lehti julkaisi vallankumouksen viisivuotispäivän merkeissä vuonna 1922 Lyyli Latukan katsauksen naisten aseman muutokseen ja uuden naisen ihanteeseen Neuvosto-Venäjällä. Tämäkin teksti kuvasti vahvasti sitä, että vallankumouksen jälkeisiä vuosia oli leimannut sisällissota ja yhteiskunnan militarisoituminen. Vielä vuonna 1917 Pietarissa näkemäänsä naisotilaita oudoksuneen Latukan mukaan naisista oli nyt tullut ”barrikaditaistelijoita” ja ”rintamasotilaita”, sillä viisi vuotta oli kulunut ”työssä ja taistelussa”. Juuri tämä oli avannut naisille tien kaikille yhteiskunnallisen elämän aloille tai kuten Latukka asian ilmaisi: ”Vain verikasteen kautta on ollut tie avoinna taloudellisen elämän työaloille.”⁷³²

Suomessa julkaistussa *Työläisnaisessa* saattoi sen sijaan ilmestyä naisten puheenvuoroja, joissa nimenomaisesti vastustettiin väkivaltaa ja pyrittiin pitämään yllä vanhan työläisnaisliikkeen pasifistista juonnetta:

Vallitseva tilanne määrää vallankumouksen lait ja menettelytavat. Se voidaan suorittaa hyvinkin rauhallisesti [– –] ei tule puhua aseellisen

730 Nimim. -nen: Työläisnaisten huomioon. *Vapaus* 19.2.1919.

731 Työläissoturi: Sankarittaret. *Vapaus* 10.3.1919.

732 Lyyli L. (Lyyli Latukka): Työläis- ja talonpoikaisnaisten juhla. *Vapaus* 3.11.1922.

vallankumouksen puolesta, vaan on aina ja kaikkialla teroitettava joukkojen mieliin, että aseiden käyttämistä tulee työväenluokan välttää, sillä sosialistisen työväestön taistelukeinojen, niin kumouksellisia kuin ne ovatkin, tulee olla siveellisiä ja inhimilliseltä kannalta hyväksyttäviä.⁷³³

Myös 1920-luvun alussa ilmestyneessä *Nuoressa Työläisessä* uutta naista kuvattiin vanhan työväenliikkeen hengessä. Syksyllä 1920 nimimerkki M. L. kirjoitti lehteen mietteitään naiskysymyksestä ja painotti siinä itsekasvatuksen merkitystä.⁷³⁴ M. L. oli ensimmäisen maailmansodan aikana Helsingin sosialidemokraattisen nuorisoseuran käsinkirjoitettuihin *Nuorukainen-* ja *Itseopiskelijat*-lehteen kirjoittanut ja edellisen päätoimittajankin jonkin aikaa ollut Maiju Lehti, joka jo tuolloin herätti keskustelua naiskysymyksestä ja seksuaalisuudesta.⁷³⁵ *Nuoren Työläisen* tekstissä Lehti totesi nuoriso-osastossaan ja muissakin osastoissa olevan ”usein mieluisana keskustelukysymyksenä naiskysymys”, joka synnytti vilkkaimmat joskaan ei ”asiallisimmat ja arvokkaimmat” keskustelut. Joukossa kun oli niitäkin, jotka pitivät naisia vain ”ihmiskunnan säilymisen kannalta tarpeellisina sukupuoliolentoina”.⁷³⁶

Militaristinen kieli ilmaantui Suomessa julkaistuihin kommunistinaisten lehtiin vasta 1920-luvun jälkipuolella. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* kuvattiin 1927 uudenlaista naistyyppiä, jonka vallankumous synnyttäisi. Martta Lehtonen kehotti suomalaisnaisiakin katsomaan

kuinka kaikkialla työläisnaiset heittävät sivuun alistumisen ja nöyryyden. Hunajan-imelät saarnat menettävät makunsa, sillä naistenkin sielu terästyy aikamme puhdistavassa luokkataistelussa. Idän nai-

733 Nimim. -a.: Työläisnaisten vallankumouksellisuus. *Työläisnainen* 6/20, kesäkuu vastaava toimittaja oli vielä tällöin sosialidemokraattisen suunnan valinnut Anni Pöytä.

734 M. L. [Maiju Lehti?]: Mietteitä naiskysymyksestä. *Nuori Työläinen* 10.9.1920. Vrt. Salmi-Niklander 2011, 33. Teksti julkaistiin lyhennettynä Högforsin sos. dem. nuoriso-osaston käsinkirjoitetussa Valistaja-lehdessä 14.2.1921. Julkaistu uudelleen Kirsti Salmi-Niklanderin toimittamassa antologiassa *Tehtaan kukka* (1993).

735 Salmi-Niklander 2011, 24, 26, 27.

736 M. L. [Maiju Lehti?]: Mietteitä naiskysymyksestä. *Nuori Työläinen* 10.9.1920.

nen astuu esiin huntunsa takaa, jopa kiinalainenkin työläisnainen tarttuu kivääriin [– –] Tulessa ja taistelussa kasvaa uusi suku – maailmaa luova ja uutta aikaa synnyttävä. Siinä saamme mekin työläisnaiset tulikasteemme, joka tekee meidät vahvoiksi ja voimallisiksi.⁷³⁷

Samoihin aikoihin Lyyli Latukka kirjoitti *Kommunistissa* vallankumoustaisteluiden antaneen ”tulikasteensa Venäjän työläisnaisille” sekä kuvasi mielenosoituksia ja rintamatehtäviä, joihin naiset olivat osallistuneet. Tyne Tokoi kirjoitti myöhemmin samassa lehdessä laajasti naisten ja lasten militarisoimisesta Suomessa. Hän kuvasi Lotta-Svårdin toimintaa ja muuta naisten osallistumista maanpuolustustyöhön ja kysyi, ”miten me Neuvotoliiton naiset vastaamme tähän porvariston sotavarusteluun”. Artikkelin lopussa Tokoi asetti naisten tehtäväksi ”oppia käyttämään erilaisia aseita ja oppia sitomaan haavoittuneita sekä taistelemaan myrkkyykaasuja vastaan”. Näitä taitoja naisten tuli hankkia ”Oso-järjestön sotilas- ja sanitääripiireissä sekä drusina-järjestössä”.⁷³⁸

Naisten vapautumista ja kansalaistumista oli Latukan vuoden 1922 tekstin mukaan edistänyt koulutukseen ja vallankumoukokemukseen pohjaava ”henkinen vapautuminen”, joka oli avannut naisten silmät yhteiskunnallisille kysymyksille ja kasvattanut kriittistä suhdetta uskontoon. Merkittävä vapautumisen ainesosa oli lisäksi se, että ”avioliittokysymys, joka on näytellyt naismaailmassa tärkeintä osaa, pukeutuu uusiin muotoihin ja vapauttaa lukemattomien naisten elämän haaksirikosta”. Naisista oli siten alamaisten sijaan tullut ”itsetietoisia kansalaisia”.⁷³⁹

Suomalaisen kommunistisen liikkeen lehdissä sekä vahvistettiin että kyseenalaistettiin yhteiskunnallisen äitiyden ideaalia. Keväällä 1922 Olga Laukki⁷⁴⁰ pohti *Työläisnaisen* pääkirjoituksessa naisten paikkaa

737 Martta L–nen [Martta Lehtonen]: Naiset, raatajat rahanalaiset! *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1927.

738 Lyyli Latukka: Naisosastojen kymmenvuotistaival. *Kommunisti* 10–11/1928; Tyne T-i.: Suomen porvarisnaiset sodan valmistelussa. *Kommunisti* 9–10/1929.

739 Lyyli L. [Lyyli Latukka]: Työläis- ja talonpoikaisnaisten juhla. *Vapaus* 3.11.1922.

740 Olga Laukki oli tunnetun anarkistin Leo Laukin toinen vaimo. Avioliitto solmittiin Yhdysvalloissa todennäköisesti 1914. Olga Fast (Okkonen) työskenteli tuolloin Minnesotassa ilmestyneen *Sosialisti*-lehden aputoimittajana. Laukit

uudessa tilanteessa ja painotti näiden tehtäviä sekä työelämässä että poliittisina toimijoina:

Kyllin kauan ovat jo miljoonat työläisnaiset yli maailman harrastaneet porvaristoluokan kasvattamaa ja opettamaa ”kodin onnen rakentamista”, kodin hoitoa ja neljän seinän sisällä olevaa ”perheen” solidaarisuutta. Kyllin kauan on heille jo uskoteltu, että naiselle ei kuulu luokkataistelu ja kyllin kauan he ovat odottaneet ja haaveilleet parempaa elämää yksilöllisellä pohjalla, ymmärtämättä, että vasta silloin kun molemmat, niin työväenluokan mies kuin nainenkin, yhteisesti ottavat osaa luokkataisteluliikkeeseen ja sen kautta suorittavat kapitalistisen järjestelmän kukistamisen, voivat työläisnaisetkin saavuttaa itselleen paremmat olosuhteet. Korkeintaan on selitetty työläisnaiselle, että sosialismi, vapauttaessaan työläismiehen kapitalismin palkkaorjuudesta, siten antaa hänelle tilaisuuden rakentaa parempi koti, turvata ja huoltaa paremmin perheensä j.n.e. Työläisnaista on pyydetty tämän tähden olemaan suosiollinen ja avustamaan sosialistista liikettä. Mutta että yhteiskunnalliseen kehitykseen kuuluisi sekin, että nainen vapautuu kotiorjuudesta, että kapitalismi jo muuttaa kotiaskareet teollisuustoiminnaksi, vetäen naisen näin kodista teollisuuden ja sitä tietä yhteiskunnallisen yhteistyön ja omintakeisena tekijänä luokkataistelun piiriin, sitä ei ole yleensä työläisnaiselle tehty selväksi.⁷⁴¹

Kommunistinaisten vanhemman polven kokemuksiin kuului osallistuminen 1900-luvun äänioikeustaisteluun ja sen tuloksena rahvaan ja naisten pääsy muotoilemaan politiikan agendaa. Sandra Lehtinen (1873–1954) kirjoitti 1930-luvulla Neuvostoliitossa asuessaan muistelmiinsa pitkästi osallistumisestaan vanhan työväenliikkeen kamppailuihin. Aura Kiiskisen 1950-luvulla julkaistujen muistelmien pääteema oli niin ikään naisten vahva osallisuus modernin politiikan synnyssä Suomessa. Nuorempi polvi, johon kuului 1902 syntynyt Betty Peltonen, ei muistanut aikaa, jolloin naisilla ei olisi ollut äänioikeutta, mutta jonka

muuttivat Neuvosto-Venäjälle 1921. Avioliitto kariutui, ja Olga Laukki palasi Yhdysvaltoihin Leo Laukin pojan kanssa 1923. Auvo Kostiainen: Leo Laukki. *Kansallisbiografia*.

741 Olga Laukki: Työläisnaisten kansainvälinen solidaarisuus. *Työläisnainen* 5/1922, 57–58.

kokemuksiin kuului politiikan kentän sähköistyminen vuonna 1917 ja naisten näkyvyys tuolloisessa liikehdinnässä. Sisällissodan jälkeinen kokemus kuitenkin tuntui olevan suomalaisnaisten vaikutusvallan väheneminen, sillä 1920-luvun lopussa Peltonen piti naisten poliittisen osallistumisen edelläkävijänä Neuvostoliittoa:

Me katsomme ihaillen Karjalan ja koko Neuvostoliiton sankarillisiin työläisiin. Olemme sanomattoman kiitollisia heille siitä opetuksesta, jonka he, voitollisesti taistelleet vallankumousnaiset ovat koko maailman luokkataisteluarmeijalle opettaneet. Oppi siitä, että nainen on poliittinen tekijä, jonka on otettava aktiivisesti osaa poliittiseen elämään, on Neuvostoliiton naisten opettama selvä esimerkki.⁷⁴²

Kollontaista Leniniin

Vapauden naisten sivu lakkautettiin 1922, eikä naisia muutamaan vuoteen pyritty valistamaan tai tavoittamaan erityisesti heille suunnatuilla teksteillä. Myös Suomen puolella *Työläisnainen* lakkasi ilmestymästä kesällä 1923. Kaksikymmentäluvun puolivälissä niin Suomessa kuin suomalaispakolaisten keskuudessa Neuvostoliitossa naisten erillistointi virisi jälleen uuden talouspolitiikan kaudella omaksutun ajattelun myötä. Suomessa perustettiin 1925 *Naistytöläinen*, joka vielä samana vuonna muuttui nimeltään *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdeksi*. Naisille myös kirjoitettiin ja käännettiin valistuskirjasia. Tässä vaiheessa Lyyli Latukka suomensi kokoelman Leninin tekstejä nimellä *Naisen vapauttamisesta*. Latukka suomensi lisäksi kaksi muuta naisen asemaa käsitellyttä neuvostokirjasta: S. I. Lilinan *Neuvostovalta ja työtätekevä nainen* julkaistiin 1925 ja saman kirjoittajan *Vapautettu nainen* 1926. Vuoden 1925 lopulla suomalaispakolaiset perustivat Leningradissa *Työläis- ja talonpoikaisnaisten*, jonka päätoimittajaksi nimettiin Lyyli Latukka.

Kustannusosuuskunta Kirja julkaisi vuonna 1925 Leningradissa kirjasi *Naisen vapauttamisesta*, johon oli koottu Leninin naisia käsittele-

742 Betty Peltonen: Työläis- ja talonpoikaisnaisten maatakasittävä neuvottelukokous, *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 9/1928.

viä tekstejä.⁷⁴³ Suurin osa kirjoituksista oli vallankumousta edeltäneeltä ajalta. Teksteissä ei käsitelty pelkästään naisasiaa, vaan myös asioita, joita naisten Leninin mielestä olisi hyvä pohtia. Hän kirjoitti naisten töistä, prostituutiosta (juttu, jossa pilkattiin yläluokkaista prostituuti-
on vastustamiskokousta), avioerosta, naisten militarisoinnista ja siitä miten naisten tulisi suhtautua luokkasotiin.

Osa Leninin kirjasen teksteistä pyrki vakuuttamaan naisia siitä, että neuvostovaltio oli tehnyt radikaaleja, naisten asemaa parantavia uudistuksia. Leninin mukaan

ei yksikään demokraattinen puolue maailmassa, ei yhdessäkään kaikkein edistysmielisimmistä porvarillisista tasavalloista ole kymmenissä vuosissa tässä suhteessa tehty sadannettakaan osaa siitä, mitä me olemme tehneet valtakautemme ensimmäisenä vuonna. Me emme ole jättäneet sanan varsinaisessa merkityksessä kiveä kiven päälle niistä alentavista laeista, jotka ovat koskeneet naisen vajavaltaisuutta, avioeron vaikeuksia, inhottavia muodollisuuksia, aviottomien lasten tunnustamattomuutta, niitten isien etsiskelyä j.n.e. – laeista, joitten jätteitä on lukuisasti kaikissa sivistysmaissa porvariston ja kapitalismin häpeäksi. [– –] tämä oli vain maaperän puhdistus rakennusta varten, mutta ei vielä itse rakennus.

Tämän rakennuksen osana ”pikkukotitaloudet” purettaisiin ja muutettaisiin ”suureksi sosialistiseksi taloudeksi”. Lenin toi tässä jälleen esiin käsityksensä kotitalous- ja hoivatöistä: ne olivat paitsi tuottamattomia myös pikkumaisia, hermostuttavia, tylsistyttäviä ja kuolettavia.⁷⁴⁴

Artikkelissa ”Neuvostovalta ja naisen asema”, joka oli kirjoitettu kaksi vuotta vallankumouksen jälkeen⁷⁴⁵, Lenin selvitti sosialistisen demokratian ja porvarillisen demokratian eroa naisten kannalta. Leninin mukaan

743 N. Lenin: *Naisen vapauttamisesta. Kirjoitelmia*. Kustannusosuuskunta Kirja: Leningrad 1925.

744 Lenin 1925, 18.

745 Teksti oli jo tuolloin julkaistu *Viesti*-lehdessä Tukholmassa. Ks. *Viesti* 44–45/1919.

– –naisen asema selittää erittäin havainnollisesti eroavaisuudet porvarillisen ja sosialistisen demokratian välillä [– –]. Porvarillisessa tasavallassa (s.o. siellä, missä on yksityisomistus maahan, tehtaiiin, osakkeisiin y.m.) vaikkapa se olisi kaikkein demokraattisin tasavalta, ei naisen asema missään maailmassa, ei kaikkein etumaisimmassakaan maassa, ole täysin tasa-arvoinen. [– –] Porvarillinen demokratia lupaa sanoissa yhdenvertaisuuden ja vapauden. Itse asiassa ei yksikään kaikkein etumaisimmista porvarillisista tasavalloista ole antanut ihmisuvun naispuolelle laillisesti täydellistä tasa-arvoa miehen rinnalla, ei vapautusta miehen holhouksesta ja sorrosta. Porvarillinen demokratia [– –] salaa naisten orjuutuksen ja vajavaltaisuuden, työtätekevien ja riistettyjen vajavaltaisuuden.

Porvaristo puhui Leninin mukaan ”yleensä vapaudesta, yleensä tasa-arvoisuudesta ja yleensä demokratiasta”, mutta tulisi kysyä: ”Minkä sukupuolen tasa-arvoisuus, minkä sukupuolen kanssa? Minkä kansallisuuden, minkä kansallisuuden kanssa? Minkä luokan, minkä luokan kanssa?” *Naisen vapauttamisesta* -kirjasta levitettiin jonkin verran myös Suomessa, ja Leninin sukupuolikäsitykset alkoivat muutoinkin saada yhä enemmän tilaa suomalaisten kommunistien julkaisuissa. Tätä kehitystä tarkastellaan seuraavassa luvussa.

5. UUSIA AVIOLIITTOMUOTOJA KOHTI

Suomessakin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa käyty niin kutsuttu siiveellisyyskeskustelu oli yritystä määritellä seksuaalisuus uudella, demokraatisoituvaa ja yksilöllistävää yhteiskuntaa vastaavalla tavalla.⁷⁴⁶ Keskustelun vanhemmat kerrostumat ajankohtaistuivat, kun 1900-luvun alussa ja sisällissodan jälkeen julkaistiin varhaisempia, jo 1800-luvulla kiistaa virittäneitä teoksia. August Bebelin *Die Frau und der Sozialismus* (1879) ilmestyi suomeksi nimellä *Nainen ja yhteiskunnallinen kysymys* 1904⁷⁴⁷ ja Friedrich Engelsin *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (1884) nimellä *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperän* 1907. Engelsin teoksen suomennoksen toinen painos ilmestyi 1923. Lisäksi Karisto julkaisi 1919 keskustelun vanhinta kerrostumaa edustaneen C. J. L. Almqvistin romaanin *Det går an* (1839) nimellä *Käy laatuun*. Jo Almqvistin kanta oli, että avioliitto oli pohjimmiltaan yksityisasiasta: romaanissa vapaa liitto oli arvokkaampi kuin aviolliset kulissit, joiden takana vallitsi kaksinaismoraali, turmelus ja kärsimys. Almqvistia kritisoinut J. V. Snellman sen sijaan korosti parisuhteen yhteiskunnallista merkitystä ja avioliittoa perimmiltään valtion olemassaoloon ja tulevaisuuteen sitoutuneena instituutiona. Yksilölliset tunteet oli Snellmanin mukaan alistettava kollektiiviselle velvollisuudelle.⁷⁴⁸

Uusi moraali

Jo *Perheessä ja kommunistisessa valtiossa* Kollontai selvitti käsityksiään uudesta naisesta ja uudesta seksuaalimoraalista. Perusteellisemmin hän eritteli näitä kysymyksiä esseekokoelmassa *Novaja moral i rabotši klass*

746 Tätä keskustelua ovat laajasti käsitelleet Nieminen (1951), Rajainen (1973) ja Räisänen 1995 sekä osana Rolf Lagerborin ajattelua Jalava (2005).

747 Kirjan toinen painos julkaistiin 1907 nimellä *Nainen ja sosialismi*.

748 Häggman 1994: 11–15; Nieminen 1951: 108–117.

(1918), jonka nimi suomentui muotoon *Uusi moraal*i (1926). Esseet tosin olivat vanhaa perua, sillä Kollontai oli kirjoittanut ne jo 1910-luvun alussa asuessaan Keski-Euroopassa. Siellä hän luki uusista naisista kertovaa kaunokirjallisuutta, osallistui seksuaalireformiliikkeen keskusteluihin ja kiinnostui wieniläisen Grete Meisel-Hessin ajattelusta. Kollontain sisältämät kolme esseettä syntyivät näistä kokemuksista.

Kollontain ajattelu tukeutui tieteelliseen materialismiin ja hän vetosi historiaan todistaakseen, että kaikki on muuttuvaista seksuaalimoraalin alueellakin: ”on ollut kansoja, joiden naiselle on [– –] ollut kunniaksi rakastajain paljous”, toisaalla taas miehille on sallittu moniavioisuus. Kollontain mielestä oli selvää, että kun perheen tehtävät kommunistisessa yhteiskunnassa lakkaisivat ja naiset itsenäistyisivät taloudellisesti, sukupuolten suhteet muodostuisivat uudenlaisiksi. Niitä määrittäisi ennen muuta yksilön valinnanvapaus, ei valtiollinen tai kirkollinen säätely. Sukupuolten välisten liittojen perustana olisi vapaaehtoinen rakkaus, eivät taloudelliset pakot. Kollontain mukaan ”naisen orjuudelle perustuvan purkamattoman avioliiton sijalle on synnyttävä vapaa liitto, jonka lujuus johtuu kahden työnvaltion jäsenen keskinäisestä rakkaudesta ja kunnioituksesta, oikeuksien ja velvollisuuksien tasasuhtaisuudesta.”⁷⁴⁹

Neuvosto-Venäjällä käydyssä keskustelussa muotoiltiin myös täyttää valinnan vapautta tukeva kanta, esimerkiksi väittelyssä vuoden 1918 avioliittolaista. Jo joulukuussa 1917 bolševikit olivat säätäneet kaksi asetusta, joilla kirkollinen avioliitto korvattiin siviiliavioliitolla ja avioeron sai kumman tahansa osapuolen pyynnöstä. Laajempi laki avioliitosta, perheestä ja holhouksesta säädettiin 1918, ja sen perusta olivat yksilön oikeudet ja sukupuolten tasa-arvo. Erityisissä rekisteröintitoimistoissa kirjattu siviiliavioliitto oli ainoa laillinen liitto ja avioeron sai pyynnöstä, ilman perusteita. Säättämisen yhteydessä käytiin vilkasta keskustelua lain sisällöstä ja tarpeellisuudesta: sitä pidettiin siirtymäajan lakina, joka lakkaisi olemasta kun lait ylipäätään, samoin kuin valtio ja perhe kommunismissa näivettyisivät tarpeettomina. Kärjek-

749 Aleksandra Kollontay: *Perhe ja sosialistinen valtio* I–III. *Sosialistinen Aikakauslehti* 8, 9 ja 10/1919, 115 ja 148.

käimmän kritiikin mukaan rekisteröity avioliitto merkitsi taka-askelta eikä toteuttanut täydellistä yksilönvapautta.⁷⁵⁰

Kollontai ei keskustelussa edustanut täyden yksilönvapauden kantaa. Hänenkin mukaansa seksuaalisuutta olisi hallittava ennen kaikkea kehittämällä uusi proletariaatille sopiva moraalinen, mutta jossain määrin myös lainsäädännöllä. Hänen esittämänsä perustelut noudattivat osin yleiseurooppalaista rotuhygieniadiskurssia, jonka hän oli vuosisadan alkupuolella omaksunut. Kollontai ei ollut ainoa rotuhygieniasta kiinnostunut sosialisti, vaan asiaa oli häntä laajemmin pohtinut esimerkiksi Karl Kautsky, jonka teemaa käsitellyt teos käännettiin suomeksi nimellä *Lisääntyminen ja kehitys luonnossa sekä yhteiskunnassa* 1911 ja jonka ajatuksista seuraavana vuonna keskusteltiin muun muassa *Työläisnaisessa*.⁷⁵¹ Clara Zetkin vastusti periaatteessa syntyvyydensäännöstelyä, mutta hyväksyi sen, jos tarkoitus oli estää henkisesti tai ruumiillisesti vammaisten tai luonteeltaan heikkojen lasten syntyminen. Hän perusteli rotuhygienista ajattelua ilmentävillä argumenteilla myös työsuojeluväimiksi naisille. Tavoitteeksi oli otettava uusi valioluokka, eettisesti, moraalisesti ja fyysisesti ylivoimainen proletariaatti. Tania Ünlüdağ on kutsunut tällaista ajattelua ”socialistiseksi luokkahygeniaksi”.⁷⁵² Työväenliikkeen piirissä oli niin ikään yleisesti vastustettu naisten ansiotyötä vetoamalla paitsi perheen hajoamiseen ja miesten palkkojen polkemiiseen myös rodun huonontumiseen ja luokkavoiman vähenemiseen sen myötä.⁷⁵³ Markku Mattilan mukaan rotuhygienia-ajattelu veti puoleensa socialisteja niin saksankielisessä Euroopassa kuin Britanniassa ja Yhdysvalloissa. Suomessa muiden muassa N. R. af Ursin oli kiinnostunut rotuhygieniasta osana seksuaalireformiliikkeen laajoja pyrkimyksiä.⁷⁵⁴

Mattila on määritellyt rotuhygienian kantavaksi ajatukseksi sen, että niin fyysiset, psyykkiset, moraaliset kuin sosiaalisetkin ominaisuudet periytyvät ja että yhteiskunnalla on oikeus suojella itseään rajoittamal-

750 Goldman 1993, 49–57.

751 Mattila 1999, 79–80; Hakala 2000, 55–56.

752 Ünlüdağ 2002, 48.

753 Hinely 2012, 17.

754 Mattila 1999, 79–82.

la tiettyjen ihmisten mahdollisuutta lisääntyä.⁷⁵⁵ Atina Grossmann on perännyt erittelevää suhtautumista rotuhygienia-ajatteluun ja painottanut sitä, että vanhan seksuaalireformiliikkeen ja kansallissosialistien tavoitteiden ja toimintatapojen välillä oli katkos, kun kansanliikkeiden kampanjoista ja syntyvyydensäännöstelyklinikoiden työläisille tarjoamista palveluista siirryttiin pakkosterilisaatioihin, eutanasiaan ja kansanmurhaan.⁷⁵⁶

Aleksandra Kollontai piti avioliitto- ja seksuaalimoraaliuudistusta keskeisenä vallankumouksessa. Koska ydinperhe vähitellen katoaisi, sen tulevaisuutta ei kannattanut liiemmin pohtia. Sen sijaan olisi kiinnostuttava siitä mitä tapahtuisi avioliitolle, sukupuolten väliselle suhteelle. Kollontain seksuaalimoraali perustui 1800-luvun lopulla feministisissä piireissä yleiseen käsitykseen naisten seksuaalisesta sorrosta. Miehiä ja naisia koskivat erilaiset käyttäytymissäännöstöt, niin kutsuttu kaksinaismoraali, joka oletti naisten – erityisesti yläluokkaisten naisten – olevan seksuaalisesti passiivisempia kuin miesten. Tästä seurasi ajatus, jonka mukaan seksuaalisuus yhdistyi naisilla lähinnä äitiyteen. Yläluokan miesten ajateltiin olevan aktiivisempia, ja heille sallittiin tämän takia esimerkiksi avioliiton ulkopuoliset suhteet ja prostituoitujen palvelujen käyttö. Tämä vanha kuona olisi puhdistettava proletaarisesta moraalista.

Sosialistisen liikkeen tuli Kollontain mukaan asettaa kysymys uuteen muotoon: minkälaiset suhteet palvelisivat parhaiten työläisyhteisöä ja sosialistisen yhteiskunnan rakentamista? Uusi moraali oli Kollontaille kommunistista elämänmuotoa määrittävä kokonaisuus, jossa kaikki osat, myös seksuaalisuus, tukivat yhteisöä ja yhteishengen rakentumista. Moraalin käsite tarkoitti tässä ihmistä velvoittavia periaatteita siitä, mitä saa ja mitä ei saa tehdä, mitkä ovat ihmisen oikeudet ja velvollisuudet.

Uusi moraali -kirja alkoi 1911 kirjoitetulla esseellä ”Uusi nainen”, jossa Kollontai tarkasteli kaunokirjallisuudesta poimimiensa esimerkkien avulla modernisoituvan yhteiskunnan naista työmarkkinoilla, perheessä, avioliitossa ja yhteiskunnallisessa toiminnassa. Kollontain mu-

755 Mattila 2003, 111; Suomalaisen rotuhygienisen ajattelun ja käytäntöjen historiasta ks. Mattila 1999.

756 Grossmann 1995, VII.

kaan valtio, perhe ja yhteiskunta orjuuttivat naista, mutta uusi nainen pyrki vapautumaan kahleistaan. Hän oli yksilö, joka teki omia ratkaisujaan: ”Minä olen minä – ja siksi, mitä olen, tulini omalla voimallani”, lausuu yksi sankarittarista.⁷⁵⁷

Kollontain hahmottama uusi nainen kävi palkkatyössä ja saattoi tämän vuoksi tehdä itsenäisiä ratkaisuja. Yksi Kollontain aikalaiskirjallisuudesta löytämä uusi nainen oli psykoanalyysistä kiinnostuneen wieniläisen lääkärin ja kirjailijan Arthur Schnitzlerin romaanin *Der Weg ins Freie* (Tie vapauteen, 1908) sankaritar Teresa, kaikella tarmollaan puoluettyöhön heittäytynyt sosialisti. Kollontai kuvasi Teresaa sanoin, jotka saattavat olla yksi Kollontai nimiin pannun ”vesilasiteorian” alkulähteistä:

Mutta kun intohimon aalto lyö hänen ylitseen, ei hän luovu elämän säteilevästä hymyilystä, hän ei ulkokultaisesti kätkeydy naisellisen hyveen haalistuneeseen kaapuun – ei, hän ojentaa kätensä valitulleen, hän jää muutamaksi viikoksi kauaksi vaikutuspiiristään juodakseen rakkauden riemun maljasta ja vakuuttautuakseen sen syvyydestä. Kun se tuntuu matalalta, heittää hän sen pois surkuttelematta, ilman katkeruutta. Ja taas takaisin työhön. Teresalle, samoin kuin hänen miehisten tovereittensa enemmistölle, on rakkaus vain levähdyspaikka, vain lyhyt lepo elontielle. Hänen elämänsä päämäärä, sen sisältö on puolue, ihanne, agitatsioni, työ.⁷⁵⁸

Rakkaus ja seksuaalisuus eivät olleet kokonaan yksityisasiota. Ne olivat myös poliittisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä. *Uuden moraalin* toisessa esseessä ”Rakkaus ja uusi moraalit” Kollontai pohti seksuaalisuuden yhteiskunnallista säätelyä, jota hän piti ajan keskieuropalaisia keskusteluja myötäillen tarpeellisenä terveydellisistä ja rotuhygienisistä syistä. Seksuaalisuutta säätelämällä voitaisiin Ivar Lassyn käännöksen mukaan ”taata ihmiskunnalle terveys ja säännöllisesti kehittynyt jälkipolvi sekä tukea sukupuolivalintaa rodun edun nimessä”. Toisaalta säätelyn avulla voitaisiin ”syventää toverillista yhteistuntoa ja herättää

757 Kollontay 1926, 8 ja 14 (Hannes Mäkisen suomennos).

758 Kollontay 1926, 16.

korkeampaa yhteiselämää”. Vallitseva moraalit taas pohjasi taloudellisiin etuihin ja sitä ilmensivät purkamaton avioliitto ja prostituutiolaitos. Essee oli alun alkaen 1911 kirjoitettu arvio Grete Meisel-Hessin teoksesta *Die sexuelle Krise*. Itävaltalainen psykoanalyysia ja sosialismia yhdistänyt Meisel-Hess piti seksuaalista, ei taloudellista riippumattomuutta naisen vapautumisen ensisijaisena ehtona.⁷⁵⁹

Kollontai tarkasteli Meisel-Hessin näkemyksiä sosialismin sekä historiallisen materialismin oppien valossa ja kiinnitti huomiota nimenomaan proletaarisen moraalin materialistiseen perustaan. Hän vetosi niin ikään ajan lääketieteeseen todistellessaan omia ja Meisel-Hessin väitteitä. Vallitseva seksuaalimoraali suosi hänen mukaansa vääränlaista lisääntymistä. Seikkoina jotka johtivat ”rodun rappeutumiseen ja jälkipolven ruumiilliseen ja henkiseen huonontumiseen” Kollontai luetteli vielä 2000-luvun alussakin julkisessa keskustelussa säännöllisesti esiin nousevia huolenaiheita, kuten lasten synnyttämisen liian iäkkäänä. Myöhäisten avioliittojen vuoksi suvunjatkamiselle otollisin aika menetetttiin.⁷⁶⁰

Aikalaisdiskurssiin kuului muun muassa Kollontain käsitys hedelmöitymisen hetkellä vallitsevan tunnetilan vaikutuksista alkunsa saavaan lapseen. Henkisesti ja ruumiillisesti terveimmät jälkeläiset syntyivät tämän käsityksen mukaan rakkausliitossa, sillä intohimon uskottiin vaikuttavan myönteisesti hedelmöityviin lapsiin.⁷⁶¹ Kollontai viittasi tässä myös siihen, että ihmissuvun arvokkaimmat ja kukoistavimmat jälkeläiset saivat kuolemantuomion, koska ne saivat alkunsa avioliiton ulkopuolisissa rakkaussuhteissa. ”Kuolemantuomion” voinee tässä tulkita tarkoittavan aborttia. Rodunjalostuksesta kirjoittaessaan Kollontai nojautui vahvasti – kuten moni muukin bolševikkijohtaja – ”tieteen viimeiseen sanaan”: rotuhygieninen ajattelutapa oli hänen mukaansa lähellä historiallista materialismia ja Meisel-Hessin yritys sovittaa yhteen

759 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 12–13/1922. Tässä käytetty SA:n (eli oletettavasti Ivar Lassyn) käännöstä. Kollontai nojautuu seksuaalimoraalia koskevissa pohdintoissaan pitkälti Meisel-Hessin kirjaan *Die sexuelle Krise*. Meisel-Hessistä ks. Melander 1990.

760 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 12–13/1922, 164.

761 SA:n käännöksessä intohimo oli suomennettu ”lemmenhaltioitumisen hetkiksi”.

sukupuolimoraali ja rotuhygienia ansaitsi Kollontain sanoin täyden huomion: ”nuoren, työtätekevän sukupolven suojaaminen, äitiyden ja lapsuuden turvaaminen, taistelu prostituutiota vastaan j.n.e. ovat sosialistisen ohjelman vaatimuksia ja tähtäävät rotuhygienian oleelliseen päämäärään sanan laajimmassa merkityksessä”.⁷⁶² Tämän laajemmin Kollontai ei tässä tekstissä aiheeseen puuttunut, mutta palasi teemaan samassa hengessä 1921 venäjäksi julkaistuissa avioliittoteeseissään.

Kollontai nojautui *Uudessa moraalissa* myös evoluutioteoriaan, jota popularisoimalla hän esitti uuden naisen olevan luonnonvalinnan tulos. ”Uusi nainen” -esseessä hän kirjoitti, että modernien naisten joukkoon onnistuivat ”luonnollisen valinnan” pohjalta pääsemään vain vahvimmat, jatkuvasti kuriin tottuneet luonteet. Heikot, sisäisesti passiiviset jäivät kotilieden ääreen tai ajautuivat prostituoiduiksi, toisin sanoen menivät järkiavioliittoon tai joutuivat kadulle. ”Vahvuus” oli paitsi luonnonvalinnan tulos myös työväenluokan ihanne:

Työväenluokka ei tarvitse tehtävänsä täyttämiseen miehen palvelijatarta, ei persoonatonta kotiolentoa, joka on varustettu naisellisilla hyveillä, vaan kaikkea orjuutta vastaan nousevan, kapinallisen persoonallisuuden, aktiivisen, tietoisin, yhtäläisillä oikeuksilla varustetun yhteisön, luokan jäsenen.

Kapitalismi muutti nöyrät, passiiviset perheolennot omien ja yleisten oikeuksien puolesta ”taistelevaksi armeijaksi”, jolloin myös naisen persoonallisuus ”terästyi”.⁷⁶³ Nimeämällä sekä maailmanhistorian että luonnonvalinnan työväenluokan liittolaisiksi Kollontai harjoitti historiapolitiikkaa mutta tuli myös politisoineeksi Charles Darwinin evoluutioteorian.

”Rakkaus ja uusi moraali” -esseen loppupuolella Kollontai keskittyi pohtimaan avioliiton, vapaan rakkauden ja prostituution psykologisia vaikutuksia ja uuden moraalin perustaa. Tässä osassa hän keskittyi Meisel-Hessin kysymyksiin, rikastuttavatko tuolloiset avioliittomuodot henkistä elämää ja syventävätkö ne yhteenkuuluvuuden ja tove-

762 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 12–13/1922, 164.

763 Kollontai 1926/2001, 60.

ruuden tunnetta. ”Avioliittomuodoilla” hän tarkoitti erityyppisiä seksuaalisuhteita eli avioliittoa, ”vapaata rakkautta” – nyt merkityksessä säännöstelemättömät seksisuhteet – ja prostituutiota. Meisel-Hessin mukaan ”nämä kolme muotoa sumentavat ja turmelevat samassa määrin ihmissielun”.⁷⁶⁴

Avioliiton suurimmat ongelmat olivat sen purkamattomuus ja käsitys toisen aviopuolison jakamattomasta omistusoikeudesta toiseen. Kollontai ruoti tekstissä pitkästi Meisel-Hessiin nojaten avioliiton ongelmia erityisesti miehen ja naisen henkisen ja ruumiillisen yhteensopiavuuden kannalta ja totesi seksuaalisuhteiden vaihtelun ihmisen pitkänä elinaikana ja persoonallisuuden kehitysprosessissa olevan väistämätöntä. Tämän vuoksi avioero oli sallittava ja siihen oli suhtauduttava normaalina asiana. Kollontai vetosi myös kirjailija Leo Tolstoin käsitteisiin ”rakkaudenmahdeista”, jotka tuolloinen avioliitto kuihdutti.⁷⁶⁵ Tällainen järjestelmä oli omiaan köyhdyttämään sielua. Yhtä lailla täysi seksuaalinen vapaus oli huono moraalinen ohjenuora, ei sinänsä, vaan koska se ei sopinut 1900-luvun alun kiireiseen elämään. Kollontain mukaan

vapaa rakkaus taistelee kahta välttämätöntä estettä vastaan: rakkauden kykenemättömyyttä vastaan, joka muodostaa meidän rikkinäisen ja yksilöllisen maailmamme olemuksen, ja toiselta puolen oikeille sielunelämyksille välttämättömän joutilaisuuden puuttumista vastaan. Nykyisellä ihmisellä ei ole aikaa ”rakastaa”. [– –] Yhteiskunnassa, joka alun perin perustuu kilpailulle [– –] välttämättömässä leipäpalan tai omaisuuden tai viran haalimisessa ei jää aikaa vaateliiaan ja herkän Eroksen viljelylle.

Intohimo oli etenkin miehelle onnettomuus, koska se saattoi estää häntä toteuttamasta oleellisinta tehtäväänsä: yhteiskunnallisen aseman, pääoman ja maineen hankkimista. Vapaa rakkaus oli yhtä lailla ongelmallista naisille ja varsinkin työssäkäyville naisille, jotka joutuivat

764 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 12–13/1922, 164.

765 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 12–13/1922, 164–165.

sovittamaan yhteen paitsi ammatin ja rakkauden, myös äitien. Isyydestä Kollontai ei puhunut tässä yhteydessä. Myös uuden kommunistisen ihmisen elämä olisi touhukasta puurtamista, joskin sen täyttäisi rikkauden ja maineen tavoittelun sijasta yhteiskunnallinen toiminta ja työ. Kollontai on usein nimetty vapaiden seksuaalisuhteiden kannattajaksi, mutta tässä 1910-luvun alun tekstissä hän toteaa, että vallitsevien yhteiskuntasuhteitten aikana ei ole syytä uskoa, että tällaiset suhteet ratkaisisivat avioliiton ja prostituution ongelmat. Sosialismissa ja viimeistään kommunismissa tilanne olisi toinen.⁷⁶⁶

Kollontain suhtautuminen prostituutioon oli jyrkän kielteinen. Hän oli kirjoittanut aiheesta enemmänkin 1910-luvulla ja yksi hänen teksteistään oli tuolloin suomennettu myös *Työläisnaiseen*. *Uudessa moraalissa* hän keskittyi prostituution henkisiin vaikutuksiin, mutta totesi siihen kuuluvat myös yhteiskunnallista kurjuutta, ruumiillisia kärsimyksiä, sairauksia ja surkastumista sekä rodun huonontumista. Kollontain mukaan ”ei mikään tee sielua tyhjemmäksi kuin pakollinen itsensä myyminen ja vieraitten hellyyksien ostaminen. Prostitutioni tukahuttaa sydämissä rakkauden: sitä pakenee kauhistuneena Eros, lemmen jumala [– –].” Miehet, jotka ostivat prostituoitujen palveluja, tottuivat Kollontain mukaan ”lähentymään naista ’vähennetyin vaatimuksin’, raa’istuneella ja haalistuneella mielellä”. Meisel-Hessiä lainaten Kollontai totesi tämän johtavan naisten tyydyttämättömyyden tunteeseen, mikä taas aiheutti hermosairauksia: ”On kuvaavaa, että miehen sielun kyllästävä kaunokirjallisuus on visusti vaiti tuosta ilmiöstä”.⁷⁶⁷ Nuorisoliiton *Nuori Työläinen* julkaisi 1921 Kollontain artikkelin ”Prostitutiointi ja nuoret köyhälistöläiset”, joka vetosi nimenomaan nuoriin prostituution hävittämiseksi. Keinona olivat sukupuolten tasa-arvo ja toverilliset suhteet, jotka estäisivät naisten hyväksikäytön.⁷⁶⁸

Mikä sitten oli Kollontain Meisel-Hessiin nojautuva utopia sukupuolten välisten suhteiden järjestämisestä ja miten tavoitteeseen pääs-

766 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 14/1922, 180.

767 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 14/1922, 179–180.

768 Alexandra Kollontay: Prostitutiointi ja nuoret köyhälistöläiset. *Nuori Työläinen* 12.8.1921.

täisiin? Kollontain mukaan muutos vaati yhteiskunnallis-taloudellisten suhteiden uudistamista: Sosialismin ohjelmassa olivat jo olemassa ratkaisun avaimet: naisen taloudellinen itsenäisyys, äitiyden turvaaminen, prostituution vastustaminen, ”aviolisten” ja ”aviottomien” lasten käsitteiden hävittäminen ja kirkollisen avioliiton muuttaminen helposti purettavaksi siviiliavioliitoksi. Tämä olisi pohja proletariaatin uudelle, sen tarpeisiin sopivalle moraalille.

Kollontain mukaan Meisel-Hessin ihanne oli ”suurelle rakkaudelle” perustettu luja liitto, jota olisi pidettävä päämääränä. Tällainen rakkaus oli kuitenkin harvinaista ja vaikeaa, ja sitä olisikin opeteltava. Suuren rakkauden saattoi Kollontain mukaan aluksi korvata ”eroottisella toveruudella” tai ”lemmenleikillä”, joka oli eräänlainen rakkauden koulu. Lemmenleikki oli usein jopa parempi vaihtoehto kuin ”suuri rakkaus”, sillä siihen ei liittynyt omistushalua, oman persoonallisuuden kadottamista eikä traagikkaa. Se oli myös ylivoimainen siihen ”raakaan sukupuolihimoon” verrattuna, joka ”tyhjentyä fysiologisessa toiminnassa”. Eroottinen ystävyys sisälsi ruumiillisuuden ohella henkisen ulottuvuuden, joka kasvatti ihmistä, opetti tätä rakastamaan ja ottamaan vastaan ”suuren rakkauden”. Olennaista oli huomaavaisuus, myötätunto ja huolenpito. Tällaista eroottista ystävyyttä oli historiassa ollut hetairojen, kurtisaanien ja grisettien sekä heidän miesasiakkaidensa välillä. Hetairat olivat antiikin Kreikan tunnettujen miesten rakastajattaria ja elämänkumppaneita, vapaita ja omaisuuttaan hallitsevia, oppineita naisia. Hetaira-käsite viittaa juuri toveriin eli siihen, että hetaira tarjosi miehille muutakin kuin seksiä. Kurtisaaneiksi taas kutsuttiin varsinkin renessanssiajan yläluokkaisissa piireissä liikkuneita naisseuralaisia. Grisette viittaa 1800-luvun ylioppilaiden ja taiteilijoiden rakastajattariin. Kollontai mainitsi nämä ryhmät toteavasti, esimerkkeinä eroottisesta toveruudesta, eikä yhdistänyt niitä prostituutioon. Ne edustivat pikemmin sukupuolten tasa-arvoisia suhteita.

Samassa yhteydessä Kollontai mainitsi miestyypin, joka olisi huono pari lemmenleikissä. Tämä oli venäläisen kirjailijan Mihail Artsybaševin romaanin *Sanin* samanniminen päähenkilö. Kirja oli herättänyt Venäjällä runsaasti keskustelua ja paheksuntaa vuodesta 1907, jolloin se ilmestyi jatkokertomuksena. Kirjan vastaanottoa tutkineen Otto Boelen mukaan teoksen tuomitsivat sen ”eroottisen nihilismin” vuoksi niin

viranomaiset, kirkko kuin sivistyneistö. Se ilmensi kuitenkin vuoden 1905 vallankumouksen jälkeistä vapautumista kirjallisuudessa ja populaarikulttuurissa samoin kuin muutoksia nuorison identiteetissä.⁷⁶⁹ Eric Naiman arvelee *Saninin* suuren merkityksen perustuneen siihen, että romaani väitti tarjoavansa yhtenäisen maailmankuvan, jossa moraalialueita koskevat aikalaisasenteiden muutokset yhdistyivät uudeksi seksuaalietokseksi. Romanin sankarin Saninin tavoite oli yksilöllisyyden vahvistaminen tyydyttämällä vapaasti seksuaalisia haluja. Nietzscheläisen miehen luominen tukahdutti samalla naisen persoonallisuuden ja romaaniin sisältyi Naimanin mukaan runsaasti kuvauksia naisten nöyryyttämisestä ja hyväksikäytöstä.⁷⁷⁰

Kollontai ei analysoi tarkemmin *Saninia*, mutta viittaus osoittaa hänen ammentaneen laajasti vaikutteita aikalaiskeskusteluista. Romanissa häntä on saattanut häiritä nimenomaan sen naiskuva. Kollontain mukaan proletariaatin moraaliiin kuului sukupuolten kumppanuus, tunneliitto, joka perustui tasa-arvolle ja molemminpuoliselle kunnioitukselle. Vanhanmallisen perheen katoamisen jälkeen sijalle kehittyisi uusi kanssakäymisen muoto miehen ja naisen välille: ”toverillinen ja sydämellinen liitto kahden vapaan ja itsenäisen, työtätekevän, yhdenarvoisen kommunistisen yhteiskunnan jäsenen kesken”. Tämä oli Kollontain tekstin avainlauseita ja sitä toistettiin useissa suomalaiskommunistien kirjoituksissa 1920-luvulla. Samalla katoaisi toinen naista alentava vitsaus eli prostituutio.⁷⁷¹ Uuden moraalin perustana oli ”toveruus”, joka oli hieman erilainen pohja kuin ”kumppanuus”.

Eliot Borensteinin mukaan bolševikki-myytin ytimessä oli käsite toveruus. Hän erittelee J. Glenn Grayn tulkintoihin nojautuen käsitettä vertaamalla sitä ystävyteen: Kun ystävyys on yksittäinen ja yksilöiden välinen tunneside, joka ylittää rationaaliset kategoriat, toveruus on jaettuun aatteeseen pohjaavaa kanssakäymistä. Toverisuhteessa oma itse pyritään häivyttämään, ystävyysuhteessa säilyttämään. Toveruus on vallankumouksellisen, Borensteinilla miestenkeskeisen solidaarisuuden ilmaus. Romanttinen rakkaus ja ystävyys ovat toveruuden vihollis-

769 Ks. Boele 2009, 14, 19, 25–26.

770 Naiman 1999, 47–54.

771 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 15/1922, 186.

sia. Toveruuden kokemus perustuu Borensteinin mielestä perinteisille maskuliinisille arvoille. Kristillinen – ja Ranskan vallankumouksessa vahvasti esiin noussut – veljeyden idea muistuttaa läheisesti toveruutta, ja veljeyden käsitettä käytettiin teksteissä toveruuden rinnalla vielä 1920-luvulla.⁷⁷²

Jo varhaisissa esseissään Kollontai hahmotti valoisaa ja kevyttä suhdetta, joka myöhemmin oli keskeinen vertauskuva hänen ehkä tunnetuimmassa sukupuolimoraalia käsittelevässä tekstissään *Dorogu krylatomu Erosu!* (Tietä siivekkäälle Erokselle!) Sekä Meisel-Hessille että Kollontaille rakkaus oli suuri luova voima, joka rikastutti henkisesti sekä antajaa että vastaanottajaa. Kollontai ei väheksynyt erotiikan merkitystä, vaan arvosti sitä elämän suolana: ”Meidän ajallemme on kuvaavaa rakkauden taidon puute. Ihmiset eivät osaa lainkaan pitää kirkkaita, valoisia ja ohimeneviä suhteita; he eivät tunne ’eroottisen toveruuden’ arvoa.”⁷⁷³

Jo kirjan ensimmäisessä esseessä uusista naisista Kollontai oli esittänyt useita mahdollisia tapoja järjestää perhe- ja sukupuolisuhteita. Malleja hän oli poiminut aikalaiskirjallisuudesta. Keskieurooppalaisten tekstien lisäksi viittauksia oli skandinaaviseen kirjallisuuteen. Yksi Kollontain kuvaamista vapaista naisista eli vapaassa liitossa eri asunnossa kuin miesystävänsä, toisella oli monia suhteita – ”jos täytyy unohtaa itsensä, niin teen sen sitten mieluummin monien hyväksi” –, kolmas oli ollut naimisissa kolme kertaa, neljäs asui kahden lapsensa kanssa, joilla oli eri isä. Norjalaisen kirjailijan Sigrid Undsetin romaanin *Jenny* (1911) sankaritar jätti tulevan lapsensa isän, ”jottei äiteys enää vahvistaisi sidettä, joka alkaa tulla hänelle rasittavaksi”. Niin kutsuttu ydinperhe ei ollut Kollontaille itsestäänselvyys omanakaan kokemuksena: sekä hänen äitinsä että hän itse olivat eronneet ja muodostaneet uusia perheitä ja suhteita, lapsuuden perheessä oli asunut vaihtelevasti palvelijoita, kotiopettajia ja sukulaisia ja oman avioliiton aikana niin Kollontain ystävä Zoja Leonidovna Šadurskaja kuin Vladimir Kollontain ystävä, insinööri Aleksandr Satkevits, olivat asuneet samassa taloudessa.⁷⁷⁴

772 Borenstein 23–31.

773 Kollontai 1926/2001, 80–88; Stites 1978, 353.

774 Kollontai 1946, 221, 123–124; Vaksberg 1997, 20.

Käytännössä uuden moraalin luominen edellytti Kollontain mukaan sitä, että yhteiskunnan oli tunnustettava ”kaikki aviollisen yhteyden muodot, mitä outoja ääriviivoja ne osoittavatkin”. Tämä kuitenkin kahdella ehdolla, jotka hän toisti 1920-luvulla julkaisemissaan avioliittoteeseissä: suhde ei saanut turmella rotua eivätkä taloudelliset seikat saaneet määrittää sitä. Ihanteena oli yksiavioinen, suurelle rakkaudelle perustuva liitto, jonka tuli muuttua ja joustaa: ”Vapaa aviosuhde tai toisiansa seuraava yksiavio tulevat olemaan sukupuoliyhteyden perusmuotoja. Mutta sen rinnalla on koko joukko erilaisia sukupuolisen lemmenliiton muotoja eroottisen ystävyuden rajoissa.”⁷⁷⁵

Toinen ohjelmakohta oli, että oli tunnustettava ”äitiyden pyhyys”. Lassyn käännöksen mukaan Kollontain vaati kaikenlaisia naisten ”pe-lastusasemia”, joilla lasta odottavat ja synnyttäneet naiset saisivat moraalista ja aineellista tukea. Tätä hän korosti kaiketi siksi, että seksuaaliseen vapauteen liittyi varmojen ehkäisyvälineiden puuttuessa kiinteästi raskauden mahdollisuus: Yhteiskunnan oli tällöin tuettava naisia ja suhtauduttava aviottomiin lapsiin samoin kuin avioliitossa syntyneisiin. Aborttia ja syntyvyyden säännöstelyä tekstissä ei käsitellä.

Kolmanneksi Kollontai puuttui vielä tyttöjen kasvatukseen. Kun naisten tuolloinen kasvatus tähtäsi siihen, että heidän elämänsä ”tyh-jentyisi lemmen tunteisiin”, oli uuden sukupolven tyttöjen ”moraalinen matkalaukku” tarkistettava. Oli välttämätöntä avata naisille ”monipuolisen elämän avarat ovet” ja varmistaa, että heidän ”sydämensä terästy-vät ja heidän tahtonsa panssaroituvat”.⁷⁷⁶

Uusi moraal -kokoelman kolmannen esseen ”Sukupuolisuhteet ja luokkataistelu” Kollontai oli kirjoittanut 1913. Tätä tekstiä Lassy ei kääntänyt 1922, vaan sen suomennos ilmestyi vasta 1926. Kollontain tuolloista ajattelua kuvaa, että hän arvioi 1900-luvun alun aikakaudeksi, jolloin ”sukupuolikysymys” oli saanut keskeisemmän paikan yhteiskunnan elämässä kuin koskaan ennen. Kollontai pyrki kirjoituksessa yhdistämään meisel-hessiläisen feminismin sosialismiin: nousevan työväenluokan tehtävä oli luoda uusi moraal, joka ratkaisisi ihmiskuntaa

775 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 16/1922, 201–202.

776 Aleksandra Kollontai: Uusia avioliittomuotoja kohti. *Sosialistinen Aikakauslehti* 16/1922, 202.

vaivaavan ”sukupuolipulman”. Kollontai myös piti 1910-luvun alussa tätä tehtävää keskeisenä:

Niiden moninaisten ja merkitsevien tehtävien joukossa, joita työväenluokalle on pantu, on epäilemättä myöskin terveempien ja ilahduttavampien suhteiden luominen sukupuolten välille. Mistä on kotoisin välinpitämättömyytemme erästä työväenluokan tärkeintä tehtävää kohtaan? Miten voidaan selittää sukupuolikysymyksen kuuluvan niihin vähemmänarvoisiin kysymyksiin, jotka eivät ansaitse, että niihin pannaan niin paljon joukkovoimaa ja huomiota?⁷⁷⁷

Avioteesit ja ”Tietä siivekkäälle Erokselle!”

Kollontain vallankumouksen jälkeen kirjoittamiin teksteihin kuului ”Teesejä kommunistisesta aviomoraalista”, jossa tarkennettiin käsityksiä uudesta moraalista. Se julkaistiin alun perin bolševikkipuolueen naisosaston *ženotdelin* lehdessä *Kommunistkassa* 1921 eikä sitä sellaisenaan suomennettu. Muista paljon keskustelua aikaan saaneista teksteistä ei suomennettu myöskään *Dorogu krylatomu Erosua!* (Tietä siivekkäälle Erokselle!), eikä vielä 1920-luvulla myöskään kaunokirjallisia tekstejä. Niihin kuitenkin viitattiin suomalaisten lehtien artikkeleissa. Vain suomen kieltä taitavat lukijat muodostivat siten käsityksensä Kollontain tuolloisesta ajattelusta ennen muuta sitä kritisoivien tekstien pohjalta.

Avioteeseissään Kollontai kehitteli ajatuksiaan yhtäältä siitä, mikä kommunistista yhteisöä kiinnostaisi sukupuoltenvälisissä suhteissa, ja toisaalta siitä, miten näitä asioita tulisi säädellä. Kollontain mukaan yhteisön kannalta merkityksellistä oli miehen ja naisen suhteen tulos, lapsi. Työläisvaltion olisi tuettava äitiyttä, ja lainsäädännön tulisi säädellä valtion suhdetta äitiyteen, lapsen ja äidin keskinäistä suhdetta sekä äidin ja työläiskollektiivin suhdetta. Kollontai käsitteli teeseissään poikkeuksellisesti myös isyyttä, ja totesi, että niin isän kuin äidinkin tulisi voida valita vanhemmuus, toisin sanoen molemmilla vanhemmillä tulisi olla oikeus valita lapselleen sosiaalinen kasvatustjärjestelmä ja

777 Kollontai 1926 (*Uusi moraalit*), 95.

oikeus henkiseen yhteyteen lasten kanssa sekä tämän kehitykseen vaikuttaminen. Yhteisön etu kuitenkin ylittäisi vanhempien oikeudet.⁷⁷⁸

Seksuaalisuuteen tulisi lainsäädännöllä puuttua vain kansakunnan ja rodun terveyden takaamiseksi sekä väestömäärän säatelemiseksi. Muutoin seksuaalisuutta olisi säädeltävä moraalilla, valistuksella ja sosiaalipoliittisilla keinoilla. Tässä Kollontai edusti Neuvostoliitossa 1920-luvulla esille nousutta valtion kuoleutumista ennakoivaa kantaa, jossa sosiaalisten normien haluttiin vähitellen syrjäyttävän lait, erityisesti yksityiselämää säätelevät lait.

Kommunistisen moraalin tulisi Kollontain mukaan perustua proletariaatin etuihin. Olisi hylättävä sukupuolittunut, porvarillinen käyttäytymissäännöstö. Saman moraalin tulisi koskea molempia sukupuolia. Seksi oli nähtävä yhtä luonnollisena asiana kuin muutkin tarpeet, kuten nälkä ja jano. Moraalisesti tuomittavaa oli Kollontain näkemyksessä irstailu⁷⁷⁹, liian nuorena harjoitettu seksi ja taloudellisiin vastikkeisiin perustuvat suhteet – niin prostituutio kuin pelkkään hyötyyn perustuva avioliitto. Maksetut hyväilyt tuhoaisivat Kollontain mukaan tasa-arvon tajun ja tunteen. Kommunistisessa moraalissa myös pidättyvyys oli pahasta, sillä seksuaalisen tarpeen tyydyttäminen edisti terveyttä.

Ihmiset, ja eritoten naiset, oli opetettava ymmärtämään että rakkaus on vain osa elämää: yksilön ja yhteisön välillä oli muitakin suhteita. Porvariston ihanne oli toisiaan täydentävä aviopari, joka ei tarvitse yhteyksiä yhteisöön. Kommunistinen moraalinen sen sijaan vaati, että yksilön persoonallisuuden oli kehityttävä täydeksi ja että yksilöllä olisi yhteyksiä moniin ihmisiin. Se rohkaisi solmimaan monenlaisia rakkaus- ja ystävyysuhteita. Ihmisiä oli kasvatettava herkkätunteisiksi ja myötämielisiksi, psykologisesti vaativiksi itseään ja kumppaniaan kohtaan. Olisi myös kritisoida seksuaalisuhdetta pelkkänä seksinä: olisi ym-

778 Kollontai 1921b.

779 Kollontai perustelee "hillittömyyden" kieltoa "tieteellisillä" seikoilla kuten sillä, että useat seksikumppanit heikentävät naisen mahdollisuuksia saada lapsia. Myös miehellä liiallinen aktiivisuus heikentää lisääntymiskykyä. Naisen ja miehen hedelmöittymisen aikainen mielentila puolestaan vaikuttaa syntyvän lapsen kykyihin: hyväksi lapselle on jos yhdyntä tapahtuu rakkauden ja intohimon vallassa. Fyysinen halu kuuluu hyväksyttävään seksiin, laskelmointi, tottumus tai pelkkä henkinen kiintymys sen sijaan eivät.

märrettävä iloa tuottavien rakkauskokemusten laaja asteikko. Yhteisön etujen mukaista ei ollut eristäytyminen pariskunniksi. Kommunistinen moraalilla vaati toveruutta: yhteisön jäsenten sydänten ja mielten oli su-
lauduttava yhteen. Myöskään äitien ei tullut olla vain omien lastensa, vaan kaikkien työläislasten äitejä.

Kollontai kiteytti lopuksi teesinsä viiteen kohtaan:

- 1) seksuaalisen suhteen on perustuttava molemminpuoliseen ha-
luun, rakkauteen, ihastumiseen ja intohimoon, ei koskaan laskel-
mointiin tai rahaan
- 2) suhteen muotoa tai pituutta ei tule säädellä, kunhan suhde ei pe-
rustu pelkkään seksiin tai vaaranna terveyttä
- 3) niiden, joilla on perinnöllinen sairaus, ei tule lisääntyä
- 4) mustasukkaiset ja omistavat asenteet tulee korvata toisen toverilli-
sella ymmärtämisellä ja toisen vapauden hyväksymisellä
- 5) yhteisön jäsenten välisiä siteitä tulee lujittaa.

Työläisnaisen toiseksi viimeisessä numerossa kesällä 1923 ilmestyi Alek-
sandra Kollontain teksti ”Kommunistisesta aviomoraalista”, jonka ker-
rottiin perustuvan Kollontain vielä Venäjällä asuessaan Sverdlovin yli-
opistossa ja muualla pitämien luentojen pohjana olleisiin ”teeseihin”.⁷⁸⁰
Tekstissä toistuvat Kollontain varhemmat ajatukset, joiden mukaan
seksuaalisuutta tulee säädellä vain lääketieteellisistä ja rotuhygieenisistä
syistä: ”Rotuterveyden samoin kuin kommunistisen aviomoraalinkaan
kannalta ei ole määriteltävissä avioliittomuoto. Enempää moniavioi-
suutta kuin yksiavioisuuttakaan ei ole asetettava pakolliseksi sukupuoli-
lyhteyden muodoksi.” Rajoituksena oli se ”tieteellisesti todistettu”
seikka, että ”rotuterveys vaatii [– –] määrättyä mielentilaa sukupuolilyh-
dynnässä”. Tällaisia mielentiloja olivat suomentajan mukaan rakkaus,
intohimo ja rakastuminen: jos nämä puuttuivat, ei lasten siittämiseen

780 Teksti on kuitenkin eri kuin *Kommunistka*-lehdessä 12–12/1921 julkaistu ”Te-
sejä kommunistisesta aviomoraalista”. Kollontai luennoi Sverdlovin yliopistossa
1921 ja luentojen pohjalta kirjoitettuja tekstejä on myös suomennettu 1973 (ve-
näjäksi kokoelma ilmestyi 1922 nimellä *Položenije ženštšiny v evoljutsiji hozjajst-
va.*).

tullut ryhtyä.⁷⁸¹ Kollontain Sverdlovin kommunistisessa yliopistossa pitämät luennot olivat saatavissa ruotsiksi jo 1920-luvulla, sillä ne olivat ilmestyneet ruotsiksi Fram-kustantantamolta 1926 nimellä *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*.

Artikkelissaan *Dorogu krylatomu Erosu!* (Tietä siivekkäälle Erokselle!, 1923), joka päätti nuortenlehteen 1922–1923 kirjoitettujen ”kirjeiden” sarjan, Kollontai esitti kiteytyksen kommunististen rakkaus-suhteiden erilaisista muodoista. Hän rinnasti karkean ”siivettömän” ja ylevän ”siivekkään” rakkauden, henkisen ja ruumiillisen erotiikan rikastuttavan ja hurmaavan kokemuksen. Artikkelin oli pääteipiste Kollontain aidon kommunistisen moraalin etsinnälle. Kommunististen työläisten tavoitteeksi asetui tässä tekstissä ”rakkausyhteisö” tai ”rakkaustoveruus”. Kollontain mukaan kommunismin seksuaalinen säännöstö salli moninaisen kirjon aviollisen ja aviottoman rakkauden ja seksuaalisuuden yhdistelmiä, jossa kaikki rakastavat sydämet tulisivat rakkausyhteisön ravitsemiksi ja tukemiksi.⁷⁸²

Julkinen keskustelu avioliitosta ja seksuaalimoraalista jatkui Neuvostoliiton uuden avioliittolain säätämisen yhteydessä. Neuvosto-Venäjän vuoden 1918 avioliittolakia uudistettiin 1920-luvun puolivälistä. Uusi avioliitto-, perhe- ja huoltolakiesitys tuotiin pitkän valmistelun jälkeen päättävien elinten käsittelyyn lokakuussa 1925. Vain viidesosa toimeenpanevan keskuskomitean jäsenistä kannatti ehdotusta varauksetta, loput halusivat jatkaa keskustelua siitä. Ehdotusta käsiteltiinkin koko seuraava vuosi lehdistössä ja kommunistisen puolueen paikallisjärjestöissä. Suomalaisten julkaisema *Kommunisti* osallistui keskusteluun Lauri Letonmäen artikkelilla, jossa esiteltiin voimassa olevaa lakia ja uutta lakiluonnosta. Letonmäen mukaan ”kaikilla Neuvostovallan ääriellä oli käsitelty uutta kodeksi-ehdotusta, ja syvät rivit sanoneet siitä mielipiteensä” ja samoin kuin keskuskomiteassa oli myös paikallisjärjestöissä syntynyt ”väliin kiivastakin erimielisyyttä”.⁷⁸³

Julkuudessa väiteltiin avioliiton merkityksestä ja tarkoituksesta, ja ristiriitaisia käsityksiä tuli esiin eritoten kohdasta, jossa rekisteröi-

781 *Työläisnainen* 11–12/1923.

782 Ks. Stites 1978, 353.

783 Goldman 1993, 214–215, 224, 234–236. L. Letonmäki: Avioliittolainsäädännön uudistuksesta Neuvostovallassa. *Kommunisti* 2/1926, 92.

mättömässä liitossa – nykykielellä avoliitossa – eläville taattiin samat lailliset oikeudet kuin avioliittonsa rekisteröineille. Samoin kiisteltiin rekisteröimättämän liiton määrittelyn tarpeesta, ja monopolvisen keskustelun jälkeen lakitekstiin tuli kohta, jossa tällaisen liiton määreiksi kirjattiin yhteinen talous, lasten yhteinen kasvatusta ja aviollisen suhteen ilmaiseminen kolmannelle osapuolelle. Samaan lakiesityksen kohtaan puuttui Letonmäki, joka mainitsi rekisteröidyn neuvostoavioliiton menettäneen suosiotaan ja ”faktillisten” eli rekisteröimättämien liittojen lisääntyneen. Ongelmana Letonmäki piti naisten turvatonta asemaa näissä liitoissa. Julkiseen keskusteluun osallistuneet naisten eturyhmät olivat niin ikään huolissaan naisten ja lasten asemasta erotilanteessa ja näkivät seksuaalisen ”vapautumisen” hyödyttävän ennen muuta miehiä. Uusittu laki tuli voimaan vuoden 1927 alusta.⁷⁸⁴

Suomalainen keskustelu ”uudesta moraalista”

Ivar Lassyn tie Bakusta Butovoon

Kollontain seksuaalipoliittisen ajattelun ensimmäinen suomalainen tulkki vallankumouksen jälkeen oli todennäköisesti Ivar Lassy, joka toimitti elokuussa 1919 ilmestymisensä aloittanutta *Sosialistista Aikakauslehteä*. Kollontain ajattelu sai lehdessä alusta asti tilaa: Lassy julkaisi niin ”Perheen ja kommunistisen valtion” kuin keskimmäisen *Die neue Moral* (Uusi moraalinen) -kokoelman kolmesta esseestä, samaisen kirjan esittelyn ja osia Kollontain teoksesta *Työläisten Venäjä*. Tämän lisäksi Lassy julkaisi lehdessä vuosina 1919–1921 itse kirjoittamansa tutkielman avioliiton historiasta, jolla hän osallistui seksuaalipoliittiseen keskusteluun.

Suomenruotsalainen Ivar Fredrik Lassy (1889–1938) syntyi ja vietti lapsuutensa Azerbaidžanin pääkaupungissa Bakussa. Lassyn isä, Esaias Lassy, oli syntynyt Suursaarella ja valmistunut höyrylaivanpäälliköksi

784 Goldman 1993, 214–215, 224, 234–236. L. Letonmäki: Avioliittolainsäädännön uudistuksesta Neuvostovallassa. *Kommunisti* 2/1926, 94–95; Hanna Karhinen suomensi lakitekstin ja *Laki avioliitosta, perheestä ja huollosta* ilmestyi 1928 Osuuskuunta Kirjan kustantamana.

1879. Pian tämän jälkeen hän aloitti työnsä ruotsalaisten Nobelin veljesten Bakuun perustamassa öljy-yhtiössä, Bröderna Nobels Naftaindustrissa (Branobel). Ludvig Nobel oli palkannut yritykseen teknistä henkilökuntaa Suomesta, Ruotsista, Norjasta sekä Saksasta, ja nämä muodostivat Bakussa tiiviin siirtokunnan, Villa Petrolean.⁷⁸⁵ Esaias Lassy avioitui Fanny Hanssonin kanssa Astrahanissa kesällä 1881 ja liitosta syntyi seuraavana vuonna poika. Fanny Hansson kuoli 1883 ja Esaias Lassy avioitui uudelleen 1889 Evelina Klemanin kanssa. Tästä liitosta syntyi seitsemän lasta, joista Ivar oli vanhin. Kolme sisaruksista kuoli pienenä.⁷⁸⁶ Kesiä Ivar Lassy vietti myöhemminkin Kaukasiassa, mutta kävi koulunsa Helsingissä, Svenska reallyceumissa, jonka hän aloitti toiselta luokalta 1901. Myös veli Gunnar kävi vuodesta 1906 samaa koulua. Koska vanhemmat asuivat Bakussa, jouduttiin lapsille joinakin kesinä etsimään lehti-ilmoituksella lukuvuodeksi täysihoidtopaikkaa ”där moderlig vård och eftersyn utlofvas”. Ylioppilastutkinnon Lassy suoritti 1909 ja aloitti samana vuonna opiskelun Keisarillisessa Aleksanterin-yliopistossa Helsingissä.⁷⁸⁷

Bakussa vietetyt lapsuusvuodet ja myöhemmät kesät ohjasivat Lassyn opintoja, samoin innostavat opettajat, kuten Edvard Westermarck, joka noina vuosina hoiti käytännöllisen filosofian professuuria Aleksanterin yliopistossa ja sosiologian professuuria London School of Economicsissa. Tärkeitä opettajia olivat myös estetiikan professori

785 Robert Nobelilla oli suomalainen vaimo, Paulina Lenngren, jonka kanssa hän oli asunut Helsingissä 1860-luvulla; Kirjan Åsbrink, Brita: *Ludvig Nobel: ”Petroleum har en lysande framtid!”*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 2001 pohjalta tehty [www-sivu: <http://azer.com/aiweb/categories/magazine/ai102_folder/102_articles/102_nobels_asbrink.html >](http://azer.com/aiweb/categories/magazine/ai102_folder/102_articles/102_nobels_asbrink.html).

786 *Finlands Almännas Tidning* 11.6.1879; Ks. vihkimis-, syntymä ja kuolinilmoitukset *Östra Nyland* 18.5.1881 ja 22.2.1882 ja 31.10.1883, *Åbo Tidning* 22.2.1889, *Hufvudstadsbladet (Hbl)* 31.8.1891, *Wasa Tidning* 19.11.1893, *Hbl* 16.8.1895, *Hbl* 7.11.1895, *Hbl* 28.6.1898, *Tammerfors Nyheter* 1.8.1900, *Hbl* 28.7.1905.

787 *Hufvudstadsbladet* 6.8.1906. Esaias Lassyn sukua asui Kymissä, Evelina Klemanin Nokiällä. Lassyn suvusta ks. *Nya Pressen* 26.4.1899; *Reallyceum – Svenska Reallyceum. Svenska lyceum: Helsingfors 1872–1957* (matrikkeli); Tilapäinen koti pojille järjestyi mm. eversti Emil Lindhin ja lääkäri Henrik Boismanin perheestä.

Yrjö Hirn ja vertailevan uskontotieteen dosentti Rafael Karsten.⁷⁸⁸ Läheinen kollega oli niin ikään Aasian arkeologiaan erikoistunut A. M. Tallgren, joka oli perehtynyt muun muassa Kiinan, pohjoisen ja itäisen Venäjän sekä Persian arkeologiaan.⁷⁸⁹ Lassy luki yliopistossa estetiikkaa, itämaista kirjallisuutta, teoreettista ja käytännöllistä filosofiaa sekä kansantaloustiedettä, jossa hänen Karl Marxin talousteoriaa käsittelevän laudaturtutkielmansa ohjaaja oli professori ja tuleva pääministeri J. H. Vennola. Lassy valmistui maisteriksi 1913 ja väitteli keväällä 1916 tutkimuksella *The Muharram mysteries among the Azerbeijan Turks of Caucasia*. Seuraavana vuonna hän julkaisi väitöskirjansa populaariversion *Persiska mysterier: legend, dikt, drama och ceremoni* sekä suomeksi ja ruotsiksi Kaukasiassa tekemäänsä kenttätööhön pohjautuvan kuvitetun matkakirjan *Bakom gallret och slöjan: persiskor som jag känt (Hunnun ja ristikon takana: avomielisiä kertomuksia persialaisista ystävättäristäni)*. Kirjan kuvat oli ottanut suomalainen eversti Aleksanteri Iljas.⁷⁹⁰

Ivar Lassyn luokkatoverina Svenska realluceumissa oli Kone- ja Siltarakennus Oy:n toimitusjohtajan poika Karl Söderman. Lassy lienee kouluvuosiinaan tutustunut koko Södermanin perheeseen, sillä hän avioitui syyskuussa 1916 Karlin sisaren, Ellen Alfhild Södermanin kanssa. Alfhildin äiti oli Helsinkiin konepajayrityksen perustaneen John Stenbergin tytär. Alfhild ja Ivar Lassy muuttivat avioitumisensa jälkeen Kauniaisten huvilayhdyskuntaan, Smedsbyhyn. Kauniaisiin heidät saattoi ohjata se, että Alfhildin eno Rolf Stenberg oli alueen puuhamie-

788 Ivar Lassyn kirje Yrjö Hirnille 25.12.1920 ja Rafael Karstenille helmikuussa 1922. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA. Lassy voidaan lukea Westermarckin koulukuntaan, johon kuuluivat Rafael Karsten, Gunnar Landtman, Ragnar Numelin, Yrjö Hirn, Rudolf Holsti ja Hilma Granqvist. Tieteenhistorioissa Lassy on kuitenkin mieluummin leimattu ”orientalistiksi”, sikäli kuin häntä on lainkaan niissä mainittu. Ks. Kantokorpi 1984, 516.

789 Ivar Lassyn valtiorikosoikeuden akti. KA. Kivikoski, Ella: Tehty työ elää. A. M. Tallgren 1885–1945. Muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1960.

790 Ks. Lassyn väitöskirjan esipuhe; Yläräkkö, Arvo: Vallankumouksen idealisti. Ivar Lassy – mies jonka sekä valkoiset että punaiset tuomitsivat; Kantokorpi 1984, 516; Kantokorpi 1985; *Hunnun ja ristikon takana: avomielisiä kertomuksia persialaisista ystävättäristäni. Auringon ja leijonan maa 1*. Otava, Helsinki 1917; *Bakom gallret och slöjan: persiskor som jag känt. Solens och lejonets folk 1*. Med tjugofem illustrationer efter originalfotografier. Söderström, Helsingfors 1917; Ivar Lassyn kirje Yrjö Hirnille 25.12.1920. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA.

hiä, sähkölaitoksen johtaja, Kauniaisten kunnallislautakunnan jäsen ja puutarhayhdistyksen puheenjohtaja. Myös Alfhildin sisko Saga asui sisällissodan aikoihin Kauniaisissa miehensä kirjailija Jarl Hemmerin kanssa. Naapureihin kuuluivat niin ikään Rafael Karstenin veli, pohjoismaisen filologian ja germaanisten kielten professori Tor Karsten ja vuodesta 1917 Väinö ja Linda Tannerin perhe. Lassy työskenteli väitöksensä jälkeen kahden Helsingissä toimineen kirjakaupan ulkomaankirjeenvaihtajana.⁷⁹¹

Avoliitto jäi lyhyeksi, sillä Alfhild Lassy muutti jo toukokuussa 1917 takaisin äitinsä luokse Helsinkiin. Hän odotti tuolloin lasta ja Lassyjen poika Karl Erik syntyi elokuun alussa. Kun Alfhild Lassy vuosikymmenen taitteessa avioitui Lyypekistä Suomeen syksyllä 1919 tulleen Walther Höppnerin kanssa, otti tämä pojan nimiinsä. Höppnerit asuivat 1920-luvulla Helsingissä, mutta muuttivat jossain vaiheessa Berliiniin.⁷⁹² Ivar Lassy jäi asumaan Kauniaisten huvilaan ja myös hänen avovaimonsa Toini Johansson muutti sinne vuoden 1920 alussa.⁷⁹³

Ivar Lassy aktivoitui monen aikalaisen tavoin poliittisesti vuosina 1917–1918 ja edusti näkemyksiltään lähinnä liberaalia sivistyneistöä. Hän kuului entente-mieliseen eli Britannian, Ranskan ja Venäjän liittoa tukevaan ryhmään, joka toimitti 1917 muutaman numeron *Ad Interim* -lehteä. Ryhmään kuuluivat myös tuleva arkeologian professori A. M. Tallgren, professori Yrjö Hirn ja tehtailija Ossian Donner. Lassy valittiin niin ikään Kauniaisiin 1917 perustetun työväenyhdistyksen Grankulla Arbetarföreningin puheenjohtajaksi. Tammikuussa 1918 hän tarjosi palveluksiaan ministerivaltiosihteerille Carl Enckellille,

791 Reallyceum – Svenska Reallyceum. Svenska lyceum: Helsingfors 1872–1957. Forna Reallyceisters kamratförbund, Helsingfors 1960; Ellen Alfhild Söderman s. 11.9.1891. Espoon seurakunnan kirkonkirjat 1917–1920. Muuttopäiväksi on kirkonkirjoissa merkitty tammikuu 1917; Myös Karl ja Alfhild Södermanin isän nimi oli Karl. Ks. Turunen, Olli: Karl Söderman. Kansallisbiografia. Lassy oli ennen Espoota kirjoilla Kymissä, mikä lienee johtunut siitä, että hänen isänsä sukua asui siellä; *Asuminen ennen ja nyt. Kauniaisten huvilakulttuuria*. Toim. Terttu Larma ym. 1986.

792 Höppnereille syntyi myös kaksi yhteistä lasta, Karl Heinrich kesällä 1921 ja Ellen Margareta syksyllä 1923. Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimiston arkisto. Helsingin kaupunginarkisto.

793 Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimiston arkisto. Helsingin kaupunginarkisto.

jonka hän todennäköisesti tunsu jo aiemmilta vuosilta, sillä tämä oli ollut Kone- ja Siltarakennus Oy:n palveluksessa vuodesta 1907 ja sen toimitusjohtajana Karl Söderman vanhemman kuoleman jälkeen vuodesta 1911.⁷⁹⁴ Kun Enckell ei tarttunut tarjoukseen, hakeutui Lassy sisällissodan aikana kansanvaltuuskunnan ulkoasiainvaltuutetun Yrjö Sirolan puheille. Koska hän taisi Sirolan muistiinpanojen mukaan 16 kieltä (joista parhaiten persiaa), hänestä tuli kansanvaltuuskunnan kielenkääntäjä.⁷⁹⁵ Sodan aikana hän toimi myös Espoon paikallishallinnossa.⁷⁹⁶

Lassy sai sodan jälkeen kahdeksan vuoden vankeustuomion, mutta vapautui armahduksen jälkeen Suomenlinnasta marraskuun 1918 alussa. A. M. Tallgren oli kirjoittanut Lassyn armonanomukseen liitetyn suosituksen, jossa korosti tämän tieteellisiä ansioita ja toivetta palata tutkimusten pariin.⁷⁹⁷ Lassy asui vapauduttuaan jonkin aikaa sellito-verinsa Sulo Wuolijoen (1881–1957) kotona ja pääsi näin sisään Hella Wuolijoen salonkiin.⁷⁹⁸ Sulo Wuolijokea Lassy piti oppi-isänään ja Suomenlinnan vankeusaikaa ratkaisevana aatteelliselle kehitykselleen. Tuona aikana hän sanojensa mukaan oppi myös kunnolla suomea, mikä olikin tarpeen kun hän seuraavana vuonna alkoi toimittaa *Sosialistista Aikakauslehteä*.⁷⁹⁹ Vuoden 1918 lopussa Lassy oli palannut huvilalleen ja kertoi Hella Wuolijoelle lähettämässään kirjeessä nauttivansa vapaudesta ja talven kauneudesta: hän kiitti vanhempiensa puolesta Wuolijokea tämän kahvi- ja kinkkulähetyksestä.⁸⁰⁰

Vapauduttuaan vankilasta Lassy liittyi sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Keväällä 1919 Väinö Tanner pyysi muutamilta henkilöiltä apua kirjoittaakseen puolustuspuheen, jonka hän aikoi pitää Helsingin raastuvanoikeudessa maaliskuussa. Puolue oli saanut syytteen vaaliju-

794 Kantokorpi 1984, 516; Engman & Eriksson 1979, 85–86.

795 Yläräkkölä; Salomaa 1966, 236.

796 Kantokorpi 1984, 516.

797 Ivar Lassyn valtiorikosoikeuden akti. KA.

798 Engman & Eriksson 1979, 94.

799 Ivar Lassyn kirje Sulo Wuolijoelle 1.8.1918. Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322), Hella Wuolijoen henkilöarkisto. KA.

800 Ivar Lassyn kirje Hella Wuolijoelle 23.12.1918. Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322), Hella Wuolijoen henkilöarkisto. KA.

listuksensa takia. Lassy auttoi Tanneria kokoamalla niin kutsuttuja terroristilastoja eli tietoja sisällissodassa ja sen jälkeen kuolleista punaisista. Tannerin puhe tilastoineen julkaistiin samana vuonna.⁸⁰¹ Hella Wuolijoen salongissa Lassy oli solminut kontakteja ulkomaisiin lehtimiehiin ja yritti sitäkin kautta levittää tietoa valkoisesta terroristista.⁸⁰² Suomalinnasta vapautumisensa jälkeen Lassy suunnitteli myös paluuta tiedeyhteisöön. Hän otti yhteyttä Åbo Akademin filosofian professoriksi ja rehtoriksi 1918 nimitettyyn Edvard Westermarckiin – joka ei vatsannut kirjeeseen – ja alkoi kirjoittaa tutkimuksia muinaispersialaisesta uskonnosta ja kuvanveistosta. Edellinen teos olisi ollut jatkoa hänen väitöskirjansa aihepiirille ja jälkimmäinen kaksiosaiseksi suunnitellut *Solens och lejonets folk* -teoksen jälkimmäinen osa.⁸⁰³

Lassy ryhtyi myös ruotsalaisten kommunistien Fredrik Strömin ja Zeth Höglundin toimittaman *Folkets Dagblad Politiken* -lehden kirjeenvaihtajaksi⁸⁰⁴ ja oli niin ikään kaiketi jo tuolloin yhteyksissä Ruotsissa noihin aikoihin vaikuttaneeseen suomenruotsalaiseen kirjastonhoitaja, toimittaja ja runoilija Allan Walleniuksen (1890–1942), joka oli helmikuusta 1919 Skp:n propagandatyöntekijänä Tukholmassa. Myöhemmin Lassyn ja Walleniuksen tiet risteytyivät Neuvostoliitossa. Ruotsalaisten kommunistien Fram-kustantamo, jonka kirjallinen neuvonantaja Wallenius oli 1920-luvun taiteessa, julkaisi 1918–1929 Walleniuksen runokokoelmia, proosatekstejä ja tutkielmia sekä käännöksiä, kuten Trotskin kuvauksen Venäjän vallankumouksesta ja E. Preobrasjenskin kirjaseen *Moral och klassnormer*, johon palataan myöhemmin.⁸⁰⁵

801 Tanner, Väinö: Sosialidemokraattisen puoluetoimikunnan puheenjohtajan Väinö Tannerin puolustuspuhe puolueen vaalijulistuksen johdosta nostetussa oikeudenkäynnissä. (Esitetty Helsingin Raastuvanoikeudessa maanantaina maaliskuun 17 päivänä 1919). Suomen sos.-dem. puoluetoimikunta, Helsinki 1919. Ivar Lassyn kirje J. W. Kedolle Helsingin lääninvankilasta 18.5.1920. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577 (186). KA; Lassy 1934, 105.

802 Egman & Eriksson 1979, 103.

803 Ivar Lassyn kirje Yrjö Hirnille 25.12.1920. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA.

804 Ivar Lassyn henkilömappi ja valtiorikosoikeuden akti. Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

805 Dragsfjärdistä kotoisin ollut Wallenius oli suomenruotsalainen kirjastonhoitaja, toimittaja ja runoilija, joka oli ennen sisällissotaa opiskellut kirjastoalaa New

Maaliskuussa 1919 Kaarlo Harvala pyysi Lassy ryhtymään tamperelaisen *Kansan Sanan* eduskuntakirjeenvaihtajaksi. Lassy saikin lehtimieskortin, jolla hän pääsi eduskuntataloon ja sosiaalidemokraattisen puolueen ryhmäkokouksiin Säätytalolle.⁸⁰⁶ Näissä tehtävissä hän tapasi Toini Johanssonin⁸⁰⁷, joka oli eduskuntaryhmän puhtaaksikirjoittaja. Johansson asui Eläintarhantie 1:ssä, nykyisen Ympyrätalon kohdalla olleessa kivitalossa, josta ennen pitkää tuli niin Lassin toukokuussa 1919 perustaman Työväenlehtien uutistoimiston kuin samana kesänä ilmestymisensä aloittaneen *Sosialistisen Aikakauslehden* toimituspaikka ja pian myös *Uuden Savon Kansan* ilmoituskonttori. Uutistoimisto levitti vasemmistososialistista aineistoa työväenlehdille. Samaan aikaan Lassin toimiston kanssa aloitti Allan Walleniuksen ja muiden Tukholmassa toimineiden suomalaiskommunistien perustama Vänsterpress. Walleniuksen mukaan tämä Ruotsin kommunistisen liikkeen lehtien uutistoimisto lähetti kansainvälisiä uutisia artikkeleina, sähköinä, bulletiineina ja puhelimitse kaikille puoluelehdille. Se myös toimitti kaikkialle maailmaan Neuvosto-Venäjältä radiosanomina tai artikkeleina lähetetyn aineiston, joka kertoi maan oloista.⁸⁰⁸ Neuvosto-Venäjälle oli perustettu vastaava uutistietotoimisto, Rossiiskoje telegrafinoje

Yorkin Public Libraryssä 1915–1916. Suomeen palattuuan Wallenius kirjoitti Turussa ilmestyneeseen *Arbetet*-lehteen. Sisällissodan aikana hän oli kansanvaltuuskunnan Ruotsin lähettilääjänä ja työskenteli siellä ruotsinsuomalaisessa *Viesti*-lehdessä, joka pyrki levittämään tietoa Suomen vankileireistä ja teloituksista. Lehden toimitussihteeri oli Kössi Kaatra ja toimitusneuvostossa istui Walleniuksen lisäksi kansanvaltuuskunnan oikeusministerinä ollut Lauri Letonmäki. Syksyllä 1918 toimitusneuvoston puheenjohtajaksi tuli Edvard Gylling, joka oli hoitanut kansanvaltuuskunnan talousasioita. Toimituksen naisia olivat samoihin aikoihin kääntäjä Fanny Gylling, Hanna Malm ja Maria Usenius. Helmikuusta 1919 Wallenius organisoi Ruotsissa kommunistista liikettä Kominternin ohjeiden mukaisesti. Hänet karkotettiin maasta kesäkuussa 1921, jolloin hän siirtyi Neuvosto-Venäjälle. Allan Walleniuksen raportti Kominternille 5.7.1921, dokumentti 24 kirjassa ”*Kallis toveri Stalin!*”, 143–148.

806 Lassy 1934, 107.

807 Toini Johanna Johansson s. 18.6.1897.

808 Ivar Lassin henkilömappi ja valtiorikosoikeuden akti. Ek–Valpo I:n arkisto. KA; Allan Walleniuksen raportti Kominternille 5/7/1921, dokumentti 24 kirjassa ”*Kallis toveri Stalin!*”, 144–145.

agenstvo, jossa sisällissodan aikana työskenteli lukuisia taiteilijoita ja runoilijoita tuottamassa julisteita lukutaidottomalle väestönosalle.⁸⁰⁹

Ivar Lassy ja Toini Johansson alkoivat seurustella ja yhteiseksi kodiksi tuli Lassyin Kauniaisten huvila, jonne Johansson muutti virallisesti helmikuun alussa 1920. Eläintarhantien asuntoon taas muutti kesällä 1920 Toini Johanssonin sisko Anna perheineen. Anna ja kirjaltaja Johan Jormala kolmine tyttärineen asuivat huoneistossa vuoteen 1927. Jormalat toimivat etsivän keskuspoliisin tarkkailijoiden mukaan myös Lassyin huvilan talonmiehinä ja välittivät myöhemmin Lassyin postia.⁸¹⁰

Lassy pidätettiin jälleen helmikuun lopussa 1920 ja elokuussa samana vuonna hän sai vuoden ja yhdeksän kuukauden tuomion valtiopetoksen valmistelusta.⁸¹¹ Vielä 1920-luvun alussa poliittisten vankien olot olivat tietyissä vankiloissa suhteellisen vapaat, ja niissä opiskeltiin, käännettiin, tutkittiin ja kirjoitettiin erityyppisiä tekstejä kirjeistä lehtiartikkeleihin. Lassykin pystyi vankila-aikanaan keskittymään lukemiseen ja kirjallisiin töihin. Hän sai lehtiä ja kirjallisuutta omaisten ja ystävien avulla ja käytti niitä lähteinään, mutta myös kirjoitti niiden pohjalta kirjallisuusesittelyjä ja lyhyitä käännöksiä. Lassy kirjoitti vankilasta säännöllisesti paitsi *Sosialistiseen Aikakauslehteen* myös *Nuoreen Työläiseen*. Hän totesi Sulo Wuolijoelle elokuun lopulla 1920, jolloin hän istui Helsingin lääninvankilassa Katajanokalla, ”vapaudessa” olevan nyt kirjoitelmia koko loppuvuodeksi ja ”uusia lähetetään ulos säännöllisesti pari kertaa viikossa”.⁸¹² Hän oli myös kääntänyt tanskalaisen uskontohistorioitsija Edvard Lehmannin teoksen, joka ilmestyi joulukuusi 1920 nimellä *Mitä on teosofia*.⁸¹³

809 *Luokaamme uusi maailma!* 2011, 65.

810 Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimiston arkisto. Helsingin kaupunginarkisto; Ivar Lassyin henkilömappi ja valtiorikosoikeuden akti. Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

811 Ivar Lassyin henkilömappi ja valtiorikosoikeuden akti. Ek–Valpo I:n arkisto. KA; Engman & Eriksson 1979, 92.

812 Ivar Lassyin kirje Sulo Wuolijoelle 31.8.1920 Helsingin lääninvankilasta. Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322). Hella Wuolijoen arkisto. KA.

813 Kirjassa kääntäjäksi on merkitty J. Kunila, joka oli Katajanokalla vankilapapina. Ivar Lassyin kirje Yrjö Hirnille 25.12.1920. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA.

Laajoista yhteyksistä kertoo, että kesällä 1920 *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* ilmestyi Lassyn kirjoittama esittely neuvostohallituksen New Yorkin tietotoimiston viikkojulkaisun *Soviet-Russian* kesä–joulu-kuun 1919 numeroista. Lehti oli suunnattu amerikkalaiselle ”kauppa- ja teollisuusmaailmalle”, minkä vuoksi julkaisun ulkonäkö oli ”komea” ja sisältö ”käytännöllisellä ja pirteällä tavalla lajiteltu”. Tässä suhteessa se Lassyn mukaan poikkesi suuresti ”idästäpäin tulleesta propaganda-kirjallisuudesta, joka usein on ollut hyvin raskasta lukea ja huolimattomasti kokoonpantua [– –] Amerikassa ymmärretään propagandan tekniikka ja uhrataan paljon työtä esittämisen muodolliseen puoleen”, koskapa totuus ei ”sellaisenaan herätä mielenkiintoa suurissa joukoissa, ellei se ole samalla mielenkiintoisesti esitetty”.⁸¹⁴ Samaa selkeää ja kiinnostavaa esitystapaa hän tavoitteli kirjoittaessaan vankilassa yhteiskuntatieteellistä käsikirjaa työvälle (”ei mikään kuiva pykäläkirja, vaan persoonallinen, pirteä tyyliään ja kokonaan epätieteellinen”) sekä opasta itseopiskelevalle työläisnuorisolle.⁸¹⁵

Syksyllä 1920 Lassy oli siirretty Helsingin keskusvankilaan eli Sörnäisten kuritushuoneelle, josta hän kirjoitti vuoden lopussa Hella Wuolijolle päässeensä ”hyvään luku- ja kirjoitusvauhtiin”, samaan joka oli tehnyt jo Katajanokalla vietetyn ajan ”sisäisesti niin rikkaaksi”. Sulo Wuolijolle hän kertoi kirjoittavansa parhaillaan mainittujen käsikirjan ja oppaan lisäksi Hella Wuolijoen salongin historiaa 1918–1919. Lassyllä oli tuolloin laajoja kirjallisia suunnitelmia, mutta vankilaoissa niiden toteuttaminen oli hankalaa.⁸¹⁶ Sulo Wuolijokea ja myöhemmin Hella Wuolijokea hän pyysi lähettämään tarvitsemaansa kirjallisuutta.⁸¹⁷ Lukemista myös rajoitettiin, eivätkä vangit saaneet uppoutua

814 Sapiens II (Ivar Lassy): Neuvosto-Venäjä. *Sosialistinen Aikakauslehti* 14/1920.

815 Ivar Lassyn kirje Sulo Wuolijoele 13.12.1920 Helsingin lääninvankilasta. Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322), Hella Wuolijoen arkisto. KA.

816 Ivar Lassyn kirjeet Hella ja Sulo Wuolijoele 13.12.1920 Helsingin lääninvankilasta. Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322), Hella Wuolijoen arkisto. KA.

817 Lassyn toivelistalla oli *Sosialidemokratian vuosisata*, jonka Väinö Voionmaa oli 1900-luvun alussa toimittanut suomeksi, Gustav Bangin 1908–1909 suomennettu *Nyky aika: aikamme yhteiskunta ja sivistyselämä*. Lassy mainitsi myös saaneensa luettavakseen ”Keynesiä”, oletettavasti John Maynard Keynesin teoksen *The Economic Consequences of the Peace*, josta 1920 ilmestyi saksannos *Die wirtschaftlichen Folgen des Friedensvertrages* ja ruotsinno *Fredens ekonomiska följder*.

esimerkiksi heppoisin rakkausromaaneihin. Lassy tämä ei haitannut, sillä hän kertoi lukevansa mieluummin Strindbergiä, Byronia ja venäläisiä klassikoita.⁸¹⁸ Lassyin vankilakirjastossa olikin runsaasti erikielistä kirjallisuutta, jota hän esitteli vasemmistolehdistöille toimittamissaan jutuissa. Lassy myös tarkkaili jatkuvasti ympäristöään ja kirjoitti niin päiväkirjaa kuin yksityiskohtaisia muistiinpanoja. Hella Wuolijokea hän pyysi säilyttämään kirjeensä, sillä niistä saattaisi olla päiväkirjojen ohella hyötyä, kun hän tulevaisuudessa kirjoittaisi vankilaoiloista.⁸¹⁹

Lassy kertoi lukuharrastuksistaan myös vanhalle ystävälleen Yrjö Hirnille, jolle hän tunnusti Rousseauin olleen ”ensimmäinen evankeliumini, kaiken tulevan perusta.” Erityisen läheinen Lassylle oli Jean-Jacques Rousseauin omaelämäkerrallinen *Les confessions* (Tunnustuksia) ja sitä täydentävä ”Yksinäisen kulkijan mietteitä”, jotka hänellä oli mukanaan toisella vankilakierroksella.⁸²⁰

Lassy siirrettiin Sörnäisistä Tammisaareen ja sieltä syyskuussa 1921 Turun lääninvankilaan, josta hän kirjoitti Hella Wuolijoelle: ”Yhdessä Louhikon ja kymmenen muun punikin kanssa voimme täällä mitä parhaiten.” Kirjallisuutta hän sai tuolloin muun muassa Toini Johanssonilta ja Niilo Wälläriltä. Hella Wuolijokea hän pyysi lähettämään Werner Sombartin teoksen *Der moderne Kapitalismus* (1902) ja niin ikään saksankielisen maailmanhistorian, joita hän tarvitsi pitäessään ”pojille” luentoja paitsi ruotsista ja matematiikasta myös historiasta. Sombartia

Ivar Lassyin kirje Sulo Wuolijoelle Helsingin keskusvankilasta (Sörnäisten kurtuushuoneelta) mahdollisesti 3.10.1920 (kuukausi on epäselvä). Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322), Hella Wuolijoen arkisto. KA.

818 Ivar Lassyin kirje Yrjö Hirnille 25.12.1920. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA.

819 Lassy suunnitteli 1920-luvun lopussa Neuvostoliitossa kirjoittavansa teoksen ”Luonteita luokkataistelurintamalta”, jota hän luonnehti kirjallisiksi silmänräpäyskuviksi tapaamistaan ihmisistä. Ivar Lassyin kirje Kullervo Mannerille 5.2.1930 ja liitteenä olleet Lassyin eri henkilöille lähettämien kirjeiden kopiot. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA; Ivar Lassyin kirje Hella Wuolijoelle 2x.5.1920 [päiväys epäselvä, EK]. Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322), Hella Wuolijoen henkilöarkisto. KA.

820 ”Rousseau var mit första evangelium, grunden för allt det som komma skulle.”; ”Något mera storartad än den mäktige syntesen i ’Les rêveries du promeneur solitaire’ känner jag icke till.” Ivar Lassyin kirje Yrjö Hirnille 25.12.1920. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA.

Lassy oli lukenut jo Helsingin lääninvankilassa, jolloin hän oli jakanut lukuharrastuksensa Edvard Valppaan kanssa.⁸²¹

Ammattiyhdistysmiehien ja toimittajien E. K. Louhikko on muistelmissaan kuvannut Turun lääninvankilaan Tammisaaresta syyskesällä 1921 siirrettyjen ”pahimpien kiihoittajien” toveripiiriä:

Kun me kaikki olimme eristetyt muusta vankilasta, saatoimme myös nauttia vankilan johdon luvalla enemmän vapauksia kuin muut vangit. Niinpä meille vähin eri järjestyksellä sellainen vapaus, että sellin ovet olivat kaiken päivää auki; me saatoimme siis kulkea toistemme luona työpaikalta selliin ja sieltä työpaikalle ja sunnuntaisin ja ruokatunteina kerääntyä käytävän päähän, jossa yhteisiä hetkiä vietettiin keskustellen ja politikoiden. Opiskelu pantiin myöskin heti alussa käyntiin. [– –] mikäpä meidän oli käydessämme koulua: olihan meillä tohtori, tuomari, maisteri ja pari muutakin opettajaksi kelpavaa.”⁸²²

Mainittu tohtori oli juuri Ivar Lassy, tuomari Eino Pekkala ja maisteri Sulo Wuolijoki. Joukkoon kuului myös tuleva suurlähettiläs Eero A. Wuori. Louhikon mukaan ryhmässä oli miehiä, jotka olivat

vuosikausia kirjoitelleet lehtiin. Heillä oli yksityis- ja järjestönsä asioita hoidettavana, ja heidän oli välttämätöntä olla ulkomaailman kanssa jatkuvassa kosketuksessa. Mutta tämän puolen me hoidimme niin taitavasti, että kertaakaan tuon kolmen vuoden aikana kukaan meistä ei palanut – –.

Vapaa-aikana ”tavallisesti luettiin, keskusteltiin ja pohdittiin maailman asioita, sillä meille tulivat kaikki Helsingin lehdet ja melkoinen määrä aikakauslehtiä [– –].”⁸²³ Vapauksista kertoo myös Louhikon kuvaus vankilassa järjestetyistä juhlista:

821 Ivar Lassyn kirje Hella Wuolijoelle 19.9.1921 Turun lääninvankilasta. Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322), Hella Wuolijoen arkisto. KA; Ivar Lassyn Edvard Valppaalle Helsingin lääninvankilassa lähettämä kirje 17.5.1920. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA.

822 Louhikko 1943, 264; Tuominen 1958, 136.

823 Louhikko 1943, 279 ja 268.

Joulu 1921 oli suorastaan ”tapaus”. Olimme yhteisvoimin päättäneet panna pystyyn niin komeat juhlat kuin suinkin voi olla mahdollista. Tohtorimme oli erittäin innokas kaikkeen tuollaiseen järjestelyyn, ja hänellä oli taito suunnitella ohjelmaa.

Vankilan työhuoneen seinille ripustettiin Leninin, Trotskin, Marxin ja Leninin kuvat aatteellisten iskulauseiden keskelle.⁸²⁴

Arvo Tuominen kertoo muistelmissaan saaneensa heti tultuaan tutkintovankeuteen Turkuun keväällä 1922 yläkerran osastolla majoitelta Ivar Lassylta lapun, jossa tulokas toivotettiin tervetulleeksi ja joka sisälsi luettelon Lassyn vankilan kirjastoon hankkimista kirjoista. Listalla oli pari sataa teosta, ”suurin osa siitä kommunistisesta kirjallisuudesta, joka siihen mennessä oli maailmassa julkaistu”.⁸²⁵ Hyvistä yhteyksistä ulkomaailmaan kertoo, että Yrjö Hirn toimitti Lassylle kirjoja vankilaan ja osan niistä hän oli lainannut väärällä nimellä yliopiston kirjastosta.⁸²⁶ ”Yläkerrassa touhuava Vuolijoen ryhmä” välitti myös Tuominen postin vankilan ulkopuolelle.⁸²⁷

Turkuun saamista lehdistä Lassy mainitsi kirjeessään muun muassa amerikkalaiset *The New Republicin*, *The Lifen* ja edellä mainitun *Soviet Russia* -lehden. Suomalaisista lehdistä hän tilasi itse *Åbo Underrettelseriä* ja luki myös muille tulevia lehtiä. Lassyn mieli suuntautui jo vapauteen: hän kirjoitti tuntevansa itsensä ”niin ladatuksi [– –] etten tiedä mistä saan [vapaudessa] aikaa kaikkien suunnitelmien toteuttamiseksi”. Vankila oli ollut Lassylle ”uusi yliopistokurssi sanan kaikissa merkityksissä”. Hän oli myös kaiketi alkanut pohtia Neuvosto-Venäjälle tai muualle ulkomaille lähtöä, sillä hän kirjoitti Hella Wuolijolle haluavansa päästä eroon omaisuudestaan, ennen muuta huvilastaan, jonka hän kaavaili luovuttavansa nuoriso- tai sivistysliitolle.⁸²⁸

824 Louhikko 1943, 269.

825 Tuominen 1958, 136–137.

826 Engman & Eriksson 1979, 92.

827 Tuominen 1958, 138.

828 Ivar Lassyn kirje Hella Wuolijolle 19.9.1921 Turun lääninvankilasta. Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322), Hella Wuolijoen arkisto. KA.

Vapauduttuaan vankilasta kesäkuussa 1922 Lassy asui edelleen Kau-
niaisten huvilallaan Toini Johanssonin kanssa ja jatkoi työtään *Sosia-
listisen Aikakauslehden* toimituksessa. Kun kommunistisen suunnan
toimintaa rajoitettiin entistä voimakkaammin Kyösti Kallion tultua
pääministeriksi marraskuussa 1922, Lassy alkoi suunnitella lähtöä Suo-
mesta. Hän haki tammikuun 1923 alussa ulkomaanpassia, jonka sai
Norjaan ja Ruotsiin. Näiden sijasta Lassy päätyi Neuvostoliittoon, mi-
hin taas syynä oli kärhämä puoluetovereiden kanssa. Lassy oli ajautu-
nut syksyllä 1922 kommunistisen puolueen Neuvosto-Venäjällä olleen
johdon kanssa kiistaan *Sosialistisen Aikakauslehden* linjasta ja kirjoitta-
nut lisäksi huomioitaan pietarinsuomalaisten kommunistien rappeutu-
neisuudesta, jota hän oli havainnoinut osallistuessaan kesällä laajenne-
tun puoluejohdon kokoukseen.⁸²⁹ Kesällä 1922 Lassy oli julkaisut työ-
läisopposioon osallistumisen takia epäsuosioon joutuneen Aleksandra
Kollontain esseen uusista avioliittomuodoista. Tätäkin kommunistisen
puolueen johto luultavasti piti epäsopivana ja vääroppisena.

Lassyn suhteet sosialistisen työväenpuolueen johtoon katkesivat
tammikuussa 1923 ja aiemmin läheinen toveri Niilo Wälläri ehdot-
ti keskuskomitealle Lassyn kutsumista Pietariin ohjattavaksi oikealle
linjalle.⁸³⁰ Etsivän keskuspoliisin Viipurin alaosaston postiraporttiin oli
maaliskuun lopussa poimittu lyhyt maininta Allan Walleniuksen Neu-
vostoliitosta vanhemmilleen Suomeen lähettämästä kirjeestä: ”Doktor
Lassy är här”. Lassy oli siten lähtenyt salateitse Suomesta, ilmeisesti
Toini Johanssonin kanssa, sillä heinäkuussa 1923 Lassy lähetti äidilleen
postia Toinin siskon Anna Jormalan välityksellä. Jo elokuussa Lassyn ja
Johanssonin tiedettiin olevan Petroskoissa.⁸³¹

Toini Johansson palasi muutaman kuukauden kuluttua Suomeen,
etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan synnyttämään ja tuberkuloosin
hoitamiseksi.⁸³² Johanssonin ja Lassyn tytär, Toini Eeva, syntyi maalīs-

829 Saarela 1996, 336–338.

830 Saarela 1996, 336–338, 342.

831 Viipurin alaosaston postiraportti 31.3.1923, lainaus Allan Walleniuksen kirjeestä
vanhemmilleen; postiraportti 25.8.1923 (34); postiraportti 12.4.1924 (15). Ivar
Lassyn henkilömappi, Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

832 Viipurin alaosaston postiraportti 12.4.1924 (15). Ivar Lassyn henkilömappi,
Ek–Valpo I:n arkisto. KA

kuussa 1924.⁸³³ Ivar Lassy oli nimitetty Neuvosto-Karjalan kansanvalistuksen kansankomissaariksi ja Toini Johanssonille hän kirjoitti huh-tikuussa 1924 olevansa nyt ”narkomi, poliittisen valistustyöhallinnon johtaja, teatteritirehtööri ja kinotirehtööri. Kaikkialla olen toiminut aivan äärimmäisellä touhulla ja saattanut asiat aivan uudelle kannalle.” Elokuvateatterissa näytettiin Lassyyn mukaan ”kuuluisimpia kuvia mitä maailman markkinoilla on”, ja teatterin viereen oli perustettu suomalainen kirjasto ja lukusali. Lassy toimi sekä Karjalan tasavallan kansanvalistusministerinä että Petroskoin puoluekoulun johtajana. Tällöin hän pääsi käytännössä toteuttamaan Rousseauin kasvatusoppeja, joista hän myös luennoi keväällä 1924. Koulu ja varsinkin sen suomalainen osasto toimivat tuolloin heikosti, koska osalla oppilaista oli vaikeuksia seurata opetusta huonojen pohjatietojen takia.⁸³⁴

Toukokuussa 1924 Lassy kirjoitti Toini Johanssonille:

Rahaa toimitan sinulle jo tänäpäivänä. Saat nyt vain viisi tservontsia⁸³⁵, koska täällä ollaan jo kolme kuukautta jäljessä palkanmaksusta. Palkanmaksusuhteessa on tässä onnettomassa Karjalassa ollut niin huonoa, ettemme olisi tulleet ollenkaan toimeen, jos olisimme ollut täällä kaksi, puhumattakaan kolmesta.⁸³⁶

Etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan Lassy solmi vielä samana syksynä neuvostoavoliiton Petroskoin opettajaseminaarista valmistuneen Zinaida Feodorovitšin kanssa ja liitosta syntyi seuraavana vuonna tytär Nelly. Toini Johanssonin jäljet päättyvät kevääseen 1924. Kirkonkirjat viittaisivat siihen, että Johansson muutti jossain vaiheessa tyttäriin

833 Virkatodistus (Toini Johanna Johansson, s. 18.6.1897). Helsingin evankelisluterilaisten seurakuntien keskusrekisteri.

834 Etsivä keskuspoliisi avasi Neuvostoliitosta Suomeen lähetettyjä kirjeitä. Tiedot on saatu Viipurin alaosaston postiraporteista heinäkuussa 1923 ja 25.8.1923, Lassyyn kirjeistä Toini Johanssonille 2.2., 24.2. ja 5.5.1924 sekä Postiraportista 39, 20.9.–26.9.1924. Ivar Lassyyn henkilömappi, Ek-Valpo I:n arkisto. KA; Kantokorpi 1984, 515; Krekola 2006, 60.

835 NEP-kauden rahuudistuksessa rupla sidottiin kultakantaan 1924. Yksi tservontsi vastasi 10 ruplaa.

836 Lassyyn kirje Toini Johanssonille 5.5.1924. Ivar Lassyyn henkilömappi, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

Neuvostoliittoon, sillä molemmat on vuonna 1956 siirretty Kallion seurakunnan poissaolevaan väestöön.⁸³⁷

Ivar Lassyn toisen vaimonsa opettaja Zinaida Feodoroviitš ja nuorimmaisensa Nellyn kanssa Petroskoissa 1926. Lassyn esikoinen Karl Erik syntyi 1917 ja keskimäinen lapsi Toini Eeva 1924. Kuva: Kansallisarkisto.

837 Nellyn ikä on arvioitu Ivar Lassyn henkilömapiissa olevan 1926 otetun valokuvan perusteella. Viipurin alaosaston postiraportti 39, 20.9.–26.9.1924. Ivar Lassyn henkilömappi, Ek-Valpo I:n arkisto. KA; Virkatodistus (Toini Johanna Johansson s. 18.6.1897). Helsingin ev.-lut. seurakuntien keskusrekisteri. Etsivän keskuspoliisin mukaan Johansson olisi kuollut ennen v. 1928, mutta tämä kaiketi näkyisi kirkonkirjoissa.

Ivar Lassy oli jatkuvasti yhteyksissä Suomeen, ja 1920-luvun lopussa virisi muun muassa hanke *Sosialistisen Aikakauslehden* herättämisestä henkiin. Tuolloin puuhamiehenä ollut Johan Seppinen oli ”vilkkaassa kirjeenvaihdossa” Lassyn kanssa. *Uutta Sosialistista Aikakauslehteä* ilmestyi kolme numeroa 1929 ja kaksi numeroa 1930.⁸³⁸

Petroskoista Lassy siirtyi 1928 Moskovaan, jossa asui perheineen kommunistijohtajien suosimassa hotelli Luxissa. Moskovassa Lassy työskenteli Komiternin kustannusliikkeen toimittajana ja kääntäjänä. Itämaisten kielten taidolle ja Kaukasian kulttuurien tuntemuksellekin tuli vielä käyttöä, sillä Lassy toimi 1932–1935 Moskovan yliopiston itämaisten kielten lehtorina sekä tutkijana Idän kansojen instituutissa. Lisäksi hän oli Lännän vähemmistökansallisuuksien yliopiston norjalaisen ja ruotsalaisen osaston päällikkö vuodesta 1928, Skandinaavisen sektorin opettajaksi tuli 1930 Lassyn vanha tuttava Allan Wallenius.⁸³⁹ Vuonna 1936 Lassy siirrettiin Ulkomaisen kustannusliikkeen metodi-byroon päälliköksi. Yhtenä viimeisistä töistään hän ruotsinsi ja toimitti Allan Walleniuksen vaimon Alicen kanssa Stalinin teoksen *Leninismens grundfrågor 1*, joka ilmestyi Tukholmassa Arbetarkulturin kustantamana 1938. Teoksen toisen osan käänsi ja toimitti Alice Wallenius yksin.⁸⁴⁰ Ivar Lassy oli vangittu helmikuussa 1938 syytettynä vakoilusta Suomen hyväksi. Hänet tuomittiin kuolemaan ja ammuttiin kesäkuussa samana vuonna Butovossa.⁸⁴¹

Ivar Lassyn lapsuuden perheestä oli tämän jälkeen elossa enää äiti Evelina Lassy. Lassyn ainoa aikuiseksi kasvanut sisar, sairaanhoitajaksi 1918–1919 kouluttautunut Ebba, oli kuollut huhtikuussa 1919. Keskimmäinen veljeksistä, Gunnar, oli ensimmäisen maailmansodan aikana ollut Saksassa jääkärikoulutuksessa, palvelut 1919 Suomen

838 Amp XIII, Uusi Sosialistinen Aikakauslehti. Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

839 Krekola 2006, 256.

840 Alice Wallenius (os. Rosenblad) oli kotoisin Ahvenanmaalta.

841 Ks. myös Hanski, Jari: Ivar Lassy, kansallisbiografia ja Yläräkköla; ”*Kallis toveri Stalin!*” 2002, 507–508; Lahti-Argutina 2001. Lahti-Argutinan kokoamien tietojen mukaan (2001, 284) Lassy olisi ollut VKP(b):n jäsen vuodesta 1919, ja tämän asema Moskovan aikana olisi ollut NL:n kansankomissaarien neuvoston Glavlitin eli sensuurihallinnon ulkomaanosaston päällikkö, myöhemmin hän olisi toiminut Moskovan Frunzen piirin asunto-osaston kirjanpitäjänä. Lassyn vangitsemispäivämääräksi on merkitty 22.2.1938 ja kuolinpäiväksi 4.6.1938.

armeijassa vänrikkinä ja osallistunut sitten niin kutsuttuihin heimosotiin. Hän kuoli Itä-Karjalassa viimeisten taistelujen aikana 1922. Isä oli kuollut niin ikään 1920-luvulla ja äidin kanssa asunut nuorimmainen Nils vuonna 1935. Poliittisista ratkaisuksistaan huolimatta Ivar Lassy oli ollut jatkuvasti yhteydessä perheeseensä ja lähetti Neuvostoliittoon muutettuaan säännöllisesti postia ensin vanhemmilleen ja isän kuoltua äidilleen ja Nilsille. Viimeinen etsivän keskuspoliisin mappiin osin tallentunut kirje oli lähetetty Evelina Lassylle 17. joulukuuta 1937. Siinä Ivar Lassy kuvaili tyttärensä Nellyn elämää.⁸⁴²

Evelina Lassy kirjoitti 7. syyskuuta 1945 Hella Wuolijoelle lukeneensa päivän lehdestä Wuolijoen olevan aikeissa matkustaa Moskovaan. Hän kertoi olevansa huolissaan pojastaan Ivar Lassysta, josta ei ollut kuullut mitään moneen vuoteen, ja pyysi Wuolijokea selvittämään tämän kohtaloa. 82-vuotias Evelina Lassy kirjoitti elävänsä toivossa saada vielä kerran nähdä poikansa – ”min käre gosse” – ja lopetti kirjeen pyydellen anteeksi tuottamaansa vaivaa – ”men en gammal mors hjärta lider svårt av ovisshet”.⁸⁴³

Sosialistinen Aikakauslehti ja uusi morali

Ivar Lassy oli *Sosialistisen Aikakauslehden* voimakeskus. Lehteä julkaisi nuorisoliitto ja se kuului aluksi sosiaalidemokraattisen puolueen vasemmistosiiven ja toukokuusta 1920 sosialistisen työväenpuolueen äänenkannattajiin. Lassy halusi lehdessään esitellä sosialismin uusia virtauksia ilman oikoista jakoa parlamentaarista toimintaa puoltaviin sosiaalidemokraatteihin ja väkivaltaisia keinoja kannattaviin kommunisteihin.⁸⁴⁴ Antropologina Lassy kiinnitti lehdessään huomiota

842 Suomen sotasurmat 1914–1922; Gunnar Lassy oli yksi Gennadi Fišin henkilöahmoista romaanissa *Padenie Kimas-ozera* (1932), joka 1934 suomennettiin nimellä *Kiimajärven valtaus*; Helsingin poliisilaitoksen osoiterekisteri. Helsingin kaupungin arkisto; Ivar Lassyn henkilömappi, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

843 ”– mutta vanhan äidin sydän kärsii tietämättömyyden tuskaa”. Evelina Lassyn kirje Hella Wuolijoelle 7.9.1945. Kirjeenvaihto (KAY:322), Hella Wuolijoen arkisto. KA.

844 Saarela 1994, 129.

elämänmuodon muutokseen. Hän suomensi ja esitteli tekstejä, joissa pohdittiin uutta moraalialueita ja tapoja ja osallistui keskusteluun kommentteillaan sekä omalla tutkielmallaan avioliiton historiasta.

Sosialistinen Aikakauslehti julkaisi loppuvuodesta 1919, ennen Lassyn toista pidätystä, Aleksandra Kollontain tekstin ”Perhe ja sosialistinen valtio” ja tammikuussa 1920 Kollontain ajattelua esittelevän Arvid Hansenin kirjoituksen ”Naiset Neuvosto-Venäjällä”, joka perustui osin Kollontain haastatteluun, osin katkelmaan tekijän norjaksi ilmestyneestä kirjasta *Työläisten Venäjä*.⁸⁴⁵ Helmikuun lopussa 1920 Lassy joutui tutkintavankeuteen.

Yksi Lassyn vankilaan tilaamista kirjoista oli Kollontain 1920 saksaksi ilmestynyt esseekokoelma *Die neue Moral und die Arbeiterklasse*.⁸⁴⁶ Lassy kirjoitti siitä *Sosialistiseen Aikakauslehteen* aluksi esittelyn, joka julkaistiin kesällä 1921. Lassyn käännöksinä olivat vielä tässä vaiheessa ”Uusi siveellisyys ja työväenluokka” sekä ”Uusi siveys ja työväenluokka”. Lassy selvitti lukijoille kirjan sisältöä myönteisessä sävyssä.⁸⁴⁷ Esittelyn jälkeen suomalaisia lukijoita perehdytettiin asiaan entistä paremmin kesällä 1922, jolloin lehteen oli käännetty keskimäinen kirjan kolmesta esseestä. Essee julkaistiin neljässä osassa, jotka ilmestyivät heinä-elokuussa otsikolla ”Uusia avioliittomuotoja kohti”. Vaikka tekstin suomentajaa ei mainita, voitaneen olettaa, että se oli Lassy. Hän oli vapautunut vankilasta 10. kesäkuuta ja aloittanut saman tien lehden vakinaisena toimittajana. Käännös lienee tehty vankila-aikana, sillä luultavasti Lassy jätti kirjan Hannes Mäkiselle lähtiessään vapauteen.⁸⁴⁸

Tekstin julkaisemisen jälkeen *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* oli myös aiheesta keskustelua, joka oli ilmeisimmin aloitettu jo keväällä 1922 Turun lääninvankilassa. Arvo Tuominen kertoi muistelmissaan ”Tohtori Lassyn” panneen siellä toimeen kiertokyselyn siitä, voiko luokkastaistelijat mennä naimisiin:

845 *Sosialistinen Aikakauslehti* 1/1920, 9–10.

846 Venäjäksi *Novaja moral i rabotši klass* (1918), suom. *Uusi moraalialue*, osin 1922, kokonaan 1926.

847 Sapiens II (Ivar Lassy): Uusia aviosuhteita kohti. Aleksandra Kollontay: ”Die Neue Moral und die Arbeiterklasse” (”Uusi siveellisyys ja työväenluokka”. *SA* 14/1921, 152–153.

848 *Sosialistinen Aikakauslehti*, 12–16/1922; IL:n valtiorikosoikeuden akti. KA.

Vastasin siihen puolittain leikilläni, puolittain vakavissani, että luokkataistelija ei saisi mennä naimisiin, sillä akan mies on rintamalla eripuraisuuden siemen, ja koska hänellä on vaimo ja lapsia, hän ei voi olla joka hetki valmis katsomaan kuolemaa silmästä silmään.⁸⁴⁹

”Uusia avioliittomuotoja kohti” -esseen toisen osan ilmestyessä toimitus kehotti lukijoita lähettämään aiheeseen kannanottoja. Lehden kahdessa seuraavassa numerossa julkaistiinkin keskustelun hedelmiä.⁸⁵⁰ Käsitteksiään ilmaisi joukko tunnettuja nuorisoliittolaisia, joista osa oli juuri Turussa istuneita Lassyn vankitovereita. Keskustelijoina olivat Niilo Kavenius⁸⁵¹, Alpo Halme, Sulo Sivén, Hannes Mäkinen, Emil Tuomi, Arvo Tuominen ja jokunen nimimerkkikirjoittaja. Vain yksi keskustelijoista oli nainen, nimimerkki Toini J., joka ilmeisimmin oli Toini Johansson.

Keskeiseksi kysymykseksi kiteytyi, olisiko mahdollista sovittaa yhteen luokkataistelu ja perhe-elämä. Miespuoliset kirjoittajat pohtivat niin ikään uskollisuutta ja tulkitsivat vapaata rakkautta omalla tavallaan. Alpo Halme ymmärsi Kollontain vapaat liitot sitoutumattomuutena: ”Pidän sopivimpana vapaan muodon miehen ja naisen välillä ilman pitempiaikaisia sitoumuksia”. Myös Kollontain esille nostama rotuhygienia-teema sai häneltä kannatusta: Jos luokkataistelija meni aviioon porvarillisen yhteiskunnan vielä vallitessa, tulisi tämä tehdä nimenomaan rodun ja suvun jalostamisen vuoksi. Tämä ehkäisisi ”ala-arvoisen ja huonon liikatuotannon”.

849 Tuominen 1958, 215–216.

850 *Sosialistinen Aikakauslehti* 15/1922 ja 16/1922.

851 Tamperelainen Niilo Kavenius toimitti myöhemmin vaimonsa Aino Kaveniuksen kanssa Työväen Järjestönuorten Liiton äänenkannattajaa *Punalippua* (1923–1930). V. 1917 perustettu Järjestönuoret jatkoi 1912 lakkautetun Ihanneliiton toimintaa ja oli suunnattu alle 16-vuotiaille nuorille: tarkoitus oli, että nämä sen helmoista siirtyisivät Sosialidemokraattiseen Nuorisoliittoon. Kaveniukset kirjoittivat myös *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehteen* muun muassa esperanton mahdollisuudesta yhdistää maailman työläiset. Ks. Aino Kavenius: Kansainvälisiä vieraita Suomen ensimmäisessä punaorpokodissa. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 7/1929.

Toini Johanssonin kannanotossa korostui suhteen tunnepuoli, samoin perheen selviäminen poikkeusoloissa. Toini J.:n mukaan vallankumouksellinenkin voi mennä naimisiin, jos löytää ystävän, ”johon on vilpittömästi rakastunut ja jonka vastarakkauteen voi luottaa”. Rakastetulla tuli myös olla vallankumoukselliset mielipiteet. Johanssonin kanta oli, että ainoa ”tosivallankumoukselliselle sopiva tapa mennä naimisiin on solmia täydellisesti vapaaseen rakkauteen perustuva aviosuhde”.⁸⁵²

Ivar Lassy selvitti samassa yhteydessä lukijoille käsitteitä, jotka tuntuivat kommentoissa menneen sekaisin. ”Avioliitto” oli Lassin mukaan kiinteä, juridinen suhde. ”Naimisiin menolla” voitiin tarkoittaa avioliiton lisäksi avoliittoa, jota 1920-luvulla kutsuttiin toveri- tai neuvostoa-avioliitoksi. Lassy suositti avoliiton nimitykseksi ”vapaata liittoa”. Lassin mielestä liikkeen aktivistien tulisi välttää varsinaista avioliittoa, mutta suosia vapaata liittoa, olihan se ”parempi kuin kokonaan säännötön sukupuolielämä”. Lapset olivat Lassin mielestä suurin ongelma, joka voitaisiin tyydyttävästi ratkaista vasta sosialistisessa yhteiskunnassa. Sen vuoksi oli ”vältettävä liian montaa lasta, jopa lapsia kokonaan”.⁸⁵³

Keskustelu jatkui lehden seuraavassa numerossa ja yleiseksi mielipiteeksi tuntui muodostuvan se, ettei itse liiton muodolla ollut väliä. Tärkeää sen sijaan oli, että yhteinen asia oli aina asetettava yksityisten asioiden edelle. Hannes Mäkisen sanoin oli ”oltava vihkiytynyt luokkataisteluun, ei aviokumppaniinsa, jälkimmäinen on vain sivuseikka [– –] Kaksi tietoista taistelijaakin saa yhdistyä vain vapaan sopimuksen perusteella, joka tarvittaessa voidaan milloin tahansa purkaa.” Arvo Tuominen päätti keskustelun toteamalla, että luokkataistelijan oli ”otettava käyttöön uudet aviosuhteet – eroottinen toveruus”.⁸⁵⁴

Keskusteluun lehdessä osaa ottanut Hannes Mäkinen (1901–1938) tarttui teemaan laajemminkin vankila-aikanaan, jolloin hän suomensi kokonaisuudessaan *Die neue Moral und die Arbeiterklasse* -kokoelman nimellä *Uusi moraal*i. Mäkinen oli ollut kiinnostunut avioliitto-keskustelusta jo aiemminkin, sillä hän lienee kirjoittanut käyttämällään nimimerkillä Johannes *Työläisnaisessa* vuoden 1922 alussa julkaistun

852 *Sosialistinen Aikakauslehti* 15/22, 192.

853 *Sosialistinen Aikakauslehti* 15/1922, 192.

854 *Sosialistinen Aikakauslehti* 15/1922, 192 ja 16/1922, 204–205.

novellin ”Elämän kirjasta”⁸⁵⁵, jossa kaksi Pietariin asettunutta, työssä-käyvää suomalaisnaista pohti avioliittoa. Helena Matsonin ammatista kerrottiin hänen kirjoittavan koneella kotonaan, Elsa Augustovna puolestaan työskenteli huoltoasiain kansankomissariaatissa. Johanneksen mukaan Elsa oli ”tuollainen tyyppillinen ’neuvosto-neiti’, lyhyeksi leikattuine hiuksineen ja salkkuineen”. Hän oli kuitenkin menettänyt hiuksensa sairaalassa, jossa ne oli pilkkukuumeen takia leikattu Elsan vastusteluista huolimatta: ”Vieläpä taisin kirotakin ihan suomeksi, kun sanotaan, että ainakin suomeksi kiroaminen tepsii silloin kun ei tavallinen puhe auta.” Novellissa myös viitataan Suomeen pidettyihin yhteyksiin, sillä kahvia keitetessä Elsa toteaa Helenalla varmaan säilyneen suhteita ”siihen entiseen isänmaahan, koska ihan oikeata kahvia pannuusi panet”.

Naisten luettavana oli suomalaisia sanomalehtiä, joista poimittiin kaksi pikku-uutista keskustelun pohjaksi. Toisessa nainen oli ampunut erään miehen ja sitten itsensä, toisessa nainen oli surmannut itsensä ja vuoden vanhan lapsensa. Ensin mainitun surman taustalta paljastui miehen uskottomuus ja petos, toisessa synnä oli se, että mies oli umpimielinen ja kohteli vaimoaan tylästi. Helenan mukaan perhe-elämä taisi yleensäkin olla sokkosilla oloa: ”Mutta meissä ihmisissä on paljon puolinaista ja sovinnasta. Moni useastakin syystä pelkää sellaisten asioiden perinpohjaista keskustelua, henkisten mittojensa tarkastelua ja punnitsemista.”

Kirjoittaja totesikin lopuksi vallankumousta vastaavan maailmankatsomuksen syntyvän taistelujen ja tuskien kiirastulessa. Johannes oli jo tätä ennen kirjoittanut *Työläisnaiseen* yhden Neuvosto-Venäjän suomalaisyhteisön naisten elämää kuvaavan novellin, johon viitattiin edellisessä luvussa. Se kertoi synnyttämisestä keisarinna Aleksandran nimeä kantavan Aleksandra Seuran modernissa synnytyslaitoksessa.⁸⁵⁶

Sosialistisen Aikakauslehden kirja- ja näytelmäesittelyihin valikoitui niin ikään avioliittoa ja uutta moraalialia käsitteleviä tekstejä. Lukijoille kerrottiin esimerkiksi Työväennäyttämön esittämästä Elvira Willman-Elorannan näytelmästä *Rakkauden orjuus*, samoin 1919 suomennetusta

855 Johannes: Elämän kirjasta. *Työläisnainen* 3/1922.

856 Johannes: Äidit Neuvosto-Venäjällä. *Työläisnainen* 11–12/1920.

C. J. L. Almqvistin romaanista *Käy laatuun*. 1839 ilmestynyt alkuteos *Det går an* kuvasi avioliitossa elävää paria, Saraa ja Albertia. Järjestelyssä nainen oli säilyttänyt vapauden omaan työhönsä ja omaisuuteensa ja liitto oli onnellinen. Saran vanhempien avioliitto oli puolestaan ollut onneton: siinä yksinvaltiat, alkoholisoitunut mies oli piinannut vaimonsa puolikuoliaaksi. Romaani oli aikanaan synnyttänyt laajan ja Suomeenkin ulottuneen väittelyn avioliitosta ja naisen emansipaatiosta, jossa pohjimmiltaan vastakkain olivat yhteisöllinen perhekunta ja yksilön oikeudet.⁸⁵⁷

Tällainen aineisto *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* ei ollut sattumaa, sillä Lassy oli antropologina ja Edvard Westermarckin oppilaana kiinnostunut avioliiton historiasta. Laajimmin avioliittoa käsiteltiin Lassyn itse kirjoittamassa 1919–1921 ilmestyneessä suppean kirjan mitaisessa tutkielmassa ”Avioliiton kehitysmuodot”, jossa oli 26 lukua. Teksti pohjautui Lassyn vuosien mittaan eri tutkimuksista keräämään aineistoon ja kuvasi lukuisten kansojen ja heimojen avioliittotapoja ja seksuaalista käyttäytymistä. Lassyn kritiikki kohdistui niin marxismin klassikoihin, Engelsiin ja Bebeliin, kuin Edvard Westermarckin teokseen *History of Human Marriage* (1891).

Lassy aloitti tutkielmansa toteamalla Engelsin alun alkaen 1884 julkaistun *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (*Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä*, suom. 1907) olevan edelleen ahkerasti luetun työläispiireissä. Teos oli Lassyn mielestä vanhentunut, ja heikoin osa kirjasta käsitteli perheen ja avioliiton kehitystä. Myös August Bebel oli tutkielman mukaan erehtynyt Engelsiä mukailleen korjailemaan 1879 ilmestyneen kirjaansa *Die Frau und der Sozialismus* myöhempiä painoksia. Teos suomennettiin 1904 nimellä *Nainen ja yhteiskunnallinen kysymys*.⁸⁵⁸ Lassy kuitenkin arvosti Bebeliä ja mainitsi hänen kirjansa kuuluvan ”sosialistisen kirjallisuuden onnistuneimpiin teoksiin”. Kritiikistä huolimatta Engels kelpasi edelleen opiksi ja keskustelun virittäjäksi, sillä *Sosialistinen Aikakauslehti* julkaisi

857 Häggman 1994, 11, 162–172.

858 Toinen painos ilmestyi 1907 nimellä *Nainen ja sosialismi*.

1923 uuden painoksen *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkupe-
räästä*.⁸⁵⁹

Eriteltyään Engelsin ja Bebelin käsityksiä Lassy ruoti Edvard Westermarckin tutkimusta. Westermarck oli kansainvälisesti tunnettu sosiaaliantropologian pioneeri, Helsingin yliopiston, Åbo Akademin ja London School of Economicsin professori, joka tutki avioliiton, moraalien ja uskonnollisten instituutioiden historiaa Darwinin evoluutioteoriasta innoittuneena. Westermarckin ajattelussa myös inhimillisellä sivilisaatiolla oli synty- ja luonnonhistoriansa, mutta niitä ei tullut tutkia vain biologian vaan myös psykologian ja sosiologian menetelmin. Aineistonsa pohjalta hän pyrki kumoamaan vallalla olleen promiskuiteettihypoteesin ja esitti, että varhaisin sukupuolten yhteiselämän muoto oli yksiavioisuus. Se oli Westermarckin mukaan luonnonvalinnan tuote, joka parhaiten takasi lajin säilymisen.⁸⁶⁰

Lassy puolestaan lupasi tutkielmassaan kumota Westermarckin tutkijapiireissä yleisesti hyväksytyt käsitykset keräämällään, suuressa määrin uudella aineistolla, jota aiemmin ei ollut käytetty avioliiton historiaa tarkasteltaessa. Aineiston pohjalta hän päätyi toteamaan, että ainoastaan ”seka-avioita” eli promiskuiteetti perustui luonnollisiin vietteihin, mutta muut aviosuhteitten muodot olivat määrättyneet yhteiskunnallisista syistä. Avioliitto ei ollut sen luonnonmukaisempi laitos kuin omistusoikeus.⁸⁶¹ Otso Kantokorven mukaan Lassy arvioi Westermarckin käsitykset porvarilliseksi dogmiksi. Marxilaisiksi dogmiksi eivät Lassylle kuitenkaan kelvanneet Engelsin Morganin mukaan korjaillut käsitykset promiskuiteetista, jotka tämä oli esittänyt kirjansa neljännessä, kanonisoidussa painoksessa. Lassyn käsitys oli, että Engelsiä marxilaisempi kanta olisi säännöstellyn promiskuiteetin alkuperäi-

859 Ivar Lassy: Avioliiton kehitysmuodot. *Sosialistinen Aikakauslehti* 1/1919, 11; Engels teos oli toinen painos alun alkaen 1907 ilmestyneestä Kaapo Murroksen suomennoksesta. Sotienvälisenä aikana kirja ilmestyi vielä uutena suomennoksena Petroskoissa 1935. Asser Salo käytti tuolloin käännöksensä pohjana László Rudaksen toimittamaa saksankielistä laitosta, jossa lisäyksenä oli ”äskän löydetty ryhmäavioliiton tapaus”.

860 Jalava 2005, 250, 253; Pulkkinen 2011; Jouko Aho: Edvard Westermarck, Kansallisbiografia; Westermarckin pääteoksena on pidetty tutkimusta *Origin and development of the moral ideas* I–II (1906–1908).

861 Ivar Lassy: Avioliiton kehitysmuodot. *Sosialistinen Aikakauslehti* 1/1919, 11.

syys. Artikkelillaan Lassy halusi Kantokorven mukaan osoittaa marxilaisen antropologian mahdollisuudet ja paikata Morganin ja Engelsin heikkoja kohtia tukeutumalla muiden muassa James George Frazeriin, jota hän arvosti.⁸⁶²

Westermarckin todistelua Lassy väitti mielivaltaiseksi ja tämän asennetta saamaansa kritiikkiin vähätteleväksi.⁸⁶³ Lassy ei ollutkaan ensimmäinen, joka kritisoi Westermarckia. Jo kokeellisen psykologian uranuurtaja Suomessa, Hjalmar Neiglick, oli pitänyt 1880-luvun lopulla, ennen avioliittohistorian julkaisemista, Westermarckin perusvirheenä alkumuotojen etsintää. Èmile Durkheim puolestaan kutsui 1895 Westermarckin näkemystä perheen alkuperästä ”raamatulliseksi selonteoksi”.⁸⁶⁴ Myös marxilaiset sosiologit leimasivat Westermarckin ”porvarillisen sosiologian” edustajaksi, joka julisti länsimaisen keski-luokkaisen ja patriarkaalisen avioliitto- ja perhemallin luonnolliseksi ja ylihistorialliseksi.⁸⁶⁵ Tuija Pulkkinen on kutsunut Westermarckin tutkimusta tosiasioilla politikoinniksi ja päätellyt niin ikään Westermarckin vahvistaneen tuotannollaan 1800-luvun uutta ydinperhettä ja avioliittoa yhteiskunnan perustana.⁸⁶⁶ Lassy oli 1920-luvun taitteessa samoilla linjoilla arvellen, että Westermarckin kanta oli tullut vallitsevaksi, koska se oli ”niin miellyttänyt kaikkia vanhan Englannin vanhoillisia tiedemiespiirejä ja yhteiskunnallisia kysymyksiä harrastavaa ylen siiveellistä yleisöä”. Tätä kantaa eli sitä, että ”avioliitto on ollut olemassa kaikilla ihmiskunnan kehityksen asteilla” Lassy kritisoi tekstissään ja pyrki – osin oman poliittisen agendansa mukaisesti – osoittamaan, että seksuaalisuhteiden muodot olivat vaihdelleet eri kansoilla.⁸⁶⁷ Tässä mielessä Lassykin politikoi tosiasioilla eli käytti tieteellistä tutkimusta poliittisten argumenttiansa tukena.

Kritiikin kohdistumista voimakkaana juuri Westermarckiin selittää osin se, että Lassyntutkimus oli perustunut juuri Westermarckin tutkimuksiin ja opettajiinsa.

862 Kantokorpi 1984, 518.

863 Ihanus 1990, 175.

864 Ihanus 1990, 293 (viite 85).

865 Jalava 2005, 251, 253; Ihanus 1990, 175.

866 Pulkkinen 2011, 157.

867 Ivar Lassy: Avioliiton kehitysmuodot. *Sosialistinen Aikakauslehti* 1/1919, 11.

ei vastannut Lassyn sisällissodan jälkeisiin yhteydenottoihin, joilla hän halusi pohjustaa paluuta tutkijayhteisöön. Pettymystään Lassy purki liberaaliin sivistyneistöön kuuluneelle varatuomari Helge Halmeelle vankilasta syyskuussa 1921 lähettämässään ristiriitaisessa kirjeessä. Sen alkupuolella hän totesi, ettei Westermarck ollut mikään nero, ”ei edes oppinut”, vaan pelkästään ahkera tutkija. Hänen tuotannostaan vain ”Avioliiton historialla” oli kirjallisuushistoriallinen merkitys, vaikka se olikin Lassyn mukaan ”hyvin vanhoillinen kirja”. Tätä hän oudoksui, olihan Westermarck hänen käsityksensä mukaan itse ”harvinaisen radikaali kaikissa siveys- ja uskonasioissa”. Lassy mainitsi niin ikään olleensa väitöskirjaprosessinsa aikoihin Westermarckin kanssa tieteellisessä yhteydessä ”ehkä enemmän kuin kukaan muu” ja tapasi tätä myös käydessään Englannissa 1914. Kaukasiasta hän oli tuonut Westermarckille tuliaisiksi rukousmaton ja rukouskiven, joita tämä piti työhuoneessaan. Muistoihinsa uppouduttuaan hän myönsi, että Westermarck kumminkin oli ”professoreistamme älykkäin ja miellyttävin persoonallisuus”.⁸⁶⁸

Tutkielmansa lopussa eli artikkelisarjansa viimeisessä tekstissä Lassy määritteli jo suorasanaisesti omaa poliittista avioliittokantaansa ja -ihannettaan toteamalla, että edelleen avioliittoon mukaudutaan helposti, mutta ”[v]oimme sanoa, että aviosuhteet silloin ovat ihanteellisimmat, kun ne kaikista vähimmin pääsevät häiritsemään yksilöiden elämäntehtäviä, saavat luonnollisen tyydytyksensä vaikeuttamatta silti yksilöjen toimintaa yhteiskunnallisen edistyksen ja sivistyksen hyväksi.”⁸⁶⁹ Myöhemmässä kirjeessään hän muisteli Westermarckin opiskelijoille tarjoilemaa neuvoa: ”Kenenkään älykkään miehen ei pitäisi mennä naimisiin.” Tämä tuntui Lassysta järkeenkäypältä, sillä kun ”ajattelee professoreita, jotka ovat aviomiehiä, ei heitä voi olla surkuttelematta. Perhe näkyy tekevän heidät kurjiksi poroporvareiksi.” Lassy arvosti kirjeessään myös sitä, että Westermarck oli ”mies sormenpäitä myöten”, kun taas Yrjö Hirn hänen silmissään oli ”mamsellimaisempi”.⁸⁷⁰ Lassy käsitystä miehekkyydestä avaa myös huomautus kirjeessä, jonka

868 Ivar Lassyn kirje Helge Halmeelle Turun lääninvankilasta 26.9.1921. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA.

869 Ivar Lassy: Avioliiton kehitysmuodot. *Sosialistinen Aikakauslehti* 18/1921.

870 Ivar Lassyn kirje Helge Halmeelle Turun lääninvankilasta 26.9.1921. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA.

hän keväällä 1922 kirjoitti yhdeksi kommunistisen liikkeen keskeiseksi toimijaksi nousseelle Väinö Vuoriolle: ”Minusta ihmisen, nimittäin miehen kunto ja kunnia on siinä, että hän on innostunut ja pystyvä työhön.”⁸⁷¹ Tässä katsannossa avioliitto vaikutti Lassyn arvoasteikossa sivuseikalta. Antropologian tutkimuskohteena se oli sen sijaan tärkeä.

Ikään kuin jatkona tutkielmalleen ja puheenvuorona käynnissä olevaan keskusteluun Lassy julkaisi Kollontain edellä esitellyn esseen tulevan sosialistisen yhteiskunnan uusista avioliittomuodoista. Kollontain kanta oli sama kuin Lassynkin: avioliittomuodot olivat historian kuluessa vaihdelleet ja tulisivat vaihtelemaan yhteiskuntamuodon mukaan. Kaikkiaan *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* käyty keskustelu osoitti Lassyn halua pohtia monipuolisesti ja tieteeseen tukeutuen sosialistisen yhteiskunnan ja elämänmuodon ominaispiirteitä.

Sosialistit eivät yleisesti jakaneet Lassyn kiinnostusta uuteen seksuaalimoraaliin, vaikka se monia nuorisoliittolaisia innostikin. Lassyn tekstit ja elämäntapa saatettiin jopa ottaa puolueen sisäisen poliittisen kamppailun välineeksi. Sosiaalidemokraattien 1919 puoluekokouksessa vasemmistoryhmään kuulunutta Lassya syytettiin herraskaisuudesta ja naisseikkailuista. Aineksia saatiin niin Lassyn akateemisesta taustasta, suhteesta Toini Johanssoniin kuin ennen sisällissotaa ilmestyneestä kirjasta *Hunnun ja ristikon takana*, vaikka siitä puuttuikin kaikkinaisen sensaationavoittelu. Lassy valittikin Hella Wuolijoelle kirjaa tulkitun väärin: ”olemme tottuneet olemaan niin luonnottoman tekopyhiä tuollaisissa asioissa, että minua on kirjoitusteni takia kutsuttu joksikin itämaiseksi haaremisankariksi”. Totuus oli Lassy mukaan vallan muuta: hän painotti olevansa luonteeltaan täysin avomielinen, eikä kirjassakaan ollut mitään rivien välissä, vaikka tekstiä oli tällä tavoin luettu.⁸⁷² Vuoden 1919 puoluekokouksessa Hannes Ryömä viittasi *Suomen Sosialidemokraatin* kirjoitteluun puolueen ”herrastyypeistä”. Yksi näistä

871 Ivar Lassyn kirje Väinö Vuoriolle Turun lääninvankilasta 18.3.1922. Mikrofilmi: I RGASPI:92, 577(186). KA.

872 *Hunnun ja ristikon takana: avomielisiä kertomuksia persialaisista ystäväväestäristäni. Auringon ja leijonan maa 1*. Otava, Helsinki 1917; *Bakom gallret och slöjan: persiskor som jag känt. Solens och lejonets folk 1*. Med tjugofem illustrationer efter originalfotografier. Söderström, Helsingfors 1917; Ivar Lassyn kirje Hella Wuolijoelle 13.12.1920. Kirjeenvaihto (mikrokortti KAY:322), Hella Wuolijoen arkisto, KA.

oli ”rakastelijatyyppejä Ivar Lassyn yksityissihteereineen ja persialaisine ystävättäriineen”.⁸⁷³ Tätä voitaneen pitää esimerkkinä häpäisyn retorikkasta, jonka tarkoitus on mitätöidä ruodinnan kohteena oleva henkilö, tehdä hänestä moraalisesti arveluttava, naurettava tai epäuskottava, äärimmillään epäihminen, jota etäännyttämisen jälkeen on helpompi kohdella tunteettomasti. Yhtä lailla keskustelu kuvastaa halua rajata politiikan piiriin kuuluvia asioita ja toimintatyyplejä.

Samantapaiseen retoriikkaan tarttui myöhemmin etsivän keskuspoliisin tiedottaja, joka luonnehti Lassyn yksityiselämää Kauniaisten huvilassa. Vastaavia raportteja muistakin kommunisteista tuottanut tiedottaja Heikka kirjasi vielä 1920-luvun lopulla selvitykseensä Ivar Lassyn, tämän avovaimon Toini Johanssonin sekä Niilo Wällärin ja Toini Antikaisen ilakoinnista Lassyn huvilalla Kauniaisissa 1920-luvun alkupuolella: ”– – kas siinä seurue, joiden harrastukset ja eroottinen elämä sopivat mainiosti yhteen. Kyllä Grankullassa, Lassyn huvilassa, pidettiin hauskoja hetkiä.”⁸⁷⁴ Tämä puhe ei ollut julkista, mutta kuvasti etsivässä keskuspoliisissa vallinneita asenteita ja käsitystä kunnan kansalaisuudesta.

Etsivän keskuspoliisin papereissa on monia muitakin vastaavia kirjauksia. Esimerkiksi punaupseeri Toini Mäkelää luonnehdittiin Suomalaisen kommunistisen puolueen keskuskomitean ”yleiseksi naiseksi”, joka herätti pahennusta ja karkotettiin Pietarista maaseudulle moraalittomuutensa takia. Betty Peltosen leimattiin kevytkenkäiseksi naiseksi, joka ”oli muhinoissa” milloin kenenkin kanssa: samaan mappiin koottiin Peltosen sisarusten seksuaalielämään ja aviottomiin lapsiin viittaavat huhut, juorut ja tiedonjyväset todistamaan koko perheen moraalittomuudesta.⁸⁷⁵ Vuodelta 1934 olevassa selvityksessä Hanna Malmin mainittiin viettäneen hurjaa elämää, irstailleen ja kavaltaneen rahoja, kun tämä oli ollut Suomessa järjestämässä kommunistisen puolueen

873 Kantokorpi (engl.), 524/12; Suomen Sosialidemokraattisen puolueen kahdenkymmentä vuotta kestäneen puoluerekokouksen pöytäkirja 1919, 181 (H. Ryömän puheenvuoro)

874 Ivar Lassyn henkilömappi, Tiedottaja Heikan tiedotuksia 19.1.1928. Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

875 Katainen 1994, 107.

asioita.⁸⁷⁶ Tässä käytettiin samaa menetelmää kuin Aleksandra Kollontain syrjäyttämässä 1920-luvun alussa: poliittisesti hankalaa henkilöä kritisoitiin määrittämällä hänen käsityksensä tai elämäntapansa huonoksi esimerkiksi nuorisolle, ”irstaaksi” tai jopa rikolliseksi.

Myöhemmin Ivar Lassy vähätteli sisällissodan jälkeisten vuosien intoa ruotia elämäntapoja ja moraalialia. Hän muisteli 1930-luvulla Neuvostoliitossa kommunistisen liikkeen alkuaikoja Suomessa. Selattuaan *Sosialistisen Aikakauslehden* vanhoja vuosikertoja hän totesi lehden olleen aatteellisesti varsin sekava. Kun ruotsinkielinen Lassy alun alkaen oli ollut sen ainoa toimittaja, oli jo yksinomaan suomen kieli tuottanut vaikeuksia: hän oli oppinut käyttämään sitä vasta vankileirillä Suomenlinnassa ja lehdessä olisi tullut pohtia monimutkaisia teoreettisia kysymyksiä. Pahemmin kuin poliittiset virheet pisti Lassyn silmään taitamattomuus ja lapsellisuus:

Meidän erikoisena keppihevosenamme oli olevinaan lehtemme ”tieteellinen” vakava luonne – siksi pistin siihen pitkän sarjakirjoituksen ”avioliiton kehitysmuodoista”. [– –] Tämä aihe oli myös tarkoitettu poliittisesti vähemmän kehittyneille lukijoille, jotka lehdestä hakivat jotakin muuta kuin politiikkaa.⁸⁷⁷

Toteamus ilmentää sekä itsekritiikkiä että yleistä ilmapiirin muutosta. Stalinin kaudella heti vallankumouksen jälkeen säädettyjä, yksilönvapauden ja sukupuolten tasa-arvon ajatuksiin nojaavia lakeja oli alettu tiukentaa eikä avoin julkinen keskustelu ollut enää mahdollista. Suomalaisen kommunistisen puolueen historiaa kuvaavasta kirjasta kaikei haluttiin siivota liikkeen alkuajoille ominainen mutta 1930-luvun hengen sopimaton radikalismi ja vääraoppiset käsitykset.

876 Lyhennysote, liite ilm.rek. no 1967/3.10.1934. Hanna Malmin henkilömappi. Ek–Valpo I:n arkisto. Kansallisarkisto.

877 Lassy 1934.

Työläisnainen ja avioliitto

Avioliittokeskusteluun liittyi vuoden 1922 lopulla myös *Työläisnainen*, joka ei tätä ennen juuri ollut kiinnittänyt huomiota asiaan. Vuosien 1920–1922 lehdissä puututtiin uuteen moraaliiin lähinnä vain kertomuksissa, joita ilmestyi lähes joka numerossa. Joulukuussa 1922 lehden kirjoittajaksi kuitenkin ilmestyi nimimerkki ”Simson”, joka saattoi olla joku *Sosialistisen Aikakauslehden* aiemmin samana vuonna käytyyn keskusteluun osallistuneista nuorisoliittolaisista. Koska Simson kirjoitti *Liekissä* ja naistenlehdessä vielä Lassyn jo poistuttua maasta, ei nimimerkin takana todennäköisesti ollut Lassy, vaikka tekstien lähettäminen Neuvostoliitosta Suomeen toki oli mahdollista. Simsonin tyyli viittasi pikemmin Hannes Mäkiseen tai Arvo Tuomiseen. Simsonin ensimmäinen teksti oli nimeltään ”Nainen”, ja siinä naisia kehoitettiin epäilemään elämänohjetta ”Minkä jumala on yhteen liittänyt, ei ihmisten pidä sitä erottaman”. Naisten yksinomaisena elämäntehtävänä ei Simsonin mukaan ollut ”paikata, parsia, hoitaa lapsia ja raataa kuin koni” eikä naisten tullut tyytyä olemaan ”perheorja, miehen leikkikalu”, vaan ”tasavertainen taistelija ihmisenä ja toverina miehen rinnalla”.⁸⁷⁸

Vuonna 1923 Simson jatkoi avioliiton ruotimista kirjoittamalla sarjan tekstejä otsikolla ”Vallitsevan avioelämän varjopuolia luokkataistelun kannalta katsoen” viitaten keskusteluun, jota oli edellisenä vuonna käyty *Sosialistisen Aikakauslehden* palstoilla Kollontain tekstin julkaisemisen yhteydessä. Simson kysyi, ”miten luokkataistelijan olisi järjestettävä rakkauselämänsä toiseen sukupuoleen, silti vanhingoittamatta tai vähentämättä luokkataistelutarmoansa”, ja kertoi lukijoille, ettei aio suositella mitään ”avio- tai lemmeiliittomuotoa”, vaan esittää joitain havaintoja avioelämästä ja sen vaikutuksesta työväenliikkeeseen. Simson tarkasteli kriittisesti ”tavallista” avioliittoa, johon ”myötäänsä menevät ’kommunistitkin’, ollenkaan arvelematta, jos luokkataistelutarmo siitä kärsii tai kostuu. Yksinkertaisesti vain ’naivat’ – nähtävästi mieluummin kuin ’palavat’”.⁸⁷⁹

878 *Työläisnainen* 20/1922.

879 *Työläisnainen* 1/1923.

Kirjoituksen jatko-osassa keväällä 1923 Simson osoitti avioliittoinstituution hyödyllisyyden kapitalistiselle yhteiskunnalle ja työnantajille: ”Avioliitto on eräs kapitalistisen järjestelmän omalaatuinen ruuvipihti, missä työläisen lopullinen käsittely rauhassa ja siivossa, ’siveellisesti’ ja ’kunniallisesti’ tapahtuu.” Avioliitto ja perhe sälyttivät työläiselle lukuisia velvollisuuksia, jotka sitoivat hänet aloilleen. Myös syväänjuurtuneet uskomukset estivät työläisiä muuttamasta tapojaan: ”Porvarilliset ennakkoluulot, tietoisesti tai tiedottomasti harjoitettu vuosisatainen pimitystyö avioliiton jumalallisesta alkuperästä, toinen toisensa omistamisesta, ikuisesta rakkaudesta j.m.s. käsitteet ovat vielä liian syvällä työläisen tunteessa.” Simsonin mukaan kyse ei ollut liiton muodosta sinänsä: siviiliavioliitto tai muu ”uudenaikainen liiton solmiamismuoto” ei olisi ratkaisu, elleivät ne perustuisi ”socialismin läpitunkemalle elämänymmärrykselle”.⁸⁸⁰

Simson päätti kirjoitussarjansa *Työläisnaisen* toiseksi viimeisessä numerossa syksyllä 1923 jatkamalla vallitsevan avioliiton tuhoisuuden ruotimista. Ei tarvinnut kuin katsoa ympärilleen nähdäkseen, mitä oli jäljellä kodista, josta ”miehen on ollut pakko matkustaa joko vieraaseen maahan tai muuanne kaukaiselle seudulle ansiotöihin” tai perhe-elämästä elättäjien jouduttua työttömiksi, asunnottomiksi, soitaan, vankilaan tai maanpakoon: ”Mitä tosiaan on jäljellä kaiken tämän jälkeen siitä onnen pyhätöstä, jonka porvarillinen tiede, taide ja kirkonpaimenet ovat perhe-ilon kiehtoneet?” Työläisten tehtävä oli muodostaa ”’rauhan’ työssijasta *taistelun liesi*”: ”Nykyisenä ajankohtana on koti- ja perhe-elämää alettava ymmärtää taisteluleirinä, jossa mies ja nainen toistaan tukien asettavat etualalle jatkuvan yhteyden säilymisen suuremman taistelukerhon, työväenjärjestön välillä.” Lopuksi Simson vielä satoi tekstinsä keskusteluun uusista avioliittomuodoista: ”Kutsuttakoon miehen ja naisen yhdysselämää lemmenliitoksi, oman tunnonavioliitoksi tai siviiliavioliitoksi, se on muodollinen puoli, joka ei sanottavasti asiaan vaikuta.”⁸⁸¹

Simson kehitti avioliittoteemaa myös *Liekissä* huhtikuussa 1924. Pohdiskelu oli puettu kertomukseksi Anterosta, joka kaupunkiin muu-

880 *Työläisnainen* 7–8/1923.

881 *Työläisnainen* 11–12/1923.

tettuaan tapasi Marin. Tämän syleilyssä kevätkesän viileinä iltoina saattoi unohtaa arkisen todellisuuden. Syksymmällä Antero muutti asumaan Marin kotiin ja niin tyttö kuin vanhemmat painostivat Anteroa avioliittoon. Antero kuului ammattiyhdistykseen, mutta Mari vanhempien kehotti tätä palauttamaan punakantisen kirjansa ”sinne mistä oli ne saanutkin”. Päivää ennen sovittua kirkollista vihkimistä Antero alkoi empiä: hän olisi halunnut siviilivihkimistä eikä muutenkaan tuntenut olevansa valmis avioon. Hän vietti yön matkustajakodissa ja päätti seuraavana päivänä noutaa vähät tavaransa appilasta. Tarinan lopussa Antero tunsu itsensä vapaaksi ja ajatteli onneksi kokeilleensa yhdessä asumista: ilman tätä kokemusta hän olisi todennäköisesti nainut Marin enempiä miettimättä.⁸⁸²

Vuonna 1923 *Työläisnainen* julkaisi vielä nimimerkki T. J.:n kirjoitussarjan ”Avioliiton puhtaus”. Teksti oli lähinnä satiirinen, sillä kirjoittaja puolusti yksiavioisuutta ja perusteli sen hyötyjä poimimalla esimerkkejä niin lintumaailmasta kuin Raamatusta. Kiinnostavaa tekstissä oli miehen ja naisen roolien ennakkoluuloton ruotiminen. Se sisälsi myös omaperäisen elementin, sillä siinä sivuttiin miehen, ”puoliso-toverin”, velvollisuuksia kotona:

milloin aviopuoliso tietää puoliso-toveriltaan saavansa yksin osakseen hänen kaiken suurimman ja hellimmän, rehellisen huolenpidon ja kannatuksen, niinhyvin henkisen kuin aineellisenkin ja taloudellisen, niin silloin myös toinenkin osaltaan, vapaasta tahdostaan, tahtoo osoittaa samaa takaisin. Silloin myös molempain yhteinen huoli ja harrastus kohdistuvat perheen ja yhteisen omaisuuden hoitoon sekä ennen kaikkea lasten kasvatukseen ja huoltamiseen, jonka kumpikin pitävät yksimielisesti itselleen yhtäpaljon kuuluvana.⁸⁸³

882 Simson: Avioliitto. *Liekki* 16/1924, 1–2. *Työläisnaisen* novellissa Simson käsitteli teemaa, joka oli saanut vähän palstatilaa sisällissodan jälkeen, nimittäin sodanaikaisia raiskauksia. Vaikka aihetta luodattiin vertauskuvallisen kertomuksen muodossa, jossa isäntämies yrittää raiskata työläisäidin, voidaan sitä lukea myös viittauksena sodanaikaisiin tekoihin, joista vaiettiin julkisuudessa. Simson: Minkä vuoksi? *Työläisnainen* 5–6/1923.

883 *Työläisnainen* 9/1923.

Samaan aikaan avioliittokeskustelun kanssa Suomen, kuten kaikkien Pohjoismaiden avioliittolainsäädäntöä oliin uudistamassa yhteisten suuntaviivojen mukaisesti. Vuonna 1909 asetettu perheoikeuskomitea oli jättänyt ensimmäisen mietintönsä jo ennen ensimmäistä maailmansotaa 1913 ja toisen mietinnön Venäjän vallankumouksen tapahduttua 1918. Ruotsi sääti komitean työn pohjalta jo 1915 avioliiton solmimista ja purkamista koskevan lain ja uudisti koko naimakaaren 1920. Norjassa vastaavat uudistukset tulivat 1918 ja 1927 ja Tanskassa 1922 ja 1925. Suomessa modernisoitu laki astui voimaan 1929. Pohjoismaisen mallin periaatteet olivat puolisoiden tasa-arvoisuus, yhteinen elatusvastuu, jaettu vanhemmuus, liberaali avioero-oikeus ja avioliiton solmimiselle asetetut lääketieteeseen pohjaavat esteet.⁸⁸⁴ Irma Sulkusen mukaan Suomen vuoden 1929 avioliittolaki myös legalisoi kaksijakoisen kansalaisuuden, koska siinä tunnustettiin aviovaimon ottavan osaa perheen toimeentuloon toiminnallaan kodissa. Vaimolle myös taattiin itsenäinen asema kodin talouden hoidossa.⁸⁸⁵ Miesvaltaisuutta osoitti vielä symbolisesti sukunimisäädös. Perheen yhteiseksi nimeksi tuli miehen sukunimi. Tässä mielessä lakiteksti ei ilmentänyt tasa-arvosopimusta, kuten vuosien 1918 ja 1926 neuvostolait.

Nuorisoliittolaisten keskustelua uudesta moraalista

Kollontain ajatusten leviämisestä antavat viitteitä satunnaiset maininnat eri lähteissä. Niitä oli niin etsivän keskuspoliisin raporteissa nuorisoliiton opintopiirien toiminnasta kuin teksteissä, kirjeissä ja myöhemmissä muistelmissa. Uuden moraalien pohdiskelu levisi myös nuorisoliikkeen paikallisiin, usein käsinkirjoitettuihin lehtiin, ohjelmateksteihin ja runoihin. Seksuaalimoraalia käsittelevien tekstien kääntäminen sekä omien, suomalaista näkökantaa mukaan tuovien pohdintojen julkaiseminen synnyttivät keskustelua ja vaikuttivat käytäntöihin. Vapaa moraalinen kanta sai kannattajia varsinkin nuorisoliittolaisista, mutta

884 Melby, Pylkkänen, Rosenbeck & Carlsson Wetterberg 2006, 9, 17.

885 Sulkunen 1989, 93. Vrt. Melby ym. 185–186.

moni vanhemman polven sosialisti tuomitsi sen – 1920-luvun loppua kohti ennen muuta Leniniin vedoten.

Nuoressa Työläisessä (1920–1923) seksuaalimoraalia ei pohdittu kovinkaan monessa tekstissä. Kesällä 1920 julkaistiin nimimerkki Sanelma Oikotien kertomus ”Naisesta vaimoksi” ja alkuvuodesta 1921 tarina ”Alvia Talvipääsky”, jonka teemoja Kirsti Salmi-Niklanderin mukaan olivat ”naisen oikeus omaan ruumiiseensa, avioliitto patriarkaalisena kahleena ja miesten naiseen kohdistaman hyväksikäytön hienovaraiset muodot”. Oikotie oli käsitellyt samoja teemoja jo ensimmäisen maailmansodan aikana nuorisoliikkeen käsinkirjoitetuissa lehdissä, joten kirjoittelu ei viitannut Kollontaihin, vaan kiinnittyi tuolloiseen seksuaalireformistiseen keskusteluun.⁸⁸⁶ Kesällä ja alkusyksystä 1921 lehdesä ilmestyi Kollontain jo mainittu prostituutio-artikkeli ja Janne Rainion kertomus Eskosta ja Ellistä, jossa pohdittiin sitä, mille perustalle sukupuolten välisen suhteen tuli perustua. Sanelma Oikotie kirjoitti lehteen jumalastaan Eroksesta ja K. J. Koli avioliitosta sosialistisessa yhteiskunnassa. Koli selvitti tekstissä Neuvosto-Venäjän avioliittolainsäädäntöä ja käytäntöjä ja vertasi järjestelmää kapitalistisen maailman ”avioliittohelvettiin”.⁸⁸⁷

Tamperelainen Betty Peltonen oli 18-vuotias matkustaessaan 1921 ensi kertaa Neuvosto-Venäjälle Skp:n kokoukseen. Suomesta tulleet nuoren polven kommunistit suhtautuivat epäilemättä uteliaasti ja avoimesti vallankumouksen jälkeiseen elämäntapaan. Kokouksen osanottajiin kuului myös Peltosta kymmenkunta vuotta vanhempi Arvo Tuominen. Hänkin oli kotoisin Tampereelta, mutta oli sisällissodan jälkeen muuttanut Helsinkiin ja toiminut siellä Sstp:n äänenkannattajan *Suomen Työmiehen* päätoimittajana, puolueen pääsihteerinä ja Suomen ammattijärjestön varapuheenjohtajana. Tuominen pidätettiin muun Sstp:n johdon mukana tammikuussa 1922 ja tuomittiin neljäksi vuodeksi poliittiseen vankeuteen.

886 Salmi-Niklander 2011, 38.

887 Janne Rainio: Lemmen teiltä. *Nuori Työläinen* 10.6.1921; Sanelma Oikotie: Eroksele. *Nuori Työläinen* 17.6.1921; Alexandra Kollontay: Prostitusioni ja nuoret köyhälistöläiset. *Nuori Työläinen* 12.8.1921; K. J. Koli: Avioliitto sosialistisessa yhteiskunnassa. *Nuori Työläinen* 23.9.1921.

Tuomisen tutkintavankeuden ajalta Turun lääninvankilasta on säilynyt seitsemän Betty Peltoselle Tampereen osoitteeseen lähetettyä kirjettä, jotka nekin kuvastivat Ivar Lassyn johdolla vankilassa keväällä käytyä keskustelua uudesta moraalista. Kirjeistä ensimmäinen oli päivätty juhannuksena 1922. Siinä Tuominen kirjoitti ajattelevansa Bettyä ”luonnon ihanilla takamailla, keskellä pakanallista maailmaa”. Kirjeisiin sisältyi luultavimmin viittauksia puolueen asioihin ja tovereihin, mutta ne oli verhottu uuden elämäntavan pohdintaan. Tuominen kirjoitti ”neuvostonunna-aatteesta”, jonka ensimmäinen koekaniini Peltonen olisi. Jos koe pettäisi ”yksiavioisuuden taantumus riemuitsisi ja nousisi entistä voimakkaampana”. Tuominen ilmoitti samalla ryhtyvänsä laatimaan ohjesääntöä neuvostonunna-aatteelle, mutta siihen asti ”sinä saat elää niin kuin viimeistä päivää”.⁸⁸⁸

Ohjesäännöt saapuivatkin Peltoselle syyskuussa. Niissä neuvostonunna määriteltiin itsenäiseksi naistyyppiksi, jonka elämäntavat ja elämäntavat myötäilevät ”luokkataistelijalle välttämätöntä edellytystä vapautta”. Tämä ”ei kiellä naisellista luontoaan, eikä työnnä luotaan ‘maallisia iloja’, joita hyvin vähän hymyilevä todellisuus tarjoaa”: toisaalta hän ei myöskään tahdo yksinomistusta rakastettuunsa, vaan vaatii molemminpuolista vapautta. Neuvostonunnalle rakkaus ja avioliitto olivat ohimeneviä tilanteita, elämä oli omistettava aatteelle. Nainen ei siten määrittänyt miehen, perheen tai kansakunnan vaalijaksi. Mutta aivan itsenäinen ei tämäkään tyyppi ollut, sillä naisen tuli nyt alistua luokan ja aatteen palvelukseen. Tuominen kehotti vielä Peltosta kommentoimaan ohjesääntöä ja miettimään soveltuvatko tuumailut käytäntöön: ”yksityiskohtaiset ja lähemmät määritelmät voidaan tehdä vasta ‘ohjelmaa’ lopullisesti laadittaessa sinun, asiantuntijan (koekaniinin) havaintojen ja kokemusten perusteella. Sinulla jo lienee ainehistoa sitä varten?”⁸⁸⁹

Venäjän vallankumouksen jälkeisillä, uutta moraalialue pohtivilla teksteillä ja keskusteluilla oli vaikutuksensa suomalaistenkin kommunistien elämäntapaan, erityisesti Neuvosto-Venäjällä ja Neuvostoliitossa

888 Arvo Tuomisen kirje Betty Peltoselle juhannuksena 1922, kansio 1, BP:n henkilöarkisto. KansA.

889 Arvo Tuomisen kirje Betty Peltoselle Turun lääninvankilasta 10.9.22, kansio 1, BP:n henkilöarkisto. KansA.

mutta myös Suomessa. 1920-luvun alkupuolella Betty Peltonen asui osin Helsingissä, osin Tampereella. Helsingissä hän hakeutui Sörnäisten sosialistiseen nuoriso-osastoon. Se oli suurin nuoriso-osastoista ja siihen kuului keskeisiä nuorisoliikkeen mutta myös puolueen vaikuttajia. Osa näistä oli pidätetty alkuvuodesta 1922, mutta toiminta jatkui uusin voimin. 1920-luvun alkupuolella muiden muassa Toini Johansson, Toini Antikainen, Niilo Wälläri, Hannes Mäkinen, Väinö Vuorio, Inkeri Lehtinen ja Ludvig Kosonen osallistuivat osaston rientoihin.⁸⁹⁰

Ajatukset uudesta ihmisestä ja moraalista nousivat esiin osaston opintopiireissä. Nuorten leiripaikalla Kivinokassa 1925 pidetyssä tapaamisessa, johon viitattiin tutkimuksen alussa, luettiin Ludvig Kososen johdolla *Sosialistisesta Aikakauslehdestä* Kollontain artikkeli perheen historiasta ja perhe-elämästä Neuvosto-Venäjällä ”rinnastettuna kapitalistisessa maailmassa vallitseviin perhesiteisiin”. Paikalla ollut etsivän keskuspoliisin tiedottaja, yksi toveripiirin jäsenistä, selosti ”vanhemman, sosialistiseen liikkeeseen kauan osaaottaneen henkilön” todenneen hänelle Kollontain käsitysten seksuaalimoraalista olevan ”laajalti tunnettuja”. Vanhempi kertoja oli paheksunut uusia oppeja ja todennut tulosten olevan itsestään selviä, jos niiden mukaan ”käydään kasvattamaan meidänkin sosialistisia nuoriso-osastolaisiamme”. Kerroja jatkoi joidenkin vanhempien ”kauhulla ajattelevan sitä vapautta, mikä Kivinokassa on vallinnut eri sukupuolien keskinäiseen seurusteluun nähden” – sen hedelmiäkin edelliseltä kesältä oli jo nähty. Tätä hän piti seurauksena ”siitä valistustyöstä, jota kehittymättömän nuorison keskuudessa Liiton toimihenkilöiden taholta Neuvosto-Venäjän malliin harjoitetaan”.⁸⁹¹

890 Ludvig Kosonen syntyi 1900 pietarinsuomalaiseen työläisperheeseen. 1918 perhe muutti Suomeen. 1921 Kosonen liittyi Skp:hen. 1926 hänet pidätettiin Sosialistisen nuorisoliiton jutussa ja tuomittiin kolmeksi vuodeksi vankilaan, josta vapautui 1929. Seuraavana vuonna hän lähti Neuvostoliittoon. Kosonen kirjoitti artikkeleita, runoja ja kertomuksia suomenkielisiin lehtiin ja oli *Punakanteleen* päätoimittaja. Teoksista tunnetuin on *Lippulaulu: Kuvaus Suomen kommunistisen nuorisoaktiivien elämästä vuodelta 1929*. Leningrad: Kirja, 1932. Kosonen kuoli tuberkuloosiin leningradilaisessa sairaalassa 1933. Ks. Natsionalnye pisateli Karelii, 38–40.

891 ”Erittäin salainen” raportti Kivinokan kesänvietosta 1925. Päiväty 21.10.1925. Amp IV C, k 189, Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

Muutkin lähteet kertovat sosialistisen liikkeen sukupolvien välillä olleen erimielisyyttä uudesta moraalista. Erot saattoivat myös olla alueellisia, sillä uudet ajatukset ja käytännöt juurtuivat oletettavasti nopeammin suurimpiin kaupunkeihin. Ludvig Kosonen moitiskeli eräässä yhteydessä ammattiyhdistysliikkeen ”vanhoja holhoojasetiä” siitä, että nämä pitivät velvollisuutenaan vain ”katsoa, ovatko nuorten housunnapit aina kiinni”.⁸⁹² Eräässä nuorisoliiton toimikunnan kokouksessa Etelä-Pohjanmaan sosialistisen nuorisopiirin edustaja toivoi *Liekin* ja *Idän ja Lännen* toimittajilta ryhdikkäämpää otetta. ”Heillä päin” lehdeltä odotettiin ”reiluja julistuksia ja tulipalokirjoituksia”, joiden sijasta ”Liekickä on ollut sopimattomia rakkauskertomuksia, eräskin, jossa kerrotaan katuelämästä Helsingissä on rivo. Idässä ja Lännessä on samallaisia kirjoituksia.” Antti Nokireki vastasi toimitusten puolesta vaasalaisten pelkäävän turhaan alastomuutta: ”Ei meillä täällä ole vielä Idän ja Lännen vaikutuksesta tapahtunut siveellisyyserikoksia.”⁸⁹³

Nuoret myös karnevalisoivat vallankumouksellisia ajatuksia ja ilmiöitä, mikä saattoi työväenliikkeen vanhemmasta polvesta tuntua kevytmieliseltä tai jopa pyhän häpäisemiseltä. Kivinokalla toimineet ”Polkkatukkaisten klubi”, ”Tikapuuklubi” ja muut telttakunnat tunnushuveineen tai saareen pystytetty kyltti ”Kivinokan Federatiivinen Neuvostotasavalta” olivat leikkimielisyyden ja yhteisen hauskanpidon ilmauksia. Jo kesällä 1921 *Nuoren Työläisen* kirjoittaja oli käynyt vierailulla ”Kivinokan Neuvostotasavallassa”, jossa hänelle oli esitelty ”neuvostohallituksen maita”.⁸⁹⁴ Osaston käsinkirjoitetuissa lehdissä oli niin ikään kirjoituksia, joissa seksuaalimoraaliin liittyviä pulmia ratkottiin varsin mutkattomasti. ”Rakkauskertomuksessa” nimeltä ”Vaihdos” kerrottiin naisesta, joka petti aviopuolisoaan miehen kanssa, jonka vaimo

892 Ilm. 195, 9.6.25, amp IV C, k 189, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

893 Sosialistisen Nuorisoliiton ltmk:n pk 10.4.25, amp IV A 2, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

894 ”Erittäin salainen” raportti Kivinokan kesänvietosta 1925. Päivätty 21.10.1925. Amp IV C, k 189, Ek-Valpo I:n arkisto. KA; Antrei: Käynnillä Kivinokan neuvostotasavallassa. *Nuori Työläinen* 26.8.1921.

puolestaan tapaili salaa kyseistä aviomiestä. Asian paljastuttua päätettiin yksinkertaisesti vaihtaa puolisoja ja tarina päättyi onnellisesti.⁸⁹⁵

Porilaisessa käsinkirjoitetussa *Nuorison Tahto* -lehdessä pohdittiin keväällä 1920 perhettä sosialistisessa yhteiskunnassa. Kirjoittaja Edvard Halonen ei ollut perehtynyt Kollontain ajatuksiin vaan otti auktoriteetikseen Engelsin. Kirjoittaja totesi sosialismin hävittävän ”molemmat nykyisen avioliiton perusteet, naisen riippuvaisuuden miehestä ja lasten riippuvaisuuden vanhemmista – –”. Tätä kirjoittaja piti vastauksena ”porvaristomme huudolle muka naisen yhteisyydestä sosialistisessa yhteiskunnassa”. Engelsin mukaan sosialismi nimenomaisesti hävittää naisten yhteisyyden, jota porvarillisessa yhteiskunnassa on edustanut prostituutio. Halonen oli myös havainnut työväen keskuudessa viime aikoina nousseen voimakkaan naisliikkeen, mutta varoitti naisia halventamasta tai alentamasta miehiä.⁸⁹⁶

Porilaisessa niin ikään käsinkirjoitetussa *Torpedo*-lehdessä oli alkuvuodesta 1922 pilajuttu ”avioliittokokouksesta”, joka oli pidetty Porin Työväentalolla ”sos.kurssilaisten” ja Helsingistä tulleen pastori Ingmanin voimin. Kokouksessa oli äänestetty parhaasta tavasta järjestää sukupuolielämä. Pastorin ehdotus oli ”luonnollinen kirkollinen avioliitto” ja muina vaihtoehtoina avioliitto vuoden koetusajalla, avioliitto vapaaseen rakkauteen perustuvana, siviiliavioliitto ja avioliitosta kieltäytyminen nykyisen järjestelmän aikana. Viidenneksi ehdotettiin ”täydellistä vapaarakkautta eri sukupuolien välillä”. Äänestyksessä voittajaksi selvisi ”täydellinen vapaarakkaus”.⁸⁹⁷

Säilyneitä lauluja ja käsinkirjoitettuja lehtiä tarkastellessa suuri osa nuoriso-osaston toiminnasta näyttää ”perinteisiä” sukupuolirooleja myötäilevältä. Uudesta moraalista haaveilivat ennen muuta miehet, ”tytöillä” taas oli asemansa apulaisena ja otettavana. Latvalan marssissa haaveiltiin, kuinka ”Tytöt meille kahvin keittelee/palkaksi me heitä vähän halataan/mut toisiltamme kuitenkin se salataan – –”. Kun osaston kokouksessa keskusteltiin Niilo Väreen aloitteesta siitä, pitäi-

895 Myrskykello 1.5.25, k 7, 1C Sörnäisten sosialistisen nuoriso-osaston arkisto. KansA.

896 Edvard Halonen: Perhe sosialistisessa yhteiskunnassa. *Nuorison Tahto* 20.4.1920. Porin sosialistinen nuoriso-osasto, seuralehdet 1918–1927. KansA.

897 Arvo Lindström: Avioliitto kokous, *Torpedo* 1922/2, 1C, KansA.

sikö tyttöjen ja poikien nukkua eri teltoissa Kivinokassa, erityisesti miehet ottivat kantaa ja puolsivat yhteismajoitusta. Väreeltä tivattiin, suostuisiko hän itse olemaan ”ilman tyttöjä”.⁸⁹⁸ Kivinokka oli mitä ilmeisimmin nuorille nimenomaan seurustelupaikka, josta Sörnäisten nuoriso-osaston käsinkirjoitetun *Myrskykello*-lehden mukaan ”pitäisi kirjoittaa kokonainen teos ja eräänä lukuna pitäisi olla luettelo niistä pareista, jotka ‘nokka’ on yhdistänyt”.⁸⁹⁹ Kirsti Salmi-Niklander on tutkinut Karkkilan nuoriso-osaston käsinkirjoitettuja lehtiä ja todennut niiden antaneen mahdollisuuden pohtia tunne-elämän kysymyksiä ja sukupuolten rooleja. Jo 1910-luvulla osaston toiminnassa opiskeltiin uudenlaisia tunteiden ilmaisemisen ja hallinnan muotoja, ja sama linja jatkui kansalaisodan jälkeen.⁹⁰⁰ Sörnäisissä keskustelua siivitti vahvemmin Neuvosto-Venäjän seksuaalivallankumous.

Asenteet saattoivat myös olla ”pikkuporvarillisia”, kuten Arvo Tuominen myöhemmin muisteli. Päästyään vankilasta 1926 hän tiedusteli Lyyli Rainiolta, haluttaisiko tätä muuttaa yhteen asumaan, mihin tämä oli myöntynyt, kunhan ensin käytäisiin vihillä: ”Niin hihhulikommunisti kuin olinkin, olin siinä määrin pikkuporvarillinen, että pidin asiaa ilman muuta selvänä. Tottahan toki vihillä oli käytävä, ei hän nuoren naisen sopinut muuttaa miehen luokse ilman tarpeellisia muodollisuuksia.”⁹⁰¹

Rationalisoiva suunta: siveellisyys, terveys, itsekuri

Kollontai ei edustanut hallitsevaa ja voittoaikaa linjaa Neuvostoliiton 1920-luvun laajassa seksuaalimoraalikeskustelussa, johon ottivat osaa erimielisten bolševikkijohtajien lisäksi puolueen rivijäsenet, tutkijat, oikeusoppineet, lääkärit, sosiaalialan suunnittelijat, naisaktivistit, nuorisoliittolaiset, taiteilijat ja muut kansalaiset mielipidekirjoituksissaan. Niin kutsutussa seksuaalivallankumouksessa on hahmotettu kaksi pää-

898 Ohjelmistoa, k 7, 1C Sörnäisten sno. KansA; Opintopiirin ilmaptk 29.3.25, amp IV C2-C3, k 189, ”Sörnäisten sno”, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

899 *Myrskykello* 28.9.25, k 7, 1C Sörnäisten sosialistinen nuoriso-osasto. KansA.

900 Salmi-Niklander 1996, 124.

901 Tuominen 1958, 218.

kantaa. Dan Healey on nimennyt nämä rationalisoivaksi ja vapauttavaksi suuntaukseksi.⁹⁰² Eliot Borenstein on puolestaan puhunut kahdesta seksuaalivallankumouksesta, vallankumouksellisesta asketismista ja seksuaalista anarkiaa lähenevästä vapaudesta, joilla molemmilla oli juurensa Venäjän kulttuurihistoriassa.⁹⁰³ Rationalisoivaa suuntaa ja asketismia edusti muun muassa Lenin, jonka mukaan seksuaalisuutta tulisi säädellä lääketieteelliseltä perustalta. Asia olisi nähtävä kollektiivisesti eli yhteisön näkökannalta: erotiikan korostaminen häiritsi ihmisen tärkeämpiä toimia, kuten työtä ja yhteiskunnallista osallistumista. Ivan Petrovitš Pavlovin ja Sigmund Freudin tutkimusotteita yhdistelemään pyrkinyt psykoneurologi A. B. Zalkind analysoi seksuaalisuuden ja ruumiillisuuden historiallisuutta ja esitti, että markkinatalous oli seksualisoinut universumin ja saattanut ruumiin epäjärjestykseen. Liiallinen seksin korostus oli pahasta ja veisi voimia, jotka pitäisi kohdentaa kommunismin rakentamiseen. Zalkindin mukaan seksi oli oopiumia kansalle ja hän kehitti erityisen teorian vallankumouksellisesta subliimaatiosta.⁹⁰⁴

Ajatuksen ja toiminnan vapauden kannattajat puolustivat yksilönvapautta, tasa-arvoa ja nautintoa sinänsä ja pitivät sitä vallankumouksellisena voimana. Heidän lähtökohtansa oli, että seksuaalisuhteita tuli säädellä mahdollisimman vähän laeilla. Esimerkiksi Aleksandra Kollontai puhui sekä seksuaalisen nautinnon, suuren rakkauden että toverillisten suhteisen puolesta ja edellytti, etteivät minkäänlaiset taloudelliset tai muut pakot saaneet vaikuttaa näihin suhteisiin. Uudenlaisen moraalien kehityttyä lakeja tarvittaisiin yhä vähemmän. Lasten ja yhteisön etu tulisi kuitenkin siirtymävaiheessa turvata.

Tämän ajattelutavan taustalla oli pitkä utopistisen tai kommunitaarisen ajattelun perinne, jossa on erotettu useita aaltoja varhaiskristillisistä yhteisöistä 1960-luvun kommuuneihin. Neuvostokumouksen lähimmät edeltäjät olivat Benjamin Zablockin jaottelun neljäs utopistinen jakso 1800-luvun toisella neljänneksellä, jolloin utopistisocialistit kehittivät teorioita yhteisöistykseen perustuvista yhteisöistä, joissa

902 Healey 2002, 352–354.

903 Borenstein 2000, 6–

904 Naiman 1999, 126–127; Borenstein 2000, 12–13.

”vapaa rakkaus” korvasi vallitsevat perherakenteet. Teorioita myös kehitettiin käytännössä. Viides jakso ajoittui vuosien 1890–1920 välille, ja uutena piirteenä siinä olivat fyysiseen terveyteen ja rotuhygieniaan liittyvät painotukset. Tässäkin vaiheessa utopistit olivat osa laajasti ymmärrettyä sosialistista liikettä.⁹⁰⁵

Kollontain aikalaisarvion mukaan ajatukset uudesta moraalista saivat kannatusta nuorison keskuudessa, mutta tyrmäävän vastaanoton monilta puoluetovereilta.⁹⁰⁶ Jo avioteesit synnyttivät kiihkeää keskustelua: ajateltiin, etteivät ne sopisi alkuunkaan maalaisväestön elämäntapaan, ja ”ne olivat uusia, aivan liian uusia jopa monille puolueessa”.⁹⁰⁷ Kampanja seksuaalivallankumousta vastaan alkoi Neuvosto-Venäjällä jo 1920-luvun alussa. Kollontai oli kriitikoille sopiva syntipukki, koska oli jo muutoinkin, niin keväällä 1918 kuin työläisopposition toiminnan yhteydessä, leimautunut joidenkin puoluejohtoon kuuluneiden silmissä häiriköksi. Kollontain poliittisen nujertamisen yhdeksi välineeksi tulivat toisin sanoen hänen uutta moraalialueita koskevat pohdiske-lunsa. Myös Eric Naiman on tutkimuksessaan *Sex in Public* korostanut julkisen seksipuheen välineellisyyttä: huoli seksuaalimoraalin väljenty-misestä, seksuaalirikosten lisääntymisestä ja yhteiskuntaa uhkaavista sairauksista ilmensi Naimanin mukaan pohjimmiltaan bolševikkien tuntemaa huolta asemastaan ja legitimitetistään.⁹⁰⁸

Rationalisoiva linja ja yhä puritaanisemmat äänenpainot saivat enemmän jalansijaa uuden talouspolitiikan kaudella. Samaan aikaan sukupuolen epäpolitisoinnin ilmapiirissä korostettiin naisen ja miehen ”luonnollista” eroa. Äärimmillään tämä ilmeni puheessa naisen biologisesta tragediasta, arkipäiväisemmän muodon se sai julkisten palvelu-jen karsimisena ja oletuksena naisten paluusta hoitamaan kotitaloutta. Sukupuoli ja seksuaaliasioiden asiantuntijaksi nostettiin suomalaisissa julkaisuissa tässä vaiheessa ennen muuta Lenin. Neuvostoliitossa kes-

905 Sosiologi Benjamin Zablockin jaksotus on hänen tutkimuksestaan *Alienation and charisma: a study of contemporary American communes* (Free Press, New York 1980), jota tässä on lainattu Saskia Poldervaartin työpaperin ”The Recurring Movements of ‘Free Love’” pohjalta. Ks. Poldervaart 2001.

906 Kollontai 1926/2001, 50.

907 Kollontai 1926/2001.

908 Naiman 1999, 16–17.

kustelu oli huomattavasti laajempaa. Kampanjan sanoma kiteytyi A. B. Zalkindin 1925 julkaistuissa *12 kysymystä*, joissa säädeltiin tarkasti proletariaatin sukupuolielämää. Komsomol eli kommunistisen puolueen nuorisoliitto valjastettiin kampanjaan, ja sen julkaisut vaativat nuorisoa suuntaamaan huomionsa rakkaudesta ja avioliitosta sosialistisen yhteiskunnan rakentamiseen.⁹⁰⁹

Keskusteluja Leninin kanssa

Leninin seksuaalimoraaliset kannat erosivat Kollontai käsityksistä. Naisten työssä käynti sekä kotitalouden ja hoivan kollektivisointi sen sijaan olivat kysymyksiä, joista näiden välillä vallitsi yksimielisuus. Leninin näkemykset tulivat tunnetuiksi hänen kuoltuaan, eritoten Clara Zetkinin julkaistua 1925 muistiinpanonsa keskusteluista Leninin kanssa. Kirja, *Erinnerungen an Lenin*, suomennettiin vasta 1985⁹¹⁰, mutta Leninin tässä teoksessa esittämät näkemykset saivat sijaa Neuvostoliitossa julkaistuissa suomenkielisissä lehdissä jo 1920-luvun jälkipuolella ja kantautuivat myös Suomen puolelle. Lisäksi Lyyli Latukka suomensi Leninin omia tekstejä naisten asemasta, ja kirjanen *Naisen vapauttamisesta* julkaistiin 1925. Samana vuonna ilmestyi muutoinkin runsaasti Leninin tekstien suomennoksia, sillä Leninin kirjojen julkaisemisrahas- to tuki kääntämistä. Naiskysymyksen lisäksi ilmestyi 1925 muun muassa Leninin kirjanen *Nuorisosta: kirjoituksia ja puheita*, joka keskittyi pitkälti opiskelun merkitykseen nuorille.⁹¹¹

Leninin lähimpiin puoluetovereihin kuului naisasiasta kiinnostuneita naisia. Vaimo Nadežda Krupskaja oli kirjoittanut naisasiasta jo 1900 eli ennen muita venäläisiä sosiaalidemokraatteja. Lenin oli kiistellyt kysymyksestä myös toisen hänelle läheisen naisen, Inessa Armandin kans-

909 Stites 1978, 376–384.

910 Clara Zetkin: *Erinnerungen an Lenin* (1925); suom. *Lenin*. Leninmuseon julkaisuja, Tampere 1985; Tässä käytetty englanninkielistä versiota *Lenin on the Women's Question. From My Memorandum Book*.

911 Sen suomentaja oli Helmi Peuhkuri.

sa.⁹¹² Kollontaikin kuului ensimmäisen maailmansodan aikana Leninin luotettuihin. Lenin piti tärkeänä sosialismin klassikoita myötäillen naisten saamista mukaan tuotantoon ja yhteiskunnalliseen toimintaan. Lenin jakoi Kollontain näkemyksen siitä, että naisten vapautuminen edellyttäisi tasa-arvoistavan lainsäädännön lisäksi julkisia palveluja: kotitalous- ja hoivatyö olisi siirrettävä yhteiskunnan vastuulle. *Idässä ja Lännessä* 1925 julkaistussa artikkelissa ”Mitä Lenin opetti naisille?” Lenin esitettiin naisten tukijana, joka ”huomautti väsymättä naisille: Muistakaa, että olette ihmisiä ja kansalaisia!” tai ”älkää olko orjattaria, olkaa tietoisia ihmisiä!” Miehiä Lenin moitti naisten huonosta kohtelusta, jopa moni kommunisti, ”jonka pitäisi olla uuden ajan valistunut mies” saattoi lyödä vaimoaan. Leninin näkemyksessä naisella ja miehellä oli silti omat vastualueensa, jolla toinen sukupuoli sai apulaisen roolin: kirjoittaja mainitsee Leninin auttaneen vaimoaan ”taloustoimissa”, jotta vaimo saattoi puolestaan auttaa häntä poliittisissa töissä.⁹¹³

Seksuaalisuus teemana ei Leniniä sen sijaan kiinnostanut ja hän kauhisteli sitä painoa, jota asialle oli vallankumouksen jälkeen pantu. Clara Zetkin mainitsee käyneensä ensimmäisen pitkän keskustelun Leninin kanssa tämän työhuoneessa syksyllä 1920. Lenin piti Zetkinin mukaan tavoitteena vahvan kansainvälisen naisliikkeen luomista ”selkeältä teoreettiselta pohjalta”. Hän pahoitteli sitä, ettei Kominternin toinen kongressi ollut saanut mitään aikaan asiassa. Zetkin ihmetteli Leninin käsitystä, sillä hänestä naiset näyttivät olevan vahvoissa asemissa bolševikkipuolueessa ja olivat tehneet paljon töitä vallankumouksessa ja sen jälkeen. Lenin oli tästä samaa mieltä: naiset olivat osoittaneet maailmalle oman työnsä merkityksen ja pyyhkineet pois enemmän ennakkoluuloja kuin kaikki feministisen kirjallisuuden niteet. Tästä huolimatta tarvittaisiin naisten oikein ohjattua kansainvälistä liikettä. Liikkeen tarvetta Lenin perusteli naisten kiinnostuksenkohteilla, jotka

912 Armand oli I maailmansodan aikana kirjoittamassa kiistakirjoitusta naiskysymyksestä. Hän luetutti tekstiään Leninillä, joka esitti siitä kärjekästä kritiikkiä. Erityisen sekavana tämä piti Armandin käsityksiä ”vapaasta rakkaudesta”. Berttram D. Wolfe: Inessa Armand.

913 Y. S.: Mitä Lenin opetti naisille? *Itä ja Länsi* 16/1925, 242–243. Y. S. lienee ollut Yrjö Sirola, joka toisinaan käytti tätä nimimerkkiä. Kirjoittaja saattoi olla myös Yrjö Savolainen, joka työskenteli vuodesta 1925 Leningradin valistusosaston ohjaajana ja 1920-luvun lopulla *Soihdun* ja *Vapauden* toimittajana.

hänen mukaansa olivat vääriä ja joita Kominternin kontrolloiman naisliikkeen tuli muuttaa. Hän oli muun muassa kuullut, että Hampurissa eräs naistoveri julkaisi lehtä prostituoituille ja yritti saada näitä järjestäytymään vallankumoukselliseen liikkeeseen. Prostituoitujen asema oli kyllä surkea, ja neuvostovaltionkin olisi yritettävä sijoittaa heidät tuotantoon, mutta Leninin mukaan olisi parempi saada muut työläisnaiset kuin prostituoidut järjestäytymään. Prostituoitujen organisointi herättäisi vain hämmennystä ja jakaisi joukkoja.

Lenin jatkoi länsimaisten kommunistien suomimista toteamalla:

Minulle on kerrottu, että seksi- ja avioliittokysymykset ovat naistoverien luku- ja keskusteluiltojen pääaiheita. Ne ovat poliittisen ohjauksen ja kasvatuksen tärkeimmät kiinnostuksenkohteet. Saatoin tuskin uskoa korviani sen kuullessani. [– –] Laajimmin luettu kirjainen on uskoakseni nuoren wieniläisnaisen [ilmeisesti Meisel-Hessin, EK] pamfletti seksuaalisuudesta. Mitä tuhlausta! Mikä totuus siinä on, jota työläiset eivät olisi jo kauan sitten lukeneet Bebeliltä.

Naiskirjoittajan tekstin Lenin määritteli ”tylsäksi”, Bebel taas ilmaisi itseään ”vahvasti, purevasti ja hyökkäävästi”. Lenin tuomitsi saman tien kaikki freudilaisuuteen perustuvat, porvarilliset seksuaaliteoriat. Niihin pohjaavia kirjasia ei tulisi kierrättää ja kommentoida, vaan kritisoida marxilaiselta pohjalta. Kollontain *Novaja moral i rabotši klass*, jossa esiteltiin innostuneesti Meissel-Hessin ajatuksia, oli ilmestynyt Venäjällä 1918, ja Lenin saikin luultavasti yhden kritiikkinsä kimmokkeen tästä tekstikokoelmasta. Kollegoiden välit olivat viilenneet ulkopoliittisten erimielisyyksien myötä ja myös, koska Kollontai oli tukenut epäsuosiin joutunutta toista aviomiestään Pavel Dybenkoa keväällä 1918.⁹¹⁴

Leninin tokaisu ”Tällä hetkellä muut ongelmat kuin Maorien avioliittomuodot ja muinainen inesti ovat kiireellisempiä” on suomalaisesta näkökulmasta kiinnostava, sillä se näyttäisi viittaavan suoraan *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* vuodesta 1919 julkaistuun Ivar Lassyn kirjoitussarjaan avioliiton kehitysmuodoista, siinä kun käsiteltiin nimenomaan eri kansojen ja heimojen seksitapoja ja myös inestin merkitystä avioliiton historiassa. Toisaalta voi olla, että avioliiton historian

914 Farnsworth 1980, 117.

uudelleen tulkintoja oli esitetty Engelsin ja Morganin pohjalta myös venäläisissä lehdissä, osana marxilaisen antropologian kehittelyä. Lassy kuitenkin kuului tämän Leninin mielestä epäilyttävän koulukunnan edustajiin.

Naistoverien kaikki ajatukset olisi Leninin mukaan suunnattava kohti köyhälistövallankumousta. Vasta se loisi pohjan aviollisten ja seksuaalisten suhteiden uudistamiselle. Kommunisteille, myös saksalaisille naisille, ajattelun ja käsittelyn arvoisia asioita olisivat neuvostot, samoin Versailles'n sopimuksen vaikutukset työläisnaisen elämään – työttömyys, palkkojen lasku ja verot. Myös nuorisoliike oli sortunut samaan syntiin, ja naisliikkeen olisi syytä pyrkiä vaikuttamaan nuoriin tässä asiassa.

Leninin mukaan seksi- ja avioliittovallankumous kyllä lähestyi, mutta sen tulisi perustua ”periaatteelle” ja teorialle:

Vaikken minä olekaan muuta kuin synkeä askeetti, niin kutsuttu nuorten ”uusi seksielämä” – ja joskus vanhojenkin – näyttää minusta usein pelkästään porvarilliselta, porvarillisten porttoloiden jatkolta. Sillä ei ole mitään tekemistä rakkauden vapauden kanssa sellaisena kuin me kommunistit sen ymmärrämme. Olet varmaan tietoinen kuuluisasta teoriasta, jonka mukaan kommunistisessa yhteiskunnassa seksuaalisen halun, rakkauden, tyydyttäminen on yhtä helppoa ja samantekevää kuin vesilasillisen juominen. Tämä vesilasiteoria on tehnyt nuoremme sekopäisiksi, aivan sekopäisiksi. [– –] Mielestäni vesilasiteoria on täysin epämarxilainen ja lisäksi yhteiskunnan vastainen.

Tässä kohtaa Lenin vetosi Engelson, joka oli ”osoittanut” kuinka tärkeää oli yleisen sukupuolihalun kehittyminen ja jalostuminen yksilölliseksi sukupuolirakkaudeksi. Vertaus veden juomiseen ontui Leninin mielestä sikälikin, että seksuaalisuudessa oli kyse sosiaalisesta toiminnasta, joka koski kahta ihmistä ja saattoi koskea vielä kolmatta, jos toiminnan seurauksensa olisi raskaus.

Leninin mukaan ”nykyinen laajalle levinnyt seksin liikakasvu ei tuo elämään iloa ja voimaa, vaan vie niitä. Vallankumouksen aikakaudella se on huono asia, erittäin huono.” Iloa ja voimaa elämään toisivat sen sijaan terveellinen urheilu, uinti, kisailu, kävely, kaikenlaiset ruumiilliset harjoitukset, samoin kuin monipuoliset henkiset harrastukset,

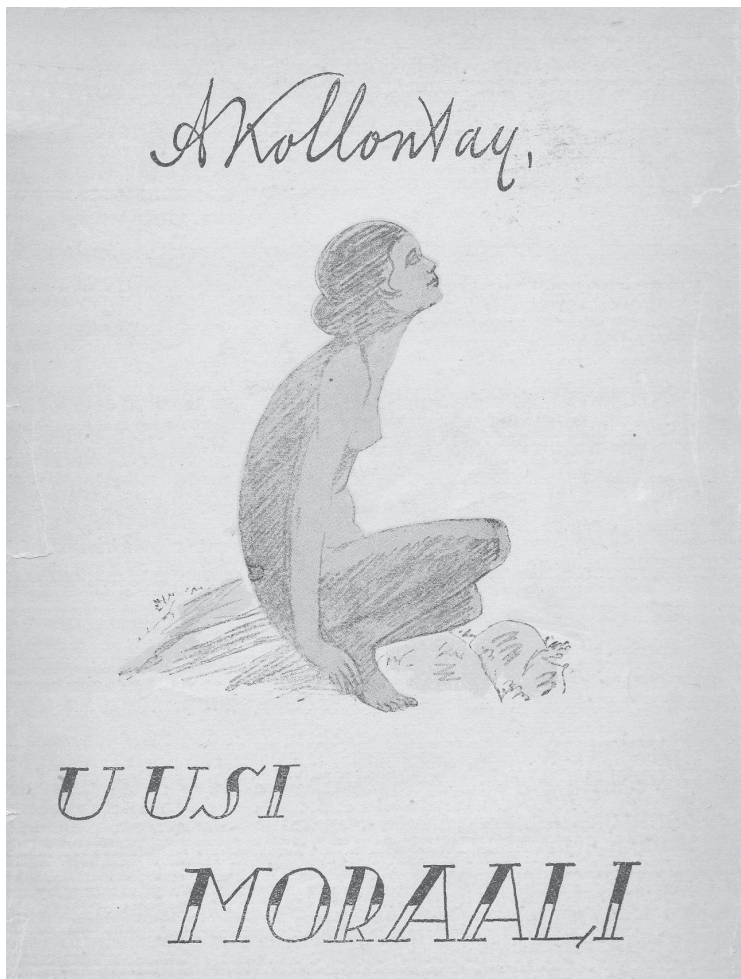
opiskelu ja tutkiminen. Samantapaista ajattelua oli saksalaisessa elämäntapareformiliikkeessä, jossa korostettiin terveellisiksi ymmärrettyjä elämäntapoja, kuten reippailua ulkoilmassa, mikä edesauttaisi toverillisten suhteiden syntymistä sukupuolten välille.⁹¹⁵ Lenin mainitsi vielä tuntevansa epäluuloa sellaisia naisia kohtaan, jotka sotkivat yksityiset romanssinsa politiikkaan tai miehiä, jotka juoksevat hameväen perässä. Tässäkin hän luultavasti ajatteli Kollontaita.

Vaikka Zetkinin tekstiä ei vielä 1920-luvulla suomennettu, siinä esiin tuodut kannat levisivät myös suomenkielisiin julkaisuihin. Niissä Leninin sukupuoli- ja seksuaalikäsitelmiin viitattiin 1920-luvun puolivälistä asti huomattavasti useammin kuin Kollontain käsitelmiin. Kun Pietarissa oli 1920 julkaistu suomeksi Kollontain *Perhe ja kommunistinen valtio* ja Kollontain ajatukset ja toiminta olivat saaneet huomattavan paljon palstatilaa *Vapaudessa* 1918–1921, alkoi käänne vuodesta 1922 eli samaan aikaan, kun Kollontai joutui Leninin ja hänen tukijoidensa epäsuosioon.

Lyyli Latukka kirjoitti Leninin ajatusten pohjalta Suomessa vuodesta 1925 ilmestyneeseen *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehteen* 1926 artikkelin ”Naisten aviosuhde ja -oikeudet Neuvosto-Venäjällä”. Siinä hän esitteli Neuvostoliitossa käynnissä ollutta avioliittolain uudistamista vertaamalla vuoden 1918 degreettiä uuteen lakiehdotukseen. Latukan mukaan naisen asema tulisi uudessa laissa paremmaksi, muun muassa koska miesten elatusvelvollisuutta oli tarkoitettu tiukentaa. Latukka myös todisteli uuden lain noudattavan Leninin kantoja: esimerkiksi avioeron saannin helppous noudatti Leninin ajatusta siitä, että ”[m]itä täydellisempi on avioerovapaus, sitä selvemmäksi käy naiselle, että hänen kotiorjuutensa syynä on kapitalismi eikä oikeuksien puute”. Tässä suhteessa neuvostovalta pyrki ”mitä suurimpaan vapauteen”.⁹¹⁶

915 Grossmann 1995, 26–27.

916 Lyyli L.: Naisten aviosuhde ja -oikeudet Neuvosto-Venäjällä. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 9–10/1926, 8.

Hannes Mäkisen suomentaman Aleksandra Kollontain esseekokoelman Uusi moraali (1926) kansi.

Uuden moraalın suomennos 1926

Tähän aikaan oli vielä tilaa erilaisille näkemyksille, mitä osoitti Neuvostoliitossa vuosina 1925–1927 käyty moniääninen keskustelu avio-

liittolain uudistamisesta tai vaikkapa Kollontain *Novaja moral i rabotši klass* -kirjoituskokoelman (1918) julkaiseminen suomeksi 1926 ja sen laaja mainostaminen ja esittely Suomessa ilmestyneissä kommunistisissa lehdissä. Kollontai sai tuolloin palstatilaa erityisesti *Työväenliikkeen Tiedonantajassa*, joka oli liikkeen päääänenkannattaja.

Uusi moraali -esseekokoelma ilmestyi kokonaisuudessaan suomeksi 1926. Suomentaja Hannes Mäkinen oli Sörnäisten nuorisosoastolaisia ja oli ollut vuodesta 1920 myös Sosialidemokraattisen nuorisoliiton sihteeri ja Suomen sosialistisen työväenpuolueen puoluetoimikunnan jäsen. Hän lienee niin ikään 1921 ollut Kollontain kuulijoiden joukossa Kominternin kokouksessa Moskovassa. Mäkinen käänsi Kollontain kaikki kolme esseettä saksankielisestä versiosta *Die neue Moral und die Arbeiterklasse* (1920) vankeusaikanaan 1922–1925. Hänen täydelliseksi kuvattu kielitaitonsa oli peräisin oppikoulusta. Sen hän oli keskeyttänyt 17-vuotiaana keväällä 1918 ryhtyäkseen Riihimäen punaisen naiskomppanian päälliköksi. Mäkinen avioitui saksalaisen Martha Moritzin kanssa, joka oli vuoteen 1927 toiminut saksan kommunistisessa naisliikkeessä.⁹¹⁷ Kollontain esseekokoelman kustantaja oli Työväenjärjestöjen Tiedonantaja. Kirjasta oli tuolloin saatavana myös ruotsinno, sillä Frams Förlag oli kustantanut teoksen Tukholmassa 1923 nimellä *Den nya moralen och arbetarklassen*. Mäkisen tarttumista juuri Kollontain kirjaan selittänee vankilassa 1922 käyty avioliittokeskustelu samoin se, että teosta ehkä pidettiin poliittisesti ”vaarattomana”, ja käännoästä saattoi työstää vankilassa.

Kollontain kolme esseettä antoivat aineksia paitsi seksuaalimoraalin myös sukupuolten välisen tasa-arvon pohdintaan. Mäkinen itse oli kiinnostunut ennen muuta tästä teemasta. Hän kirjoitti vankilasta kesäkuussa 1925 tuolloin 17-vuotiaalle Inkeri Lehtiselle, jonka hän oli tavannut nuorisoliikkeen riennoissa: ”Kun minä tulen sinne [Helsinkiin] saat minusta toverin naisasian puolesta ‘tapellessasi’”. Mäkisen mielestä olisi vähitellen pyrittävä siihen, että ”meidän keskuudestamme tuo ‘asia’ häviää”. Silti ”naisten on kynsin hampain puolustauduttava, jos vanhat ennakkoluulot vielä saavat valtaa meikäläisten piirissä.”⁹¹⁸

917 Hannes Mäkisen henkilömappi. Ek–Valpo I: arkisto. KA.

918 Hannes Mäkisen kirje Inkeri Lehtiselle 7.6.1925. IL:n henkilöarkisto. KansA.

Martha Moritz ja Hannes Mäkinen. Kuva Kansan Arkisto.

Mäkisen keskustelukumppani Inkeri Lehtinen oli syttynyt naisasi-alle jo kotona, sillä äiti Sandra Lehtinen kuului ensimmäisiin naiskansanedustajiin ja osallistui edelleen kommunistisen naisliikkeen toimintaan Suomessa.⁹¹⁹

Kollontai-suomennos oli hieman myöhemmän kirjeen mukaan valmis kesäkuussa 1925, ja Mäkinen kehotti Lehtistä hankkimaan tekstin nuorisoliiton toimistosta.⁹²⁰ Tässä kirjeessä Mäkinen kertoi Lehtiselle olevansa pitkälti samaa mieltä Kollontain kanssa. Kaikkea hän ei kuitenkaan hyväksynyt, vaan kyseenalaisti ”eroottisen toveruuden” merkityksen. Muunlainen toveruus sukupuolten välillä sen sijaan oli paikallaan:

Sinua lienee hieman tervannut, kun kirjoitin siitä ”asiasta”. Kas, minus- ta pitäisi sen jo ruveta meidän keskuudestamme painumaan unholaan. Kokonaan sitä ei tietenkään voida poistaa nykyisten yhteiskunnallisten ja taloudellisten olojen vallitessa, mutta meidän keskuudestamme. Ainakin pääpiirteissään. Eivätköhän ne ”pojatkin” jo rupea vähitellen saamaan päähänsä, ettei nykyajan naista enää voida kahlehtia keittiöön ja kehdon ääreen (eivätpä tainneet saada, tai ei se oppi ainakaan siellä pysynyt), ettei hän ole enää vain nainen vaan myöskin ihminen, kansalainen, miehen toveri, ei hänen alamaisensa. Ja proletariaatin keskuudessa ennen kaikkea miehen taistelutoveri.⁹²¹

Kirja ilmestyi kesällä 1926 ja sitä mainostettiin runsaasti *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa* sekä ennen julkaisua että julkaisemisen jälkeen, juhannuksesta lokakuulle 1926. Kollontai nimettiin mainoksissa kirjailijaksi, joka on ”kiinnittänyt suurta huomiota eri sukupuolten välisiin suhteita koskeviin kysymyksiin nykyisessä yhteiskunnassa” ja joka *Uusi moraal* -kirjassa tarkastelee ”nykyajan uutta naistyyppeä [– –] uuden naisen suhdetta mieheen, avioliittoon ja yhteiskuntaan”. Ostohaluja heräteltiin vielä toteamalla kirjan saattavan ”joitakin vanhoillisimpia [– –] peloittaa ja jotkut saattavat pitää sen alastonta ja mitään salamatonta kerrontaa nykyajan patenteerattua ’siveyttä’ loukkaavanakin”.

919 Sandra Lehtisestä ks. Katainen ja Oittinen 1996.

920 Hannes Mäkisen kirje Inkeri Lehtiselle 30.6.1925. IL:n henkilöarkisto. KansA.

921 Hannes Mäkisen kirje Inkeri Lehtiselle 30.6.1925. IL:n henkilöarkisto. KansA.

Itä ja Länsi julkaisi kesäkuun kaksoisnumerossa ennakoon katkelman kirjasta.⁹²²

Kirja ilmestyi heinäkuun alussa ja muutamaa päivää myöhemmin lehdessä oli kiittävä esittely siitä. Kirjoittaja ”E. T–nen” kirjoitti innostuneesti ensimmäisestä esseestä, jossa Kollontai pohti uuden naisen ominaispiirteitä, mutta viittasi vain yhdellä lauseella muuhun sisältöön. Lopuksi hän tervehti ilolla *Uuden moraalin* ilmestymistä suomeksi ja suositteli sitä niin miehille kuin naisille: ”–kaikille hiukankin ajatteleville ihmisille se tarjoaa virkistäviä, elähdyttäviä ajatuksia [– –] lienee itsestään selvää, että se löytää tiensä jokaisen kirjallisuuden ja uusien aatteiden ystävän pöydälle.” Sama kirjoittaja toimitti heinäkuun puolivälissä *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa* olleen ”naisten sivun”, jolla julkaistiin muiden tekstien ohella lyhyitä katkelmia Kollontain kirjasta. *Uusi moraal*i herätti kiinnostusta ja uteliaisuutta, sillä kirjan ensimmäinen painos myytiin loppuun muutamassa päivässä. Toinen painos tuli ulos syyskuun loppupuolella.⁹²³

Kollontai sai vielä muutoinkin tilaa Suomessa ilmestyneissä kommunistisissa lehdissä. Hän kirjoitti 1926 lyhyet muistelmansa, jotka seuraavana vuonna julkaistiin saksaksi kirjassa *Führende Frauen Europas*. Osia tästä tekstistä, *Ziel und Wert meines Lebens*, käännettiin myös suomeksi, ja ne julkaistiin *Liekissä* ja *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa* 1928.⁹²⁴ *Liekissä* oli jo 1927 julkaistu Kollontain teksti ”Suuri rakennusmestari”, jossa Kollontai arvioi lokakuun vallankumouksen merkittävimpiä saavutuksia. Kesäkuussa 1928 ilmestyi katkelma tekstistä *Ziel und Wert meines Lebens* ja syyskuun lopussa vielä lisää muistelmia otsikolla ”Kollontay kansankomissariona”. Siinä Kollontai muisteli vallankumouksen jälkeisiä kuukausia ja toimintaansa sosiaalisiin kansankomissaarina. *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* julkaisi lokakuussa 1928

922 *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* kesä–heinäkuu 1926; *Itä ja länsi* 11–12/1926.

923 Mainoksia esim. *Itä ja Länsi* 11–12/1926; *Liekki* 22/1926, 6. Ilmestymisestä kertova mainos *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 8.7.1926; E. T–nen: Ken on hän, uusi nainen? *TT* 10.7.1926; Naisten sivu. *TT* 15.7.1926.

924 Muistelmat julkaistiin 1970-luvun alussa saksaksi nimellä *Autobiographie einer sexuell emanzipierten Kommunistin* (1970) ja englanniksi nimellä *The Autobiography of a Sexually Emancipated Communist Woman* (1971), ja tuolloin niihin lisättiin Kollontain niistä 1920-luvulla poistamia kohtia.

muistelmien jakson, joka alkoi vuodesta 1918 ja päättyi ensimmäisiin Norjassa vietettyihin vuosiin.⁹²⁵

Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti ei julkaissut Kollontain omia tekstejä, lukuun ottamatta loppuvuodesta 1926 ilmestynyttä kertomusta ”Tulevaisuus”, joka oli vuoteen 1960 sijoittuva utopia ”maailmanvalankumouksen suurten vuosien veteraanien” vanhainkodista, Lepolasta. Kollontain sijasta lehden nais- ja perheasioiden pääideologiksi nostettiin Lenin. Kollontai mainittiin kuitenkin lehdessä vielä 1929 yhtenä esimerkkinä neuvostonaisista, jotka olivat valloittaneet korkeita paikkoja maansa hallituksessa ja diplomatiassa.⁹²⁶ Samana vuonna ilmestyi Kollontain ajatuksille myötämielinen ”uutta moraalialla” käsittelevä pakina, jonka kirjoittaja oli ”kuullut”, että oli painettu ”muutamia kirjoja, joissa aivan hurmahenkisesti käydään vanhojen käsitteitten kimppuun!” Naisten ja miesten suhde oli kirjoittajan mukaan aiemmin ollut ”mestarillisen hyvä”, mutta ”sitten ilmestyi ’Uusi moraalialla’, miehet lukivat, sivu sivulta näät hakivat ’patenttilääkettä’ aviollisten ristiriitojen vaikeaan kulkutautiin”. Ja miehet olivat ymmällä:

Sillä aikaa kun tässä on vähän rukkailtu ja repeerattu näitä ”olosuhteita”, hommattu yleinen äänioikeus ja ”kahden istuttava parlamentti”, lypsy- ja marjanpoimimiskoneet, kaasuhellat ja sähköraudat, sillä aikaa onkin keksitty ”uusi nainen” [– –] Katkastu häneltä tukka ja sleeppihame, melko lailla kavennettu turhaa luulottelua tämän yhteiskunnan inhimillisyydestä ja vanhan äitelän teeskentelyn tilalle tilkitty kirkasta järkeä.

Uusi nainen lähti kirjoittajan mukaan ansiotyöhön ja kieltäytyi taloustoista, syventyi suuriin yhteiskunnallisiin asioihin, keskusteli niistä ja ratkoi niitä tovereittensa kanssa. Vanhan rakkauden tilalle tuli hyvä toveruus.⁹²⁷

925 A. Kollontay: Suuri rakennusmestari. *Liekki* 48/1927; Kollontay elämästään. *Liekki* 23/1928; Kollontay kansankomissariona. *Liekki* 39/1928; Kollontay työstään naisvapautuksen hyväksi. *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 22.10.1928.

926 Neuvostoliiton nainen. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 8/1929, 8.

927 Moses Pinckus: Vanha ja uusi. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 3/1929, 27–28.

Ajan suhteellista avoimuutta ja erilaisten ajatusten sietokykyä kuvaa sekin, että Kollontailla oli hänen oppiansa vastaisesta kampanjasta huolimatta omat tukijansa myös Neuvostoliitossa. Hänen tekstejään julkaistiin venäjäksi vielä Norjaan lähdön jälkeen ja hän saattoi osallistua 1920-luvun puolivälin keskusteluun avioliitto- ja perhelain uudistamisesta.

”Nuorisomme tulee pitää esimerkkinään Vladimir Iljitshin perhe-elämää”

Leninin moraalikäsitteet näkyivät suomalaisten kommunistien teksteissä Zetkinin haastattelun julkaisemisen jälkeen. Suomalaisten Neuvostoliitossa toimittamassa poliittistaloudellisessa kuukausilehdessä *Kommunistissa* (1925–1937) oli Kollontaita tiukasti arvostelevia artikkeleita vuodesta 1927. Niiden pääkohdat oli poimittu neuvostolehdistä.⁹²⁸ Nimimerkki V. A-o tulkitsi Kollontain *Uudessa moraalissaan* vaativan sukupuolisuhteiden täyttä irtonaisuutta ja vapautta. Kirjoittajan mukaan

– – tov. Kollontay on erikoisen innostunut ratkaisemaan sukupuolikysymystä ja tässä hän on irtipääsemättömästi sotkeutunut eroottiseen rakkauteen. Sen ympärillä kiertää kaikki [– –] todellisuudessa ei rakkauskysymys meidän elämässämme näyttele läheskään sellaista osaa kuin tov. Kollontay sille antaa.⁹²⁹

Se, mikä kirjoittajan mukaan kiinnosti enemmän varsinkin työläisnaisia, oli kysymys lapsista, perheestä ja yhteiskunnallisesta kasvatuksesta, kysymys, joka Kollontailta oli jäänyt miltei huomaamatta. Syytös osoitti, ettei Kollontain tuotantoa tai toimintaa kansankomissaarina, puolueessa ja naisliikkeen johdossa enää tunnettu – tai jos tunnettiin, sivuutettiin tosiasiat poliittisten tarkoituserien ajamiseksi. Teksti

928 Komsomolin johdon suhtautumisesta ”uuteen moraaliiin” ks. Stites 1978, 383.

929 V. A-o: Uusi moraalii. *Kommunisti* 5/1927, 236.

myös kertoo, että kirjoittajan mielestä naisten tulisi olla kiinnostuneita nimenomaan lapsista, perheestä ja kasvatuksesta.

Muutamaa numeroa myöhemmin *Kommunisti* palasi teemaan julkaisemalla nimimerkki O-a:n artikkelin ”Elämäntavoista”. Sen yhtenä ylykkeenä oli Kollontain artikkeli ”Tietä siivekkäälle Erokselle!”, mutta se kuvasti myös elämäntapareformiliikkeen ajatusmaailmaa. Viisi vuotta aiemmin julkaistu teksti oletettiin tunnetuksi myös suomalaisten lukijoiden keskuudessa, koska sitä kannatti lehdessä kritisoida. Kirjoitus oli *Kommunistin* mukaan herättänyt kiihkeää vastakaikua työläisnuorison keskuudessa, huolimatta siitä, että siinä oli ”paljon virheitä marxilaiselta kannalta katsottuna”. Kirjoittaja syytti Leniniä myönteilleen Kollontaita freudilaisuudesta eli pyrkimyksestä ratkaista sukupuolikysymys ilman yhteiskunnallis-taloudellisten suhteiden analyysia. Nuorison ei tulisikaan miettiä liikaa rakkaus- ja avioliittokysymyksiä: ”Vallankumouksen edut vaativat vissiä itserajoitusta tässä suhteessa.” Jutussa tuli edelleen esille vesilasiteoria, joka Leninin suulla tuomitettiin ja liitettiin nyt nimeltä mainiten Kollontaihin. Lopuksi kirjoittaja määritteli kunnan kommunistin moraalia ja elämäntapaa luettelemalla ”kiihokkeita”, jotka vaikuttavat eritoten yhteiskunnallisia harrastuksia vaille oleviin ihmisiin. Moraalia heikensivät muun muassa liharuoka, istumatyö, alkoholin käyttö, operetit, pornografiset romaanit, ihon kaunistelu ja puvun muoto. Myönteisesti taas vaikuttivat voimistelu, opiskelu ja klubitoiminta. Nuoria varten voisi kirjoittajan sanoin perustaa ”toverioikeuksien tapaisia” käsittelemään sukupuolietiikan rikkomuksia.⁹³⁰ Oikeaa oppia edustivat *Kommunistin* mukaan Marx, Engels ja Lenin, joiden perhe-elämää saattoi myös pitää esimerkillisenä. Tämä oli historiapolitiittinen lausahdus, jolla tuotettiin sosialismin klassikoista ja Leninistä ruumiillisuudesta puhdistettuja pyhimyksiä.

Samasta teemasta jatkoi Suomen puolella *Työläis- ja talonpoikaisten naisten lehti*, joka tammikuussa 1928 julkaisi Praskovia Kudellin kirjoituksen ”Mitä Lenin opetti perhe- ja avioliittokysymyksestä”. Kudelli oli kuulunut bolševikkinaisten ydinryhmään jo ennen vallankumousta ja oli 1920-luvun lopulla leniniläisillä linjoilla. Kudellin mukaan

930 O-a: Elämäntavoista – ”rakkaus” ja avioliitto. *Kommunisti* 9–10/1927; Stites 1978, 383.

Nämä kysymykset kiinnostävät nykypäivinä kaikkien työläisten ja työläisnaisten ja eritoten jälkimmäisten mieliä. Ja on luonnollista miksi. Työläisnaisellehan vielä nykyään useimmassa tapauksessa kuuluu lasten kasvattaminen, kaikki taloudelliset pikkuuskareet ja niiden lisäksi työskentelee hän vielä tuotannossa. Mutta siinä ei ole kaikki. Heissähän monessa on herännyt suunnaton halu yhteiskunnalliseen työhön: puolueessa, ammattiliitossa ja koperatiiveissa. [– –] Lukemattomia kysymyksiä nousee heidän eteensä ja erittäin kiperänä kysymys avioliitosta ja perheestä. Me kaikki näemme, että naisen alistuvaisuuteen perustuva perhe lahoaa. Sitä ilmiötä voimme ilolla tervehtiä. Mutta kuinka paljon vaikeuksia me näemmekään nykyisenä, vanhasta uuteen siirtymiskaute-na, kuinka paljon hylättyjä vaimoja lapsineen! Kohtaamme usein ”sankareita”, joilla on kaksi, kolmekin vaimoa. Ja he väittävät, että sellainen juuri merkitseekin kommunistista elämää. Useat puhuvat, että muka kommunistisessa yhteiskunnassa sukupuolitarpeet voidaan tyydyttää yhtä helposti ja yksinkertaisesti kuin juoda lasillinen vettä. Ja niinpä suoritetaan rekisteröinti: yhdytään, erotaan ja tehdään abortteja, uudestaan yhdytään jne. Mutta kuinka paljon kärsimyksiä ja kyyneleitä se tuottaakaan ja usein loppukädessä joutuvat siitä kärsimään aivan syyttömät lapset.

Kudellin tekstin jälkeen artikkelin laatija esittää omia pohdintojaan kysymällä: ”Mitä tästä kaikesta sanoisi Lenin?” ja vastaamalla:

Avioliitto ja perhe tulee perustaa miehen ja naisen täydellisen tasa-arvoisuuden pohjalle. He kohtaavat toisensa ja alkavat elää yhdessä, ei alkuvoimaisesti, kuten eläimet, vaan tietoisesti, selventäen itselleen keskinäisen mieltymyksen ja rakkauden. [– –] Historia osoittaa meille että ihmiskunta on villeyden tilasta kohonnut kulttuuriasteelle. [– –] Kaikki kehittyä, kaikkialle tunkeutuu tietoisuus ja tämän yleisen kehityksen mukana tulee vaikuttaa miehen ja naisen ja heidän lastensa väliseen suhteeseen. Villeydsasteelta me siirrymme kulttuuriasteelle.

Viittauksia Zetkinin Lenin-haastatteluun ja Kudellin sitä esittelevään tekstiin näkyi siellä täällä 1930-luvullakin. Tekstien kierrätyksestä kertoo, että E. Aalto kirjoitti 1933 pesijättärien käsinkirjoitetussa kerholehdessä *Tienviitassa* aiheesta ikään kuin omissa nimissään otsikol-

la ”Mitä Lenin opetti perhe ja avioliitto kysymyksestä”. Aalto lainasi pitkästi, joskaan ei aivan sanatarkasti Kudellin tekstiä ja totesi lopuksi, että selkoa sekavaan tilanteeseen saattoi tuoda sen miettiminen, mitä asiasta sanoisi Lenin. Tulkinnan mukaan tämä arvosteli sekä porvarillista perhettä, että ”sitä kevytmielisyyttä avioliittosuhteissa, joka muodostui meillä ikään kuin jonain uutena vallankumouksellisena kommunistisena [– –] Se sukupuolielämän yltäkylläisyys jota meillä ilmenee ei tuo reippautta, vaan päinvastoin heikentää ihmistä.” Kirjoittaja suositti lopuksi Leniniin nojautuen tasa-arvolle rakentuvaa avioliittoa ja itsehillinnälle ja kestävyydelle perustuvaa rakkautta.⁹³¹

Nuorten kommunistien elämää Helsingissä

Vaikka uusi moraali -keskustelu ei Suomessa villinnyt nuorisoa tai herättänyt ”kiihkeää vastakaikua”, muuttuivat varsinkin työläisnuorison elämäntavat ja käsitykset naiseudesta, mieheydestä ja sukupuolten välisistä suhteista 1920-luvun kuluessa. Tässä oli paikallisia ja kulttuurisia eroja eikä ”työläisnuorisoa” voi nähdä yhtenäisenä joukkona. Elämäntavallisille muutoksille oli kaiketi eniten henkistä tilaa suurissa kaupungeissa. Uusi moraali näytti kehkeytyvän varsinkin nuorten työläisten yhteisöissä, kuten nuorisoliiton osastoissa, joissa vapaa-aikaa vietettiin vapaana vanhempien ja liikkeen veteraanien valvonnasta. Tähän viittaa Kirsti Salmi-Niklander Karkkilan ja Helsingin työläisnuorison kirjallista kulttuuria kartoittavissa tutkimuksissaan, ja käsitystä vahvistaa henkilöhistoriallinen tutkimus kommunistisen liikkeen aktiiveista.⁹³²

Betty Peltonen oli yksi niistä kommunisteista, joista etsivän keskuspoliisin aineistoissa tuotettiin kuvaa turmeltuneena seksuaalisen vapauden kannattajana. Peltosen mainitaan olleen Arvo Poika Tuomisen uskollinen rakastettu, ”hyvin pidetty pojilta lempeän luonteensa

931 E. Aalto, Mitä Lenin opetti perhe ja avioliitto kysymyksestä. Käsinkirjoitettu pesijättärien kerholehti *Tien-viitta* 1933, 3B 331.88 (471 Hki) työ.l.y. 1933. KansA. Samainen E. Aalto riimitteli lehdessä yhteisöllisyyttä puolustavan runon: ”Ei kaksin kahdelle elää saa/vaan kansalle kärsivälle”. *Tien-viitta* 1933, 3B 331.88 (471 Hki) työ.l.y. 1933. KansA.

932 Ks. Katainen 1998, 2002; Salmi-Niklander 2004, 2006, 2011.

takia”, eräs toveri mainitaan yhtenä ”Betty Peltosen monista lemmityistä”, toiseen hänellä oli ”läheinen suhde” ja hän ”tykkäsi muistakin miehistä kuin Väinö Vuoriosta, mm. Kalle Kivilahden kanssa oli ‘muhinoissa’”.⁹³³ Peltonen olikin kiinnostunut uudesta moraalista, minkä voi päätellä hänen 1920-luvun kirjeistään. Hän luki teemaan liittyviä suomennettuja tekstejä ja pohdiskeli asiaa niin nuorisoliiton piirissä kuin elämänkumppaninsa kanssa. Koska hänen kirjeenvaihtonsa ajoittuu pääosin 1920-luvun puoliväliin ja jälkipuolelle, näkyy siinä vapaamielisemmän suunnan lisäksi myös rationalisoivan suunnan käsityksiä. Hän oli Kollontain, Leninin ja Gladkovin lisäksi perehtynyt Suomessa melko tuntemattomiin kirjoittajiin, kuten A. V. Nemiloviin, jotka Neuvostoliitossa olivat arvostettuja ja suosittuja asiantuntijoita.

Kollontailaisen ihanteen mukaisesti Peltosella noina vuosina oli vain yksi suuri rakkaus, Suomen kommunistisen liikkeen johtoon kuulunut Väinö Vuorio (1895–1929). Tämä vapautui vankilasta 1921 ja alkoi työskennellä *Suomen Työmiehessä*, aluksi toimituskunnan jäsenenä ja vuoden 1922 alusta tosiasiallisena päätoimittajana lehden lakkauttamiseen 1923. Hän oli myös perustamassa ja toimittamassa uusia lehtiä *Liekkiä* (1923–1930) ja *Itää ja Länttä* (1924–1930). Vuodesta 1922 Vuorio luotsasi Sosialidemokraattista Nuorisoliittoa ja kuului niin ikään kommunistisen puolueen Suomen-byrooseen ja keskuskomiteaan.⁹³⁴ Nuorisoliitto lakkautettiin huhtikuussa 1923 ja sen jatkajaksi perustettiin Sosialistinen Nuorisoliitto. Betty Peltonen työskenteli maaliskuusta 1923 Sosialistisen työväenpuolueen konekirjoittajana. Toukokuussa hänet valittiin Stp:n puoluetoimikunnan varajäseneksi, samoin Sosialistisen Nuorisoliiton liittotoimikuntaan. Elokuussa puolue lakkautettiin ja laajan vangitsemisoperaation yhteydessä Peltonenkin pidätettiin, mutta vapautettiin pian odottamaan oikeuskäsittelyä.⁹³⁵

933 D 35a, I. Heikan raportti 29.11.27, d 70, Ville Lindströmin ilm. 23.8.30 ja d 81b, Väinö Lindströmin kertomaa 18.9.35, Betty Peltosen henkilömappi, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

934 Saarela 1996, 335, 500.

935 D 12, ilm. no 13, Hki 29.5.23. ja d 13a, kuulusteluprk. 7.8.23, Betty Peltosen henkilömappi, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.; Saarela 1996, 326 ja liite 9, 501; Peltonen, Betty 1960.

Syyskuussa 1923 Betty Peltonen ilmoitti Helsingin osoitetoimistoon muuttavansa Ouluun. Muistelmien ja etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan hän kuitenkin oli jälleen jonkin aikaa Pietarissa.⁹³⁶ Keväällä 1924 Peltonen palasi Helsinkiin keskelle sitä piiriä, joka pääkaupungissa osallistui sekä kommunistien julkisiin toimiin että maanalaisiin tehtäviin. Hän työskenteli vasemmistoliikkeen kulttuurilehtien *Liekin* sekä *Idän ja Lännen* työväentalolla sijaitsevissa toimituksissa.⁹³⁷ Vuorio oli kesällä 1922 avioitunut Anni Romppaisen kanssa ja pariskunnalla oli vuosina 1923 ja 1924 syntyneet pojat. Vuorio ja Peltonen alkoivat silti seurustella, mistä kertoo 1920-luvun jälkipuolen vilkas vankilakirjeenvaihto.⁹³⁸

Seuraavat vuodet Peltonen ja Vuorio olivat vuorotellen vankilassa ja Vuorio myös tuberkuloosiparantolassa. Keväällä 1925 tuolloin 22-vuotias Betty Peltonen tuomittiin valtiopetoksen valmistelusta vuodeksi vankeuteen.⁹³⁹ Vuosina 1919–1925 poliittisia naisvankeja oli miltei 150 ja Peltosen vankila-aikana toveripiiriin kuului noin 25 naista. Näistä Toini Antikainen (myöh. Wälläri) oli Peltoselle tuttu Sörnäisten nuorisosoasosta. Lyyli Heinonen, Matilda Kaihosalo ja Toini Mäkelä kuuluivat vanhempaan sukupolveen ja olivat myöhemmin Peltosen

936 D 40, ”Siikasen kertomus”, ilm. rek. no 364/28, Betty Peltosen henkilömappi, Ek–Valpo I:n arkisto. KA; Betty Peltosen kirje Väinö Vuoriolle 3.4.29, k 1, BP:n henkilöarkisto. KansA; Hyvönen 1973, 78.

937 Nuorisoliiton virallinen lehti oli kerran kuussa ilmestyvä *Nuorisoliitto*. Kuulusluptk. 16.10.–22.11.29, Betty Peltosen henkilömappi, Ek–Valpo I:n arkisto. KA. Vuorio ja Peltonen tapasivat ehkä jo ennen nuorisoliiton aikaa: erään tiedon mukaan Vuorio olisi – päästyään kansalaissodan jälkeen vankilasta keväällä 1921 – ollut Tampereella töissä sikäläisessä lehdessä. Anni Vuorion kirjoittama elämäkertaselustus, Biografica-kokoelma (7), Väinö Vuorio. KansA.

938 Betty Peltosen kirje Väinö Vuoriolle 3.7.29, k 1, BP:n henkilöarkisto. KansA; Etsivän keskuspoliisin mukaan Vuorion vaimo Anni oli ollut ”äärimmäisen vihainen Betty Peltoselle, joka houkutteli rakastajakseen Väinö Vuorion”. D 209b, kuulusluptk 3.5.28 ja d 213, virkatodistus. Väinö Vuorion henkilömappi, Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

939 Betty Peltonen oli pidätettynä 3.–20.8.23 Stp:n lakkautusjutun yhteydessä. Valitusten jälkeen korkeimman oikeuden tuomio tuli 16.3.25. Peltonen vapautui 13.7.26. BP:n henkilömappi, Ek–Valpo I. KA.

yhteistyökumppaneita naisten edustajaliikkeessä ja *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä*, samoin puolueen maanalaisissa toimissa.⁹⁴⁰

Vankilakirjeenvaihto oli vilkasta, joskin sensuurin takia tietyistä elämänalueista, varsinkaan politiikasta, ei juuri kirjoitettu.⁹⁴¹ Peltosen vankila-ajalta on säilynyt nippu Vuorion lähettämiä henkilökohtaisia asioita käsitteleviä kirjeitä – työhön ja politiikkaan niissä on vain peiteltyjä viittauksia. Voisi nimittäin olettaa, kuten etsivässä keskuspoliisissa oli järkeilty erään toisen pariskunnan yhteydessä:

Sama naikkonen pitäisi olla kirjeenvaihdossa miehensä kanssa vankilaan. Tässä kirjeen vaihdossa käytetään entisten Keisarin aikuisten nihilistien tunnettua tapaa kirjoittaa kirje kauniiksi, viattomaksi romaaniksi, mutta sisältö on kokonaan toista.⁹⁴²

Peltosen ja Vuorionkin kirjeenvaihdossa on verhottuja viittauksia poliittisiin tapahtumiin, kuten pidätyksiin, joidenkin toverien toimiin ja Vuorion Neuvostoliiton-matkaan. Keskustelua miehen ja naisen suhteesta on kuitenkin paljon, ja sen voi tulkita kuvaavan ajassa liikkuneita käsityksiä, olipa se tarkoitettu muiden asioiden peittelyksi tai ei. Kun politiikka toisaalta oli kielletty aihe, oli luontevaa keskittyä sitä enemmän yksityisiin kuulumisiin ja tunteiden pohdintaan.

Kirjeistä piirtyy esiin 1920-luvun seksuaalimoraalikeskusteluun viittaavia teemoja. Henkilökohtaisesta liitosta keskustelu eteni niissä yleisiin periaatteisiin, joiden tulisi säädellä sukupuolten suhteita: naisen ja miehen yhteiselämän perusta oli kirjeissä jaetun käsityksen mukaan tasa-arvoinen kumppanuus ja rakkaus, ja liitto solmittiin kahdenkeskisellä sopimuksella. Vuorio kehottikin Peltosta selvittämään vankilavi-ranomaisille, mistä heidän suhteessaan oli kyse:

940 ”Työläiset ja valkoinen vaino Suomessa”. Ludvig Kososen henkilömappi. Ek-Valpo I:n arkisto. KA; R.S. (Rosa Sillanpää): Joulukuun ristikköjen takana, *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 12/1928, 16.

941 1920-luvun poliittisista naisvangeista yleisesti ks. Salmi-Niklander 1989 ja Peltonen, Ulla-Maija 1989.

942 D 7, viikkokertomus 8, 4.–18.4.25. Hanna Kuuselan henkilömappi. Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

Jos en minä ole sinun läheinen omaisesi, niin kuka sitten on? Tosin emme ole ”kihloissa” vanhan tavan mukaan, mutta olemme kuitenkin omasta mielestämme enemmän kuin kihloissa.

Väinö Vuorio ei koskaan virallisesti purkanut avioliittoaan, mutta 1926 hän ilmoitti Peltoselle: ”Asuintoverini ja minä erosimme täydessä ystävydessä ja hiljaisuudessa kesäkuun alussa. Olimmekin jo asuneet yhdessä lähes neljä vuotta, joten oli syytä erotakin.”⁹⁴³

Peltoselle ja Vuorion oli tärkeää, että suhde rakentui fyysisen rakkauden lisäksi henkiselle yhteydelle ja tasa-arvolle. Kumppanuuteen perustuvaan suhteeseen Vuorio viittaa kirjeessä, jossa hän mainitsee keskustelleensa AT:n kanssa ”naisista ja elämänväsymyksestä”: tämän kanta oli, että naiset ovat kiehtovia vain sukupuoliolentoina – ”henkistä elämää ja suhdetta hän ei tunnustanut”. Eräässä myöhemmässä kirjeessä Vuorio painotti samaa: ”Mutta me emme ole vain mies ja nainen, olemme toverit ja ystävät.” AT:n eli arvatenkin vankilasta vapautuneen Arvo Tuomisen käsityksiin Vuorio palasi vielä keväällä 1926:

AT on tullut kaupunkiin hyvinvoivana ja huolettomana [–] mutta naisiin nähden hän on kyynillinen. Hän sanoi minulle – en usko hänen tietävän mitään meistä –: ”Meikäläisen miehen ei pitäisi koskaan rakastua meikäläiseen naiseen; kun toisetkin pitävät häntä, tulee siitä riitoja.” Tämä on hieman raaka käsitys – ikävä vain, että se on aika paljon totta. Miehet ”pitävät naista” – rakkaus ei merkitse mitään... Tämä on kai alentavaa. Olemme – ”meikäläinen nainen” on – vain toiselta puolen ihminen: poliittiselta – toiselta määräävät hänessä alkuaikojen eläimelliset vaistot.⁹⁴⁴

Peltonen ja Vuorio eivät myöskään nähneet miehen ja naisen suhdetta kahdenvälisenä asiana. Henkilökohtaiset siteet kietoutuivat yleisempään rakkausideaaliin: ”Ja mehän olemme valmiit ostamaan itsellemme oikeuden rakastaa toisiamme ankaralla työllä kaikkien yhteisen hyvän

943 Väinö Vuorion kirje Betty Peltoselle 8.6.26, k 1, BP:n henkilöarkisto. KansA.

944 Väinö Vuorion kirjeet Betty Peltoselle 17.7.25 (lisäys 19.7.25), 2.11.25 ja 7.3.26, k 1, BP:n henkilöarkisto. KansA..

puolesta.”⁹⁴⁵ Aatteellisen työn painoarvoa ilmentää sekin, että kun Peltonen vuoden eron jälkeen kesällä 1926 vapautui vankilasta, matkusti Vuorio samaan aikaan puoleksitoista kuukaudeksi Neuvostoliittoon puolueen kokoukseen.⁹⁴⁶

Syksyllä 1926 Peltonen ja Vuorio olivat molemmat Helsingissä, ja alkoi tiivis yhteiselon ja -työn kausi, jota kesti seuraavaan kevääseen. Tuolloista suhdettaan Vuorioon Peltonen kuvasi myöhemmin kirjeissään, joissa hän muun muassa sanoi kaipaavansa – jälleen erossa ollessaan – ”ikuista sopusointua lupaavaa elämää”, josta on ”elänyt voimakkaan aavistuksen”.⁹⁴⁷

Peltonen toimi noihin aikoihin sekä liikkeen maanalaisessa verkostossa että julkisissa järjestöissä ja lehdissä.⁹⁴⁸ Hän teki töitä *Liekin* sekä *Idän ja Lännen* toimituksissa ja osallistui työväentalolla niin ikään majaillevia ja samoin voimin ylläpidettyjen Työväenkirjallisuuden edistämisyhdistyksen ja Kuvatyön toimintaan.⁹⁴⁹ Puolueen ja nuorisoliiton lakkauttamisen jälkeen nuorisoliike oli saanut opintoyhdistysten muodon ja Sörnäisten nuoriso-osaston toimintaa jatkoi Helsingin nuorten

945 Väinö Vuorion kirje Betty Peltoselle 16.12.25, k 1. BP:n henkilöarkisto. KansA.

946 D 206. Väinö Vuorion henkilömappi. Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

947 Betty Peltosen kirje Väinö Vuoriolle 2.6.28, k 1, BP:n henkilöarkisto. KansA.

948 Peltonen kuului kaiketi samaan ”erikoissoluun” kuin Väinö Vuorio ja Arvo Tuominen. Peltosen salaisessa verkostossa olivat syksystä 1926 myös tamperelainen Fanni Kuitunen ja Eva Sassi-Korhonen, joka oli palannut Neuvostoliitosta Suomeen. Vankilasta vapautunut Toini Mäkelä oli niin ikään läheinen työtoveri. Mäkelän osoite oli neuvostolähetystö, joka oli yksi yhteydenpitokanava itärajan takana oleviin suomalaiskommunisteihin. Sekä Peltonen että Vuorio osivat – ehkä puolueen varoilla – keväällä 1928 asunto-osakkeen Pengerkadulta. Puolueen osuuteen viittaisi se, että asunnon omistajasta keskusteltiin toisen maailmansodan jälkeen Skp:n kaaderijaostossa. Ks. Betty Peltosen henkilömappi, Skp:n arkisto. KansA; Skp:n rahojen kanavoinnista ks. Saarela, 1998; D 24, 25, 27 ja 29; Treen ao:n kirjeet 15.9., 25.9. ja 2.10.26 sekä tk ajalta 1.1.–7.1.27, BP:n henkilömappi. Ek–Valpo I:n arkisto. KA; Betty Peltosen kirje Väinö Vuoriolle 30.5.28, k 1. BP:n henkilöarkisto. KansA; D 206 ja d 88a, raportti suomalaisten kommunistien yhteyksistä neuvostolähetystöön 24.7.25. VV:n henkilömappi. Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

949 D 24, Treen ao:n kirje 15.9.26 ja d 28, Ek:n kortti (Työläisnaisten sanomalehti- osuuskunta), Betty Peltosen henkilömappi. Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

työläisten opintoyhdistys. Siellä Peltonen ohjasi ohjelmaryhmää.⁹⁵⁰ Aatteelliseen toimintaan kuuluivat myös raittiusliike, naisten edustajaliike sekä Työläisnaisten sanomalehtiosuuskunta.

Peltosta lähellä olevat kustantajat, joiden julkaisemat kirjat hän epäilemättä myös luki, olivat Työväenjärjestöjen Tiedonantaja ja Työväenkirjallisuuden edistämisyhdistys. Ensin mainitulta ilmestyi 1926 Kollontain *Uusi moraal*i ja 1928 Aleksei N. Tolstoin avaruuden valloittamista kuvaava tieteisfantasia *Giperboloid inženera Garina* (1927), suomeksi *Kuolemansäteen salaisuus*. Jälkimmäinen puolestaan kustansi 1928 Fjodor Gladkovin *Sementin* ja Otto Oinosen suomentaman Veniamin Kaverinin romaanin *Devjat Desjatyh Sudby* (*Yhdeksän kymmenesosa kohtalosta*). Peltosen lukuharrastuksista kertoo niin ikään etsivän keskuspoliisin 1929 kotietsinnän yhteydessä takavarikoima kirjallisuus. Peltosen asunnosta oli löytynyt muun ohella Engelsin ja Leninin teoksia, samoin Lyyli Latukan suomentama Lilinan kirjanen.⁹⁵¹

Väinö Vuorion terveys oli alkanut heiketä keväällä 1927, ja kesän korvalla hän oli saanut kuulla 1920-luvulla yleisen taudinmäärityksen: tuberkuloosi oli pesiytynyt toiseen keuhkoon. Samaan tautiin kuolivat tässä tutkimuksessa esiin nousseet Paavo Haarala ja Ludvig Kosonen. Kesällä Vuorio oleskeli parantolassa ja syksy sekä talvi kuuluivat toipumiseen Helsingissä.⁹⁵²

Kevästä 1928 kommunistisen liikkeen perusta Suomessa mureni. Etsivä keskuspoliisi pidatti tuolloin Skp:n maanalaisen organisaation johtajat, näiden joukossa Väinö Vuorion. Samaan aikaan puolue hajaantui sisältä päin: yksinkertaistaen kyse oli siitä, pitikö kommunistisen liikkeen olla kotoperäistä vai Neuvostoliitosta johdettua. Etsivä

950 D 31, viikkoilm. no 7, 1927. Betty Peltosen henkilömappi. Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

951 Immonen 1987, 249–250, 255 ja 492; Katainen 1994, 30; Kuulusteluptk. 16.10.–22.11.29, liite 2, kotietsintä 16.10. Betty Peltosen henkilömappi. Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

952 Betty Peltosen kirje Väinö Vuoriolle 30.5.28, k 1 ja Väinö Vuorion kirje Betty Peltoselle 16.8.27, k 4. BP:n henkilöarkisto. KansA.

keskuspoliisi sai lisää yhteistyökumppaneita liikkeen sisältä ja epäluulon ilmapiiri voimistui.⁹⁵³

Peltosen kirjeistä toukokuun 1928 ja heinäkuun 1929 välillä kuvastui ennen muuta huoli Vuorion terveydestä. Mieltä painoi myös kilpailu Anni Vuorion kanssa siitä, kuka käyttäisi vankien tapaamisvuoroja.⁹⁵⁴ Peltonen pohti edelleen muodollisen avioliiton ja toveriliiton ristiriitaa, muttei ollut varma mikä olisi moraalisesti oikea ratkaisu tilanteessa. Väinö Vuorio oli kuitenkin sitoutunut Peltoseen: ”– – elämä itse, lähin menneisyys, mitä olet elänyt, tuntenut, kokenut, mitä tiedät on paras neuvo kaikkea ulkoapäin tulevaa vastaan”.⁹⁵⁵

Arkisten huoltien rinnalla vuosien 1928–1929 kirjeet kertovat Peltosen tuolloisista lukukokemuksista ja muista riennoista. Peltonen oli kesällä 1928 lukenut Fjodor Gladkovin vallankumouksen jälkeisiä vuosia kuvanneen *Sementin*, jota esitellään tarkemmin seuraavassa luvussa. Romaanin sankaritar oli kotitalouden, perheen ja avioliiton kahleista irti pyristelevä, yhteiskunnallisesti aktiivinen uusi proletaarinainen Dasha. Teosta esiteltiin useaan kertaan *Liekin* ja *Työläis- ja talonpoikaisten naisten lehden* sivuilla. Peltonen ei tuntenut kirjan sankarittaren mietteitä täysin omakseen.⁹⁵⁶ Toukokuussa 1929 hän oli ollut katsomassa neuvostoelokuvaa Rakovskin kylän naiset, joka Suomessa oli nimetty *Syntiseksi kyläksi*, ja kommentoi filmin pohjalta myös *Sementtiä*:

953 Esim. Hyvönen, Antti 1971, 70; Pauli Kettusen mukaan kommunistisen liikkeen eristyminen ja siihen kohdistuva valtiokoneiston repressio vahvistivat toisinaan, mikä tukahdutti liikkeen 1930. Samaan kehään liittyi lisäksi ”suomalaisen työväenliikkeen kahtiajaon katkerin puoli, se, joka ilmeni keskinäisissä syytöksissä ’ohranoimisesta’ tai ’porvariston provosoimisesta’”. Keväällä 1928 etsivä keskuspoliisi pystyi tuhoamaan Skp:n maanalaisen organisaation rungon. Kommunistinen liike repesi niin Suomessa kuin muuallakin. Skp lähti taistelemaan Neuvostoliittoon kohdistuvaa imperialistista sodanvaraa vastaan ja sitoutui lujemmin Moskovaan. Osa liikkeestä taas halusi estää liian läheisen kytlyn bolševikkeihin ja leimaantumisen Moskovan juoksupojaksi. Työväenliikkeen pääsuuntausten strategiat olivat tästedes niin kansallisesti kuin kansainvälisesti entistä jyrkemmin toisensa poissulkevia. Kettunen 1986, 364, 376–378.

954 Betty Peltosen kirjeet Väinö Vuoriolle 10.5. ja 2.6.28, k 1. BP:n henkilöarkisto. KansA.

955 Väinö Vuorion kirje Betty Peltoselle 17.6.28, k 1. BP:n henkilöarkisto. KansA.

956 *Liekki* 15/1928 (etusivu) ja 17/1928.

Innostuin siihen, että pitelin henkeäni. Ihmiset ja tapahtumat olivat talonpoikaiselämästä. [– –] Eräs naistyyppi Vasalissa – oli vallan mainio. Hän oli henkistä sukua Dashalle, mutta vain yhteisessä toiminnassa ja töiden onnistuneesti suorittamisessa. Yksityisessä elämässään hän oli korkealla, ehjempi ja puhtaampi kuin Dasha.⁹⁵⁷

Betty Peltosen kirjeet viittaavat myös siihen, että suomennetun kirjallisuuden ohella ainakin lehtien toimituksissa työskennelleet kommunistit lukivat myös ruotsinnoksia, joiden avulla esimerkiksi Neuvostoliitossa käydystä keskustelusta saatiin laajempi kuva kuin pitäytymällä suomennettuihin teksteihin. Peltonen toimitti jatkuvasti Vuorion toiveiden mukaista lukemista vankilaan ja kertoi kirjeissä omista lukukokemuksistaan. Yhdessä kirjeessään hän ehdotti, että Vuorio ryhtyisi vankilassa suomentamaan E. Preobrasenskin kirjaa *Moral och klassnormer* tai Anton Vitaljevits Nemilovin teosta *Kvinnans biologiska tragedi*, joka oli ilmestynyt ruotsiksi Fram-kustantamolta 1928. Nämä teokset olivat innostaneet Peltosta siinä määrin, että hän toivoi niiden tavoittavan myös suomenkieliset lukijat.

Preobrasenskin ja Nemilovin kirjojen maininta on kiinnostava paitsi kertoessaan tekstien leviämisestä myös, koska eritoten Nemilovin kirja sisälsi melko kerettiläisen ja sosialismin klassikot sivuuttavan, biologiaan pohjaavan tulkinnan sukupuolierosta. Preobrasenski oli tunnettu kirjoittaja suomalaisten kommunistien keskuudessa, koska häneltä oli aiemmin käännetty Nikolai Ivanovitš Buharinin kanssa kirjoitettu *Kommunismen aapinen* (Pietari 1920), joka levisi Suomeenkin. Mainittu *Moral och klassnormer* oli ilmestynyt Tukholmassa 1926 Allan Walleniuksen ruotsintamana.⁹⁵⁸

Preobrasenskin kirjasessa moraali ymmärrettiin laajasti ja kirjoittaja pohti proletariaatin ”oikeaa” elämäntapaa ja sitä ohjaavia normeja. Yksilön tuli tällöin pohtia edistääkö vai vahingoittaako hänen toimintansa proletariaatin etua. Preobrasenski tarkasteli tekstissään myös perhettä ja

957 Betty Peltosen kirje Väinö Vuoriolle 4.5.29, k 1. BP:n henkilöarkisto. KansA.

958 Ks. Preobrasenskij 1927. Palattuaan Neuvostoliittoon 1930 Wallenius toimi Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopiston Skandinavian osaston johtajana. Työtovereihin kuului muiden muassa Ivar Lassy. Wallenius pidätettiin 1935 ja hän kuoli työleirillä 1942.

sukupuolten suhdetta. Niissä tuli erottaa sosiaalisesti merkityksellinen sosiaalisesti samantekevistä. Proletariaatin tullessa valtaan kysymykset ”rodun säilyttämisestä” ja ”perheen jatkuvuudesta” saivat erityistä merkitystä, alkoihan köyhälistö vastata ”rodun fyysisestä kunnosta ja tulevaisuudesta”. Preobrasenski nosti esiin kaksi ulottuvuutta perheen ja sukupuolten suhteiden uudelleen järjestämisessä: yhteiskasvatuksen ja lisääntymisen lääketieteen määrittelemiin ehdoin.

Yhteiskasvatus tulisi Preobrasenskin mukaan vallitsevaksi sosialismissa, vaikka tekstiä kirjoittaessaan hän joutui toteamaan köyhyyden toistaiseksi hidastavan kehitystä. Vallankumouksen alkuvuosina oli päästy alkuun yhteiskunnallisen kasvatuksen instituutioiden rakentamisessa, mutta uuden talouspolitiikan kaudella asia ei ollut edennyt. Valtion oli kuitenkin otettava vastuu siitä, etteivät vanhemmat pääsisi tarvelemaan lapsiaan kotikasvatuksella. Tähän liittyi kotitalousteiden hoitaminen keskitetysti, suurissa yksiköissä. Preobrasenski myös sivusi suomalaisessa julkisuudessa tuohon aikaan harvoin esille nousutta kysymystä, miten vanhempien tulisi jakaa ”kasvatustaakka” aikana jolloin valtio ei vielä kyennyt vastaamaan siitä. Oikeudenmukaisimpana ratkaisuna hän piti sitä, että vanhemmat joko ottavat kantaakseen yhtä suuret taakat tai – päinvastoin kuin 2000-luvun taitteen diskurssissa – suuremman taakan ottaa se, jolla on materiaalisesti parempi asema. Preobrasenski painotti vielä, että ratkaisun tuli perustua miehen ja naisen yhdenvertaisuudelle: ”missään oloissa ei saa pitää normaalina sitä, että koko kasvatustyö tai suurin osa siitä jäisi työläisnaiselle”.

Seksuaalisuhteiden säätelyn tuli Preobrasenskin mukaan perustua lääketieteeseen ja ”rodun fyysisen terveyden” vaalimiseen: koko ongelmasta tuli sosiaalinen, kun sitä tarkasteltiin rodun säilyttämisen ja parantamisen yhteydessä ja tavoitteeksi otettiin ”tervein ja paras jälkikasvu”. Lääketieteen ja laajemmin biologian tuli ratkaista, miten tavoitteeseen päästäisiin. Sen tuli tarjota ehkäisymenetelmät ja ratkaista, mitkä miehen ja naisen fyysisten ominaisuuksien yhdistelmät tuottaisivat parasta jälkikasvua. ”Sosialistisen lääketieteen” tuli pystyä vastaamaan tällaisiin kysymyksiin. Kun porvarillinen avioliitto ja seksuaalisuhde perustuivat ”pääoman yhdistämiselle”, tuli proletarisen liiton, missä muodossa se sitten toteutuikin, perustua lääketieteelliseen säätelyyn.

Preobrasenski ymmärsi rotuhygienian laajassa mielessä ja luki mukaan työ- ja elinolojen, kuten asumisolojen kohentamisen sekä joukkojen ruumiillisen kasvatuksen organisoimisen. Yhteiskunnan tuli vähitellen ottaa hallintaansa lisääntyminen. Preobrasenskin mukaan sosialistiselta kannalta katsottuna käsitys oman ruumiin tai omien jälkeläisten omistamisesta oli täysin kestävä. Esimerkiksi hän asetti lasta haluavan kuppatautisen: rodun suojelemisen nimissä tämän tuli sivuuttaa henkilökohtaiset tunteensa ja kieltäytyä jälkeläisten hankkimisesta. Tieteen muotoilemien ”sosiaalibiologisten välttämättömyyksiin” tuli ohjata ihmisten toimintaa. Proletariaatin luokkanormien tuli Preobrasenskin mukaan perustua paitsi tiedostettuihin luokkaetuihin myös puoliksi tiedostamattomaan luokkayhteishenkeen, luokkatunteeeseen eli proletariaatin psykologiseen ykseyteen.

Toinen Betty Peltosen mainitsema kirjoittaja A. V. Nemilov oli anatomian professori, joka oli perehtynyt rauhastoimintaan ja tehnyt merkittävää kives-, rakkularauhas- ja munasarjatutkimusta. Hän oli Neuvostoliitossa keskeinen tieteen popularisoija 1920-luvulla. Nemilov avusti ja toimitti yleistajuisia tiedelehtiä sekä julkaisi useita tietoteoksia. Betty Peltosen lukema *Kvinnans biologiska tragedi* (Naisen biologinen tragedia) oli ilmestynyt venäjäksi 1925 ja siitä otettiin muutamassa vuodessa viisi painosta. Kun sosialistiset ajattelijat Bebelistä alkaen olivat pitäneet ”naisen tragediaa” – toisin sanoen sukupuolieroa ja epätasa-arvoista asemaa mieheen nähden – sosiaalisena ja siten muutettavissa olevana, painotti Nemilov biologista eroa ja totesi, että ”jopa kommunistisessa yhteiskunnassa, jossa naisella niin sanoissa kuin teoissa on samat oikeudet kuin miehellä, toverillaan, jossa on julkisia ruokaloita ja lasten julkinen kasvatusta on järjestetty, ’biologinen tragedia’ säilyy”. Kun Neuvostoliitossa oli toteutettu sosiaalinen ja oikeudellinen tasa-arvo, oli Nemilovin mukaan aika keskustella rohkeasti biologisesta epätasa-arvosta. Nemilovin mukaan nainen oli ruumiinsa vanki ja hormonitoiminnan uhri. Miehistä hormonit tuottivat henkistä luovuutta, naisesta taas tunteiden ja ruumiin tasapainottomuutta ja kärsimystä. Tältä pohjalta hän päätteli, ettei sukupuolten tasa-arvo olisi koskaan mahdollinen. Nemilov ei ollut käsityksineen yksin, sillä samantapaisia

ajatuksia vaalivat monet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun tiedemiehet Euroopassa ja Yhdysvalloissa.⁹⁵⁹

Betty Peltonen piti sekä Preobrasenskin että Nemilovin kirjaa kiinnostavana ja suomentamisen arvoisena. Hän ei kuitenkaan kirjeessään kommentoinut Nemilovin ajatuksia sukupuolierosta. Väinö Vuorio ei innostunut ehdotuksesta ja vastasi, ettei kyseisiä teoksia voitaisi moraaliselta kannalta katsoen julkaista ja mainitsi olevansa enemmän kiinnostunut sosialismin historian tai Karl Marxin elämäkerran saattamisesta suomen kielelle.⁹⁶⁰

Vuorion ollessa vankilassa 1928 Peltonen oli vielä muutamia kuuksia *Liekin* ja *Idän ja Lännen* toimituksissa ja hoiti yhteyksiä maanalaiseen liikkeeseen. Ek:n saamien tietojen mukaan Peltonen näytti ”hoitavan Väinö Vuorion hommia, myöskin salaisia”.⁹⁶¹ Tieto Vuorion neljän ja puolen vuoden tuomiosta tuli syyskuun lopussa, ja pian tämän jälkeen ilmoitettiin järjestelyistä lehtien toimituksissa. Lokakuussa puolue määräsi Peltosen siirtymään *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden* toimitukseen. Lehti oli tuttu, olihan Peltonen kuulunut Työläisnaisten Sanomalehtiosuuskunnan hallintoon jo vuodesta 1926. Liikkeen eriytyneeseen naistoimintaan Peltonen oli ollut kosketuksissa 1920-luvun alkuvuosista. Vankilassa 1925–1926 hän oli tutustunut muiden muassa Lyyli Heinoseen, joka oli yksi naisten toiminnan keskeisistä järjestäjistä. Peltosen ajatteluun oli vaikuttanut niin ikään Sörnäisten nuoris-osastoon kuuluneen Inkeri Lehtisen äiti, Sandra Lehtinen⁹⁶², joka oli ”alituiseen yllyttämässä meitä nuorisoliittolaisia erilaisiin kokouksiin. Väsymättömästi hän viritti keskusteluja, jotka selvittivät naisen

959 Naiman 191–195.

960 Betty Peltosen kirjeet Väinö Vuoriolle 10.5. ja 23.5.28 sekä Väinö Vuorion kirje Betty Peltoselle 20.5.28, k 1. BP:n henkilöarkisto. KansA.

961 D 41a, ptk. 28.4.28., d 43a, Ilm. 8.9.28 ja d 70, Ville Lindströmin ilm. 23.8.30. Betty Peltosen henkilömappi. Ek–Valpo I. KA.

962 Lehtinen (o. s. Reinholdson) oli yksi ensimmäisistä naiskansanedustajista 1907 ja toimi sen jälkeen sosiaalidemokraattisen puolueen agitaattorina. Hän teki jo vuosisadan alussa epäsovinnaisia ratkaisuja, esimerkiksi solmimalla siviiliavioliiton itseään kymmenen vuotta nuoremman miehen kanssa. Hän pakeni perheeseen 1918 Neuvosto-Venäjälle, jossa nuorempi lapsista, puolitoistavuotias Pentti kuoli punatautiin, ja palasi Inkerin kanssa Suomeen 1921. Sandra Lehtisestä ks. Katainen ja Oittinen 1997; Lyyli Heinosesta ks. Katainen 1994, 11–55.

asemaa ja mitä oikeuksia naisilta puuttui silloisessa yhteiskunnassa.” Siirto naistenlehteen oli silti Peltoselle järkytys.⁹⁶³

Väinö Vuorion tila heikkeni kevään 1929 aikana Tammisaaren vankilassa. Heinäkuun puolivälissä Vuorio kertoi viimeiseksi jääneessä kirjeessään halustaan päästä parantolaan ja kehotti Betty Peltosta neuvottelemaan tästä asianajajien kanssa. Loppukuusta Valtiollisten vankien huoltoyhdistys tiedotti Viipurista, että Vuorio oli siirretty Halilan parantolaan Uudellekirkolle. Betty Peltonen lähti heti Viipuriin, mutta perille päästyään sai kuulla Vuorion kuolleen samana aamuna.⁹⁶⁴

Hautajaisia seuranneena päivänä Peltonen matkusti puolueen tapaamiseen Tukholmaan, jossa oli elokuun loppuun. Tämän jälkeen hän ehti olla vielä puolitoista kuukautta töissä ja myös järjestämässä viimeiseksi jäänyttä naisten edustajaliikkeen kokousta, joka pidettiin lokakuun alussa Helsingissä. Pian tapaamisen jälkeen Peltonen pidätettiin. Turun hovioikeus tuomitsi hänet keväällä 1930 kolmeksi vuodeksi vankeuteen ja menettämään kansalaisluottamuksen kuudeksi vuodeksi.⁹⁶⁵

Jälkinäytös 1950-luvulla

Kun Arvo Tuominen muisteli 1950-luvulla 1920-luvun keskustelua uudesta moraalista, oli laaja ajatustenvaihto kiteytynyt myyttiseksi käsitykseksi Kollontaista ja tämän ajattelusta. Tuominen palasi mielessään Kominternin vuoden 1921 kokoukseen Moskovaan ja totesi Kollontain olleen kaikista puhujista mielenkiintoisimman. Lisäksi hän oli ol-

963 Amp XIII k 322, ”Työläis- ja Talonpoikaisnaisten lehti”, Ek-Valpo I:n arkisto. KA; Betty Peltosen kirje Väinö Vuoriolle 14.11.28 ja Väinö Vuorion kirjeet Betty Peltoselle 11.11. ja 19.12.28, k 1. BP:n henkilöarkisto. KansA.

964 Muistelma Väinö Vuoriosta, k 12, Toini Peltosen kirje omaisille, k 29, Betty Peltosen kirje Väinö Vuoriolle 3.7.29 ja Väinö Vuorion kirje Betty Peltoselle 14-15.7.29, k 1. BP:n henkilöarkisto. KansA.

965 Pidätys 16.10.29, THO 24.3.30; vapautuminen 2.5.32. D 54b, Tukholman poliisilaitokselta Esko Riekille 31.10.29 lähetetty kirje. Betty Peltosen henkilömappi. Ek-Valpo I:arkisto. KA. Betty Peltosen lapsuudesta, nuoruudesta ja myöhemmistä vaiheista ks. Katainen 2000.

lut ”mukiinmenevää silmänruokaa [– –] ja ensiksi ja viimeiseksi: hän oli vesilasi-teorian luoja”.⁹⁶⁶

Muistelma kertoo Kollontain pohtimien teemojen kiinnostaneen nuorisoa, samoin tämä oli jäänyt henkilönä ja hyvänä puhujana vahvasti mieleen. Muistelma kuvastaa myös Kollontain ajatusten monenlaisia tulkintoja. Mainittu ”teoria” – Tuomista lainaten se että ”sukupuoliyhteys miehen kanssa ei merkitse naiselle enempää kuin vesilasin tyhjentäminen” – oli lopulta se, mikä 1920-luvun keskustelusta ja Kollontain ajattelusta oli tiivistynyt muistelijan mieleen.⁹⁶⁷ Kollontai ei vuoden 1921 kokouspuheessaan edes pohtinut seksuaalisuutta, vaan naisten järjestäytymistä, mutta hänen muistelemisensa toi mieleen juuri vesilasiteorian.⁹⁶⁸ Tuomisen mielikuva olikin suodattunut vuoden 1921 jälkeisten poliittisten kamppailujen läpi ja asettunut muotoon, johon Kollontain vastustajat olivat hänen ajatteluaan muovanneet.

966 Tuominen 1956, 282.

967 Tuominen 1956, 282.

968 Puhe on suomennettu. Ks. *Kansainvälinen työläisnaisliike ja köyhälistön luokkapuolueiden subtautuminen siihen*. 1921.

6. SUKUPUOLEN POLITISOINTI JA EPÄPOLITISOINTI KAUNOKIRJALLISUUDESSA JA KUVISSA

Uutta neuvostoelämää ja -moraalia esiteltiin asiategstien ohella suomalaisessa ja suomennetussa kaunokirjallisuudessa, niin romaaneissa, novelleissa kuin runoissa. Kertomuksia julkaistiin vasemmistolehdisäkin, ja 1920-luvun loppua kohti myös lehtien kuvitukseen alettiin kiinnittää entistä enemmän huomiota.

Sukupuolijärjestyistä pohtivasta kaunokirjallisuudesta on tässä esimerkiksi valittu Fjodor Gladkovin romaani *Tsement* ja Otto Oinosen romaani *Tienhaarassa*. Gladkovin teos on poimittu esittelyyn, koska sen keskeinen teema on sukupuolijärjestyksen kumous ja koska sitä kommunistisen liikkeen piirissä pidettiin merkittävänä ja suositeltavana lukemisena.⁹⁶⁹ Kirjan herättämiä ristiriitaisia tunteita on kirjautunut eri lähteisiin. Oinosen kirjan innoittajana voi nähdä niin *Tsementin* kuin neuvostoliittolaiset tuotantoromaanit yleisemminkin, mutta myös leniniläisen asketismin. Huolimatta Oinosen osallistumisesta sukupuolijärjestyksen purkamisesta käytyihin keskusteluihin, romaani asettaa viime kädessä miehet johtajan ja naiset avustajan rooliin. Luvun alkupuolella kysytäänkin, millä tavoin kaunokirjallisuudessa politisoitiin tai epäpolitisoitiin sukupuolta ja seksuaalisuutta: Minkälaisia kysymyksiä kirjailijat asettivat ja miten uutta sukupuolijärjestyistä ja elämäntapaa kuvattiin?

Luvun loppupuolella tarkastellaan lehtien kuvitusta, joka sekin osaltaan ilmentää sukupuolen politisoinnin ja epäpolitisoinnin problematiikkaa. Kuvilla saatettiin esittää ja tuottaa uuden proletaarinaisen ja miehen ihannetta, mutta yhtä lailla kuvasto kertoo sukupuoliroolien pysyvyydestä ja itsestäänselvydestä.

969 Kominternin virkailijat ja kansalliset puolueet saattoivat suositella tiettyjen julkaisujen lukemista ja levittämistä. Esimerkiksi Yhdysvaltain kommunisteja, erityisesti naisia, kehoitettiin lukemaan Leninin kirjoituskokoelmaa *On the Emancipation of Women* ja Zetkinin muistelmateosta *Reminiscences of Lenin*. Kaunokirjallisista teoksista *Sementtiä*, samoin Maksim Gorkin *Aitiä* mainostettiin Yhdysvaltain kommunistisen puolueen äänenkannattajissa. Choi Chatterjee: Lady in Red.

Fjodor Gladkovin Sementti ja muuta kaunokirjallisuutta

Betty Peltonen mainitsi kirjeissään lukeneensa Fjodor Gladkovin 1928 suomennetun romaanin *Sementti*. Peltonen oli kirjan julkaisseen Työväen kirjallisuuden edistämisyhdistyksen⁹⁷⁰ taustavoimia. Suomalaiskommunistit käänsivät niin ikään muutamia muita neuvostoromaaneja ja kirjoittivat itse jonkin verran kaunokirjallisia tekstejä. *Sementti* sai tilaa myös liikkeen lehdissä.

Fjodor Vasilievitš Gladkov⁹⁷¹ syntyi 1883 köyhään vanhauskoiseen perheeseen Saratovin provinssissa. 19-vuotiaana hän muutti Siperiaan, liittyi pari vuotta myöhemmin sosiaalivallankumouksellisiin ja siirtyi sittemmin kannattamaan bolševikkeja. Gladkov toimi ennen vallankumousta opettajana ja osallistui sen jälkeen neuvostokoulujen perustamiseen ja aikuisopetuksen järjestämiseen. Kesällä 1918 Gladkovin ollessa Novorossijskissa järjestämässä uudelleen kouluja, valkoiset valloittivat kaupungin. Gladkov pakeni sementtitehtaan ympärille rakentuneeseen työläisyhteisöön ja sai miljööstä ainekset tulevaan romaaniinsa. 1921 hän muutti Moskovaan, jossa johti työkoulua, ja oli sitten *Novi Mir*-lehden toimitussihteerinä.⁹⁷²

Gladkovin ensimmäinen julkaistu työ, *Kohti valoa* (1900), kertoi nuoresta työstä, josta tuli kyläkoulun opettaja ja joka omistautui tavallisten ihmisten palvelemiseen. Ensimmäinen vallankumouksen jälkeen julkaistu kirja, *Kevään laukaukset*, ilmestyi 1921 ja kertoi sisällissodasta. Vuosina 1922–1924 Gladkov uppoutui *Sementin* kirjoittamiseen. Kirja ilmestyi 1925 ja sen tapahtumat sijoituivat sisällissodan jälkeisiin vuosiin. *Sementti* oli yksi Neuvostoliiton ensimmäisistä, alun alkaen modernismia edustaneesta työläisromaaneista, josta sittemmin sukeu-

970 Yhdistys oli rekisteröity 23.1.1924 ja Betty Peltonen oli 1920-luvun lopulla yksi sen nimenkirjoittajista.

971 Encyclopedia of Soviet Writers; Palmgren 1983, 376. Vuonna 1895 perhe muutti Kubaniin. Vuonna 1905 Gladkov alkoi opiskella opettajankoulutuslaitoksessa Tiflisissä. Karkotuksen päätyttyä hän toimi Kubanissa kasakkakylän koulunjohtajana. Vuosina 1920–1921 hän palveli puna-armeijassa ja oli sanomalehden toimittajana.

972 Vuosina 1932–1940 Gladkov toimi *Novi Mirin* toimitusneuvostossa ja 1941 hänestä tuli *Ivestijan* erikoistoimittaja. Sodan jälkeen hän oli Gorkin kirjallisuusinstituutin johtaja Moskovassa.

tui sosialistisen realismiin luettu teos ja esikuva niin kutsutulle tuotantoromaanille.⁹⁷³

Gladkovin *Sementti* on suomennettu kolmesti. Vuonna 1928 siitä ilmestyi käännös sekä Yhdysvalloissa että Suomessa ja 1945 vielä uusi suomennos. Yhdysvalloissa, Astoriassa 1928 julkaistun version suomentaja oli Herman Laukkanen ja kustantaja Amerikan suomalaisten sosialististen kustannusliikkeiden liitto. Työväen kirjallisuuden edistämisyhdistyksen Helsingissä samana vuonna kustantamaan versioon ei ole merkitty suomentajaa. Otto Oinonen kuitenkin suomensi saman kustantamon samana vuonna ilmestyneen Venjamin Kaverinin romaanin *Yhdeksän kymmenesosa kohtalosta* ja myös esitteli perusteellisesti *Sementtiä* liikkeen lehdissä. Niinpä hän on saattanut suomentaa myös *Sementin*. Oinosen Työläiskynäilijäin ja kuvailijain liiton arkistossa olevissa käsikirjoituksissa ei ole viitteitä *Sementin* käännöksestä, muttei toisaalta Kaverin-suomennoksestakaan. Vuonna 1945 Kustannusosakeyhtiö Smia julkaisi Helsingissä vielä uuden version kirjasta. Tuolloin suomentaja oli Elsie Resch.⁹⁷⁴

Gladkovin *Sementti* kuului niihin lukuisiin neuvostoromaaneihin, joita kirjailija joutui jatkuvasti muokkaamaan ja sovittamaan kulloiseenkin poliittiseen tilanteeseen sopivaksi. Puoluelinjan muuttuessa kirjailijat kirjoittivat vanhat romaaninsa uusiksi. Tunnetuimpia esimerkkejä muokatuista kirjoista on Mihail Šolohovin *Hiljaa virtaa Don*. Kiivaimmillaan tämä uudelleenkirjoittaminen oli 1930-luvulla, mutta muutoksia tehtiin myös toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Gladkov muokkasi ensimmäisen kerran romaaniaan jo 1920-luvun lopussa, seuraavan kerran 1930-luvun lopussa ja vielä pariin kertaan 1950-luvulla.⁹⁷⁵ Vuoden 1928 suomennokset perustuivat alkuperäi-

973 Ks. Ekonen 2011, 491; *Sementin* jälkeen Gladkov kirjoitti vielä useita töitä, viimeisinä omaelämäkerralliset teokset *Lapsuuteni kertomus* (1949, suom. 1956), *Lainsuojattomat* (1950), *Pahat päivät* (1954), ja Rauhaton lapsuus, joka ei kuitenkaan ehtinyt valmistua. Gladkov kuoli 1958.

974 Ensimmäinen Gladkov-suomennos, novellikokoelma *Susia y.m. kertomuksia*, ilmestyi 1927 Leningradissa. Suomentaja oli Kaarlo Halme (1899–1938), joka käänsi muutakin neuvostokaunokirjallisuutta 1920–1930-luvulla. Gladkovilta hän suomensi myös novellin *Kommuuni "Etujoukko"*, jonka Kustannusosuusliike Kirja julkaisi 1930. Resch käänsi myös Gladkovin romaanin *o VI* (suom. 1945).

975 Veselä 2003, 110–111.

seen käsikirjoitukseen, kun taas vuoden 1945 suomennos pohjautui Stalinin valtakaudella kirjoitettuun versioon.

Gladkov muutti kirjaansa monessakin suhteessa, niin tyyllillisesti kuin sisällöllisesti. Muutokset kohdistuivat muun ohella sukupuolen, seksuaalisuuden ja uuden elämäntavan kuvaukseen. Epäröivistä ja rikoksiinkin syyllistyneistä päähenkilöistä sukeutui malliksi kelpaavia sankareita. Perustarina pysyi silti samana: sisällissodasta kotikyliin palaava Gljeb Tshumalov huomaa kaiken muuttuneen, myös vaimonsa Dashan, josta on tullut uusi neuvostonainen. Alkuperäisessä kertomuksessa Gladkov maalasi värikkäästi vallankumouksen synnyttämisiä uusia elämäntapoja, myös niiden varjopuolia sekä perinteisten ja uusien käsitysten ja käytäntöjen törmäyksiä.

Dasha oli monien 1920-luvun eurooppalaisessa kirjallisuudessa seikkailteiden ”uusien naisten” neuvostovastine. Tunnetuimpia näistä sankaritarista oli ranskalaisen Victor Margueritten luoma Monique romaanissa *La Garçonne* (1922). Tämä oli taloudellisesti itsenäinen nainen, joka etsi seksuaalisuuttaan ryhtymällä suhteisiin sekä naisten että miesten kanssa.⁹⁷⁶ Romaaneissa pyrittiin hahmottamaan uudenlaista, naisen ja miehen tasa-arvoon sekä taloudelliseen ja seksuaaliseen itsenäisyyteen pohjaavaa elämäntapaa. Yhteistä teoksille oli naisten vapautumisen tavoittelu omaksumalla miehiseksi mielletty tapa elää. Erona taas oli se, että Gladkovin sankarittarelle vapautumisen perusta ei ollut yksilöllinen vapaus erilaisine seksuaalisine kokeiluineen ja huvitteluneen, vaan uusi yhteisöllinen elämänmuoto. Myös kirjojen loppu on erilainen: Monique lipuu hurjan nuoruutensa päätteeksi avioliiton satamaan, tasa-arvoiseen suhteeseen miespuolisen kumppanin kanssa, Dasha taas eroaa miehestään ja jää etsimään tietään. Gladkov osoittaa vanhan elämänmuodon hajoamisen, muttei määrittele tarkasti uutta, uusia tunteita tai tapoja elää yhdessä. Samoja kysymyksiä käsittelevät niin ikään Aleksandra Kollontai kaunokirjallisissa teksteissään, Alma Söderhjelm 1920-luvun romaaneissaan ja monet muut ajan kirjailijat.

Naiset saattoivatkin kaunokirjallisuudessa tuoda esiin tunteita ja seksuaalisuutta koskevia ajatuksiaan. Kollontai lähetti 1920-luvun lopulla Alma Söderhjelmille kirjeen, jossa mainitsi lukeneensa tämän osin omaelämäkerrallisen, kohua herättäneen romaanin *Kärlekens vä-*

976 Briedenthal 1977, 439; Sohn 1994, 93–94.

ninna (1922) ja kertoi olleensa vaikuttunut siitä.⁹⁷⁷ Tekstillä ei ollut suoranaista kytköstä Kollontain omiin novelleihin, mutta ne osoittavat erilaisen poliittisen kannan omaksuneiden naisten miettineen tuossa vaiheessa samoja kysymyksiä. Merete Mazzarella on Söderhjelmin romaanista kirjoittamassaan esseessä viitannut Kollontain niin ikään omiin kokemuksiin pohjaavaan⁹⁷⁸ pienoisromaaniiin *Suuri rakkaus* (alkuteos *Bolšaja ljubov* ilmestyi 1923) ja pohtinut teemojen rinnakkaisuutta. Molemmissa päähenkilö on itsenäinen nainen, jolla on suhde naimisissa olevaan mieheen. Kumpikin päähenkilö menettää itsenäisyytensä, koska suhde alkaa hallita heidän elämäänsä ja saa heidät lupumaan omista töistään ja tavoitteistaan. Söderhjelmin päähenkilöllä on kirjassa toinenkin rakkaussuhde: hän menee naimisiin homoseksuaalin miehen kanssa. Tältä pohjalta kirjailija tarkastelee rakkauden eri puolia, intohimoa, hellyyttä ja ystävyyttä sekä perheen merkitystä. Söderhjelmiä ja Kollontaita yhdisti halu pohtia omien kokemusten pohjalta sukupuolten välisten suhteiden ulottuvuuksia.⁹⁷⁹ Samantapaisten teemojen esiin nousu 1920-luvun kirjallisuudessa ilmentää ensimmäisen maailmansodan aiheuttamaa sukupuolijärjestelmän murrosta ja erilaisia jälleenrakennuksen tapoja.

Tässä ilmapiirissä ”itsenäinen nainen” otti paikkansa yleisen mielipiteen ja jaettujen mielikuvien kentässä. Uusien elämäntapojen etsintä oli paitsi kansallista sekä paikallisiin perinteisiin ja oloihin tukeutuvaa myös ylikansallista vuoropuhelua: Margueritten romaanin venäjänkielinen versio ilmestyi Moskovassa 1927, Gladkovin *Sementti* taas kääntyi saksaksi ja ruotsiksi 1927, ranskaksi 1928 ja englanniksi 1929.⁹⁸⁰ Kollontain *Vasilisa Malygina* (1923) ilmestyi ruotsiksi 1925 novellikokoelman *Arbetbiens kärlek* osana ja Yhdysvalloissa pienoisromaanina nimellä *Red Love* (1927).

977 ”specielt tilltalad av den”.

978 Kollontailla oli 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä vuosia kestänyt suhde perheelliseen Pjotr Masloviin. Romania on luettu myös Leninin ja Inessa Armandin suhteen kuvauksena, mihin Mazzarella viittaa.

979 Mazzarella 1995; Söderhjelmin romaanista ja sen vastaanotosta tarkemmin ks. Engman, Marja 1996.

980 Ruotsinkielinen versio *Cement: roman* ja saksankielinen *Zement* ilmestyivät 1927; ranskaksi romaanin käänsi Victor Serge 1928 (*Le Ciment*).

Uusi nainen saatettiin yhtä lailla esittää uhkakuvana.⁹⁸¹ Teatterikriitikko Raoul af Hällströmin pohdinnoissa uusi neuvostonainen näyttäytyi aggressiivisena ja epänaissellisenä. Af Hällström päätteli miesten kasvaneiden vaatimusten saaneen aikaan naisissa yleisesti tapahtuneen muutoksen. Neuvostonainen oli tästä ääriesimerkki:

Uskollinen nymfi, tämä viehättävä ja tyhmä tyttölapsi, ei enää kelvannut miehille – siksi naiset leikkasivat tukkansa ja lyhensivät hameensa, laihduttivat itseään ja rupesivat urheilemaan. [– –] Romanttisintakin sädekehää ennen kantaneet naisrodut ovat joutuneet tämän uuden ”emansipatsioonin” uhreiksi. Huipputulos on esim. Neuvosto-Venäjänsä overalliin puettu, savuke hampaissa, revolveri taskussa ja salkku kainalossa kulkeva ”grazdaniza”.⁹⁸²

Kari Immonen tulkitsee tutkimuksessaan *Ryssästä saa puhua* (1987) *Sementtiä* miessankarin, Gljebin, näkökulmasta, ja keskeisenä teemana näyttäytyy tällöin tehtaan käynnistäminen ja tulevaisuuden näköalojen avautuminen teollistumisen ja työelämän pohjalta. Aikalaiskriitikki, joka pohjasi kirjan alkuperäiseen versioon, sen sijaan näki kirjan virityksen erilaisena: perheen ja avioliiton asema sosialismissa sekä miehen ja naisen uusi rooli ja uudenlainen suhde olivat esimerkiksi Otto Oinosen esittelyjen punaisena lankana. Kirjan toinen päähenkilö aikalaisesityksissä onkin Gljebin vaimo Dasha. Oinosen mukaan ”Perhe-elämän ja yhteiskunnallisen työn vaatimusten synnyttämä ristiriita, äidinrakkaus ja yhteiskunnallinen lasten kasvatus ja lisäksi n.k. ‘mustasukkaisuus’-tunteen selvittely ovat saaneet romaanissa huomattavan sijansa.”⁹⁸³

Ilmestyessään suomeksi *Sementti* herätti huomiota vasemmistolehdistössä. Dashasta tuli eittämättä yksi uuden kommunistisen naisen fiktiivinen arkkityyppi Suomessa, joskaan häneen ei suhtauduttu va-

981 Ks. esim. Hapuli–Koivunen–Lappalainen–Rojola 1992; Rojola 1992; Työlähti 1995; Hapuli 1995, 154–156; Vehkalahti 2000, 97–98.

982 Raoul af Hällström, Uskollinen nymfi ja poikatyttö. *Aitta* 6/1929. Lainaus näyttelyluettelosta *20-luvun kasvot* 1972.

983 Immonen 1987; Otto Oinonen: ”Uudesti syntyvä nainen”. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 7/1928, 4–5.

rauksettoman myönteisesti, kuten Betty Peltosen kommentista voi aavistella. Osa vastaanotosta oli hämmentynyttä ja torjuvaa.

Sementin alkuperäisen version tyypitellyt henkilöhahmot kuvaavat eri sukupolvia ja erilaisia suhtautumistapoja vallankumoukseen. Kirja on myös täynnä havaintoja elämäntavan muutoksesta. Ennen vallankumousta ja sisällissotaa kotiäiti Dasha, viilari Gljeb ja tytär Njurka olivat eläneet tavanomaista perhe-elämää. Sodan alettua Gljeb oli lähtenyt rintamalle kolmeksi vuodeksi, jona aikana Dasha muuttui niin ulkonäöltään kuin asenteiltaan. Gljebin ensimmäiset havainnot paluun jälkeen kertovat uuden naisen ominaispiirteistä. Tehdasmaisemaa katsolessaan hän ajattelee: ”Ihanaa. Koneita ja työtä jälleen. Uutta työtä, vapaata, taistelulla, tulella ja verellä voitettua työtä.” Hän haaveilee Dashan tapaamisesta ja kaiken jatkumisesta siitä mihin on jäänyt. Pian Gljeb huomaa monen asian muuttuneen: sementtitehdas on suljettu ja osin tuhottu. Vaimo on kyllä vastassa kodin ovella, liikuttuukin hetkellisesti, mutta kokoaa sitten itsensä taistellen ”naisheikkoutta” vastaan ja kehottaa ”toveri” Gljebiä lämmittämään itselleen vettä keittiössä ja kirjoittautumaan sitten työmaaneuvostoon, jotta saisi annoksensa. Dasha itse on lähdössä kiireiselle naistenryhmän komennukselle ja ilmoittaa syövänsä kansankeittiössä kaupungilla. Njurka-tytär asuu Krupskajan lastenkodissa. Sukupuolten välisen työnjaon säilymistä kuvaa Dashan työskentely erillisessä naisryhmässä, jonka vastuulla oli lastenkotien ja -seimien perustaminen ja ylläpito.⁹⁸⁴

Myöhemmin Gljeb havainnoi Dashan uusia, maskuliinisia piirteitä: ”Tuo Dasha oli toinen ankarin, ruskettunein kasvoin ja jäyhin, itsepin-taisin leuoin.” Leikattuja hiuksia peitti loistava, punainen huivi. Gljeb tunsi itsensä petetyksi ja yritti yöllä raiskata vastahakoisen Dashan. Tämä kuitenkin potkaisi miehen lattialle.⁹⁸⁵ *Sementin* naishahmojen miesmäisyys korostuu sekä ruumiillisen että henkisen voiman osoituk-sissa, mutta myös ulkonäössä, kuten symbolisessa merkityksessä, joka annettiin lyhyille hiuksille – naisellisen lisän kuvaan tosin toi hiukset peittävä huivi.

984 Gladkov 1928, 4–5, 14–15, 66.

985 Gladkov 1928, 43–48, 53.

Gladkov kuvasi myös miesten sukupuoli-identiteetin horjumista, jota ilmensivät tunne-elämän epävarmuuden ohella ulkoiset muutokset. Naisjoukko saattoi nauraa miehille ja huutaa: ”Teidän ylivaltanne on ohi, te ajellut vuohipukit. Teiltä on riistetty parrat, ja te näytätte naisilta. Ja naiset pukeutuvat kuin miehet.” Toisessa kohtauksessa Dasha päätyy komennuksella ollessaan tšerkessien vangiksi. Hän taistelee ensin vastaan ja pudottaa mellakassa huiivinsa. Kun hänet raahataan joukon päällikön eteen, tämä tokaisee: ”Lyhyt tukka... kommunistiko?” Kasakkakapteeni on vaikuttunut Dashan tyyneydestä ja päästää tämän vapaaksi todettuaan: ”Olet aimo mies, sinä lyhyttukkainen siellä! [- -] Eritotenkin, kun kuitenkin olet vain nainen...” Myös Gljeb myöntää vangitsemisesta kuultuaan Dashan olevan ”aito mies”.⁹⁸⁶ Naiseutta edustavat kirjassa heikkous ja hallitsemattomat tunnekuohut. Dasha esimerkiksi moittii ystävänsä Poljaa tämän osoitettua mieltään uutta talouspolitiikkaa vastaan: ”Mielit kyynelillä ja kohtauksilla osoittaa olevasi voimakas. Ethän toki ole mikään neiti – vaan kommunisti. Sydäntemme on oltava kivistä, toveri Mjehova.”⁹⁸⁷

Gladkov ei kaunistellut eikä ylevöittänyt ihmisiä, vaan vyörytti esiin uuden ihmisen ja uuden yhteiskunnan synnyttämiseen liittyvät komplikaatiot. Kuvaus lastenkodista, johon Dasha oli pannut tyttärensä, ei silottele yhteiskunnallisen lastenkasvatuksen ongelmia: kun aviomies Gljeb tulee ensimmäistä kertaa tapaamaan tyttöä, hän näkee pihalla lapsia tonkimassa maasta ja tunkiolta ruokaa. Dashan mukaan on ”olemassa lastenkoteja, mutta ei ruokaa. Ja jos henkilökunta saisi tahtonsa perille, purisivat he pienokaisten kurkut poikki.” Tuntuukin, että opettaja Gladkov ei täysin hyväksynyt vallankumouksen mukanaan tuomia lastenkasvatusoppeja tai varsinkaan -käytäntöjä. Tätä hän alleviivasi tytön kohtalolla: Njurka kuoli kurjissa oloissa, Dashan ymmärryksen mukaan äidinrakkauden puutteeseen. Dasha oli kuitenkin löytänyt elämänsä voimakkaamman rakkauden, poliittisen kutsumuksen.⁹⁸⁸

Kirjassa ei kaihdeta kommunistien heikkouksien kuvaamista tai järjestelmän kritisointia. Esimerkiksi puoluepuhdistus, jossa Polja erote-

986 Gladkov 1928, 209, 213, 230.

987 Gladkov 1928, 437.

988 Gladkov 1928, 58, 401, 429–430.

taan, esitetään järjettömyytenä. Gladkov kuvasi niin ikään naisiin sisälissodan oloissa ja jälkimainingeissa kohdistunutta väkivaltaa: kirjassa tapahtuu kaksikin raiskausta, joista toisessa paikallisen puolueen nappamiehen uhri on kommunistien naisryhmän johtaja.⁹⁸⁹

Sementissä vanha perhe hajoaa symbolisesti Njurkan kuollessa, tai kuten Gladkov toteaa: ”Heidän avioliittonsa viimeinen side oli ratkotu – Njurka.” Dasha muuttaa kirjan lopussa kotoa ja Gljeb jää haitailemaan hänen jälkeensä. Hänellä ei enää ole ”sanottavana mitään mahtisanaa: Dasha, en salli, että lähdet luotani [– –] Ilman sinua ei minulla ole mitään lämpöä, ei mitään kotia, ja ilman sinua käy vuoteeni kylmäksi ja likaiseksi.” Gljebin edessä ei enää seissyt

mikään tavallinen nainen, vaan ihminen, jolla oli samat voimat kuin hänellä itsellään, ja joka oli kantanut harteillaan viime vuosien koko taakan ja painon. Ja Dasha ei ollut ainoastaan hänen vaimonsa, hän oli miehekäs nainen, vailla entistä perheenäidin näkemystä, vailla entistä yhteenkuuluvuutta mieheensä, kotiinsa.⁹⁹⁰

Dasha puolestaan ilmentää erosanoissaan kollontailaisia teemoja: ”Rakastan sinua, Gljeb, se on totta – mutta ehkäpä rakastan muitakin? En tiedä, Gljeb, kaikki on rikkinäistä, kaikki on sotkeutunutta... Rakkaus on järjestettävä jollakin uudella tavalla...”⁹⁹¹

Gladkovin lähtökohta on avoin. Mitään valmista uuden ihmisen mallia ei ole, vaan kirjan henkilöt joutuvat etsimään tietään. Työelämässä ja poliittisessa toiminnassa vastaus tuntuu löytyvän molemmille, mutta henkilökohtaisessa elämässä, avioliitossa, perheessä ja tunne-elämässä laajemminkin se jää avoimeksi ja epäröiväksi. Vanha perhe ja avioliitto miehelle ja naiselle ominaisine rooleineen on hajonnut ja lapsi kuollut. Kirjan lopussa sekä mies että nainen jäävät erikseen miettimään tulevaisuutta. Nimenomaan naisella tuntui Gladkovin katsannossa olevan perhe- ja avioliittoasioissa enemmän edellytyksiä luoda

989 Naiman on kirjassaan *Sex in Public* pohtinut naisten väkivaltaisen kohtelun kuvaamista romaaneissa ja tulkinnut sen osoittavan kirjoittajien naisvihamielisyyttä. Ks. Naiman 1999, esim. 51.

990 Gladkov 1928, 476–477.

991 Gladkov 1928, 479.

uutta, sosialistista elämäntapaa: kun Gljeb valittaa olevansa ”koditon koira” ja lähtevänsä takaisin armeijaan, toteaa Dasha menneisyyden olevan peruuttamattomasti kuollut.⁹⁹²

Kirja ei kuitenkaan lopu eroon, vaan tehtaan avajaisiin. Loppukoh-
tauksessa yksityiset tunteet ja ongelmat menettävät merkityksensä ja
Gljebin tunteet sulavat kansanjoukkojen riehakkaaseen iloon, kollektiivisiksi tunteiksi:

– – hän oli tarttunut punalippuun ja heilauttanut sitä kolme kertaa
joukkojen yllä. Ja kaikki vuoret ähkäisivät yhdellä kertaa metalliärjyn-
nöin ja ilma värisi riehuvista pyörteistä. Sireenit ulvoivat – yksi, kaksi,
kolme – ulvoivat yhtäaikaa eri äänilajein, repivät siekaleiksi kuulokal-
vot, ja oli kuin ei sireenit olisi ulvoneet, vaan vuoret, kalliot, joukot,
tehdasrakennukset ja savupiiput. Ja sireenien ulvoessa pauhasivat myös
lukemattomat kansanjoukot. Ne tanssivat tuolla alhaalla torninjuurella,
kallioilla, vuorenrinteillä, ja liput liehuivat kuin tulisiivet, ja orkesterit
helkkyivät kuin kellot.

Sementin tulkintaa Suomessa

Työväenlehdet edistivät valikoidun vasemmistokirjallisuuden levikkiä
julkaisemalla niistä mainoksia, katkelmia ja arvioita. *Työmies* ja *Työ-
väenjärjestöjen tiedonantaja* suosivat sellaisia neuvostokirjailijoita kuin
Fjodor Gladkov, Demjan Bednyi ja Aleksei N. Tolstoi, eikä kirjalli-
suusarvosteluja ollut juuri muista kuin omien kustantajien kirjoista.⁹⁹³
Sementti sai heti suomeksi ilmestyttyään tilaa kommunistisen liikkeen
lehdissä. Sitä esiteltiin useaan kertaan *Liekin* ja *Työläis- ja talonpoi-
kaisnaisten lehden* sivuilla. Aikalaisarvioissa huomio kiinnittyi nimen-
omaan kirjan antamaan kuvaan uusista ihmisistä, tunteista, suhteista
ja elämäntavasta. Kössi Kaatra⁹⁹⁴ kirjoitti *Liekissä* kirjan ”sankarittaren’

992 Gladkov 1928, 507.

993 Palmgren 1983, 25–27.

994 Kössi Kaatra (1882–1928) pakeni sisällissotaa Ruotsiin 1918. Hänen tunne-
tuimpia teoksiaan ovat *Punaiset ja valkoiset* (1919) *Alhaisolauluja* (1922) sekä
omaelämäkerrallinen *Äiti ja poika* 1924. Ks. Palmgren 1983, 86–87.

Dashan [kuvan olevan] jossakin määrin epämääräinen. Hän on tiukka, kaikkensa uhraava luokkataistelija, ei välttää mitään vaaraa, kestää kaiken. Mutta hänen yksityiselämänsä kuvausta väijymässä on epäinhimillisyyden vivahdusvaara.” *Sementti* oli Kaatran mukaan herättänyt keskustelua Neuvostoliitossakin, mihin syynä oli ”heikkouksien ja puutteellisuuksien kylmäverinen käsittely”.⁹⁹⁵ *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden* sivuilla kirjaa esiteltiin kesällä 1928 Otto Oinosen kaksiosaisessa artikkelissa ”Uudestisyntyvä nainen”. Näissä molemmissa aikalaisarvioissa sukupuoli nousi vahvasti esiin ja Dasha näyttäytyi romaanin toisena päähenkilönä.⁹⁹⁶

Oinonen totesi aluksi, että vanhojen taloudellisten ja yhteiskunnallisten suhteiden murtuessa murtuivat myös ”sukupuolielämän” suhteet. Tällä alueella oli kirjoittajan käsityksen mukaan vaikeinta luopua vanhoista käsitystavoista, koska järjellä oli niihin vain vähän valtaa: ”Mikäpä muu elontoiminta olisi enemmän tunteeseen perustuvaa kuin juuri sukupuolielämä?” Uusien suhteiden luominen oli sen vuoksi pitkäkallista ja tuskallista.

Oinonen arveli kirjan asetelman tuntuvat suomalaisista lukijoista aluksi liian rohkealta: ”Onhan vakiintunut työläispiireissäkin yleensä se käsitys, että naisen on paljon vaikeampi kuin miehen luopua vanhoista perimmäistottumuksista (jolla käsitystavalla on perusteensa siinä väitteessä, että nainen olisi yleensä luonnostaan enemmän tunnehtiva).”

Sementissä taas juuri miehen oli naista vaikeampi luopua vanhoista tavoistaan ja käsityksistään. Kirjoittaja kysyikin, miksi miehessä ei ole tapahtunut vastaavaa muutosta sukupuolisuhteiden alalla, ja ehdotti vastaukseksi sitä, että nainen on kärsinyt miestä enemmän suhteiden nurinkurisuudesta. Oinosen käsityksen mukaan naiset ilmeisesti olivat tässä asiassa valmiimpia vallankumoukseen kuin miehet.

Kirjoituksen toisessa osassa⁹⁹⁷ Oinonen otti esille kirjan muita teemoja, joita hänen mukaansa olivat yhtäältä perhe-elämän ja yhteiskunnallisen työn ja toisaalta äidinrakkauden ja yhteiskunnallisen kasvatuk-

995 Kössi Kaatra: Gladkovin ”Sementti”. *Liekki* 15/1928 (etusivu) ja 17/1928.

996 Otto Oinonen: Uudesti syntyvä nainen. Erittelyä sukupuolikysymyksestä Fjodor Gladkovin *Sementistä*. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 6/1928 ja 7/1928.

997 Otto Oinonen: Uudesti syntyvä nainen. Erittelyä sukupuolikysymyksestä Fjodor Gladkovin *Sementistä*. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 7/1928.

sen ristiriita. Dashan kuvattiin tuntevan syyllisyyttä siitä, että hän antoi Njurkan riutua lastenkodissa, mutta Gladkov antoi myös ymmärtää, että vallankumous ja uuden elämän rakentaminen olivat pakottavia mahteja, joille yksilön oli alistuttava: Dashan tunteet olivat ristiriitaiset, koska hän oli aikansa tuote ja pakotettu muovautumaan suurta tuskaa tuntien uutta yhteiskuntamuotoa vastaavaksi ihmiseksi.

Oinonen kiinnitti esittelyssään huomiota myös kirjan muihin naisytyyppeihin, joista yksi oli ”äidin rakkauden elävä ruumiillistuma”, Motja Savtshuk. Tämä joka vuosi lapsen synnyttävä, alkuvoimainen ”naaras” oli pantu kirjassa muun muassa laushtamaan: ”Minä olen nainen, minä, mutta te – te olette laihoja variksia...” Oinonen toteaa tuollaisten naisten voivan olla suureksi hyödyksi uuden elämän synnyttäjinä ja kasvattajina – kunhan vain äidillinen tunne saatiin suunnattua ”yhteiskunnallisen lapsenkasvatuksen vainioille”. Oinonen asetti Motjan ja Dashan naisiksi, jotka muodostivat ”onnellisen kokonaisuuden uuden polven luojina”.

Oinonen ei pystynyt täysin hyväksymään Dashan hahmoa, koska se hänestä tuntui epäselvältä ja rikkinäiseltä: ”Hänen valtava sisäinen voimansa ja kaikkiihrautuvaisuutensa uuden elämän luomistyölle herättää lukijassa ehdotonta kunnioitusta, mutta tuon tunteen rikkoo hänen luonteensa särmikkäät piirteet.” Dashassa oli Oinosen, kuten Betty Peltosenkin mielestä jotain epäinhimillistä. Samantapaisen vastaanoton kirja oli saanut Neuvostoliitossa. Tehtaissa tehdyissä lukijatutkimuksissa *Sementtiä* sekä kiitettiin että vierastettiin ja huomio kiinnittyi niin ikään Dashaan ja naisen sosiaaliseen rooliin. Yhtäältä lukijat ihmettelivät, kuka nainen tervehtisi kylmästi sodasta palaavaa miestä tai panisi lapsensa huonosti hoidettuun laitokseen. Toisaalta Dashan suhdetta yksityiselämään pidettiin oikean suuntaisena: yhteiskunnallisesti aktiivisen naisen tuli pitää henkilökohtaista elämäänsä sivuseikkana ja miehen tuli nähdä nainen, ei objektina, vaan toverina täysine oikeuksineen. Pohdiskelu liittyi Neuvostoliitossa 1920-luvulla laajempaan keskusteluun yksityisyydestä ja yksilöstä neuvostoelämässä.⁹⁹⁸

998 Otto Oinonen: Uudesti syntyvä nainen. Erittelyä sukupuolikysymyksestä Fjodor Gladkovin *Sementistä*. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 7/1928; Naiman 1999, 89–90.

Gladkovin käsittelemiin teemoihin viitattiin myös joissain *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden* kirjoituksissa ilman suoraa viittausta *Sementtiin*. Esimerkiksi pian Oinosen esittelyjen jälkeen naistenlehdessä julkaistiin nimimerkki ”Ainon” teksti, jossa tämä moitti naisia siitä, että nämä eivät uskalla irrottautua ”kotoisesta kaavamaisuudesta”. Naisten olisi osallistuttava enemmän luokkataisteluun – joskus jopa syrjäyttämällä lapsia kohtaan tunnetut tunteet: ”– – miksi matkia porvarien kasvatustapoja, meidänhän on kasvatettava lapsemme taistelijoiksi eikä tyhjän naukujiksi, jotka heti kun äiti sulkee oven perässään, huutavat niin että tuo äitipoloinen pelästyneenä kääntyy takaisin palvomaan pienoistaan – –.”⁹⁹⁹

Myös *Liekissä* toukokuussa 1928 julkaistussa kommentissa tartuttiin *Sementin* lukuun, jossa kuvattiin Dashan suhdetta lapseensa. Tämä oli ilmeisimmin kohta, joka kirjassa eniten puhutti lukijoita. *Liekin* kirjoittaja kuvasi ensin Njurkan kuolemaa ja Dashan tunteita sydäntä särkeviksi: ”Njurka oli hänen elämänsä uhri, ja tätä uhria – ei hänen sydämensä voisi kantaa.” Dasha selvisi, koska ”rakkaus luokkaan oli keventämässä tätä henkilökohtaista onnettomuutta”.¹⁰⁰⁰ Mainoksissa *Sementtiä* kuvattiin ”valtavaksi vallankumousromaaniksi”, ensimmäiseksi jossa käsiteltiin Venäjän suurta vallankumousta.¹⁰⁰¹ Kirjan levinneisyyteen viittaa esimerkiksi Helvi Hämäläinen romaanissaan *Katuojan vetä*. Sen klassista kirjallisuutta vapaa-aikoinaan lukeva päähenkilö Kirsti ottaa *Sementin* taukolukemiseksi kauppaan, jossa työskentelee myyjänä. Kirstin lempikirjailijoita ovat myös Maksim Gorki ja Leo Tolstoi.¹⁰⁰²

Otto Oinosen Tienhaarassa

Fjodor Gladkovin *Sementti* on esimerkki vallankumouskirjallisuudesta, jossa sukupuolijärjestyksen murros on läpikäyvä teema. Myös muissa neuvostokirjallisuuden suomennoksissa oli ”uusiksi naisiksi” luettavia,

999 Aino. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 10/1928, 3.

1000 *Liekki* 19/1928, 7.

1001 Mainos: *Liekki* 17/1928, 5 (“Sementti” ilmestynyt) ja toinen mainos s. 98.

1002 Hämäläinen 1935, 107–108, 142–144, 174–179.

piirteiltään, asenteiltaan ja toimintatavoiltaan maskuliinisia sankareita.¹⁰⁰³ Vastaavia teoksia kirjoitettiin myös jonkin verran Suomessa, ja yksi niistä oli Otto Oinosen esikoisromaani *Tienhaarassa* (1929). Sen kustantaja oli Työväenkirjallisuuden Edistämisyhdistys, joka oli vuotta aiemmin julkaissut Gladkovin *Sementin*.

Otto Oinonen (1898–1937) syntyi mäkitupalaisen poikana Pielisjärvellä Pohjois-Karjalassa. Antti Oinosella ja hänen vaimollaan Stina Räsäsellä oli seitsemän lasta, joista Otto oli kuopus.¹⁰⁰⁴ Nuorena Otto Oinonen elähti itseään maa- ja metsätöillä. Sisällissodan aikana hän etsivän keskuspoliisin kansioihin tallentuneiden tietojen mukaan lähti muutaman muun nuoren miehen mukana Venäjälle asevelvollisuuskutsun toja pakoon ja liittyi siellä niin Muurmaninlegioonaan kuin punakaartiin ja päätyi vuosiksi 1920–1922 Pietarin punaupseerikouluun.

Suomeen Oinonen palasi 1923, joutui heti pidätetyksi ja tuomittiin vuodeksi vankeuteen. Tammisaaren pakkotyölaitoksessa hän tutustui Suomessa toimineisiin kommunisteihin, muun muassa viipurilaiseen Artturi Rönnqvistiin. Hän solmi suhteita helsinkiläisiin poliittisiin vankeihin ja pääsi näiden avulla myöhemmin aloittelemaan toimittajanuraa. Vapauduttuaan heinäkuun lopussa 1924 Oinonen asui jonkin aikaa Pielisjärvellä ja Salmin Uuksulla, jossa hän toimi *Liekin* tilausten kerääjänä ja kirjeenvaihtajana. Tässä vaiheessa hän saattoi oleilla myös Neuvostoliitossa, jonka rajan tuntumassa Uuku sijaitti.¹⁰⁰⁵ Elokuussa 1925 hän muutti Viipuriin, jossa asui muun muassa Rönnqvistin luona. Oinonen oli mukana viipurilaisten kommunistien riennoissa, organisoiti erityisesti nuorisoliikettä ja oli perustamassa *Työ*-lehteä, joka ilmestyi 1927–1930. Tänä aikana hän tutustui muiden muassa Lyyli

1003 Neuvostokirjoja toisaalta käännettiin vähän: sotienvälisenä aikana niistä kaksi kustansi Työväenkirjallisuuden edistämisyhdistys, yhden Työväenjärjestöjen Tiedonantaja, yhden sosiaalidemokraattinen Kustannusosakeyhtiö Kansanvalta ja yhden Kirjailijain Kustannusliike, jota luotsasivat Erkki Vala ja Mary Pekkala. Lisäksi kustantajina olivat Otava ja Karisto. Immonen, 255. Kommunisteista kustantajina ks. 406–407.

1004 Pielisjärven kirkonkirjat 1886–1898.

1005 Eräiden tietojen mukaan Oinonen olisi vankilasta vapauduttuaan ollut Neuvosto-Karjalassa. Ks. esim. Palmgren 414, viite 68. Uuksun kylä oli kuitenkin osa Salmia, joka sijaitti itärajalla, mutta kuitenkin Suomen puolella.

Pielisjärveläinen mäkitupalaisen poika Otto Oinonen. Matkalaukussa saattoi olla Lyyli Heinonselta lainatuilla rahoilla ostettu kirjoituskone. Oinonen lähti Suomen sisällissodan aikana Venäjälle, liittyi siellä ensin Muurmannin legioonaan ja kävi sitten punaupseerikoulua. Suomeen palattuaan hän joutui ensin Tammisaaren pakkotyölaitokseen, asui sitten Pielisjärvellä ja Uuksussa, kunnes muutti Viipuriin ja sieltä edelleen Helsinkiin, josta vetäytyi Hartolaan kirjoittamaan. Sieltä hänet pidätettiin ja hän istui Sukevan vankilassa, kunnes karkasi ja pakeni Petroskoihin. Oinonen teloitettiin Petroskoin lähellä vuonna 1937. Kuva: Kansan Arkisto.

Latukan ystävään Lyyli Heinoseen, joka oli niin ikään *Työ*-lehden taustavoimia ja Viipurin alueen aktiivisimpia kommunisteja.¹⁰⁰⁶

Vuonna 1927 Oinonen muutti Helsinkiin ja työskenteli siellä *Työväenjärjestöjen Tiedonantajan* toimittajana ja suomensi lehteen venäjänkielisiä artikkeleita. Oinonen oli kaikkiaan tuottelias: leipätyönsä lisäksi hän avusti useita lehtiä, käänsi kaunokirjallisuutta ja kirjoitti omia kaunokirjallisia tekstejä, joista suurin osa jäi julkaisematta. Hän oli yhteyksissä Neuvostoliitossa asuneisiin suomalaisiin, sai sieltä käännettäviä tekstejä ja lähetti vastaavasti suomalaisia lehtiä ja kirjallisuutta näiden käyttöön. Yksi yhteyshenkilöistä oli Leningradissa ilmestyneen kirjallisuuslehti *Soihdun* toimittaja Yrjö Savolainen, jonka kanssa Oinonen oli kirjeenvaihdossa vuodesta 1927 ja jolta hän sai lehden lisäksi venäläisiä kirjoja. Oinonen oli myös perustamassa Työläiskynäilijäin ja kuvaajain liittoa ja toimi sen sihteerinä marraskuuhun 1929. Pidätyksen pelossa hän vetäytyi tuona vuonna Hartolaan ja ryhtyi vapaaksi kirjoittajaksi.¹⁰⁰⁷

Oinosen suomennoksiin kuului Venjamin Aleksandrovitš Kaverinin romaani *Devjat Desjatyh Sudby* (1925), suomennettuna *Yhdeksän kymmenesosa kohtalosta* (1928).¹⁰⁰⁸ Oinonen suomensi niin ikään Aleksander Fadejevin teoksen *Razgrom* (1925–1926) nimellä ”Tuho”.¹⁰⁰⁹ Fadejeviltä suomennettiin samoihin aikoihin muitakin teoksia, jotka julkaisi kustannusosakeyhtiö Kirja Leningradissa.¹⁰¹⁰ Hartolassa oli

1006 Otto Oinosen henkilömappi (tiedot poimittu kuulusteluista ja raporteista). Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

1007 Otto Oinosen henkilömappi (tiedot poimittu kuulusteluista ja raporteista), Ek-Valpo I:n arkisto. KA. Otto Oinosen käsikirjoituksia ja muuta materiaalia. Työläiskynäilijäin ja -kuvaajain liiton arkisto: Oinonen 3E4. KansA.

1008 Encyclopedia of Soviet Writers.

1009 Punapartisaaniosaston tuhoutumisesta vallankumouksen aikana kertovaa tekstiä ei ennätetty julkaista ennen Oinosen uutta pidätystä jaaineiston takavarikointia. Kirja julkaistiin Ulla-Liisa Heinon suomennoksena 1977.

1010 Oinonen suomensi myös kertomuksia, kuten A. Grinin ”Taikurin oppilaan”, A. Zoritshin ”Mustan rokon” ja ”Alustuksen” sekä Aleksandr Jakolevin ”Moukan”. Suomennoksiin kuului edelleen V. Bill-Belotserkovskin ”Myrsky” (näytelmä) ja itse kirjoitettuihin kertomuksiin ”Yö petoksen jälkeen”, ”jutelmaksi” nimetty teksti ”Virsikirja”, joka kuvasi ”ullkokullattuja maalaisämmiä” sekä kertomus ”Valkopukuinen nainen”.

syntynyt näiden ohella omaelämäkerrallinen romaanikäsitteinen ”Maailmanrannan oppilaana. Erään nuorukaisen elämänvaiheita”, joka jäi julkaisematta. Käsikirjoitukseksi jäi lisäksi romaani ”Vaarallinen välimatka”, joka käsitteli järjestöelämää, työttömyyttä ja rakkautta. Oinonen kirjoitti niin ikään näytelmiä, joista *Veljesvihaa* oli suosituin. Sitä esitettiin sekä Vuorelan näyttämöllä että Helsingin työväentalolla ja kiertueilla.¹⁰¹¹

Otto Oinonen myös esitteli neuvostokirjallisuutta ja -kirjailijoita *Liekissä, Idässä ja Lännessä* sekä *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa*. Hän tutustutti suomalaiset lukijat muiden muassa Lidija Nikolajevna Seifullinaan, joka oli Siperian maaseudun kuvaaja. Herman Laukkanen suomensi Seifullinan kertomuksen *Virineija* (1924), joka ilmestyi Kirjalta 1929. Pienoisromaanissa kuvattiin nuoren naisen emotionaalista ja poliittista kasvua sotaa edeltävältä ajalta vallankumoukseen ja sisällissodan aikaan. Seuraavana vuonna Kirja julkaisi Seifullinan kertomukset *Kulkureita ja Stepanida Linjuhina*.¹⁰¹²

Oinonen kirjoitti kaunokirjallisia tekstejä myös nimimerkillä Iikka Kare. Näissä tarinoissa saattoi olla samantapaisia asetelmia kuin neuvostokertomuksissa, mutta ne sijoittuivat suomalaiseen yhteiskuntaan. Esimerkiksi novellin ”Tuhottu elämä” lähtökohta oli sama kuin *Sementin*: mies palaa sodasta vaimonsa ja tyttärensä luokse. Oinosen sankari on invalidisoitunut ja, kuten myöhemmin selviää, menettänyt mieskuntoisuutensa. Tässäkin kertomuksessa vaimo tuottaa miehelle pettymyksen: hän ei ole tehdastyöltään ehtinyt hoitaa kotia tai lasta kunnolla, vaan miestä ovat vastassa roskaiset lattiat, tuolinnoille heitetty risaiset vaatteet, petaamaton sänky ja pöydälle jätetyt ruoantähteet. Yhteiselämä alkaa seksuaalisten ongelmien takia luisua raiteiltaan ja vaimo tapaila toista miestä. Mies katkeroituu ja jättää perheensä. Oinosen tarina, toisin kuin Gladkovin, avautuu tulevaisuuteen lapsen kautta: novellin lopussa mies osuu vuosia myöhemmin järjestönuorten juhlaan, jossa hänen tyttärensä lausuu aatteellisen runon. Isän toive

1011 Palmgren 1966, 329, 414 (viite 68); Otto Oinosen käsikirjoituksia ja muuta materiaalia. Työläiskynäilijäin ja -kuvaajain liiton arkisto. Oinonen 3E4. KansA.

1012 Otto Oinonen esitteli Seifullinaa *Liekissä* 33/1929.

lapsen oikeanlaisesta kasvatuksesta on toteutunut, eikä hän enää toivo muuta elämältä.¹⁰¹³

Oinonen sai 1929 kuuden vuoden tuomion valtiopetoksen valmistelusta. Ollessaan 1930-luvun alussa vankina Sukevalla hän kirjoitti kertomuksia nimimerkillä Ossi Ahola.¹⁰¹⁴ Elokuussa 1934 hän karkasi Sukevan varavankilasta ja pakeni Petroskoihin, jossa työskenteli *Punaisessa Karjalassa* ja toimitti *Rintama*-lehteä.¹⁰¹⁵ Oinonen pidätettiin heinäkuussa 1937 ja ammuttiin Petroskoin lähellä.¹⁰¹⁶

Oinosen kaunokirjallisista teksteistä tämän tutkimuksen kannalta kiinnostava on työtaisteluroomaani *Tienhaarassa* vuodelta 1929, jonka päähenkilönä on uudenlaisen tietoisuuden kypsä nainen.¹⁰¹⁷ Romaanin sijoittuu suomalaiseen tehdaskaupunkiin, Susiniemen sahan ympärille rakentuneeseen yhteisöön ja kuvaa kommunistien toimintaa. Miljööltään kirja muistuttaa Anna Karavajevan 1928 julkaistua teosta *Lesozavod* (Sahalaitos), mutta tietoa siitä tunsiko Oinonen tämän romaanin, ei ole säilynyt. Kirjan päähenkilö on nuorena Pohjanmaan suojeluskuntapiireissä liikkunut ja suojeluskuntalaisen kanssa aviottoman pojan saanut Signe Joenpää, joka palkataan sahan konekirjoittajaksi. Dashan tavoin Signe on luopunut lapsestaan ja jättänyt tämän vanhempiensa hoiviin.

1013 Ilkka Kare: Tuhottu elämä. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden numerot* 8–12/1929.

1014 Esimerkiksi ”Kerran kerjurina”, ”Ensimmäinen markkani”, ”Keksijäurani” ja ”Parantumaton haava”.

1015 Oinosen *Rintamassa* julkaistuista teksteistä osa oli katkelmia laajemmista käsikirjoituksista. Niitä olivat romaani *Professori Popovin juttu* ja vankielämää käsittelevä muistelmateos *Kahleissa ja karkurina*. Ensin mainitusta julkaistiin katkelmat ”Pakarisen tunnustus” (*Rintama* 18/1934) ja ”Pekka Pakarinen uudessa liiketoi-messaan” (*Rintama* 3/1935) ja jälkimmäisestä ”Taistelu opiskelumahdollisuuksista” (*Rintama* 20/1934), ”Sellielämää” (*Rintama* 1/1935) ja ”Karannut vanki” (*Puna-apu* 11/1935). Ks. Karjalan kansalliset kirjailijat (biobibliografiahakemisto) 2005, 60–61; Otto Oinosen henkilömappi, Ek–Valpo I. KA. Ek:n aineistosta löytyy vielä maininta romaanikäsikirjoituksesta ”Puna-Armeija”, mutta tästä ei ole säilynyt muuta tietoa; Palmgren 1984, 211.

1016 Otto Oinosen käsikirjoituksia ja muuta materiaalia. Työläiskynäilijän ja -kuvaa-jain liiton arkisto: Oinonen 3E4. KansA; Lahti-Argutina 2001, 377.

1017 Palmgren 1983, 328–333.

Sahalla on alkamassa lakko, ja kuvaus ajoittuneen lakkovuoteen 1927. Lakon järjestäjiin kuuluu Signen serkku Helmi, jota tämä ei ole tavannut kymmeneen vuoteen ja jonka miehen kerrotaan olevan ”kiihkeä kommunisti”. Lastaan Helmi kutsuu ”pikku bolshevikiksi”.¹⁰¹⁸

Signe kääntyy hiljalleen lakkolaisten kannalle, mistä annetaan viitteitä jo kirjan alussa, jossa hänet esitetään ”kummallisena ihmisenä”: liian isona ja vankkarakenteisena, läpituokean miehekkäästi katsovana. Kasvoissakin konttorin työtoverit näkevät ”jotakin miesmäistä”. Helmin perheeseen ja muihin työläisiin tutustuttuaan Signe alkaa nähdä asioita uudelta kannalta. Juuri lakon alla hän päätyy paljastamaan työläisille konttorissa sattumoisin näkemänsä salaisen raportin sisällön. Signe eroaa sahan palveluksesta, muuttaa serkkunsa perheeseen asumaan ja saa uuden paikan kommunistisen *Työn Voitto* -lehden päätoimittajan taloudenhoitajana.¹⁰¹⁹

Päätoimittaja Are Stenberg asuu isänsä kanssa kaksiossa ja ilmoittaa Signelle isän nukkuvan keittiössä, heidän kahden taas toisessa huoneessa. Ilmoitus on pelkkä toverillinen toteamus, vailla seksuaalista vivahdetta.¹⁰²⁰ Signe oppii tuntemaan Aren pohdiskelevana ja rehellisenä työläisenä.

Are joutuu pian pidätetyksi valtiollisen poliisin laajassa operaatiossa. Oinonen kuvaa tässä niin kutsuttua suurta ”kommunistileikkausta”, jossa etsivä keskuspoliisi paljasti 1920-luvun lopulla kommunistien maanalaisen verkoston. Signe joutuu kuulusteluihin, joissa ei kuitenkaan kerro mitään. Oikeudessa esitellään vääristelty pöytäkirja, jossa Signe on paljastanut Aren yhteyden kommunistiseen puolueeseen. Toverit kuvittelevat Signen laverrelleen kuulustelussa. Signe epäröi todistajanaitiossa, mutta puhuu viimein suunsa puhtaaksi. Toverien luottamus häneen palaa, mutta Are saa yli kolmen vuoden tuomion.

Oinonen kuvaa Signen vähittäistä kehitystä poliittisesti tiedostamattomasta nuoresta naisesta kohti vakaumuksellista kommunistia. Kirjan lopussa Signe lähtee tehtaan konttorista ja liittyy ohi kulkevaan, kommunistien tuomioita vastustavaan mielenosoitukseen. Joukkokokouk-

1018 Oinonen 1929, 66–67, 85.

1019 Oinonen 1929, 24–25, 120, 110.

1020 Oinonen 1929, 115.

nessä hän uskaltautuu puhujalavalle ja kertoo kaiken mitä on kuullut ja nähnyt. Kirja loppuu samaan tapaan kuin *Sementti*: pääosassa ovat nyt työläisjoukot, jotka sulautuvat luontoon: ”Joku huutaa lujalla äänellä: – Niin vietiin... .. mutta me murramme niitten vankilain teljet. Odottaa, odottaa, te roistot! Joukkojätiläinen kuohuu, raivoaa yhä. Ja kaiken yllä kaartuu totisena syvänsininen taivas.”¹⁰²¹

Oinonen esittelee kirjassaan samantapaisen työläisyhteisön erilaisine tyyppineen kuin Gladkov *Sementissä*. Oinosen työläiset vain kamppailivat kapitalistisessa yhteiskunnassa omistavaa luokkaa vastaan, Gladkovin kirjassa työläiset pyrkivät rakentamaan itse uutta yhteiskuntaa ja avaamaan tehtaan omin voimin. Molempien kirjoissa pääosissa on naisia: Dasha on Gladkovin teoksessa tiedostava ja vahva osapuoli, Gljeb taas hapuilevampi. Oinosella Are on vakaumuksellinen kommunisti ja lähde, josta Signe saa uudet ajatuksensa ja uskalluksensa.¹⁰²²

Molemmissa kirjoissa pohditaan uutta elämänmuotoa, sukupuolta ja seksuaalisuutta, mutta Oinosella pääosassa on työhön ja politiikkaan kiinnittyvä kamppailu. Kollektiivisen elämän malli tulee esille Signen, Aren ja tämän isän asumisjärjestelyissä sekä kuvattaessa häädettyjen lakkolaisten leiriä Soihtulan saarella: ”Lakkoavustuksilla ostettiin yhteisesti ruokatarvikkeet, yhteisesti niistä valmistettiin ruoka ja yhteisesti se nautittiin.” Nuoret urheilivat ja muodostivat lausuntajoukkueita ja opiskelupiirin. Suuren verantapöydän ääressä laulettiin ja keskusteltiin yhteiskunnallisista aiheista, muun muassa – kuin kaikuna 1920-luvun alussa käydystä keskustelusta – siitä ”sopiiko luokkataistelijan mennä avioliittoon”. Kaikkiaan työläismiesten ja -naisten välit esitetään painokkaan toverillisina: halauksiin, samassa huoneessa nukkumiseen tai luottamuksellisiin keskusteluihin yömyöhällä ei liitetä pienintäkään seksuaalista viritystä. Signe, joka alussa on vielä porvarillisen moraalin vanki, on näkevinään tällaisessa käytöksessä siveettömyyttä, mutta oppii hänkin pian mitä tarkoitetaan toveruudella.¹⁰²³

Aborttiakin kirjassa sivutaan, mutta se esitetään porvariston rappion ilmentymänä. Signen ystävä, sahan entisen omistajan tytär hoitaa ei-

1021 Oinonen 1929, 260.

1022 Oinonen 1929, 238.

1023 Oinonen 1929, 142–147.

toivotun raskautensa yksityissairaalan suojissa tehdyllä abortilla. Kun ystäväänsä katsomaan tullut Signe kauhistelee mielessään tekoa, rupattelee ystävätär jo kevyesti tulevaisuudensuunnitelmistaan.¹⁰²⁴ Signe on samassa tilanteessa synnyttänyt oman lapsensa, mutta jättänyt tämän vanhempiensa hoiviin Pohjanmaalle.

Oinosen romaanin voikin sijoittaa osaksi vallankumouksellisen asketismin perinnettä. Sukupuolten väliset suhteet ovat siinä toverilliset ja elämän tärkein sisältö on yhteiskunnallinen toiminta. Sukupuolijärjestys noudattaa Hirdmanin hierarkian periaatetta, sillä mies on kirjassa tiedostava ja luja proletaarijohtaja, joka opastaa vanhaa maailmaa edustavaa, hapuilevaa naista oikealle tielle.

Raoul Palmgren pitää tutkimuksessaan Kapinalliset kynät Oinosta Aku Rautalan (Aukusti Ripatti, 1896–1931) ohella kommunistisen liikkeen merkittävimpänä proosakirjailijana. Rautala julkaisi 1930 tuotantoromaanin *Kädettömien taistelu* ja novellikokoelman *Hehkuvan raudan miehiä*, jotka kuvaavat miehisii työympäristöjä ja rationalisointia työläisten näkökulmasta. *Kädettömien taistelussa* kuvataan päähenkilön suhdetta yhteiskunnallisesti aktiiviseen naiseen, mutta Palmgrenin mukaan romaanin ”rakkauskuvaus on kerrassaan puisevaa”.¹⁰²⁵ 1920-luvun alkupuolen kertojista Palmgren mainitsee Kaarlo Vallin, Verner Jokiruohon ja Azlag Jargan (Emil Pyttyinen).¹⁰²⁶ Näiden kirjailijoiden tuotannon erittely sukupuolinäkökulmasta olisi epäilemättä antoisaa, mutta jää jatkotutkimusten varaan. Samoin tarkempaa tutkimusta ansaitsisi naiskirjailijoiden vaikutus kommunistisessa liikkeessä ja heidän käsityksensä uudesta sukupuolijärjestyksestä.

Sukupuoli lehtien kuvissa ja kertomuksissa

Sukupuolijärjestystä, perhettä, avioliittoa ja moraalialia esitettiin ja pohdittiin myös lehtien runoissa, kertomuksissa, pakinoissa ja kuvissa. Tämä on mielenkiintoista aineistoa sikäli, että se ei ainakaan 1920-lu-

1024 Oinonen 1929, 158–160.

1025 Palmgren 1983, 328–342.

1026 Palmgren 1983, 289–314.

vun alkupuolella ollut samalla tavoin ohjelmallista kuin asiatekstit. Kuvien valintaan vaikuttivat saatavuus ja sattumat: *Työläisnaisessa* esimerkiksi käytettiin lehden vanhaa kuva-arkistoa. Kertomuksetkin saattoivat olla vanhaa perua tai niissä kuvattiin sisällissodan kokemuksia. Vuosikymmenen jälkipuolen lehdissä, *Naistytöläisessä*, *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* ja *Idässä ja Lännessä*, oli enemmän tietoista pyrkimystä esittää sukupuolten uusia rooleja. Niissä kuvattiin vallankumouksen synnyttämää elämäntapaa ja ihanteita. Aineistoa tarkastellaan tässä kysymällä, millä tavoin vasemmistojulkaisujen kuvitus vastasi uudelle kommunistiselle naiselle, miehelle ja perheelle asetettuja ihanteita? Esitettiinkö kuvissa militantteja proletaarimiehiä ja vapautuneita naisia, jotka olivat omistautuneet työlle ja yhteiskunnalliselle toiminnalle? Minkälaisissa ympäristöissä ja keiden kanssa naiset ja miehet olivat kuvissa? Entä väistyikö perhe taka-alalle yhteisöllisen elämäntavan tieltä?¹⁰²⁷

Maskuliininen kuvasto

Useissa tutkimuksissa maskuliinisuuden¹⁰²⁸ on ajateltu leimanneen voimakkaasti kommunistisen liikkeen kuvastoa ja kertomuksia. Vallankumousta henkilöi länsimaissa pitkään naisfiguuri, mutta bolševikit tuottivat kumouksen ja uuden vallan keskeiseksi symboliksi ruumiillista työtä tekevän miehen. Usein tämä oli seppä, jonka voimakkaissa käsissä metalli taipui uusiin muotoihin.¹⁰²⁹

Eric Weitz on osoittanut Saksan kommunistiseen liikkeeseen juurtuneen alusta pitäen militaarisen ja ruumiillista voimaa korostavan hengen. Vallankumouksellisen ihanteeksi ja vertauskuvaksi nostettiin sielläkin tuottavaa työtä tekevä tai taistelussa kunnostautunut roteva

1027 Jakso pohjaa osin tekijän artikkeliin Katainen 2003; Ks. myös Vehkalahti 2000; Kotilainen 2008.

1028 Maskuliinisuuden kulttuurisesta rakentumisesta ks. esim. Lehtonen 1995; Jokinen 2000; Ahlbäck 2010.

1029 Waters 1991, 227–228; Bonnell 1999; Naista allegorisena hahmona on tutkinut esim. Marina Warner: *Monuments and Maidens: The Allegory of the Female Form* (1985).

mies. Kun saksalaisten kommunistien julkaisema kuvalehti *Arbeiter Illustrierte Zeitung* (*AIZ*) esitteli sosialistisen yhteiskunnan rakentamista Neuvostoliitossa tai kuvasi oman maan työläisiä, oli kuvissa yleensä raskaan teollisuuden – terästehtaan, hiilikaivoksen tai sähkövoimalan – miespuolisia työläisiä, tiukkailmeisiä voimanpesiä. Näillä representatioilla puolue rakensi ja levitti ruumiillisen ja henkisen kovuuden sekä poliittisen sitoutumisen leimaamaa proletarisen maskuliinisuuden eetosta. Ulkomuodolla erottauduttiin naiseuden ohella niin hintelistä tai lihavista keskiluokan ja porvariston edustajista kuin sosiaalidemokraateista.¹⁰³⁰

Toinen silmiinpistävä piirre oli Saksan kommunistisen puolueen sotilaallisuus. Puolue ryhtyi vuosina 1919–1923 useaan kertaan aseelliseen kapinaan. Tämä jätti siihen Weitzin mukaan militaristisen hengen, jota oli jo pohjustanut ensimmäisen maailmansodan rintamaelämä. *AIZ* julkaisi lähes joka numerossaan kuvia marssivista miehistä univormuissaan. Puolueella oli useita militaareja ja puolimilitaareja alajärjestöjä, joissa jäsenille opetettiin sotilastaitoja sekä sabotaasi- ja terrorikäytäntöjä. Myös puoluejohtaja Ernst Thälmann tapasi pukeutua univormuun.¹⁰³¹ Tämä ei ollut Saksassa kommunistien erityispiirre, sillä maan koko kansalaisyhteiskuntaa läpäisi sotilaallisuus ja militaareja järjestöjä oli muillakin aatesuunnilla.

Venäläisen kirjallisuuden ja kulttuurin tutkija Eliot Borenstein on tarkastellut maskuliinisuutta vuosien 1917–1929 neuvostokirjallisuudessa, ja siinä korostuivat samat piirteet. Borensteinin mukaan jälkivalankumouksellinen fiktio rakensi myytin uudesta miehisestä yhteiskunnasta. Kotielämällä ja perinteisellä naiseudella ei ollut sijaa maailmassa, jonka ydintä olivat tuotanto, historialliseen prosessiin osallistuminen, raskas teollisuus, rakentaminen ja taistelu. Kirjallisuuden “uusi mies” oli äärimmäisen miehekäs.¹⁰³²

Yhteiskunnan maskulinisointi oli Borensteinin mukaan syväliemmän, perheen hajoamisen aiheuttaman muutoksen ottama muoto. Venäjä oli ollut sotatilassa vuodesta 1914, mikä oli alkanut pirstoa

1030 Weitz 1996, 312–328; Weitz 1997, 189–205. Samanlaista kehitystä työväenliikkeen kuvastossa ovat kuvanneet mm. Hobsbawn 1978 ja van Gosse 1991.

1031 Weitz 1996, 326, 328; Weitz 1997, 196–205.

1032 Borenstein 2000, 3–6.

perheen varaan rakentuvaa yhteiskuntaa. Vallankumoukselliset vauhdittivat murrosta omalla politiikallaan, jonka mukaan uusien sosiaalisten rakenteiden tuli nojata valtioon ja kollektiiveihin. Kun feminiinistä elämänpiiriä pidettiin porvarillisena ja taantumuksellisenä, uuden maailman rakentaminen jäi miehille ja niille naisille, jotka halusivat omaksua miehisiä rooleja. Vallankumoukselliset muodostivat kertomuksissa miesten keskeisten suhteiden verkoston, joka korvasi perheen ja sukusiteet. Tämä karskien taistelijoitten “uusi perhe” rakentui aatteen pohjaavan toveruuden, ei sukulaisuuden tai tunnesiteiden varaan. Miesten verkostoista tuli tässä puheavaruudessa keskeinen yhteiskuntaa koossa pitävä sidosaine ja ohjaava voima.¹⁰³³

Suomalaisten kommunistista liikettä tukevien lehtien kuvasto oli aluksi moninaisempi ja kantoi vanhan työväenliikkeen henkeä. Nainen henkilöi siinä edelleen vallankumousta ja miehet esitettiin kapitalismin ja sisäällissodan uhreina. 1920-luvun loppua kohti maskuliininen eetos valtasi alaa ja julkaisuista on helppo löytää lausahduksia, joissa työläinen on itsestään selvästi mies ja työväenliikkeeseen liitetyt mielikuvat miehisiä.¹⁰³⁴ Tämän voi nähdä kommunistisen liikkeen tukalan tilanteen synnyttämänä puolustusreaktiona. Satamissa ja metalliteollisuudessa nousi vuodesta 1927 laaja lakkoliike, joka puolestaan synnytti lakonmurtajaliikkeen. Kommunisteja vastustanut lapuanliike sieppasi epämieluisina pitämiään poliitikkoja ja kuljetti heitä Neuvostoliiton rajalle. Neuvostoliitossa oli alkanut ”toinen vallankumous”, valtakamppailu ja käänne stalinismiin. Suomessa työväenliikkeen suuntausten välinen kamppailu kiristyi 1920-luvun lopulla, samoin kommunistien sisäinen välienselvittely. Myös valtiovalta pyrki tukahduttamaan liikkeen. Kommunistisen puolueen maanalainen verkosto hajotettiin, kommunistit eristettiin omiin julkisiin organisaatioihinsa ja lopuksi julkiset järjestöt sekä lehdistö lakkautettiin 1930.¹⁰³⁵

Maskuliinista eetosta ilmensivät esimerkiksi Väinö Vuorion 1924 perustaman työväen kuvalehti *Idän ja Lännen* (1924–1930) kansikuvat, joiden keskeinen juoni oli työn ja miehen liitto. Molemmat su-

1033 Borenstein 2000, 3–6.

1034 Katainen 2003.

1035 Siltala 1985, 31–32, 201–205; Kettunen 1986, 257, 260, 262.

kupuolet olivat kansissa läsnä, mutta erilaisissa sosiaalisissa rooleissa ja harvoin yhteiskuvassa.

Idän ja Lännen kansikuvat 1924–1930 (N=136)

Mies/miehiä	56
Nainen/naisia	41
Molempia	13
Muu aihe	26

Yksinkertaistaen voi sanoa, että lehden kansissa miehet tekivät työtä tai johtivat joukkoja, naiset taas olivat nuoria ja kauniita. Ruumiillista työtä tekeviä miehiä, lentäjiä ja sotilaita oli yli 20 kannessa. Lisätehoja kuviin toivat aseet ja järeät kulkuneuvot, lentokoneet, junat ja laivat. Vapaa-aikaa miehet viettivät vain kuudessa kansikuvassa, niissäkin jou-tilaisuus sallittiin lähinnä pojille. Urheilevia ja luonnossa oleilevia naisia sen sijaan oli runsaasti. Samoin usean numeron kannessa oli nuoren naisen, useimmiten filmitähden, kasvot. Myös miehistä julkaistiin kasvokuvia, mutta nämä olivat etupäässä tunnettuja poliittisia johtajia.¹⁰³⁶

Idässä ja Lännessä myös uuden proletaarimiehen hahmo sai tilaa. Maskuliinisuus korostui lehdessä erityisesti vuodesta 1927, ja se ilmeni kuvina ja kertomuksina ruumiillista työtä tekevistä, taistelukuntoisista miehistä, jotka valitsivat harrastuksensakin luokkataistelua silmällä pitäen. Syksyllä 1928 lehdessä esiteltiin nyrkkeilyä ja joulunumerossa kokonaisella aukeamalla painia otsikolla ”Terveyttä, voimaa, tarmoa ja taistelumieltä”. Nyrkkeily-artikkelin mukaan ”[e]ri urheilumuodoista lienevät nyrkkeily ja paini parhaiten työläisille sopivia. Jokapäiväinen elämäntaistelu karkaisee työläisen ja tekee hänestä pakostakin sitkeän taistelijan.” Muissa lajeissa menestyivät kirjoittajan mukaan ”herras-kaisetkin urheilijat”, mutta nyrkkeilyssä ja painissa pääsi huipulle vain ”elämän karaisema ja ankaran työn terästävä mies”.¹⁰³⁷ Painiraportissa puolestaan todettiin painin estävän raskaimmankin työn tuhoamasta ruumista, verryttävän kangistuneet jäsenet, kehittävän mielenmalttia, harkintaa, nopeaa ajattelukykyä, miehekkyyttä ja taistelutarmoa. Siksi

1036 Ks. tarkemmin Katainen 2003.

1037 *Itä ja Länsi* 21/1928, 420–421

se kirjoittajan mukaan ”sopii juuri itsensä ja luokkansa puolesta taistelevan proletaarin urheilumuodoksi”.¹⁰³⁸ Tällaisilla teksteillä ja kuvilla tuotettiin mielikuvaa, jossa työläinen oli itsestään selvästi mies. Urheilu kiinnittyi 1920-luvulla yleisemminkin maskuliinisuuteen: Ritva Hapulin mukaan sillä oli keskeinen rooli uhatuksi koetun miehuuden takaisinvaltaamisessa ja lujittamisessa.¹⁰³⁹

Myös muoti sai sotilaallisia piirteitä, mikä näkyi työväenlehtien kuvastossa. Suomessakin pukeutumisen poliittinen merkitys korostui erilaisten univormujen yleistymisen myötä. Jo 1920-luvun alkupuolella nuoret kommunistit saattoivat omissa klubeissaan käyttää tiettyjä tunnuksia. Sörnäisten sosialistisen nuoris-osaston miesten Tikapuu-klubin jäsenet sonnustautuivat mustaan Garibaldi-päähineeseen; Punavartio-klubin tunnus oli punainen päähine ja naisten Polkkatukkaisten klubin lyhyeksi leikatut hiukset. Lehtien kuvituksessa univormuja oli sekä urheilujoukkueilla että ulkomaisten poliittisten järjestöjen jäsenillä: niin fasistit kuin kommunistitkin esiintyivät yhtenäisissä asuissa. Esimerkiksi 1926 *Itä ja Länsi* julkaisi valokuvan saksalaisesta kommunistijohtaja Ernst Thälemannista johtamassa univormussa kommunistiseen puolueen alaisen Punaisten rintamataistelijoiden liiton marssia. Ensimmäinen kuva suomalaisesta, sotilaalliseen univormuun sonnustautuneesta kommunistiryhmästä julkaistiin 1927. Kuvassa oli lakkaudetun Keravan nuoris-osaston jäseniä yhtenäisissä lippalakeissa, lyhyissä puseroissa, vöissä ja housuissa. Samana vuonna lehti julkaisi kuvia nuorten kommunistien ohjelmaryhmistä, joilla niin ikään oli yhtenäiset esiintymisasut: Helsingin nuorten työläisten opintoyhdistyksen laulajapojilla univormut ja Viipurin Punatähti-ryhmän miehillä valkoiset paidat, joita somisti punainen tähti. 1920-luvun loppupuolen lehdissä olikin jo paljon kuvia yhteisin tunnuksin varustautuneista nuorisoryhmistä, kuten Neuvostoliitosta Suomeen levinneistä sinipuseroista.¹⁰⁴⁰

Myös 1920-luvun vaalijulistneiden kuvakieli kertoo kommunistisen liikkeen maskuliinisuudesta ja miehisten piirteiden vahvistumisesta

1038 Katainen 2003, 150.

1039 Hapuli 1993, 105–111; Hapuli 1995. Suhtautumisesta naisten urheiluun ja kilpailuun ks. Laine 2000, 85–98. Maskuliinisuudesta ks. myös Rojola 1993.

1040 *Itä ja Länsi* 16/1926, 230–231 ja 8/9, 134.

vuosikymmenen loppua kohti. Vuoden 1924 vaalijulisteissa kaikkien puolueiden tunnuksena oli mies. Miehet olivat kuitenkin erilaisissa ympäristöissä ja eri tyyppisiä sekä vartaloltaan, pukeutumiseltaan että tunnusmerkeiltään. Kokoomuksen edustaja oli sonnustautunut lapikkaisiin ja suojeluskuntatakkiin ja piteli isoa Suomen lippua, sosiaalidemokraatteja edusti edellistä kookkaampi ja lihaksikkaampi miestyypi.¹⁰⁴¹ Sosialistien julisteessa oli juuri kommunistien kuvamaailmalle ominainen Herkules-hahmo, joskaan ei tässä vielä yliluonnollisen lihaksikkaana. Katumainonnassa kuva saatettiin yhdistää muihin kuviin tai teksteihin. Esimerkiksi Helsingissä oli esillä suuri pahvitaulu, jonka alareunassa oli kaksi Herkules-julistetta ja niiden yläpuolella piirros nutturapäisestä ja pitkähameisesta naisesta, jonka helmoissa oli kolme lasta. Taulun tekstinä oli ”Asuntokurjuutta on lievitettävä”.¹⁰⁴² Tässä asetelmassa voimakkaat miehet kannattelivat hätään joutunutta naista ja lapsia.

Kaksikymmentäluvun mittaan kommunistista aatetta henkilöivä lihaskimppu näkyi tuolloin tällöin suomalaisissa vasemmistolehdistä ja esimerkiksi toukokuussa 1928 ilmestyneessä nuorisoliikkeen kulttuurilehdessä *Liekissä* kolossaalinen Herkules seisoi pysäyttämässä veturia ja vertautui koneen voimaan ja massiivisuuteen. Kuva oli alun perin englantilainen lakkopiirros. Pilalehti *Tuiskun*¹⁰⁴³ kannessa samainen hahmo huitaisi nyrkillä muut puolueet kumoon. Sosialistien 1929 vaalijulisteessa olikin tilaa enää Herkuleen kädelle: siinä valtava ”punainen nyrkki” iski porvaria.¹⁰⁴⁴ Vuonna 1930 *Työläis- ja talopoikaisnaistenlehdessä* toisen numeron kannessa julkaistiin piirros, jossa tämä kommunismin symboli oli saanut poikkeuksellisesti naisen hahmon. Tuimailmeinen äiti suojeli siinä käsi nyrkkiin puristuneena lastaan kapitalismilta

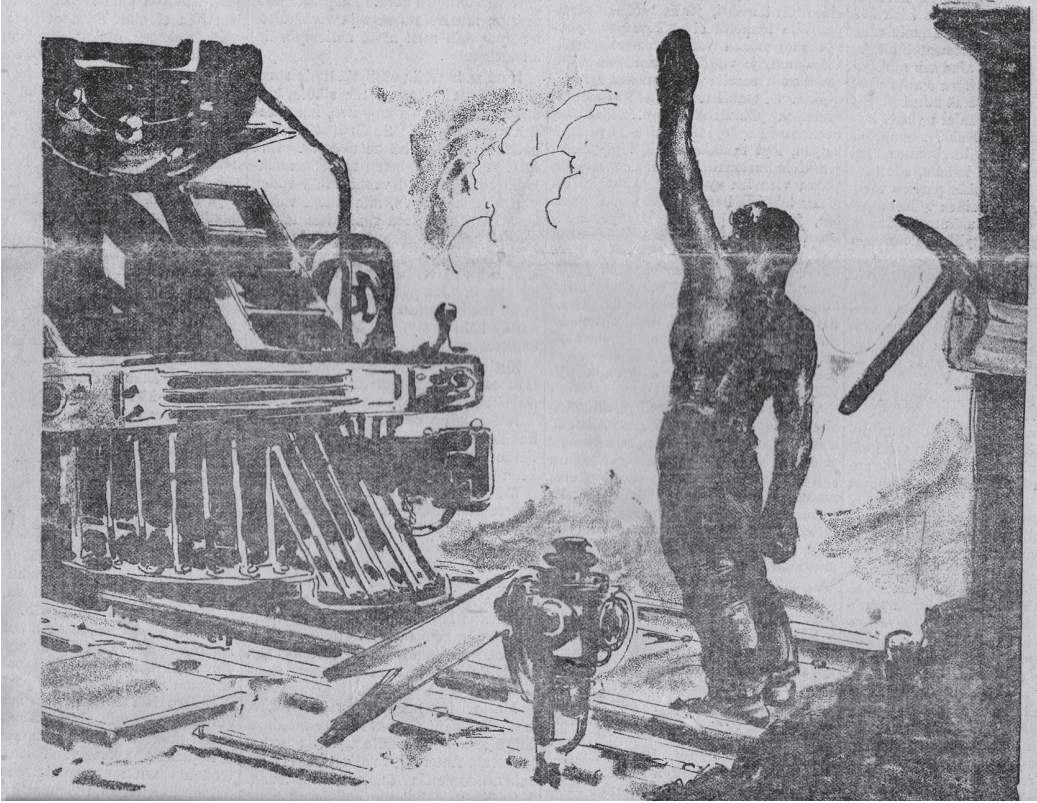
1041 Kansallisen edistyspuolueen miehestä näkyi vain pää ja ylävartalo. Miehellä oli valkoinen paita, solmio ja musta takki. Hän oli kohottanut kätensä ja nostanut kaksi sormea pystyyn. Katainen 2003, 150–151.

1042 *Itä ja Länsi* 8/1924, 108.

1043 Lehti ilmestyi 1924–1930.

1044 *Liekki* 17/1928; *Tuisku* 13–14/1929; *Itä ja Länsi* 13–14/1929, 230. *Liekki* ilmestyi 1923–1930, vuodesta 1924 alkaen kerran viikossa. *Tuisku* ilmestyi 1924–1930, vuodesta 1925 alkaen kaksi kertaa kuukaudessa. *Itä ja Länsi* ilmestyi 1924–1930 kaksi kertaa kuussa. Kaikki kolme lehteä lakkautettiin kesällä 1930.

Maailman proletariaatti pysäyttää liikenteen.

Kommunistista liikettä symboloiva raavas mies pysäyttää veturin Liekin 17/1928 kannessa.

ja militarismilta, joita henkilöivät silinteriin sonnustautuneet ukko ja kaksikasvoinen hirviö¹⁰⁴⁵ sekä kypäräpäinen natsi.

Kuvien ja kertomusten mies oli usein päättäväinen, mutta saattoi varoitustarinoissa joutua houkutusten, ennen muuta naisten ja viinan vietäväksi. Vaikka kertomuksilla haluttiin tähdentää kaidalla tiellä pysymisen tärkeyttä, jotta kapitalismi saataisiin murskatuksi, loivat huonoille teille eksyvät ja kerta toisensa jälkeen toimissaan epäonnistuvat

¹⁰⁴⁵ Hirviön kasvojen liioitellut piirteet tuovat mieleen pilakuvien juutalaishahmon.

miehet samalla vaihtoehtoisen maskuliinisuuden malleja. Työläismiehen ruumiskaan ei ollut kertomuksissa haavoittumaton: sitä uhkasivat alkoholin lisäksi sota, taudit, sydänsurut ja kapitalismin levittämä kurjuus, jota ilmensivät työpaikoilla sattuneet onnettomuudet.¹⁰⁴⁶

Mieheys punoutui kuitenkin vahvasti kommunistiseen identiteettiin: tietynlaisella työ- ja taistelukuntoon perustuvalla heteroseksuaalisella mieheydellä erottauduttiin niin porvaristosta kuin sosiaalidemokraateista. Ruumiillisuuteen telakoituvasta maskuliinisuudesta tuli sosiaalinen erottautumiskeino. Asettamalla mielikuvissa vastakkain työn, taistelun ja urheilun karaisema työmies ja joutilaan elämän rappeuttama porvari pyrittiin osoittamaan köyhälistön ylemmyys ja elinkelpoisuus: ruumiillinen ja moraalinen mieskuntoisuus oikeuttivat johtavaan asemaan yhteiskunnassa. Maskuliinisen ja feminiinisen vastakkaisuuden ajatuksella luotiin myös kommunistisessa liikkeessä hierarkioita ja järjestyksiä, vaikka julkilausuttuna tavoitteena oli sukupuolieron häivyttäminen. Lehtien kieli ja kuvitus esittivät miehen normina ja naisen poikkeuksena. Tällöin se miten maskuliinisuus käsitettiin, määrittivät sitäkin, miten kommunistisen liikkeen keskeiset tavoitteet ja menettelytavat ymmärrettiin.

Uusi proletaarinen ja muita naisyhdyksiä

Kommunistisen liikkeen kuvasto ja kieli määrittivät työn ja politiikan maskuliiniseksi kentiä. Liikkeen symboliksi eivät rakentuneet tekstiilityöläiset, siivoajat, kotiapulaiset, konekirjoittajat, myyjät tai perheenemännät.¹⁰⁴⁷ Naisilla oli kommunististen lehtien kuvastossa monia rooleja eikä naiseudesta rakentunut yhtenäistä symbolista hahmoa. Tyypillistä oli esittää nainen passiivisena uhrina, kärsivänä äitinä ja vaimona. Tällaisia melodramaattisia representaatioita loi esimerkiksi Käthe Kollwitz, jonka kuvia oli myös *Työläisnaisessa* ja jonka tyyli vaikutti ajan työläisnaiskuvastoon. Esimerkiksi joissain suomalaisten

¹⁰⁴⁶ Katainen 2003, 154–155.

¹⁰⁴⁷ Van Gosse 1991, 118; Weitz 1996, 329.

työväenlehtien kuvittajan Lars Vickbergin piirroksissa oli samaa henkeä.¹⁰⁴⁸

Lars Vikbergin piirrosta Työläisnaisen 6–7/1922 kannessa sävyttää sisällissodan läheisyys. Hengeltään ja tyyliltään se on sukua tunnetun saksalaistaiteilijan Käthe Kollwitzin töille, joita myös julkaistiin suomalaisissa lehdissä.

1048 Petro 1989, 94–103; Weitz 1996, 328–330; Bonnell 1999; Vickbergin kuvia esim. *Työläisnainen* 6–7/1922, kansi; *Työläisnainen* 20/1922, kansi.

AIZ:n kuvissa aktiiviset, ansiotyötä tekevät tai poliittiseen toimintaan osallistuvat uudet naiset olivat 1920-luvun puolivälin lehdissä vielä poikkeus. Tällaisten kuvien määrä lisääntyi 1920-luvun loppua kohti, jolloin uusi proletaarimies sai rinnalleen idealisoidun uuden proletaarinaisen. Tämä otti osaa yhteiskunnallisiin toimiin ja oli sitoutunut vallankumoukseen. Hän saattoi työskennellä tehtaassa, mutta myös uudenaikainen, rationalisoidussa kotitaloudessa työskentelevä perheenemäntä edusti tätä naistyyppiä. Uusi proletaarinainen oli nuori, kaunis, energinen ja seksuaalisesti vapautunut. Kauniiksi määriteltiin urheilullinen ja terve ruumis sekä vaatimaton ja käytännöllinen ulkoasu. Seksuaalinen vapaus taas merkitsi oikeutta nauttia seksistä ja hallita lisääntymistä.¹⁰⁴⁹

Suomalaisia lehtiä on tässä tarkasteltu tyyppittelemällä lehdissä kuvatuja naishahmoja. Yksinkertaisimmillaan lehdistä voi etsiä kuvia, joissa nainen on esitetty äitinä ja perheenemäntänä tai kodin ulkopuolisissa toimissa olevana itsenäisenä naistyyppinä, ja pohtia, kumpi rooleista painottui missäkin vaiheessa. Voidaan myös tarkastella sitä, vastaavatko kuvat 1920-luvun naisten sosiaalista ja työmarkkina-asemaa vai pyrittiinkö naiset niissä esittämään kommunistiselle kuvamaailmalle ominaisissa miehisissä rooleissa.

Reaalisten kuvien ohella naisfiguuria käytettiin symbolina, esimerkiksi vallankumouksen tai vanhan porvarillisen maailman henkilöitymänä. Näissä kuvissa naiseus kiinnittyi sekä kumouksellisuuteen että pysähtyneisyyteen. Yleisesti voidaan sanoa, että naistenlehtien kuvitus henki sukupuolten maailmojen eriytymistä ja miesten poissaoloa. *Idässä ja Lännessä* sen sijaan oli niin naisten kuin miesten kuvia, mutta sukupuolet oli asetettu erilaisiin yhteyksiin ja sosiaalisiin rooleihin.

Jos tarkastellaan pelkästään naisten lehtien kansikuvia¹⁰⁵⁰, yleisin naishahmo ei ollut perheenäiti tai ansiotyössä käyvä nainen, vaan dynaaminen, kansanjoukkoja johtava ja toimintaa eteenpäin kuljettava vallankumouksen hengetär. Lehden kansissa ja sisäsivuilla tällaisia piirroksia ilmestyi 1920-luvulla kymmenittäin. Toisinaan hahmo oli

1049 Weitz 1997, 205–220.

1050 *Työläisnaisen* numeroita ilmestyi 66 vuosina 1920–1923, *Naistyöläisiä* 6 ja *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehtiä* 58. osa numeroista oli kaksoisnumeroita, joten kansikuvia ei ollut aivan 130:tä.

saanut piirteensä länsieurooppalaisista, vanhemmista vallankumouksen ja vapauden hengettaristä, jotka puolestaan polveutuivat antiikin jumalattarista. Se muistutti esimerkiksi viisauden ja sodan jumalatar Athenea, joka oli myös sankareiden suojelija ja innostaja. 1920-luvun alkupuolelta vallankumousta henkilöi tämän rinnalla punalippua pitävä työläisnainen, jolla vielä tuolloin oli paikattu mekko ja nuttura tai huivi päässä. Näissä kuvissa hengetär oli arkipäiväistetty ja niiden tarkoitus lienee ollut osoittaa työläisnaisten merkitys ja mahdollisuudet toimia kumouksellisessa liikkeessä, jopa joukkojen johtajana. Tällainen arkinen vallankumouksen hengetär oli esimerkiksi keväällä 1923 julkaistun *Työläisnaisen* kansikuvassa. Piirroksen nainen oli keski-ikäinen, hattupäinen ja tukevanoloinen, vallankumoukseen viittasi viistosti rinnan yli vedetty punainen airutnauha. Kuvan oli tehnyt yksi vasemmistolehtien, myös *Työläisnaisen*, vakituisista kuvittajista, Lars Vickberg, jonka naishahmot olivat kotoisen oloisia, köyhiä työläisvaimoja ja mökinmujia.¹⁰⁵¹ Hahmossa oli edelleen symbolinen ulottuvuutensa, mutta samalla se kuvasi tavallista naista kommunistiselle liikkeelle tyypillisessä joukkotoiminnassa, jonka ydintä olivat julkiset speaktaakkelit ja rituaalit sekä vallankumouksellinen propaganda.¹⁰⁵²

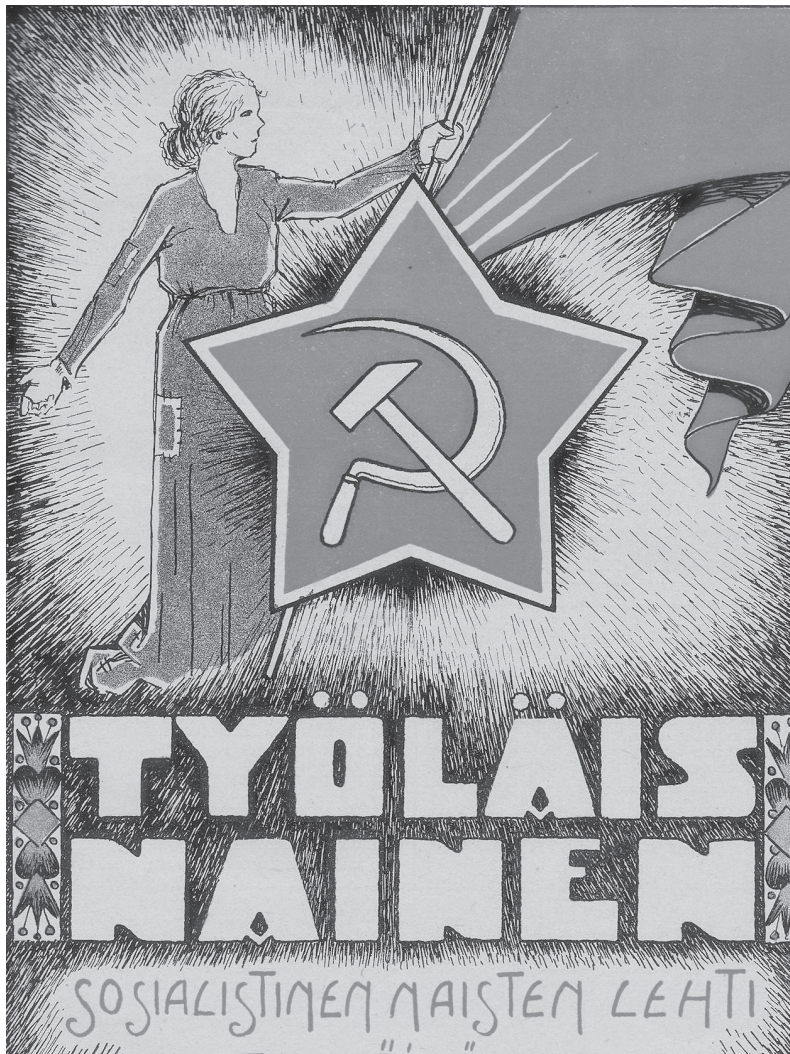
Suomalaisen naistenlehden vallankumoushahmot ovat kiinnostavia, koska kommunistien keskeinen vallankumouksen ja uuden vallan henkilöitymä oli lihaksikas työmies. Bolševikkien kuvastossakin oli 1920-luvun alussa allegorisia naishahmoja, mutta ne esittivät sellaisia käsitteitä kuin Vapaus, Taide tai Historia.¹⁰⁵³ Suomalaiset naishahmot taas johdattivat joukkoja barrikadeille tai heiluttivat punalippua.¹⁰⁵⁴

1051 *Työläisnainen* 3/1922.

1052 Hinelyn mukaan myös ensimmäistä maailmansotaa edeltänyt anarkistinen aktivismi perustui symboliseen politikointiin. Anarkistit juhlivat vallankumoushistorian merkkipäiviä, ja naisilla oli speaktaakkeliä käytännönjärjestelyissä merkittävä osa. Hinely 2012, 28–29.

1053 Bonnell 1991, 269.

1054 Esim. *Työläisnainen* 3–4/1921 (kuvassa ilmeisesti Marianne); *Työläisnainen* 6–7/1921; *Työläisnainen* 3/1922, kansi (Lars Vickbergin piirros); *Työläisnainen* 10/1922, kansi; *Työläisnainen* 3–4/1923 maalaus ”Barrikadille” (nainen pitää pystyssä lippua, toinen tukee häntä, miehet makaavat maassa aseineen); *Työläisnainen* 7–8/1923 (Lars Vickbergin piirros hattupäisestä, keski-ikäisestä naisesta airutnauhoineen); *Naistyöläinen* 4–5/1925 (nainen pitelee olkapää paljaana

Lars Vikbergin piirroksessa Työläisnaisen 3/1922 kannessa on kuvattuna suomalainen vallankumouksen hengetär.

ja hiukset hulmuten punalippua); *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 4–5/1927, kansi (Lars Vickbergin piirros, jossa klassinen vallankumouksen hengetär johdattaa joukkoja); *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 5–6/1926; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 5/1928, kansi; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 3/1929, kansi; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 8/1929, kansi (kuvan vallankumouksen hengettärellä on polviin ulottuva mekko, korkokengät, saumasukat ja fryygaliaishattu päässä); *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 5/1930 (nainen johdattaa miehiä katusuluille).

Jumalattaren vastinparina kuvastossa oli työväenliikettä henkilöivä lihaksikas Herkules. Antiikin tarustossa tämä kannatteli taivaankantta Atlaksen puolesta: työväenliikkeen kuvastossa Herkules-hahmo seisoo vertavaluvan pallon päällä ja katkoo sen ympäriltä kahleita. Kansainvälisen työväenliikkeen ikonografiaan 1800-luvun lopulla vaikuttaneen Walter Cranen hahmot levisivät eri maiden lehtiin ja innoittivat niiden kuvittajia.¹⁰⁵⁵ Tyyli näkyi myös Suomen vanhan työväenliikkeen julkaisuissa, joiden arkistoista 1920-luvun lehtien kuvat olivat osin peräisin.

Lars Vickberg piirsi erilaisia vallankumoushahmoja eri yleisöille. Kun naistenlehdessä punalippua heilutti työläisvaimo tai vallankumouksen hengetär, *Nuoren Työläisen* kuvastossa joukkoja johti likipitään aina mies. Tämä lihaskippu katkoi paljain käsin miekan, takoi seppänä metallia uusiin muotoihin tai kannatteli alastomana palkkia, jonka alitse työläiset pääsivät kulkemaan. Poikkeuksellisesti piirroksessa saattoi olla kommunismin siemeniä kylvävä nainen fryygialaishattu päässä.¹⁰⁵⁶

Kun tarkastellaan, keiden kanssa ja minkälaisissa ympäristöissä tavallinen työläisnainen kuvissa esiintyi, nousevat esiin naisryhmät ja äidit lapsineen kodissa tai kerjuulla. Jälkimmäinen kuva-aihe ei ollut hallitseva edes naisten lehdessä: lehtiä ilmestyi 1920-luvulla yli sata numeroa ja äiti lapsineen oli vain 11 kannessa ja jossain määrin muissa kuvissa. Näistä osassa oli koti-interiöörejä, usein keittiöitä. Kuvassa saattoi olla kehto, astioita tai pyykkejä kuivumassa. Mutta yhtä usein äiti lapsineen oli sijoitettu pois kodin suojasta, kantamaan risuja metsästä, kurkkimaan kadulta valaistuun huoneeseen tai tarpomaan pyryssä. Kuvissa proletariäidin tunnusmerkkejä olivat nutturatai leuan alta sidottu huivi sekä pitkä mekko. Polkkatukkaisia ”uusia äitejä” kuvastoon ei kuulunut.

Onnelliset ydinperheet puuttuivat niin ikään naistenlehtien kuvista. Tyypillisiä sen sijaan olivat kuvaukset hajonneista ja kärsivistä perheistä tai lastaan suojelevista äideistä. Nainen oli kuvissa kapitalismin tai valkoisen Suomen uhri, joka yritti pitää perhettään koossa. Kuvissa oli usein melodramaattinen asetelma: nainen kanto tuiskussa sylivauvaa,

1055 Katainen 2003, 150; Vallan juhlat 2003, 185 (luvun kirjoittaja on Pirjo Kaihovaara).

1056 Ks. esim. *Nuori Työläinen* 9.7., 23.7., 30.7. ja 5.11.1920 sekä 29.4., 2.9. ja 7.10.1921.

äiti valvoi luurangonlaihan lapsen sairastuon äärellä tai puristi syliinsä lasta taustallaan iso risti ja tehdas. Myös lapset saatettiin esittää kuvissa porvarien ja valkkoisten uhreina: orpoina, jotka hakivat tukea toisistaan tai rikkaiden portaille lyhistyneinä kerjäläisinä.¹⁰⁵⁷ Miehet olivat kuvissa näkymättöminä, kaipauksen kohteina, vankiloissa, kuolleina tai töissä.

Tällaisia melodraamoja *Idän ja Lännen* kansissa¹⁰⁵⁸ ei ollut lainkaan ja muussakin kuvituksessa niukasti. Lehti halusi antaa itsestään dynaamisen ja modernin kuvan. Se pyrki välittämään työväestölle nykyaikaista elämäntapaa, kaupungistumista, muoteja ja teknistä edistystä. Naistenlehdessä puolestaan tuotiin esille vuosikymmenen toista puolta: kansalaissodan jälkeensä jättämää köyhyyttä, jonka ilmeisimmät symbolit olivat punalesket ja -orvot. Kansalaissota tosin näkyi *Idässä ja Lännessäkin* eritoten vuosina 1928–1929, mutta nimenomaan sotana ja kuolleiden muiston henkiin herättämisenä.

Tyypillistä, erityisesti naistenlehden sisäsivuilla, oli kuvata naisia erilaisissa ryhmissä. Usein oli kyse naisten paikallisosastoista ja jaostoista, mutta joukossa oli myös kokouskuvia. Kuvat kertovat erillistoiminnan monimuotoisuudesta koko 1920-luvun ajan: naisilla oli omia edustajakokouksia, jaostoja, osastoja, käsityö- ja ompeluseuroja ja -kerhoja, juhlatoimikuntia, kesäsiirtolatoimikuntia, ohjelmaryhmiä ja Lahdessa lisäksi vireästi toiminut äitiyhdistys.¹⁰⁵⁹ Naisia oli runsaasti myös Valtiollisten vankien huoltoyhdistyksen paikallisosastojen kuvissa.¹⁰⁶⁰ Sen sijaan kommunistien etusijalle asettamissa joukkotoiminnan muodois-

1057 Esim. *Työläisnainen* 6–7/1922, kansi: Lars Vickbergin piirros äidistä ja lapselta ristin äärellä; 11–12/1922 Punaorponumeron kansi, jossa kolme lasta seisoo autiossa maisemassa; 20/1922, joululehden kansi: Lars Vickbergin piirros äidistä, joka suojaa vauvaa.

1058 Vuosina 1924–1930 lehteä ilmestyi 136 numeroa.

1059 Kaikkiaan naistenlehdissä julkaistiin 1920-luvulla n. 75 naisten ryhmäkuvaa

1060 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1927, s. 23 Lahti; 11–12/1926, s. 12, Lappeenranta; 7/1927, s. 5–9, kuvia Turusta, mm. Vvhy:n johtokunta; 7/1928, s. 8, Inkeröisten huoltokomitea; 9/1929, s. 18–19, Oulun Vvhy:n hallinto.

sa eli lakoissa ja mielenosoituksissa naisryhmiä oli tallentunut vain pariin kuvaan.¹⁰⁶¹

Kodin ulkopuolisessa työssä naista kuvattiin silmiinpistävän vähän – varsinkaan työssä joka tavalla tai toisella ei olisi liittynyt kotitalouteen. Naistenlehden kansissa oli 1920-luvulla vain kaksi valokuvaa, joissa nainen oli tehdas- tai rakennustöissä.¹⁰⁶² Lehden sisäsivuilla tällaisia kuvia ei ollut sen enempää. Jos nainen teki työtä, oli se nimenomaan kotitaloustyötä, joko oman perheen hyväksi tai ansiotyönä: naiset pesivät, ripustivat tai silittivät pyykkiä, ompelivat tai haravoivat ja keräsivät risuja. Yksinomaan pyykillä olevia naisia tai pesijättäriä kuvissa oli enemmän kuin tehdastyöläisiä.¹⁰⁶³ Kuvaan oli myös päässyt kahvimyllyä pyörittävä, muodismukaisesti pukeutunut kotiapulainen.¹⁰⁶⁴ Kuvat eivät siten pyrkineet osoittamaan naisille uusia työaloja, vaan pikemmin kuvasivat todellisuutta.

Uusi nainen esiintyi naistenlehtien kuvastossa aluksi lähinnä porvarisnaisen karikatyyriina. Vielä vuonna 1927 julkaistiin kaksi piirrosta, joissa kuvattiin työtätekevän luokan naista ja porvarisnaista tässä hengessä. Niissä sylikoiraa kantava, vähäpukeinen ”loisluokan nainen” muistutti ulkomuodoltaan uutta naista, kun taas proletarinainen oli lasta sylissään pitelevä työläisäiti, joka oli verhonnut ruumiinsa huolellisesti: päätä ja hartioita peitti huivi ja pitkää hametta esiliina.¹⁰⁶⁵

1061 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 9–10/1926, s. 17, lakkolaisnaisia; 7/1929, s. 3, mielenosoitus Porin punaisten haudoilla.

1062 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1927, s. 16, valokuva kahdesta huivipäisestä naisesta tehtaassa koneen ääressä; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 5/1927, s. 17, naisia pulttitehtaalla Turussa; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 8/1927, kannessa neuvostoliittolainen metallityöläisnainen; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 8/1928, kannessa tiiliä rakennuksella kantava nainen; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 9/1929, s. 7, naisia tutkinuitossa Uuksun joella.

1063 Esim. *Työläisnainen* 7–8/1923 s. 83 Milletin maalaus pesijättäristä; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 9–10/1926, s. 11, kaksi naista pyykillä rannalla; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1927, s. 7, nainen ompelee koneella kotona, s. 12, kuopiolaisia pesijättäriä, s. 20, kaksi piirrosta, joista toisessa nainen ripustaa pyykkiä ja toisessa haravoi; *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1928, s. 17, piirros naisesta pesemässä pyykkiä.

1064 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1928, s. 22.

1065 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 6/1927.

Huivipäinen, lapsen kiinnittynyt proletaarinainen oli 1920-luvun alkupuolen naistenlehdissä kaikkiaan huomattavasti yleisempi hahmo kuin polkkatukkainen ja urheilullinen uusi nainen. Tämä naistyyppi ilmestyi *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehteen* 1920-luvun jälkipuolella.

Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden uusi proletaarinainen oli kuvissa yksin tai muiden naisten seurassa, harvoin sen sijaan miesten kanssa. Nainen saattoi ansiotyön tekemisen lisäksi oleskella jouten, vaikkapa luonnon helmassa. Yhdessä kannessa hoikka uusi nainen seisokeli heinäniityn laidalla omista ajatuksissaan. Samantyyppinen oli kuva, jossa lyhyttukkainen, muodikkaaseen mekkoon pukeutunut nainen poimi puusta oksia.¹⁰⁶⁶ Uusi nainen uppoutui yhtä lailla kirjaan tai kirjoittamiseen. Esimerkiksi *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden* 2–3/1928 kannessa istui nuori, lyhyttukkainen nainen kirjoittamassa. Erityisen paljon tällaisia aiheita oli lehdelle toimitettujen neuvostokuvien joukossa, olihan yksi bolševikkien tavoitteista saada maan alhainen lukutaitoprosentti nousemaan. Luku- ja kirjoitustaitoa pidettiin avaimena naisten tasa-arvoistumiseen.

Nainen saatettiin siten naistenlehdessä esittää omista oloissaan, omiin ajatuksiinsa vaipuneena. Taidehistorioitsija Riitta Konttinen on pitänyt tätä piirrettä olennaisena suomalaiselle naiskuvalle. Paitsi ”eroottisena, lihallisena ja hallittuna” nainen on esitetty myös ”henkisenä, omaa olemustaan mietiskelevänä ihmisenä”.¹⁰⁶⁷ Aihe ei ollut harvinainen modernissa eurooppalaisessa maalaustaiteessa, jossa erikäiset naiset esitettiin usein omista toimissaan, lukevina, ompelevina tai ikkunasta ulos tuijottavina eli tekemässä asioita, jotka heitä itseään miellyttivät. *Idän ja Lännän* runsaasti hyödyntämää flapper-tyyppiä¹⁰⁶⁸, esimerkiksi filmitähtien kuvia, naistenlehdessä oli vähän.

Naisfiguurit saivat 1920-luvun mittaan myös suomalaisissa julkaisuissa yhä enemmän piirreitä neuvostovallankumouksen ja proletaariryölyin synnyttämistä naishahmoista. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessäkin* hyödynnettiin Neuvostoliitosta peräisin olevia julisteita ja maalauksia 1926 ja seuraavana vuonna kansikuvista ainakin viisi oli

1066 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 9–10/2926 ja 9/1927.

1067 Konttinen 1998, 17–18.

1068 Ks. esim. *Idän ja Lännän* 3/1927 kansi, jossa neljä lyhyttukkaista naista lyhyessä mekossa, saappaat jalassa, can-can tanssiasennossa.

Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden joulunumeron 1926 kannessa oli muokattu kuva, jossa leningradilaistaiteilija Aleksander Samohvalovin vuonna 1924 painetusta Komsomol-julisteesta oli irrotettu nais- ja mieshahmot ja sijoitettu ne tehdastaustaa vasten. Alkuperäisen julisteen iso Komsomol-lippu iskulauseineen oli muokatussa kuvassa työstetty eräänlaiseksi viiriksi.

peräisin Neuvostoliitosta. Tyypillinen oli numeron 12/1928 kansi, jossa oli kolme nuorta työläisnaista lyhyeksi leikattuine hiuksineen ja yksinkertaisine vaatteineen. Näissä kuvissa uusi proletaarinainen ei ollut turhamainen, vaan arvosti käytännöllisyyttä, työntekoon sopivia vaatteita ja hiuksia. Myös kotimaisten naisten hahmo muuttui: kesän 1927 vaalilehden kannessa oli jo polkkatukkainen, ”venäläissaappaisiin” pukeutunut nainen, joka kehotti lukijoita vaaliurnille. *Itä ja Länsi* julkaisi sekin joitain kuvia uusista proletaarinaisista, ja korosti niissä

maskuliinisia piirteitä, kuten sotilaallisuutta ja työskentelyä miehisiksi miellettyillä teollisuudenaloilla.¹⁰⁶⁹

Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden kansi 4–5/1929

1069 Esim. *Itä ja Länsi* 3/1924 venäläiset talonpoikaisnaiset harjoittelevat kirjoittamista, 16/1926 neuvostoliittolainen metallityöläisnainen, 21/1926 iloinen punasotilas, 18/1927 neuvostonaiset harjoittelevat kiväärinkäyttöä ja 1/1928 Moskovan naiskongressin osanottajia. Sotilasasuisten naisten esittäminen suomalaisissa lehdissä voidaan nähdä paisti uusien neuvostonaisten kuvaamisena vasemmistolaisille lukijoille myös provokaationa Valkoisen Suomen suuntaan.

Neuvostoliitossa valtasi 1920-luvun loppua kohti alaa uudentyyppinen juliste- ja maalaustaide. Sillä haluttiin välittää mielikuvaa onnellisesta sosialistisesta elämänmuodosta, eikä näissä kuvissa näkyneet tyylielitykset, tiukkailmeisiä vallankumouksellisia. Kuvat olivat nyt valoisia, ilmeet iloisia, vaatteet väljiä ja naisellisia muotoja korostavia. Uutta tyyliä esiteltiin suomalaisille lukijoille *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdien* kansissa 4–5/1929 ja 7/1929. Ensimmäisessä kuvassa joukko hilpeän näköisiä naisia lähestyy katsojaa tehtaan suunnasta, yhdellä on kädessään kirja, toisella paperikäärö. Aurinko paistaa ja vaatteiden pastellisävyt korostavat valoisuutta. Keskimmäisen naisen mekko ja parin taempana olevan naisen huivit ovat punaiset. Jälkimmäisessä kuvassa on niin ikään kesä, etualalla seisoo kolme hymyilevää naista tutkimassa lehteä. Keskimmäisellä naisella on jälleen punainen puku ja oikealla olevalla punainen huivi. Taustalla on valtava klassisen Rooman arkkitehtuurin mieleen tuova kaariportti, jonka alta marssii urheilijoita lippuineen. Näissä kuvissa esitettiin korostuneesti naisten miehistä ja lapsista riippumatonta yhteisöllisyyttä, kun taas sotakommunismin aikaisissa kuvissa naiset esitettiin miesten rinnalla, miehiä avustavina uuden yhteiskunnan rakentajina. Tämä vanhempi neuvostotyyli palasi naistenlehden kanteen 1930, jolloin julkaistiin N. Kogoutin 1920 suunnittelema juliste, jossa nainen ja mies toimivat yhteistuumin sepinä.

Vuoden 1930 kannet, joita ehti ilmestyä kuusi, olivat muutoinkin ilmeeltään militantimpia ja niissä nainen esitettiin taas symbolisena hahmona, ei uutena proletaarinaisena, kuten 1920-luvun lopun lehdissä. Yhdessä kannessa oli piirros ”Katusuluille”, jossa miesjoukon yläpuolella on eteenpäin viittova, huutava naishahmo.

Uutta proletaarinaista esitettiin myös lehtien kertomuksissa, kuten *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* 1928 julkaistussa N. Javolavskan novellissa ”Mitjka” ja *Idässä ja Lännessä* 1929 ilmestyneessä J. Okunevin novellissa ”Uudet ihmiset”. Ensin mainitun tarinan päähenkilö oli matruusi Mitjka, uuden proletaarinaisen perikuva, jota kirjoittaja luonnehtii pikemmin poikatytöksi kuin naiseksi. Kun Mitjka ja tämän tuleva rakastettu Mihailo tapasivat ensimmäisen kerran, mies näki edessään ”ruskeatukkaisen pojan, merimiehen paidassa”. Tarkemmin katsottuaan hän totesi hahmon ”kovin tytön näköiseksi. Nahkaisen

merimieslakkin alta tulvivat esiin ruskeat suortuvat niin pehmeästi, naisellisesti.” Mihailo oli aluksi hämmentynyt, mutta Mitjka vakuutti hänelle uuden ajan koittaneen: ”Minä uskallan ruveta mittasille miehen kanssa [– –] luuletko sinä että nainen elinijäkseen jää kodissa istujaksi. Erehdytte hyvä toveri, se aika on jo ohitse. [– –] Kasvoin veljieni parissa [– –] olen itsekin tullut pojaksi.” Vähitellen Mihailo tottuu Mitjkan poikamaisuuteen ja alkaa ihailla tämän yksinkertaisuutta, luonnollisuutta ja voimakkuutta. Mitjkan seurassa oli hauska olla, ”aivan kuin toverin kanssa”. Nuoret päätyivätkin lopulta toveriliittoon. Mihailon toiveen työskennellä samalla laivalla Mitjka kuittasi todeten: ”Siten ei olisi hyvä. Haittaisi työtä.”¹⁰⁷⁰ Tässä kertomuksessa mies oli epävarma ja tunteellinen ja joutui pohtimaan omaa rooliaan samaan tapaan kuin Fjodor Gladkovin *Sementti*-romaanissa.

”Uudet ihmiset” -novellin päähenkilöjä olivat vallankumoukseen myönteisesti suhtautuva ja myötätuntoa herättävästi kuvattu pappi ja hänen kommunistityttärensä. Tytär symboloi tarinassa uutta aikaa ja kommunistista liikettä, ja hahmottuu Gladkovin Dashan tavoin epämiellyttäksi ja kylmäksi ihmiseksi. Kertomuksen edessä myös paljastuu, ettei hän maskuliinisista piirteistään huolimatta yltenyt miehen tasolle, vaan muistutti lähinnä poikaa. Tyttären silmät ”liekehtivät kylmänharmaina ja ankarina. Leikattuine hiuksineen, laihana, nahkaisessa takissa ja lyhyessä hameessaan näytti hän aivan kuin omalla tavallaan pukeutuneelta pojalta, ja hänen äänensä oli melkein kuin pojan, teräväsointuinen ja päättävä.”¹⁰⁷¹

Uutta moraalia ja asenteita ilmnettiin myös ulkoisilla tunnusmerkeillä, joita kommunistinuoret omaksuivat yleisistä muotivirtauksista tai vallankumouksellisesta perinteestä. Historiasta tunnetaan monen-

1070 N. Javolavskaja: Mitjka. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1928, 11–12, 19–23.

1071 J. Okunev: Uudet ihmiset. *Itä ja Länsi* 17/1929, 280. Käsitystä naisten muuttamisesta pojan – ei miehen – näköiseksi levitettiin laajemminkin lehdistössä. *Suomen Kuvalehden* kommentti vuodelta 1926 kuvaa samaa epävarmuutta, jota sukupuoliön häivyttäminen aiheutti: ”Viimeisin muoti on leikata tukka aivan miesmäisen lyhyeksi, kammata suoraan taaksepäin joko jakauksella tai ilman jättäen korvat paljiksi. Kun sellaisen muodikkaasti kammattun naisen yhr’äkkiä näkee, niin arveluttaa: liekö tuo nainen vai poika.” Katherine Poleschko, Parisin kirje. *Suomen Kuvalehti* 1926/39. Lainausta näytellyluettelosta *20-luvun kasvot*.

”Aseilla saavutimme voiton, kovalla työllä leivän. Työhön, toverit!” Kuvilla viestittiin visiota uudesta sukupuolijärjestyksestä. N. Kogoutin julisteessa vuodelta 1920 nainen ja mies takovat seppinä sosialistista yhteiskuntaa. Mies iskee, nainen avustaa ja molemmat ovat rotevia ja tarmokkaita. Seppien jaloissa pyörii puna-armeijan kypärä, hammasratas, sirppi ja vasara; taustalla näkyvät sotilaita, kiväärejä, voimalaitos ja tehtaanpiippuja. Kogoutin juliste oli Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden 3/1930 kannessa.

laisia vallankumouksellisten tunnuksia, hattuja, myssyjä sekä suoria tai pussihousuja. Venäläisillä nihilisteillä oli 1800-luvun jälkipuolella oma tunnusasunsa, johon kuuluivat naisten lyhyt tukka ja mustat vaatteet.

Naisasianaisten reformipukuliike oli samoihin aikoihin pyrkinyt va-pauttamaan naisia hankalista muotihullutuksista, kuten korseteista.¹⁰⁷² Pukeutumisella ilmaistiin feminiinisuuden ja maskuliinisuuden rajoja ja identifioituttiin poliittisesti. 1920-luvun länsimaisen muodin ominaispiirteitä olivat leikkittely naisellisen ja miehisen muodin rajoilla ja toisaalta mukavuus ja käytännöllisyys funktionalismin hengessä.¹⁰⁷³

Sotakommunismien aikana bolševikkien ulkoasun lähtökohta oli niin ikään käytännöllisyys ja niin naisten kuin miesten ihanteeksi muotoutui yksinkertainen, tarkoituksenmukainen, siisti ja hygieninen pukeutuminen. Uuden talouspolitiikan kaudella länsimainen muoti sai jalansijaa Neuvosto-Venäjällä amerikkalaisten elokuvien ja eurooppalaisten muotilehtien välityksellä. Myös moni nuori kommunisti omaksui naisten sosiaalista roolia kritisoiden tyylin. Niin amerikkalaiset kuin neuvostoflapperit viestivät entistä nuukemmalla pukeutumisella, ehostuksella, hiusten leikkaamisella ja tupakoinnilla seksuaalista vapautumista.¹⁰⁷⁴ Uuden proletaarinaisen representaatioissa komso-mol-tytön askeettisuus sekoittui flapperilta omaksuttuihin piirteisiin. Bolševikkivallankumous synnytti myös omaa muotiaan. ”Grazdanizozhen” eli uusien neuvostonaisten itsenäisyyttä ja poliittista osallistumista ilmaisivat savukkeet ja salkku.

Neuvostoliitossa boheemeista ja flappereista tuotettiin varoittava esimerkki komsomol-nuorille. Suomessa hiusten kähertäminen, ehostaminen ja alastomuus oli totuttu liittämään prostituoituihin, mikä antoi uuden naisen ulkonäölle aluksi paheellisen leiman. Toini Mäkelä kirjoitti 1925 vankilasta Hanna Kuuselalle poliittisten vankien keskustel-leen uudesta hiusmuodista ja naureskelleenkin sille. Ensimmäiset tyylin edustajat vankilassa olivat olleet juuri ”irtolaisia”, mutta sitten hullutus levisi omienkin keskuuteen. Mäkelä kertoi erään toverin tulleen hiljattain portilta ja ”aivan pökerryksissä” kertoneen ”kuinka Eva oli shing-lauttanut päänsä – siis neljäkymmenen korvilla oleva ikäneito!”¹⁰⁷⁵

1072 Nihilistinaisten ulkoasusta ks. Stites 1978, 104; reformipuvusta ks. Oittinen 1990, 57, 60–61.

1073 Kopisto 1997, 23–24; *Modernin unelma* 1990, 58–59.

1074 Gorsuch 2000, 125–138.

1075 Toini Mäkelän kirje Hämeenlinnan vankilasta Hanna Kuuselalle 15.9.1926. D 54 (sekalainen nippu papereita). HK:n henkilömappi. Ek–Valpo I:n arkisto. KA.

Idän ja Lännen pila- ja muotipiirroksissa ehostaminen ja puolialastomuus liitettiin prostituoitujen sijasta porvarisnaisiin, jotka kuvattiin laiskoina, vähäpukeisina ja koreilunhaluisina. Työläisnaiset sen sijaan esitettiin huolellisesti verhoutuneina. Väinö Vuorio toimitti *Idässä ja Lännessä* 1924–1927 humoristista ”muotipalstaa”, jonka teemat ulottuivat silkkisukista tatuointeihin. Juttujen idea oli usein se, että kaikki naiset ovat kyllä ”luonnostaan” kiinnostuneita muodista ja ulkonäöstään, mutta ainoastaan ”loisluokan” naisilla on varaa ja aikaa miettiä näitä kysymyksiä. Esimerkiksi nostetun neuvostomuodin tavoite oli lehden mukaan suunnitella proletaarinaisille lämpimiä, väljiä ja terveellisiä vaatteita. Muotikin otettiin näin luokkataistelun kentäksi.¹⁰⁷⁶

Itä ja Länsi sekä kritisoi muotihullutuksia että välitti kuvaa amerikkalaisesta elämäntavasta ja muodista. Se julkaisi runsaasti kuvia filmitähdistä ja muista nuorista ja kauniista naisista, joita oli tiuhaan myös lehden kannessa. Se myös mielellään esitteli teknisiä uutuuksia ja lääketieteen saavutuksia. Innostusta herättivät muun muassa plastiikkakirurgian avaamat mahdollisuudet. Lehti julkaisi 1929 esittelyn ranskalaisesta ”naiskirurgitohtorista”, joka pystyi kaunistamaan ihmisiä monin tavoin, jopa tasoittamaan vanhuuden aiheuttamat rypyt. Kehitykseen suhtauduttiin optimistisesti ja kirjoittajan mukaan ”mielenkiintoiselta tuntuu ajatella, mitä mahdollisuuksia näiden menetelmien yleishyödyllisiksi saattamiselle avautuu tulevaisuudessa.”¹⁰⁷⁷

Ulkonäöstä käydyssä keskustelussa nousivat luokkaeron lisäksi esiin käsitykset naisellisuudesta, miehekkyydestä ja seksuaalimoraalista. Taustalla lymysi niin ikään kristillinen perinne, mikä näkyi esimerkiksi keskustelussa hiusten pituudesta. Lyhyet hiukset olivat uusille naisille vapauden ja tasa-arvon symboli. Ne olivat huolettomat ja korostivat sukupuolten – jos kohta miehen malliin nojaavaa – samankaltaisuutta.¹⁰⁷⁸ *Itä ja Länsi* saattoikin 1920-luvun jälkipuolella esittää lyhyet hiukset myös edistyksen merkinä. Lehdessä käsiteltiin 1926 useassa-

1076 Saksalaisen *Arbeiter Illustrierte Zeitungin* naisille suunnatuilla sivuilla käsiteltiin muotia samassa hengessä. Ks. Petro 1989, 127–135; Ks. esim. *Itä ja Länsi* 21/1924, 332; *Itä ja Länsi* 4/1925, 59.

1077 Kaunis ihminen, *Itä ja Länsi* 12/1929, 197.

1078 Myös Suomessa tällaisia merkityksiä oli varsinkin nuoriso-osastolaisten keskuudessa, perustivathan Sörnäisten nuoret naiset 1924 jopa ”Polkkatukkais-

kin numerossa polkkatukkaa, jota nyt pidettiin naisen vapautumisen tunnuksena: se oli ”suurin, hyödyllisin ja tervetullein edistysaskel mitä meidän aikanamme on muodin alalla tapahtunut”. Lyhyt tukka osoitti uutta ajattelua, jossa vanhan maailman sovinnaisuudet kyseenalaistuivat. Myös lehdessä työskennellyt Betty Peltonen oli tässä vaiheessa leikkauttanut hiuksensa muodin mukaisiksi.¹⁰⁷⁹ Lukijakirjeissä myös paheksuttiin lyhyitä hiuksia ja perustelut saattoivat olla uskontoon pohjaavia.¹⁰⁸⁰ Hiukset olivat siten niin naisellisuuden kuin uskonnollisen valtahierarkian symboli, mutta myös tasa-arvoisen ja perinteiseen naiseuteen eroa tekevän ”uuden naisen” merkki.

Vasemmistolehtien kuvitus kokonaisuutena ilmensi sekä sukupuolten maailmojen erillisyyttä, että pyrkimystä uuteen sukupuolijärjestykseen. Voi myös ajatella, että 1920-luvun alun naistenlehteä leimasivat edelleen sisällissodan seuraukset ja naiset esitettiin seksuaalisuuttaan peittävinä hoivaajina ja perheen suojelijoina, joilla ei ollut omaa aikaa. Vuosikymmenen jälkipuolella taas lehdissä oli enemmän kuvia työläisnaisista, joiden hiukset ja hameenhelma olivat lyhentyneet ja jotka esitettiin omissa tomissaan, ansiotyössä, opiskelemissa tai vapaa-ajanvietossa. Lehtien suhde tällä tavoin muuttuvaan naiseuteen oli ongelmallinen, mikä tuli esille sekä niiden kuvituksessa että kertomuksissa. Perinaisselliseksi kuvatut porvarisneidit ja -rouvat edustivat työmiehelle uhkaa siinä missä miehistyneet työläisnaisetkin. Kontrastoituessaan uuteen proletaarinaiseen työläismiehen maskuliinisuus säröili ja sai fe-

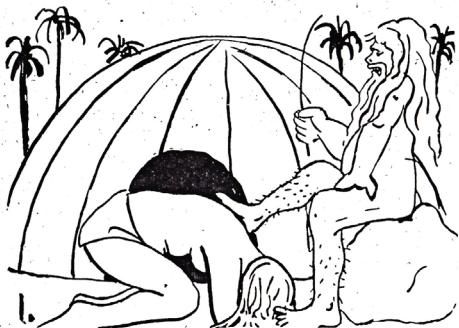
ten klubin”. ”Erittäin salainen” raportti Kivinokan kesänvietosta 1925. Päivätty 21.10.1925. Amp IV C, k 189, Ek-Valpo I:n arkisto. KA.

1079 *Itä ja Länsi* 4/1926, 59–60.

1080 Naisten lyhyitä hiuksia ei julkisuudessa vastustettu pelkästään ”epänaisellisina” tai ”säädöttöminä”, vaan kristilliseltä pohjalta. Apostoli Paavali kirjoittaa ensimmäisessä korinttolaiskirjeessään miehen olevan ”naisen pää” ja valtahierarkian symbolina naisen tuli konkreettisesti peittää päänsä. Lisäksi ”koska on häpeäksi vaimolle, jos hän leikkauttaa tai ajattaa hiuksensa, niin verhotkoon itsensä [– –] sentähden vaimon tulee pitää päässään vallanalaisuuden merkki enkelien tähden. [– –] Eikö itse luontokin opeta teille, että jos miehellä on pitkät hiukset se on hänelle häpeäksi; ja että jos vaimolla on pitkät hiukset, se on hänelle kunniaksi. Sillä ovathan hiukset annetut hänelle hunnuksi.” *Uusi Testamentti*, Paavalin ensimmäinen kirje korinttolaisille, 11:3–15. Paavalin sanoihin viitattiin *Idän ja Lännen* numerossa 10/26, 155.

ministiseksi ymmärrettyjä sävyjä. Hämmennys maskuliinisten ja feminiinisten roolien ja ulkoisten tunnusmerkkien sekoittumisesta leimasi varsinkin *Idän ja Lännen* kertomuksia uusista naisista. Uusi proletaarainen oli toisaalta ihanne, josta kerrottiin sankaritarinoita, toisaalta pelottava olento, ilmiö, johon ei osattu suhtautua ja jota ei osattu edes nimetä: oliko kyseessä nainen, tyttö, poika vai mies?

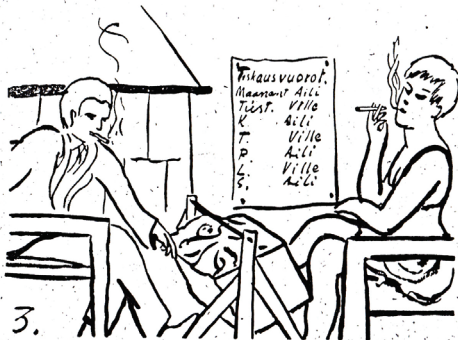
Kehitys vai taantumusko?

1) Ennen oli mies vaimon pää, Saara oli Aaprahamille kuulainen ja kutsui häntä herraksi.

2) Sitten Aaprahamit menettivät paljon auktoriteettiaan, joskin heidät veiliä erotti Saaroista.

3) Alettiin puhua miehen ja naisen tasa-arvoisuudesta ja nyt ollaan tässä, kuten yllä näkyy.

4) Kehitys johtaa todennäköisesti tämännäköiseen tulevaisuuteen.

Tuiskun 3/1927 pilakuva kertoo naisten ja miesten muuttuvista sosiaalisista rooleista ja peloista, joita uudet naiset herättivät.

Aineistosta nousi siten esiin myös naisten itsensä tuottama uusi, omavoimainen proletaarinainen. Lehtien teksteissä ja kuvissa hänet esitettiin koulutetuksi ja ansiotyötätekeväksi kansalaiseksi, joka ei ollut riippuvainen miehestä tai elänyt perhettä varten. Sivulauseista ja rivienvälistä taas saattoi lukea, että eletyssä elämässä nainen edelleen oli sidottu hoivaajan ja apulaisen rooliinsa, olkoonkin että apulaiset saattoivat toimia uusilla työaloilla. Suomessa naisten kansalaistumista ohjasi samaan aikaan yhä vahvemmin yhteiskunnallisen äitiyden määrittämä koulutus ja yhteiskunnallinen tehtäväkenttä. Niinpä ajatus koulujärjestelmästä ja työmarkkinoista, joita ei pyritty ohjelmallisesti sukupuolitamaan rajaamalla naisten vaikutusalue hoivan ja kotitalouden kentille, avasi näkymän sukupuolijärjestyksen vaihtoehtoiseen malliin.

7. LOPUKSI

Tutkimuskohteeksi asetettiin alussa miesten ja naisten sosiaalisten roolien ja keskinäisen suhteen politisointi kommunistisen liikkeen alkuvuosina. Kysymystä on tarkasteltu teoreettisesta näkökulmasta sukupuolijärjestyksen ja sukupuolisopimuksen käsitteiden avulla. Kontekstia on rakennettu varhaisempien keskustelujen ja ensimmäisen maailmansodan aikaisen ja jälkeisen modernisaatiokriisin varaan. Sukupuolijärjestyksen kiistanalaistaminen ja muutoksen hahmottaminen on toisin sanoen asetettu jatkumoon, joka ulottuu vanhan työläisliikkeen ja seksuaalireformiliikkeen hankkeista 1920-luvun keskusteluihin. Sukupuolipuhetta on tarkasteltu osana aikansa sosiaalisia ja demografisia mutta myös poliittisia muutoksia: sukupuolijärjestystä tulkittiin ja politisoitiin ensimmäisen maailmansodan jälkeen monin tavoin, joista yksi oli kommunistien tavoittelema, sukupuolten samankaltaisuutta painottava järjestys.

Keskustelun muotoutumiseen vaikuttivat niin bolševikkivallankumous kuin Suomen sisällissota. Kommunismin houkuttelevuutta Suomen työväenliikkeessä ja työväestön keskuudessa lisäsi sisällissodan aiheuttama katkeruus. Sota oli kärjistänyt luokkien suhteita ja ajanut työläisperheitä ahdinkoon. Monille Venäjän vallankumous avasi odotushorisontin, tulevaisuuden näköalan, jonka saattoi kuvitella omien toiveidensa mukaiseksi. Suomessa uusi liike veti puoleensa niin vasemmistolaista nuorisoa kuin naisia, olivathan vallankumoukselliset ajaneet uudistuksia, jotka lupasivat ”vapautumista” kaikilla elämänalueilla: naiset vapautettaisiin kotitalouden orjuudesta itsenäiseen elämään, nuoriin vetosivat vapaan rakkauden opit, samoin taiteelliset ja yhteiskunnalliset kokeilut. Modernisoituvassa yhteiskunnassa nämä tarjosivat nuorelle polvelle innostavia kiinnekohtia.

Ihannekuva tasa-arvoisesta ja oikeudenmukaisesta neuvostoyhteiskunnasta pidettiin siten yllä osin kotoisista syistä. Sillä haluttiin korostaa valkoisen Suomen epätasa-arvoisuutta, mutta myös erottautua sosiaalidemokraateista, jotka varoittelivat Neuvostoliiton epädemokraattisesta kehityksestä ja yrittivät saada vaikutusvaltaa sodasta toipuvassa

Suomessa. Sosiaalidemokraattisessa liikkeessäkin tosin suhtauduttiin aluksi osin myönteisesti bolševikkien hankkeisiin.

Tutkimuskysymystä on lähestytty toimijoiden ja tekstien verkoston avulla. Valitut tekstit kuvaavat aatteen ja tilanteen kerrostuneisuutta, sillä niihin oli rakentunut sosialistisen liikkeen varhaisempaa ajattelua, joka vallankumouksessa asettui uuteen valoon. Aineiston pohjalta on tarkasteltu sitä, ketkä liikkeessä tarttuivat sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kiinnittyviin teksteihin suomentaen ja tulkiten niitä. Pohdittavana on ollut sekin, missä tilanteissa sukupuolijärjestys politisoitiin. Aineisto kertoo siitä, että keskustelua kannattelivat ja ruokkivat ennen muuta naiset ja nuoret omissa julkaisuissaan ja kokouksissaan. Ne olivat sukupuolijärjestyksen politisoimisen paikkoja. Silti myös puolueen päääänenkannattajat, kuten *Työmies*, *Vapaus* ja *Työväenliikkeen Tiedonantaja*, antoivat tilaa näille keskusteluille ja myös moni liikkeen johtoon kuulunut tai päätynyt mies osallistui siihen. Ivar Lassy, Hannes Mäkinen, Arvo Tuominen ja Väinö Vuorio olivat kaikki 1920-luvun liikkeen keskeisiä toimijoita, ja Mäkinen ja Tuominen kuuluivat 1930-luvulla puolueen ylimpään johtoon. Tutkimuksen päähenkilöt toimivat tiloissa ja tilanteissa, jotka edesauttoivat vakiintuneiden merkitysten kyseenalaistamista. Vallankumouksellisten lehtien toimitukset ja vankilat, pakolaisuus ja salaiset matkat Neuvosto-Venäjälle ja Neuvostoliittoon irrottivat totunnaisuuksista.

Pakolaisten tilanne oli ristiriitainen, sillä epävarmoissa oloissa heillä oli yhtäältä halua turvautua tuttuihin ja turvallisiin järjestömuotoihin, suomalaisyhteisöön ja suomenkieliseen kulttuuriin, joita Pietarissa, sen ympäristössä ja Karjalassa oli jo vanhastaan. Toisaalta entisen elämän hajottua saattoi helposti tarttua uusiin elämänmalleihin. Myös kieli-taito vaikutti valintoihin: monet suomalaiset olivat haluttomia opettelemaan venäjää, koska tulevaisuudentoiveena oli paluu rakentamaan sosialismia Suomessa. Osa pakolaisista osasi jo ennestään venäjää ja sopeutui siksi muita nopeammin uusiin kuvioihin. Tähän joukkoon kuuluivat Juho Latukka, Hanna Karhinen ja Ivar Lassy.

Lähestymistapa on avannut myös mekanismeja, joilla erilaiset tiedot, kertomukset ja käsitykset välittyivät. Suomeen kantautui ensikäden tietoa vallankumouksesta ja bolševikkien tavoitteista, sillä kehitystä tarkkailivat tuhannet suomalaiset, jotka olivat paenneet sisällissotaa itärajan

yli. Pakolaisnaiset puhuttelivat erityisesti kotimaahan jääneitä ystäviä ja naistovereita. Osa kertomuksista oli kriittisiä, osa taas Venäjän kehitystä ongelmiseen päivineen myönteisesti selostavia. Suomalaisissa lehdissä, kuten *Työläisnaisessa* ja sen seuraajissa, *Naistydöläisessä* ja *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä*, julkaistiin vuosien mittaan lukemattomia kuvauksia naisten ja lasten aseman parannuksista Neuvosto-Venäjällä. Ne vakuuttivat suomalaisille lukijoille, että Neuvostoliitossa pantiin parhailtaan toimeen uudistuksia, joita työläisnaiset olivat Suomessa vuosisadan alusta ajaneet ja sellaisiakin, joita vanhassa työväenliikkeessä ei ollut osattu pukea poliittiseksi ohjelmaksi. Kommunistinen visio oli alkuvuosina naismyönteinen ja sille antoivat kasvat Aleksandra Kollontai ja muut vanhan työväenliikkeen ajalta tutut venäläistoverit. Kollontain rooli korostui suomalaismunistien julkaisuissa, koska hänellä oli suomalaisten keskuudessa vanhastaan arvovaltaa.

Erilaiset rajat ylittävään esimerkinomaiseen kommunikaatioverkostoon nojautumalla on pyritty hahmottamaan kommunistisen liikkeen piirissä toimineiden nuorten ja naisten utopioita, käsityksiä siitä, miten vallankumous ja rakentuva kommunistinen yhteiskuntajärjestys muuttaisi perhettä, kotitaloutta, hoivaa, avioliittoa ja laajemmin sukupuolten välisiä suhteita yhteiskunnan eri alueilla. Keskustelu tihentyi vuodesta 1917, jolloin avautui vallankumouksen ja äkillisen muutoksen mahdollisuus, mutta pohjasi vanhan työväenliikkeen ja seksuaalireformiliikkeen tavoitteisiin. Vertailu Suomessa, muissa Pohjoismaissa ja Saksassa esille nousseiden teemojen välillä nosti esiin suomalaiselle keskustelulle ominaisia, ajan ja paikan rajaamia piirteitä. Suomessa korostettiin naisten poliittista ja yhteiskunnallista osallistumista, mikä juonsi naisten eurooppalaisittain varhain saavuttamista poliittisista oikeuksista ja aktiivisesta toiminnasta kansallisessa liikkeessä. Seksuaalireformiliike sen sijaan oli Suomessa väisä, eivätkä sen tavoitteet kirjautuneet kommunistisen liikkeen ohjelmaan. Vaikka keskustelu ei vielä tuolloin saanut ohjelmallista ilmaisuaan, vaikuttivat 1920-luvulla julkilausutut tavoitteet kommunistien myöhempään ohjelmaan.

Tutkimusta on jäsenetty kahden Aleksandra Kollontain tekstin pohjalta. Niiden avaamiin teemoihin on kiinnitetty sekä Kollontain ajatusten kommentointia että muita teemoihin liittyviä tekstejä. Kollontain kirjoituksia ilmestyi suomeksi 1910-luvulta alkaen. Hänen

tutkimuksiaan ja toimintaansa esiteltiin suomalaisissa lehdissä jo tätä ennen eli vuodesta 1901, jolloin julkaistiin arvio Kollontain Suomen työväestön oloja käsittelevästä artikkelista. Kollontai herätti sukupuolta ja seksuaalisuutta politisoivilla puheenvuoroillaan sekä innostusta että pelkoa. Ne toimivat vaihtoehtoisen, sukupuolten samuutta painottavan järjestelmän rakennuspuuna, mutta niiden pohjalta saatettiin yhtä lailla muotoilla uhkakuvia, jotka tukivat vastakkaista kehitystä. Kärjistettynä ja yhteyksistään irrotettuna niitä käytettiin pelotteena, joka epäpoliisoi sukupuolieroa. Sisällissodan jälkeinen epävarmuus vahvisti Suomessa kaksijakoista kansalaisuutta, jossa sukupuolilla oli omat paikkansa ja toimialueensa perheessä, yhteiskunnassa ja valtiossa. Sukupuolieron hämärtäminen ei saanut varauksetonta vastaanottoa edes kommunisteilta itseltään, mikä ilmeni muun muassa naisistuville miehille ja miehityville naisille ilkkuvissa pilakuvissa.

Tekstissään *Perhe ja kommunistinen valtio* Kollontai esitti sosialistiseen ajatteluun nojaten sukupuolijärjestyksen perinpohjaista muuttamista. Rakenteellisen uudistuksen toisiinsa liittyvät osat olivat naisten siirtyminen ansiotyöhön ja taloudellinen itsenäistyminen sekä sen mahdollistava kotitalouden, hoivan ja kasvatuksen yhteiskunnallistaminen. Perheinstituutio kävisi tällöin tarpeettomaksi ja avioliitto muuttuisi miesten ja naisten välisten suhteiden kirjoksi. Tekstin pohjalta syntyi keskustelua aluksi yleisvenäläisiin naisten kokouksiin osallistuneiden suomalaispakolaisten keskuudessa ja näiden välityksellä pietarilaisessa *Vapaus*-lehdessä. Sieltä pohdinta kulkeutui eri reittejä Suomeen, jossa sillä oli kiinnekohtia vanhan työläisnaisliikkeen perinteissä.

Teksti levisi suomalaisiin julkaisuihin kahtena versiona ja sitä lainattiin lukuisissa 1920-luvun alkupuolen kirjoituksissa. Tekstin synnyttämä keskustelu jakautui Suomessa useiksi teemoiksi, joita olivat kotitalouden tehtävien yhteiskunnallistaminen, lasten yhteiskunnallinen kasvatusta ja äitiyssuojelu. Näihin kiinteästi kytkeytynyt ajatus naisten taloudellisesta itsenäistymisestä jäi suomalaisessa keskustelussa taka-alalle: naisten ansiotyötä kuvattiin useimmiten ”pakkotyönä” ja raadantana. Suomessa naisten vapautumisen pohjana nähtiin ennemmin järjestäytyminen kommunistisen liikkeen tueksi, jota lehdissä painotettiin koko 1920-luvun ajan. Tähän suuntaan keskustelua ohjasi ilmeisimmin Suomen työläisnaisten kokemus toiminnasta vuosisadan alun

kansallisessa ja äänioikeusliikkeessä ja poliittisten oikeuksien saaminen näissä kamppailuissa. Naiset olivat alkaneet toteuttaa poliittista kansalaisuuttaan osin miesten rinnalla, osin omissa osastoissaan ja tunteneet saaneensa vaikutusvaltaa tällä kentällä.

Kotitalouden jonkinasteista purkamista oli kaavailtu jo vanhassa työväenliikkeessä ja sitä oli edistetty perustamalla suuriin kaupunkeihin keskuskeittiöitä, jotka helpottaisivat perheenemäntien työtaakkaa. Samoin oli vaadittu kuntia perustamaan seimiä ja tarhoja lapsille, joiden äitien oli hakeuduttava ansiotyöhön. Vanhan työläisnaisliikkeen keskeisiin vaatimuksiin oli kuulunut laaja äitiyssuojeluohjelma, jonka tarkoitus oli tukea ansiotyöhön ajettuja pienten lasten äitejä. Vielä 1900-luvun alussa tämä naisryhmä oli pieni ja tavanomaisempaa oli, että työläisvaimot jäivät lasten synnyttyä kotiin. Kodin ulkopuoliseen työhön saattoi pakottaa yksinhuoltajuus tai miehen kyvyttömyys elättää perhettä. Vanhan työläisnaisliikkeen periaatteellinen kanta olikin, että pienten lasten äidit oli vapautettava kotiin. Keskuskeittiöt ja lastentarhat olivat vain väliaikainen ratkaisu ja välttämätön paha kapitalismin oloissa. Tämä periaate näkyi vielä 1920-luvun keskustelussakin, jossa esitettiin niin vaatimuksia naisten vapauttamisesta kodinhoitajiksi ja omien lasten kasvattajiksi kuin Neuvosto-Venäjän kuviteltuun kotitalousvallankumoukseen kiinnittyneitä utopistisia puheenvuoroja, joissa muotoiltiin vaatimus kotitalouden purkamisesta. Tässä keskustelussa julkiset palvelut nähtiin edelleen pikemmin perheenemäntien työn helpottajina kuin ansiotyön mahdollistajina. Pienten lasten äitien ansiotyössä käynti tulikin normiksi vasta 1960-luvulla.

Kommunistien suomenkielisissä julkaisuissa kirjoitettiin erityisen paljon äitiyssuojelusta. Lukuisissa teksteissä esiteltiin yksityiskohtaisesti Neuvosto-Venäjällä toimeenpantuja uudistuksia. Niissä painottuivat yhtäältä synnyttämisen taloudellinen ja lääketieteellinen tukeminen sekä toisaalta synnyttäjien ja syntyvien lasten tasa-arvoinen kohtelu. Äitiyssuojelu oli ollut vanhan työläisnaisliikkeen ohjelmassa ja jossain määrin toteutunutkin eri maissa. Niinpä Neuvosto-Venäjän mittavalta näyttänyt äitiys- ja lastensuojeluohjelma herätti huomiota ja keskustelua muissa maissa. Samaan aikaan Suomessa oli vireillä äitiysvakuutuksen sisältävän sairausvakuutuslain säätäminen. 1920-luvun lopulla kommunistinaiset kommentoivat kirjoituksissaan lakiesitystä ja ehdot-

tivat siihen köyhimpiä naisia koskevia parannuksia. Kun kommunistien eduskuntaryhmä lopulta kaatoi naisten pitkään vaaliman uudistuksen, jouduttiin tätä selittelemään liikkeen kannattajakunnalle. Ratkaisun herättämät ajatukset ja vaikutus työläisnaisten keskuudessa vaatisivat lisätutkimusta.

Neuvostoliitossa asuneiden suomalaisten kirjoitukset välittivät aluksi innostusta lasten yhteiskunnalliseen kasvatukseen ja sen hyviin tuloksiin. Pienten lasten äitien ansiotyöstä näytti neuvostomaassa kehittyvän hyvää vauhtia normi. Kehitystä hidasti yleinen köyhyys, joka kärjistyi 1920-luvun alun katovuosina, samoin uusi talouspolitiikka, joka purki naisten työssäkäyntiä tukevaa kunnianhimoista julkisten palvelujen ohjelmaa. 1920-luvun lopun suomenkieliset kommunistisen liikkeen naistenlehdet, Suomessa ilmestynyt *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* ja Neuvostoliitossa julkaistu *Työläis- ja talonpoikaisnainen* välittivätkin melko erilaista kuvaa niin tavoitteista kuin kehityksen reaalisesta suunnasta. Suomen puolella lehdessä oli edelleen utopistisia kuvauksia Neuvostoliiton uudistuksista ja neuvostonaisista, joille kaikki ovet olivat avoinna. Neuvostoliiton puolella taas naistenlehti suuntautui yhä enemmän perheenemännille ja siinä pohdittiin kodin asioita, lastenhoitoa ja maatalouteen liittyviä kysymyksiä. Naisten toiminta sanitariipiireissä sai sekin palstatilaa.

Naiset tekivät havaintoja nimenomaan naisten aseman muutoksista Neuvosto-Venäjäällä ja Neuvostoliitossa ja tulkitsivat suomalaisille lukijoille kommunismin vaikutuksia sukupuolirooleihin, kotitalouteen, hoivaan ja yhteiskunnalliseen toimintaan. Naiset eivät sen sijaan juuri osallistuneet keskusteluun Kollontain toisesta suuresta teemasta, avioliitosta ja seksuaalisuudesta.

Toiseksi avaintekstiksi tutkimuksessa valikoituikin Kollontain *Uusi moraal* -esseekokoelma, joka kulkeutui suomalaisiin julkaisuihin teoksen saksankielisen version välityksellä ja joka liikkeen piirissä kiinnosti osin eri ryhmiä kuin *Perhe ja kommunistinen valtio*. Ensimmäinen ”uutta moraal” Suomen puolella pohdiskellut yhteisö oli ilmeisimmin Turun lääninvankilaan koottu poliittisten miesvankien joukko. Myöhemmin esseet innostivat ennen muuta miespuolisia nuorisoliittolaisia ja 1920-luvun puolivälissä ”Kollontain käsitysten” mainittiin jo olevan laajalti tunnettuja ja käytäntöihin vaikuttaneita.

Suomen kommunistisessa liikkeessä keskustelua ”uudesta” moraalista, tavoista ja elämänmuodosta ruokki muiden muassa Ivar Lassy. Kansainvälisen taustansa ja antropologisen kenttätönsä ja tutkimustensa vuoksi hän pystyi erittelemään totunnaisuuksia ja kuvittelemaan erilaisia elämäntapoja ja kulttuureita. Kollontai oli hänelle luonteva keskustelukumppani ja tämän ajatukset saivat tilaa *Sosialistisessa Aikakauslehdessä*. Nuorisoliikkeen toimijoista Hannes Mäkinen teki Kollontain ajatuksia tunnetuksi suomentamalla tämän esseitä. Mäkisen kirjeistä saattaa päätellä hänen omaksuneen ajatuksen sukupuolten samankaltaisuudesta ja puhuneen toveripiirissä tasa-arvon puolesta.

*Uusi moraal*i herätti keskustelua ennen muuta avioliittoinstituutiosta. Vapaamielinen kanta innosti Suomessa toimineita nuorisoliittolaisia vielä 1920-luvun jälkipuolellakin, kun taas Neuvostoliitossa julkaistuissa suomenkielissä lehdissä ja Suomessa ilmestyneessä naistenlehdessä oli vuosikymmenen jälkipuolella nähtävissä käänne Leninin edustamaan rajoituksia ja itsekuria painottavaan moraaliseen kantaan. Tätä ilmensivät *Kommunistin* elämäntapareformia pohtivat artikkelit Neuvostoliitossa, ja Suomessa *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden* kirjoittelu avioliitosta sekä Otto Oinosen romaani *Tienhaarassa*.

Kommunistien käsitykset olivat ristiriitaisia ja kerrostuneita, ja ne sisälsivät viittauksia sukupuolittuneen kansalaisuuden ihanteisiin. Monien maiden kommunisteille läheisen seksuaalireformiliikkeen tavoitteista suomalaisen keskusteluun valikoitui vain tietty osa.

Minkälaista sukupuolijärjestystä hahmoteltiin?

Suomalaisten kommunistien 1910-luvun lopulla ja 1920-luvulla käymää sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kiinnittynyttä keskustelua on työssä suhteutettu muihin käsityksiin modernista sukupuolijärjestyksestä ja seksuaalimoraalista. Kommunistien sukupuolipuheen rinnastaminen 1800-luvulta kantavaan sukupuolittunutta kansalaisuutta tuottavaan ajattelutapaan valottaa osaltaan sitä, mikä kommunistisen liikkeen visioimassa sukupuolijärjestyksessä oli omaperäistä. Kun totunnaiset ja itsestäänselvät ajattelutavat, kuten ajatus naisille ja miehille luonnostaan kuuluvista elämämpiireistä, sodan ja vallankumouksen ta-

kia rakoilivat, syntyi tilaa kuvitella uusia järjestyksiä. Kiistassa käsitys miesten ja naisten erilaisuudesta ja erilaisista tehtävistä yhteiskunnassa ja perheessä törmäsi käsitykseen ihmisolentojen pohjimmallisesta samankaltaisuudesta.

Bolševikit politisoivat perheen, kotitalouden, sukupuolen ja seksuaalisuuden, koska kaikki kapitalistiseen järjestelmän tukipilarit haluttiin kumota. Tavoitteena oli luoda uusi kollektiivinen ihminen ja persoonallisuustyyppi. Uusi tasa-arvosopimus konkretisoitui niin lainsäädännössä kuin käytännössä. Kommunistien kirjalliseen kulttuuriin kuului useita laajalti tunnettuja tekstejä, joissa kyseenalaistettiin ja politisoitiin sukupuoli ja seksuaalisuus.

Yvonne Hirdmanin käsitteistöllä neuvostojärjestystä voisikin kuvata julkilausutusti ja normatiivisesti tasa-arvosopimukseksi, naisten ja miesten toimialueet rikkovaksi ja yksilöllisiin valintoihin perustuvaksi järjestykseksi, mikä näkyi erityisesti lainsäädännössä ja virallisessa puheessa. Käytännön neuvostosopimus muistutti monilta osin Maria Sjöbergin ehdottamaa isäntäsopimusta, naisten apulaisuutta erilaisissa toimissa, mutta myös yhteiskunnallisen äitiyden sopimusta, naisten ja miesten toimintaa erillisillä, mutta tasa-arvoisiksi ajatelluilla toimialueilla. Monilla elämänalueilla sukupuoliero ja hierarkia säilyivät: naiset pysyivät niin työelämässä kuin politiikassa ja yhteiskunnallisessa toiminnassa apulaisina ja heidän alueekseen määrittyivät uusintamiseen liittyvät tehtävät. Vaikka naisten ansiotyössä käynnistä tuli 1930-luvulla normi, säilyi työmarkkinoillakin sukupuolten välinen työnjako ja naisten apulaisuus. Yhteiskunnallisessa ja poliittisessa toiminnassa naiset olivat mukana, mutta sielläkin harvoin päättävissä asemissa. Poliitiikan kentällä oli vallankumouksen jälkeen vahvoja naistoimijoita, mutta 1920-luvun lopussa naisia oli muutamaa poikkeusta luunottamatta enää alemmassa kaaderistossa. Uuden talouspolitiikan kaudella naiset jäivät suurin joukoin työttömiksi, kun sodasta palaavat miehet korvasivat heidät teollisuudessa ja julkisia palveluja vähennettiin.

Neuvostoliitossa käytännön piiloinen sopimus pitikin yllä vanhoja sukupuolittavia rakenteita ja naisten roolia kotitalouden ja hoivan vastuunkantajina. Työn kentällä ero oli julkituodusti ja osin käytännössäkin harvapiirteinen ja lievä, kotitaloudessa ero säilyi ja oli tiheäpiirteinen sekä jyrkkä. Poliitiikassa ja yhteiskunnallisessa toiminnassa ero niin

ikään lieveni, mutta hierarkia säilyi murtumattomana. Eri sopimusten rinnakkaineloa kuvasti *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* 5/1928 julkaistu Maksim Gorkin kirjoitus ”Uudesta ja vanhasta”, jossa tämä otsikon ”Nainen on neuvostovaltion emäntä” alla totesi naisten muuttuvan Neuvostoliitossa tasavertaisiksi miesten kanssa. Nainen ”oppii nopeasti hallitsemaan maansa taloudellista elämää ja alkaa asteittain ottaa osaa kansainvälisen politiikan kysymysten ratkaisuun”. Samalla nainen ”hakee tietä vapautteen pakkotyöstä kotitaloudessa”. Gorkikin silti totesi työn olevan edelleen kesken, sillä ”tottumus on ankara isäntä”: tottumus oli kudottu vuosisatojen kuluessa ja vuosisatojen kuluessa ihmiset olivat sen silmukoihin tarttuneet.

Suomessa samaan aikaan vallinnutta järjestystä luonnehti tiheäpiirteisyys ja jyrkkyys, naisten ja miesten elämämpiirit toisin sanoen eroteltiin toisistaan ja naiseuden ja mieheyden polarisaatiota korostettiin. Järjestykset olivat kuitenkin liikkeessä koko 1920-luvun: Neuvostoliitossa siirtyminen uuteen talouspolitiikkaan ja edelleen suunnitelmatalouteen muuttivat sukupuolijärjestyksen perustaa. Suomessa taas kilpailevat puhunnat ja yhteiskunnalliset muutokset haastoivat järjestystä eri suunnista.

Uuden elämäntavan hahmottaminen tapahtui Suomessa kansalaisodan jälkeisessä henkisessä ilmapiirissä, jossa painottui järjestyksen palauttaminen ja työväestön yhteiskunnallinen kontrolli. Keskeisiä 1920-luvun ajatusmuodostumista olivat puhe naisesta kotitalous- ja perheolentona ja puhe ”uudesta”, itsenäisiä elämänvalintoja tekevästä naisesta, joka ei määrittynyt perheen, vaan oman toimintansa ja oikeuksiensa pohjalta. Ensin mainittu tuli Suomessa vallitsevaksi ja yhteiskunta kokonaisuudessaan vertautui kotitalouteen ja perheeseen, mikä ilmeni vaikkapa järjestäytymisessä. Esimerkiksi Seija-Leena Nevala-Nurmen tutkima suojeluskuntajärjestö rakentui kansakuntaperheajattelun mukaiseksi. Siinä suojeluskunnat ja niiden poikaosastot sekä Lotta Svärd -järjestö tyttöosastoineen muodostivat perhepiirin, jonka tehtävä oli suojella kansakuntaa.¹⁰⁸¹ Myös kommunisteille perhe ja kotitalous olivat keskeisiä ongelmia, mutta ratkaisumalli poikkesi kotitalousliikkeen ajamasta mallista: bolševikkejakin innosti rationali-

1081 Nevala-Nurmi 2012.

sointi¹⁰⁸² ja patriarkaliskin kritiikki, mutta keinona nähtiin perheinstituution lakkauttaminen ja yksittäisten kotitalouksien yhdistäminen suurtalouksiksi.

Irma Sulkusen teorian mukaan sukupuolijärjestelmän modernisointumisen merkitsi Suomessa sukupuolittuneen kansalaisuuden ja kansalaisidentiteetin syntyä. Kehityskulussa naiset itse tuottivat itselleen uudenlaisen, sukupuolieroon pohjaavan paikan muotoutuvassa kansalaisyhteiskunnassa ja valtiossa. Naiset ymmärrettiin äitkansalaisiksi ja yhteiskunnallinen äitiys määritti naisten tekemisiä kodissa, työmarkkinoilla, yhteiskunnassa ja politiikassa. Naisten välille rakentui lisäksi luokkapohjainen ”hierarkkinen sisaruus”, jossa eri luokkien naisille hahmotettiin erilaiset tehtävät kansakunnan rakentamisessa. Ellen Marakowitz on tutkimuksessaan ehdottanut, että yhteiskunnallisen äitiyden sopimus vahvistettiin, koska se parhaiten tuki itsenäistyneen ja sisällissodan jälkeen eheytymään pyrkivän kansakunnan rakentamista ja järjestyksen palauttamista. Se ei uhannut miesten asemaa kansakunnan johtajina ja tiennäyttäjinä, vaan edisti sopuisalla tavalla yhteiskunnan rakentamista. Hoivan, kasvatuksen ja kotitalouden asiantuntijoina naiset saattoivat toimia julkisesti ja heidän kansalaistumisensa rakentui tällä tavoin rajatun toimijuuden varaan.¹⁰⁸³

Marakowitzin mukaan naisasialiike taas koettiin uhkaksi, koska se ajoi naisten etuja ottamatta huomioon kansakuntaperheen kokonaisuutta. Varhaiset naisasianaisetkin tosin yhtyivät Irma Sulkusen mukaan naisten äitkansalaisuutta ajaneeseen rintamaan. 1920-luvulla naisasialiike ja ”uusi nainen” pyrittiin marginalisoimaan, koska niiden ajateltiin murentavan kotia ja perhettä. Samankaltaista uhkaa edustivat kommunistit.

Sukupuolittuneen kansalaisuuden ja yhteiskunnallisen äitiyden kanssa kilpailevat sopimukset, ennen muuta Neuvostoliitossa solmittu ja sinne asettuneiden suomalaiskommunistien omaksuma tasa-arvosopimus, leimautuivatkin 1920-luvun mittaan suomalaisuudelle vieraaksi ja kansakunnalle vaaralliseksi. Kommunistien pyrkimykset siirtää kotitalouden ja perheen tehtävät yhteiskunnalle haastoivat näiden ins-

1082 Ks. esim. Kettunen 1994, 133–134.

1083 Marakowitz 1996; Sulkunen 1987.

tituutioiden varaan rakentuneen nationalistisen ajattelun ja sukupuolijärjestyksen.

Kommunistit osallistuivat modernisoitumiskriisiin synnyttämiin neuvotteluihin tai kamppailuihin sukupuolisopimuksesta ja pystyivät Suomessakin jossain määrin tuomaan esille omanlaistaan näkemystä sukupuolijärjestyksen modernisoitumisen suunnasta. Tähän viittasivat esimerkiksi erilaiset uhka- ja irvikuvat, joita neuvostojärjestyksestä suomalaisessa julkisuudessa luotiin. Bolševistiseen visioon nojaavien ajatusten näkyvyys vaatisi lisätutkimusta.

Jatkuvuuksia

Lopuksi voidaan kysyä, oliko naisilla ja nuorilla ”agendan asettamisen ja rajaamisen valtaa”. Missä määrin bolševistinen visio asettui osaksi suomalaisen sosialistisen ja kommunistisen puolueen tavoitteita? Miten tämä näkyi päättävissä elimissä, eduskunnassa ja järjestökentällä? Omassa julkisuudessaan suomalaiset kommunistit politisoivat sukupuolijärjestyksen 1910-luvun lopulla ja 1920-luvulla, mutta ajattelu sai ohjelmallisen muodon vasta liikkeen myöhemmissä vaiheissa. Toisen maailmansodan jälkeen 1920-luvun keskustelut ajankohtaistuivat. Tuolloin kommunistinaiset nousivat vahvasti ja Suomen poliittisessa elämässä poikkeuksellisesti liikkeen johtotehtäviin. Puolueen keskeisiä vaikuttajia olivat Hertta Kuusinen, Inkeri Lehtinen ja Aili Mäkinen, jotka 1940-luvun lopulla kuuluivat puolueessa esille otettavia poliittisiä kysymyksiä valmistelevaan sihteeristöön. Kuusinen toimi lyhyen aikaa ministerinä ja johti kansandemokraattien eduskuntaryhmää, Lehtinen oli puolueen teoreettisen aikakausjulkaisun päätoimittaja ja Mäkinen vastasi valistustyöstä ja oli liikkeen pää-äänenkannattajan varapäätoimittaja.¹⁰⁸⁴

Laaja kansandemokraattinen naisliike ajoi samaan aikaan tasa-arvopolitiikkaa. Vallankumouksen synnyttämä ”uusi proletaarinainen” palasi kommunistisen liikkeen julkisuuteen ja erityisesti kansandemokraattisen naisliiton työtä ohjaavaksi hahmoksi. Liitto perusti keväällä

1084 Katainen 1994, 59–62; Majander 2004, 280–281; Katainen 2007, 45.

1945 lehden, jonka nimeksi annettiin *Uusi Nainen*. Ajan henkeen ja kansandemokraattisen naisliiton kuvaan sopivampi nimi olisi kaikeksi ollut 'Kansan Nainen' tai 'Demokraattinen Nainen'. Lehti kuitenkin viittasi nimellään sukupuolipuheen varhaisempiin juuriin.¹⁰⁸⁵ Juuri *Uudessa Naisessa* liikkeen historiaa kerrottiin naisnäkökulmasta. Lehden ensimmäisessä numerossa naisliiton vastavalittu puheenjohtaja Anna Nevalainen pohdiskeli, minkälainen on "uuden demokraattisen yhteiskunnan uusi nainen". Tekstissä oli lukuisia viittauksia 1920-luvulle, muun muassa Fjodor Gladkovin *Sementtiin*, jonka uudelleen kirjoitettuun versioon pohjaava suomennos ilmestyi juuri vuonna 1945. Nevalainen vertasi oman aikansa naisten tehtävää kirjan sankarittaren Dashan etsintöihin 20 vuotta aiemmin. Sillä aikaa kun aviomies Glebj oli ollut sodassa, Dasha oli löytänyt "oman elämänsä naisena ja yhteiskunnan jäsenenä".¹⁰⁸⁶

Yhteys 1920-lukuun ei ollut satunnainen, sillä *Uuden Naisen* ensimmäinen päätoimittaja oli Lyyli Latukan vanha ystävä Lyyli Heinonen, joka oli tullut poliittiseen toimintaan suurlakon aikoihin ja joka sotienvälisenä aikana oli ollut yksi naisten toiminnan organisoijista Suomen kommunistisessa liikkeessä. 1920-luvun lopulla hän oli ollut Suomessa ilmestyneen *Työläis- ja Talonpoikaisnaisten Lehden* toimitussihteeri.

Uuden naisen tunnuksen alla kansandemokraattinen naisliike kasvoi ja muovasi ohjelmansa. Se kokosi tuhansia naisia ja oli aloitteellinen ajan keskusteluissa. 1950-luvulla liike nosti esille naisten ansiotyössä käyntiin liittyviä ongelmia ja pyrki parantamaan naisten asemaa työmarkkinoilla. 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa se pystyi nostamaan politiikan asialistalle teemoja, jotka vaikuttivat tuolloisiin päätöksiin ja lainsäädäntöön. Työn lisäksi toiminta kohdistui tuolloin ansiotyössä käyntiä helpottaviin ja naisten itsemääräämisoikeutta lisääviin uudistuksiin: laajoja poliittisia kamppailuja käytiin ennen muuta sairausvakuutuslain säätämisen yhteydessä 1960-luvun alussa ja aborttilain muuttamiseksi sekä päivähoitolain säätämiseksi vuosikymmenen jälkipuolella ja 1970-luvun alussa.¹⁰⁸⁷

1085 Katainen 1994, 11.

1086 Nevalainen, Anna: (pääkirjoitus). *Uusi nainen* 1/1945, 3B5.

1087 Näistä vaiheista ks. Katainen 1994.

Ensimmäisen maailmansodan aiheuttaman yhteiskunnallisen kriisin ja vallankumousten ruokkimia keskusteluja voidaan tarkastella sukupuolijärjestyksen murrokohtana. Sukupuoli ja seksuaalisuus politisoitiin, ne muuttuivat kiistojen ja pohdintojen kentiksi ja – jo aiemmin lainattua kertomusta lainaten – ”vallankumouskuohujen kulkiessa yli kaikkien maiden, repien alas vanhaa, joutuvat sekä yhteiskunnan, että yksilöiden syvimmat elämänkysymykset katseltaviksi uudessa valaistuksessa”. Tällaisten hetkien voi ajatella ajankohtaistavan aiempia kiistoja, synnyttävän uusia kysymyksiä ja levittävän ajatuksia entistä laajempiin piireihin. Ne ovat solmukohtia, joista avautuu säikeitä menneeseen ja tulevaan.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

Espoon seurakunnat

Kirkonkirjat 1917–1920

Helsingin kaupunginarkisto (HKA), Helsinki

Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimiston arkisto

Helsingin evankelisluterilaisten seurakuntien keskusrekisteri

Toini Johanssonin virkatodistus

International Institute of Social History, Amsterdam

Verkkonäyttely Neo-Malthusianism: Birth Control in the Netherlands

<<http://www.iisg.nl/exhibitions/neomalthusianism/>>

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Etsivän keskuspoliisin–Valpo I:n arkisto

Asiamapit:

IV C Julkinen kommunistinen nuorisoliike

XIII Punainen sanomalehdistö ja kirjallisuus

XVIII Punakapina ja valtiolliset vangit

Henkilömapit:

Haarala, Hildur

Kosonen, Ludvig

Kuusela, Hanna

Lassy, Ivar

Latukka, Juhani

Latukka, Lyyli

Malm, Hanna

Mäkinen, Hannes

Oinonen, Otto
Peltonen, Betty
Vuorio, Väinö
Valtiorikosoikeuden aktit
Haikonen, Kustaa
Lassy, Ivar
Pärssinen, Hilja
Pärssinen, Jaakko
Yksityisarkistot
Eino I. Parmasen arkisto
Elna ja Yrjö Sadeniemen arkisto
Hella Wuolijoen arkisto
Ivar Lassyn kirjeitä ym. I RGASPI:92, 577(186) (mikrofilmi)

Kansan Arkisto (KansA), Helsinki

Biografica

Vuorio, Väinö

Henkilöarkistot

Haarala, Hildur

Junttila, Kaisa

Keto, J. W.

Kiiskinen, Aura

Lehtinen, Inkeri

Peltonen, Betty

Porin sosialistisen nuoriso-osaston arkisto

Seuralehdet 1918–1927

Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaalikomitean arkisto

Skp:n arkisto

kaaderijaosto

Lyyli Heinosen omaelämäkerta

Betty Peltosen henkilömappi

Skp:n kk:n päätöslauselmaluonnos Hanna Malmin puolueesta erottamisasiassa, Skp 1918–44, F4, kopiokokoelma 1990, mf. 66

Sörnäisten sosialistisen nuoriso-osaston arkisto

Työläiskynäilijäin ja -kuvaajain liiton arkisto

Otto Oinosta koskeva aineisto

Verkkonäyttely ”Veljet, toverit...” Matkalla 1920-luvun Neuvostoliitossa,
<<http://www.kansanarkisto.fi/nlkuvat/index.htm>>

Mikkelin maakunta-arkisto

Ent. Viipurin ja Käkisalmen evankelis-luterilaisen maaseurakunnan sekä ent. Vpl Uudenkirkon evankelis-luterilaisen seurakunnan kirkonkirjat (lähtökohtana Viipurin maaseurakunnan vuosien 1941–1949 pääkirja).

Rossiiskii Gosudarstvennyi arhiv sotsialno-polititsheskoi istorii (RGASPI), Moskova

Ivar Lassyn kirjeitä ym. I RGASPI:92, 577(186) (mikrofilmillä Kansallisarkistossa)

NN:n kirje Hanna Malmille 23.2.1929, f. 516, op. 2, d. 1929:16.

Pöytäkirja Sos. työväen ja pienviljelijäin maatakäsittävästä neuvottelukokouksesta maalisk. 26–27 p:nä 1927, f. 516, op. 2, d. 1927:19.

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

Juseliuksen paitatehtaan lakko 1899, lakkokokousten ja lakkokomitean pöytäkirjat

Hilja Pärssisen henkilöarkisto

Nils Robert af Ursinin henkilöarkisto

Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen arkisto

naissihteeristön arkisto

JULKAISTUT LÄHTEET

”Kallis toveri Stalin!” Komintern ja Suomi. Toim. Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola ja Tauno Saarela. Edita, Helsinki, 2002.

Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset (2. ja uudistettu painos). Toim. Toni Sandell (1. painoksen toim. Helinä Melkas). Työministeriö Suo-

men ILO-neuvottelukunta, <http://www.tem.fi/files/25956/ilo_yleissopimukset.pdf>.

Kirkonkirjat Hiski-tietokannassa, <<http://hiski.genealogia.fi/historia>>:

Käkisalmen kirkonkirjat 1885–1899

Pielisjärven kirkonkirjat 1886–1898

Ruokolahden kirkonkirjat 1833 ja 1842, vihityt ja haudatut

Viborgs svenska församling, döpta under åren 1790–1798

Viipurin maaseurakunta 1885–1899, sisään- ja poismuuttaneet

Viipurin tuomiokirkkosrk:n kirkonkirjat 1899

Uusikirkko 1896–1899, sisään- ja poismuuttaneet

Kära kamrat! Allrakäraste vän! Bräv i urval översatta och kommenterade och med en biografisk essä av Britta Stövling. Gidlunds, Avesta 1977.

Minna Canthin kirjeet. Toim. Helle Kannila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) 1973.

Pöytäkirja työläisnaisten edustajakokouksesta 17, 18 ja 19 p:nä Heinäkuuta 1905. Työväen Arkisto, <<http://www.tyark.fi/lists/naisliitot.htm>>.

Pöytäkirja sosialidemokratisen naisliiton edustajakokouksesta Lahdessa 5, 6 ja 7 päivinä syyskuuta 1909. Työväen Arkisto, <<http://www.tyark.fi/lists/naisliitot.htm>>.

Pöytäkirja sosialidemokratisen naisliiton 6:sta edustajakokouksesta Helsingissä 1–3 p. syyskuuta 1911. Työväen Arkisto, <<http://www.tyark.fi/lists/naisliitot.htm>>.

Rakas kallis toveri. Kullervo Mannerin ja Hanna Malmin kirjeenvaihtoa 1932–1933. Toim. Jukka Paastela ja Hannu Rautkallio. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva 1997.

Suomen Sosialidemokratisen Naisliiton seitsemännän edustajakokouksen Pöytäkirja. Kokous pidetty Tampereella lokak. 23–25 p. 1913. Työväen Arkisto, <<http://www.tyark.fi/lists/naisliitot.htm>>.

Sos.dem. Naisliiton edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä 5, 6 ja 7 p:nä joulukuuta 1919. Kymnlaakson työväen kirjapaino, Kotka 1920.

Suomen sosialidemokratisen työläisnaisliiton X edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidettiin Helsingissä 20, 21 ja 22 p:nä toukokuuta. Työväen Arkisto, <http://www.tyark.fi/lists/naisliitto_ptk_1921.htm>.

Suomen Työväenpuolueen II puoluekokous Forssassa 17.–20.8.1903. Työväen Arkisto, <http://www.tyark.fi/lists/sdp_puoluekokoukset.htm>.

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen kahdennentoista puoluekokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä, joulukuun 8–16 p:nä 1919. Sosialidemokraattinen puolueoimikunta 1920. Työväen Arkisto, <http://www.tyark.fi/lists/sdp_puoluekokoukset.htm>.

Tehtaan kukka. Kirjoituksia Högforsin sd. nuoriso-osaston ”Valistaja”-lehdestä vuosilta 1914–1925. Toim. Kirsti Salmi-Niklander. Kulttuuriyhdistys Lyyti, Karkkila 1993.

Valtiopäiväasiakirjat 1907–1908, <<http://www.eduskunta.fi/thwfakta/vp1907/index.html>>.

Valtiopäiväasiakirjat

Hallituksen esitys (HE) 2/1927

Valtiopäivien pöytäkirjat 1922–1930

LEHDET

Aamulehti 6.5.1903

Finlands Almänna Tidning 11.6.1879

Helsingfors Posten 5.6.1903

Helsingin Sanomat 12.3.1952

Hufvudstadsbladet 1891, 1895, 1898, 1902–1903, 1905–1906

Hämetär 4.8.1903

Itä ja Länsi 1924–1930

Itä-Suomen Sanomat 7.5. ja 4.8.1903

Kansan Lehti 7.5.1903

Kansan Työ 26.8.1932

Kommunisti 1925–1929

Kuluttajain lehti 1928

Laatokka 9.5.1903

Liekki 1923–1930

Naistyöläinen, 1925

Nuori Työläinen 1920–1923
Nuorisoliitto 1924–1925
Nya Pressen 26.4.1899
Oulun Ilmoituslehti 8.5.1903
Päivälehti 17.10.1901
Sanomia Turusta 17.7.1903
Soihdu (Suomi) 1935
Sosialistinen Aikakauslehti 1919–1923
Soziale Praxis 49 ja 50/1900
Suomen Sosialidemokraatti 1919
Suomen Työmies 1920–1923
Tammerfors Nyheter 1.8.1900
Uusi Nainen 6/1946.
Uusi Savo 23.5.1903
Tuisku 1929
Työ 1904–1910
Työläis- ja talonpoikaisnainen 6/1928, 1–12/1929, 1–12/1930, 1–23/1931
Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti 1925–1930
Työläisnainen 1907, 1910–1914, 1920–1923
Työläisnaisen eduskuntalehti 1917
Työläisnaisen kevätlehti IV/2–5, 1910
Työläisnaisen syyslehti I–II 1917
Työmies 1903, 1907, 1910
Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 1923–1930
Uusimaa 6.5. ja 13.11.1903
Uusi Suometar 22. ja 23.11.1900, 5.5.1903
Vapaa Sana 12.3.1952
Vapaus 1918–1937
Viesti 1918–1921
Wasa Tidning 19.11.1893
Wiborgs Nyheter 8.6.1899
Wiipuri 28.11.1894

Åbo Tidning 22.2.1889

Östra Nyland 1881–1883

MATRIKKELIT JA BIBLIOGRAFIAT

Encyclopedia of Soviet Writers, <<http://www.sovlit.com/bios.html>>.

Kansanedustajamatrikkeli, <<http://www.eduskunta.fi/thwfakta/hetekau/hex/hxent.htm>>

KASNTn NKVDn vuosina 1937–1938 rankaisemien Suomen Eduskunnan entisten jäsenten luettelo: <www.gov.karelia.ru/gov/Power/Office/FSB/a_f.html#05>

Kruhse, Pauli ja Uitto, Antero: *Suomea rajan takana 1918–1944. Suomenkielisen neuvostokirjallisuuden historia ja bibliografia*. BTJ, Helsinki 2008.

Karjalan kansalliset kirjailijat. Suomalaisten maastamuutto ja 1930-luvun poliittiset rangaistustoimet. Biobibliografiahakemisto. Karjalan tasavallan kirjallisuuden bibliografia (1917–1961) [obsaa redakcia U. I. Duzeva]; [sostaviteli: N. A. Prusinskaa, E. I. Takala]/Natsionalnyje pisateli Karelii: finskaja emigratsija i polititšeskije repressii 1930-h godov: biobibliografitšeski ukazatel. Nacional'naa biblioteka Respubliki, Petrozavodsk, 2005.

Lahti-Argutina, Eila: *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Siirtolaissuusinstituutti, Turku 2001.

Reallyceum – Svenska Reallyceum. Svenska lyceum: Helsingfors 1872–1957. Forna Reallyceisters kamratförbund, Helsingfors 1960.

Sosialidemokraattiset Naiset Suomen hallituksessa ja eduskunnassa 1907–1996. Matrikkeli. Toim. Marja Piironen-Honkanen. Sosialidemokraattiset naiset–Työväen Arkisto, Helsinki 1996.

Suomen sotasurmat 1914–1922, <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>.

AIKALAISKIRJALLISUUS JA MUISTELMAT

Ehrnrooth, Leo: Synpunkter i vår arbetsfråga. *Finsk Tidskrift* 4/1903.

Gladkov, Feodor: *Sementti*. Työväenkirjallisuuden Edistämisyhdistys, Helsinki 1928.

Gladkov, Feodor: *Sementti*. Suom. Herman Laukkanen. Amerikan suomalaisten sosialististen kustannusliikkeiden liitto 1928.

- Gladkov, Feodor: *Sementti*. Suom. Elsie Resch. Smia, Helsinki 1945.
- Halvorsen, Carsten: *Vallankumouksen suurlähettiläs. Aleksandra Kollontayn elämä ja toiminta vuosina 1872–1917*. Kansankulttuuri oy, Helsinki 1946.
- Huomenen tiellä. Suomen työläisnaisliikkeen 60-vuotisjuhlakirja*. Toim. Elli Stenberg ym. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto, Helsinki 1960.
- Hyvönen, Antti: *Skp:n maanalaisuuden vuodet*. Kansankulttuuri Oy, Helsinki 1971.
- Hyvönen, Antti: *Kokemuksia maanalaisuuden tieltä*. Kansankulttuuri Oy, Helsinki 1973.
- Kiiskinen, Aura: *Vuosikymmenien takaa*. Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike, Petroskoi 1958.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki: *Sörnäisten tyttö politiikan pyörteissä*. Tammi, Helsinki 1966.
- Kollontay, Aleksandra: Suomen köyhälistölle kuuluu sydämeni. Kirjassa *Työn juhla*, 1911.
- Kollontai Aleksandra: *Suuri esitaistelija. August Bebelin, naisen oikeuksien ja vapauksien puoltajan muisto*. Työläisnaisen osuuskunta, Porvoo 1914.
- Kollontai, Alexandra (1918a): International Socialist Conferences of Women Workers, 1918. Marxists Internet Archive, <<http://www.marxists.org/archive/kollontai/1907/is-conferences.htm>>.
- Kollontai, Alexandra (1918b): The First Steps Towards the Protection of Motherhood. Marxist Internet Archive, <<http://www.marxists.org/archive/kollontai/1918/steps-motherhood.htm>>.
- Kollontai, A.: *Semja i kommunistišeskoje gosudarstvo*. Moskva, Petrograd 1918.
- Kollontai, Aleksandra: Perhe ja sosialistinen valtio. *Sosialistinen Aikakauslehti* 8, 9 ja 10/1919.
- Kollontay, A.: Perhe ja sosialistinen valtio. *Työläisnainen* 8 ja 9/1920.
- Kollontai, Alexandra: *Perhe ja kommunistinen valtio*. Suomalaisten kommunistien sarjajulkaisu 67. V. K. P:n suom. järjestöjen keskus-toimisto, Pietari 1920.
- Kollontai, Aleksandra (1921a): Kansainvälinen työläisnaisliike ja köyhälistön luokkapuolueiden suhtautuminen siihen. *Klara Zetkinin, Lucie Colliardin ja Aleksandra Kollontain puheet Kommunistisen Internationalen kolmannessa maailmankongressissa, Moskovassa, heinäkuun 8 p:n istunnossa 1921*. Toveri Press, Astoria, Ore.
- Kollontai, Alexandra (1921b): Theses on Communist Morality in the Sphere of Marital Relations. (Julkaistu alun perin venäjäksi: *Kommunistka*, 12–12/1921.) Englanninkielinen verkkoversio: Marxist Internet Archive, <<http://www.marxist.org/archive/kollontai/works/1921/theses-morality.htm>>.

Kollontay, Alexandra: *Työväen oppositio Venäjän kommunistipuolueessa*. Duluth, (Minn.): Workers Socialist Publishing, [s.a.]

Kollontai, Alexandra: V.I. Lenin and the First Congress of Women Workers. Marxist Internet Archive, <<http://www.marxists.org/archive/kollonta/1918/congress.htm>>.

Kollontay, Aleksandra: *Uusi moraal*. Työväenjärjestöjen Tiedonantaja, Helsinki 1926. [Keskimmäinen kokoelman kolmesta esseestä julkaistiin *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* 12–13, 14, 15 ja 16/1922 nimellä ”Uusia avioliittomuotoja kohti”.]

Kollontai, Aleksandra: *Naisen asema taloudellisessa yhteiskuntakehityksessä*. Tammi, Helsinki 1973 (alkuteos *Položeniye ženštšiny v evoljutsiji hozjajstva*, Moskova 1922.)

Kollontai, Aleksandra: *Suuri rakkaus*. Gummerus, Jyväskylä 1982 (alkuteos *Bolšaja ljubov* 1923).

Kollontai, Alexandra 1926/2001: The Autobiography of a Sexually Emancipated Communist Woman. Kirjoitettu 1926, julkaistu kokonaan 1977, tässä viitattu verkkoversioon 2001: <<http://www.marxist.org/archive/kollonta/works/bio.htm>>.

Kollontay, Alexandra: *Madame Kollontayn muistelmat hänen itsensä kertomana*. Helsinki, Karhu 1946. Kirja on E. Ertimon suomennos englanninkielisestä alkuteoksesta *And Dreams Came True*.

Kollontai, Aleksandra: *Hetkiä elämästäni*. SN-kirjat: Progress, Helsinki, Moskova 1990. Kirja on Olli Kuukasjärven suomennos venäjänkielisestä käsikirjoituksesta *Letopis' moej žizni*.

Kollontaj, Aleksandra Mihajlovna: *Diplomatičeskie dnevniki 1*. Academia, Moskva 2001.

Kollontaj, Aleksandra: *Aleksandra Kollontaj's dagböcker 1930–1940*. Albert Bonniers förlag 2008.

Kuusinen, Aino: *Jumala syöksee enkelinsä. Muistelmat vuosilta 1919–1965*. Otava, Helsinki 1972.

Lassy, Ivar: Julkisen vallan kumouksellisen työväenliikkeen alkua ajoilta vv. 1918–1919. Omakohtaisia muistelmia. *Kirjassa SKP:n taistelun tieltä. Muistelmia, kuvauksia ja aineistoa SKP:n 15-vuotistaipaleelta*. Toim. Toivo Antikainen. Kirja, Leningrad 1934.

Lenin, N.: *Naisen vapauttamisesta. Kirjoitelmia*. Kustannusosuuskunta Kirja, Leningrad 1925.

Louhikko, E. K.: *Teimme vallankumousta*. Suomen kirja, Helsinki 1943. *Naiset ja Sosialidemokratia Suomessa. 25-vuotismuisto*. Suomen Sos.-Dem. Työläisnaisliitto, Helsinki 1925.

Niemi, Irja (Kerttu Nuorteva): *Neuvostokasvatti. Neuvostoelämän ääripiirteitä minä-muotoon kuvattuina*. Suomen kirja, Helsinki 1944.

Peltonen, Betty: Aamuhuherätys ovikellolla. Kirjassa *Huomenen tiellä. Suomen työläisnaisliikkeen 60-vuotisjuhlakirja*. Toim. Elli Stenberg ym. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto, Helsinki 1960.

Preobrasjenskij, E.: *Moral och klassnormer*. Frams förlag, Stockholm 1927, <http://www.marxistarkiv.se/klassiker/bolsjeviker/preobrasjenski_moral.pdf>.

Rahmanova, Aleksandra (Alja): *Ylioppilaita, rakkautta, kuolemaa: venäläisen naisylioppilaan päiväkirja*. WSOY, Porvoo 1934.

Rahmanova, Aleksandra (Alja): *Avioelämää punaisessa myrskyssä. Venäläisen aviovaimon päiväkirja*. WSOY, Porvoo 1935.

Rahmanova, Alja: *Uusien ihmisten tehdas*. WSOY, Porvoo 1936.

Rahmanova, Alja: *Laitakaupungin kivijalassa. Pakolaisvaimon päiväkirja*. WSOY, Porvoo 1937.

Salmela-Järvinen, Martta: *Taipui vaan ei taittunut. Muistikuvia ja näkymiä vuosilta 1918–1939*. WSOY, Porvoo–Helsinki 1966.

Selected Writings of Alexandra Kollontai. Translated with an introduction and commentaries by Alix Holt. Allison & Busby, London 1977.

SKP:n taistelun tieltä – muistelmia, kuvauksia ja aineistoa SKP:n 15-vuotis-taipaleelta.

Stenberg, Elli: Vaikeat vuosikymmenet ”itsenäisessä” isänmaassa. Historiallinen katsaus vv. 1918–1944 vaiheisiin. Kirjassa *Huomenen tiellä. Suomen työläisnaisliikkeen 60-vuotisjuhlakirja*. Toim. Elli Stenberg ym. 1960. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto, Helsinki 1960.

Söderhjelm, Alma: *Min värld*. Albert Bonnier, Stockholm 1929.

Tanner, Väinö: *Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa*. Tammi, Helsinki 1948.

Trotsky, Leon: From the Old Family to the New. Marxist Internet Archive, <www.marxists.org/archive/trotsky/works/women/23_07_13.htm> (julkaistiin alun perin venäjäksi *Pravdassa* 13.7.1923).

Tuominen, Arvo: *Sirpin ja vasaran tie*. Tammi, Helsinki 1956.

Tuominen, Arvo: *Maan alla ja päällä*. Tammi, Helsinki 1958.

Työn juhla 1911.

Vinokurov, A.: *Yhteiskunnallinen huolto Neuvosto-Venäjällä. Liitteenä asetus työläisten yhteiskunnallisesta huollosta ja tärkeimmät sitä muuttavat dekreetit*. Vkp:n sj-ktsto, Pietari 1920.

Wirtanen, Atos: *Pimeitä voimia vastaan*. Aalto, Helsinki 1964.

Zetkin, Clara: Lenin on the Women’s Question. From My Memorandum Book. Marxist Internet Archive, <www.marxists.org/archive/zetkin/1920/lenin/zetkin1.htm>.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

20-luvun kasvot. Työryhmä: Sarajas-Korte, Salmelä-Sinisalo, Soili-Pasanen, Osmo. Näyttelyluettelo, Suomen Taideakatemia 40/1972.

Aaltonen, Jaana: Leipä ennen politiikkaa. Työläisnaisten järjestäytyminen 1800-luvun lopulla. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2008.

Aatsinki, Ulla: Suhteilla puolueeseen. Tampereen seudun kommunistien kontaktit vuosina 1918–1944. Kirjassa *Työväen verkostot*. Toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2003.

Ahlbäck, Anders: *Soldier and the making of Finnish manhood. Conscripted and masculinity in interwar Finland, 1918–1939.* Åbo Akademi University, Turku 2010.

Aho, Jouko: Edvard Westermarck. Kansallisbiografia, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3685/>>.

Ahokas, Minna: *Valistus suomalaisessa kirjallisuudessa 1700-luvulla.* Societas scientiarum Fennica, Helsinki 2011.

Ahti, Martti: *Salaliiton ääriviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918–1919.* Weilin+Göös, Espoo 1987.

Ala, Juha: *Suomi-neito ja suojelusikä. Sortovuosien psykologiaa.* Gaudeamus, Helsinki 1999.

Alapuro, Risto: *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1935.* Hanki ja Jää, Helsinki 1994.

Andreen, Andrea, *Svenska Kvinnors Vänsterförbund. En femtioårsberättelse.* Stockholm 1964.

Anttonen, Veikko ja Viljanen, Anna Maria: Mary Douglas ja ajattelun yhteisöllisyys. Johdanto kirjaan Mary Douglas: *Puhtaus ja vaara. Ristuaalistisen rajanvedon analyysi.* Vastapaino, Tampere 2000.

Asuminen ennen ja nyt. Kauniaiasten huvilakulttuuria. Toim. Terttu Larma ym. Kauniaiasten kaupunki 1988.

Attwood, Lynne, *Creating the New Soviet Woman. Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922–53.* Palgrave MacMillan Press Ltd, Great Britain 1999.

Attwood, Lynne: *Gender and Housing in Soviet Russia. Private Life in Public Space.* Manchester University Press, Manchester and New York 2010.

Autio, Sari: *Suunnitelmatalous Neuvosto-Karjalassa 1928–1941: paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa.* SKS, Helsinki 2002.

Baburina, N. I.: *The Soviet Political Poster 1917–1980.* Penguin Books 1986.

Baron, Nick: *Soviet Karelia. Politics, planning and terror in Stalin's Russia, 1920–1939*. Routledge, London and New York 2007.

Berggren, Rut: *Agitatorn fru Kata. Kata Dalström och hennes tid*. Prisma, Stockholm 1991.

Bernstein, Frances Lee: *The Dictatorship of Sex. Lifestyle Advice for the Soviet Masses*. Northern Illinois University Press 2007.

Bernstein, Frances L.: Envisioning Health in Revolutionary Russia. The Politics of Gender in Sexual-Enlightenment Posters of the 1920s. *The Russian Review* 57 (April 1998).

Blom, Ida: A Double Responsibility. Women, Men, and Socialism in Norway. Kirjassa *Women and Socialism/Socialism and Women*. Toim. Helmut Gruber & Pamela Graves. Berghahn Books, New York, Oxford 1998.

Boele, Otto: *Erotic Nihilism in Late Imperial Russia: The Case of Mikhail Artybashev's*. University of Wisconsin Press 2009.

Bonnell, Victoria E.: The Representation of Women in Early Soviet Political Art. *The Russian Review* vol. 50, 1991.

Bonnell, Victoria E.: *Iconography of power: Soviet political posters under Lenin and Stalin*. University of California Press 1999.

Borenstein, Eliot: *Men without Women. Masculinity & Revolution in Russian Fiction, 1917–1929*. Duke University Press 2000.

Bridenthal, Renate: Something Old, Something New. Women Between the Two World Wars. Kirjassa *Becoming Visible. Women in European History*. Toim. Renate Briedenthal & Claudia Koonz. Houghton Mifflin Company, Boston etc. 1977.

Bubtshikova, Marianna: Proletaarityyli varhaisessa neuvostopoliinis-
sa. Näyttelyluettelossa *Taide tulevaisuutta luomassa. Neuvostoavantgardea 1920–1930*. Taideteoolisuusmuseon julkaisu no 34, 1991.

Caine, Barbara & Sluga, Glenda: *Gendering European History*. Leicester University Press 2000.

Canning, Kathleen: *Gender History in Practice. Historical Perspectives on Bodies, Class & Citizenship*. Cornell University Press, Ithaca, London 2006.

Carlbäck, Helene, Arbeterska eller husmor. *Arbetshistoria* nr 100, 4/2001.

Carlbäck, Helene: Vision och verklighet. Kvinnan, familjen och staten i det tidiga Sovjetryssland. Kirjassa *Kommunismen. Hot och löfte. Arbetsrörelsen i skuggan av Sovjetunionen 1917–1991*. Toim. Håkan Blomqvist & Lars Ekdahl. Carlssons, Stockholm 2003.

Carlbäck, Helene: Radicalism for Different Reasons. Nordic and Soviet Russian family Legislation in the 1920's, <www.historians.ie/women/a-d1.htm>.

Carleton, Gregory: *Sexual Revolution in Bolshevik Russia*. University of Pittsburgh Press 2005.

Chatterjee, Choi: "Odds and Ends of the Russian Revolution," 1917–1920. Gender and American Travel Narratives. *Journal of Women's History*, Vol. 20, Number 4, Winter 2008.

Chatterjee, Choi: Lady in Red: Revolutionary Languages in the American Imagination, 1917–1939, <<http://Slavic.princeton.edu/upload/sots-speak/Chatterjee.pdf>>.

Clark, Anna: *The struggle for the breeches. Gender and the making of the British working class*. Univ. of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1997.

Clayhills, Harriet: *Kvinnohistorisk uppslagsbok*. Rabén & Sjögren, Stockholm 1992.

Clements, Barbara Evans: *Bolshevik Feminist. The Life of Aleksandra Kollontai*. Indiana University Press, Bloomington and London 1979.

Clements, Barbara Evans: "The Birth of the New Soviet Woman". Kirjassa *Bolshevik Culture. Experiment and Order in the Russian Revolution*. Toim. A. Gleason ym. Indiana University Press 1985.

Clements, Barbara Evans: The Utopianism of the Zhenothel. *Slavic Review*, Vol. 51, No. 3/Autumn 1992.

Clements, Barbara Evans: *Bolshevik women*. Cambridge University Press 1997.

Clements, Barbara Evans: *A History of Women in Russia. From Earliest Times to the Present*. Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 2012.

Communism – National & International. Toim. Tauno Saarela & Kimmo Rentola. Suomen Historiallinen Seura (SHS), Helsinki 1998.

Condit, Tom: Alexandra Kollontai. The Marxist Internet Archive, <<http://www.marxist.org/archive/kollonta/into.htm>>.

Cott, Nancy: The Modern Woman of the 1920s, American Style. Kirjassa *History of Women in the West V. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. Toim. Thébaud, Françoise. The Belknap Press of Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass.–London 1994.

Darnton, Robert: *The Literary Underground of the Old Regime*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 1982.

Darnton, Robert: *The forbidden best-sellers of pre-revolutionary France*. Norton, New York 1995.

Darnton, Robert: An Early Information Society. News and the Media in Eighteenth-Century Paris. *The American Historical Review*, Vol. 105, No. 1 (Feb., 2000).

David-Fox, Michael: *Showcasing the Great Experiment. Cultural Diplomacy and Western Visitors to the Soviet Union, 1921–1941*. Oxford University Press 2012.

Detscher, Isaac: *Stalin*. WSOY, Porvoo 1978 (alkuteos ilm. 1949, käännetty kirjan toisesta, 1966 ilmestyneestä painoksesta).

Djogot, Jekaterina & Peppershtein, Pavel: Dialogi häpeästä. Kirjassa *Ke-hon muisti. Neuvostoajan alusvaatteita*. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki 2004.

Douglas, Mary: *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Vastapaino, Tampere 2000.

Drucker, Peter: 'More freeform' or 'more harmony'? Henriette Roland Holst, Jacques Engels and the influence of class and gender on socialists' sexual attitudes. Paper submitted to the seminar on "Labour organizations and sexuality", Université de Bourgogne, Dijon 5 October 2001, <<http://www.iisg.nl/womhist/drucker.pdf>>.

Edmondson, Linda: *Feminism in Russia, 1900–1917*. Heinemann Educational Books, London 1984.

Edmondson, Linda: *Women and Society in Russia and the Soviet Union*. Cambridge University Press, Cambridge 1992.

Ekonen, Kirsti: Stalinin varjossa: 1930–1940. Kirjassa *Venäläisen kirjallisuuden historia*. Toim. Kirsti Ekonen ja Sanna Turoma. Gaudeamus, Helsinki 2011.

Elvbakken, Kari Tove: Aborttpolitikkens utfordringer. Makt- og demokratiutredningens rapportserie, Rapport 35, desember 2001, <www.sv.uio.no/mutr/publikasjoner/rapp2001/Rapport35.htm>.

Elwood, Carter: Lenin and Armand: New Evidence on an Old Affair. *Canadian Slavonic Papers*, Vol. XLIII, No.1, March 2001.

Engelstein, Laura, Abortion and the Civic Order: The Legal and Medical Debates. Kirjassa *Russia's Women. Russia's Women. Accommodation, Resistance, Transformation*. Toim. Barbara Clements, Barbara Engel & Christine Worobec. Univ. of California Press 1991.

Engelstein, Laura: *The Keys to Happiness: Sex and the Search for Modernity in Fin De Siecle Russia*. Cornell University Press; New edition 1994.

Englund, Boel & Kåreland, Lena: *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*. Carkssons, Stockholm 2008.

Engman, Marja: *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*. Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS), Helsingfors 1996.

Engman, Max (2004a): *Pietarinsuomalaiset*. WSOY, Helsinki 2004.

Engman, Max (2004b): *Suomalaiset Venäjällä. Lähdeopas*. Kansallisarkisto, Helsinki 2004.

- Engman, Max: *Raja. Karjalankannas 1918–1920*. WSOY, Helsinki 2007.
- Engman, Max & Eriksson, Jerker A.: *Mannen i kolboxen. John Reed och Finland*. SLS, Helsingfors 1979.
- Fairclough, Norman: *Miten media puhuu?* Vastapaino, Tampere 2002.
- Farnsworth, Beatrice, *Alexandra Kollontai: Socialism, Feminism, and the Bolshevik Revolution*. Stanford 1980.
- Figes, Orlando: *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891– 1924*. Pimlico, London 1997.
- Fiske, John: *Merkkien kieli. Johdatus viestinnän tutkimiseen*. Vastapaino, Tampere 1992.
- Fitzpatrick, Sheila: Sex and Revolution. An Examination of Literary and Statistical Data on the Mores of Soviet Students in the 1920s. *The Journal of Modern History*, Vol. 50, No. 2 (Jun., 1978).
- Foucault, Michel, *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto. Nautintojen käyttö. Huoli itsestä*. Gaudeamus, Helsinki 1998.
- Furet, François: *The Passing of an Illusion. The Idea of Communism in the Twentieth Century*. University of Chicago Press 1999.
- Goldman, Wendy: Women, abortion, and the State, 1917–1936. Kirjassa *Russia's Women. Accommodation, Resistance, Transformation*. Toim. Barbara Clements, Barbara Engel & Christine Worobec. Univ. of California Press 1991.
- Goldman, Wendy Z.: *Women, the State & Revolution. Soviet Family Policy & Social Life, 1917–1936*. Cambridge University Press 1993.
- Goldman, Wendy Z.: Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR. *Slavic Review*, Vol 55. No 1. Spring 1996.
- Goldman, Wendy Z.: *Women at the Gates: Gender and Industry in Stalin's Russia*. Cambridge University Press 2002.
- Gorsuch, Anne E.: "A Woman is not a Man". The Culture of Gender and Generation in Soviet Russia, 1921–1928. *Slavic Review*, Vol. 55, Nr 3, Fall 1996, 636–660.
- Gorsuch, Anne E.: NEP Be Damned! Young Militants in the 1920s and the Culture of Civil War. *The Russian Review*. Vol 50 no 4, Oct. 1997.
- Gorsuch, Anne E.: *Youth in Revolutionary Russia. Enthusiasts, Bohemians, Delinquents*. Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 2000.
- Gosse, Van: "To organize in Every Neighborhood, in Every Home". The Gender Politics of American Communists between the Wars. *Radical History Review* 50, Spring 1991.
- Grossman, Atina: *Reforming Sex. The German Movement for Birth Control and Abortion Reform, 1920–1950*. Oxford University Press, New York 1995.

Grossman, Atina: German Communism and New Women. Dilemmas and Contradictions. Kirjassa *Women and Socialism/Socialism and Women. Europe between the Two World Wars*. Toim. Helmut Gruber & Pamela Graves. Berghahn Books, New York–Oxford 1998.

Gruber, Helmut: *Red Vienna. Experiment in Working-Class Culture 1919–1934*. Oxford University Press 1991.

Gruber, Helmut & Graves Pamela: Introduction. Kirjassa *Women and Socialism, Socialism and Women. Europe Between the Two World Wars*. Toim. Helmut Gruber & Pamela Graves. Berghahn Books, New York–Oxford 1998.

Gunnarsson, Evy: Kommunistiska kvinnornas kamp 1917–47. *Meddelande från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek* 24–25. Stockholm 1982.

Gunnarsson, Evy: *Med nål och garn för socialismen. De kommunistiska kvinnornas kamp 1917–47*. Arbetarkultur, Stockholm 1987.

Haapala, Pertti: *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Kleio ja nyky-päivä. Painatuskeskus, Helsinki 1995.

Hagemann, Karen: *Frauenalltag und Männerpolitik. Alltagsleben und gesellschaftliches Handeln von Arbeiterfrauen in der Weimarer Republik*. J. H. W. Dietz, Bonn 1990.

Hagemann, Karen: Of "Old" and "New" Housewives: Everyday Housework and the Limits of Household Rationalization in the Urban Working-Class Milieu of the Weimar Republic. *International Review of Social History*, Vol. 41, part 3, December 1996.

Hakala, Riitta: Keskustelu lapsiluvun rajoituksesta Työläisnainen ja Valkonauha -lehdissä 1910-luvulla. Talous- ja sosiaalhistorian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2000.

Hakosalo, Heini: Virkaa tekemässä – lääkäri naiset 1900-luvun alun Suomessa. *Tieteessä tapahtuu* 26 (2008):8.

Halmesvirta, Anssi: *Vaivojensa vangit. Kansa valitti ja lääkäri auttoi – historiallinen vuoropuhelu 1889–1916*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1998.

Hanski, Jari: Ivar Lassy. Kansallisbiografia, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/5245>>.

Hapuli, Ritva: Kadonneen nykymiehen etsintä – 1920-luvun maskuliinisuksien kuvia. Kirjassa *Mieheyden tiellä. Maskuliinisuus ja kulttuuri*, Toim. Pirjo Ahokas ym. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 39. Jyväskylän yliopisto 1993.

Hapuli, Ritva: *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika*. SKS, Helsinki 1995.

Hapuli, Ritva–Koivunen, Anu–Lappalainen, Päivi–Rojola, Lea: Uutta Naista etsimässä. Kirjassa *Vampyyrinainen ja Kenkkuinniemiensauna*. Toim. Tapio Onnela. SKS, Helsinki 1992.

Harjula, Minna: Kelvoton valtiokansalaiseksi? Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja äänioikeusanomukset Suomessa 1906–1917. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2006.

Harjula, Mirko: *Suomalaiset Venäjän sisällissodassa 1917–1922*. SKS, Helsinki 2006.

Healey, Dan: *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent*. University Of Chicago Press 2001.

Healey, Dan: Homosexual Existence and Existing Socialism. New Light on the Repression of Male Homosexuality in Stalin's Russia. *GLQ* 8:3, 2002.

Healey, Dan: Bolshevik medicine and Russia's sexual revolution. In *Past and Present of Radical Sexual Politics: working papers*. G. Hekma (ed.), Amsterdam, Mosse Foundation, 2004.

Heickell-Henriksson, Hanne: Aleksandra Kollontai ja Suomi vuosisadan alussa. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1983.

Heinonen, Visa: *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. SHS, Helsinki 1998.

Heiskala, Risto: Sukupuoli modernissa: Beckin yksilöllistymisteesi ja kulttuuriset koodit. *Sosiologia* 1/1989.

Heiskala, Risto: Moderni, jälkimoderni ja jälkitraditionaalinen yhteiskunta. Sosiologin reaktio postmodernisuuskusteluun. *Tiede&Edistys* 3/1995.

Helén, Ilpo: *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Gaudeamus, Helsinki 1997.

Hellberg-Hirn, Elena: *Leninburg. Leningradista Pietariin*. SKS, Helsinki 2010.

Helsti, Hilikka: *Kotisynnytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. SKS, Helsinki 2000.

Hentilä, Marjaliisa: Työläisnaisen emansipaatio ja sosialismi. Teorian kehitys August Bebelistä Clara Zetkiniin. Suomen historian lisensiaatintutkielma, Helsingin yliopisto, 1989.

Hentilä, Marjaliisa (1989b): Maa jossa piiatkin saivat äänestää. Suomen työläisnaisliikkeen kuva kansainvälisessä lehdistössä 1906–1914. Kirjassa *Tunteaton työläisnainen*. Toim. Leena Laine ja Pirjo Markkola. Vastapaino, Tampere 1989.

Hinely, Susan: Charlotte Wilson, the "Woman Question", and the Meanings of Anarchist Socialism in Late Victorian Radicalism. *International Review of Social History* vol. 57, part 1, April 2012.

Hirdman, Yvonne: Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3/1988.

Hirdman, Yvonne (1990a): Genussystemet. Kirjassa *Demokrati och makt i Sverige*, SOU 1990:44.

Hirdman, Yvonne (1990b): The gender system: theoretical reflections on the social subordination of women. Kirjassa *The Study of Power and Democracy in Sweden*, English series, report no. 40. Maktutredningen, Uppsala 1990.

Hirdman, Yvonne: *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*. Carlsson, Stockholm 1992.

Hirdman, Yvonne: Om genuskontrakt. *Häftan för kritiska studier* 2/2000.

Hirdman, Yvonne: The Importance of Gender in the Swedish Labor Movement Or: A Swedish Dilemma. *ARAB* 2002, <http://www.arbark.se/pdf_wrd/Hirdman_int.pdf>.

Hirdman, Yvonne: *Genus – om det stabila föränderliga former*. Liber, Malmö 2003.

Hobsbawm, Eric: Man and Woman in Socialist Iconography. *History Workshop* 6/1978.

Hobsbawm, Eric (1987a): Introduction: Inventing Traditions. Kirjassa *The Invention of Tradition*. Toim. Eric Hobsbawm & Terence Ranger. Cambridge University Press 1987 (First published 1983).

Hobsbawm, Eric (1987b): Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. Kirjassa *The Invention of Tradition*. Toim. Eric Hobsbawm & Terence Ranger. Cambridge University Press 1987 (First published 1983).

Houmann, Børge & Thing, Morten: *Venskab og revolution. Martin Andersen Nexøs og Marie Nielsens venskab og politiske virke 1918–1924*. Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie, København 1990.

Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.

Hyttinen, Elsi: *Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja. Elvira Willmanin kamp-pailu työläiskirjallisuuden tekijyydestä vuosisadanvaihteen Suomessa*. Turun yliopiston julkaisuja 2012.

Hyvärinen, Matti: *Kerronnallinen tutkimus*, 2006: <www.hyvarinen.info>.

Hyvönen, Heikki: *Suotniemi. Suomen ensimmäinen fajanssitehdas*. Heinolan kaupunginmuseon julkaisu nro 2, Heinola 1993

Häggman, Kai: *Perheen vuosisata: perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. SHS, Helsinki 1994.

Ihanus, Juhani: *Kadonneet alkuperät. Edvard Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu*. Kirjayhtymä–Suomen Antropologinen Seura, Helsinki 1990.

Immonen, Kari: *Ryssästä saa pubua... Neuvostokirjallisuus suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Otava, Hki 1987.

Ingman-Toivonen, Eeva-Maija: ”Oikeutta äideille!” Kansanedustaja Hilja Pärssisen äitiyshuoltoaloitteet kansainvälisen äitiyshuoltoliikkeen kontekstissa vuosina 1900–1935. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 2008.

Jaakkola, Risto, Om samboende i Finland på 1930-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* H. 3 1984 Årg. 69.

Jalava, Marja: ”Kokonainen elämä on ihmisen pyhin oikeus”. Rolf Lagerborgin seksuaaliradikalismi ja ylempien yhteiskuntaryhmien keskinäiset esiaviolliset suhteet 1900-luvun alun Suomessa. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Historian laitos. <<http://www.thesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/histo/pg/jalava>>.

Jalava, Marja: *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealisisessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914*. SKS, Helsinki 2005.

Jalava, Marja (2006a): *J. V. Snellman. Mies ja suurmies*. Tammi, Helsinki.

Jalava, Marja (2006b): Kansakunnan miestä muokkaamassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2006.

Jokinen, Arto, *Panssaroitu maskuliinisuus. Mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampere University Press 2000.

Julkunen, Raija, Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luku käänteenä. Kirjassa *Naisten hyvinvointivaltio*. Toim. Anneli Anttonen ym. Vastapaino, Tampere 1994.

Julkunen, Raija: *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Vastapaino, Tampere 2010.

Juntti, Eira: Moderni kansakunta ja puuttuvat sukupuolet. *Politiikka* 40:2, 1998.

Juntti, Eira: On Our Way to Europe: Finnish Women’s Magazines and Discourse on Women, Nation and Power. *European Journal of Women’s Studies* 5/1998.

Juntti, Eira: *Gender and nationalism in Finland in the early nineteenth century*. ProQuest, UMI 2006.

Juntti, Eira: ”Kansalliset harjoitukset” ja sukupuolitetut sfäärit 1840- ja 1950-luvuilla sanomalehtikeskustelussa. Kirjassa *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen – Poliittisen käsitteen historia*. Toim. Tuija Pulkkinen ja Antu Sorainen. SKS, Helsinki 2011.

Jussila, Osmo: Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917. Kirjassa Osmo Jussila–Seppo Hentilä–Jukka Nevakivi: *Suomen poliittinen historia 1809–1995*. WSOY, Helsinki 1996.

Kaarninen, Mervi, *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. SHS, Helsinki 1995.

Kaarninen, Mervi: *Punaorvot 1918*. Minerva, Helsinki 2008.

Kaihoavaara, Pirjo, Missä paikkasi, tiedätkö sen – Elämäkertojen tarjoamia kuvia liittymisestä kommunistiseen puolueeseen. Kirjassa Tauno Saarela, Joni Krekola, Raimo Parikka ja Anu Suoranta (toim.) *Aave vai haave?* Väki voimakas 11. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1998.

Kajanti, Caius: *Koskettavia naiskohtaloita Suomen historiasta*. Karisto, Hämeenlinna 2000.

Kalleinen, Kristiina: Emil Streng. Kansallisbiografia, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/4553/>>.

Kangaspuro, Markku: Suomalainen vai venäläinen Karjala. Neuvosto-Karjala Kansallisten aatteiden taistelulentänä vuosina 1920–1940. Historian liseniaatintyö, Joensuun yliopisto 1996.

Kangaspuro, Markku: *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. SKS, Helsinki 2000.

Kansa kuvastimessa. Etnisyys ja identiteetti. Toim. Teppo Korhonen ja Matti Räsänen. SKS, Helsinki 1989.

Kantokorpi, Otso: Ivar Lassy and his adventures in the land of eternal fires. Eripainos: *Studia Orientalia* 55/1984.

Kantokorpi, Otso: Yksi on joukosta poissa. Ivar Lassy – bibliografinen katsaus. *Suomen antropologi* 10(1985):2.

Karemaa, Outi: *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. SHS, Helsinki 1998.

Katainen, Elina: ”Onko meillä naiskysymystä?” Naiset kansandemokraattisessa liikkeessä 1940–50-luvulla. Kirjassa *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992*. Toim. Mikko Majander. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos–Tutkijaliitto, Helsinki 1992.

Katainen, Elina: *Akkain aherrusta aatteen hyväksi. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto 1944–1990*. Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki 1994.

Katainen, Elina (Katainen 1998a): ‘The New Woman’ in the Finnish Communist Women’s Periodicals in the 1920s. Kirjassa *Communism – National & International*. Toim. Tauno Saarela & Kimmo Rentola. SHS, Helsinki 1998.

Katainen, Elina (Katainen 1998b): Kommunistit ja 1920-luvun uusi nainen. Betty Peltosen tarina. Kirjassa *Aave vai haave?* Toim. Tauno Saarela ym. Väki voimakas 11. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1998.

Katainen, Elina: The Finnish Communist Women’s movement 1944–48. Olga Virtanen’s story. Kirjassa *When the War was over: Women, War and*

Peace in Europe 1940–1956. Toim. Irene Bandhauer-Schöffmann & Claire Duchon. Leicester University Press 2000.

Katainen, Elina: Rakkauden malja vai vesilasi? Aleksandra Kollontain uuden moraalin tulkintoja Suomessa. Kirjassa *Työväki ja tunteet*. Toim. Elina Katainen ja Pirkko Kotila. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 2002.

Katainen, Elina: "Mut urokunto ei voittoa suonut, sorruitte kesken" – kommunistinen maskuliinisuus 1920-luvun Suomessa. Kirjassa *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2003*. Toim. Klaus Lindgren. Poliittinen historia, Helsingin ja Turun yliopisto 2003.

Katainen, Elina: Hanna Malm. Kansallisbiografia, <<http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/5249/>>.

Katainen, Elina: Inkeri Lehtinen. *Kansallisbiografia 5*. SKS, Helsinki 2005.

Katainen, Elina: Punaisen amatonin jäljillä. Kirjassa *Elämää arkistossa. Kansan Arkisto 60 vuotta*. Toim. Marita Jalkanen. Yhteiskunnallinen Arkistoesäitiö, Helsinki 2005.

Katainen, Elina: "Aili edustaa harkintaa, vauhtia ja temperamenttia" – Katkelmia Aili Mäkisen poliittiselta uralta. Kirjassa *Etusivu uusiks! Kansan Uutisten viisi vuosikymmentä 1957–2007*. Toim. Veli-Pekka Leppänen. Kansan Uutiset, Helsinki 2007.

Katainen, Elina: Arbeid, fred, fri kjærlighet: Kollontaj sett med finske øyne. I *Revolusjon, kjærlighet, diplomati. Aleksandra Kollontaj*. Toim. Yngvild Sørbye. Unipub, Oslo 2008.

Связи Александры Коллонтай до времени дипломатической службы. Katainen, E.: Александра Коллонтай и Финляндия : Доклады научного семинара. Vihavainen, T. & Heiskanen, J. (toim.). Renvall Institute Publications 29, Helsinki 2010.

Katainen, Elina ja Oittinen, Riitta: Naulaniskuja porvarin ruumiskirstuun. Mimmi Kanervo ja Sandra Lehtinen. Kirjassa *Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset*. Toim. Pirjo Markkola & Alexandra Ramsay. Eduskunnan kirjasto, Helsinki 1997.

Kaukiainen-Leino, Pirkko: Aikakauslehdistön itsenäistymisvuodet 1918–1955. Kirjassa *Suomen lehdistön historia 10. Aikakauslehdistön kehityslinjat*. Aikakauslehtien Liitto ry, Helsinki 1992.

Kent, Susan Kingsley, *Making Peace. The Reconstruction of Gender in Interwar Britain*. Princeton University Press 1993.

Keravuori, Kirsi: Hanna Karhinen. Kansallisbiografia, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7652/>>.

Keravuori, Kirsi: Jalo Kohonen. Kansallisbiografia, <<http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/7656/>>.

Ketonen, Liisa: *Suomen tyttöoppikoulut autonomian kaudella*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia, Helsingin yliopisto 1977.

Kettunen, Pauli: *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–30*. SHS, Helsinki 1986.

Kettunen, Pauli: *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. SHS, Helsinki 1994.

Kettunen, Pauli: *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta*. Yliopistopaino/Helsinki University Press, Helsinki 2001.

Kettunen, Pauli (2003a): Yhteiskunta. Kirjassa *Käsitteet liikkeessä*. Toim. Matti Hyvärinen ym. Vastapaino: Tampere.

Kettunen, Pauli (2003b): Poliittisen historia poliittisessä historiassa. Virkaanastujaisluento Helsingin yliopistossa 14.5.2003. *Ennen & nyt*, <<http://www.ennenjant.net/3-03/kettunen.htm>>.

Kharkhordin, Oleg: What is the State? The Russian Concept of *Gosudarstvo* in the European Context. *History and Theory* 40 (May 2001).

Kilpi, Sylvi-Kyllikki, *Suomen työläisnaisliikkeen historia*. Kansankulttuuri oy: Hki 1953.

Kilpi, Sylvi-Kyllikki: *Lenin ja suomalaiset*. Helsinki 1967.

Kirby, David: The Finnish Social Democratic Party and the Bolsheviks. *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No 2/3, Jul., 1976.

Kivikoski, Ella: *Tehty työ elää. A. M. Tallgren 1885–1945*. Muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1960.

Klausner, Kim: “Worried Women” – The Popularization of Scientific Motherhood in the 1920s. *Ex Post Facto* 4(1995).

Klinge, Matti: *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. WSOY, Helsinki 1972.

Koivisto, Hanne: Miesintellektuelli ja rakastamisen vaikeus. Raoul Palmgrenin tulkinta rakkauden mahdollisuuksista 1930-luvun Suomessa. Kirjassa *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900 -lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. SKS, Helsinki 2000.

Koivisto, Hanne: Kaisu-Mirjami Rydberg poliittisena puhujana ja paki-noitsijana. naisnäkökulma vasemmistöälymystöön. Kirjassa *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa*. Toim. Anu Lahtinen. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku 2001.

Koivisto, Hanne: Lawrencelaisesta rakkaushurmiosta sosialistiseen avioliit-toihanteeseen. Vasemmiston naiset rakkauden asialla 1930-luvun Suomessa.

Kirjassa *Työväki ja tunteet*. Toim. Elina Katainen ja Pirkko Kotila. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 2002.

Koivisto, Hanne (2010a): Henkisiä aitureita: Jenny Pajunen ja Lauri Vilenius kirjailijoina ja työläisintellektuelleina. Kirjassa *Lukeva ja kirjoittava työläinen*. Toim. Kirsti Salmi-Niklander, Sami Suodenjoki ja Taina Uusitalo. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 2010.

Koivisto, Hanne (2010b): Taiteilijat ja intellektuellit kommunistisessa liikkeessä: keskustelua individualismin ja kollektiivisuuden jännitteestä. Kirjassa *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala ja Sakari Ollitervo. Turun yliopisto, kulttuurihistoria 2010.

Koivisto, Hanne: *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua. Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymyydestä 1930-luvulta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 2011 (verkkojulkaisu, joka sisältää edellä olevat artikkelit: <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/26458>>).

Koivumäki, Pirjo: Suomen työläisnaisliikkeen lehdistö vuosisadan alusta 1920-luvun loppuun. *Kommunisti* 1980, 466–470.

Koivunen, Anu: Hoivaava nainen: oppihistoriallinen tarina. *Naistutkimus/ Kvinnoforskning* 4/1998.

Konttinen, Riitta: Alastomia, puettuja, naamioituja. Reunamerkintöjä Suomen taiteen naiskuvien maskuliinisuuteen ja feminiinisyteen. Kirjassa *Alastomat ja naamioidut. Naisen kuva suomalaisessa taiteessa*. Toim. Arja Hentinen & Erja Pusa. Helsingin kaupungin taidemuseon näyttelyluettelo 1998.

Kopisto, Sirkka: *Moderni chic nainen. Muodin vuosikymmenet 1920–1960*. Museovirasto: Hki 1997.

Korppi-Tommola, Aura: *Terve lapsi – kansan huomen: Mannerheimin lastensuojeluliitto yhteiskunnan rakentajana 1920–1990*. Mannerheimin lastensuojeluliitto, Helsinki 1990.

Koskinen, Risto: *Kukkaroherrojen pelot. Pietarsaaren työväki 1901–1918*. Koivu ja tähti, Kannus 1996.

Kostiainen, Auvo: Leo Laukki. Kansallisbiografia, <<http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/4392/>>.

Kotilainen, Noora: Kuvajaisia ja kuvatuksia. Suomalaisen naisen rakentuminen 1920-luvun aikakauslehtien visuaalisissa representaatioissa. Poliittisen historia pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2008.

Krekola, Joni: *Stalinismin lyhyt kurssi. Suomalaiset Moskovan Lenin-kouluksa 1926–1938*. SKS 2006.

Kruhse, Pauli ja Uitto, Antero: *Suomea rajan takana 1918–1944. Suomenkielisen neuvostokirjallisuuden historia ja bibliografia*. BTJ, Helsinki 2008.

Kujala, Antti: *Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus. Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa*. SHS, Helsinki 1989.

Kujala, Antti: *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. SHS, Helsinki 1995.

Lahti-Argutina, Eila: *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2001.

Laine, Leena: *Työväen urheiluliikkeen naiset*. Otava, Helsinki 2000.

Lapidus, Gail Warshofsky: *Women in Soviet Society. Equality, Development, and Social Change*. University of California Press 1978.

Lehtonen, Mikko: *Pikkujättiläisiä. Maskuliinisuuden kulttuurinen rakentuminen*. Vastapaino, Tampere 1995.

Liikanen, Ilkka: *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomelaisen puolueen synty*. SHS, Helsinki 1995.

Liljeström, Marianne: *Emanciperade till underordning – Det sovjetiska könsystemets uppkomst och diskursiva reproduktion*. Åbo Akademi University Press, Åbo 1995.

Liljeström, Marianne: Sukupuolijärjestelmä. Kirjassa *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Toim. Anu Koivunen & Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 1996.

Liljeström, Marianne: Adrienne Rich: Runoilija ja feministi. Kirjassa *Feministejä – aikamme ajattelijoita*. Toim. Anneli Anttonen ym. Vastapaino, Tampere 2000.

Liljeström-Skarp, Marianne: Neuvostoideologia naisen emansipaatiosta ja Neuvostoliiton poliittiset käytännöt. *Tiede&Edistys* 2/1989.

Lujala, Elise: *Lastentarhatyö, kansanopetuksen osa ja kotikasvatuksen tuki. Toiminnan päämäärät ja toteutuminen Pohjois-Suomessa 1800-luvun lopulta vuoteen 1938*. Oulun yliopisto, 2007.

Lumme, Terhi: Naiskysymyksestä Marxin ja Engelsin ajattelussa. Kirjassa *Nainen, järki ja ihmisarvo. Esseitä filosofian klassikoiden naiskäsityksistä*. Toim. Lilli Alanen ym. WSOY, Porvoo/Helsinki/Juva 1985.

Luokaamme uusi maailma! Agitaatioposliini ja nuori Neuvostoliitto. Vapariikki, Tampere 2011.

Luostarinen, Heikki: *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Vastapaino, Tampere 1986.

Lutz, Wolfgang: *Finnish Fertility since 1722. Lessons from an Extended Decline*. Publications of the Population Research Institute Series D, No. 18, 1987, Helsinki.

Lähtenmäki, Maria: ”Pohjoinen mallimaa”. Suomen työläisnaisliikkeen kansainvälistyminen. Kirjassa *Tuntematon työläisnainen*. Toim. Leena Laine ja Pirjo Markkola. Vastapaino, Tampere 1989.

Lähtenmäki, Maria, Naisia liikkeessä. Työläisnaisliike poliittisena ja yhteiskunnallisena liikkeenä (1918–1930). Suomen historian liseniaatintyö. Helsingin yliopisto 1990.

Lähtenmäki, Maria, *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910-30 -luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995.

Lähtenmäki, Maria: *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa*. Sosialidemokraattiset naiset–Socialdemokratiska Kvinnor 2000.

Lähtenmäki, Maria: Naiset tasa-arvoisemman yhteiskunnan puolesta. Kirjassa Sulkunen, Irma–Lähtenmäki, Maria–Korppi-Tommola, Aura: *Suomen eduskunta 100 vuotta. 4. Naiset eduskunnassa*. Edita, Helsinki 2006.

Löfström, Jan, *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. ”Se nyt vaan on semmonen”*. SKS, Helsinki 1999.

Löfström, Jan: *Maskuliinisuus ja seksuaalisuus eli mistä vitsiä milloinkin väännetään?* Historiallisia papereita 14. Maskuliinisuuden historia. Helsingin yliopisto 2001. Elektroninen aineisto. <<http://www.helsinki.fi/hum/hist/yhd/julk/mask01/lofstrom.pdf>>.

McLaren, Angus: *A History of Contraception. From Antiquity to the Present Day*. Basil Blackwell, Oxford/Cambridge, MA 1990.

MacLaren, Angus: *Twentieth-Century Sexuality. A History*. Blackwell Publishers, Malden–Oxford/Victoria 1999.

Majander, Mikko: *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–1951*, Yliopistopaino, Helsinki 2004.

Malmberg, Riitta, Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina. *Suomen lehdistön historia 8. Aikakauslehdistön historia. Yleisaikakauslehdet*. Aikakauslehtien Liitto ry, Helsinki 1991.

Marakowitz, Ellen: Gender and National Identity in Finland. An exploration into Women’s Political Agency. *Women’s Studies International Forum*, Vol. 19, Nos. 1–2/1996.

Marakowitz, Ellen Louise: *Gender and nationalism in Finland: the domestication of the national narrative*. UMI, Ann Arbor (Mich.) 1993.

Markkola, Pirjo: *Työläiskodin synty: tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. SHS, Helsinki 1994.

Markkola, Pirjo, Miehet, naiset ja historiallinen muutos: sukupuoli historiantutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/1995.

Markkola, Pirjo: *Synti ja siveys: naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. SKS, Helsinki 2002.

Matkoja moderniin. Lähikuivia suomalaisten elämästä. Toim. Marjatta Rahikainen. SHS, Helsinki 1996.

Matte, Nicholas: International Sexual reform and Sexology in Europe, 1897–1933. *CBMH/BCHM/Vol 22:2*, 2005, <<http://www.cbmh.ca/index.php/cbmh/article/view/637/634>>.

Matthews, Jean V.: *The Rise of the New Woman: The Women's Movement in America, 1875–1930*. Ivan R. Dee, Chicago 2003.

Mattila, Yrjö: *Suuria käännekohtia vai tasaista kehitystä? Tutkimus Suomen terveydenhuollon suuntaviivoista*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 116, Kelan tutkimusosasto, Helsinki 2011.

Mazzarella, Merete: Den nya kvinnans livsstrategier. Alma Söderhjelm roman Kärlekens väninna. I *Historiska och Litteraturhistoriska studier 70*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Ekenäs 1995.

Melander, Ellinor: *Den sexuaella krisen och den nya moralen. Förhållandet mellan könen i Grete Meisel-Hess' författarskap*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1990.

Melby, Kari-Pylkkänen, Anu-Rosenbeck, Bente-Carlsson Wetterberg, Christina: *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik I Norden ca 1850–1930*. Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet–Makadam Förlag, Göteborg/Stockholm 2006.

Meskus, Mianna: Sikiönlähdettämisen alakulttuuri 1900-luvun alun Suomessa. *Sosiologia* 4/2001.

Meskus, Mianna: Väestön elinvoima ja tahallinen keskenmeno. Raskauden keskeyttämisen politisoituminen 1900-luvun alun Suomessa. Kirjassa *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Toim. Ilpo Helén ja Mikko jauho. Gaudeamus, Helsinki 2003.

Michaels, Paula A.: Motherhood, patriotism, and ethnicity: Soviet Kazakhstan and the 1936 abortion ban. *Feminist Studies* 27, no. 2 (summer 2001).

Minjailo, Nadezhda: Julistetaide ja lokakuun vallankumous. Näyttelyluettelossa *Taide tulevaisuutta luomassa. Neuvostoavantgardea 1920–1930*. Taideteollisuusmuseon julkaisu no 34, 1991.

Minkkinen, Aimo: Lyyli ja Juho Latukka: Viipurin Lenin-museon taustatekijät. *Työväentutkimus* 2009.

Modernin unelma. Kuvia ja tunnelmia 1920-luvulta. Toim. Tapio Onnela. Otava: Hki 1990.

Muiluvuori, Jukka: Leo Ehrnrooth. Kansallisbiografia, <<http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/4265>>

Muolaa ja Äyräpää vv. 1870–1944. Toim. Jaakko Sarkanen ja Kaino Repo. Maalaiskuntien Liiton kirjapaino, Helsinki 1952.

Naiman, Eric: *Sex in Public. The Incarnation of Early Soviet Ideology.* Princeton University Press 1999.

Navailh, Françoise: The Soviet Model. Kirjassa *A History of Women in the West V. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century.* Toim. Françoise Thébaud. The Belknap Press of Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass./London, England 1994.

Nevalainen, Pekka: *Punaisen myrskyn suomalaiset. Suomalaisten paot ja paluumuutot idästä 1917–1939.* SKS, Helsinki 2002.

Nevala-Nurmi, Seija-Leena: *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd – ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944.* Tampere University Press 2012.

Niemelä, Heikki: Suomen sairausvakuutuksen synty. Kirjassa *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Toim. Katri Hellsten ja Tuula Helne. Kela, Helsinki 2004.

Nieminen, Armas: *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalisuuskysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle.* Väestöpoliittinen Tutkimuslaitos–WSOY, Helsinki 1951.

Nilsson, Matts: Anna-Stina Pripps omvända klassresa. *Arbetshistoria* 4/2001.

Norlander, Kerstin: Some reflections on gender relations. <http://www.iiav.nl/epublications/2003/gender_and_power/5thfeminist/paper_180.pdf>.

Notkola, Irma-Leena: Hedelmällisyys. Kirjassa *Suomen väestö.* Toim. Sepo Koskinen ym. Gaudeamus, Helsinki 1994.

Nätkin, Ritva, *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset.* Gaudeamus, Helsinki 1997.

Oikarinen, Sari: Hilja Pärssinen: työväenliikkeen poliitikko ja runoilija. Kirjassa *Yksi kamari, kaksi sukupuolta : Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset.* Toim. Pirjo Markkola ja Alexandra Ramsay. Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä 4, Helsinki 1997.

Oittinen, Riitta: Säädytöntä pukeutumista. Muoti ja erottautuminen keisariajan suomalaisessa pukeutumisessa. Kirjassa *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta.* Toim. Matti Peltonen. SHS, Helsinki 1990.

Oittinen, Riitta: ”Leipää, suojaa ja valoa”. *Työläisnainen*-lehti työkansan terveyden puolestapuhujana. Kirjassa *Kansalaisuus ja kansanterveys.* Toim. Ilpo Helén ja Mikko Jauho. Gaudeamus, Helsinki 2003.

Ollila, Anne, *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939.* SHS, Helsinki 1993.

Paaskoski, Jyrki: *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*. SHS, Helsinki 1997.

Paaskoski, Jyrki: *Vanhan Suomen lahjoitusmaat*. Kirjassa *Muolaan muotokuva. Totta ja tarinoita Kannakselta*. Toim. Ville Zilliacus WSOY, Helsinki 1998.

Paastela, Jukka: *Finnish communism under Soviet totalitarianism: oppositions within the Finnish Communist Party in Soviet Russia 1918–1935*. Kikumora Publications, Helsinki 2003.

Paastela, Jukka ja Rautkallio, Hannu: *Johdanto. Hanna Malmin ja Kullervo Mannerin elämä ja toiminta*. Kirjassa *Rakas kallis toveri: Kullervo Mannerin ja Hanna Malmin kirjeenvaihtoa 1932–1933*. Toim. Jukka Paastela ja Hannu Rautkallio. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1997.

Palencia, Isabel de: *Alexandra Michailovna Kollontay: kvinnan – kämpen – diplomaten*. Schildts, Helsingfors 1946.

Palmgren, Raoul (1966a): *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus I*. WSOY, Porvoo/Helsinki 1966.

Palmgren, Raoul (1966b): *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus II*. WSOY, Porvoo/Helsinki 1966.

Palmgren, Raoul: *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I*. WSOY, Helsinki 1983.

Palmgren, Raoul: *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus II*. WSOY, Helsinki 1984.

Palonen, Kari: *Mahdollisen historia. Paradoksi I: Kriittisiä kirjoituksia*. Kriittisen julkaisun kannatusyhdistys, Helsinki 1978.

Palonen, Kari: *Politiikka*. Kirjassa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere 2003.

Parjo, Oili: *Koti on kansan sydän. Kotikasvatusyhdistyksen perustaminen ja toiminta 1907–1917*. Helsingin yliopisto 2003, <<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/kas/kasva/vk/parjo/kotionka.pdf>>.

Peltonen, Matti: *Talolliset ja torpparit: vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. SHS, Helsinki 1992.

Peltonen, Matti: *Työnjako sosiaalisena tilana: sukupuolenmukaisesta työnjaosta maataloudessa*. Kirjassa *Suomalaisen työn historiaa: korvesta konttoriin*. SKS, Helsinki 1999.

Peltonen, Ulla-Maija: *Naisia turvasäilössä. Poliittisena naisvankina Suomessa 1930–1944*. Arthouse oy, Helsinki 1989.

Peltonen, Ulla-Maija: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerhon muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. SKS, Helsinki 1996.

Pennonnen, Annina: ”Hihat heilumaan valistuksen vainioilla”. Suomenkielinen poliittinen valistustyö Leningradissa ja Leningradin läänissä 1921–

1927. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, historiatieteen laitos, Suomen historia 2004.

Petro, Patrice: *Joyless Streets. Women and Melodramatic Representation in Weimar Germany*. Princeton University Press 1989.

Pollari, Mikko: Lemmen salaisuuksien äärellä. Matti Kurikka, Veikko Palomaa ja A. F. Tanner 1900-luvun alun taistelussa sukupuolimoraalista. *Työväentutkimus* 2010.

Poldevaart, Saskia: The Recurring Movements of 'Free Love'. (A working paper). International Institute of Social History, Amsterdam 2001.

Polvinen, Tuomo: *Venäjäns vallankumous ja Suomi I, helmikuu 1917–toukokuu 1918*, WSOY, Helsinki 1967.

Polvinen, Tuomo: *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 3, 1939–1944*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1995.

Polvinen, Tuomo: *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4, 1944–1948*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1999.

Polvinen, Tuomo: Kollontain päiväkirjat. (A. M. Kollontai: Diplomattisesskije dnevniki 1922–1940: I–II. Moskva, 2001). *Historiallinen Aikakauskirja* 102 (2004):3.

Porter, Cathy: *Alexandra Kollontai: a biography*. Virago, London 1980.

Prozorov, Sergei: Stalinismin biopolitiikka. Ideat ja ruumiit neuvostohallinnassa. *Tiede & edistys* 1/2013.

Pruel-Santanen, Regina: Madame Kollontai: sosialisti, marxilainen idealisti, reaali poliitikko (vuodet 1914–1922). Pro gradu -työ Turun yliopisto, yleinen historia 2008.

Pulkkinen, Tuija: Naiset, kansalaiset ja kansakunnat. Kirjassa *Historian alku. Historianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria*. Toim. Tuomas Seppä ym. Tutkijaliitto, Helsinki 1993.

Pulkkinen, Tuija: *Postmodernin politiikan filosofia*. Gaudeamus, Helsinki 1998.

Pulkkinen, Tuija (2000a): Valta sukupuolen konstruktiossa ja dekonstruktiossa. Kirjassa *Valtapolitiikkaa – analyyseja valtapuheesta. Muistokirja Iisa Räsäselle*. Toim. Anitta Kananen ym. Valtio-opin julkaisuja 75, Jyväskylän yliopisto 2000.

Pulkkinen, Tuija (2000b): Judith Butler – Sukupuolen suorittamisen teoreetikko. Kirjassa *Feministejä – Aikamme ajattelijoita*. Toim. Anneli Anttonen ym. Vastapaino, Tampere 2000.

Pulkkinen, Tuija (2011a): Edward Westermarckin ”siveellisyyden” politiikka. Kirjassa *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen – Poliittisen käsitteen historia*. Toim. Tuija Pulkkinen ja Antu Sorainen. SKS, Helsinki 2011.

Pulkkinen, Tuija (2011b): Traditionaalisuus, sukupuoli ja tuleva demokratia – Derridan veljeydestä. *Tiede & Edistys* 2/2011.

Pulma, Panu, Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Kirjassa Pulma, Panu ja Turpeinen, Oiva: *Suomen lastensuojelun historia*. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki 1987.

Rahikainen, Marjatta: *N.R. af Ursin. Aatelismies Suomen työväenliikkeessä*. SHS, Helsinki 1986

Rajainen, Maija: *Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1973.

Ramsay, Alexandra: *Huvudstadens hjärta: filantropi och social förändring i Helsingfors – två fruntimmersföreningar 1848–1865*. Finska Vetenskaps-Societen, Helsingfors 1993.

Rantalaiho, Liisa: Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Kirjassa *Naisten hyvinvointivaltio*. Toim. Anneli Anttonen ym. Vastapaino, Tampere 1994.

Rasila, Viljo: *Suomen torpparikysymys vuoteen 1909*. SHS, Helsinki 1961.

Rasila, Viljo: Suomen työväenliikkeen orientoitumiskysymys maaliskuun vallankumouksen jälkeen. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1966.

Rentola, Kimmo: Kommunismin kahdeksan kohorttia. Kirjassa *Ajan kohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos–Tutkijaliitto, Helsinki 1992.

Rentola, Kimmo, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY, Helsinki 1994.

Riordan, James: Sexual minorities: the status of gays and lesbians in Russian–Soviet–Russian society. Kirjassa *Women in Russia and Ukraine*. Toim. Rosalind Marsh. Cambridge University Press 1996.

Ristola, Laura: ”Ei helvetti, mutta ei paratiisikaan”. Suomen ammattijärjestön valtuuskunnan matkan vaikutus Neuvostoliitto-kuvaan Suomessa 1927. Proseminaariesitelmä, poliittinen historia, Helsingin yliopisto 2004.

Roberts, Mary Louise: *Civilization without Sexes. Reconstructing Gender in Postwar France, 1917–27*. University of Chicago Press 1994.

Rojola, Lea: ”Konsa susi olen, niin suden tekojakin teen”. Uuden naisen uhkaava seksuaalisuus Aino Kallaksen Sudenmorsiamessa. Kirjassa *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna*. Toim. Tapio Onnela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1992.

Rojola, Lea: Moderni elämä ja maskuliinisuuden kriisi. Kirjassa *Nykyajan kynnyksellä. Kirjoituksia suomalaisen kirjallisuuden modernisaatiosta*. Toim. Minna Toikka. Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos, sarja A, no 29. Turku 1993.

Rose, Sonya: Gender and Labour History. The nineteenth-century legacy. *International Review of Social History*, vol. 38 (1993), supplement 1, The end of labour history? Toim. Marcel van der Linden. Cambridge University Press.

Rosenhaft, Eve, Kaksi sukupuolta – yksi historia? Naishistoria, mieshistoria, sukupuolten historia ja niiden merkitys historiakäsityksellemme. *Naistutkimus* 2/1997.

Rosenholm, Arja: *Gendering Awakening: Femininity and the Russian Woman Question of the 1860s*. Aleksanteri-instituutti–Kikimora publications, Helsinki 1999.

Rotkirch, Anna: New woman with old feelings? Contrasting Kollontai's and Colette's writings on love. Kirjassa *The new woman and the aesthetic opening. Unlocking gender in twentieth century texts*, Toim. Ebba Witt Brattström. Södertörns högskola, Huddinge 2004 (Södertörn academic studies; 20).

Rothkirch, Anna: Rakare, friare, friskare. Kollontajns vision för kvinno-kroppen. I *Revolusjon, kjærlighet, diplomati. Aleksandra Kollontaj*. Toim. Yngvild Sørbye. Unipub, Oslo 2008.

Rowbotham, Sheila: *Women, Resistance & Revolution. A History of Women and Revolution in the Modern World*. Vintage Books, New York 1974.

Räsänen, Arja-Liisa: *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalitusoppaissa 1865–1920*. SHS, Helsinki 1995.

Saarela, Tauno: *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki 1996.

Saarela, Tauno: Tuhatmarkkasia, miljoonia ruplia, dollareita. Skp:n tilinpäätös 1920-luvulta. Kirjassa *...vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa. Juhlakirja professori Osmo Jussilalle 14. maaliskuuta 1998*. Toim. Jorma Selovuori. WSOY, Porvoo/Helsinki/Juva 1998.

Saarela, Tauno: *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. SKS, Helsinki 2008.

Saaritsa, Sakari ja Teräs, Kari: Verkostot työväenhistoriassa. Kirjassa *Työväen verkostot*. Toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 2003.

Salmi-Niklander, Kirsti: Siskoni kohtasin varjossa yön. Alistamisen ja vastarinnan keinot poliittisten naisvankien muistitiedon varassa. *Naistutkimus* 1/89.

Salmi-Niklander, Kirsti: Lennart ja Fanny Lemmenlaaksossa. Tekstien mikrohistoriaa. Kirjassa *Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä*. Toim. Marjatta Rahikainen. SHS, Helsinki 1996.

Salmi-Niklander, Kirsti: "The Enlightener" and "The Whipper". Handwritten Newspapers and the History of Collective Writing (1). *Elektroloristi* 2/1997: <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_97/sal297.html>.

Salmi-Niklander, Kirsti: Pahan tytön viimeiset sanat. 1900-luvun alun työläisnuorison sukupuolikeskustelua. Kirjassa *Tulkintoja tytöistä*. Toim. Sanna Aaltonen ja Päivi Honkatukia. SKS, Helsinki 2002.

Salmi-Niklander, Kirsti: *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

Salmi-Niklander, Kirsti: Suurlakon lapset. 1910-luvun työläisnuorison avainkokemuksia ja moraalikeskustelua. Kirjassa *Kansalaisvaikuttaminen ajassa*. Toim. Inkeri Ahvenisto ja Kirsi Mäki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 2006.

Salmi-Niklander, Kirsti: Bitter Memories and Burst Soap Bubbles: Irony, Parody, and Satire in the Oral-Literary Tradition of Finnish Working-Class Youth at the Beginning of the Twentieth Century. *IRSH* 52/2007.

Salmi-Niklander, Kirsti: Sanelman sisaret. Sosiaalisen tekijyyden strategioita nuorten työläisnaisten suullis-kirjallisissa verkostoissa 1910–20-luvulla. Kirjassa *Kirjoitettu nuoruus. Aiakalaistulkintoja 1900-luvun alkupuolen nuoruudesta*. Toim. Ilona Kempainen ym. Nuorisotutkimusverkosto–Nuorisotutkimusseura, Helsinki 2011.

Salomaa, Erkki: Aleksandra Kollontai: tiedenainen ja Suomen ystävä. *Kommunisti* 21/1965.

Salomaa, Erkki: *Yrjö Sirola. Sosialistinen humanisti*. Kansankulttuuri, Helsinki 1966.

Schejnis, Sinowi: *Alexandra Kollontai. Das Leben einer ungewöhnlichen Frau*. Verlag Neues Leben, Berlin 1984.

Scott, Joan Wallach, *Gender and the Politics of History*. Revised edition. Columbia University Press 1999.

Sevänen, Erkki: *Vapauden rajat. Kirjallisuudentuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*. SKS, Helsinki 1994 (1994a).

Sevänen, Erkki, Ensimmäinen tasavalta kirjallisuusjärjestelmän toimintaympäristönä. Modernisoitumiskehityksen mahdollisuudet ja pidikkeet. Kirjassa *Tekstin takaa. Tutkimuksia suomalaisesta kirjallisuusjärjestelmästä*. Kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimuksia N:o 7. Toim. Pertti Kuittinen, Erkki Sevänen ja Risto Turunen. Joensuu 1994 (1994b).

Siim, Birte: *Gender and Citizenship. Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge University Press 2000.

Sogner, Sølvi: Abortion, Birth Control, and Contraception: Fertility Decline in Norway. *Journal of Interdisciplinary History* 2/2003, <http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_interdisciplinary_history/v034/34.2sogner.html>.

Sohn, Anne-Marie, *Between the Wars in France and England. Kirjassa A History of Women in the West V. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. Toim. Françoise Thébaud. The Belknap Press of Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass./London, England 1994.

Soikkanen, Hannu: *Kohti kansanvaltaa I. Suomen Sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta*. Suomen Sosialidemokraattinen puolue, Helsinki 1975.

Sommestad, Lena: Genuskontrakt och försörjning. Gemensam problem-lösning på ojämlika villkor. *Häftet för Kristiska Studier* 2/2000.

Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Toim. Risto Heiskala. Gaudeamus, Helsinki 1995.

Stenius, Henrik: *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1987.

Stites, Richard: *The Women's Liberation Movement in Russia - Feminism, Nihilism and Bolshevism, 1860-1930*. Princeton University Press, New Jersey 1978.

Stites, Richard: *Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. Oxford University Press 1989.

Stites, Richard: *Russian popular culture. Entertainment and society since 1900*. Cambridge University Press 1992.

Studer, Birgitte ja Unfried, Berthold: Private Matters Become Public: Western European Communist Exiles and Emigrants in Stalinist Russia in the 1930s. *IRSH* 48 (2003).

Suffrage, Gender and Citizenship: international perspectives on parliamentary reforms. Toim. Irma Sulkunen ym. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2009.

Sulkunen, Irma: Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Kirjassa *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro ym. Kirjayhtymä, Helsinki 1987.

Sulkunen, Irma, *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Hanki ja Jää, Helsinki 1989.

Sulkunen, Irma: The Mobilisation of Women and the Birth of Civil Society. Kirjassa *The Lady with the Bow. The Story of Finnish Women*. Toim. Merja Manninen ja Päivi Setälä. Otava, Helsinki 1990.

Sulkunen, Irma: *Retki naishistoriaan*. Hanki ja Jää, Helsinki 1991.

Sulkunen, Irma: *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*. Hanki ja Jää, Helsinki 1995.

Sulkunen, Irma: *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*. Hanki ja Jää, Helsinki 1999.

Sulkunen, Irma: Suomi naisten äänioikeuden edelläkävijänä. Kirjassa Sulkunen Irma–Lähteenmäki, Maria–Korppi-Tommola, Aura: *Naiset eduskunnassa. Suomen eduskunta 100 vuotta 4*. Edita, Helsinki 2006.

Sulkunen, Irma: Kaksi tietä naiskansalaisuuteen. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2010.

Taide tulevaisuutta luomassa. Neuvostoavantgardea 1920–1930. Näyttelyluettelo, Taideteollisuusmuseon julkaisu no 34, 1991.

Tanner, Väinö: *Nuurukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa*. Tammi, Helsinki 1948.

Tarkiainen, Kari: *Se vanha vainooja. Käsitukset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen*. SHS, Helsinki 1986.

Teräs, Kari: *Turun työväenliikkeen historia. I osa: Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi: ammattiyhdistykset ja työsuhteiden säätely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle*. Turun maakuntamuseo, Turku 1995.

Teräs, Kari: *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. SKS, Helsinki 2001.

Teräs, Kari: *Yritys ja yhteiskunta. Heikki Huhtamäen verkosto- ja sidosryhmäsuhteet*. SKS, Helsinki 2009.

Thébaud, Françoise, *The Great War and the Triumph of Sexual Division*. Kirjassa *A History of Women in the West V. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. Toim. Françoise Thébaud. The Belknap Press of Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass./London, England 1994.

Theweleit, Klaus: *Male fantasies. 1, Women, floods, bodies, history*. Polity, Cambridge 1987.

Thing, Morten: *Kommunismens kultur 1*. DKP og de intellektuelle 1918–1960. Tiderne Skrifter 1993.

Thing, Morten: *Portrætter af 10 kommunister. Tiderne Skifter* 1995, <<http://web.archive.org/web/20070927004310/http://www.historie-nu.dk/Forskningsportal/Portraetter.pdf>>

Thing, Morten: *The signs of communism – signs of ambiguity: Language and communism*. Kirjassa *Communism. National & International*. Toim. Kimmo Rentola ja Tauno Saarela. SKS, Helsinki 1998.

Thing, Morten: *Marie Nielsen*. Dansk Kvindebiografisk Leksikon, 2003, <<http://www.kvinfo.dk/side/170/bio/1106/>>.

Thing, Morten: *Was there a Nordic communism?* Julkaisematon käsikirjoitus (tekijän hallussa).

Tucker, Robert C.: *Stalin in Power. The Revolution from Above 1928–1941*. W. W. Norton, New York 1992.

Tudeer, Annika, Uutta ja vanhaa Kärlekens väninna romaanissa. Naistutkimuksen seminaarissa esitetty työpäpaperi 10.3.1997.

Tuomioja, Erkki: *K. H. Wiik. Itsenäisyysmiehes ja internationalisti 1*. Tammi, Helsinki 1979.

Tuomioja, Erkki: *Häivähdys punaista. Hella Wuolijoki ja hänen sisarensa Salme Pekkala vallankumouksen palveluksessa*. Tammi, Helsinki 2006.

Turunen, Olli: Karl Söderman. Kansallisbiografia: <<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikutajat/?iid=243>>.

Työlähti, Nina, Nainen, noita ja puutarha - Sylvia Townsend Warner ja 20-luvun uusi nainen. Kirjassa *Hullu herttuatar ja muita naisia. Sukupuolen konstruointia naiskirjallisuudessa*. Toim. Raija Paananen ja Nina Työlähti. Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 18. Taideaineiden ja antropologian laitos. Oulun yliopisto, Oulu 1995.

Tähtinen, Juhani: Moraali ja terveys kansalais- ja koulukasvatuksen poltopisteessä. Kirjassa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. SKS, Helsinki 2011.

Ünlüdağ, Tânia, Bourgeois Mentality and Socialist Ideology as Exemplified by Clara Zetkin's Constructs of Femininity. *International review of social history*, vol 47, part I, April 2002.

Ute, Daniel, *The War From Within: German Working-Class Women in the First World War*. Berg, New York 1997.

Uusi, uljas ihminen eli modernin pimeä puoli. Toim. Marja Härmänmaa ja Markku Mattila. Atena Kustannus Oy: Jkl 1998.

Uusitalo, Taina: Yhdessä vai erikseen? Fiina Pietikäinen ja sukupuoli työväenliikkeen aatteellisena ongelmana 1800-luvun lopulta 1930-luvun alkuun. Kirjassa *Kansalaisvaikuttaminen ajassa*. Toim. Inkeri Ahvenisto ja Kirsi Mäki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 2006.

Vaksberg, Arkadij: *Aleksandra Kollontaj*. Norstedt, Stockholm 1997.

Vallan juhlat. Juhlivan vallan kulttuuri antiikista nykypäivään. Toim. Taina Syrjämaa. Kirja-Aurora, Turku 2003.

Vainio-Kurtakko, Maria: På tröskeln till Utopia. Två finländska adelsdamer läser det moderna genombrottets emancipationslitteratur. *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2011.

Vattula, Kaarina: Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. Kirjassa *Tuntematon työläisnainen*. Toim. Leena Laine ja Pirjo Markkola. Vastapaino, Tampere 1989.

Vattula, Kaarina (1989b): Kotitalous muuttuvia yhteiskuntaluokkia säätelevänä tekijänä. Kirjassa *Historian päivät 1988*. Toim. Rauno Endén. SHS, Helsinki 1989.

Vehkalahti, Kaisa: Kohtalokas tyttöikä – tyttöyden representaatiot 1920-luvun naistenlehdissä. Kulttuurihistorian lisensiaatintutkimus, Turun yliopisto 2000.

Vermasvuori, Albert: Masalin. Kirjassa *Uusi sukukirja III:1*. Toim. Gunnar Soininen ym. Helsinki 1952,

Veselá, Pavla: The Hardening of Cement: Russian Women and Modernization. *NWSA Journal*, Vol. 15 No.3 (Fall) 2003.

Vickery, Amanda: Golden Age to Separate Spheres? A Review of the Categories and Chronology of English Women's History. *The Historical Journal*, Vol. 36, No. 2 Jun 1993.

Viipurin Suomalainen tyttökoulu 50-vuotis juhlajulkaisu. Viipuri 1931.

Vilkuna, Kustaa H. J.: *Paholaisen sota*. Teos 2006.

Virtala, Irene: Matti Kurikka – siirtolaikirjailija ja feministi. *Siirtolaisuus/Migration* 4/1997.

Vuori, Jaana: Yhteiskunnallisen äitiyden metafora. Jatkoa Anu Koivusen virittämään keskusteluun. *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 2/1999.

Vyshar, Natalia, Taiteellisen tyylin etsintää 1920- ja 1930 lukujen tekstiileissä. Näyttelyluettelossa *Taide tulevaisuutta luomassa. Neuvostoavantgardea 1920–1930*. Taideteollisuusmuseon julkaisu no 34, 1991.

Välimäki, Anna-Leena ja Rauhala, Pirkko-Liisa: Lasten päivähoiton taipuminen yhteiskunnallisiin murrokseen Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (2000):5.

Waters, Elizabeth: The Female Form in Soviet Political Iconography, 1917–32. Kirjassa *Russia's Women. Accommodation, Resistance, Transformation*. Toim. Barbara Evans Clements ym. University of California Press, Berkeley/Los Angeles/Oxford 1991.

Weitz, Eric D.: The Heroic Man and Ever-Changing Woman: Gender and Politics in European Communism, 1917–1950. Kirjassa *Gender and Class in Modern Europe*. Toim. Laura L. Frader ja Sonya O. Rose. Cornell University press, Ithaca/London 1996.

Weitz, Eric, *Creating German Communism 1890–1990. From Popular Protest to Socialist State*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey 1997.

Wikander, Ulla: *Feminism, familj och medborgarskap. Debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889–1919*. Makadam, Göteborg/Stockholm 2006.

Wilkama, Sisko: *Naissivistyksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1880-luvuilla. Pedagogis-aatehistoriallinen tutkimus*. SHS, Helsinki 1938.

Wolfe, Bertram D.: Inessa Armand, <members.optushome.com.au/spainter/Wolfe.html>.

Women & Socialism/Socialism and Women. Europe between the two World Wars. Toim. Helmut Gruber ja Pamela Graves. Berghahn Books: New York, Oxford 1998.

Wood, Elizabeth: *The Baba and the Comrade. Gender and Politics in Revolutionary Russia*. Indiana University press 1997.

Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset. Toim. Pirjo Markkola ja Aleksandra Ramsay. Eduskunnan kirjasto 1996.

Yläräkkö, Arvo: Vallankumouksen idealisti. Ivar Lassy – mies jonka sekä valkoiset että punaiset tuomitsivat. *Helsingin Sanomat* 28.1.1978.

Young, James Peter: *Bolshevik Wives. A Study of Soviet Elite Society*.

Department of Government and International Relations, Sydney University 2008, <<http://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/2123/2694/1/jp-young-2008-thesis.pdf>>.

Östberg, Kjell: *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stenhag 1997.

Östberg, Kjell: Kvinnlig klass och manligt kön? *Häftan för Kristiska Studier* 2/2000.

Östman, Ann-Catrin (2000a): *Mjök och jord: om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssambälle ca 1870–1940*. Åbo Akademi, Åbo 2000.

Östman, Ann-Catrin (2000b): Joan Scott ja feministinen historiankirjoitus. Kirjassa *Feministejä – Aikamme ajattelijoita*. Toim. Kirsti Lempiäinen, Anneli Anttonen ja Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2000.

HENKILÖHAKEMISTO

- Aalle-Teljo, Ida 81, 98, 131, 241n
Aalto, Elsa 156, 356
Adam, M. Bridges 103
Ahlfors, Fanny 156
Aleksandra, keisarinna 254, 322
Aleksanteri I 63
Almqvist, C. J. L. 21, 285, 323
Andelin, Johan 168
Andelin, Natalia 168
Anker, Ella 129, 202
Antikainen, Toini 328, 336, 358
Arja, Maija 164
Armand, Inessa 110, 112, 126, 141, 198, 210, 221, 342
Artsybašev, Mihail 294
Asp, Hilda 21n
Babeuf, Gracchus 54
Balabanoff, Anzjelika 112
Bebel, August 22, 84, 93, 104, 134, 190, 205, 209, 285, 323–324, 344, 366
Bednyi, Demjan 379
Boš, Jevgenija 110, 126
Braun, Lily 135, 190
Breschkovskaja, Catherine 108
Buharin, Nikolai Ivanovič 161, 364
Cabert, Etienne 54
Canth, Minna 21, 92
Cederholm, Hanna 70
Cederholm, Theodor 70
Clouberg, Olivia 65
Crane, Walter 403
Cygnaeus, Uno 234
Dahl, Aune 184
Dalström, Kata 127, 276
Darwin, Charles 291, 324
Domontovič, Aleksandra 62, 64–65
Domontovič, Mihail 62, 65, 69
Donner, Ossian 305
Durkheim, Èmile 325
Dybenko, Pavel Efimovič 110, 344
Eklund, Hjalmar E. 152
Enckell, Carl 305–306
Enfantin, Prosper 21
Eronen, Lyyli 156
Evä, Kustaa Mikko 52
Ehrnrooth, Leo 75
Engels, Friedrich 21–22, 54–55, 84, 134, 190, 205, 285, 323–325, 338, 344–345, 354, 362
Fadejev, Aleksander 385
Fagerholm, Elin 131–132, 135, 140, 142–143, 155–156, 228
Feodorovič, Zinaida 315–316
Flood, Emma 127n
Foerster, Friedrich 247
Forstén, Aino 131
Fourier, Charles 21
Frazer, James George 325
Freud, Sigmund 340

Furuhjelm, Annie 92
 Gamburg, Inger 266
 Gebhard, Johannes 156
 Gilman, Charlotte Perkins 190
 Gladkov, Fjodor 51, 147, 150, 167,
 357, 362–363, 370–374, 378–379,
 381–382, 386, 389, 410, 428
 Gobuleva, Vera 141
 Goldschmidt, Alfons 202
 Gorki, Maksim 167, 382, 424
 Grahn, Eini 134
 Grepp, Rakel 157
 Gripenberg, Alexandra 61, 76
 Grotenfelt, Gösta 74
 Groundstroem, Oskar 74
 Günther, Christian 60,
 Gylling, Edvard 75, 184, 308
 Gylling, Fanny 308
 Gylling, Maija 184
 Haarala, Elli 181
 Haarala, Hildur 52, 174–175,
 178–181, 187–189
 Haarala, Paavo 178–181, 362
 Hagman, Lucina 88n
 Haikonen, Aleksanteri 174–175,
 178, 180
 Haikonen, Kustaa 174–175, 178
 Haikonen, Tuomas 174, 181
 Halme, Aatu 74n
 Halme, Alpo 320
 Halme, Helge 326
 Halme, Kaarlo 372n
 Halonen, Edvard 338
 Hannunen, Hilda 131, 132n, 140
 Hansson, Fanny 303
 Harmaja, Laura 254
 Harvala, Kaarlo 308
 Heikel, Henrik Johannes 201
 Heino, Ulla-Liisa 385
 Heinonen, Lyyli 52, 173, 176–177,
 186–187, 270, 358, 367, 383–385,
 428
 Hellberg, Juho 73
 Heller, Martha 269
 Hemmer, Jarl 305
 Hemmer, Saga 305
 Herkner, Heinrich 67, 70
 Herrala, Hilda 131
 Hiltunen, Greta 188, 203
 Hirn, Yrjö 304–305, 311, 313, 326
 Hirschfeld, Magnus 92, 94
 Hjelt, August 73–74
 Hjelt, Vera 105
 Holdsworth, Ethel Carnie 103
 Howarth, Mary 103
 Huhtamäki, Heikki 43
 Huhtinen, Anna 131
 Huotari, Anni 131, 156
 Huotari, Anton 175
 Hyrskymurto, Tuomas 52
 af Hällström, Raoul 375
 Hämäläinen, Helvi 274, 382
 Hämäläinen, Ida 133, 246, 259,
 260–261
 Höglund, Zeth 307
 Höllein, Emil 367

Höppner, Walther 305
 Ibsen, Henrik 92
 Iljas, Aleksanteri 304
 Illes, Bela 169
 Ingman, Santeri 74
 Jacobs, Aletta 91
 Javolavskaja, N. 409
 Johansson, Toini 152, 305,
 308–309, 311, 314–315, 320,
 327–328, 336
 Johansson Toini Eeva 314, 318
 Jokinen, Alma 131, 139, 237
 Jokiruoho, Verner 390
 Jormala, Anna 309, 314
 Jormala, Johan 309
 Järnefelt, Helmi 71n
 Kaatra, Kössi 308, 379, 380
 Kaihosalo, Matilda (Tintti) 126,
 142, 155–156, 171, 358
 Kallio, Kyösti 132, 314
 Kallio, Lydia 238
 Kamenev, Lev 14n
 Kameneva, Olga Davidovna 14
 Kanervo, Mimmi 135n, 140, 156
 Kantanen, Ida 125, 140
 Karavajeva, Anna 387
 Karhinen, Hanna 95, 109, 131,
 167–169, 418
 Karhinen, Tuomas 168
 Kari, Juho Kyösti 73, 91, 96, 250
 Karsten, Rafael 304–305
 Karsten, Tor 305
 Karvonen, A. H. 74
 Katariina II 20, 62
 Kautsky, Karl 287
 Kavenius, Aino 320n
 Kavenius, Niilo 320
 Kaverin, Venjamin Aleksandrovitš
 362, 372, 385
 Kerttula, Aino 139, 173, 187
 Key, Ellen 92, 95
 Kiiskinen, Aura 81n, 82n, 111–112,
 119, 121, 124–125, 131, 140, 165,
 167–168, 173, 185, 187, 199n, 210,
 229, 281
 Kilpi, Sylvi-Kyllikki 271–272
 Kilpiäinen, Jenny 93
 Kivi, Kössi 144
 Kivilahti, Kalle 357
 Kogout, N. 409, 411
 Kohonen, Hanna 131, 167–170,
 182, 187, 216–217, 242–244, 248,
 276
 Kohonen, Katri 242
 Kohonen, Pirju 242
 Kohonen, Jalo 170
 Koli, K. J. 334
 Kollontai, Aleksandra 11, 13n,
 43, 46–51, 57, 59–82, 84, 87, 91,
 94–95, 98–99, 101–115, 126–129,
 134, 140–141, 148–149, 163,
 166, 173, 183, 191, 193–196, 198,
 200, 205–206, 208, 210–214, 217,
 221–224, 229, 233, 235–236,
 239–241, 246, 250, 252–253, 256,
 277, 285–302, 319–321, 329, 334,
 336, 340–344, 346, 348, 350–354,
 357, 362, 368–369, 373–374,
 419–420, 422

Kollontai, Mihail 66
 Kollontai, Vladimir 66, 69n, 296
 Kollwitz, Käthe 398
 Kontulainen, Mimmi 177
 Koponen, Elsa-Kirsti 118, 192
 Korhonen (Sassi-Korhonen), Eva
 142, 173, 184, 361
 Kosonen, Ludvig 336–337, 362
 Kostainen, V. J. 156
 Krupskaja, Nadežda 112, 126, 139,
 207n, 342
 Krylova, Alexandrine 64
 Kudelli, Praskovia 127, 354, 355
 Kuitunen, Fanny 126
 Kukkonen, Anni 187
 Kuosa, Katri 174, 181
 Kurikka, Matti 92–93
 Kuusela, Hanna 412
 Kuusinen, Aino 114, 187
 Kuusinen, Otto Ville 114, 172
 Kuusinen, Hertta 427
 Kärki, Anna 16–17, 155–156, 226
 Lagerborg, Rolf 25, 93, 285n
 Laine, Maria 81
 Lassy, Alfhild 304–305
 Lassy, Ebba 317
 Lassy, Esaias 302–303
 Lassy, Evelina 303, 317–318
 Lassy, Gunnar 303, 317, 318n
 Lassy, Ivar 49, 51–52, 56, 108, 111,
 119, 126n, 140, 158, 163–167, 169,
 173–178, 180–189, 210, 218, 229,
 231, 235, 239, 241–242, 249, 278,
 280, 282, 342, 346, 362, 428
 Lassy, Karl 305, 318
 Lassy, Nelly 315–316, 318
 Lassy, Nils 318
 Latukka, Juhani 111, 135, 174,
 176–178, 181–182, 418
 Latukka, Jouko 174, 177, 181, 188
 Latukka, Lyyli 49, 51–52, 56, 108,
 111, 119, 126n, 140, 158, 163–167,
 169, 173–178, 180–189, 210, 218,
 229, 231, 235, 239, 241–242, 249,
 278, 280, 282, 342, 346, 362, 428
 Laukkanen, Herman 167, 372, 386
 Laukki, Leo 280n, 281
 Laukki, Olga 173, 216, 280–281
 Lebedeva, Vera Pavlovna 112n, 256
 Leffler, Anne Charlotte 92
 Lehmann, Edvard 309
 Lehti, Maiju 279
 Lehtinen, Inkeri 152, 336, 348, 350,
 367, 427
 Lehtinen, J. K. 93
 Lehtinen, Pentti 367n
 Lehtinen, Sandra 93, 281, 349, 367
 Lehtonen, Martta 133, 246, 259,
 350
 Lehtosaari, Jukka 188
 Leinonen, Olga 135n, 156
 Lenin, Vladimir Iljitš 49, 54, 113,
 163, 173, 177, 184, 192, 195–196,
 199, 207n, 229, 282, 284, 340–346,
 352, 354–357, 362
 Lenngren, Paulina 303
 Leppänen, P. 55
 Letonmäki, Lauri 183, 301–302,
 308

Letonmäki, Maikki 131
 Liebknecht, Karl 111
 Lilina, Zlata Ionovna 127, 139, 163, 166, 173, 185, 199, 282, 362
 Lindahl, Emil 156
 Linderot, Gerda 127
 Louhikko, E. K. 312
 Lunatšarski, Anatoli Vasiljevitš 225
 Luoto, Kaarlo 55, 149
 Luxemburg, Rosa 99, 111, 126, 276
 Mala, Olli 156
 Malm, Anna-Stina 170
 Malm, Hanna 124, 138n, 139–140, 146n, 168, 170–173, 187, 270, 308, 328
 Malmberg, Aino 102n, 156
 Malone, Cecil L'Estrange 201
 Manner, Kullervo 172–173
 Manner, Olga 173, 182, 187, 213–214
 Mannerheim, Gustaf 257
 Mannerheim, Sophie 257
 Marcuse, Julian 95, 168
 Margueritte, Victor 373–374
 Marholm-Hansson, Laura 92
 Marx, Karl 21–22, 54–55, 84, 190, 304, 354
 Masalin, Aleksander 63
 Masalin, Anna 63
 Masalin, Fredrik 63–64
 Maslov, Pjotr 69, 374n
 Meisel-Hess, Grete 95, 286, 290–294, 296, 344
 Meyer, Erna 220
 Michel, Louise 277
 Mikkola, J. J. 76
 Moberg, Vera 168–169
 Moll, Albert 92
 Møller, Katti Anker 129, 265
 Morgan, Lewis H. 324–325, 344
 Moritz, Martha 348–349
 Münzenberg, Willi 14
 Murros, Kaapo 135, 324n
 Mäkelin, Ellen 141, 237
 Mäkelin, Emmi 131, 132n
 Mäkelin, Yrjö 237
 Mäkelä, Santeri 124
 Mäkelä, Toini 205n, 328, 258, 361, 412
 Mäkinen, Aili 427
 Mäkinen, Hannes 13n, 50–51, 152, 244, 253, 319–321, 330, 336, 347–350, 417, 423
 Neiglick, Hjalmar 325
 Nemilov, Anton Vitaljevitš 357, 364, 366–367
 Nevalainen, Anna 428
 Nexø, Martin Andersen 14
 Nielsen, Marie 127, 157, 266
 Nikolajeva, Klaudivija 112n, 210
 Nobel, Ludvig 303
 Nokireki, Antti 337
 Numminen-Härmä, Laura 131–132, 215
 Nylander, Elin 105
 Oinonen, Antti 383

Oinonen, Otto 50–52, 229–231, 362, 370, 372, 375, 380–381, 383–390, 423
 Oksanen, Tilda 237
 Okunev, J. 409
 Orasmaa, Aino 174–175, 188
 Orasmaa, Otto 181
 Owen, Robert 21
 Paasikivi, Juho Kusti 65
 Palomaa, Väinö 93
 Panina, Sofia 109
 Pankhurst, Sylvia 277
 Pavlov, Ivan Petrovitš 340
 Pekkala, Eino 312
 Pekkala, Mary 383
 Pekkala, Salme 126
 Peltola, Edla 140
 Peltonen, Betty 50–52, 152, 272, 281–282, 328, 334–336, 357–364, 366–368, 371, 375, 381, 414
 Pesonen, Aino 173, 187
 Pietikäinen, Fiina 126, 135n, 140, 143, 155–156
 Pius XI 266
 Potapenko, Ignati Nikolajevitš 168
 Preobrasjenski, E. 307, 364–367
 Pripp, Anna-Stina 127
 Protopopov, Dmitri Dmitrijevits 68n, 73
 Pytynen, Emil (Azlag Jarga) 390
 Pärssinen, Hilja 48–49, 51, 65, 81–83, 85–87, 88n, 89–91, 93, 95–104, 106–107, 109–111, 115–116, 119–120, 131, 134–135, 174–177, 200, 210, 233, 236, 241n, 250, 258, 264
 Pärssinen, Jaakko 83, 110–111, 174
 Rainio, Janne 334
 Raunio, Saima 188, 203
 Razimovitš, Tyyne 184
 Resch, Elsie 372
 Ripatti, Aukusti (Aku Rautala) 390
 Roland Holst, Henriette 139, 214, 226
 Rousseau, Jean-Jacques 311, 315
 Ruben-Wolf, Martha 129
 Ryömä, Hannes 327
 Räsänen, Stina 383
 Rönnqvist, Artturi 383
 Saari, Paula 238
 Sadeniemi, Elsa 65–73, 75–76
 Sadeniemi, Yrjö 66
 de Saint-Simon, Claude Henri 21
 Salmela-Järvinen, Martta 136n, 236, 238
 Salmi, Eva 187
 Salmi, Hulda 131
 Salo, Asser 324
 Salomaa, Tyyne 131, 187
 Samoilova, Konkordija 121, 126, 139, 141, 163, 210
 Samohvalov, Aleksander 407
 Sand, Georg 277
 Šadurskaja, Zoja Leonidovna 113, 292
 Sanger, Margaret 129, 263, 273
 Satkevitš, Aleksander 296

Savolainen, Anni 131
 Savolainen, Yrjö 52, 385
 Schnizler, Arthur 289
 Seifullina, Lidija Nikolajevna 167, 386
 Selin, Elna 93
 Seppinen, Johan 317
 Seppälä, Hilda 118, 135n, 156, 238–239
 Serlachius, Allan 264
 Sillanpää, Miina 81, 90, 95, 98, 118, 131, 156, 234, 238–239, 246
 Sillanpää, Rosa 131–132, 140, 142–143, 155, 215, 228, 262
 Sillén, Signe 127
 Sirola, Mandi 124
 Sirola, Yrjö 134, 169
 Sivén, Sulo 320
 Šljapnikov, Aleksander 62, 82, 105, 113–114
 Smedley, Agnes 129, 273
 Smidovič, Sofia 139
 Smirnov, V. M. 80
 Smith, Alice 103
 Snellman, Johan Vilhelm 285
 Šolohov, Mihail 372
 Somero, Aino 156
 Stal, Ljudmila 126–127, 139
 Stasova, Jelena 110, 112n, 126, 217
 Stenberg, John 304
 Stenberg, Rolf 304
 Streng, Emil 66, 71, 75–76
 Strindberg, August 92
 Ström, Fredrik 307
 Stöcker, Helene 94, 101, 129, 267
 Swentorzetski, Evi 156
 Swentorzetski, Reinhold 55, 156
 Syvertsen, Sigrid 157
 Söderhjelm, Alma 65, 105–106, 373
 Söderhjelm, Woldemar 65
 Söderman, Karl (nuorempi) 304
 Söderman, Karl (vanhempi) 305n, 306
 Tainio, Olga 135n, 156
 Takala, Aino 131
 Tallgren, A. M. 304–306
 Tanner, Antero Ferdinand 93, 273
 Tanner, Linda 305
 Tanner, Väinö 81n, 105, 107, 210, 305–307
 Tanttu, Kasper 153
 Tarvainen, Sandra 236
 Taut, Bruno 220
 Thälemann, Ernst 392, 395
 Tiekso, Anna-Liisa 275
 Tihlä, Hilda 173, 184
 Toivola, Hilma 142
 Tokoi, Oskari 106
 Tokoi, Tyyne 125, 187, 280
 Tolstoi, Aleksei N. 362, 379
 Tolstoi, Leo 292, 382
 Tompuri, Elli 188
 Toppinen, Kalle 215
 Tristan, Flora 21, 190, 277
 Trotski, Lev 14n, 191, 196, 253, 307

Tšumandrin, Mihail Fjodorovič 169
 Tuomi, Emil 320
 Tuomi, Lempi 132, 215
 Tuominen, Arvo 149, 171, 313,
 319–321, 330, 334–335, 339, 357,
 360, 361n, 368–369, 417
 Tuominen, Lyyli 339
 Uksila, Hannes 204
 Undset, Sigrid 296
 Urpilainen, Siina 133, 170, 246,
 259, 261–262
 Urpilainen, Taisto 133n
 af Ursin, Nils Robert 65, 72–73, 77,
 79–80, 82, 94, 102, 106, 111, 116,
 272–273, 287
 Usenius, Maria 308
 Vala, Erkki 383
 Valli, Kaarlo 390
 Valpas, Edvard 82, 161, 312
 Vennola, J. H. 304
 Vihersalo, Elviira 120n, 131, 180
 Vickberg, Lars 399, 401–403
 Vinokurov, Aleksander Nikolajevič
 163, 251–252, 256
 Vuorio, Anni 358, 363
 Vuorio, Väinö 50–51, 149–150,
 152, 327, 336, 357–364, 367–368,
 393, 413, 417
 Väre, Niilo 338
 Wallenius, Alice 317
 Wallenius, Allan 307–308, 314,
 317, 364
 Waris, Heikki 75
 Westermarck, Edvard 272–273, 303,
 307, 323–326
 Wiik, Anna 105, 116
 Wiik, Karl Harald 65, 81n, 105,
 116
 Wilde, Oscar 93
 Willman-Eloranta, Elviira 93, 322
 Wilson, Charlotte 40n, 43
 Winblad, Eva Kristina 63
 Wuolijoki, Hella 116, 156,
 306–307, 310–311, 313, 318, 327
 Wuolijoki, Sulo 306, 309–310, 312
 Wuori, Eero A. 312
 Wälläri, Niilo 311, 314, 328, 336
 Ylppö, Arvo 257
 Yrjö-Koskinen, Ida 97
 Zalkind, Aron Borisovič 191,
 340–342
 Zemljatška, Rozalija 126
 Zetkin, Clara 84–87, 89, 96, 99,
 106, 108, 113, 115, 135, 137–139,
 146, 154, 158, 199, 229, 276–277,
 287, 342–343, 346, 353, 355
 Zinovjev, Grigori Jevsejevič 183,
 185, 199
 Åkesson, Otto 228
 Öberg, Hilda 135n

